

Milliyet

YAYINLARI

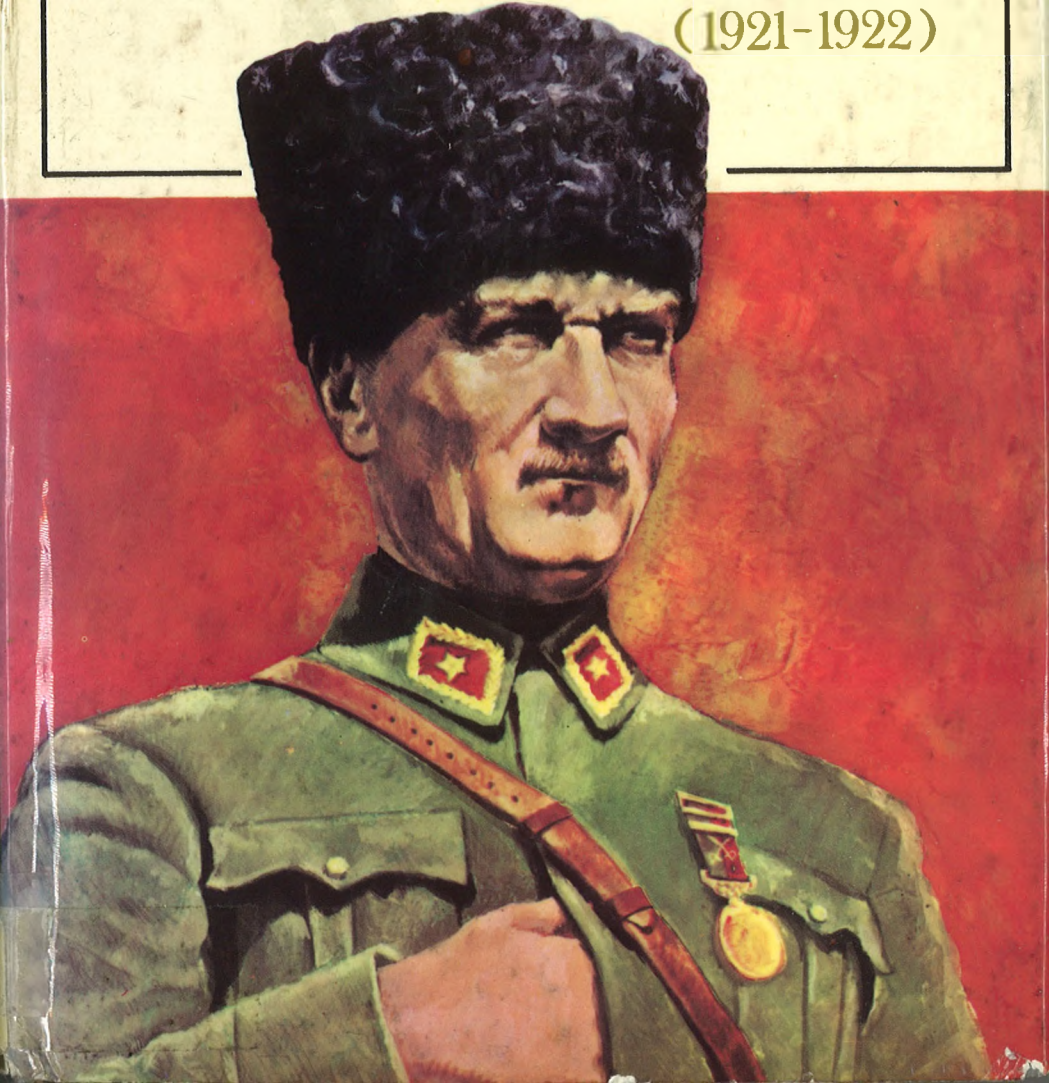
TARİH
DİZİSİ

İNGİLİZ BELGELERİ İLE

SAKARYA'DAN İZMİR'E

Bilâl N. Sımsır

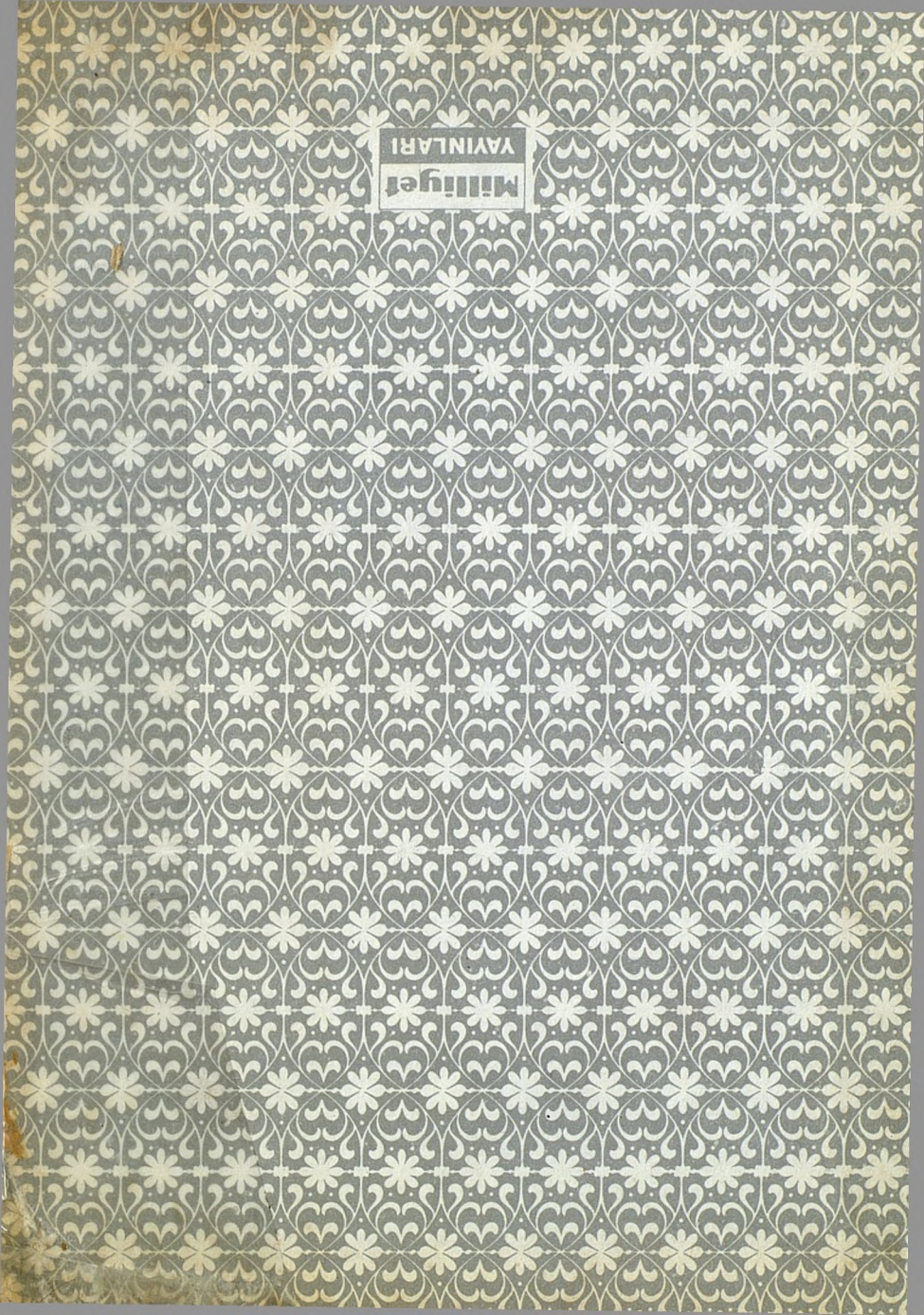
(1921-1922)

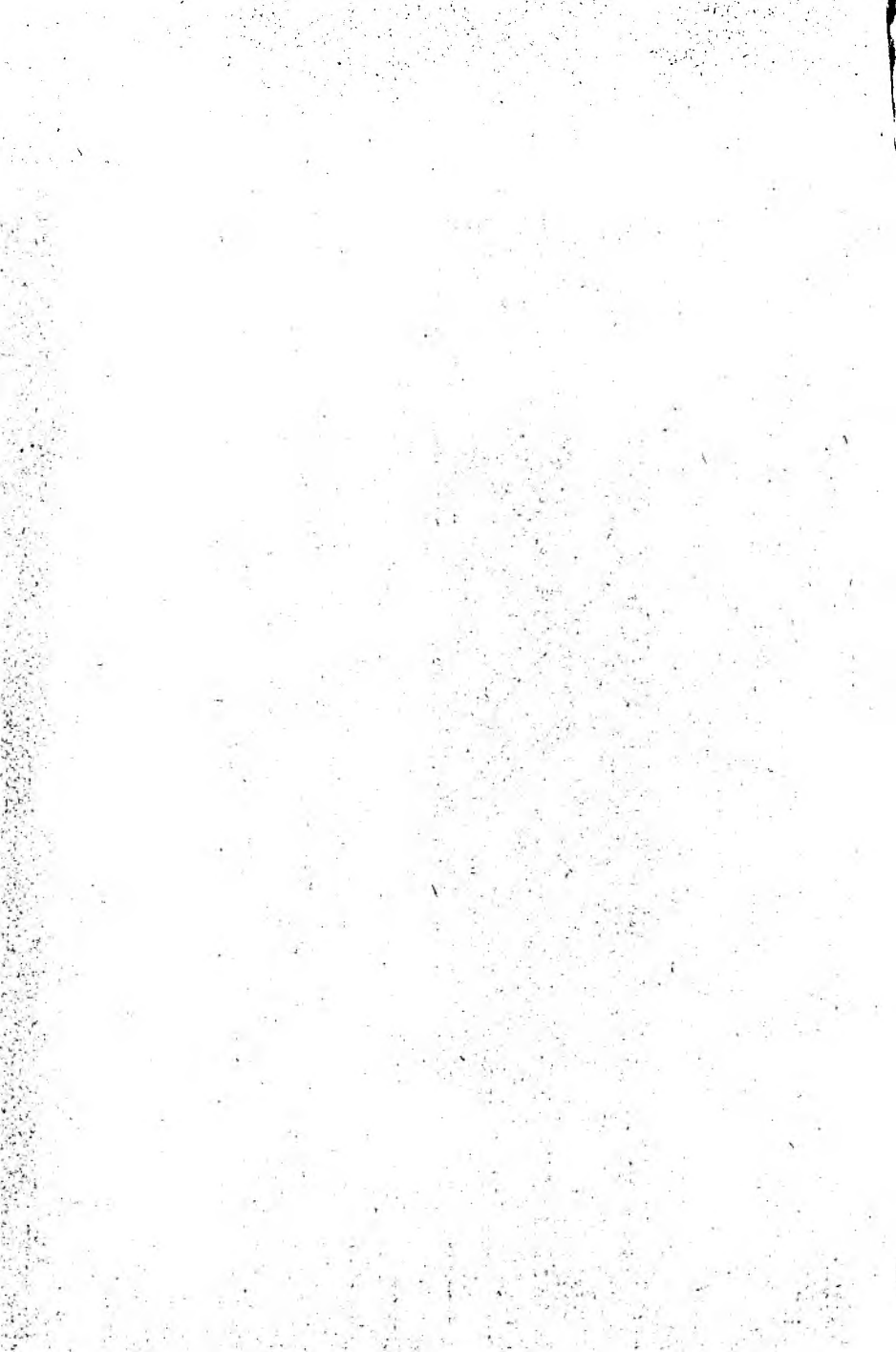

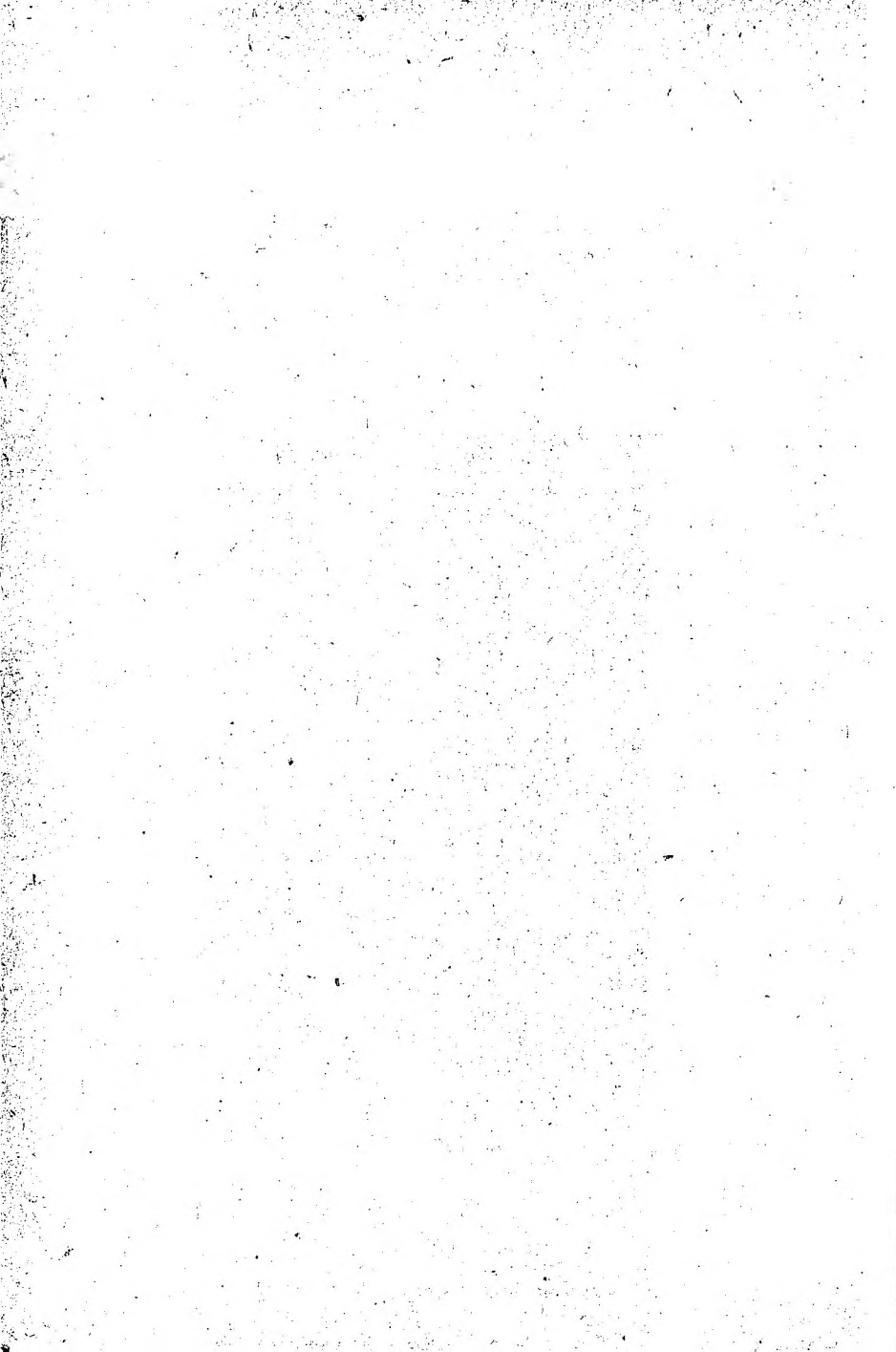
Milliyet

YAYINLARI

MILLIGER
YAVINLARI

SAKARYA'DAN İZMİR'E
Bilâl N. ŞİMŞİR

MİLLİYET YAYIN LTD. ŞTİ. YAYINLARI
Tarih Dizisi : 21

•
Yayın hakkı (Copyright): Milliyet Yayın Ltd. Şti.

•
Kapak düzeni: Etem ÇALIŞKAN

•
Birinci baskı : Ağustos 1972

FONDS
M. REMZI BUCAK

LIV. 181 TUR

06/06/2016

1024 SIM SAK

LIV. TUR. 181

BİLAL N. ŞİMSİR

M. FONDS
M. REMZI BUCAK

İNGİLİZ BELGELERİYLE

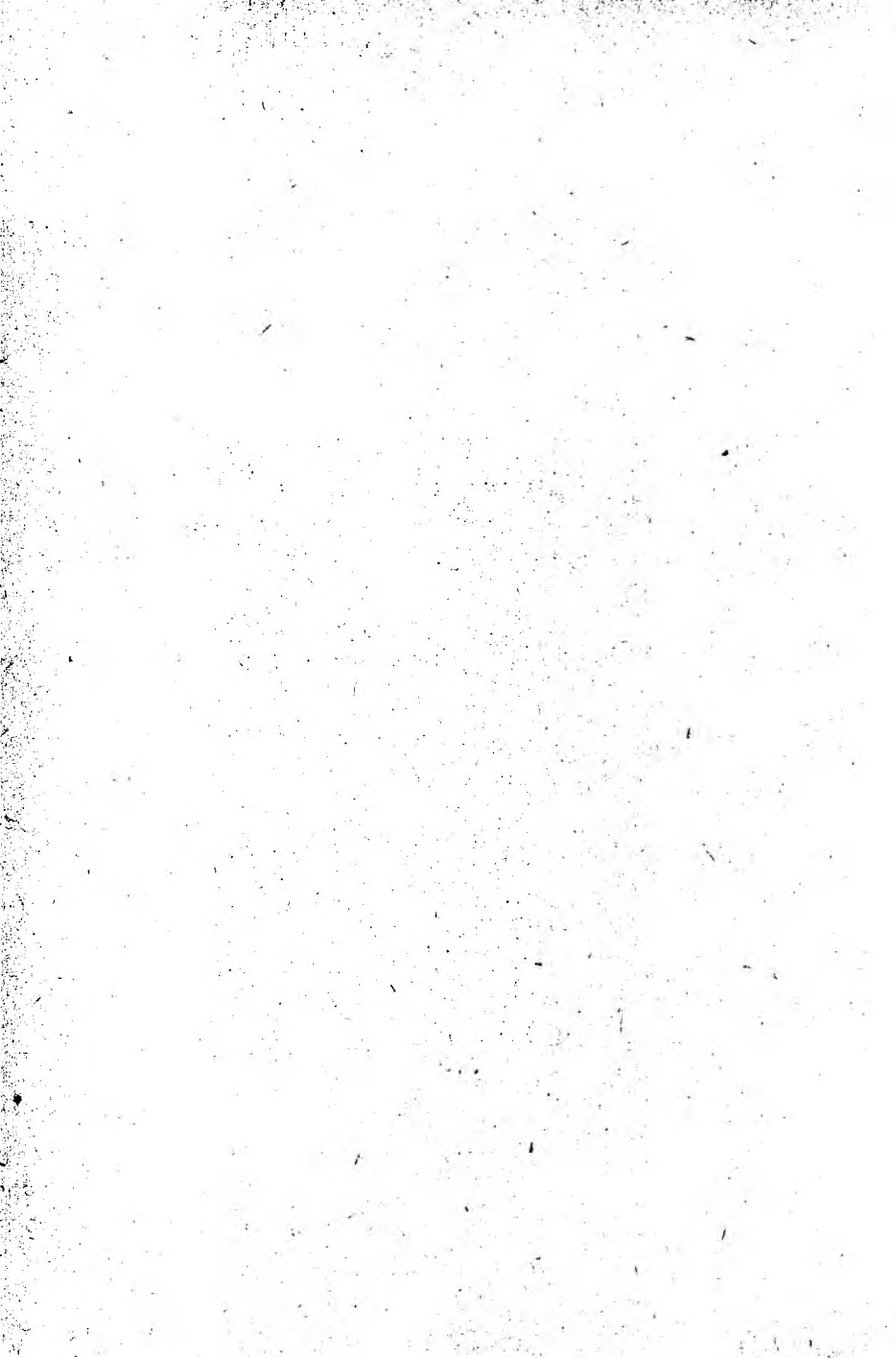
SAKARYA'DAN İZMİR'E

(1921 - 1922)

INSTITUT KURDE DE PARIS

ENTRÉE N° 2256

Milliyet
YAYINLARI

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	9
I. İNÖNÜ'NDEN SAKARYA'YA DOĞRU	13
(Nisan - Haziran 1921)	
HOWİTZER TOPLARI	14
Londra'da Kaygılar	20
Paris Kararları	28
Büyük Emel	46
II. MUSTAFA KEMAL - HARINGTON	
GÖRÜŞMESİ KONUSU	67
(Haziran - Temmuz 1921)	
OLAĞANÜSTÜ BİR OLAY	68
İnebolu Görüşmeleri	76
İlk Tepki	84
Londra'nın Tutumu	93
Müttefiklerin Görüşü	104
Harington'un Mesajı	109
Mustafa Kemal'in Cevabı	117
Son Karar	127
Atina'da Sevinç	143

III. SAKARYA	143
(Temmuz - Eylül 1921)	
ORDULARIN DURUMU	144
Atina'nın Çanları	162
Fırsat Kollayanlar	183
Ah Sangarios! Sangarios!	205
IV. ... VE SONRASI	239
(Eylül - Aralık 1921)	
SOĞUK GERÇEKLER	240
Atina'nın Tutumu	266
Müttefik Cephesinde Gedik	280
Ankara - Londra İlişkileri	297
V. UZUN BEKLEYİŞ	327
(Ocak - Ağustos 1922)	
KONFERANSA DOĞRU	328
Bir Komplo	348
Paris Konferansı	355
Anadolu'nun Boşaltılması Davası	364
İstanbul'un Tutumu	384
Anadolu'da «İyonya Devleti!»	404
«Viva Divide Et İmpera!»	411
VI. BÜYÜK TAARRUZ	433
(26 Ağustos - 9 Eylül 1922)	
YANLIŞ HESAPLAR	434
İlk Hedefe Doğru	453
Büyük Panik	473
Sonuç	536
Kaynaklar	547

Ö N S Ö Z

30 Ağustos Zaferi'nin üzerinden elli yıl geçti. Ellinci yılında Büyük Zafer'i, küçük bir kitapla da olsa, anmak yerinde bir davranıştır. Bu dönüm yılından, karınca kararınca, ufacık bir iz kalsın istendi. Zaferi yaratanların aziz anısına bir «**çam sakızı çoban armağanı**» sunmaya özenildi. Bu kitap, yalnızca bu arzuyla yazıldı. İddiasızdır.

Elli yıl önce Büyük Zafer'i yaratan, başka kuşaktı. O kuşak, coğrafya derslerinde Türkiye'nin sınırlarını. «**batıda Tunus, doğuda Umman denizi, kuzeyde Bosna ve güneyde Fizan çölü**» diye okumuştur. Bu sınırları korumak için sekiz-on yıl, sekiz-on cephede vuruşmuştu. Sonra... Anadolu'nun da parçalanmak üzere olduğunu gördü. Yeniden üç küsür yıl daha vuruşmuştu. Vuruşmuş ve zaferi kazanmıştı.

Üzerinden elli yıl geçince arşivler açılır. Oralarda tarihi yapanlarla yaşayanların duyguları, düşünceleri yatar. Belki onlara az çok yaklaşılabilir umuduyla belgelerin taranmasına girişildi. Türk Kurtuluş Savaşı üzerine İngiltere Dışişleri arşivlerinin yalnız bir dizisinde 723 cilt belge var.

Kitap, Kurtuluş Savaşı'nın son yılını kapsar. Ama bu pek dolu yılı tümüyle aydınlatmak iddiasında asla değildir. Askerî ve diplomatik gelişmelere azar azar yer verildi. Yunanistan ile İngiltere'nin tutumları biraz öne alındı. Bunlar, Türkiye'nin bağımsızlık yolunda başlıca iki engeldi. Sakarya, kitabın belkemiği gibidir. Olaylar sanki Sakarya'ya doğru akar ve Sakarya'dan çıkar. Kurtuluş Savaşı'nın önemi dönüm noktasıdır Sakarya. Oradan Büyük Taarruz'a kadar geçen zaman uzundur; ama askerî harekât yönünden durgun, diplomatik gelişmeler

KISALTMALAR

- CAB.** : **Cabinet Archives.** İngiliz Kabinesi Arşivleri. Kabine toplantıları tutanakları.
- /23 : İngiliz Kabinesi arşivlerinin 1919 - 1922 yıllarını kapsayan serisi. (23) rakamından sonraki ilk rakam (31 gibi) seri içindeki cilt No.
- C.P.** : **Cabinet Papers.** İngiliz Kabinesi'ne sunulmuş çeşitli rapor, muhtıra vs. gibi belgeler.
- DBFP. I** : **Documents on British Foreign Policy, 1919 - 1939, First Series...** (İngiliz Dış Politika Belgeleri, 1919 - 1939, Birinci seri...). Bunlar yayınlanmış İngiliz belgeleridir.
- /15, 17, 18 : Bu seri içindeki cilt numaralarıdır. Bu ilk rakam gruplarından sonra gelen rakamlar, cildin sayfa ve belge numaralarına karşılıktır.
- E.....** : **Eastern.** İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın Türkiye İşlerine bakan Doğu Dairesinin, arşiv kayıtlarında kullanılan kısaltması. (E...)den sonraki rakamlar, belgenin arşiv kayıt No.
- F.O.** : **Foreign Office Archives** (İngiltere Dışişleri Bakanlığı Arşivleri.)
- /371 : İngiltere Dışişleri Bakanlığı Arşivleri'nin **General Correspondance** (Genel Yazışmalar) serisi. Bu önemli seride, 1919 - 1923 yılları Türkiyesi üzerine 723 cilt belge vardır. (371) rakamından sonra gelen ilk rakam grubu (7885 gibi), seri içindeki cilt numarasıdır.
- /406 : İngiltere Dışişleri Bakanlığı arşivlerinin bir başka serisi. (406) rakamından sonra gelen ilk rakam (49 gibi), serideki cilt numarasıdır. Sonraki rakamlar, cildin sayfa ve belge numaralarına karşılıktır.
- /424 : İngiltere Dışişleri Bakanlığı arşivlerinin ayrı bir serisidir. (424) rakamından sonraki ilk rakam grubu (254 gibi), seri içindeki cilt numarası, daha sonraki rakamlar da sayfa ve belge numaralarıdır.
- ibid.** : Latince **ibidem**'in kısaltılmışı. Aynı yerde, bir önce sözü edilen eserde, kitaptá, anlamına gelir.

I

İNÖNÜ'NDEN
SAKARYA'YA DOĞRU

(NİSAN - HAZİRAN 1921)

«HOWITZER TOPLARI»

«Yunan kuvvetlerinin büyük zayıflıkları Eskişehir cephesinde günlerce süren şiddetli çarpışmalardan sonra, Yunanlılar geri çekilmek zorunda bırakıldılar. Kuzey ve güney kollarının her ikisi önceki hatlarına çekilmektedir. Bursa kuvvetlerinin mevcudu 13.000 tüfekten 8.000'e düşmüş görünüyor. Zayıflık, bir tümende 2.700, diğerinde 2.000 kişi tahmin edilmekte ve askerinin moralinin hızla bozulduğu bildirilmektedir.

Dün Yunan Yüksek Komiseri'ni görme fırsatını buldum. Yunan zayıflığının muazzam olduğunu kendiliğinden kabul etti. İnönü'nde bir alayın, albaydan aşağıya doğru bütün subaylarının öldüğünü söyledi...» (1)

BU SATIRLARI, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir H. Rumbold yazmaktadır. Tarih, 5 nisan 1921'dir. O tarihte İstanbul'daki Büyükelçilerin resmî unvanları, sömürgelerdeki gibi, Yüksek Komiser'dir. İngiliz Yüksek Komiseri, Yunanlıların ikinci kere İnönü'nde yenildiklerini İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a rapor etmektedir. Türkler bir zafer daha kazanmışlardır: İkinci İnönü Zaferi.

Aynı raporunda Yüksek Komiser, Yunan yenilgisine sebep olarak, «Yunan subaylarını ve topları»

(1) F.O. 406/46, p. (sayfa) 19, No. 20. Rumbold'dan Curzon'a rapor. İst., 5.4.1921, No. 339.

göstermektedir. Yunan Kralı Konstantin, Venizelos taraftarı oldukları için yetenekli subayları değiştirip yerlerine beceriksizleri getirmiş. Yenilgiye bunlar sebep olmuşlardır. İkinci ve daha önemli neden ise, Türklerin bu savaşta 6 inçlik Howitzer topları kullanmaları imiş. Yunanlılar bunu önceden bilmiyorlar, beklemiyorlarmış.

Türk Kurtuluş Savaşı'nda önce toplar, sonra diplomatlar konuşmuştur. Her savasta bu belki böyle olmuştur, ama Kurtuluş Savaşı'nda daha açık seçik görülür. Askeri cephe ile diplomatik cephe sıkı sıkıya birbirine bağlıdır. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, askeri cephede bir zafer kazanır kazanmaz hemen arkasından diplomatik zaferler de kazanmıştır. Birinci İnönü Zaferi'nden hemen sonra, 1 mart 1921'de Ankara Hükümeti, Afganistan, 16 mart 1921'de de Türk - Sovyet Antlaşması'nı imzalamıştı. Bu antlaşmalar, Ankara Hükümetinin Doğu'da diplomatik durumunu perçinlemiş, prestijini yükseltmişti. Batı'da, özellikle İngiltere'de de kaygı yaratmıştı. Britanya İmparatorluğu'nun Doğu'daki çıkarlarına karşı, Türkiye - Sovyet Rusya - Afganistan cephesi kuruluyor, Hindistan tehdit edilmeğe başlanıyor gibiydi.

Yine Birinci İnönü Zaferi üzerine, Ankara Hükümeti, İstanbul Hükümeti'yle birlikte, Londra Konferansı'na çağırılmıştı. Böylece, Birinci Dünya Savaşı galipleri, Ankara Hükümeti'nin varlığını, hukuken değilse bile fiilen tanımışlar demektir. Bu, doğrudan doğruya Birinci İnönü Zaferi'nin sonucuydu. Londra Konferansı 21 şubat - 10 mart 1921 tarihleri arasında toplanmıştı (2). Birinci Dünya Savaşı galipleri, kendi ken-

(2) Londra Konferansı'nın İngilizce tutanakları için bk. Documents on British Foreign Policy, 1919 - 1939, First series, Vol. XV, No. 14, 15, 16, 17, 18, 22, 26, 48, 51, 52, 53.

dilerine hazırlayıp İstanbul Hükümeti'ne dikte ettikleri Sèvres (Sevr) Antlaşmasının bazı yapıklarını Londra Konferansı'nda yine kendi elleriyle yırtmayı teklif etmişlerdi. Konferans bunun için yapılmıştı. Bu teklifler de Birinci İnönü Zaferi'nin sonuçlarıydı, ama nelerdi? Sèvres Antlaşması'nı ne ölçüde değiştiriyorlardı Batılı Büyükler? Sèvres antlaşmasına kıyasla Londra Konferansı'nın teklifleri, özetle, şöyleydi:

İzmir: Sèvres Antlaşması, İzmir Sancağı'yla birlikte Kasaba (Turgutlu), Manisa, Akhisar ve Ayvalık ilçelerinin kademeli olarak Yunanistan'a bırakılmasını öngörmüştü. Önce, bu yerlerin egemenlik haklarını kullanma yetkisi Yunanistan'a bırakılacak, bu arada sembolik olarak Türk bayrağı kalacaktı. Beş yıl sonra Türk bayrağı da indirilecek ve bölge doğrudan doğruya Yunanistan'a katılacaktı. Londra Konferansı şekilde değişiklik getiriyordu: Bu bölgenin adına «**Vilâyet**» denecek, bunun başında bir Hıristiyan vali bulunacak, İzmir şehrinde bir Yunan garnizonu kalacak, bu vilâyet gelirlerinden Yunanistan, İstanbul Hükümeti'ne yıllık bir vergi ödeyecekti. Beş yıl sonra Milletler Cemiyeti kararıyla bu statü de değiştirilebilecek, yani bu «**vilâyet**»in Yunanistan'a katılması kapısı açık tutulacak idi. Bir de bu bölgede, Türk ve Yunan nüfusun miktarını tespit etmek üzere bir nüfus sayımı teklif edilmişti. Nüfus, temel unsurdur. Yunan işgalinden bu yana bölgedeki Yunan nüfusu artmıştı. Yunan Başbakanı Gounaris'in daha sonra belirttiğine göre, Ocak 1921 tarihine kadar İzmir bölgesine 126 bin Yunan göçmeni getirilip yerleştirilmiştir (3). Böyle olduğu halde Yunanistan, nüfus sayımı

(3) F.O. 406/48, No. 22, p. 52.: Yunan Başbakanı Gounaris'in Lord Curzon'a sunduğu 12.11.1921 tarihli muhtıra. Ek (A). Yunan göçmenleri şu yerlere yerleştirilmişlerdi: Urla'ya

yapılmasını göze alamamış, teklifi reddetmişti. Türkiye, bölgede Türk nüfus çoğunluğundan emindi, teklifi kabul etmişti. Öteki tekliflere ise Türkiye cevap vermemişti.

Doğu Trakya: Sèvres Antlaşması, Batı Trakya'dan başka bütün Doğu Trakya'yı da Yunanistan'a vermişti. Bu antlaşmada, yeni Türk-Yunan sınırının Çatalca'ya 15 mil (24 klm.) yakından geçmesi öngörülmüştü. Edirne'yi de içine alan bütün Doğu Trakya, Yunan toprağı olacaktı. Londra Konferansı bunu değiştirmemişti. Yalnız, İzmir bölgesinde olduğu gibi, Doğu Trakya'da nüfus sayımı yapılması teklif edilmişti. Bu teklifi de Türkiye kabul, Yunanistan reddetmişti.

İstanbul: Sèvres Antlaşması ile İstanbul, Türkiye'nin başkenti olarak kalıyordu. Ama, Müttefikler, gerekli görürlerse bunu değiştirebileceklerdi. Antlaşma, İstanbul'un Türklere alınması ve burada Vatikan tipi ayrı bir devlet kurulması kapısını açık tutmuştu. Londra Konferansı'nda, İstanbul'un bağımsız bir devlet haline getirilmesi tehdidinin kaldırılacağı, Müttefik kuvvetlerin belirsiz bir süre içinde şehri boşaltacakları açıklandı. Yunanistan bunu reddetti. Türkiye ise hiç bir cevap vermedi.

Boğazlar: Sèvres Antlaşması, Boğazlar'ı kontrol etmek üzere, 10 devletin katılacağı bir Boğazlar Komisyonu kurulmasını öngörmüştü. Üyelerden altısının ikişer, dördünün birer oyu olacaktı. Türkiye'ye bu ku-

5.500, Urla iskelesi'ne 2.800, Çeşme'ye 30.000, Menemen'e 3.500, Ayvalık'a 22.000, Karaburun'a 9.000, Foça'ya 11.000, Dikili - Bergama'ya 12.500, Akhisar'a 8.200, Edremit'e 10.000, İzmir'e 4.500, Manisa - Tire - Ödemiş'e 7.000. Toplam: 126.000 idi.

rulda yalnız bir oy hakkı tanınmıştı. Londra Konferansı'nda Türkiye'ye iki oy hakkı tanınması ve Komisyon'un sürekli başkanlığının Türkiye'ye verilmesi teklif edildi. Yunanistan bu teklifi reddetti. Türkiye cevap vermedi.

Yine Sèvres Antlaşması'yla Boğazlar'ın Trakya ve Anadolu kıyılarında geniş bir «askerden arınmış bölge» öngörülmüştü. Londra Konferansı'nda bu bölgenin sınırlarının daraltılması teklif edildi. Yunanistan bunu reddetti; Türkiye cevapsız bıraktı.

Mali Komisyon: Sèvres Antlaşması, İngiltere, Fransa ve İtalya temsilcilerinin katılacağı bir Mali Komisyon kurulmasını öngörmüştü. Bu komisyon, Türkiye devletinin bütün gelir ve gider bütçesini, gümrüklerini, parasını, vergilerini, imtiyazlarını, borçlarını mutlak kontrolü altına alacaktı. Türkiye'nin bu komisyonda ancak istişarî oyu olacaktı. Londra Konferansı'nda Malî Komisyon aynen bırakıldı. Yalnız Türkiye'ye, iç işlerde bir oy hakkı tanındı. Müttefikleri ilgilendiren konularda Türkiye'nin oy hakkı yine olmayacaktı. Türkiye bu teklife cevap vermedi.

Ordu: Sèvres Antlaşması, Türkiye'ye bir ordu bulundurma hakkı vermemişti. Ancak 50.000 kişilik bir jandarma gücü tanımıştı. Bunun dışında Türkiye'nin herhangi bir ordusu olmayacaktı. Londra Konferansı'nda, Türk jandarma gücünün 50 binden 75 bine çıkarılması teklif edildi. Türkiye buna cevap vermedi. Yine Sèvres, Türkiye'ye 7 gambot ve 6 torpito gemisinden kurulu bir donanma bulundurma hakkı tanımıştı. Londra Konferansı'nda bunun biraz arttırılması telkin edilmişti.

Sèvres Antlaşması'nın azınlıklarla ilgili hükümlerine Londra Konferansı'nda hiç değinilmemişti. Yine Sèvres Antlaşması'yle birlikte yürürlüğe girmesi ön-

görülen bir de «**Üçlü Anlaşma**» vardı. İngiltere, Fransa ve İtalya arasında yapılmış olan bu anlaşmayla Üç Büyükler, Türkiye'yi nüfus bölgelerine bölüşüyorlardı. Londra'da bu antlaşmanın kaldırılması ya da değiştirilmesi söz konusu bile edilmemişti (4).

Birinci İnönü Zaferi sonunda toplanan Londra Konferansı'nın teklifleri, özetle bu kadardı. Görülüyor ki, Sèvres Antlaşması bütün korkunçluğuyla hâlâ yaşatılmak isteniyordu. Değişiklik teklifleri, ufak tefek şekil değişikliklerinden öteye geçmiyordu. Oysa Türkiye, Millî Misak sınırları içinde tam bağımsızlık istiyor, bunun için savaşıyordu. Müttefiklerin lütfen tanıdıkları «**haklar**» ile Türkiye'nin haklı istekleri aynı dili konuşmuyordu. Birinci İnönü Zaferi Türkiye'nin Doğu'daki durumunu güçlendirmişti. Ama Batı'yı pek az etkileyebilmişti.

Londra Konferansı'ndan sonra silahların yeniden konuşacağı belliydi. Konferans tekliflerini tümüyle ne Yunanistan, ne de Türkiye kabul etmişti. Batıların istediği şartlarla savaşa son verme olanağı yoktu. Elbette savaşa devam edilecekti. Ama hangi taraf harekete geçecekti? Toprakları işgal edilen Türkiye idi. Bağımsızlığı çiğnenen, hatta haritadan âdeta silinmek istenen yine Türkiye idi. Bu bakımdan Türkiye'nin ilk hücumu geçmesi akla yakındı. Öyle olmamıştı. Yunanistan çabuk davranmıştı. Konferans'a katılan delegelerin geri dönmelerini bile beklemeden Yunan orduları 23 mart 1921 günü yeniden saldırıya geçmişlerdi. Sanki Yunanlıları kan çekmişti. Ocak ayında ölümlerini bırakıp gittikleri aynı yerlere dönmüşler, İnönü'ne gelmişlerdi. Ama bu kere ummadıkları bir du-

(4) Documents on British Foreign Policy, 1919 - 1939, First series, vol. XVII, p. 546 - 556; (Bundan sonra D.B.F.P. kısaltmasıyla anılacaktır.)

rumla karşılaşmışlardı. Howitzer topları çıkmıştı karşılarına. Yeniden bozulmuşlar, yeniden binlerce ölü bırakıp gerisin geriye dönmüşlerdi. Türkiye, İkinci İnönü savaşını da kazanmış, 1921 baharına zaferle girmişti.

1921 yazında, Türkiye bakımından, artık kördüğüm batıdaydı. Doğuda durum belli olmuştu. Türkiye'nin doğu sınırları çizilmiş denilebilirdi. Güneyde Fransa, Ankara Hükümeti'yle ateşkes anlaşması imzalamıştı; Kilikya'yı boşaltmağa hazırlanıyordu. İtalya da Antalya'yı boşaltma hazırlıkları içindeydi. Müttefik cephe de çatlaklar vardı. Fransa ve İtalya, Türkiye'nin haklı isteklerine karşı artık pek fazla direnecek gibi görünmüyorlardı.

Türkiye'nin bağımsızlık yolu üzerinde iki büyük engel kalmıştı: Yunanistan ve İngiltere. Yunanistan, Türkiye'nin bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne silahla karşı koyuyordu. İngiltere ise, diplomatik yoldan direniyordu. Sèvres Antlaşması'nın silahlı jandarması Yunanistan, bir numaralı avukatı ise İngiltere'ydi. Türkiye'ye karşı diplomatik cepheyi tutmağa çalışan İngiltere'ydi. İngiliz diplomasisi, Sèvres'i sonuna kadar savunmak için ağırlığını koymuştu. Ama cephede gürleyen Türk zafer topları, İngiliz diplomasisini de az çok sarsıyordu. Bir İngiliz istihbarat raporunda belirtildiği gibi, «Yunan taarruzunun başarısızlığı, İngiliz politikasına yeni bir darbe»ydi (5).

«Londra'da kaygılar»

İKİNCİ İNÖNÜ ZAFERİ de, İngiltere'de ciddi kaygılar yaratmakta gecikmedi. Yunan yenilgisi haberi üzeri-

(5) F.O. 371/6515.

ne Londra'da ilk harekete geçen, Hindistan İşleri Bakanı Mr. Montagu oldu. Kendisi Hindistan'dan sorumluydu. Kaygısı da Hindistan bakımındandı. Mustafa Kemal hareketi, başladığı günlerden beri Hindistan'ı etkiliyordu. Hindistan'da Türkiye lehine kıpırdanırlar vardı. İstanbul'un işgali üzerine bu kıpırdanırlar gittikçe artmış, güçlü bir akım halini almıştı. Özellikle Müslümanlar, Anadolu için para topluyorlar, İngiliz makamlarına dilekçeler, muhtıralar sunuyorlar; toplantılar, mitingler düzenliyorlardı. Komiteler kurmuşlar, kampanya açmışlardı. Hindistan'daki İngiliz makamlarını sıkıştırmakla kalmıyorlar, seslerini Londra'ya da duyuruyorlardı. İnönü savaşları sırasında da Hindistan'dan gelen bir heyet, Londra'da görüşmeler yapmıştı. Hindistan heyeti, 24 mart 1921 günü İngiltere Başbakanı Llyod George ile görüşerek, Türkiye lehindeki isteklerini anlatmıştı. Özellikle, İngilizlerin İstanbul'dan çekilmelerini istemişti (6).

Hindistan'daki kaynaşmaları göz önünde tutan Mr. Montagu, İkinci İnönü savaşından hemen sonra, 8 nisan 1921 günü, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na bir muhtıra sundu. Sèvres Antlaşması hükümlerinde değişiklikler yapılmasını istedi. Mr. Montagu'nun istekleri şunlardı: 1. Müttefik askerlerinin İstanbul'dan çekilmeleri, 2. Malî kontrol bakımından Birinci Dünya savaşından önceki duruma dönülmesi, yani Sèvres Antlaşması'nın öngördüğü «Malî Komisyon»un kaldırılması, 3. Edirne şehrine muhtariyet verilmesi ve Müslümanların mezarlıklarına, kutsal yerlerine gayrimüslimlerin dokunmamaları, 4. Trakya'da Müslümanları korumak için hükümler konulması, 5. Filistin'de

(6) Mustafa Kemal Hareketinin Hindistan'daki etkileri üzerine, İngiliz arşivlerinde, özellikle Indian Office ve Foreign Office arşivlerinde bol miktarda belge vardır.

SAKARYA'DAN İZMİR'E

İslâmın kutsal yerlerinin Müslümanların kontrolünde bırakılması, 6. Irak Arap Krallığı'nın Milletler Cemiyeti'ne üye yapılacağı'nın açıklanması, 7. Müttefiklerin Halifelik işlerine karışmamaları, 8. Aynı şekilde Halife ile Hicaz ve Mezopotamya arasındaki ilişkilere karışılmaması (7).

Hindistan İşleri Bakanı'nın bu istekleri, Hindistan Müslümanlarını yatıştırmak amacı güden isteklerdi. Bunlar yerine getirilince, Hindistan Müslümanlarına, Helifenin İngilizler elinde esir olmadığı, Halifelik işlerine karışılmadığı ve Müslümanların kutsal yerlerine, din hürriyetlerine saygı gösterildiği ileri sürülebilecekti. Böylece Hindistan Müslümanları arasındaki kaynaşma yatışacaktı. Yalnız İstanbul'un boşaltılması ve malî komisyon kaldırılması noktaları, Türkiye bakımından da önem taşıyordu.

Ölçülü ve çekingen bir belge olmasına rağmen, bu muhtıra İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda tepki yarattı. Lord Curzon'la Mr. Montagu arasında uzun uzun yazışmalara yol açtı. İngiliz Diplomasisi'nden sorumlu olan Lord Curzon ağır bastı. Mr. Montagu geriledi. On gün sonra, 18 nisanda, Dışişleri Bakanlığı, Hindistan İşleri Bakanı'nın muhtirasına karşı cevabî bir muhtıra hazırladı. Mr. Montagu'nun delillerini çürütmeğe çalıştı. İstanbul'un, **«mütareke tedbiri olarak işgal edildiği»**, belirtildi. Sèvres Antlaşması'nın malî ve iktisadî hükümlerinin ise **«malî bakımdan Türkiye'yi ayakta tutacak bir mekanizma kurmak»** amacı güttüğü, riyakârca ileri sürüldü. Bu hükümlerde belki 20 yıl sonra değişiklik yapılabileceği söylendi (8).

(7) D.B.F.P. I/17, p. 134 - 140, No: 119.

(8) *İbid.* Memorandum respecting modification in the Treaty of Sèvres proposed by Mr. Montagu, Foreign Office, April 18, 1921.

Mr. Montagu'ya karşı Sèvres Antlaşması'nı savunmak Lord Curzon için pek güç bir iş değildi. Çünkü Lord Curzon, bu antlaşmanın başlıca mimarıydı, şimdi de kuvvetle avukatlığını yapabiliyordu. Mr. Montagu ise Sèvres'in nisbeten yabancıydı. Hatta Montagu muhtırasının antlaşma okunmadan kaleme alınmış olduğu bile ima edildi. Hindistan İşleri Bakanı Türkiye işlerini iyi bilemezdi.

Ama, Lord Curzon'un karşısına bu sefer General Harington ile Harbiye Bakanlığı çıktılar. Onların kaygıları daha büyük, delilleri daha güçlüydü. İnönü savaşları sırasında General Harington, İstanbul'daki İngiliz orduları Başkumandandıydı. Askerî durumu yakından izliyor, doğruya yakın bir şekilde değerlendiriyordu. İkinci İnönü savaşından sonra, General Harington üst üste kaygı dolu telgraflar çekiyordu. İş ciddiye. Durumun yeni baştan gözden geçirilmesi gerekiyordu. 10 Mayıs 1921 tarihli bir şifre telgrafında Harington şunları yazıyordu:

«Buradaki durumun yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini düşünüyorum... Başlıca faktörler şunlardır: a) Yunan askerleri yüksek kumandaya güvenlerini büyük ölçüde kaybetmişlerdir... b) Milliyetçiler, öncekinden çok daha güçlüdürler; iç hatlarda 7 Yunan piyade tümenine karşılık 12 tümenleri vardır. Ocak ayından beri güçleri ve kendilerine güvenleri muhakkak ki artmıştır... Kanaatimce, Mustafa Kemal tamamen haşindir. Bizim içerdeki ve dışardaki güçlüklerimizi pek iyi bilmektedir. Tarafsızlık çabalarımıza inanmamaktadır. Yunanlıları tekrar yeneceğinden ve sonra bizi önüne katacağından muhtemelen emindir...» (°).

(°) F.O. 371/6513/E.5730. Harington'dan Harbiye Bakanlığına şifre tel. İstanbul, 10.5.1921, No: 284.

SAKARYA'DAN İZMİR'E

General Harington bir tehlikeye işaret ediyordu. 1921 yılı nisan, mayıs aylarında buna benzer telgraf ve raporlar İngiltere Harbiye Bakanlığı'nda birikti. Durum, yüksek askerî makamlarca enine boyuna görüldü. Sonunda Harbiye Bakanlığı bir muhtıra hazırlayıp Hükümete sundu. Muhtıraya Genelkurmay Başkanlığı'nın ve General Harington'un raporları da eklendi. İngiltere Harbiye Bakanlığı'nın ve Genelkurmay Başkanlığı'nın ortak görüşü kısaca şöyleydi:

Anadolu'daki Yunan ordusunun durumu bozulmuştu. Mustafa Kemal ordusunun durumu ise iyileşmişti. Yunanlıların İzmir'e dökülmeleri için bütün ihtimaller mevcuttu. Şimdiden İzmit yarımadasındaki Yunan kuvvetleri çekilmek üzereydi. İstanbul'daki müttefik kuvvetlerle Kemalist kuvvetler karşı karşıya geleceklerdi. Kuvvetli takviye almazlarsa, müttefik kuvvetler, Mustafa Kemal tarafından yenileceklerdi. Askerî bakımdan, zayıf İngiliz kuvvetlerinin İstanbul ve Çanakkale Boğazı'ndan çekilmeleri gerekliydi. Askerî makamların ortak görüşü buydu. Bu görüş, 31 Mayıs 1921 günü, İngiltere Bakanlar Kurulu'nda da anlaşıldı ⁽¹⁰⁾.

Harbiye Bakanlığı'nın, İstanbul ve Çanakkale Boğazlarını boşaltma teklifine, Dışişleri Bakanlığı siyasi kanıtlarla karşı çıktı. Dışişlerinde bir karşı muhtıra hazırlandı. 30 Mayıs 1921 tarihli bu muhtırayla Harbiye Bakanlığı'na cevap verildi ⁽¹¹⁾. Dışişleri Bakanlığı, önce, siyasi bir tablo çizdi: İngiliz kuvvetleri İstanbul'dan çekilirse, İngiltere prestij kaybedecek, İngiliz ticareti bir darbe yiyecekti. Bu kadarını askerî makamlar da kabul ediyorlardı. Ama askerî bir felâ-

(10) F.O. 371/6515, Cabinet 44 (21).

(11) D.B.F.P., I/17, p, 207 - 211, No: 201.

ketin önüne geçmek için İstanbul'dan çekilmeyi «ehven-i şer» olarak görüyorlardı. Dışişleri Bakanlığı ise işin başka yönlerini de düşünmekteydi: Yunanlılar yenildikten sonra Mustafa Kemal'in karşısında hiç bir kuvvet kalmayacaktı. İngiltere, Birinci Dünya Savaşında Türklere karşı kazandığı zaferin bütün meyvelerini kaybedecekti. Doğu ve Batı Trakya'yı da içine alan büyük Türk İmparatorluğu yeniden kurulmuş olacaktı. Bu imparatorluk Boğazlara kumanda edecekti. İngiltere'nin Irak'taki ve hatta Mısır'daki durumu için bir tehlike olacaktı. Fransa, İtalya ve Almanya bu büyük Türk İmparatorluğu'nun peşinde koşacaklardı. İstanbul, bütün İngiliz aleyhtarı propagandanın ve İngiltere'nin Hindistan İmparatorluğu'nu çökertmek amacı güden Panislâmizm hareketinin merkezi olacaktı. Ankara'yla Moskova arasında zaten ittifak vardı. Bunun bir ayağı da Afganistan'daydı. Hindistan İmparatorluğu'nu çökertme amacıyla Moskova'yla Ankara birleşiyorlardı. Hindistan için tehlike büyüktü.

Bu tabloyu çizdikten sonra Dışişleri Bakanlığı muhtırası devam ediyordu: İstanbul'u boşaltmak, İngiltere'nin izleyegeldiği politika için yıkıcı olacaktı. Onun için bu önemli konuda bir karar vermeden önce durumu enine boyuna yeniden incelemek, düşünmek gerekliydi. Her şeyden önce, Yunanlıların bozguna uğramaları acaba gerçekten kaçınılmaz bir şey miydi? Bunun bir çaresi bulunulamaz mıydı? Bozgunu önleyecek tedbirler yok muydu? Bazı tedbirler alınarak Yunanlıların İzmir'de tutunmaları sağlanırsa, Kemalistlerin yine İstanbul'a saldırmaları tehlikesi var mıydı? Böyle bir saldırının hazırlanması acaba ne kadar zaman alacaktı? Veya Yunanlılar İzmir'i boşalttırlarsa, Doğu Trakya'da bir savunma cephesi kuramazlar mıydı? Bütün bunları askerî makamlardan sormak lâzımdı.

Dışişleri Bakanlığı, askerî makamların ortak gö-

SAKARYA'DAN İZMİR'E

rüşünü adamakıllı sulandırıyor, soru üstüne soru soruyordu. Ve yine devam ediyordu: Yunanlılar İzmir'den fedakârlık etmeye razı olurlarsa, Doğu Trakya'yı mutlaka Yunanistan'a kazandırmak lâzımdı. Türklerin Çatalca'dan öteye, Avrupa'ya geçmeleri önlenmeliydi. Türk İmparatorluğu'nun yeniden doğmasına hiç bir şekil de fırsat verilmemeliydi. İstanbul'a Yunan askerleri getirilmesi ihtimali de düşünülmemeliydi. Oysa İngiliz askerleri İstanbul'dan çekilirse, Yunanlılar yalnız İzmir'i değil, Trakya'yı da kaybedeceklerdi. Bu, Türk İmparatorluğu'nun yeniden kurulması demek olacaktı. O bakımdan İngiliz askerlerinin İstanbul'da kalmaları Britanya İmparatorluğu için hayati önem taşıyordu. Bu uğurda müttefiklerin de desteğini aramak gerekecekti. İtalya bir tarafa bırakılabilirdi. Ama Fransa'nın desteğini sağlamak için, gerekirse, pazarlığa girilmeliydi. Rhine nehrinde Alman tehlikesine karşı Fransa'yla ittifak yapmak, Fransa'nın desteğini sağlayabilirdi (12).

İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın tipik muhtırası buydu. Üzerinde güneş batmayan evrensel Büyük Britanya İmparatorluğu inancı, İngiliz diplomasisinin kanına işlemiş görünüyordu. Bu inanç ve hayalle yoğurulmuş İngiliz diplomatlarına hiç bir kanıt kolay kolay fayda etmiyordu. Askerlerin gerekçeleri, kaygıları da fayda vermemişti. İngiliz diplomasisi, yumuşatılamamıştı. Tersine daha da sertleşip dikleşmiş gibiydi. Direniyor, direniyordu.

Türkiye, millî toprakları üzerinde bağımsızlık için çarpışıyordu, İngiliz diplomasisiyse büyük bir Türk İmparatorluğu korkusu yaratıyordu. Türkiye, var olmak ya

(12) D.B.F.P., 1/17, p. 207 - 211, Memorandum by Sir E. Crowe on the Hostilities between Turks and Greeks, Foreign Office, May 30, 1921.

da yok olmak kaygusu içindeydi. İngiliz diplomasisi ise Türkiye'nin Büyük Britanya İmparatorluğu'nu çökteceğini ileri sürüyordu.

31 Mayıs 1921 günü yapılan İngiliz Bakanlar Kurulu toplantısına, Lord Curzon, Dışişleri Bakanlığı'nın muhtırası ile geldi. Harbiye Bakanı Sir Worthington-Evans da askerî makamlarca hazırlanan muhtıra ile gelmişti. Konu önemliydi: İngiltere İstanbul'dan çekilecek miydi, çekilmeyecek miydi? General Harington da İstanbul'dan çağırılmıştı. O da Bakanlar Kurulu toplantısına katıldı. Genelkurmay Başkanı Feld-Mareşal Sir Henry Wilson da toplantıda bulunuyordu. Önce Harbiye Bakanlığı'nın muhtırası okundu. Arkasından General Harington dinlendi. Harington, bir kere daha, İstanbul'dan çekilmeyi savundu. İngiliz askerlerinin Boğazlar bölgesinde tehlikeyle karşı karşıya olduğunu belirtti.

Arkasından Lord Curzon konuştu. O da Dışişleri Bakanlığı'nın görüşlerini açıkladı. İstanbul'dan çekilmenin İngiliz politikası ve İngiltere'nin Doğu'daki çıkarları için tehlikeli olacağını tekrarladı. Koloniler Bakanı Mr. W. S. Churchill, Lord Curzon'un görüşüne katıldı. Türkiye ile genel bir barış yapılmadan, İstanbul'dan çekilmenin, İngiltere'nin Irak ve Filistin'deki durumu için tehlikeli olacağını söyledi.

Hindistan İşleri Bakanı Mr. Montagu, askerlerin görüşüne meylectti. Sèvres Antlaşması'nda esaslı değişiklikler yapılarak barış yapılmasını ve İstanbul'un boşaltılmasını savundu.

Kabine'de görüşler ikiye ayrılmıştı. İstanbul'u boşaltmak için bir karara varılamadı. Asgarî kuvvetle, özellikle savaş gemileriyle Boğazların tutulmasını sağlayacak tedbirler aranması tavsiye edildi. Bahriye,

Harbiye ve Hava Kuvvetleri Bakanlıkları'nın bu konuda bir rapor hazırlamaları istendi⁽¹³⁾.

Dışişleri ağır basmış, Kabine içindeki çekişmeyi kazanmıştı. Askerlerin kaygılarına rağmen, İngiltere İstanbul'da ve Boğazlar bölgesinde kalacaktı. Ama askerlerin kaygıları da büsbütün yabana atılmazdı.

Bundan sonra İngiliz diplomasisi, yeni bir Yunan yenilgisini önlemek için arabuluculuk yolunu deneyecekti.

«Paris Kararları»

14 HAZİRAN 1921 günü Lord Curzon, İngiltere'nin Paris Büyükelçisi Lord Harding'e uzun bir yazı yolladı⁽¹⁴⁾. Yazı, «**Majestelerinin Hükümeti, Orta - Doğu'daki son siyasi gelişmeleri gittikçe artan bir kaygıyla izlemiştir**» cümlesiyle başlıyordu. Neydi kaygı yaratan son gelişmeler? Lord Curzon bunları kısaca sıralayıveriyordu. Bekir Sami Bey'in, Kilikya konusunda Londra Konferansı sonunda Fransayla imzaladığı 11 mart 1921 tarihli anlaşmayı Ankara Hükümeti reddetmişti⁽¹⁵⁾. İtalya, 7 haziran 1921'de Antalya'yı boşaltmaya başlamıştı⁽¹⁶⁾. Ankara Hükümeti İngiltere'ye karşı hasmane bir tutum takınmıştı: Mayıs ayında Hindli Mustafa Sagir, Ankara'da asılmıştı, Ankara Hü-

(13) F.O. 371/6515. Cabinet 44 (21): CAB. 23/25

(14) F.O. 406/46, p. 89 - 92, No. 63 ve DBFP, I/17, p. 244 - 248, No. 229.

(15) F.O. 406/46, p. 61, No. 46; p. 88, No. 62 ve DBFP, I/17, p. 202, No. 196; p. 240 - 241, No. 226.

(16) DBFP, I/17, p. 222 - 223, No. 214; p. 231, No. 221.

kümeti'nin elindeki İngiliz esirleri serbest bırakılmamıştı, yine mayıs ayında Türk polisi Antalya limanında «Palitana» adlı İngiliz gemisine girmişti, Muğla'da bir İngiliz maden işletmesinin çalışmalarına Türkler son vermişlerdi (17). Kaygı yaratan başka bir konu, Ankara'yla Moskova arasında samimiyetin gittikçe artmasıydı. 16 martta Ankara'yla Moskova arasında bir anlaşma imzalanmıştı. Ondan sonra Türklerin Ruslarla ilişkileri daha da sıklaşmıştı (18). Kaygı yaratan gelişmeler arasında Lord Curzon, en sonuncu olarak, Türk-Yunan çarpışmalarının yeniden başlamasının kaçınılmaz oluşunu göstermekteydi. Aslında bu, İngiltere'nin bir numaralı kaygısıydı ama, İngiliz Dışişleri Bakanı bunu en sonra anıyordu.

Lord Curzon, yazıya devamlı, «**durum, Müttefiklerin karşı karşıya oldukları siyasî ve askerî sorunların yeniden gözden geçirilmesini gerektirmektedir**» diyordu. Bu, İngiliz diplomasisinin yeni bir teşebbüse girişmeğe karar verdiğinin açıklanmasıydı. İkinci İnönü Zaferi üzerine, iki buçuk ay kadar düşünüp taşındıktan sonra, İngiltere artık harekete geçiyordu. Bu karar, ilk kere Paris'e bildiriliyordu. Çünkü Fransa Hükümeti de «**Müttefiklerin karşı karşıya oldukları tehlikeleri**» her halde biliyordu. Bu tehlikeler, ancak Müttefiklerin «**kendi aralarında sıkı işbirliğiyle**» çözümlenebilirdi. İngiltere Dışişleri Bakanı, Fransa'nın işbirliğini sağlamak için «**tehlikelerin**» neler olduklarını açıklıyordu:

Yunan ordusunun durumu hakkında daha kesin

(17) İbid, p. 181, No. 169; p. 188, No. 180; p. 204 - 205, No. 198.

(18) Moskova anlaşmasından sonra Türk - Sovyet ilişkileriyle ilgili belgeler için bkz. **Dokümanı Vneşney Politiki SSSR** (SSCB Dış Politikası üzerine belgeler), Moskova 1960, cilt IV.

bilgiler edinmek için halen İzmir'de bulunan İngiliz Askerî Ataşesi'ne talimat verilmişti. Ama, durum az çok belliydi: Kemalistler üstün duruma geçmişlerdi. Bu üstünlük, onların kendilerine güvenlerini ve savaşkanlık zihniyetini arttırmıştı. Yunan ordularının Kemalistlere karşı kesin bir zafer kazanmaları ihtimali yoktu. Dolayısıyla Türklere «**sürekli bir barışı empoze etme**» olanağı da yoktu. Belki Yunanlılar, sonucu belli olmayan geçici başarılar kazanabilirlerdi. Bu, yeneden müzakerelere girişme ve uygun bir barış antlaşması yapma fırsatı yaratabilirdi. Müttefiklere zaman kazandırırdı. Ne var ki, geçici Yunan başarıları uzun süremezdi. Öte yandan daha kötü bir ihtimal vardı: Yunanlılar yakın bir gelecekte yenilebilirler, Anadolu'dan atılabilirlerdi. O zaman, önce İstanbul tehlikeye düşecekti. İzmit yarımadasından Yunan kuvvetleri atılınca İstanbul'daki Müttefik kuvvetleri Kemalistlerle karşı karşıya geleceklerdi. İstanbul, Kemalistlere karşı savunulamayacaktı. Yunanlılar Anadolu'dan atılınca da Müttefikler Boğazlar bölgesini boşaltmak zorunda kalacaklardı. Böyle büyük bir Türk başarısı, hem İngiltere, hem de Fransa için büyük tehlike yaratacaktı. Suriye'de Fransa, Irak ve Filistin'de de İngiltere için tehlike doğacaktı. Fransa ve İngiltere ya buralardaki kuvvetlerini arttırmak, ya da bu yerleri terk etmek zorunda kalacaklardı. Trakya, muhtemelen Kemalistlere karşı savunulamayacaktı. «**Başka bir deyimle, Türk başarısı (zaferi), Müttefiklerin savaştan elde ettikleri her kazancı tehlikeye sokacak ve Orta Doğu'nun barışçı yolla yeniden kurulması ihtimalini ortadan kaldıracak**»tı.

İngiltere Hükümeti, böyle bir «**felâketi**» önlemeye karar vermişti. Nasıl? Lord Curzon, onu da açıklıyordu: İngiltere'nin görüşüne göre, «**felâketi**» önlemenin yolu, Türkiye'yle Yunanistan arasındaki sava-

şa son vermek, kesin bir barış yapmaktı. İngiltere Yunanistan'a karşı «**şerefle ve dostlukla bağlı**»ydı ama, mümkünse Türklerle de dostluk ilişkilerini sürdürmeyi arzu ediyordu. Bununla beraber İngiltere, «**Türklerle müzakereye girişmenin başarı şansı olmadığı**» kanısındaydı. Onun için, Türkiye'ye baskı yapmak gerekli görülüyordu. Barış müzakereleri başarısızlığa uğrar, Türkler şartları kabul etmezlerse, o zaman Müttefikler Yunanistan'a yardım edeceklerdi. Yunan ordusu «**maddî ve manevî bakımdan güçlendirilecek**»ti. Yunanistan'a yardım etmek konusunda da Müttefiklerin önceden uyuşmaları şarttı. Çünkü bu, hem görüşmelerin başarısızlığa uğramasına hem de Yunan yenilgisi üzerine Müttefiklerin karşılaşacakları felâkete karşı bir «**sigorta**» olacaktı.

Bu görüşmelerle harekete geçen İngiltere'nin «**barış programı**» şöyleydi: Önce vakit geçirmeden Yunanistan'a yanaşılacaktı. Türkiye'yle savaşa son verip barış antlaşması yapması istenecekti. Müzakerelerin başarısızlığı halinde Müttefiklerin kendisine yardım edecekleri de bildirilecekti. Müttefiklerden yardım alacağına emin olan Yunanistan, Müttefiklerin teklifini muhtemelen kabul edecekti. Ayrıca Yunanistan'a, Sèvres Antlaşması'yle Avrupa'da (Trakya'da) kazandığı hakları muhafaza edeceği de garanti edilecekti. Buna karşılık Yunanistan İzmir'den fedakârlık edecekti. İzmir, «**muhtar**» bir bölge ya da «**eyalet**» olacaktı. Bu muhtar bölge, Müttefik subaylarının komandasında yerli jandarma kuvvetlerince korunacaktı, Büyük Devletlerin himayesi altında olacaktı. Daha sonra Yunan askerleri İzmir'den çekileceklerdi.

Bu program, Türklerin İzmir'le ilgili isteklerini karşılamayabilirdi. Ama, Türkleri tatmin etmek için Sèvres Antlaşması'ndan başka tavizlerde bulunulabilirdi. Müttefiklerin Türkiye'ye ilerde yardım edecek-

leri vaat edilebilirdi. Böylece Osmanlı Devleti, yeni sınırlarında sağlam temellere oturtulacak, denilebilirdi.

Barış teklifi önce Yunanistan'a yapılacaktı. Yunanistan kabul ettikten sonra Türkiye'ye dönülecekti. Hem İstanbul, hem Ankara Hükümetleri'ne teklifte bulunulacaktı. Ankara Hükümeti Müttefiklerin tekliflerini kabul etmezse Yunanistan'a yardım edilecekti. Müttefik yardımıyla Yunanistan zafer kazanırsa, o zaman artık İzmir'le ilgili tekliflerin hükmü kalmayacaktı. Başka bir nokta da şuydu: Barış görüşmeleri başlarsa, görüşmeler boyunca Müttefik kuvvetleri İstanbul'da kalacaklardı. Çünkü, bu kuvvetlerin İstanbul'dan çabuk çekilmeleri barış görüşmelerini çıkmaza sokabilirdi (19).

İkinci İnönü Zaferi'nden sonraki ve Sakarya Zaferi'nden önceki dönemde İngiltere'nin barış programı buydu. İngiltere'nin görüşüne göre, asıl olan yine Sèvres Antlaşması'ydı. Sèvres Antlaşması olduğu gibi kalıyordu. Yalnız İzmir konusunda Yunanistan'dan biraz «fedakârlık» istenecekti. İzmir bölgesi Yunanistan toprağı olmayacaktı, ama Türkiye'nin bir vilâyeti de olmayacaktı. Muhtar hale getirilecekti. Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında böyle «muhtar» ya da «mümtaz» vilâyetler çok görülmüştü. 1878 Berlin Antlaşmasıyla, yine İngiltere'nin teklifi üzerine, Doğu Rumeli «mümtaz vilâyeti» kurulmuştu. Yedi yıl sonra bu vilâyetin «mümtaziyeti» kalmamış, 1885'de Bulgaristan'a katıldığı görülmüştü. Yine Büyük Devletlerin istegiyle Girit adasına verilen «muhtariyetin» nereye vardığı hatırlardaydı. Mısır'ın, Lübnan'ın muhtariyetleri; Kıbrıs, Bosna üzerinde birer Büyük Devle-

(19) F.O. 406/46, p. 89 - 92, No. 63. DBFP. I/17, p. 244 - 248, No. 229.

tin «geçici yönetim» hakları vb. hep o yerlerin Osmanlı İmparatorluğu'ndan koparılmalariyle sonuçlanmıştı. Bir yere muhtariyet verilmesi, oranın İmparatorluk-tan koparılması yolunda bir geçiş dönemi oluyordu. Yakın tarihimiz bunu gösteriyordu. Şimdi de İngiltere, Anadolu'nun bir parçası olan İzmir bölgesine muhtariyet vermeyi düşünüyordu. Bu, Yunanistan için bir «fedakârlık» olacaktı. Böylesine bir «fedakârlığı» Yunanistan'a kabul ettirebilmek için de garanti üstüne garanti verilecekti. Yunanistan, Çatalca'ya kadar Trakya'yı alacaktı. Müttefikler bunu garanti edeceklerdi. Türk tehlikesine karşı Yunanistan'a her türlü askerî yardım yapılacaktı. Müttefikler bu yardımı da garanti edeceklerdi. Bu garantilerden sonra Yunanistan lütfen teklifi kabul eder, fedakârlığa katlanırsa, o zaman Türkiye'ye teklif yapılacaktı. İzmir'de Yunan askerlerinin yerini Müttefik subayları alacak diye Türkler sevineceklerdi. Teklifi kabul edeceklerdi. Bir de, kapitülasyonlar çerçevesinde Türkiye'ye yardım yapılabileceği büyük bir lütufmuş gibi vaat edilecekti. Kemalist Türkler yine de direnmeye kalkışarlarsa, o zaman artık «tek dişi kalmış canavar,» dişini gösteriverecekti...

İnönü'nde ikinci Yunan taarruzunun çöküşü üzerine, Lord Curzon'un «barış taarruzu» böyle bir programla başlıyordu. Yunanlılar yeniden saldırıya geçtiler, yeniden yenilirler kaygısıyla İngiltere vakit kaybetmek de istemiyordu. Londra'nın barış programının Fransa Başbakanı M. Briand'a hemen bildirilmesini istedikten sonra Lord Curzon, daha etraflı görüşmek üzere, «en kısa zamanda» Paris'e gitmek istediğini de bildirdi⁽²⁰⁾. Yazı 14 haziran günü Paris Büyükelçisi Lord Hardinge'e postalanmıştı. Lord Curzon, bunun ce-

(20) DBFP, I/17, p. 248, No. 229. F.O, 406/46, p. 92, No. 63.

vabını beklemeden ertesi gün Lord Hardinge'e çok acele bir telgraf çekti. Fransa Dışişleri Bakanı da o hafta içinde İngiltere Dışişleri Bakanı'yla görüşmek istiyormuş. Londra Büyükelçisi aracılığıyla bunu Lord Curzon'a duyurmuş. Lord Curzon «**O halde cuma günü oraya (Paris'e) varmayı ve cumartesi ile pazar günlerini Fransa Dışişleri Bakanlığı'yla görüşmeye ayırmayı teklif ediyorum**» dedi ⁽²¹⁾. Görüşmeler, önce Fransa'yla İngiltere arasında yapılacaktı. Görüşmelerin sonuna, Paris'teki İtalya Büyükelçisi de katılabilecekti.

Üç gün sonra, 18 haziran 1921 günü Paris'te İngiltere - Fransa görüşmeleri başladı. İngiltere delegasyonunda Lord Curzon'la birlikte İstanbul'daki Yüksek Komiser Sir H. Rumbold da vardı. Görüşmeler iki gün sürdü ve 19 haziranda sona erdi ⁽²²⁾.

18 haziran sabahı yapılan ilk oturumda Lord Curzon konuştu. Türk - Yunan savaşına son vermek için Müttefiklerin arabuluculuk yapmaları gerektiğini söyledi. Daha önce, şubat - mart aylarında yapılan Londra Konferansı da savaşı önlemek için Müttefiklerin bir arabuluculuk teklifiydi. Şimdi Lord Curzon «**arabuluculuk teklifini yenilemeyi**» savunuyordu. Onun kanaatine, böyle bir teklif için «**zaman elverişli**» ydi. Bu ikinci arabuluculuk teklifiyle «**Londra teklifleri genişletilecek**»ti. İzmir, Çatalca hattı boyundaki «**askerden arınmış bölge**», malî kontrol konularında yeni tekliflerde bulunulacaktı. Sèvres Antlaşması'yla birlikte yürürlüğe girmesi öngörülen ve Türkiye'yi nüfuz bölgelerine ayıran Üçlü Anlaşma kaldırılacaktı. Türki-

(21) DBFP, I/17, p. 251, No. 234.

(22) Paris görüşmeleri tutanakları için bkz. F.O. 406/46, p. 96 - 102, No. 67 ve ekleri. Ayrıca DBFP, I/15, p. 588 - 598, No. 88.

ye'nin Kafkaslara doğru genişlemesine Müttefikler engel olmayacaklardı.

Lord Curzon'un planı ana hatlarıyla buydu. Bunu biraz daha açıkladı: **İzmir, «Türkiye'nin egemenliği altında»** «muhtar» bir bölge olacaktı. Bunun başında Hıristiyan bir Vali bulunacaktı. (Doğu Rumeli ve Lübnan'ın başına da vaktiyle Hıristiyan valiler getirilmişti. Girit'in başına ise Hıristiyan vali olarak Yunan Prensi yerleştirilmişti. Muhtar İzmir bölgesinin başına da şimdi böyle bir Hıristiyan vali getirilecekti.) Bu muhtar bölgenin özel bir jandarma gücü olacak ve jandarmanın başında Avrupalı subaylar bulunacaktı. Kurulacak bu jandarma gücü bölgenin güvenliğini sağlayabildiği zaman Yunan askerleri İzmir'den çekileceklerdi. Trakya'da sınır yine Çatalca hattıydı ve Midye-Enez hattı elverişli değildi.

Teklifler önce Yunanistan'a yapılacaktı. Yunanistan bunları reddederse Müttefikler için artık yapılacak bir şey kalmayacaktı. Arabuluculuk suya düşmüş olacaktı. Yunanistan kabul ederse ondan sonra Türkiye'ye de tekliflerde bulunulacaktı. Ama Türkiye'ye teklifler «tehditle» yapılmalıydı. Türkler arabuluculuk tekliflerini kabul etmezlerse Yunanistan'a her türlü yardım yapılacaktı. Müttefiklerin şimdiye kadar Sèvres Antlaşması'ndan verdikleri tavizler geri alınacaktı. Hatta Anadolu'nun Karadeniz ve Akdeniz limanları Müttefik donanmaları tarafından abluka altına alınacaktı. Böylece Türkiye'ye dışardan yardım gelmesinin önü alınacaktı. Bu konularda Lord Curzon, Müttefiklerin işbirliği yapmalarını, istedi.

Son bir teklif olarak, Lord Curzon, İstanbul ve Boğazlar bölgesindeki bütün Müttefik Kuvvetlerinin Başkumandanlığının İngiliz Generali Harington'a verilmesini savundu. Bütün Müttefik Kuvvetler bir

Başkumanda'nın emrinde olursa, İstanbul ve Boğazlar bölgesini Türklere karşı daha iyi savunabileceklerdi.

Öğleden sonraki toplantıda Fransa Başbakanı M. Briand konuştu ve Fransa'nın görüşünü açıkladı. Fransa Hükümeti de Türk-Yunan savaşında arabuluculuk yapılmasını istiyordu. Fransa'nın aldığı bilgilere göre, Yunan ordusu iyi teşkilâtlanmıştı ama yorgundu. Kemalistler de barış arzu ediyorlardı. O bakımdan her iki tarafta bir barış eğilimi vardı. Arabuluculuk için zaman elverişliydi.

M. Briand, İzmir'le ilgili tekliflerin Türkleri tatmin edeceğini sanıyordu. İzmir limanı askerî işgalden zarar görmekteydi. Özellikle ticaret zarara uğruyordu. Ama «**Yunan onuru da korunmalıydı.**» Yunan Kralı için İzmir'i terketmek kolay olmayacaktı. (Yunan Kralı Konstantin, 11 haziran günü Yunanistan'dan İzmir'e hareket etmişti. Yanında Velihaht Prens Nikola, Prens Andrew, Başbakan Gounaris ve Harbiye ve Bahriye Bakanları da vardı.) Atina'da siyasî güçlükler de vardı. Ama Yunanistan'ın İzmir'le ilgili teklifleri kabul edip etmemesi, çarpışmalara yeniden başlamak konusunda kendisine güvenine bağlıydı.

Trakya konusuna gelince, M. Briand, Sèvres Antlaşması'nın Trakya'yla ilgili hükümlerini «**hem coğrafi, hem de etnik bakımlardan mantıksız**» olarak görüyordu. Türk Hükümeti Ankara'dan İstanbul'a kaydırılabilse Müttefikler için onu kontrol etmek kolay olurdu. Ama, İstanbul'un banliyösünde Yunanlılar kaldıkça, Milliyetçiler, Hükümeti İstanbul'a taşımazlardı. O bakımdan Fransa, Trakya'da «**uluslararası bir bölge**» kurulmasını ve bu bölgenin uluslararası jandarmalar kontrolünde olmasını istiyordu. Fransa ayrıca İstanbul'u yakın bir gelecekte boşaltmaya taraftardı.

Mali kontrol konusunda Fransa'nın büyük çıkar-

ları vardı. O bakımdan M. Briand, «**hem esaslı kontrolü sağlayacak, hem de Milliyetçilerin hassasiyetini rencide etmeyecek yeni bir metot aranmasını**» istiyordu. Ama bu «**yeni metot**»un ne olabileceğini açıklamıyordu. Türkiye'yi nüfuz bölgelerine alan üçlü anlaşmadan Fransa vazgeçmek istiyordu. Çünkü Türkler, bu nüfuz bölgelerini, egemenliklerine karşı en büyük saldırı olarak görüyorlardı. Fransa gibi İtalya da üçlü anlaşmadaki haklarından vazgeçebilirdi.

Son olarak M. Briand, Türkiye'ye, «**tehditle birlikte**» teklif yapılmasına karşıydı. Çünkü, tehdit etmek, tekliflerin kabul edilmesini zarara uğratabilirdi. Öteki konularda Fransa, İngiltere'nin görüşlerine katılıyordu.

Türk - Yunan savaşına son vermek için Fransa'nın «barış programı» özetle buydu. Bu program, İngiltere'nin görüşlerinden bazı noktalarda ayrılıyordu ve Türkiye'nin daha lehineydi. Her şeyden önce Fransa, İstanbul'u boşaltmaya taraftardı. İngiltere ise şimdilik buna taraftar görünmüyordu. Sonra Fransa, Doğu Trakya'da «**uluslararası bir bölge**» kurulmasını istiyordu. Bu, bir bakıma İzmir bölgesi için düşünüldüğü biçimde bir «**muhtariyet**» olacaktı. İngiltere ise Doğu Trakya'nın Çatalca'ya kadar Yunanistan'a verilmesini istiyordu. Bundan başka Fransa, Türkiye'ye tehditle barış yaptırmaya, barış tekliflerini tehditle birlikte sunmaya taraftar değildi. İngiltere'ye tehdit taraftarıydı. Türkiye teklifleri kabul etmezse Yunanistan'a her türlü yardımın yapılmasını ve hatta Türkiye'nin Müttefiklerce abluka altına alınmasını istiyordu.

Bütün bu konularda Fransa, Türkiye'ye karşı daha yumuşaktı. Ama bir konu vardı ki, orada Fransa İngiltere'den daha da sert davranacak gibi görünüyor-

du. O da Türkiye'nin malî bakımdan kontrolü sorunuydu. Bu, doğrudan doğruya Fransız çıkarlarına dokunuyordu. Fransa'nın Tanzimat devrinden beri Türkiye'de yatırımları, Türkiye'den alacakları vardı. Kanunî devrinden beri de Fransa, Kapitülâsyonlardan yararlanmaktaydı. Bu konularda Türkiye'ye karşı adamakıllı direneceğe benziyordu...

M. Briand'ın konuşmasından sonra tekrar Lord Curzon söz aldı. Doğu Trakya'ya «muhtariyet» verilmesini İngiltere'nin kabul edemeyeceğini bildirdi. Bu, hem İzmir'in, hem de Doğu Trakya'nın Yunanistan'dan alınması demek olacaktı. İngiltere, Yunanistan'ın İzmir bölgesindeki **«fedakârlığına»** karşılık, Doğu Trakya'nın Yunanistan'da kalmasını garanti etmek istiyordu. O bakımdan Doğu Trakya konusunda Fransız görüşünün değiştirilmesini rica etti. M. Briand, Doğu Trakya'nın Yunanistan'a verilmesinin **«Türkleri tatmin etmeyeceğini»** söyledi ve Londra Konferansı'nda olduğu gibi, bu bölgede nüfus incelemesi yapılmasını telkin etti. Lord Curzon, Atina'nın bunu kabul etmeyeceğini ileri sürdü. M. Briand, **«gerçekten barış istiyorlarsa kabul ederler»** diye cevap verdi ve bu konunun barış görüşmeleri sırasında çözümleneceğini ekledi. O toplantıda konu daha fazla konuşulmadı.

Barış tekliflerini tehditle birlikte sunma konusunda da Lord Curzon, Fransız görüşüne karşı direndi. Önce, M. Briand'ın bunu yanlış anladığını söyledi. İngiltere, **«tehdit»** derken, Yunanistan'a her türlü yardımın yapılmasını kastediyordu. Yani Yunanistan'ı tehdit etmeyi düşünmüyordu. Tehdit edilecek olan Türkiye'ydi. Lord Curzon, **«Türkiye'ye bu kadar geniş tavizler verirlerken tehdit de gereklidir»** dedi. **«Kendisi (Lord Curzon) Doğu'daki tecrübelerinden biliyordu ki, Doğulularla pazarlığa girişirken arkalarında bir**

değnek bulundurmak pek işe yarıyordu.» Lord Curzon'un sözleri, tutanaklara böyle geçmişti. Çeyrek yüzyıl kadar önce Hindistan'da Genel Valilik yapmış olan Lord Curzon, her fırsatta «Doğu'daki tecrübele-
rinden» bahsediyor, Doğu'yu «iyi tanıdığı» ile övünü-
yordu. İngiliz Lordu, tüm Doğu'yu bir tutuyordu. Tür-
kiye de bir Doğulu ülkeydi, Hindistan'dan ne farkı
olabilirdi? Türkiye işlerini Hindistan işleri gibi değer-
lendiriyor ve bir sömürge valisi görüşüyle «çözüm-
lemeye» çalışıyordu. Fransız Başbakanı, bu «eli so-
palı» eski sömürge valisinin «tecrübesine» saygı
duyduğu için mi, yoksa içinden güldüğü için mi bi-
linmez, hiç cevap vermedi.

M. Briand, buna karşılık, İngiltere'nin Mezopotamya konusundaki Türk isteklerini kabul edip etmeyeceğini sordu. Musul'u kastediyordu. İki saniye önce Doğu'yu çok iyi bildiğiyle övünen Lord Curzon, birdenbire değişiverdi. Bu konuyu hiç bilmediğini söyledi. Mezopotamya işleriyle Dışişleri Bakanlığı değil, Koloniler Bakanlığı uğraşıyormuş. Ama «**manda altındaki topraklar sorununu hiç deşmemek daha iyi olur»** diye ekledi.

18 haziran günü akşam üzeri yapılan üçüncü toplantıya İtalya'nın Paris Büyükelçisi Kont Bonin de katıldı. Büyükelçi, İzmir konusundaki teklifi İtalya'nın da kabul edeceğini belirtti. Doğu Trakya konusundaysa İtalya, Fransa gibi düşünüyordu ve burada bir nüfus incelemesi yapılmasına taraftardı. Türkiye'yi nüfus bölgelerine ayırmakta olan Üçlü Anlaşma'nın değiştirilmesi ya da büsbütün feshedilmesi konusundaysa İtalyan Büyükelçisi Hükümeti'ne danışacağını söyledi. İtalya, Türkiye'de elde ettiği nüfus bölgesinden vazgeçmek niyetinde değil gibi görünüyordu.

Aynı toplantıda, Türkiye'yi tehdit etmek konusu yine tartışıldı. M. Briand, Lord Curzon'un kullandığı

«değnek» sözüne değindi. «Müttefiklerin değneğinin yeteri kadar büyük olmadığını», bunun Türkleri kızdırmaktan başka bir işe yaramayacağını söyledi. «Türk aleyhtarı ya da Yunan taraftarı bir jestle, Türkiye ile çatışmaya Fransız milletinin müsaade etmeyeceğini» belirtti. Lord Curzon, İngiliz kamuoyunun da savaşa gitmeye karşı olduğunu, fakat Türkler teklifleri kabul etmezlerse arabuluculuğun suya düşeceğini söyledi. M. Briand, Anadolu'ya yardımı kesmeleri için Sovyetlere baş vurulmasını telkin etti. Lord Curzon ve İtalya Büyükelçisi, böyle bir teşebbüsün fayda vermeyeceğini söylediler. Üç Müttefik arasında bu nokta üzerinde ortak bir görüşe varılamadı.

19 haziran sabahı yapılan toplantıya Lord Curzon, bir telgraf tasarısıyla geldi. Bu, Üç Müttefik devletin Atina Elçiliklerine verecekleri ortak talimat tasarısıydı. Bununla Yunanistan'a arabuluculuk teklif edilecekti. M. Briand, telgrafı uygun buldu; İtalya Büyükelçisiyse bu konuda Hükümeti'nden talimat isteyeceğini ve akşama kadar talimatı alabileceğini söyledi.

Lord Curzon, Atina'ya hemen arabuluculuk teklifi yapılmasını istiyordu; ama Üç Müttefik devletin «barış programları» arasında henüz derin ayrılıklar vardı. Müttefikler, kesin barış teklifleri üzerinde daha anlaşamamışlar, ortak bir görüşe varamamışlardı. M. Briand, «Yunanlılara ve Türklere sunulacak kesin şartlar üzerinde üç Hükümet anlaşmadan önce mi (Atina'ya) telgraf çekilecek» diye sordu. Fransa, İzmir konusunda İngiltere'nin görüşüne katılmıştı, ama Trakya konusunda İngiltere'den ayrılmaktaydı. Bu konu yeniden tartışıldı. Lord Curzon, Trakya'ya muhtariyet verilmesini ya da burada nüfus sayımı yapılmasını İngiltere'nin kabul etmeyeceğini söyledi. Çünkü

böyle bir teklifi Yunanistan reddedecekti. M. Briand, arabuluculuğun başarı kazanabilmesi için «Türklerin isteklerini de karşılamak» gerektiğini, nüfus incelemesi teklifinin Londra Konferansı sırasında kabul edildiğini söyledi. Aslında Trakya'da nüfus sayımı yapılması fikrini Türkiye kabul, Yunanistan reddetmişti. Lord Curzon, şimdiki safhada Yunanistan'ın kabul edebileceği şartların tespitiyle yetinilmesini ileri sürdü ve Yunanistan'ın Trakya'yı bırakmayacağını savundu. İngiltere, Çatalca'ya kadar Doğu Trakya'yı Yunanistan'a kazandırmak istiyordu. İtalya Büyükelçisi, «Trakya sorununda Müttefiklerin kendisini destekledikleri yolunda Yunanistan'da bir kanaat yaratmanın» doğru olmayacağını belirtti. İtalya da Fransa'nın görüşüne katılıyordu. Lord Curzon direndi. «Şimdilik ilk kapıyı açalım», arabuluculuk teklifini yapalım diye direndi. M. Briand, «şu halde Trakya sorunu mahfuzdur» dedi ve konu, o noktada kaldı.

Bu tartışmalardan sonra Lord Curzon toplantıda bir telgraf okudu. Telgraf, İngiltere'nin Akdeniz Kuvvetleri Başkumandanı Amiral Sir J. de Robeck'ten geliyordu. 18. haziran tarihini taşıyordu. Amiral J. de Robeck, Yunan Kralı'nın İzmir'e gittiğini bildiriyor ve Kralın cepheyi teftişinden sonra on beş gün içinde genel Yunan taarruzunun başlayacağını haber veriyordu. Lord Curzon, bu bakımdan acele ediyordu. Yunanistan'ı yeni bir yenilgiden kurtarmak ve aynı zamanda İngiltere'nin karşılaşıacağı tehlikeli durumun önüne geçmek amacıyla bir an önce Yunanistan'a arabuluculuk teklifi yapılmasını istiyordu. M. Briand, Yunan taarruzunun Müttefiklerin söyleceklerine bağlı olduğunu söyledi. (L'offensive est suspendue à nos levres).

19 haziran günü, Üçlü Anlaşma konusu yeniden konuşuldu. İngiltere ve Fransa, başka çıkarlar karşı-

lığında bu anlaşmadan vazgeçmeye hazırdılar. Bunu, bir gün önceki toplantıda kendi kendilerine belirtmişler, birbirlerine açıklamışlardı. Yalnız İtalya Büyükelçisi bu konuda Hükümeti'nden talimat alacağını söylemişti. Anlaşma, Fransa ve İngiltere'yle birlikte İtalya'ya Türkiye'de bir nüfuz bölgesi veriyordu ve İtalya bundan vazgeçmek istemiyor gibiydi. Bu defaki toplantıda İtalya'nın tutumu daha açık belli oldu. İtalya Büyükelçisi, Üçlü Anlaşmanın «İtalya için hayatî önemi olduğunu» söyledi, çünkü bu, Birinci Dünya Savaşında İtalya'nın kazandığı «zaferin tek Asya meyvesi»ydi. M. Briand, Üçlü Anlaşma konusunda Türklerin çok hassas olduklarını, bunu egemenliklerine bir saldırı olarak gördüklerini belirtti. Üçlü Anlaşmadan vazgeçilirse Türklere başka tavizler kopyarılabilceğini ileri sürdü. İtalya Büyükelçisi yumuşamadı, ihtiyat kaydını tekrarladi. Bu konu da o kadarla kaldı.

Lord Curzon'un isteği üzerine, İstanbul'daki Müttefik Kuvvetlerinin, İngiliz Kuvvetleri Başkumandanı General Harington'un emrine verilmesi kararlaştırıldı. Müttefik kuvvetler, Türklere karşı daha iyi direnebilmek için bir Başkumandan'lıkta toplanıyordu. M. Briand, buna razı olurken, kararın açıkça ilân edilmesini de istedi. Çünkü bu karar da bir bakıma Türklere karşı bir tehdit sayılabilirdi ve böyle bir tehdit, yapılması düşünülen barış görüşmelerine zarar verebilirdi. İtalya Büyükelçisi bu konuda da Hükümeti'ne danışacağını bildirdi.

Lord Curzon'un bu toplantılar sırasında önemle üzerinde durduğu bir konu da, Müttefiklerin ortak bir cephe halinde hareket etmeleri konusuydu. İngiliz Dışişleri Bakanı özellikle Türkiye'ye karşı ortak cepheyi ayakta tutmak istiyordu. Fransa ya da İtalya'nın

Ankara Hükümeti ile tek başlarına ilişki kurmalarına şiddetle karşıydı. Böyle bir davranış, Türkler karşısında Müttetiklerin ortak gücünü azaltacaktı. Onları zayıf düşürecekti. İngiltere, Ankara Hükümeti'yle herhangi bir şekilde görüşme yapmıyordu. Öteki Müttetiklerin de tek başlarına Ankara ile görüşme yapmalarına karşı son derece alıngandı. Oysa, Paris'te bu üçlü görüşme yapılırken Fransa ve İtalya'nın ayrı ayrı Ankara'yla ilişki kurmak istedikleri yolunda haberler vardı. Bekir Sami Bey, Ankara'dan kalkıp 18 haziran günü Roma'ya gelmişti. Oradan da 27 haziranda Paris'e geçecekti. İngiltere kendisini Londra'ya kabul etmeyecekti. Fransa ve İtalya delegelerinden bu gezinin anlamını sordu. M. Briand, Bekir Sami Beyin ziyaretinin «tamamen gayri resmî olduğunu» söyledi.

Öte yandan, yine aynı günlerde Paris ve Roma'dan da Ankara'ya yollananlar vardı. Fransız Parlamentosu Dışişleri Komisyonu eski Başkanı M. Franklin-Bouillon, 9 haziran günü Ankara'ya gitmişti. İtalya Dışişleri Memurlarından Signor Tuozzi'nin de Ankara'ya gideceği öğrenilmişti. Hatta haber, İtalya Dışişleri Bakanınca da doğrulanmıştı. Lord Curzon, bu gezilerin de hesabını sordu. M. Briand, Franklin-Bouillon'un «bir Fransız gazetecisi olarak» Ankara'ya gittiğini söyledi. İtalya Büyükelçisi ise, Signor Tuozzi'nin Ankara'ya gitmekten alıkonulduğunu ve Rodos'ta durdurulduğunu açıkladı. Paris görüşmeleri sonunda, 20 haziran günü Lord Curzon, Başbakan Lloyd George'e bildirilmek üzere bir telgraf çekti: Bütün görüşmeler boyunca «ortak hareket edilmesi üzerinde ısrar ettiğini» ve «Müttetiklerden herhangi biri tarafından tek başlarına ya da gizli görüşmelere gidilmesine ısrarla engel olduğunu» bildirdi (23).

(23) F.O. 406/46, p. 101, No. 67/1 ve DBFP, 1/15, p. 597, No. 88/1.

SAKARYA'DAN İZMİR'E

Paris görüşmeleri, 18 haziran sabahı başlamış ve 19 haziran akşamı bitmişti. 19 - 20 haziran gecesi sabaha karşı saat 2.10'da Lord Curzon kararları, Başbakan'a bildirilmek üzere, Londra'ya telledi: Fransa ve İtalya, Türk - Yunan savaşına yeniden arabuluculuk yapılmasını kabul etmişlerdi. Aynı gece üç Büyük Devletin Atina'daki temsilcilerine ortak bir talimat tellenmişti. Bununla, Yunanistan'ın arabuluculuk teklifini kabul etmesi, kendisini Müttefiklerin «**ellerine bırakması**» istenecekti. Atina Hükümeti bunu kabul ettikten sonra Müttefikler, barış şartlarının neler olacağını ayrıca bildireceklerdi. Ondan sonra da barış şartları Türklere bildirilecekti. Lord Curzon, önce Yunanistan'a, sonra İstanbul ve Ankara Hükümetlerine bildirilecek olan barış şartlarının İngiliz programı esaslarına dayandığını söyledi. Paris'te, uzun görüşmelerden sonra İngiliz programı üzerinde «**genel bir anlaşmaya varıldığını**» da ileri sürdü (24).

Aslında Lord Curzon bu noktada kendisine yontuyordu. İngiliz barış programı üzerinde genel bir anlaşmaya varılmış değildi. İngiliz programına göre, Çatalca'ya kadar Doğu Trakya Yunanistan'a verilecekti. Fransa ve İtalya bunu kabul etmemişlerdi. İngiltere, başka çıkarlar karşılığında Üçlü Anlaşmadan vazgeçilmesini istiyordu. Bunu Fransa kabul etmişti, ama İtalya kabul etmemişti. Bu noktada da anlaşmaya varılamamıştı. İngiltere, barış teklifleriyle birlikte Türkiye'nin tehdit edilmesinde ısrar ediyordu. Fransa ve İtalya bunu da kabul etmemişlerdi. Üç devletin üzerinde anlaştıkları en önemli sorun, İzmir'di. İngiltere İzmir bölgesine muhtariyet verilmesini istemişti. Fransa ve İtalya bunu kabul etmişlerdi.

Üçlü Paris görüşmelerinde Sèvres Antlaşması'

(24) İbid.

nın birçok önemli hükümlerine hiç değinilmemişti. Boğazlar, İstanbul, Mali Komisyon, azınlıklar, Türk ordusu, Türk donanması, Batı Trakya, Musul vb. gibi önemli konularda Sèvres Antlaşması hükümleri aynen kalacak mıydı? Bu konular değilip konuşulmamıştı. Çünkü İkinci İnönü Zaferi'nden sonra yapılan Paris görüşmelerinin çıkış noktası İngiliz «barış programı» idi. İngiliz Barış programıysa Yunanistan göz önünde tutularak hazırlanmıştı. İngiltere, Yunanistan'ı yeni bir yenilgiden kurtarmak istiyordu. Yunanistan'ı kurtarmakla aynı zamanda kendi çıkarlarını koruyacaktı. Yunan ordularının Anadolu'da bozguna uğratılması ve hele denize dökülmeleri, İngiltere İmparatorluğu'nun çıkarları bakımından bir «felâket» olacaktı. Yeniden güçlü bir Türkiye doğacak, bu Türkiye İngiltere'nin Irak, Filistin ve hatta Mısır ve Hindistan'daki durumunu sarsacaktı. İngiliz orduları İstanbul'u ve Boğazlar bölgesini apar topar boşaltmak zorunda kalacaklardı... Bu ihtimaller, İngiltere'nin uykusunu kaçırıyordu. Bu kaygılarla Lord Curzon alelacele Paris'e koşmuştu. Bu kaygılarla gece yarısı Atina'ya talimat tellenmişti. Evet İngiltere'de kaygı büyüktü. Ama İngiltere'nin Türkiye'ye vermeye razı olduğu «taviz» pek küçüktü.

Üç Müttefik devletin üzerinde anlaştıkları konulardan Türkiye bakımından en önemlisi İzmir konusuydu. İzmir'e muhtariyet verilecek, daha sonra Yunan askerleri bu bölgeyi boşaltacaklardı. İkinci İnönü Zaferi'nden sonra İngiltere'nin de kabul ettiği en önemli «taviz» buydu. Üst üste iki zafer üzerine Büyük Devletler, Türkiye'ye ancak bu kadar bir «taviz» lütfediyorlardı. Bu da henüz Türkiye'ye bildirilmiyor, Yunanistan'ın kabul etmesi şartına bağlanıyordu. Yunanistan kabul ettikten sonra Türkiye'ye de bildirilecekti. İkinci İnönü Savaşı'ndan sonra da Sèvres Antlaş-

ması hâlâ ayaktaydı. Millî Misak sınırları içinde tam bağımsız Türkiye, henüz ufukta görünmüyordu. Yeniden silahlar konuşacaktı, daha çok kan akıtılacaktı. Ama acaba bu arada Yunanistan'ın tutumu neydi?

«Büyük Emel.»

19 - 20 HAZİRAN 1921 GECESİ, İngiltere'nin Atina Elçi'liği uyku uyumadı. Paris'te bulunan Dışişleri Bakanı Lord Curzon'dan bir yıldırım telgraf geleceği bildirilmişti. Atina Elçisi Lord Granville, telgrafçısı ve Elçilik kadrosuyla, gelecek bu yıldırım telgrafı bekliyordu. Telgraf, sabaha karşı saat 3.13'te çekiliyordu. Aynı telgraf, Atina ile birlikte, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na, Roma Büyükelçiliği'ne ve İstanbul Yüksek Komiserliği'ne de tekrarlıyordu. Oralardaki nöbetçi görevliler de geceyi uykusuz geçiriyorlardı. Telgrafın tıpkısı, Paris ve Roma'dan, Atina'daki Fransız ve İtalyan temsilciliklerine de gönderilecekti. Üç Büyük Devletin ortak telgrafıydı bu. Her üç Devlet aynı telgrafı Atina'daki temsilciliklerine çekeceklerdi. Ama, Fransa ve İtalya'nın, telgrafı saat kaçta çektikleri belli değildi. Asıl telâşlı olan İngiltere'ydi. Sabahı beklemeden sıcağı sıcağına çekilen, bazı İngiliz diplomatlarına bir «beyaz gece» geçirten bu telgraf, Üç Müttefik Devletin Paris'te yaptıkları görüşmelerinin özüyüdü. Doğrudan İngiltere Dışişleri Bakanlığı'ndan çekilmediği için Paris Büyükelçisi Lord Hardinge, telgrafı naklen veriyordu. «Aşağıdaki telgraf Lord Curzon'dan» diye başlayan ilk cümleden sonra, tırnak içinde, asıl telgraf geliyordu. Telgrafta şöyle deniyordu:

«Müttefik Hükümetler, birbirlerine danıştıktan sonra, Yakın Doğu'da savaşın yeniden başlamasını önlemek ve şerefli ve sürekli bir barış sağlamak amacıyla, arabuluculuk teklif etmeye karar vermişlerdir. (Müttefik Hükümetler) şuna kuvvetle kanidirlere ki, Anadolu'da Yunan ve Türk kuvvetleri arasında yeniden başlayacak savaşın yakın sonuçları ne olursa olsun, bu sonuçlarda Doğu'nun sürekli olarak yatıştırılması ya da tarafların gerçek çıkarları ve son güçleriyle bağdaşacak bir çözüm yolu bulunması umudu yoktur» (25).

Telgrafta bu gerçekler biraz daha kuvvetlendiriliyordu. Üç Büyüklerin inancına göre, Doğu'da sürekli barış sağlamayan ya da tarafların gerçek çıkarlarıyla bağdaşmayan herhangi bir sonuç, sonunda başarısızlığa mahkûm olacaktı. Geçici olarak bazı başarılar elde edilebilirdi. Türkiye ya da Yunanistan, kısa ömürlü bazı başarılar kazanabilirlerdi. Ama bunlar uzun ömürlü barış sağlamaya yetmeyecekti. Bu nedenle Müttefikler, savaşın tarafların aralarını bulmaya karar vermişlerdi. Öncelikle de Yunanistan'a arabuluculuk teklif ediyorlardı. Bunu yaparken Müttefikler, «uluslararası bir görevi» ve aynı zamanda Yunanistan'a karşı «dostluk vecibelerini» yerine getiriyorlardı. «Savaşın yeniden başlamasından önceki bu nazik anda» Yunanistan, Büyük Devletlerin arabuluculuk tekliflerini kabul etmezse, doğacak sonuçların sorumluluğunu yüklenmiş olacaktı. Büyüklerin öğütlerini kabul ederse, o zaman arabuluculuk şartları Yunanistan'a bildirilecekti. Yunanistan bu şartları da kabul ettikten sonra Müttefikler, «savaşın hemen durdurul-

(25) Telgraftın İngilizce metni: DBFP. 1/15, p. 597, No. 88/2
•This telegram was despatched on June 20 at 3.13 a.m.». b

ması ve barış görüşmelerinin başlaması için» Türkiye'ye baş vuracaklardı. Telgrafın son paragrafında, Atina'daki Fransa ve İtalya temsilcileriyle birlikte, Yunan Hükümeti'ne derhal bu teklifin yapılıp tezelden cevap istenmesi talimatı yer alıyordu.

Üç Büyüklerin arabuluculuk teklifi buydu. Büyük Devletler, (özellikle İngiltere), Yunanistan'ı Sakarya bozgunundan kurtarmak istiyorlardı. Gerçi Sakarya adı daha savaş tarihine geçmemişti. Ama, ister Sakarya'da olsun, ister Anadolu'nun bir başka yerinde olsun, Yunan kuvvetlerinin bozguna uğrayacağından korkuluyordu. Yenilen yalnız Yunanistan olsa, belki böyle fazla telâşlanmaya lüzum kalmayabilirdi. Ama Yunan yenilgisinin sonuçları, Büyük Devletlerin çıkarlarına da dokunacaktı. Yunanlılar Anadolu'dan silahla atılırlarsa güçlü bir Türkiye doğacaktı. Bu güçlü Türkiye, Büyük Devletlerin, özellikle İngiltere'nin Yakın Doğu'daki çıkarlarını da sarsacaktı. Bu kaygıyla Lord Curzon alelacele Paris'e koşup M. Briand ile görüşmüştü. Görüşmelerin ikinci yarısında aralarına İtalya temsilcisini de alarak, üçlü bir arabuluculuk teklifi üzerinde uyuşmuşlardı. Arabuluculuk teklifinin gece yarısı Atina'ya tellenmesi sebepsiz değildi.

Gerçekten, büyük bir savaş yeniden ufukta görünmüştü. Yunanistan Kralı Konstantin, modern Yunan tarihinin en büyük seferine çıkmak üzereydi. Daha doğrusu sefere çıkmış bile sayılabilirdi. Paris görüşmelerinden bir hafta önce, 11 haziran 1921 günü Kral Konstantin, «**Lemnos**» adlı Yunan savaş gemisiyle Atina'dan İzmir'e yollanmıştı. «**Lemnos**»'a, iki destroyerle bir zırhlı eşlik etmişlerdi. Kralın yanında, Velihat Prens Nicholas, Prens Andrew, Başbakan Gounaris, Harbiye ve Bahriye Bakanları da vardı. Onlar da büyük sefere katılıyorlardı. Yunanistan'dan ayrılmadan önce Atina Katedralinde resmî bir âyin

yapılmıştı. Kraliyet ailesi, Hükümet üyeleri ve yüksek seviyeli Yunan sivil ve askerî görevlileri bu tarihi törene katılmışlardı. Kiliseden çıkarken Kral, «Konstantinopolis'e! Konstantinopolis'e» naralarıyla alkışlanıp uğurlanmıştı. Alkış tutanlar, sıradan kimse-ler değil, törene katılmış yüksek katın kişileri-ydi. Tüm Yunan basını coşup kendinden geçmişti. Büyük seferi, hararetle alkışlıyordu. Basın ayrıca, tarihi rastlantılara da dikkati çekiyordu: İstanbul'un Türkler eline «**düşmesi**», yüzyıllar önce, yılın bu günlerine rastlamıştı. Türkler, İstanbul'u 1453 yılının mayıs ayı sonlarında, haziran başlarında Bizans İmparatorluğu'ndan almışlardı. İmparator Konstantin Paleologos'un ölümü de, o zaman yılın aynı günlerine rastlamıştı. Ve sonra, günün birinde, bir başka Konstantin'in çıkıp İstanbul'u geri alacağı yolundaki efsanevi inanç, Elen kuşakları arasında yüzyıllarca yaşayıp bu günlere gelmemiş miydi? Kuşaktan kuşağa yaşayagelen bu «**büyük emel**», işte şimdi gerçekleşmek üzereydi. Bir başka Konstantin gelmiş, tarihi sefere çıkıyordu (26).

«**İstanbul'a!**», «**İstanbul'a!**»... naralarıyla alkışlanıp uğurlanan Kral Konstantin, Atina'dan ayrılmadan önce, bir de tarihi bildiri yayınlamıştı. Yunan millîetine, dolayısıyla dünyaya seslenerek şöyle demişti:

«**Elenizmin yüzyıllardır savaştığı o yerlerdeki (Anadolu'daki) Ordumun başına geçmek üzere, yola çıkıyorum. Misyonunu gerçekleştirmek üzere coşkunca ilerleyen bu Soy'un savaşları, Tanrı yardımıyla, parlak zaferle sonuçlanacaktır. Büyük dedelerimizin üstünlüğü gibi, bizim üstünlüğümüz de, oralarda en yüce Hürriyet, Eşitlik ve Adalet ülkülerinin ger-**

(26) F.O. 371/6519/E.7185 - Granville'den Curzon'a. Yazı. Atina, 13.6.1921, No. 253.

çekleştirilmesini sağlayacaktır. Ordularımızın önderi, Soyumuzun geçmişidir. Bu parlak uygarlık geçmişi, bize, vahametini müdrük olduğumuz görevler yüklemektedir. Bu görevleri yerine getirmeye tamamen yetenekli olduğumuzu ilâna hakkımız vardır. Böyle bir hakkı bize veren, kutsal birliği, eşsiz bağlılığı ile Yunan milletidir.

«Tanrının yardımına, kahraman Ordumun heyecanına ve Elen basiretinin sarsılmaz gücüne, moraline güvenerek, Milletin yüce iradesinin beni çağırdığı oraya gidiyorum» (27).

Bu parlak bildiriye gururla yayınladıktan sonra Kral, «Lemnos» gemisine binip yola çıkmıştı. Konstantin, 15 mayıs 1919'da «Zita (Zito) Venizelos» sesleri içinde Yunan askerlerinin ayak bastıkları «oraya», yani İzmir'e, iki yıl sonra kendisi de ayak basmıştı. 12 haziran günü öğleden sonra, «Zita Konstantin» naraları içinde İzmir rıhtımına inmişti. Oradaki karşılama, Atina'daki uğurlamadan daha da parlak, daha da mistikçe olmuştu. Konstantinci basının deyişiyle, «Kral, İzmir halkı ve Ordu tarafından kutsallaştırılıp Tanrılaştırılmış»tı. Atina'da Elen milletine seslenmiş olan Kral Konstantin, İzmir'e iner inmez de Yunan ordusuna savaş çağrısında bulunmuştu. Kralın çağrısı şöyleydi:

«Askerler! Vatanın sesi beni yeniden sizin kumandanızı almaya çağırdı. Kralınızdan size yürekten selâm! Milletin Kurtuluş savaşındaki azimli çarpışmalarınızdan gurur duyuyorum. Şampiyonluğunu yaptığınız asil ülküleri unutmuş değilsiniz. Bu kutsal toprak üzerinde, dünyanın hayran olageldiği eşsiz uygarlığı işte tam bu noktada yaratmış olan Elen Ülkü-

(27) İbid.

sü için çarpışıyorsunuz. Sizin değeriniz, savaşın başarısını sağlayacaktır. Sizin erdeminiz, fedakârlığınızı garanti edecektir ve zaferleriniz, yeniden yaratıcılığına lâyık olduğunuz eşsiz uygarlığı çiçeklendirecektir. Çocuklarımıza miras olarak, büyük dedelerimize ve bizlere lâyık bir görev bırakacağız. Askerler! Hepiniz bu görevde beraber, tek ve bölünmez Yunanistan aşkıyla dolu, büyük ve ölmez misyona kendinizi adanmış olunuz. İleri! Kralınız, sizinle beraberdir. Sizi, Vatanın emrettiği yere götürmektedir. Haklı savaşımızı Tanrı takdis etsin» (28).

Amen! Nutuk gerçekten parlaktı. Büyük Elen emeli, tam yüzyıl önce, 1821'de, Mora yarımadasında böyle parlak nutuklarla ayaklandırılmıştı. Avrupa'lı romantik Elen hayranlarının yaygaracı alkışları arasında yarımadada tutunmuştu. Ama orada kalmamış, adım adım etrafına sıçramıştı. Mora'dan Teselya'ya, Epir'e; oradan Makedonya'ya, Trakya'ya atlamıştı. 1897'deki gibi Yunanistan'ın yenildiği zamanlar da olmuştu, ama toprak kaybettiği hiç olmamıştı. O zamanlar, **«Hilâlden alınan toprak, Hilâle geri verilmez!»** biçiminde bir haçlı formülü yürürlükteydi. Yunanistan bu formülden bol bol yararlanmıştı. Çünkü Yunanistan, **«Avrupa'nın şımarık çocuğu»**ydu. Bu unvana lâyık olduğunu kaç kere ispatlamıştı. Balkan yarımadasından sonra Ege ve bazı Akdeniz adaları da Yunanistan'a geçmişti. **«Büyük emel»** peşindeki yürüyüş, yüzyıldır hızından bir şey kaybetmemişti. Nihayet gelip Türk yurdunun bağına dayanmıştı. 1921 yılı, Yunanistan'ın Anadolu'ya ayak basışının ikinci yılıydı. Bu iki yıl içinde Yunanistan, bütün hazırlıklarını yapmış, millî güçlerinin tümünü seferber etmişti.

(28) F.O. 371/6519/E. 7186 - Granville'den Curzon'a. Yazı. Atina, 15.6.1921, No. 259.

Şimdi Kral Konstantin'in ilân ettiği sefer, iki yıldır beklenen en büyük Yunan saldırısı olacaktı. Aynı zamanda bu, yüzyıllık Elenizm yürüyüşünün doruk noktasına erişmesi anlamı taşıyacaktı.

Yalnız ne var ki, şimdiki topraklar Mora değil, Kral Konstantin'in deyiimiyle «**Ora**» idi. Bizim deyiimimizle ise «**Bura**», yani Anadolu'ydu. Burada artık, iki ordu değil, iki millet çarpışacaktı. Böyle olunca, Yunanistan, tüm Anadolu'yu yutamadığı müddetçe «**Büyük emel**»i gerçekleştiremezdi. Kral Konstantin, nereye kadar yürüyecekti? Savaş, milletler boğuşması biçimine döküldüğüne göre, eninde sonunda Yunan kuvvetleri gerileyeceklerdi. Geçici başarılar ne olursa olsun, ne kadar sürerse sürsün, sonunda Yunanistan'ın savaşı kaybetmesi artık tarihî bir determinizm gibi görünüyordu. O günün heyecanlı havası içinde, Yunanistan'da bu gerçeği görebilen kimse yok gibiydi.

Ama İngiliz askerleri, özellikle General Harington, bunu görmüş ve üstüste Londra'yı uyarılmıştı. Bu uyardımlar sonunda Lord Curzon geçten geç harekete geçmiş, Fransa ve İtalya ile birlikte, savaşın yeniden başlamasını önlemeye karar vermişti. Yunanistan'a arabuluculuk teklifi, bunun sonucuydu.

Lord Curzon'un Paris'ten çektiği telgraf, 20 Haziran sabaha karşı Atina Elçisi Lord Granville'in eline geçmişti. Fransa Maslahatgüzarı da sabahleyin tahtı almıştı. Fakat İtalya temsilcisine talimat, ancak öğleden sonra ulaşmıştı. Bu yüzden, üç Müttefik Devletin Atina'daki temsilcileri, Hükümetlerinin arabuluculuk teklifini, 20 Haziran günü öğleden sonra Yunan Hükümeti'ne bildirmişlerdi. Yunan Başbakanı'yla Hükümet üyelerinin bazıları, Kral'la birlikte İzmir'de bulunuyorlardı. Dışişleri Bakanı M. Baltazzi de

İzmir'den henüz dönmüştü. Üç Müttefik devletin teklifini alınca Yunan Dışişleri Bakanı, kendiliğinden hiç bir şey söyleyemeyeceğini, teklifi Bakanlar Kurulu'na sunacağını, ayrıca İzmir'e bulunan Başbakan Gounaris'le Harbiye Bakanı Theotokis'e telleyeceğini söylemekle yetindi. Teklife çabuk cevap vereceklerini de ekledi (29).

Yunan Hükümeti, arabuluculuk teklifine cevap yerine, önce İngiltere'ye bir muhtıra sundu. İzmir'de bulunan Başbakan Gounaris tarafından hazırlanan ve 20 haziran tarihini taşıyan bu uzun muhtıra, telgrafla Londra'ya iletildi. Yunanistan'ın Londra İşgüderi 23 haziran günü muhtırayı İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na sundu (30). Muhtıradan, Yunanistan'ın Birinci ve İkinci İnönü Savaşları anlatıldıktan sonra, şimdiki savaş hazırlıkları açıklanıyordu. İkinci İnönü Savaşı'nda Yunanlılar, daha önceki «disiplinsiz sürüler» yerine, «teşkilâtli askerî bir kuvvetle» karşılaşmışlardı. Üstelik bu kuvvet «etkili savaş malzemesi»yle donatılmıştı. Elinde ağır toplar da vardı. Bu nedenle savaş, yepyeni bir biçime girmişti. Mart ayında ortaya çıkan bu yepyeni durumu gözönünde tutan Yunanistan, bu defa çok daha iyi hazırlanmıştı. Yunan Parlamentosu, oybirliğiyle, savaş için 650 milyon drahmilik bir ödenek kabul etmişti. Yedi Yunan kur'ası daha silah altına alınmıştı. Orduya yeniden 53.000 asker katılmıştı...

Muhtıra devam ediyordu: Yunanistan Hükümeti, «hayatî Yunan çıkarlarına» ve tarihî Yunan emellerine uygun bir politika izlemekteydi. Bu politika, her

(29) DBFP., 1/17, p. 269, No. 251: Granville'den Curzon'a tel. Atina, 21.6.1921, No. 356.

(30) F.O. 406/46, p. 103 - 105, No. 68. M. Rizo - Rangabé'den Curzon'a. London, 23.6.1921.

türlü fedakârlığı haklı gösteriyordu. Şimdiki savaş, «Elen soyunun geleceği için» yapılıyordu. Bu soy, «üçbin yıldan beri, Asya'lı bütün soylara karşı üstün-lüğünü korumuş ve hâlâ da korumakta»ydı. Elen so-yunun geleceğini kavramak için, haritaya bir göz at-mak yeterdi. «Elenizmin, Avrupa ve Asya kıyılarına, Ege denizine, bu denizdeki adalara ihtiyacı vardı.» Ancak Avrupa ve Asya kıyılarına yerleştikten sonra-dır ki, Elenizm, kendisine düşen misyonu yapabile-cekti. Bu misyon, «Asya tehlikesine karşı Avrupa'yı koruma misyonu»du. Başka bir deyimle, bir uygarlık misyonuydu.

«Ebedî Yunan çıkarlarına uygun» bir politika iz-lerken Yunanistan Hükümeti şuna da inanmaktaydı: Söz konusu Avrupa ve Asya kıyıları «affedilmez Türk yönetiminden kurtarılmadıkça, Doğu'da gerçek ve uzun ömürlü bir barış yapılamayacaktı.» Ancak bu topraklar «kurtarılarak» yapılacak gerçek barış ise, İngiltere'nin bölgedeki çıkarlarına, ayrıca uygarlığa da uygun olacaktı. Bundan başka Yunanistan, «Boğaz-lardan geçiş serbestisinin... samimî bekcisi» olabilirdi ve bu görevi de üzerine almaya hazırды.

Yunan Başbakanı Gounaris'in, İngiltere'ye açık-ladığı politikası, özetle, buydu. Muhtıranın sonunda M. Gounaris, bu görüşlerin İngiltere tarafından da paylaşılacağı ve şimdi giriştiği savaşta Yunanistan'ın destekleneceği umudunu açıklamaktaydı (31).

Arabuluculuk teklifine cevap beklerken böyle bir muhtıra alan Lord Curzon, «muhtıradaki bütün görüş-lere katılamayacağını», «gerçek ve uzun ömürlü ba-rışın... arabuluculukla sağlanabileceğini» ve Mütte-fiklerin Yunan cevabını beklemekte olduklarını bildir-di (32).

(31) İbid.

(32) DBFP. I/17, p. 278, No. 262.; F.O. 406/46, p. 106, No. 70

SAKARYA'DAN İZMİR'E

Müttefiklerin ortak arabuluculuk teklifine karşılık vermeden önce, Yunanistan bir kere daha, gizlice, İngiltere'ye başvurdu. Başbakan Gounaris, İzmir'den Londra'daki Yunanistan Elçiliğine gönderdiği çok acele bir telgrafta, vakit kaybetmeden Londra'ya gelip görüşmek istediğini bildirdi. Zaman son derece sıkıştı. Yazışmalar uzun sürmekteydi. Yunanistan'ın görüşünü Londra'ya gelip kendisi İngiltere Hükümeti'ne anlatmak, açıklamak istiyordu. «**Yunanistan'ın milli çıkarlarıyla Avrupa çıkarlarını korumak**», «**Doğuyu yatıştırmak**» görevlerini yüklenmiş bulunan Yunanistan, bunun karşılıklı olarak konuşulmasını da gerekli görmekteydi. O bakımdan, Gounaris, yanına Dışişleri Bakanı M. Baltazzi'yi de alarak hemen Londra'ya gelmek istiyordu. İngiltere Hükümeti de uygun bulursa, «**hemen**» yola çıkacaktı. Londra'daki Yunan İşgüderi M. Rizo - Rangabé, 22 haziran günü, Başbakan Gounaris'in bu arzusunun Lord Curzon'a bildirdi (33).

Lord Curzon, Yunanistan'ın bu davranışını biraz soğuk karşıladı. Müttefikler arabuluculuk teklifine karşılık bekliyorlardı. Yunanistan Başbakanı'ysa, gizlice Londra'ya gelip durumu görüşmek, daha doğrusu Yunan politikasını savunmak istiyordu. Lord Curzon, «**hemen**» Londra'ya gelmek isteyen Gounaris'i üç gün bekletti. 25 haziranda kısa ve olumsuz bir cevap verdi. «**Şu sırada Bakanların Atina'yı terk etmek zahmetine katlanmamalarını**», bunun yerine, Müttefiklerin arabuluculuk teklifine Yunan cevabının bir an önce bildirilmesini istedi (34).

(33) F.O. 406/46, p. 95 - 96, No. 66 — Rizo - Rangabé'den Curzon'a. Nota. Londra, 22.6.1921.

(34) F.O. 406/46, p. 105, No. 69 — Curzon'dan R. Rangabé'ye. Cevap. Londra, 25.6.1921.

Bu arada Yunanistan. Müttefiklerin arabuluculuk teklifini el altından basına sızdırmıştı. Yunan basını bir ağızdan sert yayınlara başlamış, kampanyaya girişmişti. Yunan gazetelerine göre, arabuluculuk teklifinin kabul edilmesi demek, hazırlanmış olan büyük Yunan taarruzundan vazgeçilmesi demek olacaktı. Buysa, Yunanistan için imkânsızdı. Müttefikler, Yunanistan'ın kesin zaferi kazanacağını anlamışlardı. Onun için Yunanistan'ı Sèvres Antlaşması'yle kazandığı haklardan yoksun bırakmak istiyorlardı. Yunanistan'ın, Sèvres'in verdiği haklardan vazgeçmesi şöyle dursun, bunlardan çok daha fazlasını istemeye hakkı vardı. Çünkü Yunanistan, Sèvres Antlaşması'nın imzalanmasından bu yana büyük çabalar harcamış, büyük fedakârlıklarda bulunmuştu. Sonra, Büyük Devletler neden önce Yunanistan'a başvuruyorlardı? Bu davranış, büyük Yunan zaferinden ürken Büyüklerin Yunanistan'a karşı «düşmanca bir davranış» değil miydi? Ne olursa olsun, Büyüklerin bu davranışı boşa gidecek, büyük Yunan taarruzundan vazgeçilmeyecekti... Yunan basını bir ağızdan, Büyük Devletlerin arabuluculuk teklifini tersinden yorumluyor, sert bir dille yeriordu. Basının bu ortak tutumuna yalnız Sosyalist «Rizospastis» gazetesi katılmamıştı. Bu gazete, Yunanistan'ın savaşı kaybedebileceğini, Büyük Devletlerin Yunanistan'ı bozgunundan kurtarmak istediklerini yazmamıştı. Ama, savaşa prensibinden karşı çıkmıştı. «Emperyalizmi durdurmak, savaşa ve seferberliğe son vermek gerektiğini» savunmuştu (35).

Bu hava içinde, 25 haziran 1921 günü öğleden sonra, Yunan Hükümeti, Müttefiklerin arabuluculuk teklifine cevabını verdi (36). On bir paragraflık bu no-

(35) DBFP. I/17, p. 281, No. 266.

(36) Fransızca olan Yunan cevabı notasının metni için bkz. F.O. 406/47, p. 2-3, No. 2/1.

tada önce, Büyük Devletlerin arabuluculuk teklifine teşekkür ediliyordu. Yunan Hükümeti, «büyük bir ciddiyetle» Müttefiklerin teklifini incelemişti. Yunanistan, «Büyük Müttefiklerinin», insanî duygularını, Doğu'da barışı sağlama çabalarını anlıyor ve «büyük ölçüde paylaşıyor»du. Müttefikler'le Yunanistan'ın «duygularındaki bu benzerlik», Birinci Dünya Savaşı'nda, ortak düşmana karşı beraberce savaşırken doğmuştu, bugünkü duruma da uygulanabilirdi. Çünkü bugünkü savaş, ayrı bir savaş, tek başına bir rastlantı değil, «dünya savaşının bir devamı»ydı... Bunları söyledikten sonra Yunan notası şöyle devam ediyordu:

«Elenizmin yüzyıllık emellerini ve Sèvres Antlaşması'nın kendisine tanıdığı hakları savunurken Yunanistan, aynı zamanda doğu Akdeniz havzasında ve Boğazlarda uygar dünyanın çıkarlarını da savunduğu kanısındadır. Bu çifte misyonunun önemini kavrayarak (Yunanistan), maddi ve manevî güçlerini son haddine kadar toplamış ve Müttefiklerin (Anadolu'yla ilgili) ortak kararını empoze edebilecek duruma gelmiştir...

«Bu görev anlayışı Yunanistan'ı, barış yapılıncaya kadar kendisinden istenen bütün fedakârlıklarda bulunmaya; barış yapıldıktan sonra da, iyi niyete ve uluslararası yükümlülüklerle taban tabana zıt bir davranışla antlaşmanın (Sèvres'in) uygulanmasından kaçınmaya çalışan Türklere karşı, kendi yetenekleriyle yeni bir savaşı kabul etmeye itmiştir.

«Askerî zaruretlerin kendisine yüklediği hazırlıklara inanan Yunanistan... karar ve davranışlarına yalnız askerî çıkarların önderlik ettiği bir durum karşısında bulunmaktadır.

«Bu âmir nedenlerle, Yunan Kraliyet Hükümeti,

hararetli arzusuna rağmen büyük Müttefiklerinin tavsiyelerine uyamamaktadır; çünkü, askerî harekâtın, ordu şeflerince saptanmış mühletin ötesine ertelenmesi, askerî durumu Yunanistan aleyhine tehlikeye sokacak ve «hasım» tarafa, Büyük Devletlerin kesin emrine karşı yeniden direnme cesareti verecektir. Şu halde, çarpışmaların durdurulmasını zorunlu kıla-
cak olan Müttefik tekliflerinin usul biçiminin ulaşıl-
mak istenen hedefle bağdaşmadığı apaçıktır...»

Bu gerçekler ve bu tumturaklı cümlelerle Yunan Hükümeti, Müttefiklerin arabuluculuk teklifini reddetmiş oluyordu. Yunanistan, Türkiye'ye karşı büyük saldırıya geçmeye kararlıydı, bundan vaz geçemiyordu. Notanın sonlarına doğru, Yunan politikası biraz daha savunuluyordu: Yunanistan, Orta - Doğu'yu yatıştır-
mak için en etkili araçtı. Müttefikler bunu takdir edeceklerdi. Çünkü «Türkiye'ye boyun eğdirmenin tek umudu... askerî harekât»tı. Askerî harekât sırasında, savaşın herhangi bir safhasında, Yunan Hükümeti, büyük Müttefiklerini yine dinlemeye hazırdı. Müttefiklerin Türkiye'den «somut teklifler» alacaklarını ve bu tekliflerin Yunanistan'ın katlandığı fedakârlıkları tatmin edecek nitelikte olacaklarını umuyordu. «Yunan orduları, Müttefik kuvvetlerin yerlerini almışlardı», «ortak programın bir parçasını gerçekleştirmeğe» çalışıyorlardı. Arabulucu olarak, Müttefikler, Yunan ordularının bu misyonunu elbette gözönünde tutacaklardı. «Orta - Doğu'da yeni bir rejim» kurulacaktı. O zaman ordular silahlarını bırakacak, onların yerini «Elenizmin manevî güçleri» alacaktı. Kurulacak yeni rejimin «bekçiliğini de Yunanistan şerefle üzerine alacaktı.» Şimdiki durumda «Türklerin görünüşteki direnişleri», eski Osmanlı İmparatorluğu kalıntısı bir kadronun işiydi ve «Mütarekenin silahsızlandırma

ilgili hükümlerinin uygulanmamasından ileri geliyordu.» Ama ileride buna benzer garanti hükümleri sıkı sıkıya uygulanacaktı. Türklerin şimdiki tutumlarından elde edilen tecrübelerle, ileride sıkı tedbirler alınacaktı. Böylece «Doğu'da kurulacak yeni statu quo'nun bekçisi» de Yunanistan olacaktı.

25 haziran 1921 tarihli Yunan cevabı, kısaca buydu. Kral Konstantin'in önderliğinde Yunanistan, «büyük emel»i, «Megali İdea - Megalo İdea'yı» silahla gerçekleştirmeye kararlıydı. Kendisine güveniyordu. O günlerin coşkunluğunda «tozdan dumandan فرمان okunmuyordu», Yunanistan «büyük Müttefiklerinin» öğütlerini de dinlemiyordu. «Veni, vidi..» der gibi, yürüyecekti, ezecekti ve sonra «yepyeni bir düzen» kuracaktı. Yunan muhayyilesi sınırsızdı. Büyük bir Elen İmparatorluğu kurulmak isteniyordu besbelli. Buna, «Bizans İmparatorluğunu diriltme emeli» de denilebilirdi. Bu yeni Elen İmparatorluğu, Avrupa ile Asya'nın birleştiği bölgeye oturacaktı. Osmanlı mirasına konacaktı. Ege denizini bir «Elen gölü» yapacaktı. Boğazların «bekçisi» olacaktı. «Asya tehlikesi»ne karşı Avrupa'yı koruyacaktı. Uygarlığı temsil edecekti. «Pax Romana» özentisi yeni bir «barış düzeni» kuracaktı. Sonra silahlarını bırakacaktı. Silahların yerini «Elenizmin manevî güçleri» alacaktı. Eşi ancak Klasik Yunan sitelerinde görülmüş bir «hürriyet, eşitlik, adalet» düzeni getirecekti. Böylece doğacak status quo'nun «bekçisi» de yine Elenler olacaktı. Bu yeni düzen, bu yeni uygarlık, yüzyıllardır Elenizmin özlemiydi. Üç bin yıldır Elen soyu bu günleri yaratmak için yaşamıştı. Yüzmüş, yüzmüş kuyruğuna gelmişti. Meyve artık olgunlaşmıştı. Uzanıp koparivermek kalmıştı. Ortada ufacak bir pürüz vardı. «Osmanlı kalıntısı» bir kadro, «sözümona direniş» gösteriyordu. Onu da silip süpürdükten sonra herşey tamam

Büyük İRAEL gibi?..

olacaktı. Bu nedenle, Yunan Kraliyet Hükümeti, bu «son vuruş»tan elbette alıkonulamazdı. Yunan orduları «çifte bir misyon» gerçekleştireceklerdi. Hem Elen kuşaklarının geleceğini, hem de Avrupa'nın güvenliğini sağlayacaklardı. Yunan Hükümeti Müttefiklerin öğütlerini kabul edemez, büyük seferi erteleyemezdi. Savaşa gidecekti.

Müttefiklerin arabuluculuk teklifleriyle Yunan Hükümeti'nin ret cevabı, aynı 25 haziran günü Atina'da basına verildi. Her iki notanın metinleri gazetecilere dağıtıldı. Yunan basınında büyük bir alkış koptu. Birbirinden parlak, birbirinden üstün yazılar çıktı. Hükümet, yerden göğe kadar desteklendi. Hükümetin delillerine yeni deliller eklendi. «Yunanistan, Panislamizme ve Bolşevizme karşı Avrupa'nın tek siperidir» dendi. «Mustafa Kemal'in küstahlığı'nın tahammül edilmez raddeye vardığı», «Kemalistlerin başlarının ezilmeleri gerektiği» ileri sürüldü (37). Yüksek perdeden atılıp tutuldu, bol bol yazılıp çizildi, konuşuldu, konuşuldu. Atina'nın cevabî notası, yine yalnız bir Yunan gazetesince yerildi. Sosyalist «Rizospastis» gazetesi, notanın sanki Venizelos Hükümeti'nce kaleme alınmış olduğunu yazdı. Notada «Yunan Kraliyet Hükümeti» deyimi geçmese, notanın Venizelos Hükümeti'nin mi yoksa şimdiki Hükümetin mi kaleme aldığı kestirilemeyeceğini söyledi. Devrilen Venizelos Hükümeti ile şimdiki Hükümet arasında, «büyük emel» bakımından bir ayrılık yoktu.

Yunanistan'ın ret cevabı, İngiltere'de tepki yaratmadı. Yunan taraftarı basınla bazı diplomatlar, İngiltere'de Yunanistan'a karşı bir tepki doğmasını önlemeye özellikle dikkat ettiler. **The Daily Telegraph**

(37) DBFP., I/17, p. 281 - 282, No. 266.

gazetesi, 27 haziran sayısında Yunan notasının tam metnini yayınladı. Yayınlarken, «**Kıbarca bir ret**» diye başlık attı. Gazete, nota metnini, verdikten sonra, «**Tüm Yunan milleti, millî emelleri gerçekleşmedikçe tatmin olmayacak**» diye yazdı. Yunan notasını Başbakan Gounaris'in kaleme aldığını belirtirken de gazete, Gounaris'in «**bilgisini ve hukukçu şöhretini**» övdü. Notanın Krala sunulduğunu ve Kral Konstantinin bir tek kelimesine bile dokunmadığını belirtti. Yunan Genelkurmay Başkanı da «**notanın başka türlü yazılmasına imkân olmadığını**» söylemiş. Gazete, «**İzmir'deki bütün işaretler şimdi taarruzun pek uzak olmadığını göstermektedir**» diye ekledi. Öteki İngiliz gazeteleri de Yunanistan'a karşı böyle bir dil kullanıyorlar, yumuşak davranıyorlardı.

İngiltere'nin Atina Elçisi Lord Granville, Yunanistan'ın ret cevabı üzerine, İngiltere'de Yunan taraf-tarlığına gölge düşmemesi için çalıştı. Bir raporunda, Yunan ordularının Afyonkarahisar - Kütahya - Eskişehir cephesini zaptettikten sonra, Atina'nın arabuluculuk teklifini kabul edebileceğini yazdı. Bu hat-tın düşmesiyle «**(Mustafa Kemal'in küstahlığı ve prestiji'nin bir darbe yiyeceğini)**», bunun da Yunanlı-ları tatmin edeceğini ileri sürdü⁽³⁸⁾. 27 haziran tarih-li bir telgrafında da Elçi, «**Kral İzmir'de bulunduğu için Yunanistan'ın arabuluculuk teklifine ret cevabı verdiğini**», yazdı; Yunanistan'ın yeniden savaşa git-me kararını mazur göstermeğe çalıştı. «**Yunanlıların başlangıçta büyük başarılar kazanmayı umduklarını ve cndan sonra arabuluculuk teklifini memnuniyetle kabul edeceklerini sanıyorum**» dedi⁽³⁹⁾. Atina Elçisi-nin bu görüşlerini Lord Curzon da benimsedi. Sakarya

(38) İbid. p. 282, No. 267.

(39) İbid. p. 280, No. 265.

savaşlarına gidilirken İngiltere, Yunanistan'a daha fazla sempati besleyen bir politika izlemeye başlayacaktı.

Müttefiklerin öğütlerini dinlemeyerek savasa yeniden başlamaya karar veren Yunanistan, Fransa'da tepkiyle karşılandı. M. Briand, Yunanistan'ın ret cevabından beş gün sonra, 1 temmuz'da İngiltere'ye başvurdu. Üçlü arabuluculuk teklifi yapıldığı gibi, şimdi de Yunanistan'a yine ortak bir ihtarda bulunulmasını, savaşın sorumluluğunun Atina Hükümeti'ne yükleneyeceğinin bildirilmesini istedi. M. Briand ayrıca, Müttefiklerin yeniden başlayacak savaşta tam tarafsız kalmalarını savunuyordu. Tarafsızlığın gereği olarak da İstanbul'la Marmara Denizi'nin Yunanistan tarafından bir harekât ve ikmal üssü olarak kullanılmasına müsaade edilmemesini teklif etti. Londra'daki Fransız Büyükelçisi Hükümetinin tekliflerini 1 temmuz günü Lord Curzon'a bildirdi (40).

Lord Curzon, Fransanın tekliflerine yanaşmadı. Onun inancına göre, Yunanistan'a yeniden ihtarda bulunmak yersizdi. Çünkü arabuluculuk teklifine ilişkin notada böyle bir ihtar zaten vardı. Atina buna aldırmazlığına göre, yeni bir ihtar da işe yaramayacaktı. Yunanistan'ın Marmara deniziyle İstanbul'u üs olarak kullanmasına engel olunması teklifine gelince, burada Lord Curzon'un Yunan taraftarlığı ağır bastı. İngiltere'nin kanaatince, Kemalistler Rusya'dan yardım alırlarken Yunanlılara karşı müeyyide uygulanamazdı. Ayrıca İngiltere, son aldığı bilgilere dayanarak, savaşın ilk safhasında Yunanistan'ın başarı kazanacağı ve ondan sonra da arabuluculuk teklifine yanaşacağı kanısına varmıştı. Bu nedenlerle şimdilik herhangi bir müdahalede bulunmamak gerekiyordu (41).

(40) F.O. 406/47, p. 1 - 2, No. 1; DBFP., I/17, p. 290 - 291, No. 276.

(41) Ibid.

Yunanistan'a arabuluculuk teklifi yapıldığını ve Atina Hükümeti'nin bunu reddettiğini gazetelerden öğrenen İstanbul Hükümeti de, Yunan taarruzu arifesinde Müttefiklere bir nota verdi ⁽⁴²⁾. 3 temmuz 1921 tarihini ve Hariciye Nazırı A. İzzet Paşa imzasını taşıyan bu notada, önce, Yunanistan'a arabuluculuk teklifinden dolayı Müttefiklere teşekkür ediliyordu. Babiâli, Üç Büyüklerin İzmir'e «mutariyet» vermek kararında olduklarını, İngiltere'nin Çatalca'ya kadar Doğu Trakya'yı Yunanistan'a bırakmak istediğini vs. muhtemelen bilmiyordu. İzzet Paşa'nın notası şöyle başlıyordu:

«Babiâli, Müttefik Büyük Devletlerin, Yunanistan'a arabuluculuk teklif ederek, âdil ve sürekli bir barış yapılması lehindeki iyi niyetli davranışlarını büyük bir memnuniyetle görmüştür.»

Aslındaysa, arabuluculuk tekliflerinin arkasında yatan düşünceler, Türkiye için «âdil bir barış» getirmekten çok çok uzak kalmaktaydı. Müttefiklerin, «iyi niyetli davranışlarından» söz etmek de olsa olsa diplomatça bir sözdü. O bakımdan Babiâli notasının ilk cümlesi, bir diplomatik nezaket sayılabilirdi. Nota şöyle devam ediyordu:

«Yunan Hükümeti, ret cevabıyla, bugünkü çatışmaya barışçı bir çözüm yolu bulunması ihtimalini... savuşturmuştur. Daha önce, İzmir ve Trakya bölgelerinde uluslararası bir anket yapılmasına ilişkin Londra Konferansı kararlarını reddettiği gibi, Müttefik Büyük Devletlerin (son) teklifini de reddetmekle Yunan Hükümeti, hak ve adalete dayalı çözüm yollarından

(42) — F.O. 371/6522 — İzzet Paşa'dan Rattigan'a. Nota. İstanbul, 3.7.1921; No. 28878/382.

sistematik olarak kaçındığını ve tek amacının gayri meşru fetih ihtiraslarını gerçekleştirmek olduğunu ispat etmiştir. Büyük Devletlerin önleme arzularına rağmen, Yunan ordularının Anadolu'da yeniden savaşa başlamaları kesinleşmektedir...»

Bunları belirttikten sonra Babıâli notası, Yunan ordularının Anadolu'da yapacakları kötülöklere parmak basıyordu: Yunan askerlerinin girdikleri yerlerde hemen toplu kıyımlar, yakıp yıkmalar, yoketmeler başlıyordu. Bunu, geçmişin deneyleri göstermişti. Şimdi de aynı kötülöklere görülecekti. Bahtsız Anadolu, yıkım, kıyım ve yangın sahnesi olacaktı. Babıâli, vatandaşlarının yokedilmelerine, ülkenin yıkılmasına ilgisiz kalamayacaktı.

Bundan başka nota, başka noktalara da değiniyordu: Büyük Devletlerin ortak iradesine karşı gelmekle Yunanistan, onlardan kopup ayrılmıştı. Artık kendi hesabına bir istilâ politikası güdüyordu. (Atina'nın iddia ettiği gibi, müttefik Büyük Devletlerin bir silah arkadaşı, müttefiki sayılamazdı.) Sonra, gerek İzmir'de, gerek Anadolu'nun başka yerlerinde görüldüğü gibi, Yunan askerleri yakıp yıkmaya, toplu kıyım hareketlerinde bulunuyorlardı. Uluslararası anketler de bunu kesinlikle ispatlamıştı. Böyle olunca, Yunanistan, bölgede bir yatıştırma ve uygarlık etkini de sayılamazdı. Notanın son paragraflarında söz, şöyle düğümleniyordu:

«Öyleyse Yunanistan'ın, Boğazlar'ı, Marmara Denizi'yle kıyılarını ve İzmir'i harekât ve ikmal üssü olarak daha fazla kullanmasına müsaade edilmesi, Büyük Devletlere düşen manevî boyun borcuna aykırı olacaktır.

«Bu düşüncelerle Babıâli,... Yunanistan'ın anılarıyla kıyıları ve Anadolu'nun herhangi bir noktası-

nı harekât ya da ikmal üssü olarak kullanmasına karşı etkili tetbirler alarak haksız Yunan saldırısını önlemelerini... ve böylece... umumun ve insanlığın yararına... gereksiz kan akıtılmasına son vermelerini Büyük Devletlerden rica etmeyi kendisine görev saymaktadır.»

Son olarak, bu notanın İngiltere Hükümeti'ne iletilmesi istendikten sonra, Babiâlinin, «**Türkiye'nin meşru haklarına cevap verecek barış teşebbüslerine yardımcı olmaktan mutluluk duyacağı**» bildirilmektedir.

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği notanın bir örneğini İngiltere Dışişleri Bakanlığına iletmiştir. Burada nota, okunmuş, Türkiye'nin «**meşru hakları**» kelimelerinin altları çizilmiş, iki paragrafın yanları işaretlenmiş, ondan sonra dosyaya kaldırılmıştır. Nota, başkaca bir işlem görmemiştir.

Üç Büyükler, Türkiye'ye arabuluculuk teklif etmemişlerdi. Türkiye'nin o günlerde görüşünü de sormamışlardı. İstanbul Hükümeti, Yunanistan'a arabuluculuk teklif edildiğini ve Yunanistan'ın bunu reddettiğini gazetelerden öğrenmişti. Bu notayı da, fikri sorulmadan, kendiliğinden kaleme alıp Müttefiklere sunmuştu. Böyle olmakla beraber, sırf hukuk açısından, notada kuvvetli ve haklı noktalar vardı. Yunan ordularının Anadolu'yu yakıp yıktıkları doğrudu. Tarafsız gözlemciler, anketler bunu doğrulamıştı. Bu alanda yığınla belge vardı. İngiltere Dışişleri Bakanlığı arşivleri de, «**Yunan mezalimi**» (Greek atrocities)yle ilgili belgelerle doluydu. Şimdi başlamak üzere olan büyük Yunan saldırısında da, aynı yakıp yıma ve kıyımlar görüleceği kestirilebilirdi. Bu nokta bir yana. Tartışmaya elverişliydi.

Notada hukuk açısından asıl kuvvetli olan nokta,

Yunanistan'a üs verilmemesi isteğiydi. Müttefikler. Mütareke hükümlerine dayanarak İstanbul'u ve Boğazlar bölgesini işgal etmişlerdi. Ondan sonra başlayan Türk - Yunan savaşında da «tarafsız» olduklarını resmen ilân etmişlerdi. «Tarafsız» ülkelerin işgali altında bulunan Marmara Denizi'yle İstanbul'un, savaşan taraflardan birine üs olarak kullandırılması, hukuk bakımından, tarafsızlığa aykırıydı. Yunanistan'ın buralarda üslenememesi, buralardan kalkarak Türk limanlarına saldıramaması gerekirdi. Gerçekten de, İstanbul'da üslenip ikmal yapan Yunan savaş gemilerinin Karadeniz limanlarımızı bombaladıkları olmuştu. Kurtuluş Savaşı yıllarında Ankara Hükümeti'nin de elinde, sözgelisi «Yavuz» gibi, savaş gemileri bulunsaydı ve bu gemiler Yunan gemisi «Averof»u İstanbul'a ya da Marmara'ya kadar kovalamaya kalksaydı ne olacaktı? «Tarafsız» Müttefik Devletler, Türk gemilerine de İstanbul'u ve Marmara'yı açacaklar mıydı? Açarlarsa Marmara Denizi'yle İstanbul Boğazı bir savaş sahnesi haline gelmeyecek miydi? Açmazlarsa—ki açmayacaklardı— o zaman Müttefiklerin «tarafsız» olduklarından söz edilebilir miydi?... Çok şey söylenebilirdi. Söylenen sözler, nazari olarak hukuka da dayandırılabilirdi. Ama o zamanlar, hak kuvvetten yanaydı. İstanbul Hükümeti'nin bu son notası da, hukuk açısından haklı olmakla beraber, bundan önceki notaları gibi etkisiz kalmıştı.

Ankara Hükümeti'ne gelince, o Müttefiklere yalvaran nota vermemişti. Sakarya Savaşı'na hazırlanmaktaydı. Tam bu günlerde, Ankara'yla ilgili bir «olay», İngiltere'yi ve Müttefikler'i epeyce düşündürdü.

II

MUSTAFA KEMAL - HARİNGTON
GÖRÜŞMESİ KONUSU

(HAZİRAN - TEMMUZ 1921)

«OLAĞANÜSTÜ BİR OLAY»

PEK OLAĞANÜSTÜ bir olay ortaya çıktı.»

20 haziran 1921 günü, İstanbul'daki Müttefik Orduları Başkumandanı General Sir Charles Harington'un İngiltere Harbiye Bakanlığı'na çektiği şifre telgraf bu cümleyle başlıyordu. General, Anadolu'da Türk Kurtuluş Hareketinin Lideri, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa'yla kendisi arasında bir görüşme fikrinin ortaya çıktığını ilk defa heyecanla Londra'ya haber veriyor ve devam ediyordu:

«Terhis edilmiş bir subay olan Binbaşı Henry,.. on gün kadar önce, madencilik işleri konusunda inceleme yapmak üzere, Ankara'ya yollandı. Kendisine, Mustafa Kemal'in elindeki esirlerimiz ve onun (M. Kemal'in) askerî niyetleri hakkında elden geldiği kadar bilgi derlemesi için talimat verdim. İnebolu'ya gitti ve pek iyi karşılandı. Mustafa Kemal, onu Anka-

ra'ya getirtmek için araba sağlamış. Ama maalesef fena bir sağanak başlamış ve sel yolları basmıştır. Onun üzerine Mustafa (Kemal), kendi adına konuşması için en iyi generallerinden olan Refet'e (Refet Bele) telgraf çekmiştir. Esirlerimizin çok iyi olduklarını ve hepsinin serbest bırakılacağını benim bilmediğimi arzulamıştır...»

«Mustafa (Kemal) aynı zamanda benimle görüşmeye pek hevesli olduğunu bildiren bir mesaj yollamıştır» (1).

Mustafa Kemal - Harington görüşmesi konusu böyle ortaya çıkmıştı. Olay, gerçekten, birkaç bakımdan önemliydi, «pek olanğanüstü» sayılabilirdi. Önce, Ankara - Londra ilişkileri yönünden önem taşıyordu. İngiltere'yle yeni Türkiye devleti arasında o güne kadar bir ilişki kurulamamıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde, Anadolu'da başlayan Millî Hareket, ikinci yılını doldurup üçüncü yılına basmıştı. Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin açılışından beri de bir yıldan fazla zaman geçmişti. Bu süre içinde Yeni Türkiye Devleti, otoritesini ispatlamıştı. Yurt içinde ayaklanmaları, eşkıyalığı bastırıp güvenliği sağlamıştı. Dışarıya karşı üst üste askerî başarılar kazanmıştı. Düzenli bir ordu kurmuştu. Doğu'da Ermenileri yenip antlaşma imzalamıştı. Güneyde Fransızları durdurup ateşkes anlaşması yapmıştı. Batıda Yunanlılara karşı iki zafer kazanmıştı. Hukuken (de jure) tanınabilmek için gereken bütün şartlara sahipti. Gerçekten bazı ülkelerce resmen ve hukuken tanınmıştı. Anlaşmalar imzalamıştı. Diplomatik ilişkileri vardı. Elçiler yollamış, Elçiler kabul etmişti. Hatta Birinci Dünya Savaşı galiplerinden Fransa ve İtalya'yla da Yeni Türkiye

(1) F.O. 371/6471/E. 7174 — Harington'dan War Office'e. Şifre tel. İst., 20.6.1921, No. 454. Ayrıca F.O. 371/6492.

Devletin yarı resmî ilişkileri vardı. Ama, İngiltere'yle Ankara Hükümeti arasında hiç bir ilişki kurulmamıştı. İngiltere, yalnız İstanbul Hükümeti'ni tanıyor, yalnız onunla ilişkilerini sürdürüyordu.

Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışı, Mustafa Kemal Paşa'nın imzasını taşıyan 30 nisan 1920 tarihli bir genelge nota ile yabancı devletlere bildirilmişti. Bu notanın bir örneği, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a da gönderilmişti. Ama, önemli resmî bir belge olmasına rağmen nota, Lord Curzon'a özel bir mektup gibi postayla yollanmıştı. Lord Curzon'un eline «doğrudan doğruya», yani posta kanalıyla geçmişti (2). Çünkü Ankara'yla Londra arasında resmî ya da yarı resmî bir kanal yoktu. Ne yeni Türkiye Devleti'nin Londra'da, ne de İngiltere'nin Ankara'da bir temsilcisi vardı. İngiltere, Ankara'ya duyurulmasını istediği resmî mesajlarını İstanbul Hükümeti'ne bildiriyordu. İngiltere'nin politikasına göre, Türkiye'de yalnız bir devlet vardı, o da İstanbul'daydı. Daha sonraları Ankara Hükümeti'nin İstanbul'da, Hamid Bey adında bir temsilcisi bulunmuştur. İstanbul'daki İngiliz Komiserliği Ankara'ya bildireceği mesajlarını yine İstanbul Hükümeti aracılığıyla Hamid Bey'e iletliyordu. Ankara'nın İstanbul temsilcisiyle de doğrudan ilişki kurmuyordu.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin kurulmasından sonra, Ankara ile Londra'nın arasını bulmak için bazı gizli nabız yoklamaları da yapılmıştı. Bazı kişiler araya girmeye, Ankara ile Londra'yı birbirine yaklaştırmaya, hatta iki ülke arasında gizli bir anlaşma hazırlamaya da çalışmışlardı. Böyle bir yoklama ağustos 1920'de yapılmıştı. François Stern adlı

(2) F.O. 371/5051/E. 7090. ve DBFP., I/13, p. 67 - 68, No. 58.

«This Note reached Lord Curzon direct...»

esrarenqiz bir kimse ortaya çıkmıştı. Stern, 1917 - 18 yıllarında Odesa'da İngilizler hesabına casusluk yapmış, Romanya vatandaşı bir kimseydi; 1920'de İsviçre'de oturuyordu. 9 ağustos 1920 günü, İngiltere'nin Bern Elçisi Mr. Russell'e de haber verdikten sonra Londra'ya gelmişti. 11 ve 13 ağustos günleri İngiltere Dışişleri Bakanlığı memurlarından W. S. Edmonds'la iki kere görüşmüştü. Anlattığına göre, Mustafa Kemal'in İsviçre'de bulunan adamlarından Suphi Bey, Ankara'dan aldığı talimata dayanarak, kendisini İngilizlerle görüşmek için Londra'ya göndermiş imiş. Mustafa Kemal Paşa, İngiltere'yle anlaşmak, bir barış antlaşması yapmak istiyormuş. F. Stern, Ankara Hükümeti'nin İngiltere'ye teklif ettiği sözde barış şartlarını da bildiriyordu. Uzun uzun konuşuyor, açıklıyor, çeşitli bilgiler de veriyordu. Ama elinde, Mustafa Kemal Paşa adına konuştuğunu gösteren herhangi bir yetki belgesi yoktu. İngiltere Dışişleri Bakanlığı kendisini dinledi, biraz kuşkuyla karşıladı. M. Stern, gizli bir misyonu yerine getiriyormuş gibi görünerek para sızdırmaya çalışan bir oportünist, bir maceracı mıydı? Yoksa Mustafa Kemal Paşa, gerçekten İngiltere'nin nabzını mı yoklatıyordu? Belli değildi. Her halde bu işte Ankara Hükümetini herhangi bir şekilde bağlayacak bir belge yoktu. François Stern'e, «**Mustafa Kemal İngiltere'yle anlaşmak istiyorsa Sèvres Antlaşmasını kabul etsin**» yolunda cevap verildi. Tam Sèvres Antlaşması'nın imzalandığı günlere rastlayan bu esrarenqiz yoklamadan herhangi bir sonuç çıkmadı (3).

Ankara'yla Londra arasında ilişki kurulması yolunda daha ciddi bir gizli deneme, 1920 yılı kasım ve aralık aylarında yapıldı. Bu sefer, Dimitri Atchkoff

(3) Bu konudaki belgeler için bkz. F.O. 371/5225/E. 9975 vs. Ayrıca DBFP. I/13, p. 135 - 137, No. 132.

(ya da Achkoff) adında eski bir Bulgar milletvekili araya girdi. Achkoff, 1903 - 1908 yıllarında, Bulgar Sobranyasında milletvekilliği yapmıştı. Stambulinski'nin Çiftçi Partisi'ndendi. Sofya'da saygı değer bir kişi olarak tanınıyordu. Mustafa Kemal Sofya'da ataşemiliterken onunla tanışıp dostluk kurmuştu. Ondan sonra dostluk ilişkilerini sürdürmüştü. 1916'da ve en son mart 1920'de, Ankara'da, Mustafa Kemal Paşa'yla şahsen görüşmüştü. Onunla mektuplaşıyordu. D. Achkoff, 19 kasım 1920 günü İngiltere'nin Londra Elçiliği'yle ilk görüşmesini yaptı. Mustafa Kemal'le İngiltere arasında doğrudan doğruya ilişkiler kurulmasını uzun uzun savundu. Mustafa Kemal'in şartlarını da anlattı. Achkoff'un da elinde bir yetki belgesi yoktu. Ama, istenirse 15 gün içinde Mustafa Kemal'le görüşebileceğini ve bir mesaj getirebileceğini söylüyordu. 5 aralık günü Achkoff, Sofya'daki İngiliz görevlileriyle ikinci bir görüşme yaptı. Sofya'dan gelen raporlar, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda ciddiyle incelendi. Achkoff'un, Mustafa Kemal Paşa'dan aldığı talimatla hareket ettiğine İngiliz Dışişleri Bakanlığı emindi. Ama o günlerde İngiltere, Sèvres Antlaşması'nı onaylatmak için uğraşıyordu. Bu amaçla İzzet Paşa heyeti Ankara'ya gönderilmişti. İngiltere Dışişleri Bakanlığı, önce İzzet Paşa heyetinin Ankara'dan dönüşünü beklemeyi uygun buldu; sonra, Mustafa Kemal'in **«Müttefikleri birbirine düşüreceğinden»** kaygı duydu. Ayrıca, İngiltere'nin İstanbul Hükümeti'yle görüşmek yerine, Ankara Hükümeti'yle görüşmeye itilerek yolundan saptırılacağı not edildi. Ankara'yla ilişki kurmaya İngiltere karar veremedi⁽⁴⁾. Bu yoklamadan da bir sonuç çıkmadı.

(4) Bu konuyla ilgili belgeler için bkz. F.O. 371/5291/E. 14575, E. 14768, E. 15295, E. 15358, E. 15753. Achkoff misyonuyla

Birinci İnönü Zaferi üzerine toplanan Londra Konferansı'na Ankara Hükümeti de çağırılmıştı. Bekir Sami Bey başkanlığındaki Ankara Heyeti Konferans'a katılmıştı. Bekir Sami Bey, Lord Curzon'la görüşmeler de yapmıştı. Bu sırada, Malta'daki Türk sürgünleriyle Ankara Hükümeti'nin elindeki İngiliz esirlerinin karşıtlıklı olarak serbest bırakılmaları konusunda bir de anlaşma imzalanmıştı (16.3.1921). Ama bazı Türk sürgünlerinin serbest bırakılmayarak İngilizlerce yargılanacağını öngören ikinci madesi dolayısıyla Bekir Sami Bey'in imzaladığı anlaşma TBMM'nce onaylanmamıştı. Dolayısıyla anlaşma yürürlüğe girmemiş, uygulanmamıştı. Londra Konferansı da Ankara'yla Londra arasında sürekli ilişki kurulmasına yaramamıştı. 1921 yazında Ankara Hükümeti'yle İngiltere arasında hâlâ hiç bir resmî ya da yarı resmî ilişki yoktu.

General Harington, Mustafa Kemal Paşa'yla görüşme konusunda umut doğduğunu böyle bir sırada Londra'ya haber veriyordu. Belki bu «olağanüstü olay»dan olumlu sonuçlar alınabilir, tıkalı olan Ankara - Londra yolu açılabilirdi. Bundan başka, haber, son derece nazik günlere rastlıyordu. Anadolu'da büyük Yunan taarruzu başlamak üzereydi. Yunan Kralı Konstantin bir hafta önce İzmir'e gelmiş ve Elenizm bayrağını açmıştı. Hücum borusunun çalması gün meselesiydi. Akşam sabah Yunan taarruzu bekleniyordu. General Harington, Yunanlıların geçici başarılar kazansalar bile sonunda savaşı kaybedeceklerine inanıyordu. Yunanlıların Anadolu'dan silah zoruyla atılmaları, Müttefik Orduları Başkumandanı olarak Harington'u da çok güç durumda bırakacaktı. Hatta bü-

İlgili 10 kadar belge «İngiliz Belgelerinde Atatürk» adlı kitabımın ilk cildinde yayınlanacaktır.

yük bir Türk zaferi, İngiltere'nin Doğu'daki çıkarlarını da sarsacaktı. Bu bakımdan, General Harington ve İngiliz Genelkurmayı kaygı içindeydiler. Yirmi gün önce Harington şahsen Londra'ya gidip kaygılarını İngiltere Kabinesi toplantısında da anlatmıştı. Şimdi Mustafa Kemal Paşa'yla görüşme yaparsa bu kaygıları belki bir derece giderme olanağı doğabilirdi. Bir asker olarak General Harington, sorunların düğüm noktasının İstanbul'da değil, Ankara'da olduğuna inananlardandı. Ama İngiliz diplomasisi o güne kadar yalnız İstanbul Hükümeti'yle ilişkilerini sürdürüyor, Ankara'ya kesinlikle sırt çevirmiş bulunuyordu.

Öte yandan, Mustafa Kemal'le görüşme fikrinin ortaya çıktığı aynı gün, üç Müttefik Devlet, Atina'ya arabuluculuk teklifinde bulunmuşlar, savaştan vazgeçilerek barış görüşmeleri yapılmasını istemişlerdi. Paris görüşmeleri sonunda Atina'ya arabuluculuk teklifi yaparken Müttefikler ne İstanbul, ne Ankara Hükümeti'ne haber vermişlerdi. Savaştan vazgeçmesi teklifi önce yalnız Yunanistan'a yapılıyordu. Oysa savaştan taraflardan Ankara Hükümeti de bu konuda birinci derecede söz sahibiydi ve belki son sözü söyleyecekti. Çarpışmaların yeniden başlaması gerçekten önlenmek isteniyorsa, bu konuda Ankara'nın da görüşünün alınması birinci derecede önem taşıyordu. Mustafa Kemal Paşa'yla görüşme, bu bakımdan da çok önemli bir fırsattı. En yetkili ağızdan Ankara Hükümeti'nin ne düşündüğü öğrenilebilirdi. Böylelikle belki çarpışmaların yeniden başlaması önlenebilirdi.

General Harington, Mustafa Kemal Paşa'yla görüşme fikrini hemen hararetle benimsedi. Görüşme fikrinin ortaya çıktığını haber veren aynı telgrafında, Londra'ya şu teklifte bulundu:

«Majestelerinin Hükümeti uygun bulursa, bir İngiliz savaş gemisiyle şahsen İnebolu'ya gidip Musta-

fa Kemal'in görüşlerini kendi ağzından dinlemeye tamamen hazırım. Görüşmemizin tutanağını bilgi için Majestelerinin Hükümeti'ne rapor edeceğim. Ama Mustafa Kemal'in şahsen gelip dâvasını anlatması gerektiği görüşünde ısrar edeceğim. Tabii yalnız onun anlattıklarını dinleyeceğim ve hiç bir şekilde kendimi bağlamayacağım.

«Beni ilgilendirmeyen işlere karışmaktan hiç hoşlanmam. (Ama) buradaki durumun pek güç ve istisnai olduğunu ve Mustafa Kemal, gerçekten davasını bana anlatmak arzusundaysa gidip onu dinlemem gerektiğini hissediyorum... Zararım dokunacağını sanmıyorum ve yararlı olabilirim... Görüşülmesini teklif edeceğim siyasi sorunlar, yalnız Mr. Rattigan'ın bana tevdi edeceği sorunlar olacaktır. Resmî bir görüşme yapılmasını teklif edeceğim ve Mustafa Kemal'in de imzalayacağı tutanağı, kendi izlenimlerimle birlikte Majestelerinin Hükümeti'ne sunacağım» (5).

Bu telgrafında General Harington, görüşme fikri konusunda fazla bilgi vermemektedir. Mustafa Kemal acaba gerçekten Harington'la görüşmeye «pek hevesli olduğunu» bildiren bir «mesaj» yollamış mıydı? Yollamışsa bu mesaj nasıl bir belgeydi, Mustafa Kemal'in kendi imzasını taşıyor muydu? Harington bu noktaları açıklamıyordu. Mesajın metnini ya da metninden parçaları Londra'ya göndermemişti. Telgrafına mesajdan cümleler koymamıştı. Anlattığına göre, Binbaşı Henry, görüşme için Mustafa Kemal'in İstanbul Boğazi'na gitmesini söylemiş imiş ve Mustafa Kemal oraya da gitmek istiyormuş, ama «müfritler tarafından fiilen Ankara'ya hapsedilmiş olduğu için»

(5) F.O. 371/6471/E. 7174 ve F.O. 371/6492. Harington'un aynı telgrafı.

gidemiyormuş. Fransızlara çok kızgınmış, ama İngilizlere kızgın değilmiş. Binbaşı Henry'den aktarılarak verilen bu sözler, konunun asıl önemli noktasını aydınlatmıyordu. Kesinlikle bilinen, Mustafa Kemal - Harington görüşmesi fikrinin, İnebolu görüşmelerinde ortaya çıktığıydı.

«İnebolu Görüşmeleri»

İNEBOLU görüşmeleri, 13 haziran 1921 günü. Refet Pasa'yla eski İngiliz subaylarından Binbaşı J. Douglas Henry ve arkadaşları arasında yapılmıştı. İngiliz ordusundan ayrılmış Binbaşı Stourton da görüşmelere katılmıştı. Her iki eski İngiliz subayı ordudan ayrılıp Türkiye'de iş tutmuş olan kişilerdi. Bunlar hakkında İngiliz Dışişleri Bakanlığı arşivlerinde yeterli kadar bilgiye rastlayamadım. General Harington, Binbaşı Henry'den söz ederken, onun **«terhis edilmiş bir subay olduğunu, daha önce orduda başarılı hizmetlerde bulunduğunu ve şimdi ticaretle uğraştığını»** belirtmekteydi. Ordudaki **«başarılı hizmetlerini»** andığına göre, General Harington'un bu eski Binbaşı hakkında olumlu kanaat beslediği anlaşılmaktaydı. İnebolu'ya giderken de kendisini kabul etmiş ve ona bazı talimat vermişti. Yukarıdaki telgrafında, Harington, Binbaşı Henry'ye, Anadolu'daki İngiliz esirlerinin durumlarıyla Mustafa Kemal'in askerî niyetleri hakkında bilgi toplama talimatı verdiğini açıklamaktaydı. Daha sonraki bir telgrafında ise, **«İngilizlere yaklaşmak istiyorsa Mustafa Kemal'in ilk adımı atması gerektiği»**ni de Binbaşı Hanry'ye söylediğini bildirmekteydi (6). Bu

(6) F.O. 371/6471 — Harington'dan War Office'e. Şifre tel. İstanbul, 7.7.1921, No. 543.

son talimat, bir bakıma Mustafa Kemal - Harington görüşmesi fikrinin ortaya çıkmasına yol açabilecek nitelikteydi. Binbaşı Henry, İnebolu'ya giderken herhalde General Harington adına konuşma yetkisiyle gitmişti. İngiltere Hükümeti'ni temsil etmiyordu. Ama, General Harington'u temsil ediyordu, denilebilir.

Refet (Bele) Paşa'nın 1921 yılına kadarki biyografisi, İngiliz belgelerinde şöyle özetleniyordu: 1877'de Tırново'da doğmuştur. 1898 - 1908 yılları arasında Makedonya Jandarmasında görev yapmıştır. 1908'de Kurtuluş Ordusunda (Hareket Ordusunda) Jandarma taburuna kumanda etmiştir. 1911'de Kurmay Okulu'na gitmiş ve 1912'de Şam'a atanmıştır. 1916'da Gazza savunmasında ün kazanmış, 1918'de Filistin'deki XXIII. Kolordu Kumandanı olmuştur. Mütarekede Jandarma Genel Kumandanlığı ve mayıs 1919'da da Sivas'taki III. Kolordu Kumandanlığı görevlerinde bulunmuştur. Mustafa Kemal'le birlikte Samsun'a çıkmış ve çabucak onun başlıca yardımcılarından biri olmuştur. Eylül 1919'da Konya'daki Millî Kuvvetlere kumanda etmiş ve mart 1920'de Aydın Cephesi Kumandanlığı'na atanmıştır. Eylül 1920'de Dahiliye Vekili olmuş ve nisan 1921'e kadar bu görevde kalmıştır. Çeşitli kumandanlıklarda bulunduktan sonra temmuz 1921'de Millî Müdafaa Vekili olmuştur... (7). İnebolu görüşmeleri sırasında Refet Paşa Ordu Kumandanıydı. Mustafa Kemal'in güvendiği kumandanlardan biriydi ve O'nun adına konuşabilecek durumdaydı, denilebilir. General Harington, Refet Paşa'yı «Mustafa Kemal'in en iyi generallerinden biri» olarak niteliyordu. İngiliz Dışişleri Bakanlığı ise «en kabiliyetli Milliyetçi liderlerden biri» diyordu (8).

(7) F.O. 424/280, p. 26 No. 1.

(8) Ibid.

Öyleyse İnebolu görüşmeleri, biri Mustafa Kemal Paşa adına diğeri de General Harington adına konuşabilecek iki kimse arasında yapılmıştı. Görüşmelerde neler konuşulduğuna gelince, bu konuda yalnız eski Binbaşı Mr. Stourton'un bir raporuna rastlayabildim (9). İngiliz Dışişleri arşivlerinde Binbaşı Henry'nin görüşmelerle ilgili bir raporu yok. Binbaşı Stourton, daha çok Refet Paşa'nın konuştuklarını etraflıca anlatmaktadır. Buna göre: İnebolu'da dış politikadan iç politikaya kadar birçok konudan söz edilmişti. Refet Paşa, Ankara Hükümeti'nin dış politikasını anlatmıştı. Ankara Hükümeti, Türk nüfus çoğunluğunun bulunduğu toprakların Türkiye sınırları içinde kalmasını istiyordu. Bunun için sonuna kadar savaşacaktı. Savaşabilecek durumdaydı. İyi teşkilâtli büyük bir ordu kurmuştu. Ordu iyi silahlanmıştı. Son olarak 600 top sağlanmıştı. **«Anadolu'da dört cephan fabrikası vardı.»** İzmir ve Trakya bölgeleri için Türkiye plebisit yapılmasını istiyordu. Çünkü plebisit sonucunun Türkiye lehinde olacağından emindi...

İnebolu'da Refet Paşa'nın İngilizlere anlattıkları bu görüşler, genel şeylerdi. Refet Paşa ayrıca, Ankara Hükümeti'nin Sovyetler Birliği, Bulgaristan, Fransa ve İtalya'yla ilişkilerine, Hilâfet konusuna, Orta Doğu sorunlarına kısa kısa değinmişti. Ama en çok İngiltere'yle ilişkiler konusu üzerinde durmuştu.

İngiliz Binbaşısı Stourton'un raporuna göre, Refet Paşa İnebolu'da, Ankara - Londra ilişkileriyle ilgili olarak özetle şunları söylemişti: Ankara Hükümeti, dış politikasının temeli olarak, İngiltere ile bir it-

(9) F.O. 371/6472/E. 7936.: Proposals on be half of the Angora Government made during recent conversations at İnebolu by Fefet Paşa to the British. 27.6.1921, Ref. No. I.C. 3410.

tifak yapmayı düşünmekteydi. Ama bu konuda oyuna gelmeyi, kendisiyle oynanmasını istemiyordu. Önce İngiltere ile uyuşmaya varılmalıydı ve bu uyuşma gelip geçici değil, sağlam ve sürekli olmalıydı. Böyle bir uyuşma için Ankara'da yeteri kadar iyi niyet vardı. Ankara Hükümeti, Mezopotamya'yı yeniden işgal etmek arzusunda değildi. Boğazlar üzerinde Müttefik-Terarası bir kontrolü kabul etmemeye kararlıydı ama bir Türk-İngiliz ortak kontrolü üzerinde anlaşmaya varılabileceğini düşünüyordu. Sonra Ankara Hükümeti, Büyük Britanya İmparatorluğu'na karşı Panislamizm propagandasını kullanmak ve özellikle Hindistan işlerine karışmak, oradaki Müslümanları İngiltere'ye karşı kıskırtmak arzusunda değildi. Son zamanlarda Anadolu'da İngiltere aleyhinde bir propaganda görülmüştü, ama buna pek büyük önem vermemek gerekirdi. Çünkü Türk-Yunan cephesindeki duruma göre, askerin moralini yükseltmek için böyle propaganda-lara ihtiyaç duyuluyordu, ama bunlar gelip geçici şeylerdi...

O günlerde İngiltere'nin en çok üzerinde durduğu bir konu, esirler konusuydu. İngiltere, Ankara Hükümeti'nin elinde bulunan İngiliz esirlerini kurtarmaya büyük önem veriyordu. Bu esirlerin kurtarılması için İngiltere'de Hükümete baskı yapılıyordu. Londra Konferansı sırasında İngiltere'nin Bekir Sami Bey'le yaptığı tek anlaşma da esirlerle ilgiliydi. Malta'da bulunan Türk esirleri ya da sürgünleriyle Anadolu'daki İngiliz esirlerinin karşılıklı olarak serbest bırakılmaları için kısa bir anlaşma imzalanmış, ama bu anlaşma Ankara Hükümeti'nce onaylanıp yürürlüğe konmamıştı. General Harington da İnebolu'ya yollanan Binbaş Henry'ye bu konuda talimat vermiş ve Anadolu'daki İngiliz esirlerinin durumlarıyla ilgili bilgi toplamasını istemişti. Bunları göz önünde tutan Refet

U.S.A. min Vietnam'daki cinleri kılığında...

Paşa, İnebolu görüşmelerinde esirlerin değiş tokuğu konusuna da değinmiş ve bu konuda da İngilizleri yatıştırıcı sözler kullanmıştı. Söylediğine göre, yalnız esirlerin değiş tokuğuna ilişkin anlaşma olsaydı Ankara Hükümeti bunu onaylayıp uygulayacaktı. Ama Bekir Sami Bey, Londra'dan dönerken Paris ve Roma'ya da uğrayıp Fransa ve İtalya ile de birer anlaşma imzalamıştı. İngiltere'nin politikası iyice belli olmadan önce Fransa ve İtalya ile yapılan anlaşmaları onaylamak doğru görülmemişti. Bu nedenle Ankara Hükümeti, her üç anlaşmayı birden reddetmişti. Ayrıca İngiliz makamlarının Malta sürgünlerini serbest bırakmayı geciktirmeleri Ankara'da olumsuz yorumlanmıştı. Ama bütün bunlara rağmen bu konuda da uyuşmaya varılabilirdi, bu konuda da Ankara'da iyi niyet vardı.

Refet Paşa, İngilizleri yatıştırma amacı güden sözler söylüyordu. Ankara Hükümeti'ne karşı İngiltere'nin olumsuz ve sert tutumunu yumuşatmak istiyordu. İngilizlerin unutamadıkları, affedemedikleri bir nokta da Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşında Almanya'nın yanında İngiltere'ye karşı savaşa girmiş olmasıydı. Refet Paşa bunu da, pek basitçe, şöyle anlatmıştı: Birinci Dünya Savaşı yaklaşırken Türkiye, Rusya tehlikesini fark etmiş ve Fransa'ya başvurmuştu. Savaşın başlamasından altı ay önce Cevad Bey (Paşa) Paris'e gitmiş ve Fransa'ya işbirliği teklifinde bulunmuştu. Ama Fransa, Rusya'yla müttefik olduğu nu ve müttefikinin rızası olmadan Türkiye'nin teklifini kabul edemeyeceğini bildirmişti. Onun üzerine Cevad Bey (Paşa) Petersburg'a yollanmıştı. Ama orada Türkiye'nin teklifi düpedüz reddedilmişti. Bu bakımdan Türkiye'nin Almanya'yla anlaşmasından başka çıkar yol kalmamıştı.

Şimdi artık Ankara Hükümeti ile İngiltere bir uyuşmaya varabilirlerdi. Ankara'da iyi niyet vardı. Anlaşmada güçlük Ankara'dan değil, belki Fransa'dan çıkacaktı. İngiltere belki Fransa'yla ittifakı yüzünden Ankara ile anlaşmaya gitmeyi arzu etmeyecekti. Refet Paşa bu engeli de gidermeye çalışmak istiyor gibiydi: İngiltere'nin Fransa'yla ittifaka yıllardan beri sıkı sıkıya sarılması şaşılacak şeydi. Fransa İngiltere için ne yapmıştı? Hiç bir şey. Her zaman İngiltere Fransa'ya yardım etmişti. Öyleyse İngiltere, hiç bir yardım görmediği Fransa için neden hâlâ kendi çıkarlarını feda edip duruyordu?

Ankara Hükümeti'yle İngiltere'nin anlaşmaları için pürüzler ya da engeller böylece giderilmeye çalışılıyordu. Peki böyle bir anlaşmaya nasıl varılacaktı? Elbette İnebolu'daki özel konuşmalarla anlaşma yapılamazdı. Anlaşmaya varılabilmek için resmî görüşmeler yapılması gerekiyordu. Resmî görüşmeler, nerede, nasıl, ne zaman yapılabilir? Mustafa Kemal Paşa'yla General Harington'un görüşmeleri fikri bu noktada ortaya çıkmıştı. Binbaşı Henry'nin, General Harington adına neler söylediği, neler teklif ettiği belli değil. Yukarıdan beri özetlemeye çalıştığım Mr. Stourton'un raporunda da yalnız Refet Paşa'nın konuşmaları anlatılmaktadır. Anlaşılan Mustafa Kemal Paşa'nın da İnebolu'ya gitmesi söz konusu edilmişti. Mr. Stourton'un raporunda şu iki paragraf bu bakımdan dikkat çekicidir:

«Refet Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın İnebolu'ya hemen gitmeyi reddetmesinin pek tabii olduğunu belirtti. Resmî görüşmeler yapılacağından emin olmadan Mustafa Kemal Ankara'dan ayrılıp kıyıya gidemeyecek. Giderse ve gezisi fiyaskoyla biterse, bu davranışı Ankara'daki muhalefet partisine istismar edi-

lir. Kesin teminat verilmemekle beraber, resmen yetkili bir İngiliz temsilcisi İnebolu'ya giderse onunla görüşmek üzere Mustafa Kemal'in Ankara'dan ayrılmayı kendisine manevî borç sayacağı kesin görünmektedir. O zaman ikisi arasındaki görüşme, Kastamonu gibi bir orta noktada ya da doğrudan doğruya İnebolu'da hemen başlayabilecektir.

«İngiltere'nin böyle bir teşebbüste bulunması için en elverişli an gelmiştir, ama bu fırsat hemen yakalanamazsa ebediyen kaybedilmiş olacaktır» (10).

Mr. Stourton'un raporunda, Mustafa Kemal - Harington görüşmesi konusuna dolayısıyla değinen satırlar bu kadardır. Burada, Mustafa Kemal Paşa'nın Harington'la görüşmeye «**pek hevesli olduğunu**» gösteren herhangi bir nokta yoktur. Yalnız yetkili bir İngiliz temsilcisi, İngiltere Hükümeti adına resmî görüşmelerde bulunmak amacıyla İnebolu'ya gelirse, Mustafa Kemal'in de gidip onunla görüşmeyi manevî bir boyun borcu sayabileceği belirtilmektedir. Ama bu da öyle kesin değildir. Bu konuda «kesin teminat verilmemekle beraber» dendiğine göre, Refet Paşa, Mustafa Kemal adına herhangi bir taahhüde girmiş sayılamazdı. General Harington'un, bahsettiği «**mesaj**» dansa iz bile yoktu. Mustafa Kemal adına Refet Paşa'nın herhangi yazılı bir mesaj yolladığı ileri sürülemezdi. Hatta sözlü bir mesajdan bahsetmek bile zordu. Olsa olsa İngiliz Binbaşısı Henry, İstanbul'a dönüşünde kendiliğinden böyle sözlü bir mesaj götürmüş ve Mustafa Kemal'in görüşmeye «**pek hevesli**» olduğunu bildirmişti, denilebilir.

Görüşme fikri nasıl çıkmış olursa olsun, General Harington bunu hemen hararetle benimsemişti.

(10) F.O. 371/6472/E. 7936. Aynı rapor.

Mustafa Kemal'le gidip görüşmek için ısrarla Hükümetten müsaade istemişti. Görüşmeyi gerekli görüyordu. Böyle bir görüşme için gerekçelerden biri de, General Harington'un gözünde, Türkiye'deki durumun **«pek güç ve istisnai»** oluşuydu. Bir asker ve İstanbul'daki Müttefik Orduları Başkumandanı olarak bu **«pek güç durum»**un ne demek olduğunu biliyordu. Kendisi Müttefik Orduları Başkumandanı olmakla beraber, İstanbul'da ve Boğazlar bölgesinde zayıf kuvvetlere kumanda ediyordu. Askerî bakımdan durumun çoktan değerlendirilmesi yapılmıştı. Daha Sèvres Antlaşması'nın hazırlanması sırasında, nisan 1920'de, San Remo Konferansı'nda askerî uzmanlar durumu enine boyuna incelemişler, görüşlerini Müttefiklere bildirmişlerdi. Birinci Dünya Savaşı'nın ünlü kumandanlarından Maresal Foch Başkanlığındaki «Askerî Komite», yapılacak antlaşmanın (Sèvres'in) Türklere empoze edilebilmesi için en az 27 tümen askere ihtiyaç bulunduğunu hesaplamıştı. Bir tümen 15.000 kişi hesabıyla bu, 405.000 asker ediyordu. Kim verecekti bu kadar askeri? Venizelos o zaman Yunanistan'ın 14 tümen verebileceğini söylemişti. Geriye kalan 13 tümeni verebilecek devlet çıkmamıştı. Doğu'da Ermenileri silahlandırıp yetiştirme fikri ortaya atılmıştı⁽¹⁾. Bunlar bir yıl önceki hesaplardı. O zamandan beri çok şey değişmişti. Medet umulan Ermeniler yenilmiş, saf dışı edilmişlerdi. Yunan orduları İnönü'nde üst üste iki darbe yemişlerdi. Kilikya'da Fransa ateşkes anlaşması yapmak zorunda kalmıştı. İtalya, Antalya'yı boşaltıyordu. İngiltere hâlâ direniyordu. Ve General Harington, Müttefik Orduları Başkumandanı olarak İzmit'te Türk kuvvetleriyle

(1) DBFP. I/8, p. 54 - 65, No. 7.

burun burunaydı. Durumun ne kadar güç olduğunu onun kadar kavrayan bir başka İngiliz belki yoktu.

Bu bakımdan General Harington, Mustafa Kemal'le görüşmeyi gerekli görüyor, Hükümetinden yalvarırcasına görüşme izni istiyordu. Diplomatların ve politikacıların tepkisinden çekindiği için olacak, kendiliğinden herhangi bir siyasî konuyu görüşmeyeceğini, ancak Mr. Rattigan'ın konuşulmasına müsaade edeceği siyasî konuları görüşeceğini belirtiyordu. Mr. Rattigan, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği'nde Müsteşardı. O tarihte Yüksek Komiser Sir H. Rumbold izinle Londra'da bulunduğu için Mr. Rattigan işgüder durumundaydı. Gerek yaşı, gerek derecesi General Harington'dan aşağıydı. Başkumandan ve «Sir» olmasına rağmen General Harington alçak gönüllü davranıyordu. Görüşmekle «zararım dokunacağını sanmıyorum ve yararlı olabilirim» diyordu. Mustafa Kemal'in de kendisi gibi bir general ve fiilen Başkumandan olması, işe ayrı bir heyecan katıyor gibiydi. Harington, 20 haziran tarihli aynı telgrafının bir başka yerinde, «anlaşılan, Mustafa Kemal bir askerın bir diğer askerle konuşması biçiminde görüşlerini bana bildirmek istemektedir» diyordu. General Harington'a kalsa seve seve hemen İnebolu'ya gidip Mustafa Kemal'le görüşecekti.

«İlk Tepki»

AMA ASKERLERİN karşısında diplomatlar ve politikacılar da vardı. Onlar, Ankara Hükümeti'yle ilişkileri başka açıdan görüyorlardı. İngiliz diplomasisinin başı Lord Curzon, iki yıldır Ankara Hükümeti'yle

hiç bir ilişki kurmamakta direniyordu. Karşılıklı görüşmeler ve konuşmalarla değil, sertlikle Türkiye işlerini «**çözümleyeceğine**» inanıyordu. «**Eli sopalı**» bir sömürge valisi zihniyetiyle, İngiliz diplomasisini yönetme hatasını sürdürüp gidiyordu. Ankara Hükümeti'nin içerideki ve dışarıdaki başarıları Lord Curzon'u pek etkilememiş, yumuşatmamış, tersine biraz daha sertleşmiş gibi görünüyordu. Lord Curzon'un İstanbul'daki Yüksek Komiserliği'nin başında, haziran 1921'de Mr. Rattigan bulunuyordu. Mustafa Kemal - Harington görüşmesi fikrine ilk tepki ondan geldi.

Mr. Rattigan, General Harington'un Mustafa Kemal'le görüşme müsaadesi isteyen 20 haziran tarihli telgrafını daha Londra'ya çekilmeden, müsvedde halindeyken okudu. Okur okumaz da hemen kaleme sarıldı ve «**çok acele**» olarak kendi telgrafını Londra'ya ilettili. Şunları yazdı:

«Binbaşı Henry aracılığıyla Ankara'dan kendisine iletilen mesajla ilgili telgrafının müsveddesini General Harington bana gösterdi.

«...Majestelerinin Hükümeti'nce General Harington'a Mustafa Kemal'le herhangi bir şekilde müzakereye girişmesine müsaade edilecekse, (Mustafa Kemal'e), söyleyeceği önemli bir şey varsa General Harington bunları dinlemeye hazırdır, diye söylenmelidir. Ama Mustafa Kemal, Generalin bir savaş gemisinde kendisini bekleyeceği kıyıdaki bir yere gelmelidir. Görüşmeler gemide yapılmalıdır. Bizim, gerçekten, hiç bir şekilde Kemalistlerin peşinde koşmadığımızı gayet açık olarak belirtmeliyiz.» (12)

(12) F.O. 371/6471/E. 7108: Rattigan'dan Curzon'a. Şifre tel. Çok acele. İstanbul, 20.6.1921, No. 443 ve DBFP., I/67, p. 261 - 262, No. 247.

Bu satırlar, bir yandan General Harington'un askerce heyecanını kösteklemek, öte yandan da Mustafa Kemal'in milli onurunu kırmak amacı güdüyordu. General Harington, Mustafa Kemal'in «**davas**ı»ndan bahsediyordu. Bu davayı Mustafa Kemal'in kendi ağzından dinlemek üzere İnebolu'ya gitmek istiyordu. Mr. Rattigan'sa önce böyle bir «**dava**»nın varlığını kabul etmiyor gibi davranıyordu. Sanki Mustafa Kemal'in söyleyeceği bir şey yokmuş gibi, «**söyleyeceği önemli bir şey varsa**» Harington bunları dinlesin diyordu. İki yıldan beri Mustafa Kemal'in davasını dünya duyup öğrenmişti ama, İngiliz diplomatları hâlâ bu davaya kulak vermemekte körü körüne direniyorlardı. Kibirliyidiler, kibirli oldukları kadar da ileriye görmekten uzaktılar. Burunlarının diplerindeki tarihi gelişmeleri kavrayamıyorlar ya da kavramış olmayı kibirlerine yediremiyorlardı.

İngiliz diplomatlarından Mr. Rattigan da hâlâ Mondros Mütarekesi günlerinde yaşıyordu. Onun akıllı sıra, Mustafa Kemal, yenilmiş Osmanlı İmparatorluğu'nun bir generaliydi. Tıpkı Mondros Mütarekesi'ni Türkiye'ye bir İngiliz savaş gemisinde dikte ettikleri gibi, şimdi de Mr. Rattigan, Türk Kurtuluş Hareketi'nin liderini bir İngiliz savaş gemisine çağır-maya kalkışıyordu. Çekinmeden bunu Hükümetine de teklif ediyor ve yapılacaksa «**görüşmeler gemide yapılmalıdır**» diye ısrar ediyordu. Oysa General Harington, İnebolu'ya gitmeye hazır olduğunu bildiriyor, ama Mustafa Kemal'i İngiliz savaş gemisine çağır-mayı açıkça istemiyordu. Görüşmelerin İngiliz savaş gemisinde yapılmasını istemek, aslında hiç yapılmamasını istemek anlamı taşıyordu. Mustafa Kemal'in böyle bir şartı kabul edemeyeceğini kestirmek güç değildi.

Mr. Rattigan, olumsuz tutumunu Londra'ya kabul

ettirebilmek için Lord Curzon'un Hindistan'da kazanmış olduğu ve övünegeldiği «Doğu'yu tanıma» gurununa değinmekten de geri kalmadı: «Lord Hazretleri (Lord Curzon), Doğu hakkındaki bilgileri sayesinde... bütün teklifin bir prestij kazanma tertibinden başka bir şey olmadığını takdir buyuracaklardır» diye yazdı ve bunu kendine göre yorumladı. Onun kanaatine, Mustafa Kemal'in Ankara'dan ayrılamadığı ya doğrudu, ya da bir bahaneydi. Doğruysa, Mustafa Kemal'in «değeri önemsiz» demektir ve onunla görüşme yapmaya hiç değmezdi. Yok doğru değilse, Mustafa Kemal prestij kazanma stratejisi güdüyor demektir. «(Mustafa Kemal) eğer dizginleri sımsıkı elinde tutuyorsa ve ciddiyetle bazı makul tekliflerde bulunmak niyetindeyse, o halde kıyıda bir yerde General Harington'la buluşmakta güçlük çekmemeli» idi. Mr. Rattigan, Harington'u kıskandığı için böyle ters bir tutum takındığı kanısı yaratmamak istercesine telgrafını şu satırlarla bitirdi:

«General Harington'un olağanüstü taktiğine, temkinine ve sağlam yargısına tam güvenim olmasaydı, teklif edilen buluşma aleyhinde tavsiyede bulunmayaydım. Ama iş onun elinde oldukça Majestelerinin Hükümetini bağlayacak ya da bizim Kemalistlere kur yaptığımız görüşünü verecek herhangi bir şeyden kaygı duymuyorum» (13).

General Harington'a güvendiği için Mustafa Kemal'le görüşme fikrine karşı çıkmadığını ileri sürmesine rağmen Mr. Rattigan aslında bu görüşmeyi pek istemediğini, bundan hoşlanmadığını açıkça belli etmişti. Görüşmenin İngiliz savaş gemisinde yapılmasını istemekle, bir bakıma bu görüşmenin yapılmama-

(13) İbid. Aynı telgraf.

sını telkin etmiş oluyordu. Mustafa Kemal, kuşkusuz İngiliz savaş gemisine gelmeyi reddedecekti. O zaman da İngiltere görüşmeye sözde taraftar olduğu halde Türkiye buna yanaşmamış olacaktı.

İngiliz diplomatı, Mustafa Kemal'le görüşmeyi bir onur, bir prestij meselesi olarak görmekteydi. Onun yorumuna göre, Mustafa Kemal İngiliz Generaliyle görüşmekle onurlaşacaktı, görüşme fikri bir **«prestij kazanma tertibi»** idi. Buna meydan verilmemeli, Mustafa Kemal, İngiliz savaş gemisine çağırılarak prestij kazanmaktan yoksun bırakılmalıydı. İngiltere'nin **«Kemalistlerin peşinde koşmadığı»**, **«Kemalistlere kur yapmadığı»** gayet açık-seçik ve kesin olarak belirtilmeliydi. Haşmetli Büyük Britanya'nın kibrine toz kondurulmamalıydı. Oysa öteki ülkeler ve bu arada İngiltere'nin Müttefikleri Fransa'yla İtalya bile, Ankara'yla görüşmeyi böylesine aşırı bir onur meselesi yapmıyorlardı. Bunu görüp hatırlamak için öyle gerilere gitmeye de ihtiyaç yoktu. Daha bir hafta önce Mr. Rattigan, M. Franklin - Bouillon'un Paris'ten kalıp 9 haziran günü Ankara'ya gittiğini, orada görüşmeler yaptığını bildirmişti (14). Yine bir hafta kadar önce, İngiltere'nin Roma Büyükelçisi Sir G. Buchanan, İtalya Dışişleri memurlarından Signor Touzzi'nin Ankara'ya yollandığını haber vermişti (15). Sonra Ankara Hükümeti'nin de Paris ve Roma'da temsilcileri vardı. Gelişmeler oluyor, görüşmeler oluyordu. Ama İngiliz diplomasisi bu gelişmelerden olumlu yönde etkilenmekten uzak kalıyordu. Gerçekçi olamıyor, bir **«prestij»** meselesidir tutturmuş gidiyordu.

Mr. Rattigan, 20 haziran tarihli telgrafından sonra da, Mustafa Kemal - Harington görüşmesine karşı

(14) DBFP., I/17, p. 242, No. 228.

(15) İbid., p. 249, No. 231.

olumsuz tutumunu tekrarlayıp durdu. Bu konuda bir karar vermeden önce Londra'yı olumsuz yönde etkilemeye çalıştı. Çeşitli telgraf ve yazılar gönderdi. 23 haziran tarihli bir telgrafında şunları yazdı:

«Ankara Hükümeti'yle herhangi bir şekilde gizli görüşmelere gidilmesine şahsen çok karşıyım. Bunlardan iyi bir sonuç alınabileceğinden şüphe etmekteyim ve Kemalistler, kendileriyle Müttetiklerimizin arkasından entrika çevirdiğimizi eninde sonunda ilân edeceklerdir. Şimdiye kadar bu çeşit şeylere tenez-zülü reddedişimiz, Türklerin bize karşı saygısını muhakkak ki artırmıştır; Müttetiklerimizin bu yöndeki çabaları ise onlara hakir görülmekten başka pek bir şey kazandırmamış görünmektedir.

«(Mustafa) Kemal'in söyleyebileceği önemli bir şey varsa bunları sadece dinlemek için General Harington'un yaptığı teklif ise elbette başka niteliktedir. Söylediğim gibi, General Harington'a tam güvenim olmasaydı buna dahi itiraz ederdim.»⁽¹⁶⁾

Bu telgraf, İngiliz diplomatlarının nasıl yersiz bir kibir, nasıl gerçekçi olmaktan uzak bir üstünlük kompleksi içinde olduklarını göstermesi bakımından ilginçtir. Ankara Hükümeti'yle görüşmeye girişmek, İngiliz diplomatının anlayışına göre, bir «tenez-zül» işidir. Üzerinde güneş batmayan Haşmetli Britanya İmparatorluğu böyle şeylere «tenez-zül» edemez, etmemelidir. Ederse kibirine toz konmuş, üstün şerefine gölge düşmüş olur. Alçalır, küçülür, prestiji sarsılır. Ankara'yla görüşmeye şimdiye kadar «tenez-zül» etmediği için İngilizlere karşı Türklerin saygısı artmış imiş. Bunu söylerken Mr. Rattigan, ihtimal, Babiâli'

(16) F.O. 371/6471/E. 7225: Rattigan'dan Curzon'a. Şifre tel. Gizli. İstanbul, 23.6.1921, No. 450.

yi, Damat Ferit Paşaları düşünüyor olmalı. Sonra, Fransa ve İtalya Hükümetleri Ankara ile görüşmelere girdikleri için küçülmüşlermiş, hakir görülüyorlarmış. Bu görüşmeler İngiltere'nin Mütteliklerine «**hakir görülmekten başka bir şey kazandırmamış**» imiş. İngiltere, başkaydı, üstündü, böyle şeylere tenezzül etmez, edemezdi.. Harington'un Mustafa Kemal'le görüşme teklifine karşı Mr. Rattigan doğrudan doğruya cephe alamamaktadır. Belki General'i karşısına almaktan çekindiği için bu görüşme fikrini dolaylı biçimde yıpratmaya çalışmaktadır. «**O görüşmeye de itiraz edecektim ama, ne yazık ki, arada General Harington var**» demeye getirmekte ve sonra görüşmenin sadece Mustafa Kemal'in söyleyeceklerini dinlemek biçiminde son derece dar tutulmasını istemekteydi.

Lord Curzon, 18 haziran günü Paris'te, Sömürge Valiliği günlerini hatırlayarak, «**Doğulularla pazarlığa girişirken arkalarında bir değnek bulundurmanın pek işe yaradığını**» ileri sürmüştü. Mr. Rattigan da, yukarıdaki telgrafı ile aynı zihniyeti taşıdığını ispatlıyordu. Şefi Lord Curzon gibi, Doğu'lu Türklere tepeden bakmayı, onların düzeyine inip alçalmamayı, İngilizlere karşı sözümona «**saygıyı**» yükseltmeyi savunuyordu. Paris'te, Fransa Başbakanı M. Briand, belki Lord Curzon gibi Sömürge Valiliği yapmadığından daha gerçekçi düşünerek, «**Mütteliklerin elindeki değneğin yeteri kadar büyük olmadığını**» belirtmişti. Ama İngiliz diplomasisi bu gerçeği kabul etmekte gecikiyordu.

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiser Vekili Mr. Rattigan, Mustafa Kemal - Harington görüşmesine karşı zıt görüşlerini daha sonraki yazılarında da geliştirdi. İnebolu görüşmelerine katılmış olan Mr. Sto-

urton'un raporunu Londra'ya iletirken, bir de «**Çok gizli**» kayıtlı not hazırlatıp gönderdi. Not, İngiliz Yüksek Komiserliği'nin entrikacısı olarak bilinen Başdragoman Mr. Ryan tarafından hazırlanmıştı. Mr. Rattigan, Mr. Ryan'ın görüşlerine «**tamamiyle katıldığını**» belirterek notu Londra'ya ilettili.

Mr. Ryan'ın «**çok gizli**» notunda, önce İnebolu görüşmeleri sert sert yeriliyordu: Kemalistler, pek makul ve İngiltere'ye meyilli görünerek İngilizleri oyuna getirmek istiyorlardı. Ankara Hükümeti'ni Türkiye'nin tek Hükümeti olarak tanıtmaya çalışıyorlardı. İngiltere ile Fransa'nın arasını açmaya çabalıyorlardı. Aslında ise Millî Misak'tan başka hiç bir şeyi kabul etmek niyetinde değillerdi. Türkiye'deki bütün yabancı nüfuzunu silip süpürmek istiyorlardı. Eski Osmanlı topraklarında ve Kafkaslarda siyasi nüfuz kurarak Türk hegemonyasını yeniden sağlayacaklardı.

Kemalistlerin oyununa gelmemek için Mustafa Kemal'le Harington arasındaki görüşmeler ancak şu şartlarla yapılmalıydı: (a) İngiltere, barış için bir mazzafirin peşinde koşmuyordu, (b) Türkiye'nin tek meşru Hükümeti olan Padişah Hükümeti'nin arkasından iş çevirmiyordu, (c) İngiltere güdültüye pabuç bırakmıyordu; Türkiye'ye makul topraklar üzerinde makul bir gelecek bahşetmeye arzulu olmakla beraber, Doğu'daki İngiliz çıkarlarının Türkiye tarafından tehdit edilmesini ya da kendi çıkarlarıyla azınlıkların feda edilmesini kabul edemeyecekti, (d) Fransızlarla İngilizler arasındaki ilişkiler onların kendi işleriydi, Türk entrikalarının Fransa'yla İngiltere arasında bir kama sokmasına müsaade edilmeyecekti (17).

(17) F.O. 371/6472/E. 7936: Memorandum by Mr. Ryan, Very Confidential. 30.6.1921. Rattigan'dan Curzon'a. Yazı. İst., 3.7.1921, No. 641'e ek.

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği ancak bu şartlarla Mustafa Kemal'le görüşülebileceği kanısındaydı. Yani, Mustafa Kemal'e muzaffer bir kumandan muamelesi edilmeyecek, onun peşinde koşulmayacaktı. Padişah Hükümeti, Türkiye'nin tek meşru hükümeti olarak tanınmaya devam olunacaktı. İngiltere'nin Türkiye'ye «bahşettiği» «makul topraklar üzerinde makul gelecek» ise, düpedüz Sèvres Antlaşması'nın «bahsettikleri» idi. Bunlar ötesinde Kemalistlerin istedikleri ya da isteyecekleri, İngiltere'nin Doğu'daki çıkarlarının tehdit edilmesi anlamı taşıyordu ve kabul edilemeyecekti. İngiltere, Anadolu'daki gürtlüye partırtıya «pabuç bırakmayacaktı.» Sonra, Fransa ile İngiltere arasındaki ortak cephe, Türklere karşı titizlikle korunacaktı. Bu cephede bir çatlak yaratılmasına ya da «Türk entrikalarının» iki Büyük Müttefik Devlet arasına bir «kama» sokmasına meydan verilmeyecekti.

Görüşmeler bu şartlarla olacaksa ve üstelik bir İngiliz savaş gemisinde yapılacaksa, Ankara Hükümeti bakımından, bunların yapılmasından bir yarar beklenebilir mi? diye sorulsa yeridir. İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği'nin istediği de budur. General Harington, Mustafa Kemal'le görüşmeyi, Türkiye'deki «pek güç durum» bakımından bir fırsat biliyordu. Böyle bir fırsatın çıkmasına heyecanlanmıştı. Hemen İnebolu'ya gidip görüşmelere başlamak üzere olduğunu belli etmişti. Hükümetinden görüşme izni istemişti. İngiliz Yüksek Komiserliği'yse, böyle bir görüşme fikrinin ortaya çıkmasına adamakıllı sinirlenmişti. Daha başında görüşme fikrine cephe almıştı. Elinden geldiği kadar görüşme fikrini baltalamaya çalışıyordu. Kısacası, İstanbul'da Müttefik Orduları Başkumandanı General Harington'la İngiltere Yüksek

Komiserliği arasında açık-seçik bir görüş ayrılığı vardı. İkilik doğmuştu, daha doğrusu zaten için için var olan ikilik, bu görüşme fikri dolayısıyla açığa çıkmış, daha da göze görünür olmuştu.

«Londra'nın Tutumu.»

MUSTAFA KEMAL PAŞA'YLA General Harington arasında bir görüşme fikrinin ortaya çıktığını Londra'ya haber veren Mr. Rattigan'ın 20 haziran tarihli «çok acele» kayıtlı telgrafı, ertesi gün saat 11.30'da Lord Curzon'un eline ulaştı. Aynı konuda General Harington'un telgrafı da yine 21 haziran günü saat 17.30'da Harbiye Bakanı Sir L. Worthington - Evans'ın önüne geldi. Yarım saat sonra, saat 18'de, Bakanlar Kurulu toplantısı vardı. Harbiye ve Dışişleri Bakanları, İstanbul'dan aldıkları bu iki telgrafla Bakanlar Kurulu toplantısına girdiler. Konu önemliydi. Hemen Hükümet seviyesinde görüşmeyi gerektiriyordu. Tek başlarına Dışişleri Bakanı Lord Curzon ya da Harbiye Bakanı Sir L. W. Evans, bu konuda bir karar verebilecek durumda değillerdi. Konuyu öncelikle Hükümete sunacaklardı. Ayrıca işin içinde zaman faktörünün de büyük rolü vardı. O bakımdan konuyu hemen aynı gün Hükümete sunmak uygun görülmüştü.

Kabine toplantısında, gündemin sonucu maddeşi olarak, Mustafa Kemal - Harington görüşmesi konusu ele alındı. İstanbul'dan gelen iki telgraf okunduktan sonra konu, dış politika açısından değerlendirilip konuşuldu. İngiliz Hükümeti, Mustafa Kemal'le görüşme konusunu, İstanbul Yüksek Komiserliği gibi

hissî açıdan ele almıyor, bir «onur» ya da «tenezzül» işi olarak görmüyordu. Genel dış politika açısından konunun üzerine eğiliyordu. Bakanlar Kurulu tutanağında, Mustafa Kemal'le görüşme konusunda şunlar kaydediliyordu:

«Binbaşı Henry aracılığıyla Mustafa Kemal'den alınan ve General Harington'la görüşme arzusunu bildiren mesaj konusunda, General Harington'dan... ve Mr. Rattigan'dan gelen telgraflar üzerine Kabine'nin dikkati çekildi.

«Konuşmalar sırasında, Ankara'da Bolşevik nüfuzunu önlemek ve Ankara ile daha sonraki görüşmeler için elverişli bir hava hazırlamak amacıyla Mustafa Kemal'le ilişki kurmak için bu tekliften yararlanılması ısrarla telkin edildi. Kabil'de Afganistan Emiri'yle tamamlanamak üzere bulunan müzakereler bakımından da meselenin önemine parmak basıldı. Müttefiklerin, arabuluculuk tekliflerine Yunan Hükümeti'nden cevap bekledikleri bir sırada Mustafa Kemal'le ilişki kurulmasının zamansız olacağı belirtildi ve konu hakkında bir karar vermeden önce Fransız ve İtalyan Hükümetleri'nin haberdar edilmeleri kararlaştırıldı» (18).

İngiliz Kabinesi'nde konuyla ilgili olarak yapılan birinci görüşmenin özeti buydu. Demek ki, Mustafa Kemal'le görüşme konusu, genel dış politika açısından ele alınmış ve dört ana konu üzerinde durulmuştu. İngiliz Hükümeti'nin ilk üzerinde durduğu konu, Ankara - Moskova ilişkileri olmuştu. Ankara Hükümeti'yle Sovyetler Birliği arasında 16 mart 1921 anlaşmasının imzalandığı günden beri İngiltere, Türk -

(18) CAB. 23/26: Cabinet 51 (21), Meeting held on 21.6.1921., at 6 pm.

Sovyet ilişkilerini kuşku ve kaygıyla izlemekteydi. Bu konuda İstanbul'dan üst üste raporlar geliyordu (19). Raporlar, biraz mübalâğalı olarak, Ankara Hükümeti'nin gittikçe sola doğru kaydığını gösteriyor, bunu da Bolşevik nüfuzuna bağlıyorlardı. Londra Konferansı sonunda Bekir Sami Beyin İngiltere, Fransa ve İtalya'yla yaptığı ufak anlaşmaların Ankara Hükümeti'nce reddedilmesi ve hele «**mutedil**» sayılan Bekir Sami Beyin Hariciye Vekilliğinden uzaklaştırılması, Ankara Hükümeti'nin Batıya karşı gittikçe sertleşen bir cephe alışı gibi yorumlanmıştı. Bekir Sami Beyin yerine, Moskova anlaşmasını imzalamış olan Yusuf Kemal (Tengirşenk) Beyin geliyorsa, büsbütün kuşku yaratmıştı. Sultan, Bekir Sami Bey'i düpedüz «**yoldaş**» olarak vasıflandırıyor ve İngiliz Yüksek Komiseri Sir H. Rumbold da, Sultan'ın Anadolu'daki «**Bolşevik nüfuzu**»ndan kaygılarını Londra'ya iletiyordu. Sultan, Bolşevikliğin Anadolu'dan Kafkaslara itilmesini istiyordu (20). Anadolu'ya «**Bolşevik sızması**»yla doğrudan doğruya bağlı olarak İttihatçılar'ın faaliyetleri de kaygı yaratmaktaydı. Türkiye'deki İngiliz temsilcilerinin görüşüne göre Anadolu'da Kemalistler'le Enveristler, yani İttihatçılar, iktidar için çarpışıyorlardı. Bu çarpışma, Anadolu'yu ele geçirme çarpışmasıydı. Her ikisinin de arkasında Bolşevikler vardı, ama İttihatçılar daha tehlikeliydi. Çünkü İttihatçılar'ın, Birinci Dünya Savaşından «**sicilleri bozuk**» idi, bu yüzden Bolşeviklere kopmamacasına bağlanabilirlerdi. Batıda temize çıkma umutları yoktu. İngiliz Yüksek Komiserliği, Enver ve Cemal Paşaları o günlerde «**fiilen Bolşevik ajanları**» olarak görmekteydi. Bunlar, Ankara'da iktidarı ellerine geçirirlerse ve Sovyetlerle itti-

(19) Sözcüğü bkz. DBFP. I/17, No. 182, 186, 198, 218 vs.

(20) DBFP. I/17, p. 193 - 194, No. 186.

Düğüen bir teshis...

fak yaparlarsa, bu ittifak **«ebedi»** olurdu. Kemalistler ise, Batı'nın gözünde «lekeli» kimseler olmadıkları için, güçlükleri atlattıktan ve tatmin edildikten sonra Bolşeviklerle yapmış oldukları ittifakı bir kenara bırakıp Batı'ya dönebilirlerdi (21). Bunun için Batı'nın Kemalistlere anlayış göstermesi, onların isteklerini tatmin etmesi uygun olurdu. İngiltere Hükümeti, Mustafa Kemal'le görüşme fikrini önce bu açıdan ele almıştı. Ankara'da Bolşevik nüfuzunu önlemek için bu görüşmenin yararlı olacağı üzerinde durulmuştu.

Mustafa Kemal - Harington görüşmesinin, aynı zamanda ileride yapılacak görüşmeler için **«elverişli bir hava»** hazırlayacağı da kabul edilmişti. O güne kadar Ankara - Londra yolu tamamen tıkalıydı, arada hiç bir ilişki yoktu. Şimdi Mustafa Kemal'le görüşme ilk kapıyı açacak, aradaki **«buzları eritecek»** ve ilerisi için elverişli bir hava yaratacaktı. Londra Kabinesi, bu ilk görüşmeden belki fazla bir şey ummadığı, belki de bu görüşmeyi şimdilik dar tutmak istediği için, **«sonraki görüşmeler»**i düşünüyordu. İngiltere, Ankara'yla ileride görüşmeler yapmak gerekeceğine inanmaya başlıyordu, yavaş yavaş bu fikre kendisini alıştırmaya çalışıyor gibiydi.

Londra Kabinesi, Mustafa Kemal - Harington görüşmesiyle Afganistan politikası arasında da bağlantı kuruyordu. Ankara Hükümeti, Moskova'yla anlaşma yaparken, aynı zamanda Afganistan'la da bir anlaşma imzalanmıştı. 1 mart günü imzalanan Türk - Afgan anlaşması da Londra'da, Türk - Sovyet anlaşmasına benzer kaygılar yaratmıştı. Çünkü Afganistan, Hindistan'a komşu olması dolayısıyla, Büyük Britanya İmparatorluğu'nun nüfuz bölgesinde sayılı-

(21) İbid., p. 225 - 228, No. 218.

yordu. Türk - Afgan anlaşmasının imzalanmasından sonra Ankara - Kâbil ilişkilerindeki gelişmeler, Londra'da yakından ve dikkatle izleniyordu. Türk - Afgan anlaşmasının metni, 25 nisan 1921 tarihli «Hakimiyet-i Milliye» gazetesinde yayınlanmıştı. Ankara - Kâbil ilişkileri konusunda Türk basınında çeşitli yayınlar, TBMM'de çeşitli konuşmalar yapıyordu. Bunlar Londra'da çeşitli kuşular, kaygılar yaratıyordu. 10 haziran 1921 günü Ankara'da Afganistan Elçiliği açılmış ve açılış törenine Mustafa Kemal Paşa da katılmıştı. Hatta Afganistan Elçiliğine bayrağı Mustafa Kemal Paşa kendisi çekmişti. Yine karşılıklı nutuklar söylenmişti (22). Türk - Afgan ilişkilerindeki bu sıkı yakınlık nereye gidiyordu? Ankara Hükümeti'yle Afganistan, Doğu'da bir Müslüman Ülkeler Bloku mu hazırlıyorlardı? Bir de bunun arkasında Bolşevik Rusya'nın durumu hesaba katılınca Londra'da kaygılar büyüyordu. Bu kaygılarla Londra Hükümeti, Afganistan Emiri'yle görüşmelere girmeyi gerekli görmüştü. Görüşmeler gelişmiş, son safhaya gelmişti. Buna paralel olarak Mustafa Kemal Paşa'yla da görüşme çığırının açılması, İngiltere'nin Doğu politikası bakımından yararlı görülüyordu. Böylece Afganistan ve Ankara Hükümetleri'nin İngiltere'ye karşı kesin cephe almaları önlenmiş olabilirdi. Batı'ya, özellikle İngiltere'ye karşı bir «Doğu ülkeleri bloku» doğmadan öldürülebilirdi.

Doğu'da kendisine karşı bir blok yaratılmasını önlemeye çalışan İngiltere, aynı zamanda Türkiye'ye karşı Batı'daki bloku ayakta tutmaya çalışıyordu. Birinci Dünya Savaşı'nın İtilâf Devletleri arasında, Tür-

(22) Bu sıralardaki Türk - Afgan ilişkileriyle ilgili İngiliz belgeleri için bkz. F.O. 406/46, Nos. 24, 29, 44, 143; F.O. 406/47, No. 8 vs.

kiye'ye karşı güdülecek politika bakımından ayrılık doğmaması, daha doğrusu mevcut ayrılıkların fazla büyümemesi için en fazla çaba harcayan İngiltere'ydi. Bu bakımdan Fransa ya da İtalya'nın tek başlarına Ankara Hükümeti'yle ilişki kurmalarını ya da görüşme yapmalarını her seferinde İngiltere protesto edegelmişti. Bu davranışları Üçlü Anlaşma'yla ve İttifaka bağlılıkla bağdaştıramıyordu. Müttefiklerden birinin ya da ötekinin Ankara'ya yaklaşmasını İngiltere, ortak cephenin zayıflaması olarak görüyordu. Şimdi İngiltere'nin de Mustafa Kemal Paşa'yla görüşmesi söz konusuydu. İngiltere, «başkasına verir telkini, kendi yutar salkımı» durumuna mı düşecekti? Kabine, buna meydan vermedi. Mustafa Kemal Paşa'yla görüşmeye karar verilmeden önce, durumdan Müttefiklerin haberdar edilmeleri kararlaştırıldı. Konuyu Müttefiklere duyurma, İngiltere için bir diplomatik jest olacaktı. İngiltere'nin İttifaka bağlılığını gösterecekti. İleride aynı davranış, Fransa ve İtalya'dan da istenebilecekti. Görüşmelerden doğabilecek sorumluluk, önceden paylaşılacaktı. Ayrıca konu önemliydi. İngiltere'yi de aşabilecek yankılar ya da sonuçlar doğurabilirdi. Her halde İngiliz Hükümeti, Fransa ve İtalya'ya önceden haber vermeyi uygun ve yararlı görüyordu.

Bir de Yunanistan'ın durumu vardı. Aslında Mustafa Kemal Paşa'yla görüşme konusu, birinci derecede Yunanistan'ı ilgilendiriyordu. Yunanistan, Ankara Hükümeti'yle fiilen savaş halinde olan tek ülkeydi. Bir gün önce, 20 haziran günü, üç Müttefik Devlet Yunanistan'a arabuluculuk teklif etmişlerdi. Türkiye'yle savaşın durdurulmasını ve barış görüşmelerine gidilmesini istemişlerdi. Şimdi Atina'dan cevap bekleniyordu. Atina'nın cevabı, Mustafa Kemal Paşa'yla görüşmeyi etkileyebilirdi. Görüşmenin yönünü değiştirebilirdi. Atina barış görüşmelerine razı olur-

sa, Türkiye'ye de aynı teklifler yapılması zaten öngörülmüştü. O zaman Mustafa Kemal Paşa'yla o çerçeve içinde konuşulabilirdi. Atina barış görüşmelerine razı olmazsa, Mustafa Kemal Paşa'yla görüşme başka biçimde olabilirdi. Bu bakımdan İngiliz Kabinesi, Atina'nın cevabı belli olmadan Mustafa Kemal Paşa'yla görüşmeyi «zamansız» bulmuştu. Ama bu, görüşmeyi belirsiz bir tarihe ertelemek anlamı taşıyordu. Atina'dan çabuk cevap istenmişti ve yakında cevap alınabilecekti. Burada dikkati çeken bir nokta var: İngiltere, haberi Paris ve Roma'ya duyurmayı uygun bulmuştu, ama Atina'dan gizli tutuyordu. Mustafa Kemal Paşa'yla görüşme fikri Atina'ya resmen duyurulmuyordu. Yunan Hükümeti haberi epeyce geç ve başka yollardan duyacak, oldukça kuşkulanaçaktı. Atina'ya arabuluculuk teklifi yapıldığı da Ankara ve İstanbul'a duyurulmamıştı. Türkiye'de kendisini birinci derecede ilgilendiren bu teşebbüsü daha sonra gazetelerden öğrenecekti.

Kısacası, Mustafa Kemal Paşa'yla görüşme fikrine karşı Londra Hükümeti'nin ilk tutumu olumluydu, denilebilir. Londra, İstanbul Yüksek Komserliği'nden farklı olarak, fikri tersinden yorumlamıyor, yersiz bir tepkiyle karşılamıyordu. Konu üzerine önemle ve ciddiyetle eğilmişti. Bunu dış politika yönünden değerlendiriyordu. Yapıcı bir tutumla ele almış gibi görünmekteydi. Sonradan değişmeseydi, bu ilk tutumun, Ankara - Londra ilişkilerinde olumlu gelişmeler yaratması beklenebilirdi.

İngiliz Kabinesi, Mustafa Kemal Paşa'yla görüşme konusunu 21 haziran tarihli toplantısında her yönüyle inceleyip tüketmemişti. Ertesi gün yapılacak Kabine toplantısında konunun yeniden ele alınması kararlaştırılmıştı. Gerçekten, 22 haziran günü yapılan

Kabine toplantısında, gündemin birinci maddesi olarak, konu yeniden görüşüldü. General Harington, Mustafa Kemal Paşa'yla görüşmek için Hükümet'ten izin ve talimat istemişti. Kabine önce bu noktada durdu. Kabine'deki görüşmelerden sonra General Harington'a şöyle cevap verilmesi kararlaştırıldı:

«Majestelerinin Hükümeti, Mustafa Kemal şahsen sizinle görüşmeyi arzu ediyorsa, kendisini size ve ona uygun olacak kıyıda bir yere çağırarak onunla buluşmanızın yararlı olacağını düşünmektedir. Ankara Hükümeti'ne kesin bir teklif ya da mesaj sunmak için zaman henüz elverişli değildir; ama Ankara Hükümetinin İtilaf Devletlerine ve Bolşeviklere karşı tam tutumu hakkında bilgi almak ve Ankara Türkleri'nin bir yandan Bolşevikler'in tehlikeli nüfuzları ve sürüp giden savaş hali, diğer yandan İtilaf Devletleriyle barış ve yeniden iyi dostluk şıkları arasında seçim yapmaları gerektiği hakkında Ankara Hükümeti'ni uyarmak son derece yararlı olacaktır. Herhalde (Binbaşı) Henry'nin konuşmaları pek yararlıdır. Dışişleri Bakanı, niyetinizi Fransa Hükümeti'ne duyurmaktadır» (23).

Kabine toplantısı tutanaklarında, General Harington'a verilecek cevabın ana çizgileri böyle toplanmıştı. Prensip olarak, Londra Hükümeti Mustafa Kemal Paşa'yla görüşmeyi yararlı görmekteydi. Bunun nedenleri, tutanakta biraz daha açıklanıyordu: «İleride yapılması muhtemel resmî müzakerelere elverişli bir hava hazırlamak amacıyla... özel ve gayri resmî temaslar kurulması» deniyordu (24). İngiltere, Ankara

(23) CAB. 23/26: Cabinet 52 (21), Meeting held on 22.6.1921, 6 pm.

(24) İbid.

Hükümeti'yle resmî görüşmelere girmeyi henüz erken görüyordu. Mustafa Kemal - Harington görüşmesinin «**özel ve gayri resmî**» bir görüşme olmasını istiyordu. Ankara'ya «**kesin teklif ya da mesaj sunmak için zaman henüz elverişli değildir**» deniyordu. Demek ki, Londra, Mustafa Kemal Paşa'yla görüşmeyi pek dar tutacaktı. Görüşme, «**özel ve gayri resmî**» olmaktan öteye geçemeyecekti. Görüşmeler sırasında İngiltere henüz Ankara'ya teklifte bulunmayacaktı. Ankara'nın niyetlerini öğrenmeye çalışacaktı. Özellikle, Sovyetlerle Batılılar karşısında Ankara'nın tutumu kesinlikle öğrenilmek isteniyordu. Sonra bu görüşmelerde, General Harington, Hükümeti adına teklifte bulunmayacaktı ama, Ankara'ya öğüt verecekti. «**Ya Bolşevikleri ya da bizleri seçersiniz**» yollu konuşacaktı. Bolşeviklerle Batılılar arasında orta yol tanınmıyordu. Bolşevikleri seçerse Ankara Hükümeti «**sürüp giden savaş hali**»ne katlanmak zorundaydı. İtilâf Devletleri'ni seçince ise «**barış ve dostluk**» vaat ediliyordu. Ama «**hangi barış?**» diye sorulunca General Harington ne cevap verecekti? Aslında İtilâf Devletleri'nin «**barış ve dostluk**» şartları bir yıl önce, Sèvres Antlaşması'yla belirlenmişti. Yine aynı şartlarla mı ya da Londra Konferansı'ndaki gibi Sèvres Antlaşması ilkelerinden hiç de ayrılmayan şartlarla mı «**barış ve dostluk**» olacaktı? General Harington, bu konuda konuşmaya yetkili olmadığını söylecekti. İngiliz generali daha açık sorularla da karşılaşabilirdi: Çatalca'ya kadar Trakya Yunanistan'a mı bırakılacak? İzmir bölgesi ne olacak? Türkiye üzerindeki malî kontrol, Boğazlar bölgesindeki askerî kontrol aynen kalacak mı? Kapitülasyonlar yaşatılacak mı? Ya azınlıklara devlet içinde devlet olma hakları tanıyan hükümler ne olacak vs. vs. bin bir çeşit soru sorulabilirdi. Bunların hiç birine General Harington cevap ve-

remeyecekti. Çünkü, Türkiye'ye kesin teklifler sunma zamanı gelmemiştir. Çünkü görüşme «**özel ve gayri resmi**» olacaktır.

Bu son derece dar haliyle bile görüşme, yine de umut verici olabilirdi. Hiç görüşmemektense «özel ve gayri resmi» olarak görüşmek, yine de ileriye doğru bir adım sayılabılırdi. Böylece bir kapı açılmış olacaktır. Karşılıklı kuşkular, güvensizlikler bir derece giderilebilirdi. Ama, İngiliz Kabinesi'nin bu ikinci toplantısında, görüşmelere daha da gölge düşürebilecek fikirler de ileri sürülmüştü. Kabine tutanağı özet biçimindeydi. Konuşanların kimlikleri, adları belirtilmiyordu tutanakta. Ama, fikirlere bakarak, Lord Curzon ile Loyd George'un konuştukları az çok kestirilebilirdi. General Harington'a verilecek cevap, ana çizgileriyle kaleme alındıktan sonra: «Mustafa Kemal'in İstanbul'a gelmesinde ısrar edilmeli» denmişti ⁽²⁵⁾. Bu, düşünülen görüşmeyi düpedüz baltalayıcı bir fikirdi. Mustafa Kemal'in İngiliz savaş gemisine çağırılması kadar onur kırıcıydı. Mustafa Kemal Paşa, Harington'la «özel» görüşme yapmak için işgal altındaki İstanbul'a mı gidecekti? Arkadaşları Fethi Beylerin, Hüseyin Rauf Beylerin kaderine uğramak, Malta'ya sürülmek için mi gidecekti? Böyle bir teklif Ankara'ya iletilirse, Mustafa Kemal'in bunu yüzde yüz reddedeceği açıktı. Dolayısıyla görüşme suya düşmüş olacaktır. Sonra, aynı 22 haziran toplantısında, Lord Curzon'un «Doğu uzmanlığı» yine ortaya çıkmıştı. **«Doğularla iş yaparken, tekliflerini hemencecik kabul edivermek her zaman bir hata olmuştur»** denmişti ⁽²⁶⁾. Bu düşünce de, Mustafa Kemal'den geldiği sanılan bu ilk görüşme fikrini kabul etmemeyi telkin

(25) İbid.

(26) İbid.

etmek demektir. Yine aynı toplantıda Lloyd George, görüşmelerde «**tecrübeli bir diplomatın da hazır bulunmasını**» teklif etmişti. Teklif bu kadarla kalsa, gayet olagan sayılabilirdi. Siyasî sorunlara değinilecek bir görüşmede tecrübeli bir diplomatın da bulunması yadırganacak bir şey değildi. Ama İngiliz Başbakanı sözünün arkasını getiriyordu: «**Görüşmeleri bu tecrübeli diplomatın yönetmesini**» istiyordu. Bu, işin rengini epeyce değiştiriyordu. Çünkü General Harington görüşmeye taraftar, diplomatlar ise büyük çoğunlukla karşıydılar. Özellikle Türkiye'deki İngiliz diplomatları Kemalistlerle ilişki kurmayı, görüşme yapmayı hiç de istemiyorlardı. Görüşmelerin yönetimi, belki yapıcı olmaya çalışacak Harington'dan alınıp yıkıcı olması kuvvetle muhtemel bir «**tecrübeli diplomatın**» eline verilmek isteniyordu. Lloyd George, maksadını biraz daha açığa vurarak, «**tecrübeli diplomatın**» adını da vermişti: İstanbul Yüksek Komiserliği Müsteşarı Mr. Rattigan olsun demişti (27). Yapılması düşünülen toplantı büsbütün değiştirilmek, saptırılmak isteniyordu. Mr. Rattigan, Kemalistlerle herhangi bir şekilde görüşme yapılmasına en fazla karşı olan kof kibirli bir İngiliz diplomatıydı. Türklere tepeden bakılmasını, Kemalistlerle görüşmeye, konuşmaya «**tenezzül edilmemesini**» savunup duruyordu. Yapılacak görüşmenin yönetimini General Harington'dan alıp Mr. Rattigan'a vermek, toplantıyı baltalamakla eşitti. İngiliz Kabinesi'ndeki bu son konuşmalara bakarak, Mustafa Kemal - Harington görüşmesi fikrinin gittikçe baltalanacağı sezilebiliyordu. Bir gün önceki Kabine toplantısında böyle olumsuz fikirler pek yoktu. Anlaşılan Lloyd George ile Lord Curzon, 21 - 22 haziran gecesi yatıp, beklenmedik bir anda ortaya çıkan

(27) İbid.

bu görüşme fikrini nasıl baltalayacaklarını kafalarında kurmuşlardı. Olumsuz görüşler azar azar açığa çıkıyordu şimdi.

«Müttefiklerin Görüşü»

İNGİLİZ KABİNESİ, 22 haziran günü bir karar daha almıştı: Mustafa Kemal - Harington görüşmesi fikrinin Fransa ve İtalya'ya duyurulmasını, önce onların da fikrinin alınmasını kararlaştırmıştı. Bu işle Dışişleri Bakanı görevlendirilmişti. Bir gün önceki toplantıda da aynı konuya değinilmişti. Dışişleri Bakanlığı Paris ve Roma'ya haber vermeden önce konuyu bir kere daha inceledi. Dışişleri Bakanlığı memurlarından Mr. D.G. Osborne, bu konuda bir not hazırladı (28).

Mr. Osborne'un notunda önce, Lord Curzon'un 18 - 19 haziran günleri Paris'te, Müttefiklerin birbirlerine karşı dürüst ve birbirleriyle ortak hareket etmelerini savunduğu hatırlatılıyordu. Böyle olunca, Mustafa Kemal'le görüşme konusunu Müttefiklere açmak gerekecekti. İngiltere'nin bu dürüst davranışı Fransa ve İtalya Hükümetlerinde pek iyi etki yapacaktı. Hatta görüşmeler yapılırsa, bunlara Fransa ve İtalya delegeleri de katılabilirlerdi. Bunları söyledikten sonra İngiliz Dışişleri görevlisi şöyle devam ediyordu:

«Ama, yalnız esirler sorununu görüşmeden başka, (M. Kemal'le görüşme) teklifinin kabul edilip edilmesinde çok şüpheliyim. (Teklif) Milliyetçile-

(28) F.O. 371/6471: Memorandum by Mr. Osborne, 21.6.1921.

rin bizim niyetlerimize sinirlendiklerini gösteren yeni bir delildir ve biz bu sinirlenmeleri yatıştırmak istemeyiz. Sonra bu bizi (Müttefiklerden) ayrı görüşmelere çekme ve böylece Müttefiklerin birliğine daha da zarar verme çabasıdır. Bu çabaların Fransa ve İtalya ile başarılı olduğu görüldü, ama bizim tarafımızdan reddedilirse Müttefik başkentlerde ve Ankara'da iyi sonuçlar verir» (29).

Demek ki, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda Mustafa Kemal'le görüşmeyi kabul etmeme fikri de vardı. Kabul edilse bile bunun yalnız Anadolu'daki İngiliz esirlerini kurtarmak için yapılacak bir görüşme olması telkin ediliyordu. Daha etraflı bir görüşmeyi reddederse, İngiltere, Müttefiklerinin önünde itibar kazanmış olacaktı. Böyle bir red, «Müttefik başkentlerde ve Ankara'da iyi sonuçlar verirdi!» Dışişleri Bakanlığı'na kalsa belki Paris ve Roma'ya, «Mustafa Kemal'den görüşme teklifi aldık ama bunu reddettik» yollu haber verilebilirdi. Ama İngiliz Kabinesi, Mustafa Kemal'le görüşmenin yararlı olacağını prensip olarak kabul etmişti. Paris ve Roma'ya da öyle haber vermek gerekiyordu. Kabine toplantısından sonra, 22 Haziran akşamı, Lord Curzon, Paris ve Roma Büyük-Elçilerine şu telgrafi çekti:

«General Harington'la görüşmek üzere, generallerinden birini Karadeniz'de İnebolu limanına göndermek için, güvenilir bir kaynak aracılığıyla Mustafa Kemal'den bir teklif aldığımızı Fransa - İtalya Hükümetine lütfen duyurunuz. General Harington, Mustafa Kemal'in şahsen gelip davasını açıklaması görüşünde ısrar etmektedir ve tercihen (Mustafa Kemal'in) İstanbul'a gelmesi gerekir. Bununla beraber, ara-

(29) İbid.

cı, Mustafa Kemal'in müritler tarafından fiilen Ankara'ya hapsedilmiş (confined) bulunduğu ve ne kendisinin (M. Kemal'in) ne de temsilcisinin İstanbul'a gitmeyi göze alamadıkları cevabını vermiştir.

Teklifin, zaman kazanmak ya da Müttefiklerin arasını açmak amacı gütmeye emin olamıyorsak da, görüşme fırsatını kaçırmaya da istekli değiliz. (Müttefikler) Uygun bulurlarsa, bir İngiliz temsilcisinin Mustafa Kemal'in kendisiyle Karadeniz'de buluşup onun söyleyeceklerini dinlemeye hazır olacağı yolunda cevap vermek niyetinde olduğumuzu lütfen Fransa - İtalya Hükümetine söyleyiniz. İkinci sırada bir kimseyle görüşmeyi uygun görmeye meyilli değiliz. Paris'te kuvvetle savunduğum hareket birliği espiyotajla kendilerine yaptığım bu telkin hakkında Fransa - İtalya Hükümetinin görüşünü öğrenmeniz mercudur»⁽³⁰⁾.

Lord Curzon'un telgrafı mağrurca kaleme alınmıştı. Önce, görüşme teklifinin Mustafa Kemal'den geldiği söyleniyordu. General Harington öyle bildirmişti. Mustafa Kemal'den bir mesaj geldiğini söylemişti. Ama ortada ne yazılı, ne sözlü bir mesajdan iz yoktu. Londra, teklifin Mustafa Kemal'den gelmesini pek olağan karşılamıştı. Kuşkulanıp General Harington'a tekrar sormak akıldan bile geçmemişti. Londra'da hiç kimse «neyin nesidir bu sözde mesaj, bir görelim» dememişti. Görüşme teşebbüsü elbette Mustafa Kemal'den gelirdi, Haşmetli Britanya İmparatorluğu'ndan gelecek değildi ya? Bunu böylece kabullenivermişti, şimdi de Müttefiklere öyle iletliyordu.

Sonra Mustafa Kemal'in İstanbul'a gelmesi gerektiği fikri bu telgrafa da sıkıştırılmıştı. Yani, İngiliz

(30) F.O. 371/6471/E. 7108 ve DBFP. I/17, p. 270 - 271, No. 253.

generali Mustafa Kemal'i ayağına çağıracaktı. İngiltere Birinci Dünya Savaşı'nın büyük galiplerindendi, Mustafa Kemal ise yenilmiş Osmanlı İmparatorluğu'nun bir generaliydi. Tabii ki İngiliz generalinin ayağına giderdi. Başka türlü düşünülebilir miydi? Ama Mustafa Kemal İstanbul'a gelemedi, çünkü **«Müfritler tarafından fiilen Ankara'ya hapsedilmiş»** imiş. Kimmiş bu Mustafa Kemal'in elini kolunu sımsıkı bağlayan «müfritler?» Orası sorulmuyor ve bu saçma laflar resmî bir telgrafa da sokuşturuluyordu. Sanki Fransa ve İtalya, Ankara'daki durumu İngiltere kadar bilmiyorlardı.

Lord Curzon'un, Fransa ve İtalya'ya örnek olmak istercesine de bir edası vardı. Bu haberi **«hareket birliği espirisi»**yle Müttefiklerine duyuruyordu. Paris'te bunu savunmuştu ve şimdi sözlerini ispatlıyordu. Büyük bir jestte bulunuyordu.

Fransa ve İtalya, Lord Curzon'a teşekkür ettiler. Mustafa Kemal'le görüşülmesini uygun buldular. Fransa, Mustafa Kemal'in şahsen görüşmeye gelmesinde pek ısrarlı görünmüyordu. **«Kendisinin fiziki bakımdan toplantıda bulunması imkânsız değilse»** Mustafa Kemal gelebilirdi. Fransa ayrıca, arabuluculuk teklifine Yunanistan'dan cevap gelinceye kadar, Mustafa Kemal'le görüşmenin ertelenmesini bildirdi. Yunanistan teklifi kabul ederse, o zaman **«Mustafa Kemal'e ya da elçisine»** de benzer bir arabuluculuk teklifi yapmak uygun olurdu ⁽³¹⁾. Bu cevabıyla Fransa, Ankara Hükümeti'yle ilişki kurmakta İngiltere'den daha gerçekçi olduğunu bir kere daha gösteriyordu. Önce, görüşmelerin «illâ ki» Mustafa Kemal ile yapılmasında direnmiyordu. Sonra, bu görüşmelerde

(31) F.O. 371/6471/E. 7179 ve DBFP. I/17, p. 273 - 274, No. 256.

«Mustafa Kemal'e ya da elçisine» bir teklifte bulunulmasını uygun görüyordu.

Fransa bu görüşünü 23 haziran'da İngiltere'ye bildirmişti. İki gün sonra, 25 haziran'da, Yunanistan, Müttefiklerin arabuluculuk teklifini reddetti ve Yunan taarruzunun daha fazla ertelenemeyeceğini bildirdi. Bunun üzerine Fransa, Mustafa Kemal'le görüşmenin ertelenmesi fikrinden vazgeçti. «Yunan Hükümeti'nin tutumu karşısında tasarlanan görüşmenin yapılmasının daha da önem taşıdığını» açıkladı (32).

İtalya ise, İngiltere gibi, görüşmeye Mustafa Kemal'in kendisinin katılması ve ikinci sıradaki kişilerle görüşmelerden kaçınılması görüşündeydi. Ayrıca, yapılacak görüşmelerde İtalya ve Fransa temsilcilerinin de bulunmalarını istiyordu (33).

İtalya'ya, yanlış anlaşılma olduğu, Ankara Hükümeti'yle bir müzakerenin söz konusu olmadığı, «sadece Mustafa Kemal'in söyleyeceklerinin dinleneceği» yolunda cevap verildi. «General Harington dinleyecek ve (fakat) müzakere yapmayacak» dendi (34). Bu bakımdan görüşmelere Fransa ve İtalya delegelerinin de katılmaları gerekmiyordu.

Fransa ve İtalya ile bu yazışmalar on gün kadar sürdü. Bu arada General Harington, Mustafa Kemal'le görüşüp görüşmeme konusunda Hükümetinden kesin talimat bekliyordu. Zaman da epeyce sıkıştı. Yunanistan, Müttefiklerin arabuluculuk teklifini reddetmişti. Yeniden taarruza geçebilirdi. Müttefiklerin de görüşleri alındığına göre artık General Harington'a talimat verilmesi kalmıştı.

(32) DBFP. I/17, p. 291, n. 2, F.O. 371/6471/E. 7502.

(33) F.O. 371/6471/E. 7282: Buchanan'dan Curzon'a. Tel. Roma, 26.6.1921, No. 253.

(34) DBFP. I/17, p. 291 - 292, No. 277.

«Harington'un Mesajı..»

2 TEMMUZ'DA Lord Curzon İstanbul'a talimatını verdi. İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiser Vekili Mr. Rattigan'a gönderdiği «**çok acele**» kayıtlı bir telgraf-la, «**General Harington'un kendisiyle Karadeniz'de buluşup söyleyeceklerini dinleyeceği**» yolunda Mustafa Kemal'e cevap verilmesini bildirdi. Konuşmaların askerî nitelikte olmaktan ziyade siyasî olacağından, Mr. Rattigan'ın da, bir sakınca görmüyorsa, Harington'la birlikte toplantıya katılmasını istedi. Harbiye Bakanlığı'ndan da Harington'a talimat yollanacağını ekledi (35).

Aynı gün Harbiye Bakanlığı'nın talimatı da General Harington'a iletildi. Paris ve Roma'ya danıştıktan sonra Dışişleri Bakanlığı'nın Mr. Rattigan'a telgraf çekerek, kendisinin (Harington'un) «**Mustafa Kemal ile buluşup onun söyleyeceklerini dinlemesi**» yolunda talimat verildiği bildirildi. Harbiye Bakanlığı şunları da yazdı: «**Mr. Rattigan'a, size refekat edebileceği bildirildi. Mr. Rattigan size refekat etse de etmese de, Mustafa Kemal'i çağırıp kendisiyle buluşunuz. Ona göre tertibatınızı alınız. Talimatınız, Mustafa Kemal'in bildireceği hususlar olursa onları almak ve söyleyecekleri hakkında tam bir rapor hazırlamaktır**» (36) Harbiye Bakanlığı, Hükümet kararı uyarınca, Mustafa Kemal'le görüşmenin pek dar tutulmasını, General Harington'un pasif kalmasını istiyordu. General, yalnız dinleyecek ve bir rapor hazırlayacaktı. Harbiye Bakanlığı ayrıca, Mr. Rattigan toplantıya katılmasa bile General Harington'un mutlaka Mustafa Kemal'le buluşmasını emrediyordu.

(35) DBFP. I/17. p. 292, No. 278.

(36) F.O. 371/6471/E. 7656: War Office'den Harrington'a. Şifre tel. 2.7.1921, No. 89383.

SAKARYA'DAN İZMİR'E

Ertesi günü, 3 temmuz'da, General Harington, Harbiye Bakanlığı'na şu telgrafı çekti:

«Tasarlanan görüşmeyle ilgili telgrafınız ve ayrıca Dışişleri Bakanlığının telgrafı alındı. Yarın İzzet'i (Hariciye Nazırı İzzet Paşa) görerek, onun aracılığıyla Mustafa Kemal'e bir mesaj göndermeyi ve benimle buluşmayı arzu ediyorsa belli bir tarihte İnebolu açıklarında «Ajax» gemisinde bulunacağımı, söylemeyi arzu edeceği her şeyi ve görüşlerini dinleyip Majestelerinin Hükümetine rapor edeceğimi bildirmek niyetindeyim. Dışişleri Bakanlığı belli noktalarda onun (Mustafa Kemal'in), fırsat çıkarsa, görüşlerini almamı arzu ediyorsa bu konuda bana kesin talimat verilmesini ve ayrıca sizin haber alınmasını istediğiniz askeri konuların da bana bildirilmesini telkin ediyorum. O'nun (Mustafa Kemal'in) söyleyeceklerini dinlemeye gelmek lütfunda bulunduğumu açıkça belirttikten sonra, görüşmenin vakur bir şekilde yapılmasını teklif edeceğim. Söylenecek her şey zaptedilecek ve kendisi (M. Kemal) gemiyi terketmeden önce özetler çoğaltılacak, bir (?) kopyasını ben imzalayıp kendisine vereceğim ve onun imzalayacağı öteki altı kopya, Hükümete sunulmak üzere size gönderilecektir. Hiç kimseyi bağlamayacağımı (taahhüt altına sokmayacağımı) söylemem fuzulidir. Görüşme, iki asker arasında bir görüşmedir. Yanımda mümkün olduğu kadar az kimse bulunması fikrindeyim, çünkü, anlayabildiğim kadar, o da (M. Kemal) büyük bir kalabalığa razı değildir ve benimle yalnız olarak serbestçe konuşmak istiyor gibidir. Henüz Mr. Rattigan'ı görmedim ama onun ve Bahriye'nin temsilcilerinin gemide bulunmalarını telkin edeceğim. Görüşmenin, Yunan taarruzu başlamadan önce, hemen yapılması

gerektiği kanısındayım, yoksa Mustafa Kemal'in Ankara'dan ayrılma şansı pek az olacaktır» (37).

Demek ki, Mustafa Kemal'le görüşmenin İngiliz savaş gemisi «**Ajax**»ta yapılmasına karar verilmişti. General Harington aldığı talimat gereğince yalnız Mustafa Kemal'i dinleyecekti, o amaçla İnebolu açıklarına kadar «**gelmek lütfunda bulunduğunu**»da açıkça belirtecekti. Ama görüşmelerin «**vakur bir şekilde**» yapılmasını da teklif edecekti. Ayrıca Harington, iki asker arasında, baş-başta bir görüşme yapmak niyetindeydi ve yanında fazla kimse bulunmasını arzulamıyordu. Bunu söylerken, Mr. Rattigan'ın yanında bulunmasını istemiyor gibiydi. Dışişleri Bakanlığı'nın talimatı olacaksa, onun da kendisine gönderilmesini istiyordu. Başka bir deyimle, kendisi Dışişleri Bakanlığı'nın talimatını da yerine getirmek niyetindeydi. Açıkça söylemiyordu ama, yanında bir diplomatın bulunmasını arzu etmediği seziliyordu.

General Harington'un telgrafı Londra'ya ulaşınca 4 temmuz'da Dışişleri Bakanlığı'nda konu görüşüldü, Generale nasıl bir talimat gönderileceği düşünöldü. İzmit bölgesinde tarafsız çizginin Mustafa Kemal kuvvetlerince ihlâl edilmemesi için bir uyarma yapılması fikri ortaya atıldı. Ama bundan vazgeçildi. Harbiye Bakanlığı'nın General Harington'a talimatının, Mustafa Kemal'le müzakereye girişilmesini «**açıkça veto etmediği**» konusuna değinildi. Bu konuda daha açık ve kesin talimat verilmesi fikri ileri süröldü. Ama, sonunda Harbiye Bakanlığı telgrafı, müzakerelere girişilmesini önlemek bakımından yeterli göröldü. General Harington'a, Ankara Hükümeti'nin İngiliz esirleri

(37) F.O. 371/6471/E. 7656: Harrington'dan War Office'e. Şifre tel. İstanbul, 3.7.1921, No. 526.

konusundaki tutumundan dolayı şikâyet etme talimatı göndermesi kararlaştırıldı. Dışişleri Bakanlığı'nda ki bu görüşmede pek ilginç ve önemli bir nokta göze batmaktaydı: Genel Sekreter Yardımcısı Lindray. «**Ama Mustafa (Kemal) in kıyıya gideceğine inanmıyorum**» (But I don't believe Mustafa will go down to the cost) diye mürekkeple bir not düşmüştü⁽³⁸⁾. Lord Curzon, bu fikre katıldığını belirterek, 4 temmuz günü altına parafını koymuştu. Ertesi gün, Dışişleri Bakan Yardımcısı Sir Eyre Crowe da bu kanaatin altına, kendi özel mührünü basmıştı. Demek ki, İngiltere Dışişleri Bakanlığı, Mustafa Kemal'in bir İngiliz savaş gemisine gelmeyeceğini biliyordu. Bile bile kendisini gemiye çağırıyordu. Başka bir deyimle, bu noktada İngiltere Dışişleri Bakanlığı samimî değildi, Mustafa Kemal'le bir görüşme yapılmasını istemiyordu. Bir satırlık o küçük not, o sıralarda İngiliz diplomasisinin Ankara Hükümeti'ne karşı ikiyüzlü tutumunu göstermesi bakımından ilginçti.

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiser Vekili Mr. Rattigan, 4 temmuz, Mustafa Kemal'le görüşme yapılırsa kendisinin de buna katılacağını Dışişleri Bakanlığına bildirdi. Konuyu, İstanbul'daki Fransız ve İtalyan meslektaşlarına da açmıştı. Onlar da uygun bulmuşlardı. Yalnız bu günlerde artık genel Yunan taarruzu başlamak üzereydi ve hatta başladığı yolunda söylentiler de doluşuyordu. Mr. Rattigan, «**Yunan taarruzu başlamışsa Mustafa Kemal için sahile gelmek elbette güç olur**» dedi⁽³⁹⁾.

Aynı 4 temmuz günü, İngiltere Yüksek Komiserliği, Mustafa Kemal'le görüşme konusunu Osmanlı

(38) F.O. 371/6471/E. 7656/1/44. Suggested meeting with Mustapha Kemal. Papers submitted July 4. (1921).

(39) DBFP. I/17, p. 293, No. 280.

Hariciye Nazırı A. İzzet Paşa'ya da haber verdi. Mr. Rattigan'la General Harington'un, «**Merkezi Hükümet'in arkasından**» iş görmek niyetinde olmadıkları belirtildi. Görüşmelerin yapılabilmesi için İstanbul Hükümeti'nce de gerekli tertibin alınması istendi. Yine aynı gün, General Harington, Osmanlı Hariciye Nazırı'nı ziyaret etti ve Mustafa Kemal'e iletilmek üzere, hazırladığı mesajı Nazıra sundu. Nazır, mesajın Ankara'ya iletilmesi işiyle Kızılay Başkan Yardımcısı olan ve fiilen Ankara Hükümeti'nin İstanbul temsilciliği görevini yapan Hamid Beyi görevlendirdi (40).

Hamid Bey, durumu Ankara'ya bildirmeden önce, hemen o akşam, İngiltere Yüksek Komiser Vekili Mr. Rattigan'ı gördü. General Harington'un Mustafa Kemal Paşa'yla görüşmeye hazır olduğunun resmen doğrulanmasını istedi. Mr. Rattigan, görüşme fikrine bağlı olarak beri karşıydı. Bu kere âdeta baltalayıcı bir tutum takındı. Görüşme için insiyatifin kendilerinden değil, Ankara'dan geldiğini söyleyerek konuşmaya başladı. Onunla kalmadı, Ankara Hükümeti'nin politikasını sert bir dille eleştirip yerdı. Onun kanaatinde, Bolşevik dostlarına dayanmakla ya da İngiltere halkının savaştan usandığını sanmakla Kemalîstler hatta ediyorlardı. Aşırı isteklerde bulunuyorlar ve «İngiltere'nin hayati çıkarlarını» kabule yanaşmıyorlardı. Mr. Rattigan, yüksek perdeden ve hatta küstahça bir dille, İngiltere'nin gerekince Kemalîstleri ezebileceğini söyleyecek kadar ileri gitti. Kemalîstlerin, «kendilerini bastırmak azmiyle birleşmiş Büyük Britanya'yı karşılarında bulacaklarını» söyledi (41). Bu

(40) İbid., p. 296 - 297, No. 284.

(41) İbid., p. 297 - 298, No. 285. Türk - Yunan Savaşı'nda İngiltere'nin sözde «tarafsız» olduğunu resmen ilân etmiş olan Lord Curzon, Mr. Rattigan'ın bu sözlerini yerinde bulduğunu ona telgrafla bildirdi. (Op. cit. p. 299, No. 285, n. 2).

sözler, düşünülen görüşmeyi düpedüz baltalamak demektir. İyi niyetli ve görüşmeleri arzu eden bir kimse, tam görüşme arifesinde böyle ölçsüz sözlerden özellikle kaçınırdı ve kaçınması gerekirdi. Mr. Rattigan, Mustafa Kemal'le görüşmeye fikren hazır değildi ve yersiz bir şekilde, kendi kendine, Ankara Hükümeti'ne savaş ilân etmek istiyor gibiydi. İngiliz diplomatı, Mondros Mütarekesi günlerinde yaşıyordu, burnunun dibindeki gelişmeleri, gerçekleri görmekten uzaktı ya da bunları görmeyi kibirine yediremiyordu. Sinirliydi. Yapıcı değil, yıkıcıydı.

Hamid Bey alçaktan aldı. Kemalistlerin isteklerinin ılımlı ve haklı istekler olduklarını belirtti. Bunlar, kısaca, Millî Misak'taki isteklerdi (42). Bu konuşmadan sonra Hamid Bey Ankara'ya raporunu yazdı. Raporun örneği İngiliz arşivlerinde yok. Ama her halde, Mr. Rattigan'ın sözlerini de Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmişti. General Harington'un Mustafa Kemal'e mesajı, Hamid Bey'in raporuyla birlikte, özel bir kuryeye verildi. General Harington, kuryeyi götürmek üzere «Speedy» adlı bir gemi ayırmıştı. Gemi, Hamid Bey'in raporunu ve General Harington'un mesajını götüren özel kuryeyi alarak, 4 temmuz gecesi İstanbul'dan Zonguldak'a yollandı (43).

General Harington'un Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği 4 temmuz 1921 tarihli mesaj şöyleydi:

«Zat-ı Devletlerinin (44), bir askerin bir diğer askerle konuşması biçiminde bazı görüşlerini bana bildirmek arzusunda olduklarını Binbaşı Henry aracılığıy-

(42) İbid, p. 299.

(43) İbid, p. 297, No. 284.

(44) Mesajın İngilizcesinde, belki alışkanlıktan, belki yanlışlıkla ya da saygıdan, «Your Lordship» (Asaletmeapları ya da Lord Hazretleri) sıfatı kullanılmaktadır.

le öğrendim. Hal böyleyse, size uygun herhangi bir günde «Ajax» savaş gemisiyle İnebolu'ya ya da İzmit'e gitmeye İngiltere Hükümeti'nce yetkilendirildim ve arzu ederseniz sizinle durumu açıkça ve dürüstçe tartışmaya hazırım. Zat-ı Devletlerinin (45) görüşlerini dinlemek ve bunları, incelemek üzere İngiltere Hükümeti'ne rapor etmek için bana yetki verildi. Müzakereye girişmeye ya da İngiltere Hükümeti adına konuşmaya yetkim yok ama açıklamayı arzu edeceğiniz her görüşü dinlemeye yetkiliyim. Teklif edilen görüşme İngiliz savaş gemisinde yapılacaktır ve görüşmeler esnasında Zat-ı Devletleri (46) iyi kabul göreceklerdir ve karaya çıkıncaya kadar tam serbestiden yararlanacaklardır. Mutabık iseniz, gerekli hazırlığın yapılabilmesi için size uygun olacak gün ve saati lütfen telleyiniz.» (45)

General Harington'a, İngiltere Hükümeti adına konuşmak ve resmî müzakerelere girişmek hakkı tanınmadığı gibi, özel olarak bile Mustafa Kemal'le neler konuşacağı konusunda etraflı bir talimat verilmemişti. Yalnız, Dışişleri Bakanlığı'nın isteği üzerine, Harbiye Bakanlığı, İngiliz esirleri konusunda şikâyetle bulunmasını kendisinden istemişti. 7 temmuz tarihli bir şifre telgrafta «Mustafa Kemal'le buluşmanızda, İngiliz esirlerinin serbest bırakılmaları konusunda Ankara Hükümeti'nin tutumunun, Majesteleri Hükümeti'nce hiç affedilmez olarak görüldüğünü kendisine bildiriniz» deniyordu (46).

Dışişleri Bakanlığı'ndan Mr. Rattigan'a yollanan talimat da esirler konusundan öteye geçmiyordu. Lord

(45) F.O. 371/6471/E. 7690. Kısmen DBFP. 1/17, p. 297, n. 3.

(46) F.O. 371/6472: War Office'den Harington'a. Şifre tel, 7.7.1921, No. 89416.

Curzon, «Yakında yapılacak görüşmenin asıl amacı Mustafa Kemal'in söylemeyi arzu edeceği şeyleri dinlemek olduğundan ve hiç bir şekilde müzakereye girişmek olmadığından, özel bir talimat gerekli görülmemektedir... Bununla beraber, esirler konusunda Ankara Hükümeti'nin tutumuna Majesteleri Hükümeti'nin infialini belirtebilirsiniz» demişti (47).

Ankara Hükümeti'nin elindeki İngiliz esirleri, Malta'ya sürülmüş olan 64 Türk aydın ve devlet adamına karşılık tutuluyorlardı. Hepsi 29 kişiydi. Bunların içinde A. Rawlinson adında bir Yarbay, üç tane yüzbaşı, beş tane teğmen vardı. Geriye kalanlar erlerdi. Erlerin beş tanesi Pencaplı, geri kalanları İngilizdi. Topu topu 29 kişi olan bu esirlerin dokuzu 1 temmuz 1921 günü serbest bırakılmışlardı. Mustafa Kemal'le yapılması düşünülen görüşme arifesinde, Ankara Hükümeti'nin elinde 20 İngiliz esiri bulunuyordu (48). İngiliz Hükümeti'nin tutumuna göre, o tarihlerde Mustafa Kemal'le bu 20 kişinin durumundan başka konuşulacak bir konu yoktu. Birkaç gün sonra başlayacak olan genel Yunan taarruzunda belki 20 bin kişinin can vereceği bir anda, İngiltere'nin gözünde, Anadolu'da misafir muamelesi gören bu 20 Britanya uyruklunun kaderi çok daha önemli görünüyordu. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Reisi'yle bundan başka görüşülecek konu yoktu. Bu konuda İngilizlerin sitemlerini dinlemek için Mustafa Kemal, o nazik günlerde Ankara'dan ayrılıp İngiliz savaş gemisine gidecekti. İngiliz diplomasisi böyle istiyordu. Ve Lloyd George'lar, Lord Curzon'lar, büyük laflarla, Orta - Doğu'da

(47) DBFP. I/17, p. 299 - 300, No. 287

(48) F.O. 371/6504 : Negotiation with the Turkish nationalists for the mutual release of Prisoners of War. CP. 3269. Secret.

barışı sağlamak için çalıştıklarını dünyaya ilân ediyorlardı. Barış havariliği tekeli de hiç kimseyle paylaşmaya razı olamıyorlardı.

✓ «Mustafa Kemal'in Cevabı»

General Harington'un mesajı, 4 - 5 temmuz gecesi özel bir kuryeyle İstanbul'dan Zonguldak'a yollandıktan sonra, 6 temmuz günü Ankara'ya ulaştırılmıştı. Mustafa Kemal Paşa, hemen aynı gün, telgrafla, General Harington'a aşağıdaki cevabı vermiştir:

«Ekselâns General Harington'a:

Zonguldak'a gönderdiğiniz mektubunuzun çevirisi bugün Ankara'ya ulaştırıldı. Yapacağımız görüşmelerde bir yanlış anlaşılmayı gidirmek için aşağıdaki hususu şimdiden belirtmek zorundayım. On üç haziran günü Binbaşı Henry ve arkadaşları, Inebolu'ya gelerek, Binbaşı Henry tarafından Refet Paşa'ya yetkiyle bildirilen esaslar dahilinde Ekselânslarının benimle görüşmek arzusunda olduklarını beyan ettiler. Bu teklifler Binbaşı Henry'nin size yolladığı ve imzalı bir örneğini de bize verdiği mektubunda da belirtildi. Aramızda başlayan doğrudan doğruya yazışmanın çıkış noktası böyledir. Bizim milli isteklerimiz Ekselânslarınca bilinir. Milli toprağımızın tam kurtuluşu ile milli sınırlarımız içinde siyasi, malî, iktisadî, askerî, hukukî ve kültürel tam bağımsızlığımız ilkesi kabul edildiği takdirde, müzakereye başlamaya hazır olacağımızı beyan ederim. Binbaşı Henry'nin size arzettiği nedenlerden dolayı, müzakerelerin kararda, Inebolu kasabasında yapılması gerektiği düşüncesindeyiz. Orada en iyi kabul göreceksiniz. Aramızda

bu bakımlardan görüş birliği bulunup bulunmadığını bildiren cevabınızı bekliyorum. Ekselânslarının arzuları, durum hakkında sadece görüş teati etmekse, bunun için meslektaşlarımızdan birini görevlendirebiliriz.

Mustafa Kemal

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi» (49)

Mustafa Kemal'in bu telgrafı birkaç bakımdan önemliydi. Önce, Mustafa Kemal - Harington görüşmesi fikrinin çıkış noktasını aydınlatıyordu. General Harington, aracı Binbaşı Henry'den naklen, görüşme teşebbüsünün Mustafa Kemal'den geldiğini, hatta Mustafa Kemal'in kendisine bir mesaj gönderdiğini yazmıştı. Ama ortada böyle bir mesajdan iz yoktu. Bununla beraber Londra, Mustafa Kemal'in görüşme teşebbüsünde bulunduğunu hemen benimseyivermişti. Durum, Paris ve Roma'ya da öyle bildirilmişti. Mustafa Kemal'in telgrafıyla işin aslı şimdi anlaşılıyordu. Görüşme teşebbüsü General Harington'dan gelmişti. General'in görüşmeye pek arzulu olduğu Londra'ya çektiği telgraflarından da anlaşılıyordu. Ama, görüşme teşebbüsünün kendisinden geldiği belli olmuyordu. Oysa aracı Binbaşı Henry, aldığı talimata dayanarak Harington'un görüşme arzusunda olduğunu bildirmiş ve bunu imzalı mektubuyle de doğrulamıştı. Bu bir.

(49) Fransızca olan bu telgrafın metni F.O. 371/6472/E. 8220' dedir. Telgrafın üzerinde tarih yoktur. Ama Harington'a 6 temmuz 1921 gecesini ulaştırıldığına (DBFP. I/17, p. 304, n. 4) bakarak, bunun aynı gün çekildiğini söylemek yanlış olmaz. Mesaj telgraf diliyle yazılmıştır, noktaların yerinde «stop» kelimeleri vardır. Türkçeleştirilirken «stop»ları kaldırıp yerlerine noktalar koydum.

İkincisi, Mustafa Kemal, yapılacaksa resmî müzakereler yapılmasını istiyordu. Bu noktada Ankara'y-la Londra arasında kesin bir görüş ayrılığı bulunduğu ortaya çıkıyordu. Londra, Ankara Hükümeti'yle resmî müzakerelere girişmek şöyle dursun, herhangi bir şekilde ilişki kurmayı bile istemiyordu. General Harington'un ısrarı üzerine, Mustafa Kemal'le görüşmeyi geçten geç lütfen kabul etmişti, ama bunun «**özel ve gayri resmî**» bir görüşmeden öteye geçmemesini kesinlikle kararlaştırmıştı. Öyle ki, General Harington'a konuşma hakkı bile tanınmamıştı. Yalnız Mustafa Kemal'in söyleyeceklerini not edip Londra'ya duyurması istenmişti. Bir de General Harington, Türkiye'deki İngiliz esirlerinin durumundan dolayı sitemde bulunacaktı. Londra Hükümeti'nin «**görüşme**»den anladığı buydu. Mustafa Kemal ise, resmî müzakere yapılmasını isterken, Türkiye'nin millî sınırları içinde tam bağımsızlığı ilkesinin İngiltere tarafından kabul edilmesini bir ön şart olarak teklif ediyordu. İki Hükümet'in görüşleri arasında daha dağlar kadar ayrılık bulunduğu görülüyordu. Buna da bir nokta koymak gerekiyordu.

Sonra, Mustafa Kemal, görüşmelerin kara'da, İnebolu'da yapılmasını istiyordu. Bunun anlamı, açıktı. Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi, bir İngiliz savaş gemisine gidemezdi. Ama, Mustafa Kemal bunu kibar bir dille bildiriyordu. Sinirlenmiş görünmüyordu. Telgraf, General Harington'a karşı kibar bir dille kaleme alınmıştı, ama kararlıydı. Bu, Türkiye'nin Millî Misak sınırları içinde tam bağımsızlığı için sonuna kadar savaşmaya kararlı bir Millî Lider'in cevabıydı.

Mustafa Kemal'in cevabı, İstanbul Hariciye Nazırı İzzet Paşa'yla Ankara Hükümeti'nin İstanbul temsilcisi Hamid Bey tarafından, 6 temmuz akşamı Ge-

neral Harington'a sunuldu. Mustafa Kemal, resmî görüşmeler yapılmayacaksa kendisinin yerine bir temsilcisini göndereceğini bildirdiyordu. General Harington, Londra'ya karşı epeyce güç durumda kalmıştı. Ama, durumu hükümetine iletmeden önce, hemen o akşam İzzet Paşa'ya bu konuda bir not sundu. Notta şunları söyledi:

«1. General Harington, Binbaşı Henry'den, Mustafa Kemal ile görüşürse İngiliz esirlerinin buldukları yerleri ve sağlık durumlarını ve aynı zamanda Mustafa Kemal'in açıklayabileceği askeri bilgileri öğrenmesini istemişti.

2. Dönüşünde Binbaşı Henry, Mustafa Kemal'in, durumu görüşmek üzere General Harington'la buluşma arzusunda olduğunu rapor etti ve Mustafa Kemal'in Ankara'dan ayrılamayacağını söyledi, fakat General Harington'un İnebolu'ya inip Refet Paşa aracılığıyla çalışabileceğini telkin etti.

3. General Harington, aşağıdaki şartlarla görüşmeye gidebileceğini hükümetine bildirdi:

- (i) Bir savaş gemisiyle İnebolu'ya gidecektir,**
- (ii) Kendisiyle buluşması için Mustafa Kemal şahsen savaş gemisine gelecektir,**
- (iii) General Harington, Mustafa Kemal'in söyleyeceği her şeyi dinlemeye ve bunları hükümetine rapor etmeye hazırdır,**
- (iv) Görüşme Mustafa Kemal tarafından istenmiştir,**
- (v) Her şey açıkça ve dürüstçe olmalıdır.**

4. General Harington, siyasî işleri konuşamayacağı görüşünü her zaman savunmuştur.

5. Mustafa Kemal'den alınan mesaj, General Harington'un cevap veremeyeceği siyasi konularla ilgilidir.

Bu nedenle General Harington, gerekenin yapılması için mektubu (mesajı) Yüksek Komiser'e havale edecektir.

6. Mektubun (mesajın) son cümlesine gelince, Mustafa Kemal bir askerin bir diğer askerle görüşmesini arzu etmişse, General Harington bunun belki ortak davaya yardım edebileceğini düşünmektedir. Fakat politika konuşmaya yetkili olmadığından General Harington, yukarıdaki paragrafta belirttiği gibi, telgrafı Yüksek Komiser'e vermektedir.

(İmza) C. H. Harington

İstanbul,

Korgeneral

6 Temmuz 1921.

Müttefik Başkumandanı.»⁽⁵⁰⁾

Belirtildiği gibi Harington, aynı akşam Mustafa Kemal'in cevabını ve İzzet Paşa'ya sunduğu yukarıdaki notu, bir yazıyla İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiser Vekili Mr. Rattigan'a ilettiler. İletirken, «Binbaşı Henry, muhtemelen kendi maksadı uğruna, aldığı talimatı fazlasıyla aşmıştır... ve Mustafa Kemal ile buluşmak istediğimiz intibahı vermiştir» dedi⁽⁵¹⁾.

Ertesi gün İngiltere Harbiye Bakanlığı'na çektiği telgrafta da Harington, yanlış anlaşılmanın, Binbaşı Henry'nin tutumundan ileri geldiğini söyledi. Şöyle yazdı:

«Dün akşam Mustafa Kemal'den cevap geldi... Belki kendi iş çıkarlarını artırmak için, Binbaşı Henry'

⁽⁵⁰⁾ F.O. 371/6472/E. 8227.

⁽⁵¹⁾ İbid. Harington'dan Rattigan'a. Mektup. İstanbul, 6.7.1921.

nin benim talimatımı aştığı anlaşılmaktadır. Talimatım, esirlerimiz ve Mustafa Kemal'in açıklayacağı niyetleri hakkında bilgi toplamak ve İngiltere'ye yaklaşmak istiyorsa Mustafa Kemal'in ilk adımı atması gerektiğini açıkça belirtmekti. Bunun yerine o (Binbaşı Henry) ters intiba vermiştir. Cevabında Mustafa Kemal şartlarını bildiriyor, ezcümle, Milliyetçi toprağın tam kurtuluşunu, siyasî, malî, ekonomik, askerî, hukukî tam bağımsızlığını (istiyor). Bu esaslar altında İnebolu'ya çıkıp müzakerelere girişmemi telkin ediyor. Bu esaslar dışında aramızdaki görüşmeyi beyhude sayıyor. Şartlar tamamen siyasî olduğundan bütün işi Yüksek Komiser'e rapor ettim ve talimatınıza kadar yeni bir harekette bulunmayacağım.»⁽⁵²⁾

Yanlış anlaşılmaya ve Ankara'yla Londra arasındaki görüş ayrılığının bütün derinliğine rağmen, General Harington, görüşmenin yine de yapılabileceği inancını yitirmemişti. Görüşmeye taraftardı. Hâlâ görüşmenin yapılabileceğinden umutluymuş ve bunun için Londra'dan yeni talimat bekliyordu.

Yüksek Komiser Vekili Mr. Rattigan ise, tam tersine bir tutum takınmıştı. Başından beri Mustafa Kemal'le görüşme fikrinden hoşlanmamış, görüşme tasarısını baltalamaya çalışmış olan Mr. Rattigan, bu kere görüşme fikrini büsbütün öldürmek istercesine davrandı. 7 temmuz günü Lord Curzon'a çektiği telgrafta, Mustafa Kemal'in cevabını özetle ilettikten sonra eleştirdi. Mr. Rattigan'a göre, Mustafa Kemal'in cevabı «nazikti ama uzlaşmaya yanaşmayan bir tondaydı ve tatminkâr olmaktan tamamen uzak»tı. Binbaşı Henry, kendisine verilen talimatı aşmış, gö-

(52) F.O. 371/6471 Harington'dan War Office. Şifre tel, İst., 7.7.1921, No. 543.

rüşmeyi Harington'un istediği zannını doğurmuştu. Mr. Rattigan, Londra'dan talimat beklemeden hemen o gün Osmanlı Hariciye Nazırını görüp gereken cevabı vereceğini de Lord Curzon'a bildirdi. Nazıra, önce, görüşmeyi Harington'un değil, Mustafa Kemal'in istemiş olduğunu söyleyecekti. Arkasından, «**Her halükârda, Ankara'nın istediği ilkelerin kabulü söz konusu olmadığından, biz meseleye kesin olarak kapanmış gözüyle bakıyoruz**» diyecekti. Son olarak, Yüksek Komiser Vekili «...**sorumsuz kisilerin davranışı yüzünden, Milliyetçi çevrelerde bizim Ankara'ya kur yaptığımız intibah şüphesiz yaratılmıştır; bu hayalin dağıtılması için hiç zaman kaybetmememizin mutlaka elzem olduğunu düşünüyorum**» diye yazdı ⁽⁵³⁾.

Ve Mr. Rattigan, gerçekten hiç zaman kaybetmedi. Londra'dan talimat beklemeden, yine aynı 7 temmuz günü Osmanlı Hariciye Nazırı İzzet Paşa'yı gördü. Nazırın yanında Ankara Hükümeti'nin İstanbul temsilcisi Hamid Bey de vardı. İngiliz diplomatı, Mustafa Kemal'in telgrafına cevabını Nazıra verdikten sonra, yüksek perdeden atıp tuttu. Mustafa Kemal'in olayı değiştirdiğini ileri sürdü. Aslında görüşmeyi ilk isteyen İngilizler değil, Mustafa Kemal'in kendisi olduğunu söyledi. Sonra nasıl olup da Mustafa Kemal «**milli sınırlar içinde Türkiye'nin tam bağımsızlığı**» ilkesinin önceden tanınmasını İngilizlerden isteyebiliyordu? «**Böyle bir istekte bulunan Kemalistler akıllarını kaçırmış görünüyorlar**» diyecek kadar ileri gitti ⁽⁵⁴⁾. İngiliz diplomatının anlattığına göre, konuşmanın bu noktasında Osmanlı Hariciye Nazırı, Ankara temsilcisi Hamid Bey'e dönmüş: «**Görüyorsunuz, ben size bu çocukça bir çılgınlıktır dememiş miydim? Bir**

(53) DBFP. I/17, p. 303 - 305, No. 291.

(54) İbid. p. 305, No. 292.

Büyük Devlet böyle bir şeyi nasıl kabul eder?» diyerek İngilize yaranmak istemişti. Hamid Bey bu konuşmalara daha fazla dayanamadı. Üzüntülerini belirterek salonu terk etti.

Mr. Rattigan, bir süre daha İzzet Paşa ile konuştu:

«Bizim bakımımızdan olaya kapanmış gözüyle bakılmalıdır» diye kestirip attı. **«Bu konudaki ilgili yanlış anlaşılma bir yana, teklif edilen esasların (kabulü) söz konusu değildir»** dedi ve Mustafa Kemal'in cevabının İngiltere Hükümeti'nde **«çok kötü intiba yaratacağını»** ekledi. Görüşme fikrini büsbütün öldürmek için giriştiği bu kasıtlı davranışını haklı göstermek istercesine Mr. Rattigan, Lord Curzon'a çektiği 8 temmuz tarihli telgrafında **«Kemalist Hükümetin tamamen Bolşeviklerin avucunun içinde»** olduğunu ileri sürdü ⁽⁵⁵⁾.

İngiliz Yüksek Komiser Vekili'nin, vakit geçirmeden görüşme konusunu kesinlikle kapatmak istediği belliydi. General Harington, bu kasıtlı davranışı hiç değilse hafifletmek için Londra'yı uyarmaya çalıştı. 8 temmuz günü İngiltere Harbiye Bakanlığı'na şunları yazdı:

«Yüksek Komiser Vekili'nin 7 temmuz tarihli 495 sayılı telgrafını biraz önce gördüm.. Yüksek Komiser'in (Vekili'nin) telgrafında belirtildiği gibi, Mustafa Kemal'in telgrafının öyle pek uzlaşmaya yanaşmayan ve tatminkâr olmaktan uzak olduğu yolundaki görüşten emin değilim.. Öyle sanıyorum ki, Mustafa Kemal, Milli Misak konusunda İngiltere Hükümeti'nin resmî görüşünden ziyade benim kendi görüşümü almaya teşebbüs etmektedir. Bu telgrafa (M. Kemal'in telgrafına) cevap vermedim ve yeni talimat almadan

(55) İbid. p. 306.

vermeyeceğim.. Benim kanaatim odur ki, Mustafa Kemal hâlâ görüşmek istemektedir» ⁽⁵⁶⁾.

Mr. Rattigan'ın İzzet Paşa'yla görüşmesinden sonra 8 temmuzda çektiği telgrafiyle ilgili olarak da Harington, ertesi gün Londra'ya şunları yazdı: «**Şahsen, 'Ankara'nın tamamen Bolşeviklerin avucunun içinde' bulunduğunu tahmin etmek için henüz çok erken olduğu düşüncesindeyim. Bu konuyu etraflı bir şekilde telleyeceğim.. Türkiye'nin Fransa'ya dönmesi bana manidar görünmektedir.. Mustafa Kemal'den hemen isteklerinin asgarisini ortaya dökmesini beklememeliyiz ve o şüphesiz beni boş yere İnebolu'ya çekmeye çalışmamaktadır»** ⁽⁵⁷⁾.

Bir gün sonra, 10 temmuz tarihli bir telgrafında da General Harington: «**Bana sorduğu sorular konusunda Mustafa Kemal'e (henüz) cevap vermedim ve sizden talimat almadıkça da vermeyeceğim.. Şahsen kapıları kesin olarak kapanmış görmüyorum»** diyordu ⁽⁵⁸⁾. Harington bir yandan Yüksek Komiser Vekili'nin kasıtlı davranışına karşı Londra'yı uyarıyor, öte yandan da Mustafa Kemal'e cevap verebilmek için talimat beklediğini üst üste hatırlatıyordu. Görüşmelerin yapılmasını istiyor ve sabırsızlıkla talimat bekliyordu.

Bu arada İngiltere Dışişleri Bakanlığı, Mustafa Kemal'e cevap verilmesi konusu üzerine ciddiyle eğilmiş görünüyordu. Hiç değilse zamansız olarak

⁽⁵⁶⁾ F.O. 371/6472: Harington'dan War Office'e. Şifre tel. İst., 8.7.1921, No. 557.

⁽⁵⁷⁾ F.O. 371/6472: Harington'dan War Office'e. Şifre tel. İst., 9.7.1921, No. 569.

⁽⁵⁸⁾ F.O. 371/6473: Harington'dan War Office'e. Şifre tel. İst., 10.7.1921, No. 579.

birden bire görüşme fikrinden vazgeçivermiş görünmek istemiyordu. Mustafa Kemal'le görüşme, bir Hükümet işiydi, Müttefikler arası siyasi bir sorundu. Oysa İstanbul'daki Yüksek Komiser Vekili bu konuyu kesinlikle kapatmaya kalkışiyordu. Lord Curzon, Mr. Rattigan'ın bu yersiz ve kastî davranışını durdurmaya gerekli gördü. Yüksek Komiserliğin 7 temmuz tarihli telgrafı Bakanlığa gelir gelmez Lord Curzon, ertesi gün, «çok acele» olarak Mr. Rattigan'a şu talimatı telledi:

«Mustafa Kemal'in cevabı üzerine ortaya çıkan sorun, gerçekten bir Hükümet kararı işidir ve mahalli bir davranışla bu konuda peşin hüküm verilmemelidir.. Ve bu safhada Majestelerinin Hükümeti'ni kesin olarak bağlamanızı istemiyorum.. Yeniden benim talimatımı alıncaya kadar Mustafa Kemal'e cevap verilmemesini tercih ederim»⁽⁵⁹⁾.

Lord Curzon'un bu telgrafı 8 temmuz gecesı İstanbul'a ulaşmıştı. Telgraf gelmeden önce ve Londra'dan talimat beklemeksizin Mr. Rattigan, görüşme fikrini çoktan baltalamış bulunuyordu. Bir gün önce Osmanlı Hariciye Nazırı İzzet Paşa'yla İstanbul'daki Ankara Temsilcisi Hamid Beye ağzına geleni söylemiş ve «bizim bakımımızdan olaya kapanmış gözüyle bakılmalıdır» diye kestirip atmıştı. Ama bunları Londra'ya bildirmeyi yirmi dört saat geciktirmişti. Görüşme fikrini kesin olarak kapattığını bildiren telgrafını 10 temmuz günü öğleden sonra Lord Curzon'un eline geçecek şekilde çekmişti. Dışişleri Bakanı'nın talimatını alınca Mr. Rattigan, ertesi günü, «çok ıleri gittiğim için özür dilerim» diye cevap verdi. Kendisini savunmaya çalıştı. İngiltere Hükümeti'nin

(59) DBFP. I/17, p. 306, No. 293; F.O. 371/6471/E. 7808.

daha önceki açıklamalarına bakarak, Mustafa Kemal'in «**milli sınırlar içinde tam bağımsızlık**» isteğini Londra'ya danışmadan reddetmeyi uygun bulduğunu söyledi (60). Aslında Yüksek Komiser Vekili'nin bu son fikri doğrudu. İngiltere Hükümeti, Türkiye'nin «**milli sınırlar içinde tam bağımsızlık**» isteğini tanımaktan daha çok uzaktı. Ama Lord Curzon, biraz daha etraflıca düşündükten sonra görüşme fikrinden vazgeçilmesini istiyordu. Bu bir taktik meselesiydi. İngiltere Dışişleri Bakanlığı ile İstanbul Yüksek Komiserliği arasındaki görüş ayrılığı, esas bakımından değil, taktik bakımındandı.

«Son Karar»

LORD CURZON, Mustafa Kemal'le görüşme fikrini Paris ve Roma'ya duyurmuş, Müttefiklerinin fikrini aldıktan sonra görüşme yapılmasına karar vermişti. Mustafa Kemal'in cevabını da Fransa ve İtalya'ya haber vermeyi gerekli gördü. 9 temmuz günü, Paris ve Roma Büyükelçiliklerine gönderdiği telgraf-ta, Mustafa Kemal'den cevap alındığının Fransa - İtalya Hükümeti'ne duyurulmasını istedikten sonra, şunları yazdı:

«Mustafa Kemal, tamamen asılsız olarak, kendisiyle görüşme insiyatifinin İngiliz tarafından geldiğini ve milli istekleri esası üzerinde müzakerelere girişmek için «daveti» kabul ettiğini bildirmekte ve milli isteklerini de, milli toprağın tam kurtuluşu ile si-

(60) DBFP. I/17, p. 309, No. 296.

yasî, malî, iktisadî, hukukî ve kültürel tam bağımsızlık olarak tanımlamaktadır. Ankara Hükümeti, görüşmenin İnebolu'da karada yapılmasını düşünmektedir.

Mustafa Kemal, General Harington'la kendisi arasında bu noktalarda bir görüş birliği bulunup bulunmadığını sormakta ve General Harington'un arzusu sadece görüş teatisine başlamaksa bunun için meslektaşlarından birini görevlendireceğini bildirmektedir.

Bu cevabın tatminkâr olmayan niteliği bakımından, Türk (Osmanlı) Hariciye Nazırı'na tam bir yanlış anlaşılma bulunduğu apaçık olduğu bildirildi. Mustafa Kemal'le bir görüşme aramak için hiç kimseye yetki verilmemişti; tersine, Mustafa Kemal'in, kendisine görüşlerini açıklamayı arzu ettiği General Harington'a bildirilmemişti ve buna göre (General) kendisini bir İngiliz savaş gemisinde kabul etme teklifinde bulunmuştu.

Bütünüyle kabul edilmez nitelikteki teklifleri karşısında Mustafa Kemal'e cevap gönderilip gönderilmemesi konusunda Majestelerinin Hükümeti henüz bir karar vermemiştir ve vermeden önce Fransa - İtalya Hükümeti'ne danışmayı arzu etmektedir. Mustafa Kemal zaman kazanmaya çalışıyor ya da Müttefikler arasında ayrılık yaratmak istiyor olabilir»⁽⁶¹⁾.

İngiltere Dışişleri Bakanlığı artık kararını vermiş görünüyordu. Mustafa Kemal'in istediği şartlarla görüşmeye girişilmesi olanağı yoktu. Ankara Hükümeti'nin istedikleri «**kabul edilmez nitelikte**»ydi, Mustafa Kemal'in cevabı «**tatminkâr olmaktan uzak**»tı. Bu sözler, aslında İstanbul'daki Yüksek Komiser Vekili Mr. Rattigan'ın kullandığı sözlerdi. General Harington bunlara katılmıyordu, ama Lord Curzon, kendi memu-

(61) F.O. 371/6471; ve kısmen DBFP. I/17, p. 304, n. 2.

runun görüşlerini benimsemişti. General, bir kenara itiliyordu artık. Lord Curzon, tıpkı Mr. Rattigan gibi, olayı tahrif de ediyordu. Görüşme teklifinin önce Mustafa Kemal'den geldiğini ileri sürüyordu. Evet ortada bir yanlış anlaşılma vardı, ama Mustafa Kemal'in ilk görüşme isteğinde bulunduğu doğru değildi. General Harington, yanlış anlaşılmanın, aracı Binbaşı Henry'nin tutumundan ileri geldiğini belirtmişti. Lord Curzon ise suçu Mustafa Kemal'in üzerine yüklemeye kalkışıyordu. Başka bir deyimle İngiliz diplomasisi bir taşla iki kuş vurmaya çalışıyordu. Hem Ankara Hükümeti'nin ne kadar ileri isteklerde bulunduğunu Mütteliklerine bir kere daha ispatlıyor, hem de General Harington'un görüşme isteğinden artık kurtulmuş oluyordu. Mütteliklere haber vermesinin ise Ankara'yla görüşmeye girişilmesi bakımından pratik bir değeri olacağı yoktu. Usulen ve biraz da Ankara Hükümeti'ni bir kere daha suçlamak için Paris ve Roma'ya haber veriliyordu.

Lord Curzon Paris ve Roma'ya telgraf çekerken, İstanbul'da Mr. Rattigan da aynı yönde bir davranışta daha bulunmuştu. Aynı gün, İstanbul'daki Fransa ve İtalya Yüksek Komiserlerini görmüş, onlara Mustafa Kemal'in cevabını bildirmişti. Mr. Rattigan aynı zamanda, görüşme konusunu kapatmak için giriştiği davranışları da meslektaşlarına anlatmıştı. Londra'ya bildirdiğine göre, İtalya Yüksek Komiseri de Mustafa Kemal'in isteklerinin reddedilmesini yerinde bulmuştu. Fransa Yüksek Komiseri de bu görüşe katılmıştı. Yüksek Komiserlerin her ikisi de, Ankara Hükümeti'nin isteklerini «akıl almaz» şeyler olarak görmüşlerdi ve bunların «ceffelkalem reddedilmesi gerektiğini» söylemişlerdi ⁽⁶²⁾.

(62) F.O. 371/6472/E. 7874: Rattigan'dan Curzon'a. Şifre tel. İstanbul, 9.7.1921, No. 510.

İngiltere Dışişleri Bakanlığı Mr. Rattigan'ın bu telgrafına dayanarak Mustafa Kemal'le görüşme düşüncesinden büsbütün vazgeçmeyi düşündü. Ama Londra ve Paris'ten cevap gelinceye kadar biraz daha beklenmesini uygun buldu. İtalya ve Fransa'nın cevapları da gecikmedi. 13 temmuz'da Roma Büyükelçisi Sir G. Buchanan, İtalya'nın görüşünü bildirdi. İtalya, Müttefiki İngiltere'yle sıkı işbirliği yapmanın yararlı olacağı düşüncesindeydi. Müttefiklerin Ankara Hükümeti'ne karşı tek başlarına ayrı ayrı tutumlar takınmalarını şimdi bir hata olarak görüyordu. Mustafa Kemal'in istekleri konusuna gelince, İtalya, Üçlü Anlaşmayla Türkiye üzerinde kazanmış olduğu iktisadî haklardan vazgeçemeyeceğini bildiriyordu. «**Tekliflerinin kabul edilemeyeceğinin ve o esaslar üzerinden Müttefiklerin müzakerelere girişemeyeceklerinin Mustafa Kemal'e açıkça anlatılmasını**» istiyordu (63). İtalya, Mustafa Kemal'in özellikle iktisadî ve malî bağımsızlık isteğini kabule yanaşmıyordu. Ama Mustafa Kemal'e cevap verilmesine karşı değildi.

Fransa Dışişleri Bakanı M. Briand ise 14 temmuz günü yazılı olarak görüşünü bildirdi. Doğu'da barış yapılabilmesi için hiç bir fırsatı kaçırmamak ve böyle bir fırsatı ihmal etmenin de siyasi bir hata olacağı düşüncesiyle Mustafa Kemal - Harington görüşmesi fikrine katılmış olduğunu belirttikten sonra M. Briand, görüşünü şöyle açıkladı:

«Mustafa Kemal'in ileri sürdüğü ön şartlar, Boğazların serbestisi, malî taahhütlere saygı, idari ve malî alanlarda yeniden teşkilatlanma vs. konularında Müttefiklerin meşru kaygılarıyla bağdaşacak bağımsızlık isteklerini karşılamadığı için, bu şartların kabul edilmesini istemiyoruz.»

(63) DBFP. I/17, p. 316 - 317, No. 304.

sız bir Türkiye kurulması için Mütteliklerin Londra ve Paris'te öngörmüş ve Türk delegeleriyle tartışmış oldukları esaslardan genel çizgileriyle pek farklı görünmektedir.

Tasarlanan görüşmelerin yapılması halinde bunların Mustafa Kemal'e hatırlatılmasının uygun olacağını düşünmekteyim» (64).

Bu yazışmalar yapılırken, Sakarya'ya kadar sürececek olan genel Yunan taarruzu, 10 temmuz günü başlamış bulunuyordu. Yunan taarruzunun başlamasıyla İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği, Mustafa Kemal'le görüşme fikrini büsbütün bırakıp Yunanistan'a taraftar bir politika güdülmesini ısrarla istemeye başlamıştı. Mr. Rattigan, daha 8 temmuz'da, Mustafa Kemal'in cevabını ileri sürerek, tarafsızlık politikasından Yunanistan lehinde ayrılmayı teklif etmişti. İleri sürdüğüne göre, Kemalistlerle herhangi bir anlaşmaya varma umudu kalmamıştı. Mustafa Kemal'in isteklerini kabul etmek demek, İngiltere'nin O'na teslim olması demek olacaktı. Bu bakımdan Türk - Yunan savaşında İngiltere'nin tarafsızlığını Yunanistan lehine gevşetmek gerekiyordu (65). «**Tarafsızlığı gevşetmenin**» ilk adımı, Çanakkale ve İstanbul Boğazlarını Yunan gemilerine açmak, bu gemilerin Marmara'da ya da İstanbul'da üslenip ikmal yaptıktan sonra Türk limanlarını vurmalarına göz yummak olacaktı. Sonra adım adım ilerleyerek Yunanlılara para ve silah yardımı yapılabilirdi.

(64) F.O. 371/6472/E. 8162: Briand'dan Cheetham'a. İmzalı nota, Paris, 14.7.1921. İngilizce özeti için bkz. F.O. 371/6472/E. 8155: Cheetham'dan Curzon'a. Tel. 15.7.1921, No. 486. DBFP. I/17, p. 319, No. 307.

(65) DBFP. I/17, p. 307, No. 294.

Mr. Rattigan, görüşlerini daha sonra da tekrarladı. 22 temmuz'da «**Mustafa Kemal'in cevabı, Ankara'nın küstahça gururuna ve kendine güvenmişliğine yeni bir delildir... Bu böyle olunca, tarafsızlığımızı Yunanlılar aleyhinde sertleştirmekten kazanacağımız bir şey yoktur düşüncesindeyim**» dedi (66).

Aslında İngiltere Dışişleri Bakanlığı da bu görüşteydi. Yunanistan'ın arabuluculuk teklifini reddetmesinden sonra M. Briand'ın «**tarafsızlığı kuvvetlendirmek**», yani Yunanlılara İstanbul'u ve Boğazları üs olarak kullanma müsaadesi vermemek yolundaki teklifini Lord Curzon kabul etmemişti. Yunan taarruzu başladıktan sonra İngiltere diplomasisi daha açık olarak Yunanlılar tarafına dönmüştü. Mustafa Kemal'in cevabı alındıktan ve hele Yunanlıların ilerlemeye başladıklarını gördükten sonra, İngiliz diplomasisi artık umudunu Yunanlılara bağlamıştı. 12 temmuz tarihli bir telgrafında Lord Curzon, Mustafa Kemal'in Harington'a cevabını «**hasmane ve âdeta küstahça bir davranış**» olarak nitelendirmişti (67).

Mustafa Kemal'in cevabı konusunda Fransa ve İtalya'nın görüşlerini aldıktan sonra İngiltere Dışişleri Bakanlığı, Mustafa Kemal'e artık hiç cevap verilmemesine karar verdi. Paris ve Roma'nın telgraflarına 16 temmuz'da önce Mr. Osborne şu notu ekledi: «**Mustafa Kemal'e yeniden cevap vermemizi gerekli görmüyorum. General Harington'un düşündüğü gibi, görüş: hâlâ yapılabilecekse, bundan sonraki adımı atmak (Mustafa) Kemal'e düşer.**» Bu notun altına, Dışişleri Bakanlığı'nın dört yüksek memuru parafalarını koymuşlardı. Bu, fikre katıldıkları anlamı ta-

(66) İbid. p. 325, No. 314.

(67) İbid. p. 316, No. 303.

şuyordu. Sonuncu memur kendi notunu da eklemişti: «Katılıyorum. Ankara bizimle konuşmaya pek isteklidir ve hiç bir şey söylemezsek daha da istekli olacaktır.» Dışişleri Bakan Yardımcısı Sir E. Crowe ile Lord Curzon da bu fikirlere katılarak notların altına paraflarını koymuşlardı ⁽⁶⁸⁾. İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın Mustafa Kemal'le görüşme konusundaki son görüşü artık buydu. Bu notlardan aşağıdaki resmî telgraf doğdu:

«Marquess Curzon of Kedleston'dan İstanbul'da Mr. Rattigan'a

Şifre telgraf. Foreign Office, 20 temmuz 1921. No. 446 (Çekilişi) öğleden sonra saat 6.

426 sayılı telgrafım. (8 temmuz tarihli ve Mustafa Kemal'le tasarlanan görüşme hakkında.)

Fransa ve İtalya Hükümetlerine danıştıktan sonra, Mustafa Kemal'e tekrar cevap vermenin gerekli olmadığını düşünüyorum. Kendisi görüşmenin yapılması için hâlâ istekliyse bundan sonraki adımı atmak ona (M. Kemal'e) düşer» ⁽⁶⁹⁾.

İngiltere Dışişleri Bakanlığı, Mustafa Kemal Paşa'yla görüşme konusunu inatla kapatmıştı. Diplomatik nezaket kurallarına bile uymamış, cevap bile vermiyordu artık. Telgrafta, Fransa ve İtalya Hükümetleri'ne de danışıldığı belirtiliyordu. Bu doğrudu. Ama Fransa ve İtalya, Mustafa Kemal'e cevap verilmesin dememişlerdi. İtalya, Ankara Hükümeti'nin iktisadî ve malî bağımsızlık isteklerini kendi çıkarla-

⁽⁶⁸⁾ F.O. 371/6472/E. 8155. Papers submitted and minutes.

⁽⁶⁹⁾ F.O. 371/6472.

rıyla bağdaştıramayacağını açıklamıştı. Üçlü Anlaşmayla İtalya'ya Türkiye'de tanınmış olan iktisadî nüfuz bölgesinden vazgeçmek istemiyordu. Mustafa Kemal'e «aşırı» isteklerde bulunduğu anlatılması arzusundaydı. Fransa'ysa daha da yumuşak görünüyordu. Mr. Briand, Mustafa Kemal'e cevap verilmemesini düşünmek şöyle dursun, tasarlanan görüşmenin hâlâ yapılabileceğini umuyordu. Yalnız bu görüşme sırasında, Mustafa Kemal'in isteklerinin daha önce Müttefiklerin Londra ve Paris'te kararlaştırdıkları esaslardan «ana çizgileriyle pek farklı» olduğunun anlatılmasını uygun görüyordu. Toplantıyı yapmama ve Mustafa Kemal'e cevap vermeme, Fransa ve İtalya'nın değil, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın kararıydı.

Böyle bir karar verdiğini Lord Curzon, bir süre General Harington'a ve İngiltere Harbiye Bakanlığı'na da bildirmemişti. General Harington, İngiliz diplomasisinin Mustafa Kemal'le görüşme konusunu kapatmak üzere bulunduğu günlerde hâlâ görüşmenin yapılmasını savunuyordu. Harbiye Bakanlığı'na gönderdiği 15 temmuz tarihli bir telgrafında şunları yazıyordu:

«Milliyetçilerin tarafsız çizgiye riayet etmeleri benim İzmit'teki askerî pozisyonum için hayati önemdedir. Yunan gemilerine... İstanbul'u üs olarak kullanma müsaadesi vermekle tarafsızlığı kendimiz bozmuş olacağız ve sonunda Milliyetçileri kızdıracaktır. Yunan ilerlemesini durdurduktan sonra bize saldıracaklar.

Askerlerimizin güvenliğinden sorumlu olmayan Mr. Rattigan tarafsızlığı kuvvetlendirmeye karşıdır... Mr. Rattigan'ın fikrine katılmıyorum. Şahsen, görüşme kapısının böyle sert bir şekilde kapanmasının bir

hata olacağı düşüncesindeyim. Mustafa Kemal'in makul bir şekilde konuşacağını hâlâ umuyorum» (70)...

Yunan taarruzunun ilerlemeye başladığı günlerde General Harington, Müttefik Kuvvetleri Başkumandanı olarak, Fransız ve İtalyan Kumandanlarıyla birlikte İstanbul'da ve Boğazlar bölgesinde savunma tedbirleri almaya başlamıştı. Bu tedbirler Kemalistlere karşıydı. Ama General Harington o günlerde hâlâ Mustafa Kemal'le görüşme yapılmasını istiyordu ve Londra'dan talimat bekliyordu. 18 temmuz tarihli bir telgrafında Harington, aldığı savunma tedbirlerini anlattıktan sonra **«Yunan taarruzu başarısızlığa uğrayınca Milliyetçilerin İstanbul'a gelmekte gecikmeyeceklerini düşünüyorum.. Mustafa Kemal'e cevap verip vermeyeceğim konusunda hâlâ talimat bekliyorum»** diyordu (71).

İngiliz Harbiye Bakanlığı 12 temmuz'da bir yazıyla Harington'un bu son telgrafını Dışişleri Bakanlığı'na gönderdi. Lord Curzon'un Mustafa Kemal'le görüşme konusunu kapattığını, bu konuda İstanbul'daki Yüksek Komiser Vekili'ne talimat da verdiğini Harbiye Bakanlığı henüz bilmiyordu. Bu bakımdan Harbiye Bakanlığı, Mustafa Kemal'e cevap konusunda General Harington'a **«bir an önce»** talimat verilmesi fikrinde olduğunu bildirdi ve bu konuda Lord Curzon'un görüşünü sordu (72). Lord Curzon'un görüşü bir gün önce İstanbul'daki Yüksek Komiser Vekili'ne bildirilmişti. Aynı telgrafın bir örneği, geçen

(70) F.O. 371/6523: Harington'dan War Office'e. Şifre tel. Ist., 15.7.1921, No. 604.

(71) F.O. 371/6473/E. 8403: Harington'dan War Office'e. Şifre tel. İstanbul, 18.7.1921, No. 625.

(72) F.O. 371/6473/E. 8403: War Office'den Foreign Office'e. Yazı. 21.7.1921, No. 0152/5675 (M. I. 2).

geç, 26 temmuz günü Harbiye Bakanlığı'na da gönderildi ve Lord Curzon'un görüşleri «ekli telgrafta bulunacaktır» denmekle yetinildi (73). Dışişleri Bakanlığı, Harbiye Bakanlığı'na gerekçeli cevap vermeyi, uzun uzun açıklamada bulunmayı gerekli görmemişti. Kısa ve soğuk bir yazıyla konuyu kapatmıştı.

General Harington Mustafa Kemal'le görüşmeye çok arzuluydu. İlk defa bu fikri Londra'ya duyururken «pek olağanüstü bir olay» diye vasıflandırmıştı. Sonuna kadar da görüşme fikrine taraftar kalmıştı. Elinde geldiği kadar bu fikri savunmuştu. Generalin görüşleri, az çok Harbiye Bakanlığı'nca da benimseniyordu. Ama Dışişleri Bakanlığının görüşü bambaşkaydı. Diplomatlar askerlerin umudunu suya düşürmüştü. Harington'un çabaları boşa gitmişti.

«Atina'da Sevinç»

MUSTAFA KEMAL - Harington görüşmesi konusunda yazışmalar bir ay sürmüştü. Bu süre içinde, İngiltere Dışişleri Bakanlığı resmen Atina'ya herhangi bir şey duyurmamıştı. Atina Elçisi Lord Granville'e Mustafa Kemal'le görüşme konusundan özel olarak bile haber verilmemişti. Büyük Yunan taarruzunun başlayacağı günlere rastlayan bu olay elbette Atina'yı yakından ilgilendiriyordu. Ama Yunanistan'a yapılan arabuluculuk teklifi de aynı derecede Türkiye'yi ilgilendiriyordu. Müttefikler arabuluculuk teklifini de Türkiye'den gizli tutmuşlardı.

(73) İbid., Foreign Office'den War Office'e. Yazı, 26.7.1921, No. E. 8403/1/44.

Yunanistan arabuluculuk teklifini reddettikten sonra, tam büyük Yunan taarruzunun başlayacağı günün arifesinde, İngiltere'nin Atina Elçisi bir söylenti olarak Mustafa Kemal'le görüşme yapıldığını ya da yapılmak üzere olduğunu duymuştu. Ama buna inanmamıştı. Bununla beraber Atina'da dolaşan çeşitli söylentilerden biri olarak bunu da İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na tellemişti. 8 temmuz tarihli bir telgrafta Lord Granville şunları yazmıştı:

«Ankara'yla bir çeşit müzakereler yapılmakta olduğu ya da yapılmak üzere bulunduğu hakkında, çeşitli kaynaklardan çıktığı anlaşılan fakat pek muhtemelen aynı Venizelist kaynaktan çıkan oldukça sık hikâyeler duyuyorum ve bu, taarruzun boyuna geciktirilmesinin ve Başbakan'ın İzmir'de kalmasının sebebi olarak gösteriliyor» (74).

Demek ki, Mustafa Kemal'le görüşme konusu, bazı kaynaklardan Atina'ya duyurulmuştu. Ama İngiliz Elçisi bunu «hikâye» olarak tahmin ediyordu. Aslında tam o günlerde Harington'la Mustafa Kemal birbirlerine mesajlar göndermişlerdi. Görüşme yapılması ihtimali pek yakın gibiydi.

Üç gün sonra, 11 temmuz'da, Lord Granville, İstanbul Yüksek Komiserliği'nden çekilen bir telgrafın örneğini görmüş ve bundan Mustafa Kemal'le General Harington arasında bir görüşme yapılması düşünüldüğünü öğrenmişti. Elçinin buna pek canı sıkılmıştı. Düşünülen Mustafa Kemal - Harington görüşmesi konusundan ilk defa haberdar olduğunu belirttikten sonra Dışişleri Bakanlığı'na sitemde bulunmuştu. «Bu gibi şeylerden ve genellikle Majesteleri

(74) F.O. 371/6521/E. 7876: Granville'den Curzon'a. Şifre tel, Atina, 8.7.1921, No. 388.

Hükümeti'nin görüş ve politikasından haberdar edilsem buradaki görevim kolaylaşmış olur» diye yazmıştı ⁽⁷⁵⁾. Bunun üzerine Dışişleri Bakan Yardımcısı Sir E. Grove ile Lord Granville arasında özel mektuplaşmalar olmuştur. Bakan Yardımcısı, elinde olmayarak zamanında Atina Elçiliği'ne bu konuda haber verilemediğini özür diler yollu anlatmış; Lord Granville buna teşekkür etmekle beraber sitemlerini tekrarlamıştı ⁽⁷⁶⁾.

Bu arada ilginç bir gelişme olmuştu: 11 temmuz tarihli Atina gazeteleri, bayram edercesine, Mustafa Kemal - Harington görüşmesinden vazgeçildiğini ilân etmişlerdi. Aynı gün Atina Elçisi Granville Londra'ya şunları tellemiştir:

«Mustafa Kemal'le General Harington arasında tasarlanan görüşmeden, birincisinin (M. Kemal'in) küstahlığı yüzünden vazgeçilmiş olması üzerine, Yunan gazeteleri bayram ediyorlar ve görüşmeyi İngiltere'nin değil Türklerin teklif etmiş oldukları bildirisini tereddütsüz kabul ediyorlar. Gazeteler, Fransız etkisiyle İngiltere Hükümeti'nde ve İngiliz kamuoyunda (Mustafa) Kemal'le müzakereye girişip uyuşmaya varacak yolunda başgöstermiş olan hafif temayüllerin şimdi yok edilmiş olduğunu ileri sürüyorlar ve artık Yunanlılar için İngiliz desteğinin sağlanabileceği umudunu belirtiyorlar. Bu olayın, (Mustafa) Kemal mağlup edilip daha makul hale getirilinceye kadar Yunan Hükümeti'nin arabuluculuğu reddetmekle ne

(75) F.O. 371/6522/E. 7973: Granville'den Curzon'a. Şifre tel, Atina, 11.7.1921, No. 395.

(76) İbid.: Crowe'dan Granville'e. Özel mektup, Londra, 19.7.1921, ve Granville'den Crowe'a. Cevabi mektup, Atina, 29.7.1921.

kadar haklı olduğuna yeni bir delil olduğunu söylüyorlar» (77).

Burada önce göze batan, Atina basınının ne kadar erken haberdar edilmiş olmasıdır. Gazeteler 11 temmuz'da bayram edercesine yayına başladıklarına göre, haberi hiç değilse 10 temmuz'da almışlar demektir. O tarihte İngiltere Hükümeti Mustafa Kemal'le görüşmeden resmen vazgeçmemiştir. Mustafa Kemal'den alınan cevap Paris ve Roma'ya bildirilmiş ve cevap beklenmekte idi. İtalya'nın görüşü 14 temmuz'da, Fransa'nınki 15 temmuz'da Londra'ya ulaşmıştı ve İngiltere, Mustafa Kemal'le görüşmeden vazgeçtiğini 20 temmuz'da İstanbul'a bildirmişti. On gün önce Yunan basınına kimler ve nasıl Mustafa Kemal'le görüşmeden vazgeçildiğini açıklamışlardı? Bu açıklamanın asıl anlamı ve önemi suradaydı: Mustafa Kemal ile görüşmeden vazgeçildiğini duydukları gün, yani 10 temmuz günü, Yunan orduları Sakarya'ya kadar sürecek olan genel taarruza geçmişlerdi. Başka bir deyimle, Mustafa Kemal'le görüşme yapılmayacağı Atina'ya duyurulmuş ve genel taarruza geçmeleri için Yunan ordularına yeşil ışık yakılmıştı. Yunanlılara yeşil ışığı yakan Lloyd George Hükümeti'ydi.

Lloyd George, Yunan taarruzu başladıktan ve hele Yunanlıların ilerlemekte olduklarını gördükten sonra açıkça tarafsızlıktan ayrılacak, Yunanlılar lehine bir politika tutturacaktı. 10 ağustos'ta İngiliz Başbakanı, Paris'te kendi politikasını az çok Fransa ve İtalya'ya da kabul ettirecek, onları da Yunanlılar lehine **«tarafsızlığı gevşetme»** politikasına çekecekti. Lloyd George, «barış artık Türkler'den ziyade Yunanlılara

(77) F.O. 371/6522/E. 7972: Granville'den Curzon'a. Şifre tel., Atina, 11.7.1921, No. 394 (R).

bağlı» diyecekti (78). Fransa Başbakanı **Mr. Briand'ın «Yunan başarılarının sürekli olabileceğinden şüphe ettiğini»** söylemesine rağmen, İngiliz Başbakanı kanaatini değiştirmeyecekti. Paris görüşmelerinden Londra'ya dönmeyi bile beklemeden **Lloyd George, «tarafsızlığı gevşetme» politikası çerçevesinde, İngiliz firmalarının Yunan ordularına savaş malzemesi satabilmeleri talimatını verecekti (79).** 15 ağustos günü Yunan Kralı Konstantin, **«Ankara'ya»** emrini verecek ve ertesi gün de İngiliz Başbakanı, Yunan zaferinden artık emin olarak, Avam Kamarası'nda bir nutuk çekecekti. Lloyd George, sanki tekrarlanmasına lüzum varmış gibi, **«samimi bir Yunan dostu olduğunu»** bir kere daha belirttiikten sonra, **«Türk ayaklanmasını bastırmak için»** Anadolu'nun dağlık bölgelerine kadar İngiliz orduları gönderilemeyeceğine göre, **İngiltere'nin önünde bir tek şık kaldığını** söyleyecek ve **«Tek bir şık vardır, o da her iki tarafı sonuna kadar vuruşturacaktır»** diyecekti (80).

Türkiye bakımındansa, İngiltere'yle görüşüp anlaşma umudu olmadığı anlaşılmıştı. Mustafa Kemal'in **«millî sınırlar içinde tam bağımsızlık»** isteğini İngiliz diplomatları ve politikacıları **«çılgınlık», «akıl almaz şeyler»** olarak görüyorlar ve Mustafa Kemal'in böyle isteklerde bulunmasını da **«küstahlık»** diye vasıflandırıyorlardı. Ankara Hükümeti'nin davası pek çetin, karşısındakiler de pek zorluydu. Türkiye'nin var olabilmek, var kalabilmek uğrunda on yıldır döktüğü kan yetmemişti. Kurtuluş Savaşı'nda üst üste zaferler kazanması da yeter görülmemişti. Kurtuluş ve bağım-

(78) DBFP. I/17, p. 352 - 353, No. 345.

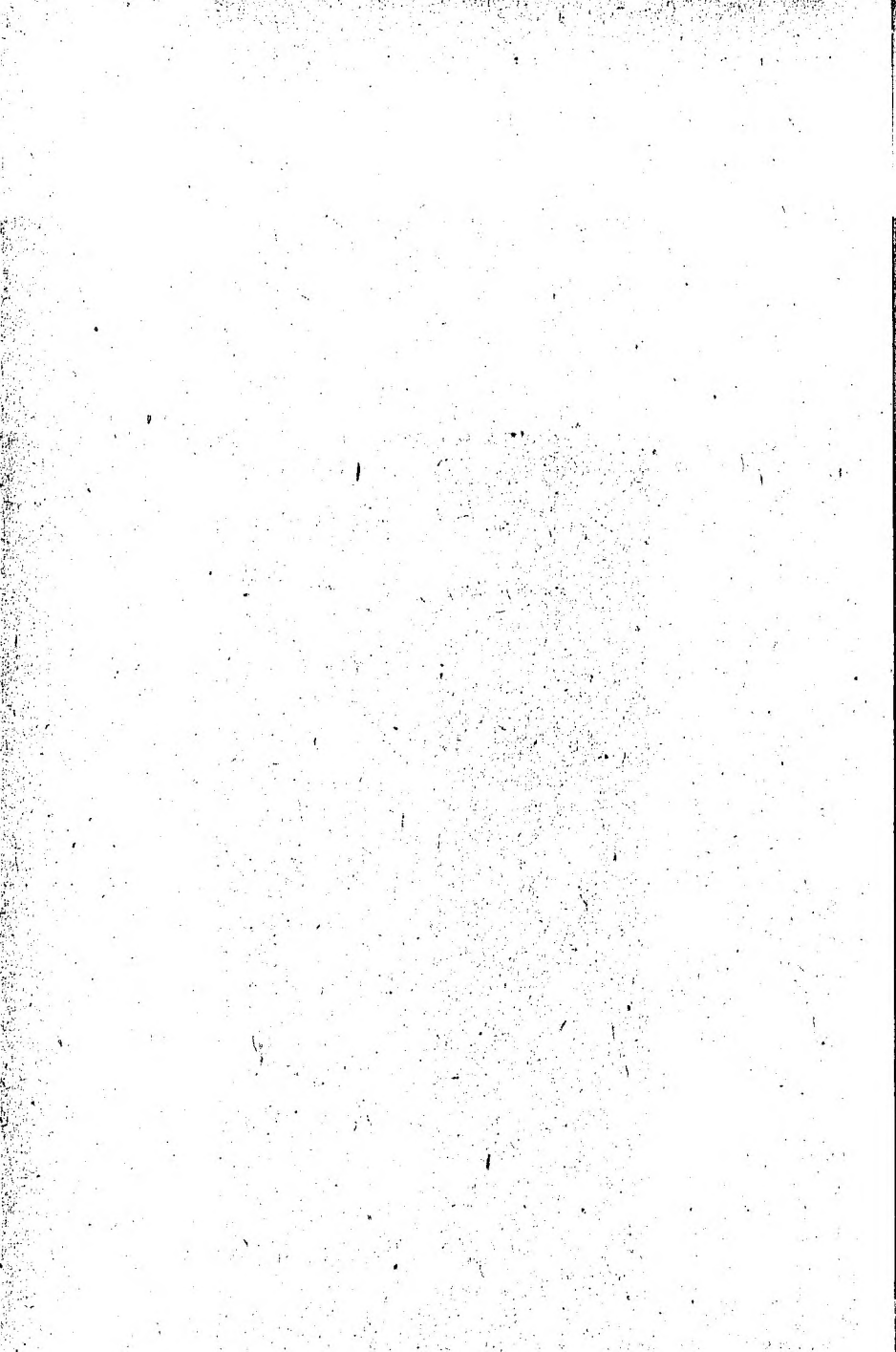
(79) Ibid., p. 352, n. 4.

(80) F.O. 406/47, p. 35, No. 22. Lloyd George'un 16.8.1921 günü İngiltere Avam Kamarası'nda söylediği nutuktan.

SAKARYA'DAN İZMİR'E

sızlık uğrunda daha pek çok kan dökmemiz isteniyordu. On dokuzuncu yüzyılda, kendisinin bir köle tacirinin oğlu olduğunu unutturmak istercesine «**hürriyet**» havarisi kesilip bıkip usanmadan Türk düşmanlığı yapmış olan Gladstone'un yerini, şimdi Mr. Lloyd George almış bulunuyordu. O da «**barış**» havarisi olarak, Anadolu'nun Türk kanıyla sulanmasını istiyordu. Tribünlerden gladiyatörlerin ölesiye vuruşmasını seyreden Roma diktatörleri gibi, Lloyd George, «**her iki tarafı sonuna kadar vuruşturmak**» istiyordu.

Türkiye, çaresiz, sonuna kadar vuruşacaktı.

III

SAKARYA

(TEMMUZ - EYLÜL 1921)

« ORDULARIN DURUMU »

SAKARYA'DA Türk zaferiyle sonuçlanacak olan büyük Yunan taarruzu, Türkiye ve Yunanistan bakımından olduğu gibi, İngiltere bakımından da son derece önemliydi. Bu Yunan taarruzunun İngiltere bakımından taşıdığı önemi belirtmek için «pek hayati» deyimini kullanılmaktaydı. Bu nedenle İngiltere, orduların durumlarını, harekâtını çok yakından izlemişti. İngiltere Genelkurmay Başkanlığı, Yunan taarruzunun başında, ortasında ve sonunda üç önemli rapor hazırlayıp Hükümete sunmuştu. Taarruzun İngiliz Genelkurmay'ınca nasıl izlenip değerlendirildiğini göstermesi bakımından bu raporların tarih değeri vardır. Yeri geldikçe burada raporlardan parçalar verilecektir.

Genel Yunan taarruzunun başlamasından az önce, 1921 yılı haziran ayında, İngiltere Hükümeti, Yunan ordusunun durumunu bir kere daha yerinde gö-

rüp incelemek amacıyla Atina'daki İngiliz Ataşemiliteri'ni Anadolu'ya yolladı. Ataşemiliter Albay E. S. Hore Nairne, Anadolu'daki Yunan ordusunun durumu hakkında raporunu 15 haziran'da tamamlayıp Hükümet'e sundu. Albay'ın bu raporu, 1970 yılında İngiliz diplomatik belgeleri arasında parça parça yayınlandı (1) Ataşemiliterin raporu hakkında İngiltere Hükümeti İstanbul'daki İngiliz orduları ve daha sonra Müttefik orduları Başkumandanı olan Korgeneral Sir C. H. Harington'un görüşünü sordu. Harington 18-23 haziran tarihlerinde bölüm bölüm görüşlerini Londra'ya telledi. Bunun arkasından, haziran ayı sonlarına doğru, Tümgeneral T.Ö. Marden Anadolu'ya yollandı ve kendisinden Yunan ordusunun durumu üzerine ayrı bir rapor istendi. General Marden, 21, 26 ve 30 haziran tarihlerinde Hükümet'e üç rapor sundu. General Harington, bu raporlar üzerindeki görüşlerini de Hükümeti'ne bildirdi. Bu raporları aldıktan sonra İngiltere Genelkurmay Başkanlığı, 6 temmuz 1921 tarihinde etraflı bir rapor hazırladı. Rapor, 7 temmuz'da Harbiye Bakanlığı'na, 11 temmuz'da da İngiltere Hükümeti'ne sunuldu (2). Bu gizli raporların hiç biri yayınlanmamıştır. Yunan taarruzu arifesinde İngiltere'nin durumu nasıl değerlendirdiğini göstermesi bakımından raporlar ilginçtir. Bizim bakımımızdan da önem taşır. Bu nedenlerle, raporlara kısaca bir göz atmak yersiz olmaz.

Albay Nairne'in Raporu: Uşak bölgesindeki Yunan cephesini teftiş edercesine dolaştıktan, Genelkarargâhı, tümenleri, birlikleri teker teker gördükten

(1) Bkz. DBFP., I/17, p. 250 - 251, 254 - 255, 256 - 257, 258, No. 233, 239, 240 ve 242.

(2) F.O.371/6522: The Cabinet. Secret C.P. 3124: Position in Anatolia. An Appreciation of the Value of the Greek Army.

ve en yetkili Yunan kumandanlarıyla etraflıca konuştuktan sonra Albay Nairne, 15 haziran'da İngiltere Hükümeti'ne raporunu sunmuştu. Albay, Yunan ordusu konusunda Fransız askerî misyonunun karamsar görüşünü hiç paylaşmıyordu. «Yunan ordusu şimdi pek müessir bir savaş makinesidir» diye söze başlıyordu. Mart ayında İnönü'ndeki başarısızlık, Yunanlılar için büyük bir ders olmuştu. Her şey yeni baştan düzene konulmuştu. Askerlerin giyim kuşamları, ayakbabıları pek iyiydi. Ulaştırma ve muhabere ıslah edilmişti. Askerler pek iyi talim görmüşlerdi. Disiplin ve moral **«fevkalâde»**ydi. Baştan başa bütün Yunan ordusunda gördüğü bu morale, İngiliz Albayı hayran kalmıştı. Moralin yüksek oluşu, Yunan askerlerinin Anadolu'daki mücadeleyi kesin olarak kazanacaklarına güvenlerinden ileri geliyordu. Ayrıca Kralın orada hazır bulunmasının da morale etkisi olmuştu. Yunan ordusunun genel durumu böyleydi.

Kumanda kadrosu, genellikle çok iyiydi. Baskomutan General Papoulas, «güven verici»ydi. İkinci ve Üçüncü Kolorduların yeni kumandanları, **«eskilerine çok üstün»**dü. Prens Andrew, 12. Tümen kumanda ediyordu. Albay Pallis, «iyi, sakın ve pratik» bir Kurmay Başkanıydı. Yardımcısı Albay Saryannis, **«parlak, enerjik ve sevk gücüne sahip»**ti. İkinci Tümen Kumandanı General Valettas **«parlak»**tı, Üçüncü Kolorduda General Tricoupis, 9. Tümen'de Leonardopoulos vs. hep çok iyi kumandanlardı. Yalnız 7. Tümen Kumandanı Platis, **«arabanın zayıf atı»**ydi...

«Hastalar dışında Anadolu'daki toplam (Yunan gücü, 14 haziran'da 169.000 kişi»ydi. Buna 12. tümen'den 11.000 ve Yunanistan'dan gelecek 20.000 kişi daha eklenecek ve böylece harekâtın başında genel toplam 200.000 kişiye yükselecekti. Anadolu'daki Yunan

Eski Dünyası

ordusu, 3 Kolorduda 11 tümenden, 1 süvari tugayından, 2 alaydan ve ulaştırma birliklerinden kuruluydu. Birinci ve ikinci Kolordular Uşak bölgesinde,  c nc  Kolordu ise Bursa bölgesinde bulunuyordu. Piyade bölükleri tam teşekk ll yd . Süvarilerin de işe yaramayan atları Anadolu'da müsadere edilen atlarla değiştirilmişti. Topçu bataryaları tamamdı. 4. ve 3. t menlerde biraz eksikler vardı. O kadar.

Yunan ordusunun silah ve cephane durumu da çok iyiydi. Askerler «Mannlicher» silahlarıyla silahlandırılmışlardı. 7. tümenin elindeki silahlar «Lebel» markaydı. Hafif makineliler «St. Etien» ağır makineliler «Lebel»  b rleri Mannlicher mermileri kullanıyordu. Tüfek başına 900, makineli tüfek başına 25.000 mermi d şuyordu ve bol miktarda yedek mermi gelebilecekti. Fransa'dan da 5.000.000 mermi gelecekti. 65 mm.'lik 120 top ve her topa 1.700 mermi vardı. 75 mm.'lik 48 topun her birine 1.350 mermi d şuyordu. Bunlar dağ toplarıydı. Sahra toplarına gelince: 75 mm.'lik 104 top ve her birine 2.200 mermi vardı. 120 mm.'lik 36 top ve top başına 750 mermi bulunuyordu. 6 inçlik 12 Howitzer topu vardı, her birine 360 mermi d şuyordu. 105 mm.'lik 6 şkoda topunun her birine de 1.400 mermi düşmekteydi. Silahlar iyi bakılmıştı.

Ulaştırma durumu da iyiydi: Uşak demiryolundan başka, bu bölgede 300 ağır, 75 hafif kamyon; 1.000 deve; 2.500 araba vardı. Bursa bölgesindeki Yunan kuvvetlerinin elinde de 150 ağır, 45 hafif kamyonun başka 1.000 deve, 2.500 araba bulunmaktaydı.

U aclar pek iyi değildi. Çektikleri fotoğraflar net olmuyor, iyi «okunamıyordu». Fransa'dan sipariş edilen son u aclardan da Yunanlılar pek memnun değil­lerdi. Ama yine de havadan çekilen fotoğraflar işe

yarıyordu. Son alınan fotoğraflar, Mustafa Kemal'in Uşak bölgesinde kesin savaşı kabul etmeyeceğini gösteriyordu. Bununla beraber, Yunan ordularının Anadolu'da bir kış daha geçiremeyecekleri yolundaki tahminler yanlıştı. «Gerekirse iki yıl ve daha da fazla cephede geçirebileceklerdi».

Kısacası, mart-nisan aylarındaki başarısızlığın Yunanlılara çok büyük faydası olmuştu. Onları kof bir güvenlik duygusundan sarsıp kurtarmış ve yeni baştan kendilerini toparlamalarına yardım etmişti.

General Harington'un Görüşü: Albay Nairne'in raporu özetle buydu. Bu rapor üzerine General Harington önce 18 haziran'da görüşlerini bildirdi. Albay **«pek iyimserdir»** dedi. **«Halihazırda bir iyimserlik dalgası vardır»** dedikten sonra da Harington, özetle şunları söyledi: Yunan askerleri çabucak kendilerini toplayıp morallerini kuvvetlendirmişlerdi. Aslında iyidiler, itaatkârdılar, ama son iki başarısızlık (İnönü Savaşları) üzerine liderlerine güvenleri pek kalmamıştı. Kumandanların çoğu daha denenmemiş kimse-lerdi. **«Ancak fiili çarpışmalar sonucu tayin edecek»ti.** **«Bursa Kolordusu geçen yıldaki kadar iyi bir savaş makinesi değil»di** (3).

General Harington beş gün sonra yeniden Albayın raporu üzerindeki görüşlerini başka bakımlardan bildirdi. Generalin, Yunan topçu bataryalarının tam olduğu hakkında şüphesi vardı. Yunan ulaştırması geçen taarruzda cepheyi iyi besleyememişti ve Türkler, Yunan ulaştırmasını engellemek için bol bol zaman bulmuşlardı. Yunan birlikleri arasındaki muhaberet da zayıftı. **«Zincirde birçok zayıf halkalar var»di.**

(3) F.O. 371/6522 — C.P. 3124. Appendix B 1. Harington'un 18.6.1921 tarihli 451 sayılı teli.

Harington, Yunan kumandanlarına güvenemiyordu ve şöyle diyordu: «Kanaatimce Türk kumandanları, hedeflerini takip bakımından üstündürler. Onların hedefleri açık seçik bellidir, Yunan kumandanlarının birçoğunun kafalarında ise kararsızlık olmalı» (4).

Bir başka telgrafında da General Harington şunları bildirdi:

«Bugün Albay Nairne ile uzun bir görüşme yaptım. Yunanlılar hakkında onun rakamlarıyla benimkiler genellikle birbirlerini tutuyor. Yunan birlikleri onun umduğundan çok daha iyilermiş... Onun raporunu önemsememek arzusunda değilim. Ancak çarpışmalar (gerçeği) söyleyecek... Şimdi harekât 3 ilâ 10 temmuz arasında başlayacak gibi görünüyor, daha önce değil. Taraflardan birinin ya da diğerrinin nasıl kesin başarı kazanacağını kestiremiyorum. Yunanlılar ilk hedeflerine ulaşırsalar bile, —ki ulaşabilirler— bu onları hiç bir yere götüremeyecektir. Türkler savaşı kabul edebilirler ya da çekilebilirler...» (5)

✓ **General Marden'in Raporları:** Ablaş Nairne'den sonra yeniden Yunan ordularının durumunu incelemek üzere görevlendirilen Tümgeneral Marden, ilk raporunu 21 haziran'da İzmir'den telgrafla bildirdi. Yunan kumandanlarından ve Kurmay Başkanlığından gereken bilgileri almıştı. Yunanlıların harekât planları «Türk kuvvetlerini imha etme» esasına dayanıyordu. Bu planlar, o günkü şartlar içinde «en iyi» idi. Yunanlıların Bursa'da 4, Uşak'ta 7 tümenleri vardı. Bir de süvari tugayları vardı. Türk kuvvetlerinin da-

(4) İbid. Appendix B 2. Harington'un 23.6.1921 tarihli 472 sayılı teli.

(5) İbid. Appendix B 3. Harington'un 21.6.1921 tarihli 461 sayılı teli.

ğılışı ise şöyleydi: Adapazarı'nda 1, Eskişehir'de 6, Kütahya'da 7, (Afyon) Karahisar'da 2 tümenleri vardı. Ayrıca Eskişehir'de 1, Kütahya'da 1 ve Afyonkarahisar'ın batısında da 1 süvari tümenleri vardı. «**Yunan tümenleri Türk tümenlerinden çok üstün**» idiler. Yunanlılar, piyade kuvvetleri bakımından Türklere, 2'ye karşı 3, topçu kuvvetleri bakımından 1'e karşı 2'den fazla, uçaklar bakımından 1'e karşı 4, makineli tüfek bakımından 1'e karşı 3 üstün durumdaydılar. Yunanlıların elinde otomatik tüfekler de vardı, Türklerin böyle tüfekleri hiç yoktu. Harekât esnasında Yunan piyade üstünlüğü 1'e karşı 2'ye çıkarılacaktı.

Türk kuvvetlerini imha etme planı izleyen Yunanlılar, Türklerin önceden hazırladıkları mevkilerde savaşı kabul etmeyeceklerdi. Bu nedenle Yunan harekâtı seyyal olacaktı. Her şey iyi giderse Yunan harekâtı «büyük bir başarı» olacaktı, eğer başarı kazanamazlarsa, Yunanlıların askerî pozisyonu şimdikinden daha kötü olmayacaktı; çünkü Türklerin hareketsiz oldukları tahmin ediliyordu (6).

Bunları bildirdikten sonra General Marden, 26 haziran'da daha uzun bir rapor yolladı. Yunan cephesinde her şeyi görmüştü. «Tatmin oldum» diyordu. Yunan kumandanları iyidiler. Piyade, topçu ve süvari kuvvetlerinin birlikte yaptıkları manevralar «çok iyi» idi. General Marden manevraları da görmüştü. Birlikler araziye ve planlara pek iyi uyabiliyorlardı. Disiplin «fevkalâde» «moral pek yüksek»ti. Subay ve erlerin % 80'i savaş görmüş ve tecrübeliydi. «Birlikler müessir savaş güçleri»ydi. Topçu bataryaları iyi kamufle edilmişlerdi. İyi talim görmüşlerdi, kumandanların savaş tecrübeleri vardı. İstihbarat, vaktiyle

(6) İbid. Appendix C 1. Marden'in 21.6.1921 tarihli T.M.2. sayılı telî.

Selanik'te İngilizler tarafından yetiştirilmiş Binbaşı Phillipov tarafından yönetiliyordu, «**pek başarılıydı**». Yedek cephane stokları ve ulaştırma bakımından Albay Nairne'in verdiği rakamlar doğruduydu. Bol miktarda yedek cephane vardı. Harekât sırasında cephane kıtlığı çekilmesi söz konusu değildi. İlaş ve sıhhiye teşkilâtı da iyiydi. Uşak fırınları iyi ekmek çıkarıyorlardı. Sıhhiye teşkilâtı «**pek tatminkârdı**», ayrıca Yunanlıların iki hastane gemisi, bir hastane trenleri de vardı. Tümenlerin tayın miktarı 11.000 ilâ 12.000 arasındaydı, savaş güçleri 7.300, tüfek güçleri 4.500 idi. Türkler hem Kütahya'da, hem Afyonkarahisar'da tarruz bekliyorlardı, Kütahya ve Eskişehir'de karşı koyacak gibi görünüyorlardı. Yunanlılar, «**Türkleri yeneceklerine emin**»diler, bir an önce savaşı bitirmek istiyorlardı (7).

Bunlar General Marden'in Uşak'taki Yunan cephesinde gördükleriydi. Bursa cephesine gelince, General Marden oradaki durumu 30 haziran'da rapor etti. Orada da kumandanlar «**fevkalâde**», «**birinci sınıf**» tılar. Moral ve disiplin Uşak cephesindeki gibiydi. Tümöyle Yunan ordusu iyi teşkilâtlanmıştı. Türk ordusunun o kadar iyi teşkilâtlanmış ve teçhiz edilmiş olduğu sanılmıyordu. General, «**dolayısıyla ihtimaller Yunanlıların lehinedir**» diyordu... (8).

General Marden, Harington'un kumandası altında bulunan ve takdir edilen bir generaldi. Yunan ordusu hakkında onun raporlarından şüphe edilemezdi. Ama General Harington, bu son raporlar üzerine de «denenmiş kumandanlar hakkında hâlâ şüphem var...

(7) Ibid. Appendix C 2. Marden'in 26.6.1921 tarihli T.M. 3 sayılı teli.

(8) Ibid. Appendix C 3. Marden'in 30.6.1921 tarihli T.M. 4 sayılı teli.

Hakiki değeri ancak savaş tayin edecektir» dedi (°). Yani, Yunanlıların savaşı kazanacaklarına hâlâ inanamayan yalnız General Harington kalmış gibiydi. Herkes, Yunan ordusu hakkında çok iyimser görünüyordu.

İngiliz Genelkurmayı'nın Raporu: Büyük Yunan taarruzunun başlamasına üç gün kala, İngiltere Genelkurmay Başkanlığı da «Anadolu'daki Durum» hakkında ve özellikle «Anadolu'daki Yunan Ordusu Üzerine» bir rapor hazırladı. Aslında bu rapor, daha önceki çeşitli raporların süzgeçten geçirilip değerlendirilmeydi. Genelkurmay Başkanlığı'nın raporu, 7 temmuz günü Feld Mareşal Sir Henry Wilson tarafından Harbiye Bakanlığı'na ve sonra da Hükümet'e sunuldu. Bu raporda, özetle aşağıdaki noktalar belirtiliyordu:

«Yunan ordusu, iyi talim görmüş, iyi silahlanmış ve savaşa arzulu» idi. Yunan Genelkurmayı son başarısızlıklardan (İnönü yenilgilerinden) ders almış ve bunların sebeplerini gidermişti. Bazı zayıf noktaları bulunmakla beraber Yunan ordusu, harekâtın ilk safhasında her «halükârda» başarı kazanacak durumdaydı.

Anadolu'daki Milliyetçi Türk Ordusu'nun durumuna gelince, İngiltere Genelkurmayı, bu konuda Yunan ordusu hakkında olduğu kadar tam ve kesin bilgilere sahip değildi. Çeşitli kaynaklardan alınan bilgiler, Türk ordusunun son aylarda genişletilmiş ve metotlu, müessir bir şekilde talim ettirilmiş olduğunu gösteriyordu. Ayrıca Türkler Rusya'dan silah almışlardı. Hatta Mustafa Kemal Hükümeti müsaade ederse, Rusya'nın asker yardımı yapacağı konusunda bile emareler vardı. Bu bakımdan Çiçerin'in şu sıralarda Ankara'ya ziyareti ilginçti.

(°) Ibid. Appendix D. Harington'un 28.6.1921 tarihli 509 sayılı teli.

Türk kuvvetleri hakkındaki Yunan tahminleriyle İngiliz tahminleri birbirini tutuyordu. Yalnız Yunan tahminleri, yedek Türk kuvvetini hesaba katmıyordu. Yedek kuvvetler de hesaba katılınca, Yunanlıların piyade kuvvetlerindeki ikiye karşı üç üstünlüğü kayboluyordu. İngiltere Genelkurmayı'nın elindeki bilgilere göre, Yunanlıların silah bakımından bire karşı ikiden fazla üstünlüğü açıkça ortaya çıkmıyordu.

Yunan tahminleri kabul edilse bile, piyade kuvvetlerindeki ikiye karşı üç üstünlük pek azdı. Unutmamak lâzımdı ki, Büyük Savaş'ta, çok büyük üstünlüğe sahip olmadıkça İngilizler bile Türkleri mağlup edememişlerdi. Bu bakımdan Yunanlılar mevziî başarılar kazanabilirlerdi, ama «**büyük bir zafer kazanamazlardı**». Kuvvetlerin birbirlerine neredeyse eşit oldukları bir durumda büyük mevziî başarılar kazanılabilmesi için de «**liderlerin üstünlüğü elzemdi**». İngiltere Genelkurmayı, Türk liderlerinin Yunan liderlerinden daha aşağı seviyede olduklarını kabul edemiyordu.

Moral unsuruna gelince, bu konuda da Genelkurmay Başkanlığı Yunanlıları avantajlı durumda saymıyordu. Her iki ordu davasının haklı olduğuna inanıyordu, her iki ordu savaşa istekliydi, her iki ordu da birbirine kin besliyordu. Sonra, Yunan ordularının nisandaki başarısızlığının yarattığı sarsıntı, büsbütün unutulmuş olmazdı, nüksedebilirdi. Ayrıca Yunan ordusunun içinde siyasî entrikalar da vardı. Bunlar ordunun moraline olumsuz etki yapacak noktalardı. Diğer taraftan Türkler, tek bir amaca yönelmişlerdi ve son başarıları onların morallerini yükseltmişti. Yunanlılar «**birçok şeyi şansa bırakıyorlar**»dı.

Bütün bu nedenlerle İngiltere Genelkurmayı, «**Anadolu'ya barış getirebilecek kesin bir zafer kazanılması ihtimalini göremiyor**»du. Yani Kemalistleri,

dize getirip Batılıların barış şartlarını kabule zorlayacak kesin bir Yunan zaferi ihtimali yoktu.

Bunları belirttikten sonra İngiliz Genelkurmayı'nın raporu devam ediyordu: Müttefikler Yunanistan'a cephane, savaş malzemesi ve para yardımı yaparlarsa acaba kesin bir Yunan zaferi kazanılabilecek ve dolayısıyla Anadolu'da Müttefiklerin istediği biçimde bir barış yapılabilir miydi? Müttefikler cephane, savaş malzemesi ve para yardımı yapmazlarsa Yunanistan'ın «ilânihaye» harekâtı sürdüremeyeceği muhakkaktı. Ama, Yunan ordusunun diğer bakımlardan kendisine verilen «görevi» yerine getirebileceğinden kesinlikle emin olunmadıkça cephane, savaş malzemesi ve para yardımı yapılmasının bir işe yaramayacağı da muhakkaktı. İzmir'deki üslerinden uzaklarda ve ulaştırmanın pek güç olduğu bir ülkede savaşan Yunanlılar, 200.000 kadar askere sahip oldukları halde cepheye ancak 51.500 tüfek bulundurabiliyorlardı. Bu rakam onlara yeteri kadar üstünlük sağlamıyordu. Bu nedenle Yunanlıların en fazla insan gücüne ihtiyaçları vardı. Türkler şimdiki mevkilerinden sökülebilirlerse çok muhtemelen geri çekilecekler ve daha doğuda savaşa devam edeceklerdi. O zaman Yunanlılar daha uzun ve gittikçe savunması daha zorlaşacak ulaştırma hatlarında savaşmak zorunda kalacaklardı. Bu da Yunanlıların insan gücüne ihtiyaçlarını daha da arttıracaktı.

Şu halde Yunanlılara cephane, savaş malzemesi ve para yardımı yapmak bir işe yaramayacaktı. Yunanlılara yardım yaparken aynı zamanda Türklerin dışarıdan yardım almalarının önünü kesmek lâzımdı. Müttefikler bir yandan Yunanistan'a yardım yaparlarsa, diğer yandan da Türklerin dışarıdan yardım almalarını önlerlerse ancak o zaman Yunan orduları savaşı kazanabilecek duruma geçebilirlerdi. Ama İngiltere

Genelkurmayı, Kemalistlerin dışarıdan yardım almalarının önüne geçilemeyeceği kanısındaydı. Dolayısıyla, Yunanlılara insan gücü, yani asker gönderme, biçiminde yardım yapılmadıkça cephane, savaş malzemesi ve para yardımı yapılması Yunan zaferi için کافی gelmeyecekti. Ayrıca İngiltere Genelkurmayı, ağustos 1920 tarihinden beri Yunanistan'dan bir istek listesi almamıştı. O tarihte Yunanistan'dan uzun bir liste alınmıştı. O listede birçok ihtiyaç gösteriliyordu. Ama o zamandan beri Yunanistan «açık piyasadan» bu ihtiyaçlarını karşılamış bulunuyordu. İstenirse, İngiltere Yunanistan'a tüfek, tüfek mermisi, el bombası yardımı yapabiliirdi. Ayrıca Yunanistan'a teknik malzeme de verilebilirdi... ⁽¹⁰⁾ İngiltere Genelkurmay'ının raporuna, Yunan ordusunun durumuyla Türk ordusunun İngilizlerce tahmini hakkında iki tablo eklenmişti. (Tablolar için bkz. sayfa 156 ve 158.)

Yunan taarruzu arifesinde İngilizler tarafından hazırlanan raporların en önemlileri yukarıda özetlendi. Bunlardan bazı noktalar ortaya çıkmaktadır. Toparlamak gerekirse şunlar söylenebilir: Sakarya'ya kadar sürecek genel Yunan taarruzu arifesinde Yunan ordusu adamakıllı silahlanmıştı, talim görmüştü, korkunç bir «savaş makinesi» durumundaydı. Yunan ordusunu yerinde görüp inceleyen Albay Nairne'le General Marden, Yunanlıların askerî gücünün her bakımdan Türklere üstün olduğu sonucuna varmışlardı. Yalnız Türklerin süvarileri daha fazlaydı. Top, tüfek, asker vs. bakımlardan Yunanlılar daha üstündü. Yunanlıların kendileri, Türklere karşı kesin bir zafer kazanacaklarından şüphe etmiyorlardı. Savaşı bitirmek için

(10) F.O. 371/6522: The Cabinet. C.P. Secret 3124. «Position in Anatolia. Memorandum by the Secretary of State for War.» 11.7.1921.

(A) ANADOLU'DAKİ YUNAN KUVVETLERİ.

Cephe	Kuruluşları	Tüfek	Makineli tüfek	Dağ topu	Sahra topu	Ağır top	Düşünceler
Kuzey cephe (Bursa)	Dört tümen: 3. 7. 10. 11. tümenler	18.000	288	64	36	8	Toplam tayın miktarı 200.000 kadar
Güney Cephe (Uşak)	Yedi. tümen. Ayrıca bir süvari tümeni: 1. 2. 4. 5. 9. 12. 13. tümenler.	33.500	504	104	68	46	
	Harekâta kullanılabilecek toplam	51.500	792	168	104	54	
Ulaştırma hatları	İki ordu alayı ile ulaştırma kuvvetleri	6.500	24	
	Genel toplam	58.000	816	168	104	54	

• sabırsızlanıyorlardı. Yunan cephesini gören İngiliz Albayı ile Generali de az çok Yunanlıların bu kanaatine katılıyor gibiydiler.

İstanbul'da İngiliz Orduları Başkumandanı Kor-general Harington, bu iyimser görüşlere katılmıyordu. Uzun uzun nedenlerini söylememekle beraber, Yunanlıların kesin bir zafer kazanabileceklerine emin olamıyordu. Yunanlıların zafer kazanıp kazanamayacaklarını «**çarpışmalar gösterecek**» diyordu. Başka türlü söylemek gerekirse General Harington, Yunanlıların ve Yunan etkisi altında kalmış İngilizlerin iyimser görüşleri karşısında, karamsar görüşü temsil ediyordu. Ama Harington, o sıralarda hemen hemen yalnız kalmış gibiydi. Kendisinin de belirttiği gibi, İngiltere'de, Yunan ordusunun durumu ve muhtemel zaferi hakkında bir «**iyimserlik dalgası**» hüküm sürüyordu.

İngiltere Genelkurmay Başkanlığı, orta görüşü temsil ediyordu. Ne Yunan cephesini gezip görmüş olanlar kadar iyimser, ne de General Harington kadar karamsardı. Genelkurmay Başkanlığı daha yukarıdan ve daha geniş açıdan durumu değerlendiriyordu. Çok iyimser değildi, çünkü başka etkenleri de hesaba katıyordu. Özellikle yedek Türk kuvvetlerini, Türk askerinin moralini ve Türk kumandanlarının liderlik kabiliyetini de düşünüyor ve bu bakımdan kesin bir Yunan zaferine ihtimal veremiyordu. Ama Genelkurmay Başkanlığı hiç değilse ilk safhada Yunanlıların başarılar kazanacaklarını tahmin ediyordu. Sonra, hükümete sunduğu raporunda Genelkurmay Başkanlığı, Yunanlılara yardım yapılmasını da öngörüyordu. Ne var ki, silah, cephane, para yardımını yeterli görmüyordu. Açıkça belirtmemekle beraber, Yunanlıların zaten dişine kadar silahlanmış olduklarını, silah ve cephane yardımına daha fazla ihtiyaç duyma-

(B) TÜRK MİLLİYETÇİ KUVVETLERİNİN İNGİLİZLERCE TAHMİNİ

Cephe	Kuruluşları	Tüfek	Makinelî tüfek	Hafif top	Ağır top	Düğünceler
Kuzey cephe	Altı tümen; bir süvari tümeni	23.000	167	73	18	(X) Yunan tahminleri bunları hesaba katmamaktadır.
Güney cephe	On tümen; iki süvari tümeni	25.000	146	48	18	
Ankara'nın Batısında	Üç tümen; bir süvari tümeni (X)	8.000	?	40	3	
	Hemen kullanılabilircek toplam	56.000	313	161	39	
Kilikya'dan geleceği bildirilen	İki tümen (X)	5.000	32	13	..	
Amasya'da.	Üç tümen; iki süvari tümeni (X)	7.500	?	?	?	
	Genel Toplam	68.500	345	174	39	

Kaynak: İngiltere Genelkurmay Başkanlığının 6.7.1921 tarihli raporu. F.O.371/6522 : Secret. C.P. 3124

dıklarını söylemek istiyordu. Kesin Yunan zaferi için ya Türklerin dışardan yardım almalarını önlemeyi, ya da Yunan ordusuna insan gücü biçiminde yardım etmeyi salık veriyordu. İnsan gücü biçiminde yardım etmek demek, İngiliz ordularının da Yunanlılarla birlikte Kemalist kuvvetlere karşı fiilen savaşa girmeleri demek olacaktı ki, bunun komplikasyonları Genelkurmay Başkanlığı'nı da aşabilirdi.

Bunlar askerlerin görüşleriydi. İngiltere'nin Türkiye'ye karşı politikasını çizenlerse askerler değil, politikacıları. Politikacılarla askerler arasında bu konuda görüş ayrılığı vardı. Askerlere kalsa, İstanbul'u ve Boğazlar bölgesini boşaltacaklar, Mustafa Kemal'le görüşüp anlaşmaya çalışacaklardı. Bu bakımdan Lloyd George'lar, Lord Curzon'lar askerlere ve hele General Harington gibi karamsar düşünenlere için için kızıyorlar, onların görüşlerini de paylaşmıyorlardı. Sonra politikacılarla diplomatlar, işi yalnız askerî açıdan görmüyorlar, geniş dış politika açısından ölçüp biçiyorlardı. İngiltere, Birinci Dünya Şavaşı'nın en büyük galip devleti olarak, mağlup devletlerin hepsine isteği barış antlaşmalarını dikte edebilmişti. Ne Almanya, ne Avusturya ve ne de Bulgaristan ve Macaristan gibi küçük mağlup devletlerin hiç biri seslerini çıkaramamışlardı. Kala kala Türkiye'ye Sèvres Antlaşması'nı empoze edebilmek kalmıştı. Bazı değişiklikler yapıldıktan sonra bile Sèvres'i Türklere empoze edememek, İngiltere'nin prestijine bir darbe olacaktı. İngiliz İmparatorluğu Doğu'daki prestijini ve çıkarlarını epeyce kaybedecekti. «Şimdi», **«Kemalist ayaklanmasını bastırabilmek için»** Anadolu'ya İngiliz askerleri gönderilemediğine göre, tek bir yol, tek bir şans kalmıştı: Yunan ordularının Kemalistleri ezebilme şansı. Geniş dış politika açısından bu, İngiltere için **«pek hayati»** (so vital) idi.

Başlamak üzere olan büyük taarruz için Yunan orduları adamakıllı hazırlanmıştı, dışlerine kadar silahlandırılmıştı. Yunanistan'da top, tüfek fabrikası yoktu. Yunanistan kamyon yapamıyor, uçak yapamıyor, gemi yapamıyordu. Ama Yunan ordularının elinde bütün bunların hepsi bol miktarda vardı. Nereden ve niçin gelmişti bunca savaş malzemesi? İngiliz Genelkurmayı'nın raporunda Yunanistan bunları «**serbest piyasadan**» sağlamış deniyordu. Bu «**serbest piyasa**» aslında büyük ölçüde İngiliz piyasasıydı. İngiliz silah sanayii. bazen doğrudan doğruya, bazen de dolaylı yoldan Yunanistan'ı silah deposu, müthiş bir «**savaş makinesi**» haline getirmişti. Silahların bir kısmı önce İngiltere'den Romanya'ya, oradan da Yunanistan'a sevk edilmişti. Birinci Dünya Savaşı'nın kazançlı galiplerinden Romanya, galipler arası dayanışma uyarınca, bu işte transit merkezi rolü oynamıştı. Bir başka yol İspanya idi. O yoldan da Yunanistan'a malzeme ve silah doldurulmuştu. Ayrıca Fransa da bir miktar savaş malzemesi yollamıştı. İngiltere'nin Türk - Yunan Savaşı'ndaki «**tarafsızlığı**» resmen ilân edildikten sonra da, Yunan taarruzunun ortasında, 10 ağustos günü Lloyd George, doğrudan doğruya Yunanistan'a savaş malzemesi yollanabilmesi için İngiltere Ticaret ve Sanayi Odalarına emir verebiliyordu.

Bu kadar silahlandırıldıktan sonra da Yunan ordularının başarı kazanamayacaklarına İngiliz diplomatlarıyla politikacıları pek ihtimal veremiyorlardı. Yunan zaferinden büyük ölçüde umutluydular. Sonra Yunan zaferi İngiltere bakımından da «**pek hayati**» görüldüğüne göre, Yunan taarruzunun sonucunu umutla beklemek uygun görülüyordu. En kötü ihtimalle, Yunan ordularının ilk safhada başarı kazanacakları muhakkak gibiydi. Bunu, en kötümser olan General Harrington bile inkâr edemiyordu, İngiliz diplomasisi

Yunan ordularının ilk safhadaki başarılarından sonra Atina Hükümeti'nin arabuluculuk teklifine yanaşacağını ve ayrıca Kemalistlerin de barış yapmaya razı olacaklarını tahmin ediyordu. İyiden iyiye hazırlandığı taarruzdan vazgeçip Müttefiklerin arabuluculuk tekliflerini kabul etmemiş olan Yunanistan, Kemalist kuvvetlere karşı başarılar kazanınca tatmin olacak ve barış yapmayı kabul edecek, diye umuluyordu. Tabii böyle bir barış, Yunanistan için biraz avantajlı olacaktı. Yani Yunanistan, Sèvres Antlaşması'yle kendisine verilmiş olanlardan daha fazlasını isteyecekti ve muhtemelen Batı Anadolu'da yeni toprakları Yunanistan'a katmaya çalışacaktı.

Öte yandan, taarruzun ilk safhasındaki Yunan başarıları üzerine Kemalistlerin dik başlılığından eser kalmayacaktı. Mustafa Kemal, İngilizlerin deyimiyle, «**akıl almaz**» isteklerinden vazgeçecek ve «**daha makul**» olacaktı. Böyle olunca Kemalistlere Sèvres Antlaşması'nı kabul ettirmek kolaylaşacaktı. Belki, «**şerefli bir barış**» yapılmış gösterişinde bulunmak için, Sèvres'in iktisadi ve malî hükümleri bir derece hafifletilebilirdi. Kapitülasyonlar çerçevesinde Türkiye'nin «**kalkındırılmasına**» yardım edileceği vaat edilebilirdi. Böylece Anadolu'da bir barış yapılabilir, İngiliz prestijiyile çıkarları da bu badireden pek zedelenmeden kurtarılmış olurdu. General Harington, Yunan orduları taarruzun ilk safhasında başarılar kazanırsa bile «**bu onları hiç bir yere götürmez**» diyordu. İngiliz diplomatlarıyla politikacıları ise bu başarıların devletleri barışa götüreceğine kendilerini inandırmışlardı.

«Her halükârda» hazırlanmış olan büyük Yunan taarruzu ertelenmeyecek ve gelişmeler yakından izlenecekti.

«Atina'nın Çanları»

9 TEMMUZ 1921 GÜNÜ Bursa cephesinde Yunan taarruzu başladı. Üç gün sonra Uşak cephesi de taarruza geçti. Epeydir beklenen genel Yunan taarruzu böylece tam olarak başlamıştı. Elenizm şahlanmıştı artık. Yunan orduları imha savaşı yapacaklar ve öncelikle Kemalist orduları yok edeceklerdi. Yunan taarruz planının hedefleri şöyleydi:

- Birinci hedef: Türk ordularını savaşı kabule zorlayıp imha etmek,
- İkinci hedef: Kemalistlerin başkenti Ankara'yı işgal etmek ⁽¹¹⁾.

Genel Yunan taarruzu Yunanistan'da bayram sevinci yarattı. Halk sokaklara döküldü. Gazeteler coşkun makaleler yayınlamaya başladılar. 13 temmuz günü İngiltere'nin Atina Elçisi Lord Grancille şunları tefliyordu:

«(Yunanistan'da) Hükümet ve Venizelos taraftarı bütün gazeteler uzun uzun geciktirilmiş taarruzun başlaması üzerine heyecanlı makaleler yayınlıyorlar ve kesin zaferden emin olduklarını belirtiyorlar. (Gazeteler) son hedefin İstanbul olacağını da sözlerine ekliyorlar. Yalnız bir Venizelos'çu gazete (Mustafa) Kemal'in çok kuvvetli olduğu uyarısında bulunuyor, ama bunun, Yunan zaferini daha da parlak hale getireceğini ekliyor... Sosyalist organ bütün bu iyimserliğin saçma olduğunu ve zaferin bile faydasız ve kısır olacağını söylüyor» ⁽¹²⁾.

Basının yayınları paralel olarak, Yunan parla-

(11) F.O. 371/6533/E. 11464. Secret C.P. 3434.

(12) F.O. 371/6522/E. 8090: Granville'den Curzon'a. Tel. Atina. 13.7.1921, No. 404.

mentosu da 14 Temmuz günü heyecanlı bir toplantı yaptı. Başbakan Gounaris, Yunan Hükümeti'nin, arabuluculuk ve barış tekliflerini reddederek nasıl taarruza karar verdiğini anlattı. Hükümetin kararı bütün partilerce alkışlandı. Başbakandan sonra Reformist partinin lideri Stratos kürsüye çıkıp uzun bir konuşma yaptı. Şunları söyledi:

«Müttefik Devletlerin arabuluculuk teklifine Hükümet'in cevabını uygun buluyorum... Yunan ordusunun harekâta hazır olduğu bir sırada müzakerelere girişmek, bu orduyu hareketsiz bırakmaktan başka sonuç vermezdi... Baylar, böyle (arabuluculuk) teşebbüsleri, büyük hami devletlerce mağlup dostları için yapılır... Arabuluculuğu kabul etmesi Yunanistan'ın bu savaşta durumu zayıflatırdı... Yabancı hâkimiyetinde bir parsel Yunan toprağı kaldıkça hiç bir barış mümkün olamaz... Bir antlaşmayla (Sèvres ile) haklarımızın asgarisi tanındı. Gayri meşru bir teşkilât bu antlaşmaya karşı çıktı ve onun uygulanmasına karşı direndi. Böyle bir durum karşısında, asilere kendi iradesini empoze edebilmesi için Yunanistan'a yetki verilmesi beklenirdi. Bunun yerine şimdi, kazanılmamış hakların zararına anlaşma teklif ediliyor. Bu şartlar altında uzun ömürlü ve şerefli bir barış yapılamaz.

Yunan ordusu bugün, yalnız bu antlaşmanın hükümlerini değil, aynı zamanda Yunanistan'ın iradesini empoze etmeye çağırıldı... Yunanistan artık Sèvres Antlaşması'nın kendisine tanıdığı asgarî haklarla yetinemez... Kötü niyetli düşmana karşı kendisini koruyacak sınırlar istemeye, kan ve para fedakârlığına karşılık tavizler almaya onun (Yunanistan'ın) hakkı vardır... (13)

(13) Progrès d'Athènes, 15.7.1921 ve F.O. 371/6524/E. 8521.

Venizelos'çu parti mebuslarından Danglis de Hükümet'in görüşmeleri reddedip genel taarruza karar vermesini uygun buldu. Gounaris'le Stratos'u destekleyen bir konuşma yaptı. «**Hükümet'in, Sèvres Antlaşması'nın zayıflatılmasını önedikten başka Yunanistan'a yeni avantajlar sağlamaya çalışacağına inanıyorum**» dedi (14).

Yunanistan'da hemen hemen herkes Kemalistle karşı kesin bir zafer kazanacaklarına inanıyordu. Onun için de Sèvres Antlaşması'yle Yunanistan'a verilmiş olan Trakya'yla İzmir bölgesi artık yetersiz görülüyordu. Yunanistan yeni topraklar, yeni avantajlar isteyecekti. Buna haklı görülüyordu. Basın, halk, parlamenterler ve Hükümet, hepsi Yunan zaferinden emin olarak aşırı derecede iyimserdi. Yalnız Atina'daki Fransız İşgüderi bir haber almıştı: Yunan Hükümeti'nin bu iyimserliğinin arkasında için için bir korkusu da varmış. Mustafa Kemal'in savaşı kabul etmeyip geri çekileceğinden Hükümet korkuyormuş. Türk orduları çekilirlerse Yunanlıların imha savaşı hedefine ulaşamayacak ve savaş uzayıp gidecekmış. Atina'da açığa vurulmayan korku buymuş (15).

Gerçekten Türk orduları Yunanlıların imha savaşına fırsat bırakmadan çekilmeye başlamışlardı. Türk kuvvetleri bütün ağırlığıyla Doğu'ya doğru çekiliyordu. Çekilirken yalnız süvariler geride bırakılmıştı. Çekilen ordunun arkasını süvariler koruyordu. Türk kuvvetleri çekildikçe Yunan orduları hızla ilerlemeye başlamışlardı. 13 temmuz günü Yunan orduları Afyon'a girmişlerdi. Harekâtın ilk günlerinde Afyon'dan daha önemli olan Kütahya'ydı.

(14) Ibid.

(15) F.O. 371/6524/E. 8521. Granville'den Curzon'a. Yazı. 15.7.1921, No. 312.

Yunan ordularının Bursa bölgesindeki kuzey grubuyla Uşak bölgesindeki güney grubunun orta yerinde Kütahya bulunuyordu. Burada, iki Yunan cephesi arasında bir çeşit gedik vardı. Türk kuvvetlerinin büyük ağırlığı bu gediğin karşısında, Kütahya ve Eskişehir bölgesinde toplanmıştı. Bu merkezî mevkiiden Türk kuvvetlerinin iç hatlarda harekât olanağı vardı. Türk kuvvetleri için bu mevki avantajlıydı. Bu nedenle, Afyon'dan sonra Yunan orduları büyük kuvvetlerle Kütahya'ya doğru saldırıya geçtiler. 13 temmuz günü beş Yunan tümeni, Afyon - Eskişehir demiryolu boyunca Kütahya'ya yürüdü. 13 ve 14 temmuz günleri Yunan orduları fazla bir direnişle karşılaşmadan ilerlediler. 15 temmuz günü Türk kuvvetleri oldukça sert bir direniş gösterdikten sonra çekildiler. Yunan kuvvetleri ilerlemeye devam ettiler. Türk orduları kesin savaşı kabul etmiyordu. 16 temmuz'da da Yunan orduları ilerlediler. Ve 17 temmuz günü dokuzuncu ve onuncu Yunan tümenleri, kuzey - batıdan ve güneyden Kütahya şehrine girdiler. Türk orduları kuzey - doğuya, yani Eskişehir'e doğru çekildiler.

Yunan ordularının Kütahya'ya girişi, büyük bir zafer olarak görüldü. Atina'da coşkunluk yarattı. İngiltere'nin Atina Elçisi Lord Granville, bu konuda Lord Curzon'a şunları telledi:

«Kütahya'nın zaptedilişi haberi Atina'ya 18 temmuz akşamı geç saatlarda ulaştı ve Mecliste Başbakan tarafından açıklandı. Kiliselerin çanları çaldı ve halk yığınları alkışlarla tabancalar vs. patlatarak hemen hemen bütün gece sokakları dolaştı. Halk kitleleri sabahın erken saatlarında iki defa Majestelerinin Elçiliği'ni ziyaret etti ve Büyük Britanya'yla Başbakanı alkışladı. Başka Elçilikleri ziyaret etmedi. Dün sabah (19 temmuz sabahı) yüz bir pare top atıldı ve Katedral'de resmî şükran âyini yapıldı.

Bütün gazeteler, Yunanistan'ın gördüğü bu en büyük zafer için heyecanlı övgüler yayınlıyorlar ve bazıları bunun dünyanın en kesin savaşı olarak bile-neceğini yazıyorlar. Gazeteler dün bunu savaşın ni-hai zaferi olarak ilân ettiler ve sayıları elli bine ula-şan esir alındığı yolunda hikâyeler anlatıldı. Bugün (20 temmuz) şaraba biraz su katıldı ve hiç değilse bir gazete, Türkler kuzey - doğu'ya çekilebilmişlerse orada zaptedilecek pek kuvvetli mevkiiler olduğunu belirtti.

Bu sabah Dışişleri Bakanı bana Hükümet'in he-nüz hiç bir tafsilât almadığını, fakat zaferin pek tat-minkâr olduğuna dair Kralın Başbakan'a telgraf çekti-gini söyledi» (16).

Aslında Türk kuvvetleri, plan gereğince, fazla esir vermeden çekilmişlerdi. İngiliz Genelkurmayı'nın daha sonraki bir raporunda bu çekilmeyle ilgili ola-rak şunlar belirtiliyordu: «Türkler kuzey - doğu'ya Es-kişehir'e çekildiler. Ele geçirilen Türk emirleri, onla-rın kesin bir savaştan kaçındıklarını gösterir yönde-dir ve çekilme, metotlu ve iyi gerçekleştirilmiştir. Orduyu korumak için süvariler arkada bırakılmış-tır» (17).

Yunanistan'ın yurt dışındaki temsilciliklerine tel-lenen 19 temmuz tarihli basın bülteni Kütahya'nın Türkler tarafından terk edildiğini, Yunan kuvvetlerinin 17 temmuz günü öğleden sonra saat 3'te şehre gir-diklerini bildiriyordu. Bülten'de belirtildiğine göre, «Türklerin insan ve malzeme zayıyatı henüz tespit

(16) F.O. 371/6524/E. 8397: Granville'den Curzon'a. Tel. Atina, 20.7.1921, No. 414.

(17) F.O. 371/6528. Secret. C.P. 3266. İngiliz Genelkurmayı'nın 5.8.1921 tarihli raporu.

edilmemişti.» Ama, «**güvenilir kaynaklardan**» öğrenildiğine göre, 30.000 kadar esir alınmıştı! «**Düşmanın direnişini çökertmek**» için Türk orduları şiddetle kovalanmaktaydı. Bir yandan Kütahya'yla Eskişehir, öte yandan da Eskişehir'le Ankara arasında Türklerin geri çekilme yollarını kesmek için Yunan ordularının ileri harekâtı «**başarıyla sonuçlanmıştı.**» «**Önceden hazırladıkları mevkilere koparılmış olan Kemalistler ya kaçacaklar ya da teslim olacaklar**»dı ⁽¹⁸⁾. Yunan basın bülteni buydu. 30.000 Türk esiri alındığı gibi yalanları da kapsayan bu bültenler, Yunanistan'ın dış temsilciliklerince resmen yabancı Dışişleri Bakanlıklarına da sunuluyordu.

Yine 19 temmuz tarihli Yunan Bahriye Kuvvetleri tebliği, Yunan uçaklarının «**başarılı harekâtı**»nı anlatıyordu. 16 temmuz günü üç Yunan uçağı Çukurlar istasyonunu bombalamışlar, oradaki Türk lokomotiflerine ve savaş malzemesine zayıat vermişlerdi. 17 temmuz günü yine üç Yunan uçağı Alayunt istasyonunu bombalamışlardı. Oradan kuzeye doğru çekilmekte olan «düşman» topçularına zarar vermişlerdi. 18 temmuz günü Yunan uçakları, 200'den fazla vagon bulunan Eskişehir istasyonunu bombardıman etmişlerdi ⁽¹⁹⁾.

20 temmuz günü İzmir'deki İngiliz Başkonsolosu H. Lamb, Kütahya'nın zaptının doğrulandığını, Yunanlıların 5.000 zayıat verdiklerini kabul ettiklerini, Yunan Kralı'nın İzmir'den cepheye, Kraliçe'nin de Yunanistan'a hareket ettiklerini tebliyordu ⁽²⁰⁾. Kral Konstantin İzmir'den cepheye yollanırken Yunan ileri ha-

(18) F.O. 371/6524: 19.7.1921 tarihli Yunan Basın Bülteni.

(19) İbid. Aynı tarihli Yunan Bahriye tebliği.

(20) F.O. 371/6523/E. 8363. Lamb'dan Curzon'a. Tel. No. 65 (R).

rekâtı da devam ediyordu. Kütahya'yı aldıktan sonra Yunan kuvvetleri vakit kaybetmeden ileriye yürümüşlerdi. Beş Yunan tümeni Eskişehir demiryolu hattını izliyordu. İki tümen de Seyitgazi yoluyla Türkler'in Eskişehir doğusuna çekilme yolunu kesmek için sağ kanada doğru yürüyordu. Yunan ileri hareketi hızla ilerlemekteydi. 19 temmuz günü Yunan kuvvetleri Eskişehir'e yaklaşmışlardı. Asıl Türk kuvvetlerinin şehrin doğusunda buldukları haber alınmıştı. 19-20 temmuz'da iki Yunan tümeni Seyitgazi'nin güneyinde Türk direnişiyle karşılaşmışlar, geçici olarak durdurulmuşlardı.

20 temmuz tarihli Yunan basın bülteni, ileri hareket hakkında heyecanlı haberler veriyordu: Genel Yunan taarruzunun başlangıcından beri, yani on gün içinde, Yunan kuvvetleri 100 ilâ 120 kilometre ilerlemişlerdi. Bunun 80 ilâ 100 kilometresi savaşla geçmişti. Zaman zaman siperlerde süngü süngüye savaşılmıştı. Yunan askerleri, kendilerine has bir direniş rekoru kırmışlardı. Özellikle dokuzuncu tümen, yakıcı güneş altında dinlenmeden 35 kilometre yürümüştü. Yetkililer, Kütahya üzerine hücumun asıl amacının şehri zaptetmek olmadığını bildiriyorlardı. Asıl hedef «düşmana» mümkün olduğu kadar insan ve malzeme zayiati verdimektir. Kütahya 55 bin Türk askeri tarafından tutuluyordu. 80 kilometrelik bir cepheydi. Bunun büyük kısmı dikenli tellerle korunan siperlerden meydana gelmekteydi. «Düşman» bu cepheyi terkederken buraya yığılmış olduğu malzeme yok edememişti. Yunanlılar malzemeleri ele geçirmişlerdi. Türk esirlerinin sayısı henüz belli değildi. Ama 2000 deve Yunanlıların eline geçmişti. Kütahya'nın zaptedilişi arifesinde, 16 temmuz günü Mustafa Kemal şehirdeydi. «Pek telâşlıydı.» Tam o sırada Yunan uçakları Kütahya'yı bombalamışlardı. Bir

bomba Mustafa Kemal'in önüne düşmüştü. Karargâh subaylarından dördü ölmüş, yirmisi yaralanmıştı. Şimdi bütün dikkatler Eskişehir'e karşı girilen harekât üzerine toplanmıştı. Yunan kuvvetleri kuzey'den Eskişehir'e doğru ilerliyordu. Kuzey'den gelen Yunan kollarıysa İnegöl, Bilecik ve Pazarcık kasabalarını zaptetmişti. Eskişehir önlerinde savaş başlamıştı. Kemalistler, Yunan kuvvetlerinin sağ kanadında bir şaşkırtma harekâtına girişmişlerdi ama kolayca püskürtülmüşlerdi (21).

Bol keseden yalan yanlışları yanında, Yunan basın bülteninin doğru noktaları da vardı. Yunan kuvvetleri Eskişehir üzerine yürümüşlerdi. Durmadan yürüyorlardı. Ve 20 temmuz günü Yunan kuvvetleri Eskişehir'e de girdiler. Ertesi gün Yunan Dışişleri Bakanı Baltazzi, Yunanistan'ın dış temsilciliklerine şu genelge telgrafı yolladı:

«Perşembe günü (20.7.21) kızgın bir vuruşmadan sonra akşam saat 8.00'de onuncu tümenin Eskişehir'i zaptettiği haberini biraz önce aldığımızı bildirmekle mutluym.

Majeste Kral bugün Kurmay heyetle birlikte Uşak'a gitti.

Ordu isabetle ve sür'atle düşmanı kovalama harekâtına devam ediyor.

Kemalist sürülerinden kurtarılan Hıristiyan, Musevi ve hatta Müslüman halkın sevinci tarifsizdir.

Eskişehir'e girince General Polymenakos halka bir bildiri yayınlayarak, Yunanlılar tarafından zapt edilen bütün bölgelerde, ırk ve din ayrımı gözetilmeksizin, adalet, hürriyet ve eşitlik hüküm süreceğini ilân etti» (22).

(21) F.O. 371/6523: 20.7.1921 tarihli Yunan Basın Bülteni.

(22) F.O. 371/6524: Baltazzi'nin 21.7.1921 tarihli teli.

Dışişleri Bakanı'nın bu telgrafını yine 21 temmuz tarihli Yunan basın bülteni tamamlıyordu: Eskişehir'e ilk giren onuncu ve yedinci tümenler Bursa'dan gelmişlerdi. Türkler, Eskişehir'in kuzey - batısında direnmeyi denemişlerdi. Sol kanatta Bursa ve Bilecik'ten gelen kol Eskişehir - Ankara demiryoluna ulaşmıştı, diğer kollar da tam hızla güney'de ricat hatlarını bombalamışlardı. Kemalist ordunun «**bozgun hali son haddine ulaşmıştı**», bıraktığı cephane ve malzeme depoları henüz sayılmamıştı. Kütahya ve Eskişehir yenilgileri «**Türk ordusunu savaş dışı etmiş**»ti. (İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda bültenin bu son cümlesinin altı çizilip karşısına bir soru işareti konmuştu.) Bülten devam ediyordu: İşgal edilen yerlerdeki Türk halkı silahlarını atarak ya da saklayarak köylü kıyafetinde evlerine dönüyorlardı. Bunun Mustafa Kemal'in önceden hazırlanmış bir planı olup olmadığı bilinmiyordu, ama bu insanlar, elbette savaş esiri olarak tutulacaklardı. Türk orduları silahlarını ve ağırlıklarını bırakarak Ankara yolu boyunca çekiliyordu. Yunan orduları kovalamaya devam ediyorlardı. Eskişehir ötesindeki kovalama, süvariler, uçaklar ve tanklarla yapılıyordu. Esirlerin üzerinde yakalanan emirler, her ne pahasına olursa olsun Kütahya'nın savunulmak istendiğini doğruluyordu. Türk basını, Çanakkale Boğazının Müttefiklerin mezarı olduğu gibi Kütahya'nın da Yunanlıların mezarı olacağı kehanetinde bulunmuştu. Türklerin Yunan ordusunu arkadan vuracakları yolundaki hikâyeler boş uydurmalardan başka bir şey değildi (23).

Yine 21 temmuz günü İngiltere'nin Atina Elçisi, Lord Curzon'a şunları telledi:

«**Eskişehir'in zaptedildiği haberi Atina'ya dün ge-**

(23) İbid. 21.7.1921 tarihli Yunan Basın Bülteni.

ce ulaştı ve Kütahya'nın düşüşündeki gibi sahneler yarattı. Çok büyük bir kalabalık sabahın erken saatlerinde Majestelerinin Elçiliği'ne yine geldi ve Büyük Britanya'yı, Kral'ı ve Başbakan'ı alkışladı. Bu sabah yine kilise çanları çaldı, 101 pare top atıldı ve âyin yapıldı.

Yunan basını, tabii, her zamankinden daha heyecanlı ve Sèvres Antlaşması kararlarının artık Yunanistan için yeterli olmadığını, (Yunanistan'ın) Küçük Asya'nın verimli topraklarını işletebileceği stratejik sınırları olması gerektiğini bildirmektedir. Birçok gazete, Eskişehir yolunun Ankara'ya değil, İstanbul'a gittiğini yazmaktadır. Bir Hükümet gazetesi, Büyük Devletlerin şimdiki savaşı, Büyük Savaş'ın bir devamı saymadıklarını, Yunanlılarla Türkler arasında bir mesele olarak gördüklerini, pek güzel, öyleyse Yunanlıların bu görüşü kabul edeceklerini ve (şimdiki savaşı) yüzyıl önce başlayan (Yunan) Bağımsızlık savaşının son safhası olarak saydıklarını söylemekte ve yakında empoze edilecek barışın da yalnız Yunanlılarla Türkler arasında bir mesele olmasını istemektedir. Yunanistan'ın empoze edeceği barış aynı derecede Avrupa'nın da çıkarına olacaktır» (24).

Gerçekten Eskişehir'i de zaptettikten sonra Yunanistan'ın artık ciddiyetle İstanbul'u da isteyeceği her tarafta doğrulanıyordu. **Daily Telegraph** gazetesi bunu daha 19 temmuz'da haber vermişti. Kütahya'nın zaptedilişi üzerine Atina halkının coştüğünü, kilise çanlarının durmadan çaldığını belirttikten sonra İngiliz gazetesi, Yunan gazetelerinden parçalar veriyordu. Venizelos taraftarı **Elefteros Typos** gazetesi Yu-

(24) F.O. 371/6524/E. 8464: Granville'den Curzon'a. Tel. Atina, 21.7.1921, No. 418 (R).

nanistan'ın yeni isteklerini anlatıyordu. Yunanistan, barışı İstanbul'da dikte edecekti. Venizelos vaktiyle İzmir dahil bütün Aydın vilâyetini, Bursa vilâyetinin bir parçasını, Trabzon yöresinde muhtar bir bölge (Pontus) kurulmasını, İstanbul'un milletlerarası bir devlet olmasını istemişti. Şimdi Yunan orduları zaferler kazanıyordu. Kütahya'dan sonra Eskişehir de zaptedilince Yunan orduları artık Ankara'daki Büyük Millet Meclisi'ni hesaba katmayacaklardı. Yunan Hükümeti dikkatini İstanbul'a çevirecekti (25). İngiliz gazetesi, «Zamansız Sevinçler - Sahte Zafer Raporu» diye bir anlamlı başlık atmıy da unutmamıştı.

21 temmuz tarihli «**Politeia**» adlı Yunan gazetesi, Avrupa basınının Yunan zaferinden ve Yunan isteklerinden korkmaya başladığını söyledikten sonra, özetle, şunları yazıyordu: Avrupa'nın kaygısı büsbütün yersiz değildi. Yunanlılar Prusya Kralı için çarpışmıyorlardı. Mondros mütarekesine ve Sèvres Antlaşması'na rağmen Türkler silahlarını bırakmamış, savaşa devam etmişlerdi. Bu hareket, önce galiplerin iradesine karşı bir ayaklanma sayılmıştı. Yavaş yavaş Büyük Devletler bunu millî bir hareket olarak görme-ye başlamışlardı. Bunu Türkiye ile Yunanistan arasında bir savaş olarak saymaya doğru yönelmişlerdi. Öyleyse Yunanistan'da bunu artık böyle sayacaktı. Bundan sonra yapılacak barış antlaşması da Türkiye ile Yunanistan arasında olacaktı. Büyük devletler artık buna karışmamalıydı. Yalnız şu da gözden uzak tutulmamalıydı ki Yunanistan, tek tek devletlerin çıkarlarını değil, dünyanın büyük çıkarlarını düşünüyordu. Anadolu'daki savaş, yüzyıl önce başlamış olan Yunan bağımsızlık savaşının son safhasıydı. Yunanistan yorulmadan savaşa devam ediyordu. Yüzyıl önce bugün-

(25) The Daily Telegraph. 19.7.1921.

kü Avrupalıların dedeleri, Yunan bağımsızlık savaşını pek haklı görüyorlar, heyecanlanıyorlardı. Onların to-runları şimdi materyalist olmuşlarsa, heyecan duymuyorlarsa, bu kendilerinin bileceği bir işti. Yunanistan'ın hatası değildi. Yunanistan'ın idealleri büyüktü. 10 milyonluk bir millet bu ideallerle coşuyordu. 300.000 kişilik bir ordu kurulmuştu, mucizeler yaratıyordu. Son Yunanlı ve Elen topraklarının son karışı kurtarılmadıkça Elenlerin büyük ideali gerçekleşmiş olamazdı (26). İstanbul da «esir» Elenlerin yaşadığı bir Elen şehriydi. Kurtarılacaktı. Barış ancak ondan sonra yapılabilecekti.

İngiltere'nin Akdeniz Başkumandanlığı'ndan Bahriye Bakanlığı'na çekilen bir şifre telgrafta, Eskişehir den Türkler'in «başarıyla çekildikleri, sadece 100 esir verdikleri» belirtiliyordu (27). Ama büyük Yunan zaferi raporları arasında böyle ufak tefek haberler kimsenin pek dikkatini çekmiyordu. Herkes Yunan zaferini konuşuyordu. Eskişehir'den çekildikten bir gün sonra, Türk kuvvetleri bir karşı hücumla geçmişlerdi. 21 temmuz günü şiddetli çarpışmalar olmuştu. Ama Türkler yine çekilmişlerdi. Bu da Yunan kuvvetlerinin önüne durulamadığını gösteriyordu. Öyle yorumlanıyordu. 22 temmuz tarihli Yunan Dışişleri Bakanlığı telgrafı bunu anlatıyordu: Eskişehir'in zaptından sonra, şehrin kuzey - batısında şiddetli siper vuruşmaları olmuştu. Ama «düşman» bütün hat boyunca ezilmiş, bozgun halinde çekilmişti. Savaş meydanında muazzam ganimet ve hatta yaralıları da bırakmıştı. Yunan kuvvetleri çok büyük sayıda esir almışlardı. Muzaffer Yunan ordusu nefes aldirmeden

(26) F.O. 406/47, p. 28 - 29, No. 16/1: «Politeia», 21.7.1921.

(27) F.O. 371/6524: 27.7.1921 tarihli şifre tel.

«**düşmanı**» kovalıyordu. Ordunun coşkun heyecanı tarife sığmıyordu (28).

22 temmuz günlü Yunan basın bülteni daha heyecanlıydı: «**Düşman**», 14 piyade ve 2 süvari tümeniyle şiddetli bir karşı hücumla geçmişti, ama Yunan ordusu bunu püskürtüvermişti. Ondan sonra da Yunan kuvvetleri, «**bozgun halindeki düşmanı**» kovalamaya başlamışlardı. Bir Yunan süvari tugayı 300 kadar «**düşman**» kesmişti, birçok esir ve top tüfek almıştı. Bir başka kol da yine birçok esir almıştı. «**Düşman**», arkasında büyük sayıda ölü ve yaralı bırakarak, bütün toplarını ve savaş malzemesini terk ederek çekilmişti. Şiddetle kovalanıyordu (29).

23 temmuz tarihli Yunan basın bülteni Başkumandan General Papoulas'ın konuşmasını veriyordu. Yunan ve yabancı büyük bir gazeteci grubu Başkumandan'a tebriklerini sunmuştu. Başkumandan, teşekkür ettikten sonra, uzun bir demeç vermişti: Yunan orduları yedi aylık yoğun çalışmanın meyvelerini topluyordu. Yunan Genelkurmayı iki buçuk ay içinde yepyeni bir ordu kurmuştu. Zaferlerin kendileri kadar bu çalışmalarla öğrenilmeliydi. Bu hazırlık çalışmaları sırasında pek uzun bir cephede en ufak hareketler bile dikkatle gözetlenmişti. Bu cephe, Büyük Savaş'ta Fransız Batı cephesinden daha uzundu. Öyle olduğu halde, telgraf telleri, demiryolları dikkatle gözetlenip korunmuştu. Yunan Genelkurmayı, gizlice, öyle bir plan hazırlamıştı ki, bu plan sekiz günde Yunan ordularını Afyonkarahisar'dan Eskişehir'e ulaştırmıştı. Yunan ordusunun gücü, dostla düşmana ispat edilmişti. Taarruz arifesinde Kralın İzmir'de bulunması, ordunun gücünü daha da arttırmıştı. En ufak

(28) İbid. 22.7.1921 tarihli Yunan Dışişleri telgrafı.

(29) İbid. 22.7.1921 tarihli Yunan Basın Bülteni.

teferruatına kadar hazırlandıktan sonra planı Kral da görüp onaylamıştı. Yunan Başkumandanı özetle bunları söyledikten sonra gazetecilere **«Bu planın uygulanışını izlediniz. Subaylarımı ve askerlerimi ben övcek değilim, yakıcı sıcak altında günde 55 kilometre yol aldıklarını kendiniz gördünüz»** demiş ve şunları eklemişti: **«Binlerce yıldan beri uygarlığı koruyan Yunanlılar için Küçük Asya yolları yabancı değildir; bu nedenle, harekâtımızın son hedefi ne olursa olsun, bu bir istilâ özelliği asla taşımaz»** (30). Yunan Başkumandanı Papoulas, binlerce yıldan sonra **«Elenizmin beşiği»** olan Küçük Asya'ya geldiklerini, bir yabancı ülkeyi işgal etmediklerini ileri sürüyordu.

Anadolu'daki Yunan Orduları Kurmay Başkanı Albay Pallis'in verdiği bir demeç de, Başkumandan'ın söylediklerini tamamlıyordu. Albayın söylediklerine göre, şimdiki savaş **«Elenizmin yüzyıllardan beri yürüttüğü Küçük Asya'yı uygarlığa açma savaşının devamı»**ydı. Anadolu'daki Yunan ordularının harekâtı da Büyük İskender'in seferine benziyordu. Taarruz fevkalâde parlak bir şekilde yürütülmüştü. **«Düşmana»** ağır zayıat verdirildikten başka, Afyonkarahisar - Eskişehir demiryolu alınmış, iki Yunan ordusu birbirine kavuşmuş, Ankara - Konya bağlantısı kesilmişti. Artık Yunanistan, **«bütün ülkeye yerleşme ve Boğazların bekçisi olma hakkını kazanmış»**ti. Yunan ordusu bu hakkı üzerinde **«ısrar etmeye kararlı»**ydı ve **«bunu kabul ettirebilecek güçte»**ydi (31).

Yunan Başbakanı Gounaris de **«Daily Telegraph»** gazetesini muhabiri A. Beaumont'a İzmir'de bir demeç vermiş ve İstanbul sorunu üzerinde durmuştu. Gou-

(30) F.O. 371/6524: 23.7.1921 tarihli Yunan Basın Bülteni.

(31) F.O. 371/6524/E. 8758: Granville'den Curzon'a. Tel. Atina, 30.7.1921, No. 433 (R).

naris, «en ciddi bir şekilde», «Barışa giden en kestirme yol, İstanbul sorununun çözümlenmesidir» demişti (32). Bu demeç, Yunan basınında geniş yankılar yapmıştı. Chronika gazetesi şöyle yazmıştı: «Türklerin İstanbul'da bırakılmaları, onların Sèvres Antlaşması'nı kabul edip uygulamaları şartına bağlanmıştı. Londra Konferansı'nda İstanbul Türkiye'si Ankara Türkiye'siyle birleşmişti. Şu halde Sèvres Antlaşması artık hükümsüzdür ve Yunanistan'ın İstanbul sorunu ortaya atmaya tam hakkı vardır. İstanbul etnoloji, tarihi ve coğrafi bakımdan bizimdir. (İstanbul) Bizimdir, çünkü Türkler onu koruyamamakta, orada güvenliği sağlayamamaktadırlar. Öyleyse Yunanistan, İstanbul sorununu ortaya atacaktır.» Protevousa gazetesi aynı şeyleri tekrarlayarak ve Gounaris'i destekleyerek, «İstanbul sorunu çözümlenmedikçe Türkler'le barış yapmayacağız, çünkü ortada iki Türkiye yoktur, yalnız İstanbul Türkiye'si vardır» diyordu. Venizelos'çu Hestia gazetesi de «Hıristiyan halklarının artık Türk boyunduruğu altında kalmamaları için ısrar etmek Hükümet'in görevidir» diye yazıyordu (33).

Eskişehir'in zaptından ve hele 21 temmuz günü Eskişehir önlerinde Türk kuvvetlerinin karşı taarruzu da «püskürtüldükten» sonra, Yunan zaferiyle ilgili haberler, telgraflar, yayınlar birbirini kovalıyordu. 23 temmuz günü İngiltere'nin Atina Elçisi, gizli bir şifre telgrafında, Yunanlıların Mustafa Kemal'e karşı «ezici ve kesin zafer kazandıklarını» basından aktararak bildiriyor ve şöyle diyordu: «Atina'da Genelkurmay, alınan esirler hakkında tafsilât olmadığından, daha ölçülü bir tutumda olmakla beraber, Milliyetçi ordu-

(32) «Turco - Greek War», The Daily Telegraph, 26.7.1921.

(33) «Greece and Constantinople», The Daily Telegraph, 30.7.1921.

nun savaş gücü olarak değerini büyük ölçüde kaybettiğine emindir. 21 temmuz'da Milliyetçiler'in başarısız karşı saldırısından sonra başlayan hücum ve kovalama sonunda, (Mustafa) Kemal'in ordusunu ikiye böldüklerini, iki grubu Ankara demiryolundan uzaklaştırdıklarını, birini kuzey - doğuya, diğerini de güney - doğuya sürdüklerini söylüyorlar.

Atina'da Genelkurmay, bundan sonraki harekâtın Ankara gibi coğrafi noktalardan ziyade, «düşman» kuvvetlerine karşı yöneleceğini söylüyor. Şimdi Lefke'de bulunan 11'nci tümen, muhtemelen İzmit ile Geyve bölgesini temizlemek için kullanılacak.

Yeni kurulan «İstanbul Tümeni» için asker taşıyan gemiler, birkaç gündür Pire'den Trakya'ya yollandı.

Anadolu hakkında birçok haber alma kaynağı bulunan İtalyan Elçisi. Yunanlıların aslında hiç bir malzeme ya da top ele geçiremediklerini ve nispeten pek az esir aldıklarını; (Mustafa) Kemal'in iki ay önce çekilmeye başladığını, Eskişehir imalâthaneleriyle birlikte bütün malzemesini alıp götürmüş olduğunu öğrenmiştir..

Acaba İstanbul'daki Başkumandan, gerçek Yunan başarıları ve Türklerin moral bozukluğu hakkında bir tahminde bulunamaz mı?»⁽³⁴⁾.

Zafer'den başka bir şey konuşmayan Atina basınıyla Yunan Genelkurmayının verdiği haberler, İngiliz Elçisini kandırmaz olmuştu. Atina'daki İtalyan ve Fransız Elçilikleri başka kaynaklardan, Anadolu haberlerini daha iyi izleyebiliyorlardı. İngiliz Elçisi'nin bu olanağı yoktu. İstanbul'daki İngiliz Kumandanın-

(34) F.O: 371/6524/E. 8513: Granville'den Curzon'a. Şifre tel. Gizli. Atina, 23.7.1921, No. 424.

dan bilgi sormaktaydı. Elçi, bir başka telgrafında da, Atina'daki İngiliz Ataşemiliteri'nin toplayacağı bilgileri günü gününe Londra'ya telleyeceğini söyledikten sonra, «**Ama burada (Atina'da) elde edilen bilgilerin hiç birinin güvenilir sayılamayacağını lütfen Harbiye Bakanlığı'na anlatınız**» diyordu (35).

23 temmuz'dan sonra Yunan bültenleri, bildirileri artık pek bilgi veremez olmuşlardı. Çarpışma haberleri yoktu. Yeni Yunan «**zafarleri**» kazanılmıyordu artık. Bültenler yine çıkıyordu, ama başka şeylerden bahsediyorlardı. 24 temmuz tarihli Yunan resmî bülteni, Türkler'in hâlâ doğu'ya doğru çekildiklerini bildiriyordu. Uçaklar öyle haber vermişlerdi. Atina'daki İngiliz Ataşemiliteri'yse, Yunan kuvvetlerinin Türk ordusuyla irtibatı kaybettiklerini, ancak uçaklarla Türkleri izleyebildiklerini söylüyordu (36). Bir iki gün önce, «**düşmanın nefes aldirmeden kovalandığını**» söyleyen Yunan bültenleri, şimdi artık aynı şeyi ileri sürüyorlardı. Eskişehir'den sonra Türk ordusu 80 - 100 kilometre kadar doğu'ya kayıvermişti. Yunan kuvvetlerinin nefesi kesilmiş gibiydi, Eskişehir'den doğu'ya doğru pek ilerledikleri yoktu. İki ordu arasında şimdi 60 - 70 kilometrelik bir uzaklık vardı. Yunan ordusu ağırdan ağıra yürüyordu, daha doğrusu, doğuya doğru sürükleniyordu. Türk ordusu Uşak'ta, Eskişehir'de kesin savaşı kabul etmemişti. Asıl kesin meydan savaşını vereceği yerlere doğru Yunan kuvvetlerini çekiyor, çekiyordu...

İngiltere de Türk - Yunan savaşını çok yakından izliyordu. Savaşın gelişmesi Londra'dan Hindistan'a,

(35) F.O. 371/6524/E. 8501: Granville'den Curzon'a. Tel. Atina, 25.7.1921, No. 426.

(36) F.O. 371/6524: Atina Ataşemiliterinden War Office'e. Tel. 27.7.1921, No. S.M. 69. Şifre.

Mısır'a ve Irak'a da telleniyordu. Oralarda da gelişmeler az çok izleniyordu. Savaşın birinci safhası «**Yunan zaferi**»yle bittikten sonra, İngiltere Genelkurmayı bir rapor hazırlayıp Hükümet'e sundu ⁽³⁷⁾. Raporda önce «**Yunan ilerlemesi arifesindeki durum**» gözden geçiriliyordu. İkinci bölümde, «**Yunan harekât planı**» anlatılıyordu. Üçüncü ve dördüncü bölümlerde çarpışmalar özetleniyordu. Ondan sonraki durum, İngiliz raporuna göre, özetle şöyleydi:

22 temmuz'dan sonra Yunan ordusu Kemikli Maden - Kısmetköy hattını tutmuştu. Birinci kolordu Seyitgazi'deydi. Türk kuvvetleri Sivrihisar - Mihaliç hattına yerleşmişlerdi. Yunan Genelkarargâhı Kütahya'da, Türk Genel Karargâhı ise, Polatlı yakınındaki Şeyhali'deydi. Yunan Kralı Konstantin 22 temmuz günü Eskişehir'i ziyaret etmiş, General Papoulas'tan Başkumandanlığı almıştı. Şimdiye kadarki çarpışmalarda iki tarafın zayıtı, ölü ve yaralı olarak, değişik tahmin ediliyordu. Fransız askerî otoriteleri, her iki tarafın yaralı ve ölü zayıtını onar bin tahmin ediyorlardı. Ama İngiliz askerî makamlarının kanaatince Yunan zayıtı 6.000, Türk zayıtıysa 12.000 kadardı. Türkler'den 2.000 kişi ölmüş, 6.000 kişi yaralanmış ve 4.000'de esir alınmıştı.

İngiliz Genelkurmayı, Türk ordusunun şimdiki durumunu pek iyi bilmiyordu, ama Türkler'in yenilmiş oldukları kanısındaydı. Türkler, Yunanlıların uzun bir ilerleyişine müsaade etmişlerdi. Kütahya'yı savaşız boşaltmışlardı. Ama Eskişehir'de direnmek, kesin savaşa girmek istemişlerdi. 21 temmuz'da gi-

(37) F.O.321/6528: The Turco - Greek Operations in Anatolia, July and August 1921. Memorandum by the Secretary of State for War. C.P. 3266. Secret.

riştikleri karşı hücum bunu gösteriyordu. Burada da çekilmek zorunda bırakılan Türkler'in, «**yenilgiye uğradıkları açıkça anlaşılıyordu.**» Bu yenilgi Türkler'in maneviyatını elbette bozacaktı.

Buna karşılık Yunan ordusu, İngiliz Genelkurmayı'nın kanaatine, «**güç bir harekâtı başarıyla yürütmüş**»tü. Yunan askerinin morali yüksekti. Dinlendikten sonra yeniden taarruza geçebilecekti. Yunanlıların iâşe ve ulaştırma olanakları iyiydi. Kütahya fırınları günde 35.000 ekmek çıkarıyorlardı. Eskişehir demiryolu atelyeleri çalışıyordu. Yunan ordusu halen üç yoldan besleniyordu: Karaköy yoluyla Bursa'dan Eskişehir'e malzeme taşınıyordu. Gediz yoluyla Uşak'tan Kütahya'ya karayolu ve Altıntaş yoluyla yine Uşak'tan Kütahya'ya demiryolu çalışıyordu. Daha başka yollar da vardı. Zarar görmüş yollar da yakında onarılacaktı. Kısacası Yunan ordusunun beslenme sıkıntısı yoktu. Yollar güvenlik altındaydı.

Morali yüksek, beslenmesi iyi, malzeme sıkıntısından uzak olan Yunan ordusu biraz dinlenince yeniden taarruza geçecekti. Artık Türkler'in önünde, İngiliz Genelkurmayı'nca, üç ihtimal vardı:

- (1) Ya Yunanlılarla kesin savaşı kabul edeceklerdi,
- (2) Ya daha da doğu'ya çekilecekler ve kesin savaşı kabul etmeyi geri bırakacaklardı ya da,
- (3) Orduyu dağıtıp gerilla savaşına girişeceklerdi.

İngiliz Genelkurmayı, Yunan ordularının kesin savaşı kazanacakları ve Türk ordusunun dağılıp gerilla savaşına girişeceği kanısındaydı. «**Yunan ordusunun hedefi, Türkler'e savaşı kabul ettirip mümkün olduğu**

kadar erken kesin kararı elde etmek olmalı»ydı. Yoksa Yunanlılar «**kışın da sürüp gidecek uzun bir gerilla harekâtıyla karşılaşacaklar**»dı. Belki Rus kuvvetleri de gelebilirdi.

5 ağustos 1921 tarihli İngiliz Genelkurmay Başkanlığı raporu, bu cümlelerle bitiyordu. Yunanlıların zafer kazanacağından şüphe edilmiyordu, yalnız zaman etkeni üzerinde duruluyordu. Yunan orduları bir an önce Türkler'i kesin savaşa zorlayıp işi bitirmeli, «**kesin kararı**» elde etmeliydi. Yoksa Türkler gerilla savaşına girişecekler, iş uzayıp gidecekti. İngiliz Genelkurmayı, Ruslar'ın yardıma gelmeleri ihtimali üzerinde de ciddiyetle duruyordu. 17 ağustos günü rapora bu konuyla ilgili bir ek konmuştu. Rus kuvvetlerinin halen nerelerde buldukları, ne kadar zamanda Anadolu'ya yetişebilecekleri inceden inceye hesaplanmıştı. İngiliz askerî otoriteleri, Türk ordusunun tek başına Yunan kuvvetlerine dayanabileceğine artık hiç ihtimal vermiyorlardı.

İngiltere'de artık, Türk ordusunun zafer kazanma ihtimali şöyle dursun, direnme gücü bile kalmadığına inanılıyordu. Yunan ordusu hakkında en kötümser olanlar bile şimdi Türk ordusunu kesinlikle ümitsiz görüyorlardı. Yunan taarruzunun başında, Yunan zaferinden en fazla şüphe etmiş olan General Harington da artık fikrini değiştirmişti. 27 temmuz tarihli bir şifre telgrafında Harington, «**Kanaatim:ce şimdi Milliyetçi ordunun kötü bir durumda olduğuna ve artık direnme ya da taarruz etme gücü kalmadığına şüphe yoktu**» diyordu (38).

Bu böyle olunca, Yunanlılar yüksek perdeden konuşmakta haklı değiller miydi? Büyük zafer coşkunu

(38) F.O. 371/6524: Harington'dan War Office'e. Şifre tel. No. 678.

luđu içinde konuşuyorlardı. Bir Atina gazetesi, «**Bütün milletler Büyük Savaş'ın yükü altında eğildiler, yalnız Yunan halkı manevî gücünü ayakta tuttu**» di-yordu (39). Şimdi Yunanistan Sèvres'in kendisine bahsettiklerini çok yetersiz buluyordu. En başta İstanbul'un Yunanistan'a katılması isteniyordu. Bu konuda Yunanistan gerçekten de ciddi görünüyordu. Bütün Yunan gazetelerinin yazdıklarından başka, Başbakan da İstanbul konusunu ortaya atacaklarını açıklıyordu. Seçme askerlerden bir de «**İstanbul Tümeni**» kurulmuştu. Adı resmen «**İstanbul Tümeni**»ydi. Tümen Trakya'daydı. Genişletilip iki tümen gücüne çıkarılmıştı. Gümölcine'deki altıncı Yunan tümeni, trenle Lüleburgaz'a kaydırılmıştı. Sonra Pire'den Tekirdağ'a yeni yeni asker taşınmıştı (40). Trakya'daki «**İstanbul Tümeni**», daha doğrusu tümenleri, şimdi artık «**Constantinopolis**» üzerine yürümeye hazırdı. Yunan Kralı Konstantin, 12 haziran'da Atina'dan, «**İstanbul'a, İstanbul'a!**» alkışları arasında uğurlanmamış mıydı? O günler artık gelmişti.

İstanbul Yunanistan'ın «**avucunun içinde**» gibiydi ama, bu kadarı yetecek miydi? 1920 yılında İngiltere Başbakanı Lloyd George, «**Osmanlı İmparatorluğu'nun mirasçısı Yunanistandır**» dememiş miydi? Osmanlı İmparatorluğu neydi? Orta - Doğu demek değil miydi? Öyleyse Yunanistan Orta - Doğu'yu da isteyecekti. Atina'daki İngiliz Elçisi'nin 26 temmuz'da bildirdiğine göre, Yunanlılar Orta - Doğu'yu da istiyorlardı artık. Bir Yunan gazetesi: «Orta - Doğu bizimdir; orada yalnız biz varız ve gelecekte Doğu sorunlarında yalnız bizim irademiz hesaba katılacaktır.

(39) F.O. 406/47, p. 28, No. 16.

(40) F.O. 371/6525: Harington'dan War Office'e. Tel. No. 720, 5.8.1921.

Kanlarımızla suladığımız ve yüzlerce yıllık gelenekleriyle bize bağlı olan diyarlar bizimdir ve bizim kalacaktır» diyordu ⁽⁴¹⁾.

Yunanistan'ın «**Dimyat'a pirince gittiği**» o günlerde kimin aklının köşesinden geçecekti! Elenlerin «**Büyük emel**»i artık gerçekleşmiş gibi görünüyordu. Büyük Elen İmparatorluğu kuruluyor, Osmanlı İmparatorluğu'nun yerini dolduruyordu. Yeni bir Bizans İmparatorluğu doğuyordu. Ege denizi «Elen gölü» oluyordu. İstanbul'un ve Boğazların bekçiliğini artık bu yeni «**Elen İmparatorluğu**» ya da «**Modern Bizans**» yapacaktı. Marmara denizi de «**Elen gölü**» olacaktı. Batı Anadolu ve Trakya zaten Yunanistan'a katılmıştı. Ama baştan başa Orta - Doğu da «**Elen İmparatorluğu**»nun bir parçası olacaktı. Bu bölgede artık yalnız Elenlerin sözü dinlenecekti. İnsanlık ve uygarlık tarihinde yepyeni bir çağ açılıyor, ufukta yepyeni bir «**güneş**» doğuyordu. Yunanlılar elbette konuşacaklardı. Onlar konuşmayıp da kimler konuşacaktı? Ortalıkta kim kalmıştı? Mustafa Kemal nasıl da kaçıp saklanacak köşe bucak aramıştı. Harikalar yaratan muzaffer Yunan ordularının karşısına çıkabilecek var mıydı? Kral Konstantin'le General Papoulas, «**hodri meydan!**» diyorlardı. Ve Atina Katedrali'nin büyük çanları çalıyor da çalıyordu.

Atina'da «**çanlar kimin için çalıyor**»du?

«Fırsat Kollayanlar»

ÇANLAR, Mustafa Kemal'in sonunu haber veriyorlar gibiydi. Gerçekten pek nazik günlerdi o gün-

(41) F.O. 406/47, p. 28, No. 16. Granville'den Curzon'a. Yazı. Atina, 26.7.1921, No. 326.

ler. Korkunç bir «savaş makinesi» olarak bilinen Yunan orduları artık son darbeyi vurmak için bekliyorlardı. Topları, tüfekleri tamamı. Arkaları sağlamdı. Moralleri yüksekti. Başlarında Kralları vardı. Biraz dinlendikten sonra yürüyeceklerdi. Ankara yakında Yunan işgalini bekliyordu. Mustafa Kemal, ölüm-kalım günleri yaşıyordu. En yetkili İngiliz askerî otoriteleri, Mustafa Kemal için gerilla savaşından başka bir şans göremiyorlardı. Yunan orduları son darbeyi de vurunca, Türk orduları dağılacaktı. Mustafa Kemal, kendisine bağlı inanmış birkaç subay arkadaşıyla dağlara çıkacaktı. Belki «Anadolu'nun Niyazi Beyi» olmaya çalışacaktı. Ama bu artık Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Türk Kurtuluş Hareketi'nin sonu demek olacaktı. Böylece Mustafa Kemal'in de sonu yaklaşmış oluyordu...

Kurtlar puslu havaları seçer; akbabalar böyle fırsatlar kollar. Mustafa Kemal de şimdi yalnız Kral Konstantin'in ordularıyla karşı karşıya değildi. General Harington, «Mustafa Kemal iki ateş arasında» di-yordu (42). Fırsat kollayanlar pusuda bekliyorlardı. Harington, Bolşevik kuvvetleriyle Anadolu'ya yürü-mek için bekleyen Enver Paşa'yı kastediyordu. Birin-ci ateş Yunan orduları, ikinci ateşe Enver Paşa'nın Bolşevik kuvvetleriydi. Birincisi batı'dan yürüyordu, ikincisi Kafkaslar'dan yürümek için bekliyordu. Bu doğrudu ama, İngiliz Generali'nin bahsetmediği bir «üçüncü ateş» daha vardı: Sultan'la İngilizler. Onlar da İstanbul'da pusuya yatmışlardı, fırsat kolluyorlardı. Mustafa Kemal aslında iki değil «üç ateş arasın-daydı.» Bir de doğrudan doğruya Büyük Millet Mec-lisi'nin içinde Mustafa Kemal'e karşı fırsat kollayan-

(42) F.O. 371/6473/E. 8417: Harington'dan War Office'e. Şifre tel. 13.7.1921, No. 593.

lar belirmisti. Ama bunlar, fırsat çıkınca ya Enver Paşa'ya ya da Sultan'a katılabileceklerdi. Bunları ay- rı bir «dördüncü ateş» saymak belki fazla olurdu.

Yayınlanmış olan Sovyet dış politika belgeleri arasında, bu günlerde, doğrudan doğruya Enver Pa- şa'nın tutumuna ilişkin belgeler yok. Ankara Hükü- meti'yle Moskova Hükümeti arasında diplomatik ya- zışmalar var. Bir de Ankara Hükümeti'yle Sovyet Kafkas Cumhuriyetleri arasında notalaşmalar görülü- yor. Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan Sovyet Cumhuriyetleri ile Ankara Hükümeti arasında Kars Konferansı'nın toplanmasıyla ilgili yazışmalar Sakar- ya günlerine rastlıyordu. Ankara Hükümeti, Yunan taarruzundan epeyce önce, Kafkas Sovyet Cumhuri- yetleri'yle olan sorunlarını çözümlmek, onlarla da Moskova anlaşması gibi anlaşma imzalamak istemiş- ti. Kafkas Cumhuriyetleri, tam Yunan taarruzunun ilerlediği günlerde arka arkaya cevaplarını bildiriyor- lardı: 21 temmuz'da Azerbaycan, 31 temmuz'da Gür- cistan, 20 ağustos'ta Rus Sovyet ve 24 ağustos'ta da Ermenistan Cumhuriyetleri Ankara'ya nota vermişler- di. (43) Başka bir deyimle, Sovyet Cumhuriyetleri, An- kara'yla Konferans masasına oturmak, sorunları çözü- mek için Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin en kri- tik günlerini seçiyorlardı. Ankara Hükümeti, sezdir- memeye çalışmakla beraber, Kafkas Cumhuriyetleri'- nin niyetlerinden kuşkulandırmaya başlamıştı. Özellikle Ermenistan ve Gürcistan Sovyet Cumhuriyetleri'nden kuşkulanıyordu. Yunan ordularının Ankara'ya yürü- mek üzere buldukları bir sırada Konferans masası- na oturmak, Ankara Hükümeti için güç olduktan baş-

(43) Documenti Vneşney Politiki SSSR., Moskova 1960, Cilt IV, s. 227, No. 157; s. 249, No. 167; s. 287, No. 195; s. 292, No. 199.

ka, zayıf durumda pazarlığa girişmek demek olacaktı. Ankara, Konferans'ı biraz ertelemek istiyordu. 30 ağustos'ta Ermenistan Cumhuriyeti'ne verdiği nota da, Konferans'ın eylülde olmasını istemişti ⁽⁴⁴⁾. Sonra Ankara, Moskova Hükümeti'nin tutumundan da biraz kuşkulanıyordu. Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'in Sovyetlere sunduğu 4 ağustos tarihli uzun muhtıradan, başka noktalar yanında, vaat edilmiş Sovyet para yardımının tam olarak gelmediği belirtiliyordu ⁽⁴⁵⁾. Bu günlerde Sovyetler'in Ankara'ya karşı tutumunda bir kaypaklık seziliyordu.

İngilizler, 16 mart'ta Ankara Hükümeti'yle Sovyetler arasında Moskova anlaşmasının imzalanması üzerine, önce Mustafa Kemal'in Bolşeviklerin avucunun içine düştüğünü sanmışlardı. Sonra bunun böyle olmadığını anlamışlardı. Sakarya arifesinde Sovyetlerin **«iki ata birden oynadıkları»** görülüyordu. Bir yandan Mustafa Kemal'le dostluk ilişkilerini sürdürürken, diğer yandan da Enver Paşa'yı ellerinin altında bir koz olarak tutuyorlardı. Asıl dava, hangi yolla Anadolu'da daha kuvvetli nüfuz kurulabileceği davasıydı. Mustafa Kemal'in **«milli sınırlar içinde tam bağımsızlık»** isteğini İngilizlik kibirine yediremediği için, Mustafa Kemal'in **«Bolşeviklerin avucunun içine düştüğünü»** ileri süre gelmiş olan İngiliz Yüksek Komiser Vekili Mr. Rattigan, 12 temmuz günü şunları yazıyordu:

«Şimdiki durumun kabataslak şöyle özetlenebileceğini düşünüyorum:

(a) Bolşevikler Enver'i (Enver Paşa'yı) Mustafa Kemal'e tercih edebilirler, ama Anka-

⁽⁴⁴⁾ İbid. s. 293, No. 199/1.

⁽⁴⁵⁾ İbid. s. 404 - 406.

ra'nın ittifakına çok önem verdikleri için, Mustafa Kemal orada duruma hâkim olduğu sürece onunla bağları koparmazlar,

- ✓ (b) **Kemalistler Enver'in geri gelmesini istemiyorlar, Anadolu'da Bolşevizmi ya da Bolşevik nüfuzunu da istemiyorlar, ama Bolşeviklerle ittifaka çok önem verdikleri için herhangi bir şekilde ilişkileri kesme riskine girmezler.**
- (c) **Mustafa Kemal ve taraftarları, millî harekette üstünlüklerini muhafaza edebilmek için çetin bir çaba harcıyorlar, ama Müttefiklerle kolay bir anlaşma namı hesabına, Millî Misak esaslarını zayıflatmamak için de hâlâ yeteri kadar güçlü ve yeteri kadar idealisttirler»** (46).

Genel Yunan taarruzunun başında durum böyle görülüyordu. Yani Mustafa Kemal ve taraftarları, Bolşeviklere ellerini verip kollarını kaptırmak niyetinde değillerdi. Ama Sèvres Antlaşması esaslarına göre ya da biraz değiştirilmiş bir Sèvres Antlaşması'na göre, Batılı'lar önünde boyun eğmek niyetinde de değillerdi. Batılılara karşı Millî Misak'ı savunmak için direnecek güçte ve inançta idiler. Mr. Rattigan, aynı raporunda, «**Bolşeviklerin, Kafkas Cumhuriyetlerine el attıkları gibi, Enver Paşa aracılığıyla Anadolu'ya da el atmaya çalışmaları muhtemeldir**» di-yordu. ✓

Bu ihtimal, özetle şöyle yorumlanıyordu: Mustafa Kemal'in Bolşevikliği kabul etmeyeceği anlaşılmış-

(46) F.O. 406/47, p. 16 - 17, No. 10. Rattigan'dan Curzon'a. Rapor. 12.7.1921.

tı. Sovyetlerle dostluk ilişkilerini sürdürecekti. Ama, bu, iki ülke arasında eşitlik esaslarına dayanan bir dostluk ya da ittifak olacaktı. İleride, Mustafa Kemal'in Batılılarla da dostluk ilişkileri kurmaması için bir sebep ya da bir engel yoktu. Bugünkü durumda Batılıların Sèvres'i ile Kemalistlerin Milli Misak'ı çarpışıyordu. İleride Sèvres Antlaşması değiştirilirse, Mustafa Kemal'in Batı'yla anlaşmasına bir engel kalmayacaktı. Enver Paşa'ya gelince onun durumu aynı değildi. Batılıların gözünde o bir «**harp canisi**» idi, başına para vaat edilmişti, onunla dostluk ilişkisi kurmak şöyle dursun, yakalansa idam edilebilecek bir kimseydi. Batılılar'ın gözünde Mustafa Kemal'in sici-li temiz, Enver Paşa'nınkiyse «**bozuk**»tu. Kendisine Batı kapısı kesinlikle kapalı olan Enver Paşa, istese de istemese de, yalnız Sovyetlere dayanmak zorundaydı, dayanmak zorunda kalacaktı. Onun, Mustafa Kemal gibi bağımsız kalma, bağımsız hareket etme olanağı yoktu. Bolşevik desteğiyle Anadolu'ya hâkim olursa, Enver Paşa kolunu tam kaptırmış olacaktı. Bu bakımlardan Sovyetlerin Enver Paşa'yı Mustafa Kemal'e tercih etmeleri daha muhtemel görülüyordu, ama şimdilik Mustafa Kemal duruma hâkimdi. Anadolu'da onun sözü geçtiği sürece de Sovyetler, Türkiye'yle dostluk ve ittifak anlaşmasını bozmaya gitmezlerdi.

Yine Yunan taarruzunun ilk günlerinde General Harington şunları telliyordu:

«Ankara'nın Bolşeviklere teslim olduğunu gösteren herhangi bir emare yoktur. Ankara'nın arzusu, Yunanlılarla savaşmak için Rusya'dan silah ve cephaneye almaktır. Rusya, bu manivelâyı Anadolu'ya «protektorasını» empoze etmek için kullanma arzusundadır. Kazara bu silahların kendisine çevrilmesini iste-

memektedir... Gerçek Nasyonalist grubun Bolşeviklerle işbirliğine eğilimi yoktur. Kendi kişisel amaçları uğruna, Bolşeviklerle işbirliğini arzulayan İttihat ve Terakki hizbidir. Yine Yunan taarruzuna rastlayan Kafkaslar'daki Bolşevik yığınağıyla Ankara üzerinde askerî baskı yapacak şekilde Rus işbirliğini sağlamak, onların (İttihatçı hizbin) planlarının şüphesiz bir parçasıydı. Milliyetçiler'in doğu illerine karşı Bolşevik niyetlerinden şüpheleri, bununla telif edilebilir. Güvenilir bir habere göre, 2 haziran günü Çiçerin Moskova'dan Tiflis'teki Ordjonokitze'ye bir mesaj yollayarak Türkiye etrafındaki savaş hakkında Sovyet görüşüne dikkati çekmiştir. Bunun sonucu olarak, Komintern ile işbirliği halinde Askerî İhtilâl Konseyi şuna karar vermiştir: (a) Transkafkasya'dan kuzeye asker sevkinin durdurulması, (b) Gürcistan ve Ermenistan Kızılordu birliklerinin, başlıca kuvvetlerin Türk sınırına yakın olacak biçimde toplanılması... Mustafa Kemal'in durumunun pek güç olduğu apaçıktır. Kendisi iki ateş arasındadır, ama zaaf alâmeti göstermeye tahammül edemez... Enver (Paşa) şüphesiz Deus ex Machina olmayı ve 1913'te sansasyonel bir şekilde Edirne'ye yeniden girişi sahnesini tekrarlamayı planlamaktadır. Enver (Paşa), Yunan saldırısı karşısında Mustafa Kemal zorda kaldıktan sonra, Bolşevik kuvvetlerinin başında sahneye çıkmayı ummaktadır» (47).

Harington bunları 13 temmuz'da yazıyordu. O tarihte Yunan taarruzu daha yeni başlamıştı. Kütahya henüz boşaltılmamış, Yunan kuvvetleri Eskişehir'e kadar ilerlememişti. Yunan taarruzu ilerledikçe Mustafa Kemal'in güç durumu daha da ağırlaşıyordu.

(47) F.O. 371/6473/E. 8417: Harington'dan War Office'e. Şifre tel. 13.7.1921, No. 593.

Mustafa Kemal'in güçlüklerine paralel olarak Kafkaslar'da Bolşevik yığınağı da artıyordu. İngiliz Genelkurmayı'nın aldığı bilgilere göre, Yunan taarruzunun Eskişehir'e kadar ilerlediği günlerde, Kafkaslar'da, Türkiye'nin doğu sınırları yakınında Bolşevik kuvvetlerinin sayısı 129.400 tüfek ve kılıca yükselmişti. Tiflis'te XI. Kolordu'nun Karargâhıyla 9'ncu piyade ve birinci Süvari tümenleri bulunuyordu. Kutais'te 33'ncü, Batum'da 12'nci süvari, Gori'de 18'nci piyade, Ardahan'da 31'nci piyade tümenleri toplanmıştı. Erivan, Kavaklı, Nahçıvan bölgelerinde de sırayla 28'nci, 20'nci, 18'nci ve 42'nci tümenler vardı. Bu kuvvetlerin Gümrü'den Erzurum'a gelmeleri altı gün sürecekti. Gümrü'den Ankara'ya erişmeleriyle, dinlenme günlerinin de hesaba katılmasıyla, 62 gün tutacağı hesaplanmıştı. Aradaki uzaklık 822 mil tutuyordu.⁽⁴⁸⁾

Enver Paşa'nın bu kuvvetlerden hangilerinin başında Ankara'yı «**kurtarmaya**» geleceği belli değildi. Yalnız İngilizler'in aldığı bilgiye göre, Türkiye'nin «**yardımına**» en önce gelmesi düşünülen Rus kuvvetleri iki piyade, bir süvari tümeniyle «**birçok hücum taburlarından**» kurulu olacaktı. Bu «**hücum taburları**» (Battalions of Storm troops), mahallinden toplanacaktı ve bunlara muhtemelen «**III. Enternasyonal Ordu**» birlikleri de katılacaklardı ⁽⁴⁹⁾. Öncelikle «**yardıma**» gelecek olan bu kuvvetler arasında yerli halklardan toplanacağı belirtilen «**hücum taburları**» ilginç görünüyordu. Türkiye'nin «**yardımına**» koşacak olan kuvvetlerin sırf Ruslar'dan kurulu olmaması için, belki bu hücum taburlarına Azeriler, Dağıstanlılar, Çerkesler vs. alınabilirdi. Bunlar «**kardeş askerler**» ola-

(48) F.O. 371/6528: İngiliz Genelkurmayı'nın 5.8.1921 tarihli C.P. 3266. Gizli rumuzlu raporu. Ek C.

(49) İbid.

rak Anadolu'ya girebilirlerdi. Enver Paşa, bu «**kan ve din kardeşlerimizin**» başında, İkinci Meşrutiyeti kurtarmış olan «**Hareket ordusu**» gibi, şimdi de Anadolu'daki Millî Mücadeleyi «**kurtarmak**» için Ankara'ya yürüyebilirdi. Sırf Ruslar'dan kurulu olmasa bile, bu Bolşevik - Müslüman karması «**İkinci Hareket Ordusu**», Anadolu'daki gerçek Millî Mücadele'nin ruhuna fatiha okumaktan başka bir işe yaramazdı.

Böyle olduğu halde, Yunan kuvvetleri ilerledikçe Enver Paşa'dan medet umanlar çoğalmaya başlamışlardı. İstanbul'daki Müttefik Orduları Başkumandanlığı, bir yandan Kafkaslar'daki Bolşevik yığınaklarını izlerken, öte yandan da Ankara'daki havayı yakından gözlüyordu. Ankara'daki rüzgârlar ne yönde esiyorlardı? Bu son derece önemli bir konu olarak görülüyordu. General Harington, gerek kendi adına, gerek Müttefik Kuvvetleri Başkumandanı olarak, bu konuda üst üste telgraflar çekiyordu. Asılları Londra'ya yollanan telgrafların önemlileri aynı anda Bağdad'a, Hindistan'a ve Mısır'a da tekrarlanıyordu. Bu yerlere de tekrarlanan telgraflarından birinde Müttefik Başkumandanlığı şunları bildiriyordu:

«19 ilâ 21 temmuz arasında, Türk çekilmesinin ilk haberleri Ankara'ya ulaştığı sırada, umumî maneviyat bozuldu ve Mustafa Kemal, Fevzi (Paşa) ve Genelkurmay dışında, herkes Bolşevik kuvvetleriyle Enver Paşa'nın dönmesini yaygarayla istemeye başladı. İngiliz yardımı olmaksızın Yunanlıların bu kadar geniş çapta bir gayret göstermeleri ihtimaline Türkler'in inanmamaları, bu istekleri şiddetlendirdi. Ankara'daki Sovyet temsilcisi, Rus Anlaşması onaylanmadıkça Moskova'da bir değer taşımayacağı yolunda Mustafa Kemal'in dikkatini çekmek için bunu fırsat bildi. Bunun üzerinde anlaşma hemen onaylandı...

Transkafkasya'daki Kızılordu Kumandanı 20 Temmuz günü Kâzım Karabekir (Paşa)'e yaklaştı ve İngilizler'in Yunanlıları desteklemesi karşısında kendisinin de Ordusunun yardımını Milliyetçilere sunmaya hazır olduğunu bildirdi. Millet Meclisi'nin gizli bir oturumundan sonra, şu şekilde cevap vermesi için Kâzım Karabekir'e talimat yollandı: «Millet Meclisi Maverai Kafkas'taki Kızılordu Başkumandanı'na teşekkür eder. Bununla beraber Türkiye, teklif edilen yardıma şimdilik ihtiyaç duymamaktadır. Böyle bir yardım gerekli olursa, Türkiye, Kızılordu Başkumandanı'nın değerli yardımından yararlanacaktır.»

Milli Ordunun bütünlüğü korunabildiği sürece, Mustafa Kemal'in Milli Misak'ı terk etmeye niyeti yoktur. Öte yandan kendisi (M. Kemal) Bolşevikler hakkında gafil değildir ve şöyle söylediği bildirilmektedir: «Bolşeviklerin ve Bolşevizmin ne olduklarını siz kavrayamıyorsunuz. Bolşeviklerin Anadolu'ya girdikleri günden itibaren mutluluğumuz Moskova tarafından emilecektir ve biz çırılçıplak bir halk olarak bırakılacağız. Azerbaycan örneğine bakınız.»

«Bolşeviklerle işbirliği fikrine Mustafa Kemal Partisi'nce karşı durulmaya devam olunacaktır»⁽⁵⁰⁾.

Kafkaslardaki Bolşevik Başkumandanı 20 Haziran günü ordusunun yardımını Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümet'ine sunmayı teklif etmişti. Aynı gün Yunanlılar Eskişehir'e girmişlerdi. Ertesi gün, 21 Temmuz'da, Türk kuvvetleri Eskişehir'deki Yunan kuvvetlerine karşı bir taarruza geçmişlerdi. İngiliz Genelkurmayı bu rastlantıyı manidar buluyordu. Öyle görü-

(50) F.O. 371/6525: İstanbul'daki Müttefik Orduları Başkumandanlığı'ndan İngiltere Harbiye Bakanlığı'na. Şifre tel, 5.8.1921, No. 719. Örnekleri Bağdat'a, Hindistan'a ve Mısır'a.

lüyordu ki, Türk kuvvetleri, Bolşevik yardımına muhtaç olmadıklarını ispat etmek ve Eskişehir önünde Yunan ilerlemesini durdurmak istemişlerdi. Ama yine çekilmek zorunda kalmışlardı. Bu son çekilme, İngiliz Genelkurmay'ında şu kanaati perçinlemişti: Türk kuvvetleri artık tek başlarına Yunan ordusu karşısında duramayacaklardı. Olsa olsa dağılıp gerilla savaşına gireceklerdi ya da Bolşevik yardımını kabul edeceklerdi.

Bundan sonraki günlerde Bolşeviklerin askerî yardımını kabul etmemek Mustafa Kemal için daha da güçleşiyordu. İçeriden ve dışarıdan baskı artıyordu. Yunan ordularının karşısında artık Türk ordusunun dayanamayacağına inanan, yalnız İngiliz Genelkurmayı değildi. Ankara'da da birçok kişi bu karamsar görüşe kapılmıştı. O günlerde Mustafa Kemal'in birazcık yumuşaması, bir an için «evet» anlamına başını sallayıvermesi bile, Millî Kurtuluş hareketinin ve yakın tarihimizin akışını baştan başa saptırabilirdi. İster Enver Paşa'yla ister onsuz, Bolşevik kuvvetleri Anadolu'ya girmek için bir işaret bekliyorlardı. Bolşevik kuvvetlerini Anadolu'ya sokmak için bir «evet» yetecekti, ama onları Anadolu'dan çıkarmak için Türkiye kendisinde güç bulabilecek miydi?

En hafifinden, Bolşevik kuvvetler Anadolu'ya ayak bastıkları andan itibaren, Anadolu'daki Millî Mücadele Türk'ün kendi içinden doğmuş, kendi öz mücadelesi olma özelliğini derhal kaybedecekti. Yunanlılar belki daha çabuk denize dökülebilirdi. Anadolu'ya Bolşevik kuvvetlerinin girişinin başka komplikasyonlara, Sözgelışı İngiliz askerî müdahalesine sebep olmayaacağı farzolununca Yunanlıların daha çabuk denize dökülebileceği söylenebilirdi. Ama bu zafer, Türk'ün kendi kanıyla, kendi gücüyle kazandığı bir zafer olmazdı. Gelecek Türk kuşakları bununla göğüslerini

gere gere öğünemezlerdi, bundan yeteri kadar gurur duymazlardı, ileride bundan ilham ve manevî güç alamazlardı. Bolşevik kuvvetlerinin «dost» olarak girip «dost» olarak Anadolu'dan çıkmaları halinde bu böyle olurdu. Bu en hafif ihtimaldi.

Bolşevik kuvvetlerinin Enver Paşa kumandasında Anadolu'ya girmeleri halinde de belki Yunanlılar yine daha çabuk denize dökülebilirdi. Ama Enver Paşa'nın milletin kaderiyle kumar oynayacak derecedeki ölçüsüz ataklığı, sonunda her şeyi berbat da edebilirdi. Sonra Enver Paşa'nın Mustafa Kemal'i çekemesi, Millî Mücadele liderinin başını yemeye, onunla birlikte de Millî Mücadele'nin kendisini allak bulak etmeye kadar gidebilirdi. Nice emekler, nice çabalarla bir mihrak etrafında, bir millî hedef uğrunda iki yılda toparlanabilmiş olan Anadolu Millî Hareketi'yle böylesine kumar oynanmasına göz yumulamazdı. Ve sonra derece derece daha kötü ihtimaller de vardı. Bolşevik kuvvetleri kendi rejimlerini Anadolu'ya empoze etmeden çekilmeyebilirlerdi. Anadolu, Azerbaycan gibi bir Sovyet Cumhuriyeti, Moskova'nın bir peyki, hatta bir eyaleti durumuna da getirilebilirdi.

Mustafa Kemal'in karşı karşıya bulunduğu bu «ikinci ateş», Kral Konstantin'in toplarından tüfeklerinden daha az tehlikeli değildi. Uzun sürede daha da tehlikeli olabilirdi. Ama bir de «üçüncü ateş» vardı: Mustafa Kemal'i devirmek, Millî Kurtuluş Hareketi'ni söndürmek için Padişahla İngilizler de alttan alta bir komplo hazırlamaya çalışıyorlardı. Onlar da Sakarya Savaşı arifesindeki nazik günleri fırsat bilmişlerdi. Yoğun bir faaliyete girişmişlerdi.

Yunan genel taarruzu üzerine İngiltere'nin ilk davranışı, «tarafsızlık»tan ayrılmak oldu. Atina Hükümeti arabuluculuk teklifini reddeder etmez, Yunanistan'

ın artık genel taarruza geçeceği anlaşılmıştı. İngilizler de hemen «tarafsızlığı Yunanistan lehine gevşetme» politikasına geçtiler. İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği'yle İngiltere Dışişleri Bakanlığı, Yunanistan lehine tarafsızlıktan ayrılmayı kuvvetle savunuyorlardı. Yunan taarruzunun arifesinde yalnız General Harington, tarafsız kalınmasını savunuyordu. Onun kaygısı, Kemalistlerin kızarak İstanbul ve Boğazlar üzerine de yürümeye kalkabilecekleri ihtimalinden doğuyordu. 15 temmuzda Harington şöyle diyordu:

«Tarafsızlık konusundaki tutumunuzu anlamıyorum. Milliyetçilerin tarafsız çizgiye riayet etmeleri benim İzmit'teki askerî pozisyonum için hayatidir. Yunan gemilerine ve (askerî) misyonuna burada kalma ve İstanbul'u üs olarak kullanma müsaadesi vermekle tarafsızlığı kendimiz bozuyoruz ve sonunda Milliyetçileri kızdıracağız, Yunan ilerlemesini durdurunca bize saldıracaklar...

«Yunanlıları destekliyorsak bunu açıkça yapalım. Desteklemiyorsak şimdiki tertiplerden vazgeçelim. Her tarafta Yunanlıları desteklemekle itham ediliyoruz. Bunu açıkça protesto ediyoruz ama aslında onlara burada kalma müsaadesi vermekle onları destekliyoruz...» (51).

Harington'un buna benzer direnişleri uzun sürmedi. Yunanlılar Kütahya'yı ve Eskişehir'i zaptettikten sonra İngiliz Generali fikir değiştirdi. Artık Kemalist kuvvetlerin İstanbul'a ve Boğazlar bölgesine yürümeleri şöyle dursun, Yunan kuvvetleri karşısında bile direnme güçlerini kaybettiklerine inanıyordu. On gün kadar sonra Harington, «Kanaatimce şimdi

(51) F.O. 371/6523: Harington'dan War Office'e. Şifre tel, 15.7.1921, No. 604.

Milliyetçi ordunun... artık direnme ya da taarruz etme gücü kalmadığı şüphesizdir» diyordu. Ertesi gün de İngiltere Dışişleri Bakanlığı, Harington'un artık Yunanlılar lehinde tarafsızlıktan vazgeçilmesine karşı olmadığını İngiltere Genelkurmay'ına haber veriyordu (52). Harington'un direnişi aslında yalnız İstanbul ve Boğazlar bölgesi içindi. Artık Kemalist ordudan herhangi bir korku olmadığı için de İstanbul'un ve Marmara'nın Yunan donanmasınca üs olarak kullanılmasına tam izin verildi.

Akdeniz'deki İngiliz Deniz Kuvvetleri Başkumandanlığı raporlarına göre, Yunan taarruzu günlerinde Marmara'da ve İstanbul'da üslenen Yunan savaş gemilerinin yerleri ve adları şöyleydi:

İstanbul adalarında (Prinkipo) «**Kilkis**», «**Pant-her**», «**Niki**» ve «**Doris**» gemileri üsleniyordu. Yine İstanbul'da «**Averoff**», «**Aetos**» ve «**Akteon**» gemileri bulunuyordu. Marmara'da, Mudanya'da «**Alkyone**», «**Aspris**» ve «**Arethusa**» gemileri vardı. Ayrıca «**Dafni**», «**Leon**», «**Arkadia**», «**Lerax**» ve «**Naxos**» adlı gemiler, Marmara'daki üslerinden kalkıp Karadeniz'de devriye geziyorlardı (53). Ankara Hükümeti'nin elinde hemen hemen hiç savaş gemisi yoktu. İngiltere, Marmara'da ve İstanbul'da üs verdiği Yunan donanmasıyla Ankara Hükümeti'ne karşı kuvvetli bir deniz savaşı yaptırıyordu. Bu gemiler sık sık İstanbul'dan ve Marmara'dan kalkıp Karadeniz limanlarını bombardıman ediyorlardı. Türkiye kıyıları abluka altına alınmış durumdaydı. Dışardan Anadolu'ya silah, cephane girmesini önlemek için Yunan donanması devriye gezi-

(52) F.O. 371/6524/E. 8462 ve DBFP. I/17, p. 332 - 333, No. 322.

(53) F.O. 371/6528: İngiltere Akdeniz Kumandanlığı'nın 15.8.1921 tarihli raporu.

yordu. «Panther» gemisi 19 ve 20 temmuz günleri Trabzon'u bombalamıştı. 22 temmuz günü Yunan donanması Sinop'u vurmuştu (54). Yunan savaş gemileri «Gülcehal» ve «Ümid» adlı Türk gemilerini yakalamışlardı (55). Bunun gibi haberler birbirini kovalıyordu. Lord Curzon, Yunan donanmasının Türk gemilerini, gemilerdeki yolcuları ve eşyaları yakalamaya Boğazlar'dan ve Marmara'dan geçirip götürmeye hakkı olduğunu, İstanbul'a telliyordu. Yunan donanması da içinde savaş malzemesi olsun olmasın, yakaladığı her Türk gemisinin ve takasının yüküne el koyuyordu.

Ama İngiltere'nin o günlerdeki tutumu, yalnız Türkiye'ye karşı deniz savaşı yaptırmakla kalmıyordu. Yunanistan'a savaş malzemesi, silah ve cephane yardımı yapılmasına da karar verildi. İngiliz diplomasisi, «tarafsız» devletlerin savaştan taraflara silah ve savaş malzemesi satışını önleyen Silah Ticareti Sözleşmesi'ni kendi istediği gibi yorumladı. Firmaların savaştan taraflara silah satışlarına bir engel olmadığını ileri sürdü. Sanayi ve Ticaret Odalarına ona göre talimat verildi. Sonra Lord Curzon, Paris'e koşup bu görüşünü Müttefiklerine de kabul ettirdi. 10 ağustos'ta Müttefikler Yüksek Konseyi bu yolda karar aldı. Karar Tokyo'ya da duyuruldu (56). İngiltere açıkça Silah Ticareti Sözleşmesi'ni çiğniyor ve çiğnetiyordu. Çiğnemek için de Yunan taarruzunun ilerlediği günleri özellikle seçmişti. Lord Curzon'un, Paris'te

(54) F.O. 371/6525. Müttefik Başkumandanlığı'nın 5.8.1921 tarihli 719 sayılı şifre telgrafı.

(55) F.O. 371/6528. Akdeniz Kumandanlığı'nın anılan raporü.

(56) F.O. 406/47, p. 36 - 37, No. 24; p. 36, No. 23, ve ayrıca DBFP. 1/17'de bu konuda epeyce belge vardır. Sözcelişi; No. 345, 356 vs.

Yüksek Konsey'e bu yoldaki kararı kabul ettirdikten birkaç gün sonra Yunan orduları Ankara üzerine yürüyeceklerdi.

İngiltere, ileride Türkiye ile kapıları büsbütün kapatmamak için, resmen hâlâ «**tarafsız**» olduğunu yine ilân ediyordu. Yunanistan'a üs vermeyi, silah, cephane vermeyi sadece «**tarafsızlığın gevşetilmesi**» demek olduğunu söylüyordu. Diplomatik demagojinin, kaypaklığın ölçüsü yoktu. Sözleşmeler de istenince başka anlamlara yorumlanabiliyordu. Ama bunların çiğnendiği itiraf edilemiyordu. Büyük Britanya bir hukuk devletiydi, antlaşmalara, sözleşmelere saygılıydı. İngiltere'nin Yunanistan'a nasıl yardım ettiği konusunda İngiliz Dışişleri Bakanlığı arşivlerinde yığıla belge olduğu halde, bugün bile İngiliz profesörleri bunu kabul etmiyorlar. Yardım yapan Hükümet değilmiş de özel firmalar, özel bankalar vs. imiş. Kaldı ki, doğrudan doğruya İngiliz ordusunun elindeki bazı silahlar, cephaneler de Yunan ordusuna verilmişti. Yunanistan'a üs, silah, cephane verilmesinden başka para yardımı yapılması için de İngiltere Dışişleri Bakanlığı «Bank of England»a talimat vermeyi düşündü. Ama, talimata lüzum olmadan, «**normal yolla**» Yunanistan'a kısa ve uzun vadeli kredi açılabileceğini öğrendi ve bunu Atina'ya bildirdi. Bu da Sakarya Savaşı arifesine rastlıyordu. Ayrıca İngiliz Genelkurmayı, Yunan ordusunun Kemalistleri nasıl ezebileceğinin inceden inceye hesabını yapıyordu. Kafkaslardan Bolşevik kuvvetlerinin kaç günde Ankara'ya erişebileceğini hesaplıyor ve Yunan ordularının ne zaman Ankara üzerine yürümeleri gerektiğine fetva veriyordu. Yunan orduları vakit kaybetmeden yürüyüp işi bitirmeliydi, yoksa 62 gün içinde Bolşevik kuvvetler Gümürü'den Ankara'ya erişebileceklerdi.

Bütün bu davranışların amacı, Mustafa Kemal'i

devirmek, Anadolu'daki Millî Mücadele'yi çöktürmekti. İstanbul'daki İngiliz diplomatları doğrudan doğruya bu niyetle Padişahla da komplo hazırlıyorlardı. İngiltere, en fazla, Bolşevik Kuvvetlerle Enver Paşa'nın Anadolu'ya girmesinden ürküyordu. Çaresiz kalınca Mustafa Kemal'i Enver Paşa'ya tercih edecekti. Mustafa Kemal'in Anadolu'ya Bolşevizmi getirmeyeceği, ileride Batı ile de anlaşma yapabileceği anlaşılmıştı. Darda kalınca İngiltere Mustafa Kemal'i «ehven-i şer» olarak kabul edecekti. Ama, şimdiki durumda Padişah Hükümeti'ni Ankara Hükümeti'ne tercih ediyordu. Hele Yunan ordularının Ankara'ya yürümek üzere buldukları günlerde, artık Mustafa Kemal'i devirmek için elverişli ortamın doğduğuna İngiliz diplomatları inanmaya başlamışlardı.

Yunan ordularının Eskişehir'e girdikleri günlerde, esrarençiz bir olay oldu. K. Kirtcheff adında bir Bulgar, 22 temmuz 1921 günü Londra'da, İngiltere Dışişleri Bakanlığı memurlarından D. G. Osborne'la «Mustafa Kemal adına» bir görüşme yaptı. Kirtcheff, 1918'lerde İngiltere hesabına çalışmış, İngiliz pasaportu almış, güzel İngilizce konuşan orta yaşlarda bir kimseydi. İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na özetle şunları söyledi: Mustafa Kemal tarafından İngiltere'ye görüşmek üzere görevlendirilmiş olan ve halen Cenevre'de bulunan bir Türk vardı. İzmir'in, Doğu Trakya'nın Türkiye'ye verilmesi ve Türkiye'yi nüfuz bölgelerine ayıran Üçlü Anlaşma'nın kaldırılması şartıyla Mustafa Kemal, İngiltere ile anlaşmak istiyordu. Cenevre'deki Türk'le istenirse İsviçre'de görüşülebilecekti. Onun İngiltere'ye girmesine müsaade edilirse görüşmeler Londra'da da yapılabilecekti. Mustafa Kemal, Bolşevik - Panislam planıyla karşı karşıya bulunuyordu, etrafındaki kimselerin çoğu bu planı ka-

bule yatkın kimselerdi. Onun için İngiltere'yle görüşüp anlaşmak istiyordu (57).

Kirtcheff, gerçekten Mustafa Kemal adına mı konuşuyordu? Orası kesinlikle belli değildi. Mustafa Kemal'in Bolşeviklerle Panislamistlerin baskısı altında bulunduğu doğrudu. İzmir'i, Doğu Trakya'yı istediği de doğrudu. Bunlara bakarak Mustafa Kemal'in o nazik günlerde bir kere daha İngiltere'yle anlaşmak istemiş olabileceği akla yakındı. Mustafa Kemal İngiltere'nin nabzını yoklatıyor olabilirdi. Ankara'nın talimatıyla yapılmamış olsa bile bu yoklama, o günlerdeki İngiltere'nin tutumunu göstermesi bakımından ilginçti. İngiltere Dışişleri Bakanlığı, «**Mustafa Kemal artık Milliyetçi Hükümet'e hâkim değilse onunla barış müzakeresine girmek faydasızdır**» diye cevap verdi. «**Haberleşme için uygun yol İstanbul'dur**» diye eklendi (58).

Kircheff'in Londra'nın nabzını yokladığından bir gün sonra, İstanbul'daki Yüksek Komiser Vekili Mr. Rattigan, Lord Curzon'a şunları telliyordu:

«**Yunan Yüksek Komiseri dün akşam benimle görüşüp Yunan zaferlerini haber verdi. Başarıların tam olduğunu, Kemalist direnişinin artık maziye karıştığını söyledi. Bundan sonraki adım Anadolu'da anti-Kemalist ihtilâl olacakmış. Ben bu görüşün biraz iyimser olduğunu söyledim. Kemalist'lerin yenilgisi gerçekten kesin ise Anadolu'da anti-Kemalist bir hareket olması çok muhtemeldir**» (59). Mr. Rattigan, ay-

(57) F.O. 371/6523: Memorandum by Mr. Osborne, 22.7.1921. ve F.O. 371/6498/E. 1474.

(58) F.O. 371/6523. Aynı muhtıra.

(59) F.O. 371/6524/E. 8527: Rattigan'dan Curzon'a. Şifre tel. İstanbul, 24.7.1921, No. 532.

nı telgrafında, Bolşevikler'le Enver Paşa'nın Anadolu'ya girmelerinden kaygı duyduğunu ve İstanbul Hükümeti çevrelerinden sızan bir habere göre de Ankara Hükümeti'nin Bolşevik askerlerden yardım istediğini söyledikten sonra şunları ekliyordu:

«Anadolu köylüsünün savaştan usanmış olduğunu ve kendisine barış getirecek mutedil bir hükümeti destekleyeceğini her zaman hissettim... Kanaatimce tek ümit, etrafında barışçı ahalinin toplanacağı **Müttefiklerin sempatisini kazanmış birleşik, güçlü bir mutedil hükümet kurulmasıdır**»⁽⁶⁰⁾.

Demek ki, Anadolu'da Mustafa Kemal'e karşı bir ayaklanma olacağı ciddiyetle düşünülüyordu. Yunan zaferi gerçekleşirse böyle bir hareketin patlak vermesi çok muhtemel görülüyordu. Yunan kuvvetleri Eskişehir'i zaptettikten ve hele 21 temmuz günü Türk ordusunun karşı hücumunu püskürttükten sonra artık Yunan zaferinden şüphe edilmiyordu. Yunan zaferi artık ufukta görüldüğüne göre, Kemalistlere karşı Anadolu'nun ayaklanması akşamda sabahta beklenebilirdi. Bunun için «**Müttefiklerin sempatisini**» kazanacak, «**mutedil**» bir hükümet kurulmalıydı. Şimdi Padişah Hükümeti'ne iş düşüyordu.

Genel Yunan taarruzunun ilerlediği günlerde İstanbul Hükümeti'nin Müttefikler ve özellikle İngilizler nezdinde çeşitli diplomatik teşebbüsleri olmuştu. İstanbul Hükümeti, Anadolu'nun işgaline ilgisiz kalamayacağını, «**ellerini kollarını bağlayıp**» oturamayacağını söylüyordu. Yunanlılardan şikâyetle bulunuyordu. Bunlara bakınca insan önce, duygulanıyordu. Demek ki, Ankara Hükümeti Yunanlılara karşı silahlı savaşırken, İstanbul Hükümeti de diplomatik yol-

(60) Ibid.

dan çalışıyor gibiydi. Demek ki, aynı kanı taşıyan insanlar, Türk vatanının o kara günlerinde aynı amaç uğrunda çalışıyorlar gibiydi. Ankara silahla, İstanbul da diplomatik yolla, «Türk vatanını kurtarmaya» çalışıyorlardı âdeta. Yunan ilerlemesinden İstanbul'un telaşa kapıldığı doğrudu. Ama İstanbul Hükümeti'nin Sakarya günlerindeki teşebbüslerine dikkatlice bakınca, işin içinde gerçekten bir ihanet yattığı da kesin olarak görülüyordu. İstanbul Hükümeti, Mustafa Kemal'i devirmek, Anadolu'daki Millî Kurtuluş Hareketi'ni söndürmek için o nazik günleri bulunmaz bir fırsat bilmişti. Müttefiklerle, özellikle İngilizlerle birlikte Padişah Hükümeti Mustafa Kemal'e komplo hazırlıyordu. Yunan zaferi üzerine İngilizler Anadolu'da Mustafa Kemal'e karşı bir ayaklanma bekliyorlardı. İstanbul Hükümeti, bu ayaklanmayı âdeta Müttefiklere garanti ediyordu, ayaklanmanın mimarı ve sahibi olacağını belirtiyordu. 26 temmuz günü İngiliz Yüksek Komiser Vekili İstanbul'dan şunları teliyordu:

«İtalyan Yüksek Komiseri, Hariciye Nazırı'nın Müttefik Yüksek Komiserleriyle müzakereye girişme teklifiyle kendisine yaklaştığını bana haber verdi. Hariciye Nazırı, Anadolu'daki ordunun yüzde 65'yle Millet Meclisi'nin yüzde 65'inin desteğini garanti edebileceğini bildiriyor» (61).

İzzet Paşa, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki mebusların yüzde altmış beşi ile Kemalist ordunun yüzde altmış beşinin artık İstanbul Hükümet'ini tuttuğunu, Mustafa Kemal'e karşı ayaklanabileceğini söylüyordu. Bunu «garanti ediyordu». Aynı telgrafta bir başka haber, İstanbul Hükümeti'nin Anadolu'daki

(61) F.O. 406/47, p. 23 - 24, No. 13 ve DBFP. I/17, p. 326 - 327, No. 317.

anti - Kemalist ayaklanmayı nasıl «**garanti edeceğini**» âdeta belirtiyor gibiydi: Babiâli'deki bir görevli, Kâzım Karabekir Paşa'nın Sultan'a sadakat ve bağlılık (devotion and loyalty) telgrafı gönderdiğini İngiltere Yüksek Komiserliği'ne haber vermişti. Yüksek Komiserlik bunu «manidar» görüyordu (62).

On gün kadar sonra, 6 ağustos günü, Sultan, Londra'dan izinden dönen İngiltere Yüksek Komiseri Sir H. Rumbold'u özel olarak kabul etti. Sultan, Hariciye Nazirinin söylediklerini âdeta kuvvetlendiriyordu. İngiliz Yüksek Komiseri'ne «**Türkiye'nin bugünkü ıstırabından sorumlu olanlar nüfusun ancak % 10'dur**» diyordu (63). Yani Kemalist'lerin % 10'dan fazla olmadığını, geri kalanların Sultan'dan yana olduklarını belirtiyordu. Hariciye Naziri on gün kadar önce, Anadolu'daki Ordu'nun ve Meclis'in % 65'inin desteğini garanti edeceğini söylüyordu. On gün kadar kısa bir zaman içinde şimdi bu oran % 90'a mı yükselmişti? Sultan, «**Türkiye'nin ıstırabından sorumlu olanların**» ancak % 10 kadar bir azınlık olduğunu belirtiyordu.

Aynı özel görüşmede Sultan başka şeyler de söylemişti. İngiltere'nin Anadolu'daki savaşı neden kesin olarak önlemediğini soruyordu. İngiltere için bunun güçlüğü mü vardı? 60 milyonluk Almanya nasıl Mütteliklerin iradesine boyun eğmişti. Sultan'ın kanaatine, Yunanlılara karşı İzmir'e ve Kemalistlere karşı da Karadeniz'e «**bir çift**» İngiliz savaş gemisi yollayıvermek her şeyi halledebilecekti (64). İngiltere zaten Yunanistan aracılığıyla Kemalist'leri ezdir-

(62) İbid.

(63) F.O. 406/47, p. 32, No. 19 ve DBFP. 1/17, p. 317 - 318, No. 339.

(64) İbid.

meye çalışıyordu. Anadolu'yu Yunan ordularına çiğnetiyordu. Ama Sultan, «**savaşı önlemek için**», Anadolu kıyılarına İngiliz savaş gemileri gönderilmesini de istiyordu. İstanbul'un bir buçuk yıldır yabancı donanmaların işgali altında olduğu yetmiyordu. Karadeniz'e de yabancı savaş gemileri yollanmalıydı. Ve Sultan bunu, «**Vatani kurtarmak için**» istiyordu!

Aslında fırsat kollayanların hepsi «**kurtarıcı**» rolündeydi. Enver Paşa, Anadolu'ya gelebilirse, «**kurtarıcı**» olarak gelecekti. Bolşevik kuvvetler, istenirse, «**kurtarıcı**» olarak yardıma koşacaklardı. İstanbul Hariciye Nazırı, «**vatani kurtarmak için**» Anadolu'daki Ordu'nun ve Meclis'in % 65'ini arkasında sürükleyeceğini Yabancı Yüksek Komiserlere «**garanti ediyordu**». Müttefikler ve özellikle İngiltere de «**Türkiye'yi savaştan kurtarmak için**» çaba harcıyorlardı. Hatta hatta Yunan ordusu da Anadolu'ya «**kurtarıcı**» rolünde girmişti. Yine «**kurtarıcı**» rolünde ilerliyordu. Anadolu'yu «**uygarlığa açmak**» ve bu yolla «**kurtarmak**» istiyordu. Yunan ordusunun «**kurtarmakta**» olduğu yalnız Anadolu Rumları da değildi. Anadolu Müslümanları da «**Kemalist sürülerden**» «**kurtarılıyorlardı**». Kütahya'ya Eskişehir'e o rolde girmişti. Eskişehir'e girince General Polymenakos, «**İrk ve din ayrımı gözeltilmeksizin, adalet, hürriyet ve eşitlik**» vaat etmemiş miydi? Yunan Dışişleri Bakanı Baltazzi, Elen, Musevi ve Müslüman ahalinin «**Kemalist sürülerden kurtarıldıklarını**» bütün dünyaya tamim etmiyor muydu? Türkiye'nin ne kadar da çok kurtarıcısı vardı o günlerde!

Mustafa Kemal'e gelince, O'na da Türkiye'yi bütün bu «**kurtarıcılardan kurtarmak**» kalıyordu. Kurtarabilecek miydi, yoksa...? Sakarya'da belli olacaktı.

«Ah Sangarios, Sangarios!»

SAKARYA MEYDAN SAVAŞI üzerine Yunan Genelkurmay Başkan Yardımcısı General X. Stratigos'un uzun bir raporu var. 25 Eylül 1921 tarihinde kaleme alınmış. Polatlı'da değil de Bursa'da tamamlanmış. Fransızcaya çevrilip bir örneği İngiltere'ye de sunulmuş⁽⁶⁵⁾. İngiltere arşivlerinde muhafaza edilir. Bu upuzun rapor, merakla baştan başa okununca derinden derine bir inilti duyulur gibidir: «Ah Sangarios, Sangarios!»

General Stratigos, şu bilinen ünlü Anadolu nehrine «Sangarios» der. Öteki Yunan belgelerinde de Sakarya adına pek rastlanmaz. O günlerde Yunanlılar hep «Sangarios» adını kullanırlar. Ne olmuşsa işte bu «Sangarios» denen nehirde olmuş. Yunan Generali, Anadolu'dan çıkıp Anadolu'yu sulayan bu kendi halindeki nehre epeyce çatar. Yunan orduları için «büyük bir dezavantaj» imiş, «taktik bakımından aşılmaz bir engel» imiş vs. vs. General Stratigos nehri şöyle tanıtır: «Sangarios» Seyitgazi bölgesinden çıkar. Önce doğuya doğru akar. Sonra kuzey - batıya döner. Böylece bir «çıkamaz bölge» (cul-de-sac) meydana getirir. Nehrin güneyden kuzeye doğru akan kısmı bu «çıkamaz»ın dibidir. Bir de Porsuk çayı, «Sangarios çıkamazı»nı batından doğuya doğru ikiye yarar... Açıkça söylemez ama, Yunan Genelkurmay Başkan Yardımcısı şöyle der gibidir: «Haritaya bir bakınız. Çengel gibi kıvrılan bu «Sangarios», nehir değil, düpedüz devasâ bir oltadır. Porsuk bu oltanın iğnesidir.

(65) F.O. 371/7881/E. 322: La Campagne d'Asie - Mineure. Exposé général de la troisième phase des opérations, du 9/22 Juillet au 10/23 Septembre 1921. Par Général X. Stratigos, Brousse, le 13/25 Septembre 1921.

✓ **Biz Yunanlılar bu dev oltayı, iğnesiyle birlikte, fena halde yuttuk!»**

Tarihin belki en uzun meydan savaşı «**Sangarios çıkmazı**»nda yapılmıştı. Geceli gündüzlü üç hafta sürmüştü. Kanlı olmuştu. Elenlerin «**Büyük emeli**»yle Türklerin «**Milli Misak**»ı orada vuruşmuştu. Mustafa Kemal, Král Konstantin'le düelloyu orada kabul etmişti. Askerî bakımdan, Sakarya Meydan Savaşı'na akıl sır erdirmek pek zordur. Bu savaşın hemen arkasından İngiliz Genelkurmayı da dikkate değer bir rapor hazırlayıp İngiltere Hükümeti'ne sunmuştu. Bu raporda, «**Sakarya meydan savaşı planı son derece karışıktır**» (exceedingly complicated) denir ⁽⁶⁶⁾. İngiliz Genelkurmayı bile bu savaşa akıl sır erdirememiş gibidir. Böylesine akıl sır ermeyen Büyük Meydan Savaşı, bu küçük kitabın çerçevesini çok aşar. Gelişmelere burada yüzeyden bir göz atılacaktır.

Yunan orduları Eskişehir'i zaptettikten ve 21 temmuzdaki Türk karşı hücumundan sonra iki ordu arasında vuruşmalar kesilmişti. Türk ordusu hızla doğru ya doğru çekilmiş, Yunan ordusuyla aradaki mesafeyi açivermişti. Yunan kuvvetleri bir süre daha, Türk ordusunun arkasından yürüyüp duraklamıştı. 29 temmuz ile 12 ağustos arasındaki günlerde vuruşma olmamış, iki ordu, bundan sonraki çarpışmalar için hazırlık yapmıştı. Ordular yeni baştan toparlanmıştı. Yunan ordusu, harekâtın birinci safhasını aldatici bir «**zafer**»le tamamlamıştı. Bu «**zafer**»den sonra mola vermişti. Dinleniyordu, güç topluyordu. Ondan sonra son darbeyi vuracaktı.

12 ağustos'ta, Yunan ordusunun büyük ağırlığı

(66) F.O. 371/6533: The Situation in Anatolia, 1st. October, 1921. Memorandum by the Secretary of State for War. C.P. 3434. Secret.

Alpiköy ile İhsaniye arasında toplanmıştı. Harekâtın ikinci safhası için, önceden hazırlanmış plan gereğince, yürümeye hazırды. Yunan harekât planının **birinci hedefi, «Türk ordusunu, savaşı kabule zorlayıp imha etmek»** idi. **İkinci hedefi: «Milliyetçilerin Başkenti Ankara'yı zaptetmek»**ti. Bu hedefin, siyasi ve askerî iki amacı vardı: (a) Türkleri, Yunanistan'ın istediği şartlarla barışı kabule zorlamak. (b) Ankara'daki depoları, imalâthaneleri ele geçirmek; ayrıca Türklerin Ankara - Eskişehir demiryolunu kullanmalarına engel olmak ⁽⁶⁷⁾. Bu yol, Anadolu içinden İzmir'e giden en önemli yoldu. Planın birinci hedefi, harekâtın birinci safhasında tam gerçekleştirilememişti. Türk ordusu imha edilememişti, savaşı kabul etmemişti. Böyle olduğu halde, Yunan ordusu şimdi ikinci hedefe doğru yani Ankara'yı zaptetmeye doğru yürüyecekti. Harekâtın ikinci safhasında planın ikinci hedefine ulaşılacaktı ⁽⁶⁸⁾.

⁽⁶⁷⁾ İbid.

⁽⁶⁸⁾ Harekâtın ikinci safhasında Yunan savaş planının ayrıntılı çevirisi şudur:

«(1) III. Kolordu:

- (a) 1. Alay hariç, 11. tümen, Türklerin, Köprühisar yakınındaki Kocaeli Grubu'nu maskeleyecektir.
- (b) 3. tümen ile 16. alay (11. tüm.) ve 1 grup sahra topçusu (12 top) Mihaliç'e hücum edecek ve oradan Beypazar yoluyla Ankara'ya ilerleyecek, bu hattı ulaştırmaya elverişli durumda tutacaktır.
- (c) III. kolordunun diğer tümeni (? 7 nci tümen) ve 1 ağır topçu grubu (120 mm.'lik 12 top) Karahan - Koltan - Dinek hattında mevzilenecektir.
- (d) III. kolordunun öteki kuvvetleri, yani 120 mm.'lik 8 top ile 10. tümen, 105 mm.'lik 1 topçu grubu, ve 2 sahra topçu grubu Fethoğlu köprüsünden Sakarya nehrini geçecektir.

SAKARYA'DAN İZMİR'E

14 ağustos 1921 günü Yunan orduları yeniden yürümeye başladılar. Genel Yunan taarruzunun ikinci ve sonuncu safhasıydı bu. Bu safhada Yunan ordularının Başkumandanı Kral Konstantin'in kendisiydi. Taarruzun birinci safhasında Başkumandan olan General Papoulas, şimdi Birinci ve İkinci Kolordulara kumanda ediyordu. Üçüncü Kolordu kumandanı şimdi Prens Andrew'di. Kral ve Prens, Ankara'nın zaptı şerefini yalnız General Papoulas'a bırakmak istemiyorlardı sanki. Plan gereğince, Prens'in kumanda ettiği Üçüncü Kolordu da Ankara'ya girecekti. «Ankara'ya!» emrini Kralın kendisi vermişti. Elenlerin tarihine «altın harflerle» yazılacak bu büyük zafer şerefi Yunanlılar arasında paylaşamıyor gibiydi. Millî Savunma Bakanı Teotakis, ordulara fiilen kumanda etmiyordu.

(2) **I. Kolordu:**

1., 2., 13. tümenler, 1 grup ağır topçu, 1 alay (3 grup) sahra topçusu da aynı şekilde Fethoğlu köprüsünden Sakarya'yı geçecektir.

(3) **II. Kolordu:**

5., 9., 12. tümenler, 2 grup ağır topçu, 1 grup sahra topçusu, Seyitgazi'den Aziziye yoluyla Sakarya'nın güneyine yürüyecek.

(4) **Süvari Tugayı:** II. Kolorduyla beraber yürüyecek.

(5) (1 t.), (2), (3) ve (4) Polatlı'da Türklere hücum edecekler ve oradan Ankara'ya ilerleyecekler.

(6) 4. tümen, 4 bağımsız alay ve 1 ağır topçu bataryası, Türklerin Menderes Grubu'nun karşısında Afyonkarahisar - Uşak - Çivril - Nazilli hattını tutacaklardır.

(7) Beş bağımsız alay, Eskişehir'in batısındaki ulaştırma hatlarında kalacaktır.

İzmir - Uşak yoluyla beslenen (5) dışında, bütün ordu şimdi Eskişehir yoluyla Mudanya'dan beslenmektedir.

(F.O. 371/6528: C.P. Secret 3266. Appendix D.)

Şereften yoksun kalmamak istercesine, «**Harekâtın Atina'dan yönetildiğini**» söylemişti. General Papoulas, hemen bunu yalanlamıştı. Arada, görülen bir kıskançlık, çekemezlik vardı ⁽⁶⁹⁾. Yunan orduları, bir an önce Ankara'ya girmek için son derece heyecanlıydılar. Maneviyatları pek yüksekti.

İngiltere'de, Yunan ordularının kolayca Ankara'yı zaptedeceklerine inanmayan yoktu. Başta İngiliz Genelkurmayı'nın raporları olmak üzere, Atina'dan, İstanbul'dan gelen raporlar ve telgrafların hepsi bunu doğruluyordu. Yunan orduları taarruza yeniden geçtiklerine göre, artık Türklerin dışarıdan asker yardımı almalarına da zaman ve fırsat kalmamıştı. Yardıma gelmeleri muhtemel görülen Bolşevik kuvvetlerinin Kafkaslardan Ankara'ya erişmeleri iki aylık bir zaman gerektiriyordu. İki aya kadar ise Ankara çoktan düşmüş, Mustafa Kemal ordusu çoktan ezilmiş olacaktı. Yunan planının birinci ve ikinci hedefleri aynı anda gerçekleştirilecekti. Hem Kemalist ordunun «**kalıntıları imha edilecek**», hem de Ankara zaptedilecekti. İngilizler'in bundan şüphesi olmadığına göre, Mr. Lloyd George, açıkça konuşmakta bir sakınca görmemişti. 16 ağustos günü Avam Kamarası kürsüsünden: «**Kemalist ayaklanmayı bastırmak için Anadolu içlerine kadar İngiliz askerleri gönderilemediğine göre, bir tek yol kalmıştır: Bu tek yol, iki tarafı sonuna kadar vuruşturmak**» demişti. Bu, Yunan imha planının İngilizcesi demektir. Sonuna kadar vuruşulacak ve Kemalist ordu, sonuna kadar imha edilecekti. Ondan sonrası kolaydı.

Gerçekten, Yunan orduları da Mr. Lloyd George'u utandırmayacak biçimde ilerliyorlardı. 14 ağus-

(69) F.O. 371/6525: Müttefik Başkumandanlığı'ndan War Office'e. Şifre tel. İstanbul, 8.8.1921, No. 741.

tos tarihli Yunan resmî bildirisi, «Yeniden ilerleme-ye başlayan ordularımız, pek hafif bir direnişle karşılaştıktan sonra, «düşman»ın Mandra - Kaymaz - Ak köprü ileri hattını zaptettiler» diyordu (70). Yunan basını, bunu yorumlayarak, Elen ordularının bir günde 80 kilometre ilerlediklerini, Kaymaz'ın Seyitgazi'nin 40 klm. doğusunda olduğunu yazıyordu. «Ankara'ya yürüyüş, yıldırım hızıyla ilerliyor» diye ekliyordu (71). Ertesi günkü Yunan resmî bildirisi yine hızlı bir ilerleyiş haberi veriyordu: «İlerlemeye devam eden ordularımız, «düşman»ın hafif bir direnişle karşılaştıktan sonra, Kızıl Büklü (Poursac) - Justinianopolis (Sivri Hisar) - Çadirköprü (Sangarios Kessili'de) hattını zaptetti. Sivri Hisar'ı ele geçirdik» diyordu (72). Dikkate değer bir nokta, Yunan resmî bildirisi, Anadolu şehir ve kasabalarını bin, iki bin yıl önceki adlarıyla anıyordu. Yabancı Dışişleri Bakanlıkları'na bu bültenler böyle çevrilip sunuluyordu. Anadolu, Elenlerin özyurdudur, Yunan orduları istilâcı değillerdir, demek isteniyordu. Yunan orduları hep ilerliyorlardı ve nedense hergün «hafif bir direnişle» karşılaşıyorlardı (73).

16 ağustos günlü Yunan resmî bildirisinin haberi biraz daha önemliydi. Yunan orduları ileri harekâta devam etmişler ve Mihaliç tepelerindeki hatta ulaşmışlardı. Mihaliç, Sivri Hisar'ın doğusundaydı. Bazı Yunan kuvvetleri «Sangarios» üzerindeki Fethoğlüköprüsüne erişmişlerdi. «Düşman» büyük süvari kuvvetleriyle direnmek istemişti, ama doguya doğru sürülmüştü (74). Evet Kemalist ordu hep doguya doğ-

(70) F.O. 371/6527: 14.8.1921 tarihli Yunan Resmî Bülteni.

(71) İbid. 16.8.1921 tarihli Yunan Basın Bülteni.

(72) F.O. 371/6527: 15.8.1921 tarihli Yunan Resmî Bülteni.

(73) İbid.

(74) İbid. 16.8.1921 tarihli Yunan Resmî Bülteni.

ru gidiyordu. Türk süvari kuvvetleri doğuya doğru «sürülmüştü.» Ama «Sangarios»un bir kıyısı da görünmüştü.

Ertesi günün bültenleri başka çeşit haberler veriyorlardı: Anadolu'da Yunan askerî idaresi kurulmuştu. Askerî idare, Yunan Yüksek Komiseri'nin «**Sivil idaresi**»yle birlikte çalışacak ve işgal edilen bütün topraklara hükmedecekti. «**Mustafa Kemal'in teşkilâtlandığı eşkiyalık**» bütün bu bölgelerde kökten temizlenecekti. Yunan askerî idaresi (The Military Government), «**ırk ve din ayrımı gözetmeksizin halka barış ve adalet getirecek**»ti⁽⁷⁵⁾. Anadolu'da ne oluyordu? Yunanistan, Sakarya'ya kadar bütün Batı Anadolu'yu ilhak mı ediyordu? Askerî hareket ya da genel taarruz başka, «**Askerî İdare**» kurmak başkaydı. Sonra, İstanbul'daki Yunan Elçisi, «**Yüksek Komiser**» adıyla, Batı Anadolu'nun Genel Valisi mi oluyordu? Yüksek Komiser'in «**Sivil İdaresi**» (Civil Administration) ve Yunan «**Askerî İdaresi**» (Military Government) ne demek oluyordu?

Yine 17 ağustos tarihli basın bülteni, Lloyd George'un bir gün önce İngiliz Parlamentosu'nda yaptığı konuşma üzerinde duruyordu. İngiliz Başbakanı, «**iki tarafı sonuna kadar vuruşturmak**» fetvası verirken bir de Yunanistan'a öğütte bulunmuştu. Yunanistan'ın şimdi İstanbul'u, Boğazları, Batı Anadolu'yu ve hatta Orta Doğu'yu da istediğine bakarak, «**1913'te Bulgaristan'ın düştüğü hataya düşmemesini**» salık vermişti. Yunan basını buna alınmıştı. Akşam gazeteleri yorumda bulunuyorlardı. Hükümet organı «**Protevousa**», gazetesi; «**zamanı gelince bize ait olandan fazlasını almayacağız**» diyordu. Diğer bir hükümet organı «**Chronika**» gazetesi, «**Mr. Lloyd George'un öğüdü**

(75) İbid. 17.8.1921 tarihli Yunan Basın Bülteni.

hiç bir rahatsızlık yaratmayacaktır. Yunanistan kendisine ait olandan fazlasını asla istemeyecektir... Orta Doğu sorununa son vermeye çalışacaktır» diye yazıyordu. Venizelos'cu «Ethnos» gazetesiyse, Lloyd George'un 8 haziran 1920 tarihinde Avam Kamarası'nda «Yunanistan'ın Osmanlı İmparatorluğu'nun mirasçısı olacağını» söylediğini hatırlatıyordu. «Öyleyse bu öğüt niye?» diye soruyordu (76).

18 ve 19 ağustos günleri, ciddi bir ilerleme ya da çarpışma haberi verilmiyordu. General Stratigos, bu günlerde Yunan ordularının Sakarya'ya biraz daha yaklaştıklarını, «hazırlık ilerlemeleri» kaydettiklerini yazıyordu (77). Yunan basın bülteni, Yunan ordularının 85 kilometre uzunluğundaki bir cephede 100 kilometre derinlikte ilerlediklerini bildiriyordu. Köylerin çoğu boşaltılmıştı. Sivri Hisar ahalisi Kemalist ordunun arkasından gitmişti. «Mustafa Kemal, Yunan ordusunun bu sür'atli taarruzunu sürprizle karşılamıştı», Yunan kuvvetlerinin, «altı haftadan önce» bu yerlere geleceklerini sanmamıştı. «Kemalistlerin nerede savaşı kabul edecekleri henüz belli değildi» (78).

Türklerin savaşı nerede kabul edeceklerini İstanbul'daki Müttefik Orduları Başkumandanlığı öğrenmişti. 20 ağustos günü saat 23.35'te İstanbul'dan Londra'ya, Hindistan'a, Mezopotamya'ya ve Mısır'a çekilen şifre telgraf şöyleydi:

«Aşağıdaki bilgiler pek gizli bir kaynaktır:

1. 20 ağustos saat 06.30'a kadar alınan bilgiler Türklerin Sakarya'yla Ankara arasında savaşı kabul edeceklerini göstermektedir. (Türk) Tümenleri aşı-

(76) İbid.

(77) Stratigos, op. cit., p. 6.

(78) F.O. 371/6527: 18.8.1921 tarihli Yunan Basın Bülteni.

ğıdaki şekilde yeniden toparlanmışlardır: Burada Türk tümenlerinin beş grup halinde kuruluşları, hangi kuvvetlerden meydana geldikleri teker teker anlatılmaktadır.)...

.....

7. 20 ağustos saat 06.30'da ele geçirilen (Türk) gizli belgeleri, Batı Ordusunun aşağıdaki hareket emirlerini açığa vurmaktadır: (Burada da Türk hareket emirleri ayrıntılarıyla anlatılmaktadır) (79).

İstanbul'daki Müttefik Orduları Başkumandanlığı, 20 ağustostan başlayıp 13 eylüle kadar Türk ordusunun sırlarını ayrıntılarıyla ele geçirmişti. Batı Ordusunda Türk kuvvetlerine verilen günlük emirler, Türk birliklerinin hareketi, Batı Cephesi Kumandanlığı'nın tutumu vs. geceli gündüzlü, saati saatına, İstanbul'da General Harington'a iletilmişti. İngiltere arşivlerinde bu konuda pek çok şifre telgraf vardır. Yukarıdaki satırlar, bu çeşit telgraflardan küçük bir örnektir. Türkiye için bir ölüm-kalım savaşı denebilecek olan Sakarya Meydan Savaşı boyunca, en gizli askerî sırların nasıl olup da âdeya saati saatına karşıtarafın eline geçmiş olduğu çok düşündürücüdür. Bu sırların doğrudan doğruya Yunanlılara verilip verilmediği belli değil. Ama bu telgraflar, çok çeşitli yerlere dağıtılıyordu. Hindistan'a, Mısır'a ve Irak'a tekrarlandıktan başka, bu telgrafların Londra'dan dağıtımı 17 ilâ 19 yere birden yapılıyordu. Beş örnek İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na veriliyordu. Bazı Elçiliklere de örnekler yollanıyordu. Bu kadar geniş dağıtımı yapılan bu şifrelerin, el altından, Yunan Genelkurmayı-

(79) F.O. 371/6527: İstanbul'da Müttefik Orduları Başkumandanlığı'ndan War Office'e. Gizli Şifre telgraf. 20.8.1921. No. 826. Örnekleri Mezopotamya, Hindistan ve Mısır'a.

nın eline ulaştırılmış olabileceği de akla geliyordu. Sakarya Meydan Savaşı boyunca Türk ordusunun en gizli sırlarının karşı tarafın eline geçmiş olması, gerçi savaşın sonucunu değiştirmemişti. Ama değiştirebilirdi de. Kim bilir, belki binlerce Türk askerinin hayatı bu sırlar yüzünden gitmişti. Sırlar karşı tarafın eline geçmeseydi, bu savaşta belki daha az can kaybı olurdu.

20 - 22 ağustos günleri Yunan orduları biraz daha Sakarya'ya dayanmışlar, hücumla hazırlanmışlardı. 20 ağustos'ta İkinci Yunan Kolordusu Şeyh - Ahmetli bölgesine doğru ilerlemişti. Birinci Kolordu Sakarya'nın güneyine geçmişti. Üçüncü Kolordu nehri geçiyordu. 21 ağustos'ta Yunan ordularının tamamı Sakarya'nın güneyinde toplanmıştı. 22 ağustos'ta Yunan orduları yine «hafifçe ilerlemişlerdi»⁽⁸⁰⁾. 23 ağustos'ta Türk ve Yunan orduları bütün güçleriyle artık burun buruna gelmiş bulunuyorlardı. 24 ağustos günü öğle üzeri Müttefik Orduları Başkumandanlığı İstanbul'dan şunları teliyordu:

«24 ağustos saat 04.00'e kadar ele geçirilen (Türk) gizli belgelerinden, Milliyetçi ordunun büyük kısmının hızla... Göksu bölgesine yığıldığı görülmektedir. Milliyetçilerin şimdi, Engürü Suyu'nun kuzeyinde kalan Sakarya hattında yalnız Birinci Süvari tümeniyle 17. tümenin bir kısmı vardır. Batı Ordusunun kalan kuvvetleri, Göksu vadisinde başlayacağı beklenen asıl Yunan ilerlemesine karşı koymaya hazırlanmaktadır...

Türk Kumandanları, bugün (24 ağustos) şafakla birlikte Göksu hattında kesin savaşın başlamasını beklemektedirler...

24 ağustos günü saat 00.04'te, (Türk) Batı Ordu-

(80) Stratigos, op. cit. p. 7.

su Genelkarargâhı aşağıdaki emirleri vermiştir: **Asıl Yunan kuvvetleri Göksu vadisi (Ilıca Çay) boyuna, hatlarımızın karşısına yayılmışlardır. 24 ağustos şafakla birlikte çarpışmalar beklenmektedir. 24 ağustos öğle üzeri Birinci tümen Polatlı'ya hareket edip ihtiyata geçecektir. Düşman uçaklarından gizlenmeye özellikle önem verilmelidir»** ⁽⁸¹⁾.

Yunan taarruzunun ikinci safhası 14 ağustos'ta başlamıştı. O tarihten 24 ağustosa kadar Yunan orduları hep ilerlemişlerdi. Bu on gün içinde Yunan orduları'yla karşılaşan Türk ordusunun yalnız ileri karakolları, süvarileriydi. Resmî Yunan askerî bildirimlerinde, Türklerin **«hafif bir direnişiyile karşılaştığı»** yolundaki cümleler, bundan dolayıldı. Aslında Yunan kuvvetleri, asıl Türk orduları'yla henüz karşılaşmamışlardı. Ciddî bir direniş de görmemişlerdi. Türk orduları Sakarya'nın doğusuna çekilmişler, bekliyordular. Sakarya savaşı asıl şimdi başlıyordu. 24 ağustosta Yunan kuvvetleri artık Türk ordusunun asıl büyük güçleriyle karşılaşıyorlardı. Aynı tarihli Yunan basın bülteni, **«Yunan kuvvetlerinin Sakarya'yı geçtiklerini.. Milliyetçiler savaşı kabulü reddetmezlerse çarpışmaların beklenebileceğini»** bildiriyordu ⁽⁸²⁾ 24 ağustos günü General Papoulas ise şu resmî bildiriye yayınlamıştı:

«'Düşman', eski Gordiom'un yakınında, Porsuk'la Sakarya nehirlerinin birleştiği yerden başlayarak, oradan Sakarya'nın doğu kıyısı boyunca güneye Erenköy'e uzanan ve ondan sonra Göksu ve Katrancı'nın kuzey kıyıları boyunca doğu'ya Emberli'ye varan

(81) F.O. 371/6527: İstanbul'da Müttefik Başkumandanlığı'ndan War Office'e. Şifre tel. Yıldırım hareket. 24.8.1921, saat 1400. No. 848.

(82) F.O. 371/6527: 24.8.1921 tarihli Yunan Basın Bülteni.

uzun bir müstahkem hat hazırlamıştır. 80 kilometrelik bu uzun hattın birçok noktalarının arkasında ikinci bir hat bulunmaktadır. «Düşman» ayrıca, Sakarya'nın doğu kıyılarında, Gordiom'un kuzeyindeki tepeleri de tahkim etmiştir. Sakarya'nın güneyinde ilerleyen ordumuz, Göksu ve Katrancı'nın güneyindeki «düşman» ileri mevzilerini zaptetmiştir. Sol kanadımız Göksu'yu geçip dün akşam nehrin kuzeyinde dağ zincirindeki mevzileri işgal etmiştir. Geceleyin «düşman» şiddetli bir hücumla geçmişse de kolayca püskürtülmüştür. Katrancı'nın güneyindeki «düşman» ileri mevzileri çarpışmalardan sonra zaptedilmiştir. Geceleyin «düşman», nehrin kuzeyindeki asıl mevzilerine çekilmiştir. - Papoulas» ⁽⁸³⁾.

24 ağustos Sakarya Meydan Savaşı'nın birinci günüydü. Bu ilk günde Yunan orduları gerçekten biraz ilerlemişlerdi. Sakarya nehrinin doğusundaki Türk ileri mevzilerinden bazılarını ele geçirmişlerdi. Ama mevziler bitecek gibi görünmüyordu. General Papoulas'ın belirttiğine göre, kademe kademe, kat kat müstahkem hatlar vardı. Yunan orduları iste şimdi «Sangarios çıkmazı»na gelmişlerdi. General Stratigos, savaş bittikten sonra kaleme aldığı raporunda şöyle diyordu: «Türklerin savunma mevzileri neydi ki, Yunan ordusu, bu kadar geniş çapta ve bu kadar uzun süre savaştığı halde «düşman» kuvvetlerini felce uğratamamış ve yenilmiş olmayı itiraf zorunda kalmıştı? Aslında söz konusu olan müstahkem mevziler değil... çok uzun ve çok derin bütün bir müstahkem bölgeydi» ⁽⁸⁴⁾. Bu «müstahkem bölge», «Sangarios çıkmazı» demektir. Aslında ise, Mustafa Kemal

(83) F.O. 371/6528: 24.8.1921 tarihli Resmî Bildiri.

(84) Stratigos, op. cit., p. 8.

Paşa'nın askerî dehasının yarattığı ve savaş tarihlerinde henüz bilinmeyen bir formüldü bu. Yaratıcısının deyimiyle, **«Hattı müdafaa yok, sathı müdafaa vardır.»**

Yunan orduları, şimdi **«sathı müdafaa»**ya tosluyorlardı. **«Sangarios çıkmazı»**na giriyorlardı. Sakarya oltasını yutuyorlardı. Ama 24 - 25 ağustos günlerinde henüz bunun farkında değillerdi. Yunan Kralı Konstantin, 25 ağustos günü, Eskişehir'de, kalmakta olduğu zengin bir Türk'ün evinde, **The Daily Telegraph** gazetesi muhabiri A. Beaumont'u kabul etmişti. Kral, önce oturduğu Türk evinden şikâyet etmişti. **«Türkler bir şehrin nasıl planlandığını, nasıl ev yapıldığını bilmiyorlar»** demiş, sonra askerî duruma geçmişti:

«Askerî durum nasıl?» diye sordum. Kral Konstantin cevap verdi:

«Çok iyi diye düşünüyorum. Cepheden fevkalâde haberler aldım. Mustafa Kemal bu defa savaşı kabul ederse, ordusunu yok edeceğiz ya da ordusunun büyük kısmını esir edeceğiz. 50.000'den fazla askeri olmadığına kaniim. Bu miktarla başetmeye ordumuz tamamen muktedirdir... Ankara'ya girmeyi umuyoruz» ⁽⁸⁵⁾.

Kral Konstantin Ankara'ya girecekti. Prens Andrew Ankara'ya girecekti ve General Papoulas da girecekti. Yunan Harbiye Bakanı Theotakis mahrum mu kalacaktı? Tam o günlerde İngiliz Ataşemiliteri Albay Nairne, Theotakis'ten görüşme için randevu istemişti. Bakan, espri olsun diye değil, ciddiyetle Ataşemilitere Ankara'da randevu vermiş ve gününü de

(85) Bu mülâkat, biraz gecikmeyle, **The Daily Telegraph**'in 6.9.1921 tarihli sayısında yayınlanmıştı.

söylemişti: «**5 eylülde Ankara'da buluşalım**» demişti. Kararlaştırılan bu randevu, birkaç gün sonra gazetelere de sızmıştı. The Daily Telegraph gazetesi bunu yazmış, Yunan gazeteleri de bundan bahsetmişlerdi. Bunun üzerine, Atina'daki İngiliz Elçisi Lord Granville «askeri sırların» gazetelere sızmasından telâşa kapılmış ve İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na telgraf çekmişti. Haberin İngiliz Elçiliği'nden gazetelere sızdırılmadığını, İngiliz Dışişleri ya da Harbiye Bakanlığı'ndan sızdırılmışsa, ileride bunun Elçiliği'n haber alma kaynaklarını kapatabileceğini bildirmişti. İngiltere Dışişleri Bakanlığı'yla Daily Telegraph idaresi arasında da bu konuda yazışmalar olmuştu⁽⁸⁶⁾. Haberin «sır» olan tarafı, belki yalnız «5 eylül» tarihiydi. Yunanlıların Ankara'ya gireceklerini, daha doğrusu girmek istediklerini, bilmeyen yoktu, ama bu kadar kesin bir tarih tespit ettikleri pek bilinmiyordu.

Yunanlılar «**Sangarios çıkmazı**»na girdiklerini fark edemedikleri gibi, İngilizler de henüz Sakarya'da «**sathı müdafaa**»nın ne demek olduğunu kavrayamıyorlardı. Daha sonra İngiliz Genelkurmayı buna «**son derece karışık**» (exceedingly complicated) deyip işin içinden çıkacaktı. Sakarya Savaşları'nın başladığı günlerdeyse İngilizler, Mustafa Kemal'in yakında çökeceğini umuyorlar ve içeriden de Mustafa Kemal'e karşı ayaklanmaların patlak vermesini bekliyorlardı. Sultan, Kemalistlerin % 10 kadar bir azınlık olduklarını söylememiş miydi? İstanbul Hariciye Nazırı, Anadolu'daki Ordu'nun ve Meclis'in % 65'ini arkalarında sürükleyebileceklerini yabancı Yüksek Komiserlere «**garanti**» etmemiş miydi? Şimdi o günler geliyor diye bekleniyordu. İstanbul'daki Müttefik Orduları Baş-

(86) F.O. 371/6527/E. 9752: Granville'den Curzon'a. Şifre tel. Atina, 27.8.1921, No. 471 ve ek belgeler.

kumandanlığı, 24 ağustos günü, «Konya vilâyeti'nde bütün liva ve kazaların Kemalistlere karşı ayaklandıklarını, beş günden beri Ankara'nın boşaltılmakta olduğunu, Başkent'in Kayseri'ye taşındığını» bildiriyordu. Bu haberin «güvenilir olduğuna inanmak için bütün sebepler mevcuttur» diye ekliyordu ⁽⁸⁷⁾.

25 ve 26 ağustos günleri Yunan kuvvetleri güç belâ biraz daha ilerlemişlerdi. Yunan kaynaklarına göre, Türkler ilk mevzilerinden sökülmişlerdi. General Stratigos, bu konuda şöyle diyordu:

«(Ağustos'un) 26'sında «düşman» ilk müstahkem mevzilerinden sökülüştü, çekiliyordu ve bizimkiler kovalıyorlardı. Ama bu çekilme ve kovalama beklenen genel bir nitelik taşııyordu, çünkü çekilen «düşman», ilk mevzilerden biraz ötede önceden hazırlanmış yeni mevzilere yerleşiyordu. Üstelik kovalama, «düşman»ın ağır topçu ateşiyle taranıyordu. Yeni mevzilerinin arkasında «düşman» yeniden toparlanıyor, kuvvet alıyor ve yeniden inatla savunmaya geçiyordu. Ve gece gündüz bir mevkidenden diğerine kuvvet kaydırarak yaptığı yığınaklarla karşı hücumu geçiyordu. Esirlerin ifadelerine göre, gerek sürekli hareket, gerek toprak kazma yüzünden, «düşman» birliklerinin aşırı yorgunluğu limitine varmıştı...

27 ağustos günü sabahın saat 6'sında, Genel Karargâh'ın, savaşın başladığından beri yerleştiği Uzubey köyünü terk etmeye hazırlandığı bir sırada, civar tepelerde şiddetli bir yayılım ateşi duyuldu... Az sonra köye düşmeye başlayan «düşman» gülleleri, bu hücumu ciddi bir nitelik veriyordu. Genel Karargâh, hareketini hemen durdurdu ve korunmasına ayrılmış

(87) F.O. 371/6527: Müttefik Başkumandanlığı'ndan War Office'e. Şifre tel. 24.8.1921, No. 848.

olan taburu savaş pozisyonuna geçirdi... Saat 10'a doğru «düşman» püskürtüldü ve Genel karargâh 7 eylüle kadar konaklayacağı İner-Katrancı'ya taşındı. Ondan sonra Uzubey köyüne ve ulaştırma hatlarımızı karşı saldırılar tekrarlandı durdu» ⁽⁸⁸⁾.

Yunan ordusu, üstün gücüyle, saldırdıkça saldırıyordu. Sakarya Meydan Savaşı'nın beşinci gününe gelinmişti. Üstün gücü sayesinde Yunan ordusu biraz ilerlemişti. Ama ilerleme öyle uzun boylu olamıyordu. Yunan resmî bildirimleri artık Yunan kuvvetlerinin bir günde «**şu kadar kilometre**» yol aldıkları yolundaki haberler pek veremiyorlardı. İlerlemeler kilometrelerle değil, âdeta metrelerle oluyordu. Türk kuvvetleri çekiliyorlardı, ama adım, adım çekiliyorlardı. Sonra yine karşı hücumla geçiyorlardı. «**Sathı müdafaa**», adım adım, karış karış yapılıyordu. 28 ağustos tarihli Yunan resmî bildirisi şöyleydi:

«'Sangarios' savaşı şiddetle devam ediyor. «Sangarios»u ve Gordium'un güneyini aşmış olan kuvvetlerimiz, Polatlı yönünde toprak kazanmışlardır.

Yıldızdağ'dan Sabanca'ya kadar tahkim edilmiş hatta karşı savaş devam ediyor.

Merkezde, şiddetli vuruşmalardan sonra «düşmanı» müstahkem mevzilerinden başarıyla sökmüş olan kuvvetlerimiz, kuzeye doğru 10 kilometre kadar ilerlemişlerdir.

Sağ kanatta, şiddetli savaştan sonra, (Ordumuz) ilerleyip Kaleköy yakınındaki müstahkem tepeleri zaptetmiştir» ⁽⁸⁹⁾.

Demek ki, 28 ağustos günü, Yunan ordusu sağ kanatta, merkezde ve sol kanatta şiddetli bir direniş-

(88) Stratigos, op. cit., p. 12.

(89) F.O. 371/6529: 28.8.1921 tarihli Yunan resmî bildirisi.

le karşılaşılıyordu. Sol kanatta savaş devam ediyordu. Sağ kanatta da aynı. Bu kanatlarda yalnız müstahkem mevzilere hücum edilmiş ve birazcık toprak kazanılmıştı. Merkezde biraz daha fazla ilerleme olduğu belirtiliyor, 10 kilometreden söz ediliyordu. Bu Yunan iyimserliği idi.

Meydan Savaşı'nın altıncı gününde Yunanlıların genel bir taarruza geçecekleri öğrenilmişti. Hem Atina'daki İngiliz Ataşemiliteri, hem de İstanbul'daki Müttefik Orduları Başkumandanlığı 29 ağustos günü Yunanlıların bir genel taarruza geçeceklerini bildiriyorlardı. Ataşemiliter bu haberi Yunan kaynaklarından öğrenmişti, Müttefik Başkumandanlığıysa gizli Türk kaynaklarından almıştı. Müttefik Orduları Başkumandanlığının Londra'ya çektiği şifre telgrafta:

«Bu sabah, 29 ağustos saat 06.45'e kadar gizli kaynaktan alınan ek bilgiler, Türk Batı Ordusu Genel Karargâhı'nın, bugün bütün cephe boyunca genel ve kesin bir Yunan hücumu beklediğini göstermektedir» deniyordu (90). Atina'daki İngiliz Ataşemiliteriyse, «29 ağustos günü genel hücum emri verildi. Birinci, ikinci ve üçüncü kolordular kuzeye doğru; 7'nci tümen nehirden doğu'ya doğru hücum edecekler» diye ekliyordu (91).

Gerçekten 29 ağustos günü Yunan orduları bütün cephede hücumla geçmişlerdi. Ama fazla ilerleyememişlerdi. Yunan Generali Stratigos şöyle yazıyordu: « (ağustos'un) 29'unda birliklerimizin «düşmana» karşı baskısı daha açıkça görülüyordu. Sağ uçta,

(90) F.O. 371/6528: Müttefik Başkumandanlığı'ndan War Office'e. Şifre tel. 29.8.1921, No. 873.

(91) F.O. 371/6528: Atina Ataşemiliteri'nden War Office'e. Şifre tel, 30.8.1921, No. S.M. 83.

ikinci kolordu şiddetli ve heyecanlı çarpışmalardan sonra Güzelce Kaleköy tepesini almıştı. Bununla beraber, mevzilerinden sökülmiş olmasına rağmen «düşman» ancak 8 kilometre çekildi ve savunmaya geçti... Merkezde «düşman» Kızılköyü boşalttı. Sol uçta ise «düşmanın» 7'nci tümenimize karşı direnişi her zamankinden daha inatçı oldu; tümen, ancak adım adım toprak kazanabildi» (92).

Demek ki, Yunan orduları bütün cephede hücum etmiş olmalarına rağmen, ancak sağ kanatta biraz ilerleyebilmişlerdi. Türk ordusunun sol kanadı biraz gerilemişti. Merkezde pek ilerleme olmamıştı. Türk ordusunun sağ kanadıysa, Yunan ordusunun sol kanadına karşı, «her zamankinden daha inatçı» direnmişti. Buna rağmen General Papoulas, 29 ağustosta, «durumun Yunan kuvvetleri lehine geliştiğini ve şimdi Ankara'ya yürüdüklerini» tellemişti (93). Aslındaysa Yunan ilerlemesi yalnız Türk ordusunun sol kanadındaydı ve o da pek sınırlıydı. Türk ordusu «adım adım», karış karış «sathı müdafaa» savaşı yapıyordu. Sol kanatta görüldüğü gibi, biraz gerilese bile bu büyük önem taşııyordu. Biraz gerilerde Türk kuvvetleri yine tutunuyorlar, yine direnişe ve karşı hücumla geçiyorlardı. Sakarya Meydan Savaşı bütün şiddetle sürüp gidiyordu.

30 ağustos, Sakarya Savaşları'nın yedinci günüydü. Yunan hücumları o gün de durmamıştı. Aynı gün, General Harington, «Yunanlılar zafer iddiasında bulunuyorlar ve Ankara'ya doğru ilerlediklerini söylüyorlar. (Ama) Benim aldığım bilgilerde bunu gösteren bir şey yok» diyordu. Buna karşılık İngiliz generali,

(92) Stratigos, op. cit., p. 13.

(93) F.O. 371/6528: Müttefik Başkumandanlığı'ndan War Office'e. Şifre tel., 30.8.1921, No. 882.

«**şiddetli çarpışmalar ve Türklerin sol kanadına karşı baskı olduğunu**» belirtiyor ve iki ihtimal görüyordu: Ya Türk direnişi çökecekti ve o zaman Yunanlılar başarı kazandıklarını söyleyebileceklerdi; ya da Türkler direneceklerdi ve o zaman da iki taraf yorgunluktan bitkin düşüp savaşı durduracaklardı ⁽⁹⁴⁾. General Harington, Türklerin zafer kazanmalarına ihtimal vermiyordu. Türkler için en iyimser ihtimal, direnip Yunanlıları yormaktan öteye pek geçmiyordu.

Yunan generali Stratigos ise, «**30 ağustosta sol kanadımız daha belirli biçimde ilerledi ve «düşman» burada daha fazla direnişten vazgeçmiş gibiydi**» diyor. «**Merkezde «düşman» Çal ve Ardız dağları hattına doğru gerilemişti... Türkler devamlı geri itilmiş olmakla beraber, direnişe devam ediyorlardı ve Yunan merkezi yeniden kuvvetli bir savunma hattı karşısında bulunuyordu: Çal ve Ardız dağları hattı**» diye ekliyordu ⁽⁹⁵⁾.

Sakarya Meydan Savaşı'nın birinci haftası bitmişti. Kısaca toparlamak gerekirse şunlar denilebilirdi: Savaşlar Sakarya nehrinin doğusunda, Sakarya'yla Ankara arasında yapılıyordu. Yunan ordusu, üstün kuvvetlerle bir hafta boyunca hücum etmişti. Özellikle 29 - 30 ağustos günleri Yunan hücumları genel bir nitelikteydi. Bütün cephede genel ve şiddetli bir hücum geçmişlerdi. 29 ağustos günü Türk cephesinin sol kanadı, ertesi gün de sağ kanadı biraz gerilemişti. Çal Grubu'nun tuttuğu merkezde pek gerileme olmamıştı. Buradaki Türk direnişi daha çetin olmuştu. Bir haftalık Yunan hücumunda Türk kuvvetleri çetin

⁽⁹⁴⁾ F.O. 371/6526: Harington'dan War Office'e. Şifre tel., 30.8.1921, No. 883.

⁽⁹⁵⁾ Stratigos, op. cit., p. 13.

bir «**sathı müdafaa**» savaşı yapmışlardı. Cephenin hiç bir kesiminde Türk kuvvetleri direnişten vazgeçmemişlerdi. Vazgeçmek niyetinde de görünmüyorlardı. Bir mevziden sökülünce, biraz gerilerde yeniden toparlanıp direnişe ve hatta karşı hücumla geçiyorlardı. Mustafa Kemal «**sathı müdafaa**» derken, bu sathın bütün «**vatan sathı**» olduğunu da belirtmişti. Türk orduları vatan sathını, karış karış savunuyorlardı.

Sakarya Savaşları'nın ikinci haftası. 31 ağustos günü, yine bütün cephede şiddetli çarpışmalarla başlamıştı. O gün de Yunan kuvvetleri hücumlara devam etmişler, ama fazla başarı kazanamamışlardı. 1 eylül günü General Harington şunları telliyordu:

«İsmet (Paşa), 31 ağustos günü İkinci ve Üçüncü Grup cephelerine karşı girişilen Yunan hücumunun püskürtüldüğünü Beşinci Gruba bildirdi... Dördüncü Gruba karşı girişilmiş olan devamlı Yunan hücumu, akşam üzeri yapılan bir karşı hücumla durdurulmuştur. 31 ağustos günü yapılan Türk karşı hücumu, Çaldağ kesimindeki önemli mevzilerden Yunanlıları sökmüştür... Türk karşı hücumu, Çaldağ'ın batı kesimine karşı devam etmiştir... 1 eylülde, özellikle Haymana'ya karşı düşman (Yunan) genel taarruzu hâlâ bekleniyordu...» (96)

1 eylül tarihli Yunan resmî bülteni gayet kısaydı: «Askerlerimiz ileri savaşlarına devam ediyorlar. Polatlı yakınında Basriköy sırtlarını zaptettiler. Evli Fatili köyünün kuzeyine ve doğusuna doğru da ilerlediler» diyordu (97). General Harington da, «sekiz gündür süren savaşlarda taraflardan hiç birinin kesin

(96) F.O. 371/6528: Müttefik Başkumandanlığı'ndan War Office'e. Şifre tel. 1.9.1921, No. 890.

(97) F.O. 371/6529/E. 10179: 1.9.1921 tarihli Yunan Resmî Bülteni.

bir başarı kazanamadığını, Türk cephesinin sol kanadının da tutunmuş olduğunu» telliyor ve şunları ekliyordu: «Türkler, Çaldağ denen Yapan Hamam yakınındaki önemli mevzilerini kaybettiler ama dün oralara karşı hücumla geçtiler ve mevzilerinin çoğunu geri almış ve Ordularını birleştirmiş görünuyorlar. Kanaatimce, savaşların sonu berabere bitecektir»⁽⁹⁸⁾. İngiliz Generali, Yunanlıların zafer kazanacaklarını artık söyleyemiyordu ama, Türklerin bu savaşta kazanabileceğini söylemeye kadar da gidemiyordu. Sekiz gündür süren Sakarya savaşları, daha doğrusu Türk ordularının beklenmedik derecede şiddetli direnişleri ve karşı hücumları, yavaş yavaş İngilizlerin fikirlerini değiştirmeye başlıyordu. Sakarya Savaşları'nın başında Türklerin kesin olarak yenileceklerine inanan İngilizler, şimdi bunu öyle rahatça söyleyemez olmuşlardı.

General Harington'un yine «gizli kaynaklardan» aldığı bilgilere göre, 1 ilâ 3 eylül günleri cephede en önemli yer, merkez bölgesiydi. Çaldağın karşısında, Haymana yolunu koruyan bu bölge, Yusuf İzzet Paşa'nın kumandasındaki Üçüncü Grup tarafından tutuluyordu. En şiddetli çarpışmalar şimdi burada oluyordu. 1 eylül günü Birinci Grup da Üçüncü Grup'un yardımına gelmiş ve Y. İzzet Paşa'nın kumandasına girmişti. 2 eylülde İsmet Paşa, Çaldağ bölgesini tutan Üçüncü Grup'un yardıma gelip gelemeyeceğini Dördüncü Grup'a da sormuştu. Ertesi gün saat 02.00'de bizzat Mustafa Kemal, bütün gruplara gönderdiği bir emirle, yalnız kendi cephelerini düşünmelerini istemişti. Böylelikle Üçüncü Grup kuvvetlendirilmişti. İkinci ve Dördüncü Gruplar Çaldağ bölgesinin yar-

(98) F.O. 371/528: Harington'dan War Office'e. Şifre tel. 2.9.1921, No. 894.

dımına gelmişlerdi (⁹⁹). Türk cephesinin merkezi daha sağlam tutulmuştu. Yunan Generali Stratigos, 2 eylülde Türklerin çekileceklerini sandıklarını, fakat tekrar tutunduklarını ve bunun sebebini anlayamadıklarını söylüyor. Onun kanaatine 2 eylül günü Türkler için «kritik bir zamandı», ama ne olmuşsa olmuş ertesi gün Türk kuvvetleri tekrar kuvvetle Yunanlıların karşısına dikilmişlerdi. Bundan sonra Yunan generali, Yunan kuvvetlerinin yenilgi sebebi için bahaneler arıyordu artık: «Kemalistlerin görünmez müttefikleri» varmış. Bunlar, «Yunan ordusunun yorgunluğu», «yol yokluğu» «yağmur mevsimlerinin yaklaşması» gibi «görünmez müttefikler»miş (¹⁰⁰).

Bu tarihten sonra Savaş'ın sonucu artık belli oluyor gibiydi. Yunanlıların «zafer» kazanamayacakları kesinlikle anlaşılıyordu. Yunan orduları artık genel bir taarruz geçebilecek güçte değillerdi. General Stratigos'un söylediğine göre, 5 eylülde bütün Yunan kuvvetlerine mevzilerinde durup yeniden kuvvetlenme emri verilmişti (¹⁰¹). Bu, Yunan yenilgisinin işareti demektir. Yunan ordularına son iki aydan beri «yürü» emri veriliyordu. Şimdi ilk defa «dur» emri verilmişti. Yunan askerleri, «yürü» dense de yürüyemeyecek durumdaydı artık. Yunan ordusu bundan öte gidemiyordu ve gidemeyecekti. Nefesi kesilen yalnız Yunan askeri değildi, Elenizmin «Büyük emeli»ydi aynı zamanda.

5 eylül günü, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir H. Rumbold, Lord Curzon'a şunları telliyordu:

(⁹⁹) İbid, Müttefik Başkumandanlığı'ndan War Office'e. Şifre tel. 3.9.1921, No. 910.

(¹⁰⁰) Stratigos, op. cit., p. 15.

(¹⁰¹) İbid., p. 16.

«Sakarya savaşı on, on bir gündür devam ediyor. Her iki tarafta da zayıfın ağır olduğu muhakkaktır. Türkler bir ara nazik bir durumdaydılar, ama mahirane bir şekilde kendilerini bu durumdan kurtardılar.

Yunan ordusu Sakarya nehri ötesini ele geçirmiş olmakla beraber, şimdiki durumda Türkler nefes alacak bir saha kazanmışlardır. Bu, onların yeniden teşkilatlanmalarına imkân verecektir. Türk ordusu her halde katiyen saf dışı değildir.

Savaşın şimdiye kadarki başlıca sonucu, her iki kuvvetin aşınmış olmasıdır ve (savaş) devam ederse karşılıklı bitkinlikle sonuçlanacaktır» (102).

İngiliz diplomatları nihayet «Türk ordusunun katiyen saf dışı olmadığını» itiraf etmeye başlıyorlardı. Daha Türklerin zafer kazanabileceklerini söylemeye dilleri varmıyordu ama, Yunanlıların da artık «zafer» umudu kalmadığını dolaylı yoldan kabul etmek zorunda kalıyorlardı. Olsa olsa iki tarafın da bitap düşeceğini söylüyorlar, daha doğrusu Türk ordusunun da yorgunluktan daha öteye gidemeyeceğini bekliyorlardı. Bu, İngiliz Yüksek Komiserliği'nin ve onun gibi İngiltere'nin de arzusuydu.

5 eylül tarihli Yunan resmî bildirisi artık Yunan ileri harekâtından söz etmiyordu. Başka şeyler söylüyordu: Yunan uçakları Ankara istasyonunu bombalamışlardı. Türkler yedek kuvvetlerini savaş hatlarına getiriyorlardı vs. (103). Aynı tarihli Yunan basın bülteni de başka şeyler anlatıyordu: Trakya'da ve Makedonya'da Türklerle Bulgarlar birlikte Yunanlılara karşı saldırmayı planlıyorlardı. Fuat Bey adındaki

(102) F.O. 371/6528/E. 10089: Rumbold'dan Curzon'a. Şifre tel. 5.9.1921, No. 597.

(103) F.O. 371/6529: 5.9.1921 tarihli Yunan Askerî Bildirisi.

bir Türk subayı, bu konudaki planı Mustafa Kemal'e sunmuştu, sonra Ankara'dan Sofya'ya hareket etmişti. Aslında bu plan Yunan taarruzunun başladığı günlerde uygulanacakmış, ama görüşmeler yüzünden geri kalmıştı (104). Yunan gazeteleri, dikkatleri Anadolu'dan Balkanlara çekiyorlardı artık. Nedense Yunan basın bülteninde hiç «Sangarios» adı geçmiyordu şimdi.

Sakarya Meydan Savaşı'nın ikinci haftası biterken, Yunan ordusunun da hücum etme gücü bitmişti. 7 eylülde Müttefik Orduları Başkumandanı Harington şunları bildiriyordu:

«Bugün aldığım bilgilerden Yunanlıların çekilmekte oldukları ve onları kovalamak için Türklerin hummalı hazırlık yaptıkları kesinlikle görülüyor. Yunan çekilmesinin Sakarya arkasında (batısında) toparlanıp hücumu yenilemek amacıyla yapıp yapılmadığını söyleyemem. Her halde şimdiki durumda hedeflerine ulaşmayı başaramamışlardır ve Türkler başarı kazandıklarını ileri sürecekler.

Türk başarısı burada (İstanbul'da) hemen yankı yaratabileceğinden her türlü ihtiyat tedbirini alıyorum» (105).

İngiliz Generali, İstanbul Türklerinin sevinç gösterilerinde bulunmalarına, zafer şenlikleri yapmalarına karşı ihtiyat tedbirlerini aladursun. Sakarya'da da Türk Generalleri Yunan ordularına nefes aldirmamak için gereken tedbirleri alıyorlardı. 7 eylül Sakarya Meydan Savaşı'nın üçüncü haftasının ilk günüydü. Üçüncü haftayla birlikte insiyatif Türk ordusuna geç-

(104) F.O. 371/6529: 5.9.1921 tarihli Yunan Basın Bülteni.

(105) F.O. 371/6529: Harington'dan War Office'e. Şifre tel. 7.9.1921, No. 939.

mişti. Bundan böyle hücum sırası Türk ordusunun-
du artık. Yunan Genelkurmay Başkan Yardımcısı Stra-
tigos, uzun raporunda Sakarya savaşının bu haftası-
nı kısa geçiştiriyordu:

« (eylül'ün) 6'sında, Üçüncü Kolordu «düşmanın»
cepheye yığınak yaptığını haber verdi...

(eylül'ün) 7'sinde Türklerin niyetleri daha açık-
ça belli oluyordu. Üçüncü Ordu karşısında yaptıkları
bu kadar önemli yığınak, artık basit bir savunma ted-
biri olarak görülemezdi....

8 eylül de nisbî bir durgunluk; «düşman» hiç bir
teşebbüste bulunmadı. 9 eylül günü sabahından itiba-
ren şiddetli bir «düşman» hücumu başladı...

10 eylül gecesı 7 köprüden «Sangarios»un geçil-
mesi emri verildi ⁽¹⁰⁶⁾.

Yunan orduları «Sangarios»u gerisin geriye
geçeceklerdi. Yunan Generalinin söylediklerini İn-
giliz Generali Harington biraz tamamlıyordu. Yunan
cephesindeki İngiliz irtibat subayı özetle şunları bil-
diriyordu: 10 eylül günü Yunan Genelkarargâhı Sa-
karya nehri üzerindeki Kavuncu Köprüsündeydi. 13
ağustos'la 10 eylül arasında Yunan zayıtı 18.000 ki-
şi olmuştu. Aynı süre içinde Türk zayıtı 12.000 ki-
şiydi. 9 ve 10 eylül günleri Türk ordusu Birinci ve
ikinci Yunan kolordularına hücum etmişlerdi. Ağır
topçu atışları yapılıyordu. Yunan Genelkurmayı, taar-
ruz düşüncesini kesinlikle bırakmıştı, Ankara'yı ele
geçirmeye kalkışmayacaktı. Yunan kuvvetleri Eskişe-
hir - Kütahya - Afyonkarahisar hattına çekileceklerdi.
Çekilirken demiryollarını sistematik olarak uçuracak-
lardı. Sakarya'nın stratejik önemi ve çekilmenin va-

(106) Stratigos, op. cit., p. 16 - 17.

him siyasî sonuçlar yaratacağı bilinmiyor değildi. Ama Yunan kuvvetleri yine de çekileceklerdi (107).

General Harington, gizli kaynaklardan da bilgiler almıştı. Bunlara göre: 10 eylül günü İsmet Paşa, Beşinci Gruba Mangaldağ'ı işgal etme emri vermişti. Türklerin sol kanadı batıya doğru ilerliyordu. Mangaldağ'ın güneyinde ve batısındaki Yunan kamplarında telâş vardı. Türk uçakları çekilen Yunan kollarından birini bombalamışlardı. Türklerin sol kanadı ilerliyordu. Türk karşı hücumu 10 eylülde bütün cepheye yayılmıştı. Yunanlılar, özellikle Türk sol kanadının karşısındaki Yunan kuvvetleri çekilmeye başlamışlardı. Türkler kovalıyorlar, Yunanlılar kaçıyorlardı. Kaçan Yunan kuvvetlerini Türkler yandan ve arkadan vuruyorlardı. «Yunanlılar çekilirken bütün Türk köylerini yakıyorlardı» (108).

Nihayet, Müttefik Kuvvetleri Başkumandanı General Harington Londra'ya şunları da telledi:

«13 eylül günü saat 11.33'te yayınlanan Türk resmi bildirisini, Yunanlıların toptan geri çekilmeye başladıklarını ve uçakların da eşliğinde Türk kuvvetlerince kovalandıklarını bildiriyor. Beylikköprü'yü tutmaya çalışan iki Yunan tümeni sökülüp atılmıştır» (109).

Son köprü başını tutmaya çalışan Yunan tümenleri de sökülmüş ve tüm Yunan kuvvetleri Sakarya'nın batısına atılmıştı. 13 eylülde Sakarya'nın doğu-

(107) F.O. 371/6529: Müttefik Başkumandanlığı'ndan War Office'e. Şifre tel, 13.9.1921, No. 978.

(108) F.O. 371/6529: Müttefik Başkumandanlığı'ndan War Office'e. Şifre tel, 12.9.1921, No. 971.

(109) F.O. 371/6529: Müttefik Başkumandanlığı'ndan War Office'e. Şifre tel, 15.9.1921, No. 991.

sunda artık canlı Yunan askeri kalmamıştı. Ölülerini çoktu. İngiliz ve Yunan rakamlarına göre, Sakarya'da Yunan zayıfatı 15.000 ilâ 18.000 arasındaydı. Yunan taarruzunun başladığı günden beri Yunan ordusunun zayıfatıysa İngiltere Genelkurmayı'nca 31.000 kişi olarak tahmin ediliyordu. Harington'un 16 eylülde görüştüğü Yunan Generali Coutsis, «**bu kadar şiddetli bir direnişi ve bu kadar çok zayıfat vereceklerini hiç ummadıklarını**» söylemişti. Yenilgiyi kabul ediyordu. General Harington, Sakarya'da Yunan yenilgisini Denikin ve benzerlerinin yenilgisine benzetmekteydi. «**Şahsen, bir ordunun arka tertiplerini anlayamadıkları için Denikin ve diğerleri gibi yenildiler diye düşünmekteyim**» diyordu ⁽¹¹⁰⁾. «**Türklerin, en göze çarpacak biçimde rakkası karşı tarafa ittiklerine hiç şüphe yoktur**» diye ekliyordu ⁽¹¹¹⁾. Harington'un vardığı sonuç buydu. Anadolu'daki Yunan Orduları Kurmay Başkanı Albay Pallis, temmuzda, Yunan taarruzunu «**Büyük İskender'in seferine**» benzetiyordu. Kral Konstantin, Büyük İskender'e özenirken ancak Denikin olabilmisti.

İngiltere Genelkurmay Başkanlığı, Sakarya sonunda hazırladığı raporunda, «**Türkler Sakarya'da savaş kabul ettiler ve parlak bir zafer kazandılar**» diyordu ⁽¹¹²⁾. Bu raporda uzun uzun Yunan yenilgisinin sebepleri araştırılıyor ve sekiz nokta ileri sürülüyordu: (a) Yunan Yüksek Kumandanlığı, güçlerine aşırı derecede güvenmişti, (b) Yunan istihbarat servisi lâ-

(110) F.O. 371/6529: Harington'dan War Office'e. Şifre tel. 16.9.1921, No. 1004.

(111) İbid.

(112) F.O. 371/6533: The Situation in Anatolia, 1st. October, 1921. Memorandum by the Secretary of State for War. Secret, C.P. 3434.

kayıttı ve «**düşman**» hakkında çok eksik bilgi vermişti, (c) Sakarya Meydan Savaşı'nın planı son derece karışık ve Yunan teşkilâtı bununla başa çıkabilecek durumda değildi. (d) Ordu içi haberleşme hatalıydı, (e) ulaştırma kusurluydu, (f) yedek cephane yetiştirme işinde aksaklık vardı, (g) Alt kademedeki kurmay çalışmaları kötüydü ve (h) Yunan ordusu, harekâtın ilk safhasında Türk ordusunu felce uğratamamıştı. İngiliz Genelkurmayının görüşüne göre, Sakarya'da Yunan yenilgisinin sebepleri bunlardı ⁽¹¹³⁾. Bu sekiz noktadan altısında İngiliz Genelkurmayı âdeta kendi kendisini yalanlıyor gibiydi. Temmuz ve ağustos aylarında hazırladığı raporlarında İngiliz Genelkurmayı, Yunan ordusunu her bakımdan mükemmel görüyordu. O zaman söylediklerinin şimdi aşağı yukarı tam tersini söylüyordu. Şimdi söyledikleri arasında iki nokta dikkate değerdi: Sakarya Meydan Savaşı'nın harekât planının son derece karışık olduğu söyleniyordu. Bunu İngiliz Genelkurmayı da önceden kestirememişti. Sonra harekâtın ilk safhasında Yunan ordusunun, Türk ordusunu felce uğratamadığı belirtiliyordu. Bu da Türk kumandanlarının bir başarısıydı. Türk ordusu imha ettirilememişti, Yunan imha planı uygulanamamıştı.

Sakarya sonunda İngiliz Genelkurmayı Türk ordusunun ve Türk kumandanlarının hakkını da vermek durumunda kalmıştı. Raporda, «**Türk Milliyetçi ordusunun şimdiki durumu**» bölümü altında şunlar söyleniyordu:

«(a) **Yürksek Kumanda: Milliyetçi Genelkurmay'ın ve Birlik Kumandanlarının müessir oldukları üzerinde artık şüphe yoktur. Kararlı bir düşman karşısın-**

(113) İbid.

da hic bir ciddi aksaklığa meydan vermeksizin 100 milden fazla bir çekilme sırasındaki tutumları, kumandanların ve Yüksek Kurmay Heyet'in maharetini doğrular. Sakarya savaşında güç taktik durumu ele alışlarının da müessir olduğu görülüyor.

(b) Asker: Elimizdeki bütün bilgiler Türk askerinin iyi olduğunu gösteriyor. Süvariler teşebbüs ve ataklık gösterdi. Piyade inatçı ve iyi bir şekilde çarpıştı... Topçular, sayıca Yunanlılardan daha zayıf olmakla beraber, hünlerli ve becerikliydiler.

(c) Zayıat: Harekâtın başlangıcından beri Türk zayıatının 30.000'e yükseldiği bildiriliyor... Harekât sona ermeden önce Orduya 31.000 kişilik takviye gönderildiği de bildiriliyor.

(d) Savaş malzemesi: Türklerin top, tüfek, cep hane ve diğer savaş malzemesinin tehlikeli biçimde noksan olduğunu gösteren bir delil yoktur; ama yedek malzemelerinin az olduğu bilinmektedir. Bununla beraber, elimizdeki gizli istihbarata göre, Fransa ve diğer Avrupa ülkelerinden bol malzeme sağlamaya çalıştiklarına inanılmaktadır. Gelecek baharda şimdiye kadarkinden daha iyi silahlanmış olacakları sanılmaktadır... Bu çeşit malzeme ikmali bakımından Türkler artık Bolşevik Rusya'ya bağlı kalmayacaklardır.

(e) Moral: Türk Milliyetçi Ordusu'nun morali yüksek sayılmalıdır. Sakarya zaferinin ve onun arkasından 60 millik ilerlemenin etkisi, yalnız Ordu'ya değil, baştan başa bütün Anadolu'ya yayılmıştır. Bu (Sakarya zaferi), Mustafa Kemal'e bağlanmakta kararsız olanların da heyecanını muhakkak ki alevlendirecektir ve işgal edilen yerlerde Yunanlıların karşılaştıkları güçlükleri iki katına çıkaracak gibidir.

(f) Mustafa Kemal'in durumu: Bu harekât sonucu olarak Mustafa Kemal'in prestijinin büyük ölçüde

yükseldiğine şüphe yoktur... Bu bakımdan Mutedil Partinin Ankara Hükümeti'nde kuvvetle iktidarda olduğunu tahmin edebiliriz ve bu tahmin doğruysa, Enver Paşa'nın yakında geri dönme ya da Milliyetçilerle Bolşevik Rusya arasında askeri ittifak tehlikesi giderilmiş görünür. Aynı zamanda Mustafa Kemal öyle kuvvetli bir askerî durumdadır ki, barış müzakerelerinin yeniden başlaması halinde siyasi isteklerini yumuşatmasına hiç bir sebep yoktur» (114).

Bu satırlar, İngiltere Genelkurmayı'nın Sakarya Savaşı sonunda hazırladığı rapordan aynen çevirilmiş-tir. Sakarya zaferinin daha çok askerî açıdan bir değerlendirilmesidir. Aynı raporda, Türk - Yunan savaşında bundan böyle «insiyatifin kesinlikle Türklere geçtiği»de belirtiliyordu.

Askerî bakımdan Sakarya Meydan Savaşı, büyük bir savaştı. Üç hafta sürmüştü. Türk ordusu birinci haftada saldırgan Yunan ordusunu hırpalamış, yıpratmıştı. İkinci haftada Yunan hücumlarını kesinlikle durdurmuştu. Üçüncü haftadaysa karşı hücum geçip Yunan ordularını Sakarya'dan söküp atmıştı. Ondan sonra Türk ordusu düşmanı 100 kilometre kovalamıştı. Bu büyük bir zaferdi. Yunan ordularının denize dökülmediklerine bakarak, Sakarya Zaferi'nin sıradan bir zafer olduğu sanılmasın. Gerek askerî, gerek siyasi bakımdan Sakarya zaferi, çok yönlü derin anlamı olan bir zaferdi.

Her şeyden önce Sakarya Savaşı, Türk'ün ölüm-kalım savaşı demektir. Kelimenin tam anlamıyla Sakarya gerçekten bir ölüm-kalım savaşıydı. Bu savaşta Türk milleti var olup olamayacağını, var kalıp kalamayacağını sınavını vermişti. Sakarya zaferi,

(114) İbid., p. 3.

Türk milletinin var olacağını, var kalacağını ispatlayan bir zaferdi. Yunan taarruzunun ortalarında, Yunanlılar, Anadolu'da ve hatta Orta - Doğu'da yalnız Elenlerin sözünün geçeceğini, yalnız Elenlerin iradesinin hesaba katılacağını söylüyorlardı. Lloyd George da, «**barış artık Türklerden ziyade Yunanlılara bağlıdır**» diyordu. Sakarya'da Türkün'de sözünün geçeceği, Türk'ün de iradesinin hesaba katılacağı dostta düşmana anlatılmıştı. Barış artık Yunanlılardan çok Türklere bağlı olacaktı.

Yunan ordusu iki buçuk yıldır Anadolu'da hücum halindeydi. Türk ordusu savunma savaşı yapıyordu. Birinci ve İkinci İnönü Savaşları birer savunma savaşıydı. Sakarya Meydan Savaşı da bir savunma savaşıydı. Ama Sakarya Zaferi artık rolleri değiştirmişti. Bundan sonra Yunan orduları savunma savaşı yapacaklardı. Türk ordusu tekrar siperinden çıkarsa, bu sefer artık taarruz edecekti. Taarruz etme sırası bundan böyle Türk ordusuna gelmişti. Bu bakımdan Sakarya Zaferi bir dönüm noktası demektir.

Sakarya'ya kadar süren genel Yunan taarruzu, Elenizm tarihinin en büyük, en ihtiraslı taarruzuydu. Yunanlıların «**Büyük Emeli**» gerçekleşmek üzereydi. Yunan orduları, üç bin yıllık geçmişi olduğu ileri sürülen ölçsüz bir Elenizm emeliyle saldırıyorlardı. Aynı zamanda bu saldırının, Yunanlıların Türklere karşı yüzyıldır yürüttükleri «**bağımsızlık savaşı**»nın son safhası olduğunu söylüyorlardı. Tarihte eşine rastlanmayan bir «**Elen İmparatorluğu**», bir «**Modern Bizans İmparatorluğu**» emeliyle Sakarya'ya gelmişlerdi. Elenlerin bu «**Büyük Emeli**»yle Türklerin Millî topraklar üzerinde tam bağımsızlık isteği Sakarya'da vuruşmuştu. Üç bin yıldır yaşatıldığı söylenen ve yüz yıldır Türk'e karşı saldıran «**Büyük Emel**»e Sakarya'

da «**dur!**» denmişti. Anadolu'ya karşı Elenlerin «**Büyük Emeli**» (Megalo İdeası) için Sakarya nehri bir kement olmuştu.

Sakarya'ya kadar süren genel Yunan taarruzu, Mr. Lloyd George Hükümeti'nin son umuduydu; İngiltere bakımından da «**pek hayatî**» (so vital) idi. Sèvres Antlaşması'nı Türkiye'ye empoze etmek için İngiliz askerini Anadolu'ya yollayamayan Mr. Lloyd George, paralı asker gibi Yunan ordularını kullanıyor, Yunan ordularını Türk'ün üzerine saldırtıyordu. Yarım da olsa bir Yunan zaferi umuyor, iyiden iyiye ona bel bağlıyordu. Sakarya'da Lloyd George'un Sèvres'yle Mustafa Kemal'in Millî Misak'ı çarpışmıştı. Sakarya Zaferi, Millî Misak'ın zaferi demekti. Daha sonra 30 ağustos zaferi bunu perçinleyecekti. Ama Sakarya'dan sonra Türk milletine Sèvres Antlaşması'nı dikte edebilecek bir güç kalmamıştı artık. Sakarya, Batının kin ve intikam belgesi Sèvres Antlaşması'nın mezarı olmuştu, denilebilir.

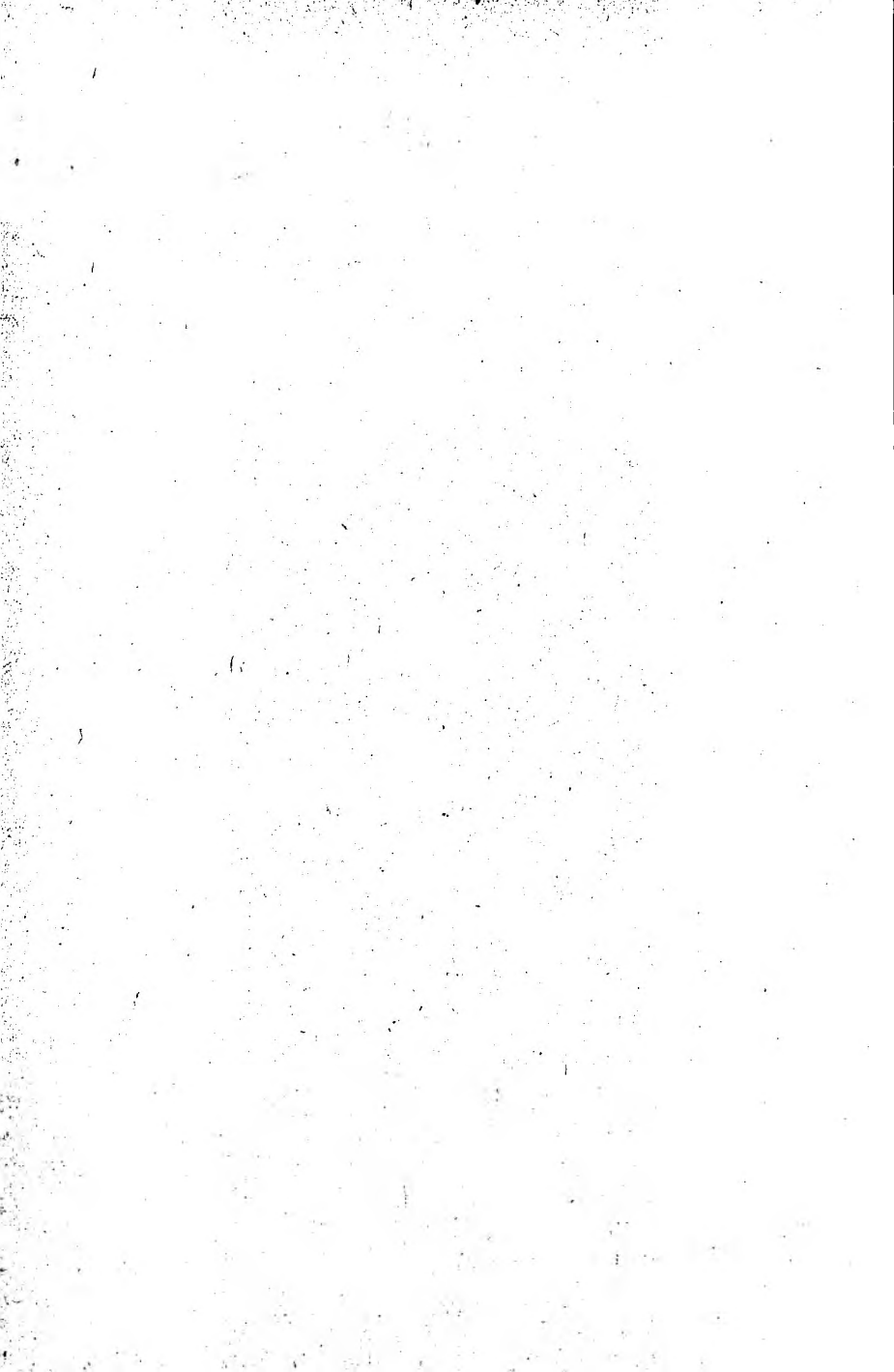
Aynı zamanda Sakarya Zaferi, pusuda fırsat kolayanların suratlarına aşkedilmiş bir tokattı. Sakarya öncesinde Sovyet Rusya «**iki ata birden**» oynayabiliyordu. Bir yandan Mustafa Kemal'le dostluk ilişkilerini sürdürürken, öte yandan ilk fırsatta O'na karşı kullanmak üzere Enver Paşa'yı elinin altında tutabiliyordu. Enver Paşa da Bolşevik kuvvetlerin başında Anadolu'ya girmeyi düşünebiliyordu. Yunan taarruzunun ilerlediği günlerde İngiltere'yle Padişah Hükümetide Mustafa Kemal'e ve Millî Mücadele'ye karşı Anadolu'yu ayaklandırmayı tasarlayabiliyorlardı. O nazik günlerde, Büyük Millet Meclisi'nin içinde de kimi Padişaha, kimi Enver Paşa'ya «**hulûs**» çakabilecekler çıkabiliyor ve Mustafa Kemal'e karşı homurdanabiliyorlardı. Şimdi Başkumandan Mustafa Kemal

SAKARYA'DAN İZMİR'E

Paşa Sakarya'dan parlak bir zaferle «**Gazi**» olarak dönüyordu. Bundan böyle fırsat kollayanlar ya kabuklarına sinecekler ya da Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın elini öpeceklerdi.

Sakarya Zaferi, Türk milletinin, dişini tırnağına takarak kendi öz gücüyle kazandığı bir zaferdi. Mehmetçik, Sakarya'da karış karış «**sathı müdafaa**» savaşı yapmıştı. Sakarya ile Ankara arasındaki o toprakları kanıyla cömertçe sulamıştı. Mertçe vuruşmuş, cömertçe kan dökmüştü. Geceli gündüzlü üç hafta süren bu savaşta, yenilmez sanılan korkunç Yunan «**savaş makinesi**» felce uğratılmıştı. İngiliz Genelkurmayı'nın dediği gibi, Mehmetçiğin morali şimdi elbette yüksek olacaktı. Zafer heyecanı, elbette Anadolu'yu baştan başa saracaktı...

Ne yönden bakılırsa bakılsın, Sakarya Zaferi'nin anlamı derindi. Yankıları da geniş olacaktı.

IV

...VE SONRASI
(EYLÜL - ARALIK 1921)

«SOĞUK GERÇEKLER.»

Y UNANLILAR Ankara'ya erişmekte kesinlikle başarısızlığa uğradılar ve şimdi batıya doğru çekilmektedirler.»

14 eylül 1921 günü The Times gazetesi. Sakarya Meydan Savaşı'nın bittiğini bu satırlarla haber verdi ve şöyle devam etti:

«Eski Frigya Krallarının ülkesi Sakarya havzasında 18.000 kişi zayıt verdikten sonra Kral Konstantin'in ordusu geri çekilmek zorunda bırakıldı... Bu tersyüz dönüşün Kral Konstantin'in durumunu nasıl etkileyeceğini kestirmek güçtür... Ama Elen yarımadasında ve Ege adalarında birçok kimse şimdi şöyle düşünüyor olmalı: Yüzyıllardan beri Türk vatani olan Ana Tanrıça'nın bilinmeyen ülkesinde (Anadolu'da) büyük maceraya atılmak yerine, Yunanistan'a yakın yerlerde küçük başarılarla yetinmek daha uygun olurdu.

Mustafa Kemal'in ordusu zayıf vermiş olmakla beraber boyun eğmemiştir ve kış içerisinde gücünü yeniden toparlayabilecektir. Yunan başarısızlığı sonucu, Türk Milliyetçi Lideri'nin Doğu'daki prestiji artmıştır...

Bunlar, Müttefiklerin hesaba katmak zorunda oldukları soğuk gerçeklerdir... Müttefikler şimdi acıklı bir çıkmazla karşı karşıya bulunmaktadır. Geçmişin hataları ve oyalanmaları şimdi hissedilmektedir. Her halde Yakın Doğu konusunda Müttefiklerin yeni bir politika tespit etmeleri anı gelmiştir... Bu politikanın bir unsurunun, Yunanlıların aşla taşıyamayacakları yükü taşımaya artık teşvik edilmemeleri olması bize muhakkak gibi görünmektedir. Anadolu'nun bağrına karşı bu hamle bir felâketle sonuçlanmazsa şükredilmelidir» (1).

The Times, iddialı bir gazetedir. «Times konuşunca dünya dinler» diye kendi reklamını yapar. Bu iddialı gazete, şimdiye kadar Lloyd George'un Türkiye politikasını destekleye gelmişti. Müttefiklerin kararıyla, mayıs 1919'da Yunan ordularının İzmir'e çıkarılmasını yermemişti. Ondan sonra da Yunan ordularının «Sèvres Antlaşması'nı Türklere empoze etmek» ve aynı zamanda Elenlerin «Büyük Emeli»ni gerçekleştirmekle ihtirasıyla Anadolu içlerine doğru ilerlemelerine ses çıkarmamıştı. Yunanistan'ın ve Lloyd George'ların propagandasını yapagelmişti. The Times Mondros'tan beri konuşup duruyordu ama, olaylar onun umduğu gibi gelişmemişti. Genelikle İngiltere'nin ve özellikle Lloyd George Hükümeti'nin büyük umut bağladıkları son Yunan taarruzu da

(1) «Greece and Turkey». The Times, (London), 14.9.1921, ayrıca F.O. 371/6530.

kof çıkmış, fiyaskoyla bitmişti. Kral Konstantin'in ordusu şimdi tersyüz dönüyor, daha doğrusu kovalanıyordu. Sakarya havzasında 18.000 zayıat vermişti. «**Ana Tanrıça'nın Bilinmeyen Ülkesi'nde**» büyük maceraya atılmanın hatası anlaşılıyordu. Bu toprakların yüzyıllardan beri «**Türk vatanı**» olduğu şimdi hatırlanıyordu. Yunan ordularının Anadolu macerası bir felâketle de bitebilirdi. Böyle bitmezse şükredilmeliydi. Müttefiklerin şimdiye kadarki oyalanmaları ve hataları artık hissediliyordu. Boyun eğeceği ve hatta ordusunu dağıtıp gerilla savaşı yapmaya kalkışacağı sanılan Mustafa Kemal'in şimdi prestiji artmıştı. Birkaç gün sonra bir başka İngiliz gazetesi Mustafa Kemal'e «**Gazi**»lik payesi verildiğini haber verecekti (2). İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri de cep heden dönen Mustafa Kemal Pasa'ya **Büyük Millet Meclisi'nce hem «Müşir»lik, hem de «Gazi»lik unvanı verildiğini rapor edecekti (3)**. Kısacası, Türk Milliyetçi Lideri'nin prestiji yükselmiş, durumu kuvvetlenmişti. Bunlar, İngiltere bakımından «soğuk gerçekler»di. Müttefikler şimdi acıklı bir çıkmazla karşı karşıya bulunuyorlardı ve Orta Doğu konusunda yeni bir politika tespit etmek zorundaydılar. Yeni politikanın bir unsuru da Yunanlıları artık Anadolu içlerine yürümeye teşvik etmemek olmalıydı. Çünkü Yunanistan bunun altından kalkamayacaktı ve çok muhtemelen ezilecekti.

Mustafa Kemal'in Sakarya Zaferi İngiltere'de soğuk düş etkisi yapmıştı. Bu zaferin ortaya çıkardığı «soğuk gerçekler» şimdi hissediliyordu. İkinci İnönü Zaferi de Londra'da kaygılar yaratmıştı. Ama Sakarya

(2) «Kemal Pasha the 'Victorious'», *The Morning Post* (London), 28.9.1921.

(3) F.O. 406/48, p. 7, No. 5; DBFP. I/17, p. 406 - 407, No. 396.

SAKARYA'DAN İZMİR'E

zaferi daha ciddi, daha önemliydi. Gerek İngiliz çıkarları, gerek Yunanistan'ın geleceği bakımlarından sesler yükselmeye başlıyordu. Yalnız «Times» gazetesi ya da İngiliz basını değil, resmî makamlar da konuşuyorlardı. Kaygıyla seslerini yükseltmeye başlıyorlardı. Lloyd George Hükümeti içinde sesini ilk yükseltenlerden biri Mr. Winston S. Churchill oldu. Mr. Churchill o tarihte koloniler Bakanıydı. Kaygıları da İngiliz kolonileri, özellikle Irak bakımındandı. Koloniler Bakanı olarak Churchill, 26 Eylül 1921 günü «Yunanistan ve Türkiye» başlıklı gizli bir memorandum hazırlayıp Hükümet'e sundu. Koloniler Bakanı, Sakarya Zaferi üzerine durumun bir değerlendirmesini yapıp Hükümet'e telkinlerde bulunuyordu. Mr. Churchill, özetle şunları söylüyordu:

Yunanlıların Ankara'yı ele geçirme denemeleri geri tepmişti. Doğu'nun bu bölgesi şimdi yıkıntılar içindeydi. Geri çekilen Yunan ordusu, arkasında kalan demiryollarını da uçuracaktı. Türklerin ileri yürüyüp Yunanlıları tehdit etmeleri çok güçleşecekti. Savaş, bu noktada mihlanıp kalacaktı. Mustafa Kemal, eğer akıllıysa, çekilmelerini tamamlayan Yunanlıların üzerine hemen saldırmayacaktı. Onları «ilânihaye» cephede çok sayıda asker tutma zorunda bırakacaktı. Bu da zamanla Yunanistan'da felâketli tepkilerle yol açacaktı. Bu bekleyiş zamanı içinde Mustafa Kemal, Mezopotamya'yı ve Musul'u tehdit edebilecekti. Birkaç bin Türk askeri Musul'da İngiltere'yi güç durumunda bırakabilecekti. Mr. Churchill, «**Bu nedenle, bir çözüm yolu bulmak için müdahale etmenin tam zamanı değil midir?**» diye soruyor ve devam ediyordu: Mustafa Kemal, artık Londra Konferansı zamanındaki kadar uyuşmaz tutum takınmayabilirdi. Yunanistan'sa gittikçe iflâsa ve ihtilâle doğru

kaymaktaydı. Şimdi İngiltere'nin her iki tarafa seslenmesi zamanıydı. Şüphesiz, teklif edilecek şartlarda öncekilere kıyasla bazı değişiklikler yapılacaktı. İngiltere bir defa kesin karar verdikten sonra, tekliflerin kabul edilmesi için sonuna kadar direnmeliydi. Yunanistan teklifleri reddederse, sözgelişi, Pire limanı abluka altına alınabilirdi. Reddeden taraf Türkiye olursa, o zaman da İngiltere Yunanistan'a doğrudan doğruya para ve savaş malzemesi yardımında bulunabilirdi. Her halde İngiltere, şimdiki «seyirci» tutumunu sürdürüp giderse Mezopotamya'da hiç şüphesiz güç durumda kalacaktı (4)

Koloniler Bakanı Mr. Churchill'in İngiltere Hükümeti'ne sunduğu muhtıra, özetle buydu. Burada, Sakarya Zaferi üzerine başlıca iki kaygı göze çarpmaktaydı: Yunanistan'ın büsbütün çökmesi kaygısı ve Mustafa Kemal'in Irak'ı, özellikle Musul'u tehdit edebileceği korkusu. Mr. Churchill'in kanaatine göre, Yunanistan uzun süre cephede çok sayıda asker bulundurmamakla iflâsa doğru sürüklenecekti. Yunanistan içinde ihtilâl patlak verebilecekti. Yani, Mustafa Kemal orduları hücum etmeseler bile Yunanistan zamanla kendiliğinden çökebilecekti. Açıkça belirtilmemekle beraber, bu kanaat şuradan doğuyordu: Yunanistan, Sakarya'dan sonra artık taarruz etme insiyatifini kaybetmişti. Kendiliğinden Türklerin üzerine yürüyemeyecekti. Yürüyemeyeceği için de Mustafa Kemal ordularına karşı kesin zafer kazanıp savaşı bitirme şansı yoktu. Mustafa Kemal, artık insiyatifi ele almıştı. Yunan ordularını cepheye mihladıktan sonra, Yunanistan'ın kendiliğinden çökmesini bekleyebilirdi. Bu bekleyiş zamanı içinde Mustafa Kemal,

(4) F.O. 371/6531/E. 11175: Secret, C.P. 3328. «Greece and Turkey».

dikkatini Musul'a çevirebilirdi. Musul bölgesi de İzmir ve Trakya bölgeleri gibi Türk Millî Misak sınırları içinde kalıyordu. Mustafa Kemal, Millî Misak'tan vazgeçmediğine göre, şimdi Musul'u da kurtarmaya kalkabilirdi. Irak'ın Mandaterliğini almış bulunan İngiltere'nin orada yeteri kadar ordusu yoktu. Musul'a karşı sevkedilecek «birkaç bin» Türk askeri, İngiltere'yi çok güç durumda bırakabilecekti. İngiltere ya bu toprakları boşaltmak ya da Mustafa Kemal ordularıyla savaşı göze almak zorunda bırakılabilirdi.

Hem Yunanistan'ı bir felâketten kurtarmak, hem de Musul'a karşı Türk tehdidini savuşturmak için Mr. Churchill, Türk-Yunan savaşına son verilmesini istemekteydi. İngiltere araya girip savaşan taraflara barış teklifinde bulunmalıydı. Koloniler Bakanı, bu konuda İngiltere'nin nâzım rol oynamasını arzu ediyordu. Barış şartlarını İngiltere tespit edip taraflara sunacaktı. Bunları kabul ettirebilmek için de sonuna kadar direnecekti. Gerekirse Yunanistan'ın Pire limanını abluka altına alınmalıydı. Yine gerekirse Yunanistan'a para ve savaş malzemesi yardımı yaparak Türkiye'ye zorla şartlar kabul ettirilmeliydi. Barış şartları üzerine Mr. Churchill fazla bir şey söylemiyordu. Yalnız bunların eskilerine kıyasla değişik olacaklarına değiniyordu.

Barış şartlarının «tehditle birlikte» sunulması fikri yeni değildi. İkinci İnönü Savaşı'ndan sonra ve Sakarya'dan önceki «İngiliz Barış Programı»nda da bu tehdit fikri vardı. Ama o zaman yalnız Türkiye'nin tehdit edilmesi düşünülüyordu. Şimdi Mr. Churchill şartları kabul ettirmek için Yunanistan'a da baskı yapılmasını istiyordu. İngiltere'de Yunanistan'a karşı böyle bir baskı fikri yeniydi. Bu, Sakarya Zaferi'nin ortaya çıkardığı bir zorunluluktur. Türkiye'ye şartları

SAKARYA'DAN İZMİR'E

kabul ettirebilmek için de Yunanistan'a yardım yapacağı fikriyse denenmiş ve artık modası geçmiş bir tehditti. Sakarya Savaşı'ndan sonra, Yunanistan'a top, tüfek ve para yardımı yapmanın artık işe yaramayacağını İngiliz askerî otoriteleri anlayacaklar ve Hükümet'e de anlatacaklardı. Ama Koloniler Bakanı, Sakarya'nın hemen arkasından kaleme aldığı memorandumunda bu gerçeği henüz kavrayamamış görünüyordu. Bununla beraber Mr. Churchill, Sakarya sonunda İngiltere Hükümeti çevrelerinde konuşma çığırını açıyor gibiydi. Konuşmaların arkası gelecekti.

Irak'a ve özellikle Musul'a karşı muhtemel Türk tehdidi konusunda asıl kaygı, Bağdat'taki İngiliz Yüksek Komiseri Sir P. Cox'tan geldi. Yüksek Komiser, kaygı ve telkinlerini önce 28 eylül 1921 tarihli bir telgrafla Londra'ya ilettil. Telgraf, «Parlak stratejisi ve büyük taktikleriyle Mustafa Kemal Yunan taarruzunu ezdi» cümlesiyle başlıyor ve özetle devam ediyordu: Mustafa Kemal, Yunan saldırısını ezdikten başka Enver Paşa'yı da tamamen gölgede bırakmıştı. Şimdi Anadolu'daki politikanın en belirli özelliği, Bolşevik aleyhtarı olmasıydı. Ankara Hükümeti, Kafkaslara yığılmış Bolşevik kuvvetlerden korkuyordu. Doğu'daki Türk ordusunun başında anti Bolşevik generaller bulunuyordu. Erzurum kuvvetlendiriliyordu. Bunlar muhtemel Bolşevik tehdidine karşı tedbirlerdi. Öte yandan Mustafa Kemal, Irak'taki İngiliz çıkarlarına zarar vermek istiyordu. Arapların bağımsızlık almalarına karşı değildi, ama Irak'ın İngiltere tarafından yönetilmesine karşıydı. İngiltere'nin Yunanistan'a yardım ettiğine inandığı için Irak'taki İngiliz çıkarlarına en büyük zararı vermek isteyecekti. Bunu önlemek için Bağdad Yüksek Komiseri açık bir teklifte bulunuyordu: Kral Faysal, Mustafa Kemal'le müzakerelere girişmeli, diyordu. Sir P. Cox'un kanaatin-

ce, böyle bir görüşme için zaman elverişliydi. Çünkü Ankara'da Bolşevik nüfuzu zayıflamıştı, Bolşevik tehdidi korkusu artmıştı. Mustafa Kemal - Faysal görüşmesinin İngiltere için riskleri yok değildi. Mustafa Kemal, Faysal'ı İngiltere'ye karşı çevirmeye çalışabiliirdi. Ama Faysal'ın İngiltere'ye bağlılığına güvenerek, böyle bir risk göze alınabiliirdi. Sonra Fransızlarla Türkler arasında yapılmakta olan görüşmeler de Mustafa Kemal'i İngiltere'ye karşı zehirliyordu. Mustafa Kemal - Faysal görüşmeleri bunun bir pan - zehiri olabilecekti. Görüşmeler başarılı olursa, Irak'a karşı Türk tehdidi ortadan kalkacaktı. Kral Faysal'ın prestiji çok yükselecek ve tahtı sağlamlaşacaktı. Mustafa Kemal tehlikesi o zaman Faysal için bir güç kaynağına dönüşebilecekti. Mustafa Kemal'le görüşüp anlaşmasından İngiltere'nin memnun kalacağı Kral Faysal'a temin edilecekti. Bunları söyledikten sonra Bağdad Yüksek Komiseri, görüşme için şimdiki fırsatın kaçırılmamasını ısrarla telkin ediyordu (5).

Bağdad Yüksek Komiseri Sir P. Cox'un görüşü özetle buydu. Mustafa Kemal'in Yunan taarruzunu ezdikten sonra Irak'ı da tehdit edebileceği noktasında Sir P. Cox, Koloniler Bakanı Mr. Churchill'le birleşiyordu. Bu tehdidi gidermenin yolundaysa ayrılıyordu. M. Churchill, Türk - Yunan Savaşı'na son verilerek Irak'a karşı tehlikenin savuşturulmasını savunuyordu. Sir P. Cox ise, Kral Faysal'la Mustafa Kemal görüşüp anlaşılırlarsa Türk tehdidinin ortadan kalkacağını ve ayrıca Faysal'ın prestijinin yükseleceğini, tahtının kuvvetleneceğini söylüyordu. Yüksek Komiser yalnız Irak'ı düşünüyordu. Koloniler Bakanı Irak'la birlikte

(5) F.O. 371/6353/E. 10936: Cox'tan Koloniler Bakanlığı'na. Tel. 28.9.1921, No. 534. C.P. 3378. Secret. ✓

Yunanistan'ı da bir felâketten kurtarma politikasını savunuyordu.

Sir P. Cox'un 28 eylül tarihli ilk telgrafı, önemi dolayısıyla 7 ekimde Hükümet'e sunuldu. Aynı gün Sir P. Cox ikinci bir telgraf yolladı. Bunda, görüşlerini biraz daha kuvvetlendiriyordu: Kral Faysal, Mustafa Kemal'den korkuyordu. Yunanlıları yendikten sonra Mustafa Kemal'in şimdi Irak'a da yürüyebileceğini gösteren bazı telgraflar görmüştü. Kral Faysal, Mustafa Kemal'le görüşüp bir komşuluk anlaşması yapmayı çok arzuluyordu. Böyle bir anlaşma, Faysal'ın İslâm dünyasındaki prestijini yükseltecekti. Ayrıca Irak'taki Türkiye taraftarlarının faaliyetlerini de kısırlaştıracaktı. Sonra, Irak'ın Türkiye ve Fransa'yla ilişkilerinin tezelden belli olması da gerekiyordu (6).

11 ekimde Sir P. Cox, üçüncü bir telgraf çekti ve görüşlerini daha da genişletti. Bir an önce Mustafa Kemal - Faysal görüşmesinin yapılabilmesi için yeni deliller ileri sürdü. Bu delilleri özetle şöyleydi: (1) Suriye ve Irak'taki İngiliz politikası'na sinirlenen Fransa, Mustafa Kemal'le bir anlaşma imzalamaya ve Orta Doğu'da İngiliz çıkarları aleyhinde Fransız nüfuzunu genişletmeye çalışıyordu. (2) Mustafa Kemal, Yunanistan'ın başlıca dayanağının İngiltere olduğuna inanıyor ve İngilizlere çok sinirleniyordu. (3) Mustafa Kemal'in son başarılarından ve dolayısıyla Enver Paşa'nın kaybetmesinden hayal kırıklığına uğramış olan Sovyet Rusya, Türk - Fransız yakınlaşmasının Türkiye'deki Sovyet emellerini köstekleyeceğinden korkmaktaydı... Ankara'daki gelişmeler, Irak için hayati önemde sonuçlar doğurabilecekti. Bu nedenle

(6) F.O. 371/6532: Cox'tan Koloniler Bakanlığı'na. Tel, 7.10.1921, No. 558. Secret. C.P. 3390.

bir an önce harekete geçmek, yani Mustafa Kemal - Faysal görüşmesini yapmak gerekiyordu. Şimdiki psikolojik an böyle bir görüşme için elverişliydi, gecikmeirse İngiliz çıkarları için zararlı olacaktı. Sovyet Rusya da Fransa'yla İngiltere'nin arasını daha fazla açmayı tasarlıyordu. Yani başlıca güçler ve etkenler İngiltere'ye karşıydı... Durumu böylece özetledikten sonra Irak Yüksek Komiseri Sir P. Cox devam ediyordu: Orta Doğu'da İngiltere'ye karşı olan güçlerle, etkenleri durdurmak için şöyle bir politika güdülmeliydi: (1) Fransızlarla işbirliği yapılmalıydı ve (2) Mustafa Kemal'le müzakere kapısını açmalıydı. Başka bir deyimle, görüşmeler üçlü olmalıydı. Ankara'da yapılmakta olan Türk - Fransız görüşmelerinde, Mustafa Kemal'in ve İngiltere'nin kabul edebilecekleri şartlarla üzerinde anlaşmaya varılması için Fransa'ya telkinde bulunulabilirdi. İngiltere hesabına dolaylı olarak Mustafa Kemal'le müzakerelere Kral Faysal girişmeliydi. Fransa ve Mustafa Kemal'le anlaşmaya varılınca Irak'ın güvenliği sağlanmış olacaktı (?).

Sakarya Zaferi üzerine İngiltere'nin Irak Yüksek Komiseri Sir P. Cox özetle bu fikirleri ileri sürüyordu. Yani Irak'a karşı muhtemel Türk tehdidini gidermek, buradaki İngiliz çıkarlarını güvenlik altına alabilmek için Mustafa Kemal'le görüşmelere girişilmesini telkin ediyordu. Müzakerelere doğrudan doğruya İngiltere değil, Irak Kralı Faysal girişmeliydi. Bundan başka Fransızlarla Türkler arasında Ankara'da yapılmakta olan görüşmelerde de Mustafa Kemal'in İngiltere'nin ve tabiiyle Fransa'nın kabul edebilecekleri esaslar üzerinde anlaşmaya varılmalıydı. İleride

(?) F.O. 371/6532: Cox'tan Koloniler Bakanlığı'na. Tel. 11.10.1921, No. 571, Secret. C.P. 3402.

görüşmeler üçlü hale gelmeliydi. Türk - Fransız - Irak (İngiltere) görüşmeleri olmalıydı. Burada en dikkati çeken nokta, resmî İngiliz makamlarında Mustafa Kemal'le görüşme ve anlaşma yapmak fikrinin yer etmeye başlamasıydı. Ancak Sakarya Zaferi üzerine İngilizler böyle görüşmeleri artık gerekli görmeye doğru yöneliyorlardı.

Irak'taki İngiliz Yüksek Komiseri Sir P. Cox'un her üç telgrafı da İngiltere Kabinesi'ne sunulmuştu. Aynı günlerde, İngiltere Harbiye Bakanlığı da «**Irak'ta Durum**» başlıklı bir muhtıra hazırlayıp İngiltere Hükümeti'ne sundu. 12 ekim 1921 tarihini taşıyan bu muhtırada, Irak'ın savunması için halen ne kadar İngiliz ve Arap kuvveti bulunduğu etraflıca anlatıldıktan sonra, Irak'a dışarıdan gelebilecek saldırılar üzerinde tahminler yürütülüyordu. Buna göre Irak'a dört taraftan saldırı gelebilirdi: (a) Doğu'dan, İran'dan, (b) Kuzey'den ve Kuzey - doğu'dan, Bolşevik Rusya'dan, (c) Güney'den, Arabistan'dan ve (d) Kuzey'den ve Kuzey - batıdan, Türkiye'den. Bu dört ihtimal üzerinde teker teker durduktan sonra İngiliz Harbiye Bakanlığı «**büyük tehlike**» olarak Milliyetçi Türkiye'yi görüyordu. Türkiye'nin İngiltere'ye karşı husumeti biliniyordu. Ayrıca Ankara Hükümeti Fransız dostluğuna doğru yöneliyordu. Fransa'nın da Faysal'ı Irak Kralı olarak tanımak istemediği, aynı şekilde bilinen bir şeydi. Bu bakımdan Kemalistler, hem İngiltere'nin Irak'taki çıkarlarına zarar vermek, hem de Fransızların hoşuna gitmek için İngiltere'nin tahta çıkardığı Kral Faysal'ı devirmeye kalkabilirlerdi. Böylelikle Birinci Dünya Savaşı sonunda Osmanlı İmparatorluğu'ndan koparılmış olan Irak topraklarının bir kısmını geri almaya çalışabilirlerdi. Bu nedenle Mustafa Kemal, Yunanlıları yendikten sonra «**muhtemelen gözlerini Musul Vilâyeti'ne çevirecek**»ti. Musul

Vilayeti'yse «zayıf ve talim görmemiş Arap Ordusu» tarafından korunmaktaydı ⁽⁸⁾.

Bunları söyledikten sonra İngiltere Harbiye Bakanlığı raporu şöyle düğümleniyordu:

«10. Sonuç: Öyleyse bu düşüncelerden çıkan sonuç nedir?»

Görüldü ki, muhtemel düşmanlar arasında en kuvvetle muhtemel olan Milliyetçi Türkiye'dir. Onun (Türkiye'nin) saldırısına fırsat verirsek muhtemel bir falâket ve kesin bir prestij kaybı tehlikesiyle karşılaşacağız. Ülkede (Irak'ta) harcamış olduğumuz bütün emekleri heba edeceğimizi hiç anmıyoruz. Bunun tek çıkar yolu, Ankara'nın Irak'a saldırmamasını önlemektir ve bu amaca giden tek yol ise bir bütün olarak Türkiye ile tez elden dostluk kurmaktır» ⁽⁹⁾.

Sakarya Zaferi üzerine İngiltere Harbiye Bakanlığı artık Ankara Hükümeti'yle «tez elden dostluk kurmak»tan başka çıkar yol göremiyordu. Raporda Ankara'yla nasıl dostluk kurulabileceği belirtilmiyordu. Irak'taki İngiliz Yüksek Komiseri'nin istediği gibi ikili görüşme ve Irak konusunda ikili bir anlaşma imzalamakla mı Ankara'yla dostluk kurulacaktı? Yoksa genel bir barış anlaşmasına mı gidilecekti? Orası rapordan anlaşılmıyordu. Önemli olan, İngiltere Hükümeti içinde artık Ankara'yla dostluk kurmanın öneminin kavranmaya başlanmasıydı. Koloniler Bakanı Mr. Churchill, Türk - Yunan Savaşı'na son verilip barış yapılmasını savunuyordu. Bağdat'taki Yüksek Komiser, Faysal'ın Mustafa Kemal'le görüşerek anlaş-

(8) F.O. 371/6532: The Situation in Irak - Memorandum by the Secretary of State for War, 12 th October, 1921. Secret. C.P. 3395.

(9) İbid., p. 4.

masını, düşmanlığın dostluğa çevrilmesini istiyordu. Harbiye Bakanı Sir L. W. -Evans Türkiye'yle tez elden dostluk kurulmasını gerekli görüyordu.

Sakarya Savaşı'nın arkasından İngiltere Genelkurmay Başkanlığı da uzun bir rapor hazırlamıştı. Bu rapor da 21 ekim günü İngiltere Hükümeti'ne sunulmuştu. Raporun dokuzuncu bölümünde, Sakarya Zafiri'nden sonra Türk ordusunun ne tarafa yönelebileceği ihtimalleri üzerinde duruluyordu. Sakarya'dan sonra **«insiyatifin kesinlikle Türk ordusuna geçtiği»** belirtildikten sonra, askerî bakımdan Mustafa Kemal'in onünde şu ihtimaller bulunduğu belirtiliyordu:

- (a) Mustafa Kemal, Yunan ordularına karşı genel taarruza devam edip onları Anadolu'dan tamamen atmak isteyebilirdi.

İngiltere Genelkurmayı bunu 1921 - 22 kışında pek muhtemel görmüyordu.

- (b) Mustafa Kemal, genel taarruza devam etmeyip gerilla savaşıyla Yunan kuvvetlerini hırpalama ve onları biraz daha geri çekilmek zorunda bırakma yolunu tutabilirdi.

Bu yol, nispeten daha kolay ve daha muhtemel görülüyordu. Mustafa Kemal, Yunan işgali altındaki Türk halkının yardımından da yararlanabilirdi.

- (c) Yunanlılara karşı her türlü hareket tamamen durdurulup kış içinde Türk ordusunu yeniden teşkilâtlandırma ve yetiştirme işiyle uğraşılabilirdi. Bu arada Yunanlıların malî güçlüklerle karşılaşip Yunan ordusunun kısmen terhis edilmesi beklenebilirdi.

İngiltere Genelkurmayı, bu yolun Türkler'in daha lehine olduğu kanısındaydı. Ama askerî açıdan, harekâtın büsbütün durdurulmasını akıllıca bir iş olarak görmüyordu. «Zamanın Türkler lehine işlediği de şüphesizdi.»

(d) Ankara Hükümeti, Sèvres Antlaşması'nı değiştirmeleri için Müttefikler üzerine baskı yapmak amacıyla İstanbul'a ya da Mezopotamya'ya karşı askerî harekâta geçebilirdi.

İngiltere Genelkurmayı İstanbul'a karşı askerî harekâtı Mustafa Kemal için tehlikeli görüyordu. İstanbul'un kenarında Yunan orduları bulunduktan başka böyle bir harekât üç Müttefik devlet ile silahlı çatışmaya girişmek olurdu. Ankara Hükümeti böyle tehlikeli bir harekâta çok muhtemelen girişmeyecekti. Buna karşılık Mustafa Kemal'in Musul'a karşı harekâta girişmesi «her zaman mümkün» görülüyordu. Hele Türkiye ile Fransa arasında Kilikya konusunda ayrı bir barış yapılırsa o zaman Mustafa Kemal'in büyük kuvvetlerle Musul'a karşı harekete geçmesi muhtemeldi (10).

İngiltere Genelkurmay Başkanlığı'nın kanaati de buydu. Yani, Genelkurmayın değerlendirmesi de, Koloniler ve Harbiye Bakanlarının görüşlerini tutuyor, kuvvetlendiriyordu. Her üç makam, Mustafa Kemal'in Sakarya'dan sonra Irak'ı, özellikle Musul'u tehdit edebileceği noktasında birleşiyorlardı.

İngiltere Genelkurmay Başkanlığı, Sakarya Savaşı sonunda hazırlayıp Hükümet'e sunduğu uzun raporunda, Türk ve Yunan ordularının durumlarını etraf-

(10) F.O. 371/6533/E. 11464: Secret. C.P. 3434, p. 4 - 5.

İlca tahlil ettikten sonra aşağıdaki genel sonucu çıkarıyordu:

11. Sonuçlar.

«Yukarıda sıralanan etkenler dolayısıyla Genelkurmay şu kanaattedir ki, Yunan Ordusu Türk Milliyetçilerine bir kararı empoze edebilecek güçte değildir.

«Daha önceki bir raporunda da (Genelkurmay), Yunan Ordusunun... başlangıçta başarılar kazansa bile Anadolu'ya barış getirebilecek kesin bir zafer kazanma ümidi olmadığı kanısını belirtmişti.

«Son olayların gidişi bu kanaati doğrulamıştır. Üstelik, Yüksek Konsey'in tarafsızlığa ilişkin son kararları Yunanlıların geleceğini daha da karartmıştır. Savaş malzemesi ihtiyaçlarını gidermek için Türkler artık yalnız Rus Bolşevik kaynaklarıyla ve kaçak silah ticaretiyle yetinmeyeceklerdir, çünkü bol miktarda savaş malzemesi sağlamak için Avrupa ülkeleriyle müzakereler yapmaktadırlar. Genelkurmay şu kanaattedir ki, Yunanlılara kıyasla Türklerin nisbi gücü zamanla artacaktır.

«O halde Genelkurmay şu kanaattedir ki, harekâta devam etmekle Yunanlıların kazanabilecekleri hiç bir şey yoktur ve onlar (Yunanlılar) için en iyi yol, ellerindeki toprakları kaybetme tehlikesiyle karşılaşmadan önce onları pazarlık konusu yaparak derhal Mustafa Kemal'le barış müzakerelerine girişmektir.»⁽¹⁾

(1) Ibid., p. 5.

Sakarya Zaferi üzerine, en yüksek İngiliz askeri otoritesinin vardığı kesin sonuç buydu. Yani, Sakarya'dan sonra Yunanlıların Anadolu macerasının sonu artık gelmiş demektir. Bundan sonra Yunanistan'ın kazanacağı hiç bir şey yoktu. Buna karşılık kaybedebileceği çoktu. İngiliz Genelkurmayı, Yunanistan artık ne koparabilirse kârdır düşüncesindeydi ve vakit kaybetmeden Yunanistan'ın Mustafa Kemal'le barış masasına oturmasını salık veriyordu. Genelkurmay Başkanlığı'nın raporu İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda dikkatle okunmuş ve «**sonuçlar**» bölümü işaretlendikten sonra altına manidar bir eda ile şu not düşülmüştü: «**Başbakan bunu (herhalde) ilgiyle okuyacaktır.**» (This will be read with interest by the P.M.). Yunanistan'ı Anadolu macerasına itenlerin baş sorumlusu olan İngiltere Başbakanı Mr. Lloyd George, acaba politikasının iflâs etmekte olduğunu kavrayıp onuruna yedirebilecek miydi? Acaba bu sonuçlar ve notlar, kulaklara küpe, «**anlayana sivrisinek saz...**» olabilecek miydi? Zaman gösterecekti.

İngiltere Hükümeti içinde Türkiye işleriyle yakından ilgilenen Bakanlıklardan biri de Hindistan İşleri Bakanlığı'ydı. Sakarya Zaferi üzerine sesini yükseltmeye çalışanlar arasında Hindistan İşleri Bakanı Mr. Montagu de vardı. Hatta Mr. Montagu ilk önce konuşmaların başındaydı. Sakarya'da Yunan yenilgisinin hemen arkasından, 26 eylül günü Hükümet'e bir muhtıra sunmuş ve İngiltere Dışişleri Bakanı'nı sert bir dille eleştirmişti. Mr. Montagu'nün kanaatince, İngiltere'nin Ankara'da temsil edilmemesi «**felâketli sonuçlar**» veriyordu. Diğer ülkelerin ve bu arada İngiltere'nin Müttefikleri Fransa ve İtalya'nın yarı-resmî de olsa Ankara Hükümeti'yle ilişkileri vardı. Lord Curzon'un bakanlığıysa temsil edilmek denince yalnız resmî temsilciliği anlıyordu. Ankara Hükümeti'yle

resmen diplomatik ilişkiler kurulmadığı ve Ankara'da resmî temsilcilik açılmayacağı için de İngiltere Mustafa Kemal nezdinde hiç temsil edilemiyordu. Bu nedenle Mustafa Kemal'le ilişkilerini düzelteremeyen yalnız İngiltere kalmıştı (12). Hindistan İşleri Bakanlığı, İngiltere Hükümeti içinde, o günün ölçülerine göre oldukça cesur davranıyor, İngiltere'yle Mustafa Kemal arasında gayri resmî ya da yarı-resmî bile olsa ilişki kurulmasını istiyordu. Mr. Lloyd George Hükümeti içinde böyle bir istekte bulunabilmek o gün için oldukça cesur bir davranıştı. Mr. Lloyd George'lara, Lord Curzon'lara kıyasla Mr. Montagu'nün çok daha açık fikirli olması, belki kendisinin Disraeli'ler gibi Musevî aslından gelmesinin bir sonucuydu.

1 ekimde Hindistan Genel Valiliği de Mr. Montagu'ye bir telgraf yolladı. Telgrafta; «**Majestelerinin Hükümeti ileri bir adım atabilir ve barış şartlarının, özellikle Trakya ve İzmir'e ilişkin şartların yumuşatılmasında Türkiye'ye yardım edebilirse bunun hemen Hindistan'da sonucu görülecektir. Dışarda, özellikle Afganistan'da da Bolşevizme en etkili bir darbe olacaktır... Hatta Türkiye'ye karşı cömertçe bir jest, Orta Asya'da İngiltere'ye karşı Müslüman kaynaşmasını yatıştırmaya kadar gidecektir. Ve halen Hindistan'da, Afganistan'da ve sınırda karşılaştığımız güçlükleri göz önünde tutarak, bu telkinlerin Majestelerinin Hükümeti'nce olumlu şekilde dikkate alınmasını ısrarla rica ederim.**» deniliyordu (13). Yani Mr. Lloyd George Hükümeti'nin, Türkiye'nin Kurtuluş ve Bağımsızlık Savaşı'na karşı güttüğü hasmane politikası ta

(12) DBFP. I/17, p. 421, n. 2.

(13) F.O. 371/6532: Hindistan Kral Naipliği'nden Hindistan İşleri Bakanlığı'na. Tel. Priority A. 1.10.1921, No. 2298. Secret. C.P. 3383.

Hindistan'da, Afganistan'da ve Orta Asya içlerinde İngiltere'ye karşı kaynaşmalar yaratıyordu. Sakarya Zaferi'nden sonra İngiltere'nin artık İzmir ve Trakya üzerindeki Türkiye'nin haklarını teslim etmesi isteniyordu. Daha doğrusu, Hindistan Genel Valiliği'nin karşılaştığı güçlükleri gidermek bakımından, İngiltere'nin böyle bir «**cömertçe jest**»te bulunması gerekli görülüyordu. Mr. Montagu, Hindistan Genel Valiliği'nin bu görüşünü paylaşmış destekledi. Telgrafı Hükümet'e sundu. Bir örneğini de, bir yazıyla Dışişleri Bakanlığı'na gönderdi. Yazıda: «**Mr. Montagu, Hindistan Hükümeti'nin durumu doğru değerlendirdiğine ve Orta Doğu'da gerçek barış sağlanıncaya kadar... Hindistan üzerindeki etkinin pek ciddi olmakta devam edeceğine şüphe etmemektedir**» deniyor ve telkinlerin olumlu şekilde göz önünde tutulması isteniyordu (14).

Diğer taraftan, Mustafa Kemal'le Kral Faysal arasında görüşmeler yapıp anlaşmaya varılmasını isteyen Irak'taki Yüksek Komiser Sir P. Cox'un telgrafları da Mr. Montagu'ye yollanmış, bu konuda onun da görüşü sorulmuştu. Hindistan İşleri Bakanlığı, bu görüşü de destekledi. Mr. Montagu'nun kanaatince, Irak'taki İngiliz Yüksek Komiseri'nin telkini, İngiltere'yle Türkiye ve Orta Doğu arasındaki ilişkileri iyileştirebilecek ve ayrıca Hindistan Müslümanlarını yatıştırabilecek nitelikteydi. «**Bu nedenle Mr. Montagu, Sir P. Cox'un telkinini desteklemeyi arzular**» deniyordu (15).

Sakarya Zaferi üzerine, İngiliz Gizli İstihbarat

(14) F.O. 371/6532/E. 11250: Hindistan İşleri'nden Dışişlerine Yazı. 11.10.1921, No. P. 4443.

(15) F.O. 371/6369/E. 12341: Hindistan İşleri'nden Koloniler Bakanlığı'na. Yazı. 1.11.1921, No. P. 4438.

Servisi (S. I. S.) da Türkiye'deki durumla ilgili raporlar hazırladı. İngiltere'nin Ankara'da gayri resmî bir temsilciliği bile bulunmadığı için, gizli kaynaklardan alınan bilgiler İngiltere için daha çok önem taşıyordu. İstihbarat raporları muntazaman Dışişleri Bakanlığı'na sunuluyor ve orada dikkatle okunuyordu. 22 ekimde Dışişleri'ne sunulan gizli istihbarat raporlarından birinde, Sakarya'dan sonra Ankara'daki siyasî durumun bir değerlendirmesi yapılıyordu. Buna göre, «son zafer Mustafa Kemal'in ve B.M.M. içindeki «**mutedil**» partinin durumunu büyük ölçüde kuvvetlendirmiş» idi. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde üç grup ve 230 mebus vardı. Gruplardan biri Mustafa Kemal'in liderliğindeki «Mutediller»di. Bunların 170 kadar mebusu vardı. İkinci grup «Müfritler»di. Yusuf Kemal Beyin önderlik ettiği bu grubun 45 - 50 kadar mebusu vardı. Üçüncü grup «Enveristler»di. Eskişehir Mebusu ve Bolşevizmin savunucusu Eyüp Sabri'nin liderliğindeki bu grubun Meclis içinde 15 kadar mebusu vardı. Böyle olunca Ankara Hükümeti'nin politikası'na Mustafa Kemal'in partisi hâkim demekti. Bu parti Millî Misak'a bağlıydı. Türkiye'nin geleceğini Batılı ülkelerle iyi ilişkiler kurulmasında görüyordu. Rus Bolşevik nüfuzundan kaygılanıyordu. Ama, Batıyla işbirliği için de Millî Misak'tan fedakârlık edecek gibi görünmüyordu. Millî Misak temeline dayalı bir barış bekliyordu (16).

Sakarya günlerinden 15 ekim tarihine kadarki dönemi kapsayan çok daha uzun bir başka istihbarat raporunda, Ankara Hükümeti'nin politikasıyla ilgili daha ayrıntılı haberler veriliyordu. Buna göre: Sakarya, Mustafa Kemal'in durumunu perçinlemişti. Baştanbaza bütün Anadolu'yu bir «milliyetçilik dalgası»

(16) F.O. 371/6533/E. 11670.

sarmıştı. Anadolu'daki bu Milliyetçilik, Millî Misak'a sımsıkı bağlıydı. Milliyetçilerin dış politikası Millî Misak temeline dayanıyordu. Mustafa Kemal duruma sımsıkı hâkimdi. Büyük Millet Meclisi kendisine «**Müşir**»lik ve «**Gazi**»lik payesi vermişti. «**Mustafa Kemal ve taraftarlarının mağrur oldukları şüphesiz**»di. Bu «**mağrur**» Milliyetçilerin en fazla İngiltere'ye karşı sert bir tutumları vardı. Teker teker Fransa ve İtalya'yla görüşmeler yapıyorlardı. Fransa'yla yapılan görüşmeler, Milliyetçiler için iyi geliyor, İtalya'yla görüşmeler pek ağır yürüyordu. Ama İngiltere'ye karşı tutumları yumuşamıyordu. Fransa ve İtalya'yı İngiltere'den ayırmayı tasarlıyorlardı. Ondan sonra yalnız kalacak İngiltere'nin kendiliğinden Ankara'ya yanaşacağını umuyorlardı. İstanbul Hükümeti'ne kalsa Müttefiklerin arabuluculuğu istenecek, İngiltere'yle anlaşmaya varılacaktı. Ama Ankara Hükümeti, insiyatifini İstanbul'a bırakmıyordu. 20 ağustosta Salih Paşa Roma'dan Mustafa Kemal'e bir mektup gönderip barış için teşebbüste bulunulmasını istemişti. Mustafa Kemal buna, «**şu sırada Hükümetimiz barış teşebbüsünde herhangi bir fayda görmemektedir**» diye cevap vermişti. 1 eylülde Sultan, Tevfik Paşa'ya «**arabuluculuk isteğiyle Müttefiklere yaklaşmak zamanı geldiğini**» söylemişti, ama Ankara'nın tutumu yüzünden bundan da bir sonuç çıkmamıştı. 10 eylülde Sultan, kendisini ziyaret eden bir heyete, «**elim kolum bağlı**» demişti. Son olarak 19 eylülde İstanbul Hükümeti barış teşebbüsünde bulunma konusunda önemli bir toplantı yapmıştı. Toplantıda Sadrazam Tevfik Paşa, barış için resmen Müttefiklere yaklaşma zamanı geldiğini belirtmişti. Sadrazam, Yunanlıların Anadolu'yu boşaltmaları şartıyla Trakya'nın Yunanistan'a bırakılmasını savunmuştu. İzzet Paşa, Ali Rıza Paşa ve Ziya Paşa Trakya'nın Yunanistan'a bırakılması görüşüne

karşı çıkmışlardı, ama Sadrazam kendi görüşünde direnmişti. Bu tutumu Sultan ilham etmişti. Ama Mustafa Kemal Paşa İstanbul Hükümeti'ne 24 eylülde şöyle cevap vermişti: «Barış görüşmelerinin zamanı değildir. Kahraman ordumuz zafer kazanmıştır, Yunanlılara ve Müttefiklere kendi şartlarımızı kabul ettirebilecek durumdayız. Bu şartlar, Yunanlıların İzmir'le Trakya'yı tamamen boşaltmalarını ve Müttefiklerin İstanbul'la Anadolu'yu terketmelerini de kapsayacaktır» (17)

Bunları anlattıktan sonra İngiliz istihbaratı raporu devam ediyordu: Mustafa Kemal'in 24 eylül tarihli mesajı İstanbul Hükümeti'nde yalnız İzzet Paşa tarafından olumlu karşılanmıştı. İstanbul Kabinesi, gerekirse Ankara'ya danışmadan Yunanlılar ve Müttefikler'le barış görüşmelerine girişmeye karar vermişti. İstanbul Hükümeti'nin Avrupa'daki temsilcileri aracılığıyla Müttefiklerin ve Yunanistan'ın tutumları öğrenilmeye çalışılıyordu. Barış teşebbüsüne girişilecekti. Ekim başında, İstanbul Hükümeti'nin barış görüşmelerine iyiden iyiye hazırlandığı görülüyordu. Yunan işgali altındaki yerlerle ilgili istatistik bilgiler toplamak üzere bir «Alt-Komite» de kurulmuştu. İzzet Paşa'nın isteği üzerine, 2 ekimde bir kere daha Ankara Hükümeti'ne baş vurulmuştu. Müttefiklerin Türkiye'yle Yunanistan arasında arabuluculuk etmeleri istenecekti. Bu konuda İstanbul Hükümeti'yle işbirliği yapmak üzere Ankara'dan bir temsilci gönderilmesi istenmişti. Mustafa Kemal Paşa 5 ekimde İstanbul Hükümeti'ne şu cevabı yollamıştı:

(17) F.O. 371/6476: «The Anatolian Campaign - Factors Effecting Mediation.» başlıklı, 1.11.1921 tarihli ve Misc/2/V sayılı (S.I.S.) raporu, p. 1-8.

«Bütün âcil ve önemli meseleler, İstanbul Hükümeti tarafından değil, milletin seçtiği Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından halledilecektir. Hedeflerimize silah gücüyle erişmek arzusundayız, İstanbul Hükümeti'nin diplomasisi'yle değil. Büyük Millet Meclisi'nin karar ve arzularından size haber verilecektir. Bununla beraber âcil bir durum ortaya çıkarsa, görüşlerimi kendisine bildireceğim gizli bir mümessili bana yollayabilirsiniz» (18).

Mustafa Kemal'in bu cevabı, İstanbul Hükümeti'nde şaşkınlık ve kaygı yaratmıştı. İngiliz istihbarat raporunun çıkardığı sonuç ise şuydu: Sakarya Zaferi'nden sonra durumu kuvvetlenen Mustafa Kemal Paşa, «uzlaşmaya yanaşmayan bir tutum takınmış» bulunuyordu.

Sakarya Zaferinden sonra, Türkiye sorunlarıyla doğrudan doğruya ya da dolayısıyla ilgili İngiliz makamlarının görüşleri belli olmuştu. Hindistan İşleri Bakanlığı, Mustafa Kemal'le gayri resmî bile olsa ilişki kurulmasını, Türkiye'yle barış yapılmasını istiyordu. Koloniler Bakanlığı da Türk Yunan Savaşı'na bir an önce son verilmesi arzusundaydı. Hindistan Genel Valiliği, İzmir ve Trakya üzerinde Türkiye'nin haklarının tanınmasını savunuyordu. Bağdat'taki İngiliz Yüksek Komiserliği, Kral Faysal'ın Mustafa Kemal'le görüşerek anlaşmasını istiyordu. Genelkurmay Başkanlığı, savaşa devam etmekle Yunanistan'ın artık kazanabileceği bir şey olmadığını, vakit geçirmeden Mustafa Kemal'le barış masasına oturması gerektiğini söylüyordu. İstihbaratçılar ve basınla birlikte, bütün ilgili makamlar, Mustafa Kemal'in durumunun kuvvetlendiğini, prestijinin arttığını birer «soğuk ger-

(18) İbid., p. 23.

çek» olarak kabul ediyorlardı. Artık Türkiye'ye Müttefiklerin istedikleri barış şartlarını silah zoruyla kabul ettirme umudu kalmamıştı. Şu ya da bu şekilde, anlaşmaya gidilmesi gerekli görülüyordu. Başka bir deyimle, Sakarya Zaferi, İngiltere'nin tutumunu geniş ölçüde değiştirmiş görünüyordu.

Ama İngiliz diplomasisi üzerinde asıl son sözü söyleyecek olan Lord Curzon'un Dışişleri Bakanlığı'ydı. Acaba Dışişleri ne düşünüyordu?

Sakarya'dan sonra İngiltere Dışişleri Bakanlığı da iki muhtıra hazırladı. Biri, Mustafa Kemal - Faysal görüşmesi konusuna ilişkindi, «**Ankara ve Irak**» başlığını taşıyordu. Öteki muhtıra, doğrudan doğruya Lord Curzon tarafından hazırlanmıştı ve daha genel nitelikteydi. 19 ekim tarihli birinci muhtırada, Kral Faysal'ın Mustafa Kemal'le müzakereye girişip anlaşma imzalaması konusu eleştiriliyordu: Her şeyden önce Irak, bağımsız bir ülke değildi. İngiltere'nin Mandası altındaydı. İngiltere, Irak'ın dış politikasından sorumluydu. Faysal ya da temsilcisi Ankara'yla müzakereye girişince İngiltere'yi de bağlayacaktı. Yapaçağı anlaşma, sınır anlaşması gibi dar ölçüde de olsa, Türkiye ile yapılacak genel barış antlaşmasının bir parçası niteliğinde olacaktı. Böyle olunca da Irak, âdeta Türkiye'yle yapılacak barış antlaşmasının taraflarından biri durumunda görünecekti. Mustafa Kemal, Faysal'ın teşebbüsünü, «**kamufle edilmiş İngiliz teşebbüsü**» olarak görecekti. Görüşmeler, Fransa'nın yapmakta olduğu görüşmelerle birleştirilerek üçlü görüşmeler haline de getirilemezdi. Çünkü Fransa buna yanaşmayacaktı. Sonra üçlü görüşme olsa bile İtalya neden bunun dışında bırakılacaktı? Faysal'ın ya da temsilcisinin Mustafa Kemal'le görüşmesi, görüşmelerin «**Avrupa'dan Ankara'ya kaydırılması**» de-

mek olacaktı. Sonra Mustafa Kemal, Faysal'ın temsilcisini İngiliz memuru sayıp öteki İngiliz esirleri gibi rehin tutmaz mıydı? Irak'ın görüşme isteğini İngiltere'nin «zaaf işareti» olarak görmez miydi? İngiltere, Müttefiklerin kendi başlarına ayrı görüşmeler yapmamaları politikasını güdüyordu. Faysal'ın Mustafa Kemal'le görüşmesi, bu politikaya aykırı düşecekti (19).

Bu düşünceleri etraflıca ileri sürdükten sonra muhtıra, özetle şu sonuçlara varıyordu: Anadolu sorunu geniş düşünülmeli, bu konuda Müttefikler arabuluculuk etmeli, Irak sorunu bunun bir parçası sayılmıydı. Türkiye'yle genel bir barış yapmaya gidilince de Faysal'ın Mustafa Kemal'le artık görüşme yapmasına lüzum kalmayacaktı. Ama Müttefiklerin müdahalesi gecikirse, Türkiye'yle genel bir barış yapmaya gidilemezse iş biraz değişebilirdi. O zaman Mustafa Kemal'in Irak'a güçlükler çıkarması oldukça muhtemeldi. Ve o zaman Faysal'ın Mustafa Kemal'le görüşme yapmasına izin verilebilirdi. Ama bu görüşmeler, «kış içinde Ankara'nın Irak'a karşı geniş bir harekâta girişmesini önlemek için» olmalıydı, genel nitelikte müzakere değil (20). Kısacası İngiltere Dışişleri Bakanlığı, Ankara Hükümeti'yle görüşme fikrini reddetmiyor, yalnız görüşmelerin genel barış görüşmeleri olmasını savunuyordu. Irak sorunu da genel barış çerçevesinde çözümlenmeliydi.

Sakarya Zaferi'nden sonra 7 ekimde Lord Curzon da bir muhtıra hazırlayıp İngiltere Hükümeti'ne sunmuştu. Muhtıranın ekleri arasında, Ankara Hükümeti'nin savuna geldiği «Misak-ı Millî» nin İngilizce çeviri-

(19) F.O. 371/6369/E. 12341: Memorandum by Mr. Forbes Adam, «Angora and Turkey», 19.10.1921.

(20) Ibid.

si de vardı (21). Önce bu, dikkati çekiyordu. Lord Curzon, o güne kadar Millî Misak'ın bir çevirisini İngiliz Hükümeti'ne sunmayı gerekli görmemişti. Lloyd George Hükümeti'ne Misak-ı Millî'nin ne olduğunu anlatabilmek için, Türkiye'nin Sakarya Zaferi'ni kazanması gerekmişti. Ancak şimdi, Sakarya'dan sonra, İngiliz Bakanları Misak'ı Millî'nin üzerine eğiliyorlardı. Buna bir nokta koymak gerekiyordu.

Muhtıranın kendisine gelince, Lord Curzon önce Anadolu'daki askerî durumu anlatıyor, yorumluyordu: Sakarya çekilmesinden sonra, Yunan ordusunun morali bozulmuştu ama, «disiplini kaybolmamıştı». Türk ordusunun 17.000 kişilik zayıfına karşılık Yunan ordusu 23.000 kişi zayıf vermiş olmakla beraber, Yunanlılar yine de bir cephe tutabilmişlerdi. Türkler, sıtaht, cephane, motorlu taşıt ve benzin sıkıntısı çekiyorlardı. Yaklaşan kış içinde Türklerin genel bir taarruza geçip Yunanlıları söküp atmaları ihtimali pek yoktu. Her iki ordu çivilenip kalmış gibiydi. Sakarya Meydan Savaşı, «Jutland savaşını hatırlatıyordu.» «Diğer taraftan, zaman Türkler'den yana gibi görünüyordu.» Çünkü, kişi siperlerde ve düşman bir ülkede geçirecek olan Yunan askerlerinin morali daha da bozulabilirdi. «Durumda bir değişiklik olursa bu, Yunanlıların aleyhine olacak»tı. «Şu halde, askerî açıdan, Müttefiklerin müdahale etmeleri için zaman elverişli görünüyordu»du.

Lord Curzon devam ediyordu: Sakarya Savaşı arifesinde Yunanistan aşırı isteklerde bulunuyordu.

(21) «Memorandum by the Marquess Curzon of Kedleston respecting Intervention between Greece and Turkey» başlıklı bu muhtıranın tam metni, ekleriyle birlikte, F.O. 406/48, p. 7 - 18, No. 5'tedir. Muhtıra, DBFP. I/17, p. 421 - 433, No. 405'te yayınlanmıştır ama buraya ekleri alınmamıştır.

Şimdi durum değişmişti. Gerçi Yunanistan'ın hangi şartlarla arabuluculuğu kabul edeceği kesinlikle belli değildi. Ama, Yunan basınına ve Yunanistan'ın iç durumuna bakarak, «**görünüşü kurtaracak**» şartlarla Yunanistan Mütteliklerin arabuluculuk teklifini kabul edecek ve barış yapmaya razı olacaktı. «**İstanbul Hükümeti'nin tutumu pek önemli bir etken değil**»di. Ankara Hükümeti'nin tutumuna gelince, önce şu bir «vaktiydi» ki, «**Mustafa Kemal'in önderliğindeki Millî Hareket Anadolu'da gerçekten tutunmuş**» bulunuyordu. Kemalistlerin Millî Misak esasları, Sèvres Antlaşması'nın değiştirilmiş halinden dahi çok farklıydı. Kemalistler, ancak kendi şartlarıyla Mütteliklerin arabuluculuk teklifini kabul edecekler gibiydi. Ama, Konferansa çağırılma biçimindeki bir müdahaleyi muhtemelen reddetmeyeceklerdi. Şu halde Müttelikler, konferans masasına oturmadan önce, kendi aralarında —ve tercihen Yunanistan'la birlikte— Kemalistleri tatmin edecek biçimde Sèvres Antlaşması'nda yapılacak değişiklikler üzerinde anlaşmalıydılar.

Aynı muhtırada Lord Curzon, üzerinde anlaşmaya varılması gereken sorunları iki gruba ayırıyordu: (1) Daha çok Yunanistan'la Türkiye'yi ilgilendiren sorunlar ve (2) Daha çok Mütteliklerle Türkiye'yi ilgilendiren sorunlar. Öncelikle Yunanistan'la Türkiye'yi ilgilendiren sorunların başında **İzmir**'le **Trakya** vardı. İzmir için Müttelikler, Sakarya Savaşı'ndan önce bir «**muhtariyet**» rejimi düşünmüşlerdi. Kemalistler, İzmir konusunda daha az elverişli şartlarla barış yapmaya hiç bir zaman razı olmayacaklardı. Onun için İzmir konusunda İngiltere'nin Yunanistan'a baskı yapması gerekiyordu. Trakya'ya gelince, Gelibolu yarımadası, Marmara denizinin kuzey kıyıları hiç değilse Tekirdağ'a kadar «**Yunanistan'ın elinde kalmalı**»ydı.

Boğazların güvenliği bakımından bu gerekliydi. Öncelikle Müttefikleri ve Türkiye'yi ilgilendiren sorunların başında ise, Sèvres Antlaşması'nın **iktisadi ve mali hükümleri** bulunuyordu. Müttefikler, Sakarya'dan önce bu alanlarda bazı «**tavizler**» vermeyi düşünmüşlerdi. Lord Curzon bu konularda «**Müttefikler, mart ayında Londra'da teklif edilen tavizlerden daha ileri gidebilirler**» diyordu. Ama daha çok teferruatta taviz verilebileceğini de belirtiyor ve «**Sèvres Antlaşması'yle Türkiye'nin yüklendiği mali ve iktisadi vecibeler kalacak**» diye ekliyordu...

Ana çizgileri böyle olacak bir barış antlaşması yapılabilmesi, daha doğrusu Sèvres Antlaşması'nın yeniden değiştirilebilmesi için Lord Curzon'un düşündüğü yöntem şöyleydi: Önce Yunanistan ile görüşülüp İzmir konusunda anlaşmaya varılacaktı. İzmir konusunda tavizde bulunması için Yunanistan ikna edilecekti. Sonra Müttefikler kendi aralarında toplanıp Türkiye ve Yunanistan'a sunulacak başlıca barış şartları üzerinde anlaşacaklardı. Müttefiklerin Yüksek Konseyi, Sèvres Antlaşması'nda yapılacak değişiklikler üzerinde anlaşmaya vardıktan sonra Türkler ve Yunanlılar konferansa çağırılacaklardı. Tespit edilen şartları Türkiye'ye ve Yunanistan'a kabul ettirebilmek için şimdi «**zorlama**» ya da tehdit düşünülüyordu.

İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un 7 ekim tarihli muhtırasında ileri sürdüğü düşüncelerin kısaca özeti bunlardı. Daha yukarıda özetlenen «**Ankara ve Irak**» başlıklı muhtırayı da gözönünde tutarak, İngiltere Dışişleri'nin görüşleri şöylece toparlanabilir:

1) Sakarya'dan sonra İngiliz diplomasisi, zamanın artık Türkiye'nin lehine işlediğine kanaat getirmişti. Bir an önce barış yapıp Yunanistan'ı büyük zararlardan kurtarmak istiyordu. Kış içinde Türk ordusunun

taarruza geçemeyeceğini hesaplıyor ve bu ayları barış görüşmeleri için elverişli görüyordu.

2) Görüşmelerin bir yandan Müttefiklerle Yunanistan ve öte yandan Türkiye arasında genel barış görüşmeleri biçiminde olmasını istiyordu. İkili görüşmelere, kısmî anlaşmalara taraftar değildi.

3) Lord Curzon, Türkiye'ye karşı «**değnekli diplomasi**»den artık vazgeçmiş görünüyordu. Sakarya'dan önce, Türkiye'ye Müttefiklerin barış tekliflerini kabul ettirebilmek için baskı, tehdit metotlarını savunuyordu. «**Doğulu'larla pazarlığa girerken arkalarında bir değnek bulundurmanın pek işe yaradığını**» ileri sürerken, Sakarya'dan sonra artık «**baskı metotlarına lüzum görmüyordu.**» Değneğin işe yaradığını geçten geç kavrayabilmiş gibiydi.

4) İngiltere Dışişleri Bakanı, İzmir'i kurtarmadan Mustafa Kemal'in barış yapmayacağını da kavramış görünüyordu. Curzon'un İzmir'i boşaltması için Yunanistan'ı ikna etmeye çalışacağı seziliyordu.

5) Buna karşılık İngiliz diplomasisi'nin Trakya'yı Yunanistan'a kazandırabilmek için inatla direneceği ve Sèvres Antlaşması esaslarından kolay kolay vazgeçmeyeceği görülüyordu.

İngiltere Hükümeti içinde, Türkiye'nin millî topraklar üzerinde tam bağımsızlık isteğine karşı en çok direnen Mr. Lloyd George ile Lord Curzon ve Dışişleri Bakanlığı'ydı.

«Atina'nın Tutumu.»

SAKARYA'YA KADAR süren Genel Yunan taarruzu, çok büyük iddiayla başlamış, ilk safhasında çok büyük iddiayla yürütülmüştü. Yunan kamuoyu ve Yu-

nan devlet adamları, son derece ölçsüz hayallere kapılmışlardı. Sakarya yenilgisi de o derece büyük hayal kırıklığına sebep olmuştu. Yunan Genelkurmayı ve Hükümeti, Sakarya yenilgisinin etkisini hafifletmeye çalışmışlar, Anadolu'daki Yunan ordusunun «**moralinin fevkalâde**» olduğunu ileri sürmüşlerdi. Ama bununla kimseyi ikna edememişlerdi. Atina'daki İngiliz Elçisi Lord Granville'in belirttiğine göre, «Atina baştanbâşa hayal kırıklığına uğramış ve büyük kötümserliğe kapılmıştı.» Atina'nın morali en az askerlerin morali kadar bozuktu. Yunanistan, moral çöküntüsü, hayal kırıklığı ve yas içindeydi. Elenlerin «**Büyük Emeli**» Sakarya'da boşulmuştu.

Böyle olduğu halde Atina'daki İngiliz Elçisi, Yunanistan'a zafer kazandırılması için hâlâ çaba harcıyordu. 23 eylül tarihli bir yazısında Elçi, Atina'da «**pek karamsar**» bir hava estiğini, Yunanlıların Sakarya'da tahminen 18.000 ilâ 20.000 zayıat verdiklerini belirttikten sonra Lord Curzon'a şunları söylüyordu: «Yunanistan'ın yenilgisi Müttefikler için pek vahim olacaktır. Şuna kaniim ki, bu, Fransa ve İtalya için bile doğrudur. Ama İngiltere bakımından çok daha önemli görünmektedir... İngiliz çıkarları için, bize şüphesiz hasım bir Türkiye yerine dost bir ülkenin (savaşı) kazanmasının ne derece arzuya değer olduğunu Lord Hazretlerine bir kere daha ısrarla arza cesaret ederim. Buna o kadar kuvvetle inanıyorum ki, Kemalîst kuvvetlerin yeni Yunan cephesini ciddi olarak tehdit etmeleri ihtimali belirir belirmez, İngiltere Hükümeti'nin Yunanlılara maddî ve manevî yardımda bulunmasını ve onların ezilmelerine meydan vermemesini isteyecek kadar ileri gideceğim» (22).

(22) F.O. 406/48, p. 4, No. 3 ve DBFP., I/17, p. 401 - 402, No. 392.

Londra'da Yunanistan'ın Anadolu Savaşı'ndan artık bir şey kazanamayacağı, zamanın şimdi Türkler'den yana olduğu anlaşılmıştı. Ama Atina Elçisi modası geçmiş bir görüşü hâlâ savunuyordu. Atina'da Gounaris Hükümeti, Lord Granville gibi düşünen İngilizlerden müphem bir destek ummakla beraber karamsarlık içindeydi. Şiddetle tenkit ediliyordu. Hatta Gounaris Hükümeti'nin düşeceğinden de söz ediliyordu. 2 ekim günü **Elefteros Typos** gazetesi, yurt dışından muhalefette bulunan Venizelos'un bir mektubunu yayınlamıştı. Venizelos, Sakarya Savaşı'ndan önce Yunan Hükümeti'nin arabuluculuk tekliflerini kabul etmeyişi sert bir dille tenkit ediyor, Hükümeti suçluyordu. Müttefiklerin desteği olmadan Yunanistan'ın savaşı sürdüremeyeceğini söylüyordu. Ertesi gün Başbakan Gounaris, basın yoluyla Venizelos'a cevap vermişti. «**Kralın bütün işgal edilen toprakları ziyaret ettiğini, Yunan ordusunun, Elen bayrağını şimdi dalgalandığı yerlere (Anadolu içlerine) kadar götürdüğünü**» belirtip **şimdiki Hükümetin Venizelos'tan daha fazla Yunan millî çıkarlarına hizmet ettiğini** ile-ri sürmüştü. Ama basında polemik devam ediyordu (23).

Bu hava içinde Gounaris Hükümeti, 15 ekim günü Yunan Meclisi'nden güven oyu istedi. İsterken, Sèvres Antlaşması'yle Anadolu'da Yunanistan'a 1 milyon nüfuslu 16.000 kilometre karelik bir yer verildiği halde, Yunan ordularının şimdi 3 milyon nüfuslu 100.000 kilometre karelik toprakları işgal ettiğini de belirtti. Meclis güven oyu verdi. Ondan sonra Gounaris, Dışişleri Bakanı Baltazzi'yle birlikte Avrupa'ya hareket etti (24). Yunan Başbakanı, haziran ayında da

(23) F.O. 406/48, p. 21 - 23, No. 10.

(24) «Greece and Entente» - Gounaris's visit, **The Daily Telegraph**, 17.10.1921.

gizlice Londra'ya gitmek istemişti. O zaman, Yunanistan'ın yakında girişeceği genel taarruzu savunmak için Londra'ya gitmek niyetindeydi. Şimdi durum değişmişti. Gounaris, Müttefiklerin arabuluculuğunu istemek için Paris ve Londra'ya gidiyordu. Haziran ayında Müttefikler, Anadolu Savaşı'na son verilmesi için Yunanistan'a arabuluculuk teklif etmişlerdi ama bu teklif Gounaris Hükümeti'nce reddedilmişti. Aynı Gounaris şimdi, reddettiği arabuluculuk teklifini istemek için Müttefiklerin ayağına gidiyordu. Güven oyu almak için, Yunanistan'ın 100.000 kilometre karelik Türk toprağını işgal ettiğini söyleyip politika yapmak kolaydı. Belki Yunanlıların çökmüş olan moralini birazcık düzeltmeye yarayabilirdi. Bu gibi laflar, Yunan iç politikasında belki bir süre daha geçerli olabilirdi. Ama dış politikada, Yunanistan, bu toprakları elinde tutmak isteğini söyleyebilecek miydi? Söylese bile acaba kabul ettirebilecek miydi?

Yunan Başbakanı'yle Dışişleri Bakanı, 20 ekim günü Paris'e vardılar ve ertesi günü Fransa Başbakanı ve Dışişleri Bakanı M. Briand'la görüştüler. M. Gounaris, Yunan Hükümeti'nin işgal altındaki Anadolu toprakları üzerinde «Yunan Sivil İdaresi» kurmayı düşündüğünü söylemişti. M. Briand, Yunan Devlet adamlarına sert bir dille âdeta çıkışmıştı: Yunanistan, işgal ettiği Anadolu topraklarını âdeta ilhak etmeye kalkıştıyordu. Haziran ayında Müttefiklerin arabuluculuk teklifini kabul etmemekle «büyük bir hata işlemiş»ti. Böyle devam ederse Yunanistan için bu muhtemelen bir «felâket» olacaktı. Yunanistan bir gelecek istiyorsa «gücünü kendi topraklarına yakın yerlere toplamalıydı.» Yoksa Yugoslavlar Selanik'e, Bulgarlar Kavala'ya göz dikebilirlerdi. Bu bakımlardan Fransa Başbakanı, Yunan devlet adamlarına ya doğrudan doğruya ya da Müttefiklerin aracılığıyla Türki-

ye'yle anlaşılıp barış yapmalarını ısrarla tavsiye etmişti. Çünkü Türkiye'yle barış yapılması, yalnız Yunanistan için değil, Avrupa için de önem taşıyordu. Fransa'nın görüşüne göre, İzmir ve Trakya'yla ilgili Sèvres Antlaşması hükümleri, Türklerin kabul edilecekleri şekilde değiştirilmeliydi (25).

Yunan Devlet adamları Paris'ten sonra Londra'ya gidip Lord Curzon'la görüştüler. Curzon - Gounaris görüşmelerinin birinci oturumu, 27 ekim günü yapıldı (26). Gounaris, güven oyu almak için Yunan Meclisi'nde söylediklerini ve M. Briand'a anlattıklarını Lord Curzon'a da tekrarladı. Yunanistan'ın Anadolu'da 3 milyon nüfuslu bir bölgeyi işgal ettiğini belirterek buraları «teşkilâtlandırmak» niyetinde olduğunu açıkladı. Lord Curzon, bu yerlerin temelli işgaline gidilmesinin doğru olmayacağını Gounaris'e hatırlattı. Yunan Başbakanı, bu toprakları Yunanistan'a katmak niyetiyle değil, «Yunanistan'ın mali yükünü hafifletmek» amacıyla teşkilâtlandırılacağını söyledi.

Ondan sonra Lord Curzon barış konusunu açtı. Yunan ordularının şimdiki yerlerinde uzun süre kalamayacaklarını, kalmalarının Yunan maliyesine yük olacağını, ayrıca ordunun moralinin de bozulacağını belirtti. «Kış boyunca bekleyecek miyiz, yoksa barış yönünde yeni adımlar atacak mıyız?» diye sordu. Barış denemesi için Yunanistan'la Türkiye'nin görüşmeye arzulu olmalarının ve Müttefiklerin de birlikte hareket etmelerinin şart olduğunu söyledi. Türkiye ve Yunanistan bakımından en başta İzmir'le Trakya'nın önem taşıdığını belirterek Yunanistan'ın tutumunu sordu. Ama, karşılık beklemeden konuşmaya devam

(25) F.O. 371/6533/E. 11620. Ve DBFP. I/17, p. 444 - 446, No. 417.

(26) Birinci toplantı tutanağı için bkz.: F.O. 406/48, p. 27 - 28, No. 13 ve DBFP. I/17, p. 452 - 455, No. 425.

etti: «Ankara'dan alınan haberlere göre, Yunanlılar İzmir'de kaldıkça Türkler hiç bir şekilde barış yapmayacaklar» dedi. Büyük devletlerin İzmir konusunda yeni bir formül arayacaklarını ekledi. Trakya konusundaysa İngiltere'nin Sèvres Antlaşması hükümlerinde ısrar edeceğine söz verdi. Yalnız sınır Çatalca'dan biraz öteye alınabilecekti. Lord Curzon, müzakerelere yeniden başlanabilmesi için Yunanistan'ın buna razı olmasını, «kendisini Müttfiklerin ellerine bırakmasını» istedi. Yunanistan, İzmir'le ilgili yeni şartları kabul etmeli, Trakya konusundaysa İngiltere'ye güvenmeliydi. Son söz olarak Lord Curzon, Türklerin bu şartları kabul edip etmeyeceklerini söyleyebilecek durumda olmadığını da belirtti. Birinci toplantı böyle bitti.

İkinci toplantı, yine 27 ekim günü, öğleden sonra yapıldı (27). Yunan Dışişleri Bakanı, Sèvres Antlaşması konusuna değindi. Lord Curzon, bu Antlaşmanın Fransa ve İtalya tarafından onaylanmadığını, artık onaylanmasına da imkân olmadığını belirtti. Ağustos ayında İngiltere Başbakanı Mr. Lloyd George da Sèvres Antlaşması'nın yırtıldığını söylemişti. Lord Curzon bunu da hatırlattı. «Yeni bir antlaşma gerekliydi. Bu, eskisinin temelleri üzerine oturacak yeni bir anlaşma» olacaktı. Yunan Dışişleri Bakanı, yeni anlaşmanın nasıl hazırlanacağını sordu. Yine Büyük Devletlerce hazırlanıp tamamlandıktan sonra mı Yunanistan'la Türkiye'ye sunulacaktı? Bu soruya Fransa Başbakanı M. Briand, Paris'te, «belki» diye cevap vermişti. Yunanistan yeni anlaşma tasarısını önceden görüp inceleyebilecek miydi? Lord Curzon, «en pratik yol, Yunanistan'ın kendi davasını Büyük Devletlerin

(27) Tutanak: F.O. 406/48, p. 28 - 29, No. 13. DBFP. 1/17, p. 455 - 457.

eline bırakmaya razı olmasındır» diye karşılık verdi. Yunanistan razı olduktan sonra aynı şey Türkler'den de istenecekti. Lord Curzon'un deyiimiyle, **«Türkler şu sırada coşkunkluk içinde, küçük dağları ben yaratım havasındaydılar. Onlar tarafından ret, tamamen imkânsızdı.»**

Lord Curzon - Gounaris görüşmelerinin üçüncü oturumu 29 ekim günü yapıldı. Kısa sürdü. Yunan Başbakanı, önceki görüşmeleri Atina'ya tellediklerini, cevap beklediklerini bildirdi. Ayrıca bu görüşmelerin gizli kalmasını, basına duyurulmamasını istedi. Kabul edildi. Toplantı sona erdi (28).

1 kasım günü Lord Curzon, Yunanistan Başbakanı'yle yaptığı görüşmeler hakkında İngiliz Kabinesi'ne bilgi verdi. Bu arada Ankara'da, Türk - Fransız anlaşmasının imzalandığı haberi gelmiş, Londra'da şaşkınlık ve kaygı yaratmıştı. Lord Curzon, şimdi durumun baştanbaşa değiştiğini belirtti. Fransa'nın durumu kesinlikle anlaşılincaya kadar Gounaris'le görüşmelerin bir süre erteleneceğini söyledi. Kabine, Fransa'dan açıklama istenmesine karar verdi. Kabine'de çoğunluk, Yunanistan arabuluculuğā razı olduktan sonra, hemen Mustafa Kemal'le temasa geçilmesini istiyordu.

Lord Curzon'un tahminlerinin aksine, Yunanistan Başbakanı'yle yapılmakta olan görüşmelerin ertelenmesine lüzum kalmadı. Kabine toplantısının ertesi günü, 2 kısımda, Gounaris - Curzon görüşmelerinin

(28) Tutanak: F.O. 406/48, p. 30, DBFP. I/17, p. 457 - 458, No. 427. Görüşmelerin gizli kalması kararlaştırılmakla beraber basına sızdığı da görülüyordu. Sözelgesi bkz.: «Turco - Greek War. M. Gounaris in London. Visit to Lord Curzon» «The Daily Telegraph», 28.10.1921.

dördüncü toplantısı yapıldı (29). Yunan Başbakanı, barış görüşmeleri için İngiltere'nin arabuluculuğunu kabul ettiklerini bildirdi. Lord Curzon'un deyimiyle, Yunanistan «kendisini Büyük Devletler'in eline bırakmış» oldu. İngiltere Dışişleri Bakanı bu habere memnun olduğunu belirtti. Yunan Başbakanı da İngiltere'ye bir muhtıra sunacaklarını söyledi.

On gün sonra, 12 kasımda Yunan muhtırası Lord Curzon'a sunuldu. Muhtıra uzun bir belgeydi. Dört tane de eki vardı (30). Curzon - Gounaris görüşmelerinin tutanakları, elli yıl kadar sonra İngiliz Dış politika belgeleri arasında yayınlandığı halde bu uzun Yunan muhtırası yayınlanmamıştı. Yunanistan'ın hangi gerekçelerle ne şekilde pazarlığa girişmek istediğini gösteren bu muhtıraya, özetle bir göz atmak uygun olur.

12 kasım 1921 tarihli Yunan muhtırası önce İzmir sorunu üzerinde duruyordu. Lord Curzon, 27 ekim günü, İzmir'in rejimi değiştirilmedikçe barış yapılamayacağını belirtmişti. Yunan muhtırasına göre, düşünülen değişiklik, Sèvres Antlaşması'nın İzmir'le ilgili temel ilkeleri değiştirmemeliydi. Yani, Türk olmayan nüfus, «Türk hâkimiyetinden ileri gelen tehlikelere karşı korunmalı»ydı. Türk olmayan nüfus, Yunan işgalinden bu yana artmıştı. Ocak 1921 tarihine kadar yalnız İzmir bölgesine 126.000 Yunan göçmeni yerleştirilmişti. Bu göçmenler «Türk hâkimiyetinin tehlikelerinden» korunamazlarsa, yeniden göçmen olmak zorunda kalabilirlerdi. Bu nedenle Yunanistan, İzmir bölgesinde «fiili garantiler» istiyordu. Muhtıra, ✓

(29) Tutanak: F.O. 406/48, p. 34, No. 16 ve DBFP., I/17, p. 460 - 461, No. 431.

(30) Ekleriyle birlikte Yunan muhtırasının tam metni için bkz. F.O. 406/48, p. 49 - 57, No. 22.

«**fiili garantiler**»den ne kastedildiğini de açıklıyordu: Sèvres Antlaşması'nın Türkler'in silahsızlandırılmasına ilişkin hükümleri uygulanamamıştı, Kemalist ordu silahlanabilmişti. «Türk yönetiminden koparılan topraklar tekrar Türk yönetimine geri verilmez» yolundaki ilkede gedikler açılıyordu. Türkler, sanki bu ilke gücünü kaybetmiş gibi umuda kapılıyorlardı. Muhtırada, «Yunan görüşü şudur ki, İzmir bölgesinde Yunan askerlerinin bulunması, kurulacak rejime Türklerin saygı göstermeleri için tek elverişli garanti olacaktır» deniliyordu. Yani, Türk olmayan nüfus, Yunan askerleri tarafından korunmalıydı. Yalnız İzmir bölgesinde değil, Marmara bölgesinde de Yunan askerleri bulunmalıydı. Bu sayede hem Türk olmayan ahalî Türklere karşı korunabilecek, hem de Avrupa'yla Anadolu arasında ulaştırma kolaylaşacaktı.

Yunan muhtırası özetle şöyle devam ediyordu: İzmir'den başka Anadolu'nun öteki bölgelerini de düşünmek lâzımdı. Türk olmayan nüfus yalnız İzmir bölgesinde yaşıyor değildi. Öteki bölgelerde yaşayan Türk olmayan nüfus şimdi tehlike içindeydi. Çünkü o insanların bir kısmı Müttefiklerle ve Yunan ordularıyla işbirliği yapmışlardı. O bölgelerden gelen askerler, halen Yunan ordusunda hizmet ediyorlardı. Yunanistan Hükümeti, o insanların da geleceğini güven altına almak için Anadolu Savaşı'na girişmişti. Onlara karşı manevî borç içindeydi. O bakımdan Yunanistan Müttefiklere sesleniyordu: «Bu azınlıkların korunmaları için özel tedbirler düşünülmeli ve Türkiye'ye empoze edilmeli»ydi. Bu alanda «Yunanistan, askerî ve sair yükümlülükler almaya hazır»dı.

Muhtıranın sonunda, Yunanistan'ın her zaman mutedil, ölçülü hareket ettiği ileri sürülüyor, Yunan politikasının savunulmasına çalışılıyordu. Lord Curzon, 27 ekim günü Yunanistan'ı suçlamıştı. Londra Konfe-

ransı kararlarını reddetmekle Yunanistan'ın hata işlediğini söylemişti. Sonra, Müttefiklerin arabuluculuk teklifini reddederek temmuz ayında taarruza geçmekle Yunanistan'ın tekrar hata ettiğini belirtmişti. Yunan delegeleri şimdi bunlara cevap veriyorlar, Yunanistan'ın tutumunu temize çıkarmaya çalışıyorlardı. Muhtıranın son üç eki, bu konuyla, yani geçmişle ilgiliydi.

Yunan muhtırasından bir hafta sonra, 19 kasım günü, Gounaris - Curzon görüşmelerinin beşinci toplantısı yapıldı ⁽³¹⁾. Lord Curzon, Yunan muhtırasını okuyarak toplantıya gelmişti ve muhtırayı eleştirmekle söze girişti. Yunan delegelerine açıkça şunları belirtti: (1) Yunan temsilcileri, İzmir bölgesinin sınırlarını Marmara denizine kadar genişletmek istiyorlardı. Oysa ki, Büyük Devletler, haziran tekliflerinde bile böyle bir vaatte bulunmuş değillerdi. (2) Yunanistan, İzmir bölgesinde kurulacak yeni rejimin Yunan askerlerince korunmasını istiyordu. Lord Curzon, böyle bir vaatte ya da taahhütte bulunamazdı. Yeni rejimin nasıl kurulacağına Büyük Devletler karar vereceklerdi. (3) Muhtırada ayrıca, Anadolu'daki Hıristiyanların kaderiyle Yunan ordusunun ilgilenmesi telkin ediliyordu. Bu da Büyük Devletler'in takdirine kalmış bir işti. Lord Curzon bu konuda şimdiden bir şey söyleyemezdi.

Bunları söyledikten sonra Lord Curzon devam etti: Yunanistan, çıkarlarının korunması işini Büyük Devletlere bırakmış, arabuluculuğu kabul etmişti. Ama Ankara'nın bunu kabul edip etmeyeceği belli değildi. Franklin - Bouillon sözleşmesi işi kolaylaştırmıyordu. Hatta Türkler'in uyuşmaya yanaşmayan sert

(31) Toplantı tutanağı: F.O. 406/48, p. 66 - 68, No. 26. Ve DBFP. I/17, p. 482 - 485, No. 449.

bir tutum takındıkları seziliyordu. Türkler'in tutumu, biraz da kış taarruzuna bağlı olacaktı. Türkler taarruz etmeyi düşünüyorsa, bunun sonucunu bekleyebilirler ve arabuluculuk ya da konferans teklifini geciktirebilirlerdi. Yok eğer taarruz olmazsa, kış içinde bir konferans toplanabilirdi. İngiltere Dışişleri Bakanı, Yunan delegelerine, bir Türk taarruzu ihtimali olup olmadığını sordu. Gounaris, kesin bir şey söyleyemedi, tahminlerin değişik olduğunu belirtti. Bir ihtimale göre Türkler, Fransa'nın Kilikya'dan yollayacağı silahları bekliyorlardı. Lord Curzon, Fransa'nın bunu yalanladığını açıkladı. Yunan delegeleri, bir kere daha yüksek perdeden konuşmaktan kendilerini alamadılar ve Yunan Başkumandanlığı'nın «taarruz beklemekten çok taarruza hazır olduğunu» ileri sürdüler. Sonra Dışişleri Bakanı M. Baltazzi, Yunan muhtırasının İngiltere'ye sadece «bilgi için» sunulduğunu açıkladı.

Lord Curzon'la Yunanistan Başbakanı Gounaris arasındaki görüşmeler böylece sona ermiş oldu. Yunanistan, Büyük Devletler'in arabuluculuğunu kabul etmişti.

Lord Curzon, Yunan muhtırasını aldıktan sonra bundaki görüşleri Fransa ve İtalya'ya duyurmuş ve Yunanistan'ın isteklerini «tatminkâr olmaktan uzak» bulduğunu belirtmişti ⁽³²⁾. Son toplantıda Yunanistan'ın bu muhtırayı «sadece bilgi için» verdiğini öğrenince Fransa ve İtalya'ya yine haber verdi. Yunan muhtırasının Yunanistan'ın arabuluculuğu kabulüne tesir etmeyeceğini, bu bakımdan İngiliz-Yunan görüşmelerinin «tatminkâr sayılabileceğini» açıkladı ⁽³³⁾.

(32) DBFP. I/17. p. 485 - 486, No. 450.

(33) İbid., p. 487, No. 451.

Barış Konferansı'na gidebilmek için Yunanistan bakımından Müttefiklerin önünde artık bir engel kalmamıştı. Haziran ayında Müttefiklerin arabuluculuk teklifini rahatlıkla reddeden Yunanistan, Sakarya'dan sonra uysallaşmıştı. Kendisini artık Büyük Devletler'in ellerine teslim ediyordu. Barış Konferansı'nda Yunanistan'ın avukatlığını İngiltere üzerine alacaktı. Gerçi Lord Curzon'a sundukları 12 kasım tarihli muhtıradan Yunan delegeleri yine yüksek perdeden konuşmaktan kendilerini alamamışlardı. Pazarlığa yükselten başlamak niyetinde görünüyordular. Hatta Curzon'la yaptıkları son görüşmede «Yunan Başkumandanlığının taarruz beklemekten ziyade taarruza hazır olduğunu» bile söylemişlerdi. Ama buna Lord Curzon'u inandırdıkları çok şüpheliydi. İngilizler, Yunan ordusunun artık taarruza geçebilecek güçte olmadığını çok iyi biliyorlardı. Hatta kendi söylediklerine Yunanlıların kendileri de pek inanmıyorlar gibiydi.

Gerçekten, İngiliz-Yunan görüşmelerinden on gün kadar sonra, 1 aralık günü, Yunan Dışişleri Bakanı M. Baltazzi, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na önemli bir açıklamada bulundu, «Ödünç para olmadan Yunan ordusunun daha fazla tutunamayacağını» bildirdi. Bu açıklama İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda telâş yarattı. Yunanistan'ın «Konferans'tan önce nefesi tükenirse Ankara'ya barış şartlarını empoze etmek için artık elimizde hiç bir koz kalmaz» dendi. Dışişleri Bakanlığı'nda bu konuda kaygı dolu yorumlar yapıldı. Bir yorum şuydu: «M. Baltazzi'nin açıklaması meseleye yepyeni bir unsur getirmekten öteye, bütünyle meseleyi bambaşka esaslara oturtuyor... Mesele, Yunanistan'ın savaşa devam edebilmesi meselesi değil, var olabilmesi meselesidir... Yunanistan, siyasî, askerî ve her şeyin de üstünde malî bir çöküntünün arifesindedir. Kanaatimce bu çöküntü her

halükârda kaçınılmaz... Müttefikler arası görüşmelere kadar ya da (daha iyimserce) Yakın Doğu Konferansı sonuna kadar bu çöküntüyü önleyebilirsek, o takdirde Kemalistleri daha makul hale getirmeyi ve Anadolu'ya genel barış sağlamayı umut edebiliriz. Tersine, Yunanlılar müzakerelerden önce çökerlerse, o zaman Kemalistlerin Edirne'ye kadar iddialarına set çekme şansı pek az olacaktır.» Dışişleri Bakan Yardımcısı Sir E. Crowe da «Konferans'tan önce Yunan çöküşünü önlemek gerçekten önemlidir» diye yorumda bulunmuştu ⁽³⁴⁾.

Sakarya'dan sonra ve barış görüşmelerinin yeniden başlamasından önce, Yunanistan'ın eninde sonunda gerçekten malî iflâsa doğru kayacağından kaygı duyuluyordu. Bununla beraber Anadolu'daki Yunan cephesi, Mustafa Kemal'in Büyük Taarruzuna kadar çökmeyecekti. İngilizlerin tahminlerine ve Yunan Dışişleri Bakanı'nın açıklamasına rağmen, Yunan cephesi 1922 eylül ayına kadar dayanacaktı. Yunanistan'ın hemen iflâsa kaymasının en önemli nedeni, Sakarya'dan sonra Yunan işgal idaresinin Anadolu'da geniş bir sömürü politikası uygulamasıydı. Yunan Başbakanı M. Gounaris, «Yunanistan'ın mali yükünü hafifletmek için» Anadolu'da işgal ettikleri toprakları «teşkilâtlandıracaklarını» Lord Curzon'a açıklamıştı. Bu «teşkilâtlandırma», Anadolu'da «vergi» toplamaktan, sistematik el koymalara ve doğrudan doğruya Türk mallarını gasbetmeye kadar çok yönlü ve çok geniş bir sömürü politikası biçiminde uygulanmıştır. İngiltere Dışişleri arşivlerinde bu politikaya ilişkin pek çok belge vardır. «Anadolu'da Yunan İdaresi» ayrıca incelenmeye değer önemdedir. Bu kitabın çerçevesini fazlasıyla aşar. Yalnız şu kadarını söylemek

(34) İbid., p. 505 - 506, No. 469 ve notları.

yerinde olur: Özellikle Sakarya yenilgisinden sonra, Anadolu'daki Yunan işgal orduları, büyük ölçüde Anadolu Türkü'nün sırtından yaşamışlardı. Anadolu'da kan dökmekle kalmamışlar, Anadolu'nun kanını da emmişlerdi.

«Müttefik Cephede Gedik.»

TÜRK KURTULUŞ SAVAŞI'NDA, askerî zaferleri diplomatik zaferler izlemişti. Diplomatik başarılar, askerî başarıları tamamlayıp perçinlemişti. Sakarya zaferinin ilk ve en önemli diplomatik sonucu da 20 ekim 1921 günü Ankara'da imzalanan Türk - Fransız anlaşmasıydı. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'le Fransız eski Bakanlarından M. Franklin - Bouillon arasında imzalanan bu anlaşma, «Ankara Anlaşması» ya da «Franklin - Bouillon Anlaşması» adlarıyla da bilinir. Ankara anlaşması aslında 13 maddelik kısa bir anlaşmaydı. Ama bunun Ankara Hükümeti için anlamı büyüktü. Gerçi o tarihe kadar Ankara Hükümeti başka anlaşmalar da imzalamıştı. Ancak Sakarya Zaferi üzerine imzalanan Ankara Anlaşması'nın bambaşka özelliği ve önemi vardı.

Bu anlaşma, Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'yle savaşmış olan Batılı Müttefiklerden biriyle imzalanmıştı; ta 1914 yılından beri Türkiye'ye karşı ayakta tutulmaya çalışılan İngiltere - Fransa - İtalya Müttefik cephesinde ciddi bir gedik açmıştı. Müttefik cephede «orta direk bel vermişti.» Bu Müttefik cephe, bir kin ve intikam belgesi olan Sèvres Antlaşması'nı İstanbul Hükümeti'ne dikte etmiş olan cepheydi. Yine bu Müttefik cephe, İstanbul'u ve Türkiye'nin

diğer bazı topraklarını hâlâ işgal altında tutan cepheydi. Müttefik cephenin kendisini ayakta tutmaya çalışırsa İngiltere'ydi.

Sakarya Zaferi İngiltere'de bir **«soğuk duş»** etkisi yaptığı gibi, Ankara Anlaşması da Lord Curzon'un diplomasisine bir darbe oldu. Londra, Ankara'da Türk - Fransız görüşmeleri yapılmakta olduğunu biliyor, ama bu görüşmelerin başarısızlıkla sonuçlanacağını umuyordu. Anlaşmanın imzalanmasına bir hafta kala, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir H. Rumbold, Türk - Fransız görüşmelerinin «çıkmaza girdiğini» haber veriyordu (35). Görüşmeler başarıyla bitse bile, yalnız esirler konusunda bir anlaşma imzalanacağına İngiliz diplomatları kendilerini inandırmış gibiydiler. İmzalanan anlaşmaysa bambaşkaıydı. Bu bakımdan anlaşma, Lord Curzon için bir sürpriz ve hatta bir şok oldu.

Fransa Hükümeti, Ankara Anlaşması'nın metnini 29 ekim günü Paris'teki İngiliz Büyükelçiliği'ne sundu. Anlaşma, 1 kasım günü Lord Curzon'un eline geçti (36). Bunu görür görmez Lord Curzon âdeta küp-
le-re bindi. Aynı 1 kasım günü toplanan İngiliz Kabine-
si'nde Lord Curzon Ankara Anlaşması üzerine bilgi
verdi. Aslında bu toplantıda, Yunanistan Başbaka-
nı'yla Londra'da yapmakta olduğu görüşmeleri anla-
tacaktı. İngiliz - Yunan görüşmeleri konusuna kısaca
değindikten sonra Lord Curzon, «birkac saat önce al-
dığı» Ankara Anlaşması'yle «durumun tamamen deği-
tiğini» söyledi. Anlaşmayı ve Fransa'yı sert bir dille

(35) F.O. 371/6475: Rumbold'dan Curzon'a. Şifre tel. 12.10.1921, No. 670.

(36) F.O. 406/48, p. 31 - 34, No. 15. Hardinge'den Curzon'a. Yazı. 30.10.1921, No. 2986. Bu yazının ekinde anlaşmanın Fransızca metnidir.

eleştirdi. Lord Curzon'un deyiimiyle, böyle bir anlaşma imzalayan Fransa, «şeref sözünü tutmamış», «iyi niyetten ayrılmıştı.» Anlaşma, «İngiliz çıkarları için son derece zararlı»ydı ⁽³⁷⁾.

Aynı Kabine toplantısında Lord Curzon Ankara Anlaşmasını aşağıdaki şekilde tahlil edip eleştirdi:

Birinci madde: Anlaşmanın birinci maddesinde, Ankara Hükümeti'yle Fransa'nın aralarındaki «savaş haline son verdikleri» belirtiliyordu. Bu, Fransa'nın ayrı bir barış antlaşması imzalamış olması demektir. Oysa Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'ye karşı savaşmış olan Müttefikler, düşman taraflardan herhangi biriyle ayrı barış antlaşmaları yapmayacaklarını taahhüt etmişlerdi. Müttefikler, yani İtilâf Devletleri, bu konuda kendi aralarında bir de antlaşma imzalamışlardı. 4 Eylül 1914 tarihini taşıyan bu antlaşma hüküken hâlâ yürürlükteydi. Mustafa Kemal'le Ankara antlaşmasını imzalamakla Fransa, 1914 antlaşmasını çiğnemişti. Lord Curzon bu konudaki tahlil ve tenkidini yaptıktan sonra, Kabine: «Mustafa Kemal'in İstanbul Hükümeti'ne karşı teknik bakımdan asi statusünün belirsiz olması dolayısıyla bu nokta üzerinde pek fazla durulmaması» görüşünü ileri sürdü.

Üçüncü ve beşinci maddeler: Ankara Anlaşması'nın üçüncü maddesi, Fransız kuvvetlerinin Güney Anadolu'yu boşaltmalarını öngörüyordu. Anlaşmanın imzalanmasından sonra iki ay içinde Türk ve Fransız kuvvetlerinin tespit edilen sınır çizgisinin kuzeyine ve güneyine çekileceklerini belirtiyordu. Lord Curzon'a göre, bu madde, 10 Ağustos 1920 günü, yani Sèvres Antlaşması'yle birlikte, İngiltere, Fransa ve

(37) 1 Aralık 1921 tarihli İngiliz Kabinesi toplantısı tutanağı için bkz. F.O. 371/6535/E. 12380. Cabinet 84 (21).

İtalya'nın imzalamış oldukları Üçlü Anlaşma'ya (Tripartite Agreement) aykırıydı. Türkiye'yi nüfuz bölgelerine ayıran Üçlü Anlaşma, «azınlıkları korumak için», bu nüfuz bölgelerindeki Fransız, İngiliz ve İtalyan askerlerinin Türkiye ile barış antlaşması uygulanıncaya kadar çekilmeyecekleri hükmünü koymuştu. (madde 8). Türkiye ile imzalanmış olan Sèvres Antlaşması onaylanıp yürürlüğe girmemiş ve ayrı bir genel barış antlaşması da henüz imzalanmamıştı. Böyle olduğu halde Fransız askerleri Güney Anadolu'dan çekileceklerdi.

Anlaşmanın beşinci maddesi de aynı şekilde Üçlü Anlaşmaya aykırıydı. Beşinci madde, boşaltılan bölgelerde genel af ilân edileceğini öngörüyordu. Ama, Hıristiyan azınlıkları koruyacak özel hükümler getirmiyordu. Üçlü Anlaşma ile Müttefiklerin kendi nüfuz bölgelerindeki Hıristiyanları koruma vecibeleri vardı. Fransa bu vecibelerinden de yan çizmiş oluyordu.

Sekizinci madde: ⁽³⁸⁾ Lord Curzon. Ankara Antlaşmasının en fazla 8. maddesine sinirlenmişti. Bu madde, Türkiye ile Suriye arasındaki yeni sınırı tespit eden maddeydi. Lord Curzon'a göre, «en fazla itiraz edilecek madde» buydu. Çünkü, yeni Türkiye - Suriye sınırı, Sèvres Antlaşması'nda tespit edilen sınırdan farklı olarak, Türkiye'nin lehine, Fransız Mandası altındaki Suriye'nin ise aleyhineydi. Bu topraklar, İngiliz orduları tarafından zaptedilmiş olan topraklardı. İngiltere'nin Müttefiki sıfatıyla buraların Mandası Fransa'ya verilmişti. Fransa'nın tek taraflı olarak bu topraklar üzerinde «herhangi bir tasarruf

(38) Kabine tutanağında yanlışlıkla «yedinci madde» denmektedir.

haklı olamazdı.» Oysa Fransa, Kemalistlerle imzaladığı anlaşma gereğince bu **«verimli toprakları Türklerle devrediyordu.»** Fransa'nın bu davranışı, **«pek ayıp»** ve en fazla itiraz edilecek bir davranıştı.

Bundan başka bu madde, Sèvres Antlaşması'nın Bağdat Demiryolu'na ilişkin hükümlerini ihmal etmiş, göz önünde tutmamıştı. Bu yeni anlaşmayla Türkler, askerî amaçlarla Bağdat Demiryolu'nu serbestçe kullanabileceklerdi. **«Demiryolu, Musul'a saldıracak askerî birlikleri taşımak için bile kullanılabilirdi.»**

Bu konu, İngiliz Kabinesi'nde uzun boylu görüldü. Fransa'nın **«Yakın Doğu'daki İngiliz çıkarlarına karşı kesin olarak hasmane bir tutum takındığı»** söylendi. Kabine, Ankara Anlaşması'nı **«meşum»** (sinister) olarak vasıflandırıyor. Anlaşmanın **«en meşum»** hükmü olarak da Bağdat Demiryolu'yla ilgili maddesi görülüyordu. Çünkü, **«Musul Türklere açık tutuluyordu.»** Fransa, Mustafa Kemal'in Musul'a doğru harekete geçmesini **«memnuniyetle seyredecek»**ti. Kabine'nin kanaatine, **«Mezopotamya'daki durum pek nazikti ve Fransa'nın Mustafa Kemal'e yardım etmesi halinde daha da nazik hale gelecekti.»** **«Türkiye'nin durumu Hindistan'ı da etkiliyordu.»** Fransa'nın Mustafa Kemal'le anlaşmasından sonra, **«İngiltere ve yalnız İngiltere Türkler'in düşmanı olarak görülecekti.»** Orta Doğu'daki durum hızla geliyordu ve İngiltere'nin Fransa'yla ilişkilerini de fena halde etkiliyordu.

Fransa'nın Ankara Anlaşması'nı imzalaması üzerine, İngiltere'nin de Mustafa Kemal'le anlaşmasının uygun olup olmayacağı konusu da İngiliz Kabinesi'nde görüşülmüştü. Bazı Bakanlar, İngiltere'nin «vakit kaybetmeden hemen Mustafa Kemal'le anlaşması gerektiğini» savunmuşlardır. Mustafa Kemal'le anlaşma-

bilmek için İngiltere'nin Anadolu'daki bazı çıkarlarından fedakârlık etmesini de istemişlerdi. Diğer bazı Bakanlar ise, İngiltere'nin durumunun Fransa'dan farklı olduğunu ileri sürmüşlerdi. Fransa'nın Mustafa Kemal'le anlaşmasında bir mazereti vardı. Kilikya'da ve Türkiye - Suriye sınırında 80.000 kadar Fransız askeri bulunuyor ve bunların Fransız bütçesine yük oldukları söyleniyordu. İngiltere'nin ise Mustafa Kemal'le anlaşırken ileri sürebileceği bir mazereti yoktu. Bu nedenle İngiliz Kabinesi, Mustafa Kemal'le temasa geçilecekse bunun ancak Türkiye'yle Yunanistan arasında arabuluculuk yapmak amacıyla olması görüşüne yatkın görünüyordu.

1 kasım tarihli İngiliz Kabine toplantısında, Ankara Anlaşması'nı imzalamasından dolayı Fransa'dan izahat istenmesine karar verildi. Lord Curzon Fransız Büyükelçisi'ne, İngiltere'nin anlaşmayı «hayret ve kaygı ile karşıladığını» söyleyecekti. Anlaşmanın «baştanbaşa İngiliz çıkarlarına aykırı olduğunu» belirtecekti. İngiltere, Müttefikleriyle Orta Doğu konusunda «elele çalışmaya» çabalarken, Fransa'nın Müttefiklerin arkasından böyle bir anlaşma yapmış olmasına «üzüntü» duyulduğu açıklanacaktı. Ama bunları belirtirken, Fransa'yla İngiltere arasında bir çatışma yaratmamaya da dikkat edecekti.

Bu kabine toplantısından sonra İngiltere'yle Fransa arasında uzun bir diplomatik tartışma başladı. İngiltere, Ankara Anlaşması'nı yıpratmak amacıyla diplomatik hücumla geçti. Aralık ve ocak aylarını dolduran uzun yazışmalar yapıldı ⁽³⁹⁾. Ciltler dolduran bü-

(39) Bu yazışmaların bir kısmı İngiliz Dış Politika belgeleri arasında yayınlanmıştır. Bkz. DBFP. I/17, No. 423, 429, 432, 437, 439, 441, 447 ve 502.

Ankara Anlaşması'yla ilgili belgelerin çoğu da yayın-

SAKARYA'DAN İZMİR'E

tün bu yazışmaların hepsine burada değinmek bile bu kitabın çerçevesini aşar. Yalnız belli başlı noktalara kısaca bir göz atmak yerinde olur.

1 kasım günü yapılan kabine görüşmesinden iki gün sonra Lord Curzon, Londra'daki Fransız Büyükelçisi Kont de Saint - Aulaire ile görüşüp Ankara Anlaşması konusunda İngiltere'nin görüşünü uzun uzun anlattı. İki gün sonra, 5 kasım günü de Lord Curzon Fransız Büyükelçisi'ne uzun bir nota verdi. Bu notayla, Ankara Anlaşması'nın maddelerine teker teker itiraz edildi. Lord Curzon'un Kabine toplantısında ileri sürdüğü görüşler daha fazla genişletilip nota halinde yazıya döküldü. Böyle bir anlaşma imzalanacağıının İngiltere'den gizlendiği ve imzalanan anlaşmanın İngiltere'de «**hayret ve hatta kaygı ile karşılandığı**» belirtildikten sonra teker teker maddeler üzerine Fransa'dan izahat istendi. İngiltere'nin Ankara Anlaşması'na itirazları özetle aşağıdaki noktalar üzerine toplanıyordu:

Fransa'yla Ankara Hükümeti arasında «savaş halinin sona erdiğini» belirten birinci madde, 4 eylül 1914 tarihli İngiliz - Fransız Anlaşması'na ve kasım 1915 tarihli Londra Paktı'na aykırıydı. Fransa, Büyük Millet Meclisi'ni Türkiye'nin egemen otoritesi olarak resmen tanımıştı. Anlaşmanın üçüncü ve sekizinci maddeleriyle Fransa, Türkiye'deki Hıristiyan azınlıkları koruma vecibelerinden sıyrılmıştı. Azınlıkların korunması konusunda anlaşmaya özel bir madde de konmamıştı. Bu açıdan anlaşmanın beşinci maddesi

lanmamıştır. Yayınlanmayan belli başlı İngiliz belgeleri için bkz. F.O. 406/48, No. 14, 18, 19, 20, 21, 23, 24, 28, 29, 30, 31, 35, 42, 44, 51, 52. Ayrıca bkz. F.O. 371'den cilt 6475, 6476, 6477, 6478, 6479, 6532, 6533, 6534, 6556, 6557, 6558.

yetersiz, altıncı maddesi ise Sèvres Antlaşması'na aykırıydı. İskenderun bölgesinde Türk'lere özel haklar bahşeden yedinci maddenin değiştirilmesi gerekliydi. Sekizinci maddeyle, Sèvres Antlaşması'nın çizdiği sınır Türkler lehine değiştirilmiş, İngiliz ordularının işgal ettikleri verimli ve geniş topraklar Türkiye'ye devredilmişti. Bu maddeyle ayrıca, Musul ve Mezopotamya'nın güvenliği bakımından stratejik önem taşıyan Bağdat Demiryolu'nun Türklerin kullanmalarına imkân verilmiştir. Nusaybin, Ceziret-ibn-Ömer Türkiye'ye devredilmişti. Türkiye ile Suriye arasında bir gümrük anlaşması yapılacağını belirten on birinci madde konusunda Müttefiklere de danışmak lâzımdı. On birinci madde Sèvres Antlaşması'nın 294. maddesine ve Üçlü anlaşmanın Fransa'ya yüklediği vecibelere aykırıydı. Bütünüyle anlaşma «Mütteliklerin biri tarafından düşman bir hükümetle imzalanmış ayrı bir anlaşma» niteliği taşıyordu. Bu intiba giderilmezse, «Mütteliklerin tam işbirliği politikasına olumsuz etki yapmaktan geri kalmayacak»tı. Bu bakımdan İngiltere, bütün bu noktalarda Fransa Hükümeti'nden «tam ve dostane izahat» istiyordu (40).

5 Kasım tarihli İngiliz notasına Fransa 17 Kasım günü uzun bir notayla cevap verdi. Fransız notasında önce, «yanlış anlaşılmayı gidermek» için genel nitelikte izahatta bulunuluyordu. Buna göre, Fransa, «Mütteliklerle Türkiye arasında genel barış konusuna ilişkin bir anlaşma imzalamamıştı ve Müttelikleriyle ve özellikle İngiltere'yle mutabık kalmadıkça da böyle bir anlaşma imzalamayacak»tı. Fransa, Müttelikler arası «tam işbirliği esprisine» bağlıydı. «Genel barış sorunlarını tamamen bir kenara bırakarak» Ankara Hü-

• (40) 5 Kasım 1921 tarihli İngiliz notasının tam metni için bkz. F.O. 406/48, p. 38 - 40, No. 18.

kümeti'yle bir anlaşma imzalamıştı M. Franklin - Bouillon'un Ankara'ya yaptığı iki gezi hakkında zamanında İngiltere'ye bilgi verilmişti. İngiltere'den gizli tutulmamış olan bu gezilerden ilkinde Ankara'daki durum hakkında bir ön araştırma yapılmıştı. İkinci gezide de Ankara Anlaşması imzalanmıştı. Bu anlaşmayı imzalamakla Fransa, «**gaddarca kan dökülmesine son vermek**» istemişti. Suriye Mandası'nın kuzey sınırında Türkiye'ye «**hafif tâvizler**» verilmişti ve bu tâvizler de «**milliyetler prensibine uygun**» du. Fransa, Türkiye'nin güney bölgelerinde 100.000 kişilik bir askerî kuvvet bulundurmak zorunda kalıyordu. Bu, Fransa için çok masraflı oluyordu. Öteki Müttelikler ise, Mondros mütarekesinden sonra işgal ettikleri Türk topraklarının çoğunu boşaltmışlardı. Fransa'nın da Müttelikleri gibi davranarak Türkiye'nin güneyindeki kuvvetlerini çekmesi olağan karşılanmalıydı. Yalnız arada bir fark vardı: Öteki Müttelikler Ankara Hükümeti'yle anlaşma yapmadan Anadolu'daki askerlerini çekmişlerdi. Fransa ise anlaşma yapmak durumunda kalmıştı. Çünkü şimdi Kemalist ordular çok kuvvetlenmişti, Ankara şimdi bir «**taarruz ordusuna sahip**» bulunuyordu. Ayrıca Suriye'deki Fransız kuvvetleri, Mezopotamya'daki İngiliz kuvvetleri gibi Kemalist ordudan uzakta, güvenlik içinde bulunmuyorlardı. Bu nedenlerle Türkiye'nin güneyindeki Fransız kuvvetlerinin boşaltılması kararı anlayışla karşılanmalıydı (41).

Genel nitelikteki bu «**dostane izahat**»tan sonra Fransız notası, teker teker İngiltere'nin itirazlarına cevap veriyordu: Ankara Anlaşması'nın birinci maddesinde «**savaş haline son verilmesi**» yolundaki ibare, anlaşmanın bir «**barış anlaşması**» olduğu şeklinde

(41) 17 kasım 1921 tarihli Fransız notasının tam metni için bkz. F.O. 406/48, p. 58 - 63, No. 24.

yorumlanamazdı. Ankara Anlaşması, Türkiye ile yapılmış bir «barış anlaşması» değildi. Sadece bir «Uyuşma» (Arrangement) idi. Bölgesel nitelikteydi. Bu «Uyuşma», «yüklenildiği taahhütleri yerine getirebilecek ve uygulatabilecek sadakate, vatanseverliğe ve otoriteye sahip bir iktidar» ile (Ankara Hükümeti'yle) yapılmıştı. Ama bu anlaşmayı imzalamakla Fransa, Hükümeti'ni hukuken (de jure) ya da fiilen (de facto) tanımış değildi. Ankara Anlaşması'nın Türkiye'yle yapılmış bir «barış anlaşması» olmadığı şuradan da belliydi: Fransız anayasasına göre, barış anlaşmalarının parlamentonun onayına sunulması gerektiği halde, Ankara Anlaşması parlamentoya sunulmamış, sadece Hükümet tarafından onaylanmıştı. Yine Antlaşma'nın birinci maddesinde kullanılan «Yüksek Akit Taraflar» deyimi de Ankara Hükümeti'nin de jure tanıdığı anlamı taşııyordu. Bu deyim sadece bir «teamül ve geleneksel nezaket değeri» vardı. Kaldı ki, bu deyim Londra Sözleşmesinde de kullanılmıştı ve İngiltere buna şimdiye kadar hiç itiraz etmemişti.

İngiltere, Ankara Anlaşması'nın üçüncü maddesiyle Fransa'nın Üçlü Anlaşma'yla yüklenildiği vecibelerden sıyrıldığını ileri sürüyordu. Ama Fransa, Üçlü Anlaşma'yla «ilânihaye» sürüp gidecek bir işgalin yükünü üzerine almış değildi. Suriye sınırında çarpışmaların devam ettiği anormal duruma son vermek zorunda olduğunu İngiltere'ye de bildirmişti. Kaldı ki, İngiliz notasının hukuken dayanmak istediği Üçlü Anlaşma, onaylanmış bir anlaşma değildi, Sèvres Antlaşması gibi değiştirilebilecekti. Bu bakımdan Üçlü Anlaşma, yürürlükteki bir Antlaşma gücünde sayılmazdı. Ankara Hükümeti, Fransız kuvvetlerinin çekilecekleri bölgelerdeki azınlıkları koruma vecibesini yüklenmişti. Ama İngiltere, bu vecibelerin Sèvres Antlaşması'nın öngördüğü vecibelerden farklı oldu-

ğunu ileri sürüyor ve üzüntüsünü belirtiyordu. Oysa, Sèvres Antlaşması'nın hükümleri Müttetiklerin tüm gücüyle bile Ankara Hükümeti'ne empoze edilememişti. Fransa'nın tek başına bunları Ankara'ya kabul ettirememiş olmasından dolayı sitem edilemezdi. Sèvres Antlaşması imzalanmıştı, ama onaylanmamıştı.

İngiltere'nin itiraz ettiği noktalardan biri de, Ankara Anlaşması'yla İskenderun bölgesindeki Türklere özel haklar tanınmış olmasıydı. Ama anlaşmanın yedinci maddesi, Manda rejimİne aykırı değildi. Bununla Fransa, İskenderun bölgesinde, Arapça ve Fransızca'nın yanısıra Türkçe'nin de kullanılmasını kabul etmişti. Çünkü Türkçe, o bölgedeki «nüfusun büyük çoğunluğunun kullandığı dildi.» Suriye'deki Manda rejimi, çeşitli etnik grupları göz önünde tutmak durumundaydı. Bu bakımdan İskenderun bölgesindeki Türklere böyle bir «idari rejim» tanınmıştı.

Ankara Anlaşması'nın sekizinci maddesiyle Türkiye'ye bazı toprakların geri verilmiş olmasına da İngiltere itiraz etmiş, Fransa'nın tek başına bu topraklar üzerinde tasarruf etmeye hakkı olmadığını ileri sürmüştü. Çünkü bunlar, Müttetiklerin «ortak zaferinin rehini» sayılıyordu. Fransa önce şunu belirtiyordu ki, Mondros Mütarekesi'nden sonra Müttetikler başka Türk topraklarını da «rehin» olarak işgal ettikleri halde, daha sonra bunları boşaltmışlardı. O topraklar da aynı derecede önemliydi. Sonra, Suriye Mandasından Türkiye'ye bırakılan topraklar gerçek anlamda Arap toprakları değildi. Burada Fransa 100.000 kadar asker tutarken Türkiye'nin öteki bölgelerindeki Müttetik kuvvetleri çok azaltılmış bulunuyordu. Fransa'nın Kilikya'yı boşaltırken Suriye Mandasından «birkaç parsel toprağı» terk edeceği Mütte-

fiklerce bilinmiyor da değildi. Dicle ile Fırat arasındaki topraklara gelince, buraları zaten Müttefik kuvvetlerince işgal edilmemişti. Bundan başka Manda idaresi Milletler Cemiyeti tarafından henüz onaylanmamıştı, Sèvres Antlaşması da yürürlüğe girmiş değildi. Bu Antlaşma'nın çizdiği sınırların dokunulmaz olduğu ileri sürülemezdi. Bu nedenlerle Türkiye'ye toprak terk etti diye Fransa'ya sitem etmek yersizdi.

Ankara Antlaşması'nın dokuzuncu maddesiyle, Süleyman Şah türbesinin mülkiyet hakkı «**hissî sebeplerle**» Türklere bırakılmıştı. Antlaşma'nın onuncu maddesiyle, Fransa'ya tanınan demiryolu imtiyazı Sèvres Antlaşması'na aykırı değildi. Üçlü Antlaşma'yı da değiştirmemişti. Bağdat Demiryolu'nun askerî maksatlarla kullanılacağı kaygısı da şöylece hafifletiliyordu: Bu demiryolu'nun bir parçası Suriye topraklarından geçiyordu. Irak'a karşı sevkedilmek istenecek Türk kuvvetlerini Fransa burada durdurabilirdi. Fransa Hükümeti ayrıca, Irak'a karşı hasmane bir hareketi teşvik etmeyeceğine dair İngiltere'ye «**en kesin teminatı veriyor**»du. Silahlı bir çatışma halinde Fransa, Bağdat Demiryolu'nun Suriye'den geçen parçasında Türkleri durduracaktı. «**Fransa'yla İngiliz İmparatorluğu arasındaki sıkı bağlar**», İngiltere'nin kaygılarını gidermeye yeterliydi.

17 kasım tarihli Fransız notasının son bölümlerinde İngiltere'ye biraz daha teminat veriliyordu. Burada belirtildiğine göre Fransa, «**Sèvres Antlaşması'nın ve Üçlü Antlaşma'nın genel prensiplerinden ayrılmamıştı.**» İzmir ve Trakya üzerindeki Türk isteklerini desteklemek için gizli bir taahhüde girmemişti. Genel nitelikteki sorunlara anlaşmada yer verilmemişti ve bunların Barış Antlaşması'nda ele alınacakları tutanaklarda belirtilmişti. Türklere savaş malze-

mesi ya da para verme karşılığında Fransa'ya Türk jandarmasını teşkilâtlandırma tekeli verileceği vaadi yapıldığı yolundaki söylentilerse tamamen asılsızdı. Fransa'nın Irak'a karşı İngiltere aleytarlığını teşvik edeceği şüphesi de yersizdi. İngiltere-Fransa ilişkileri «çok samimi ve çok dostane»ydi. Fransa'nın «ilânihaye» Kilikya'yı işgal yükünü üzerinde taşıyamayacağını her halde İngiltere haklı bulacaktı. Bundan sonra İngiltere'nin Ankara Anlaşması'na karşı itirazlarında ısrar etmeyeceği umuluyordu...

Ankara Anlaşması üzerine Fransa'nın İngiltere'ye verdiği «tam ve dostane izahat»ın özeti buydu. Arada başka yazışmalar da yapıldıktan sonra, 25 kasım günü Lord Curzon Fransa'ya ikinci bir nota verdi. İkinci nota, birincisi gibi sert değildi, protesto niteliği taşımıyordu. İngiltere büyük ölçüde yatıştırılmış görünüyordu. İngiltere Hükümeti, 17 kasım tarihli Fransız notasını «memnuniyetle» karşılamıştı.

25 kasım tarihli İngiliz notasında, önce Fransız notasıyla İngiltere'ye verilmiş olan teminatlar özetleniyor, yazıya dökülüyor ve bunların «not edildiği» belirtiliyordu. Ayrıca Fransa'ya teşekkür ediliyordu. Ondan sonra «tartışmayı uzatmak amacıyla değil, yalnız silinmeden kalabilecek yanlış anlaşılmaları gidermek niyetiyle» yeniden İngiltere'nin itirazları nazikâne bir dille ileri sürülüyordu. Lord Curzon'un bu defa üzerinde durduğu konular şunlardı: Kilikya Hıristiyanlarının korunmaları, Bağdat Demiryolu'nun Musul'a karşı askerî amaçla kullanılması, Fransa'nın demiryolu imtiyazları, genel barış Antlaşması'yla Ankara Anlaşması'nın da değiştirilmesi, Türkiye'yle barış yapılırken İngiliz-Fransız işbirliği ihtiyacı. Son olarak Lord Curzon, Yunanistan'la Türkiye arasındaki savaşa son vermek için yapılacak arabuluculuk ko-

nusundaki görüşlerini ayrıca bildireceğini belirtiyor-
du (42).

Lord Curzon'un ikinci notasına Fransa, 6 aralık tarihli yeni bir notayla cevap verdi. Bu, daha kısa ve yumuşak bir notaydı. Lord Curzon, Ankara Anlaşması'yla Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin hukuken ya da fiilen tanınmadığı yolundaki teminatı not etmişti. İkinci Fransız notasında, «Ankara Hükümeti'nin Müttefikler tarafından fiili bir Hükümet muamelesi gördüğü» belirtiliyor ve Londra Konferansı'na Ankara temsilcilerinin de çağırıldıkları hatırlatılıyordu. Kilikya Hıristiyanları'nın korunmaları görevini yalnız Fransa'ya yüklemenin doğru olmayacağı söyleniyordu. Kesin barış antlaşması yapıncaya kadar Kilikya Ermenileri'nin korunmaları işinin Kemalist Hükümet'in verdiği teminata geniş ölçüde bağlı olduğu belirtiliyordu. Ankara Hükümeti'nin bu konudaki tutumunun umut verici olduğu açıklanıyordu. Bağdat Demiryolu'nun Irak'a karşı askerî amaçlarla kullanılmasına Fransa'nın müsaade etmeyeceği teminatı tekrarlanıyordu. Fransa'nın Türkiye'de Üçlü Anlaşma'yla Sèvres Antlaşması'nda öngörülenlerden fazla demiryolu imtiyazı istemeyeceği söyleniyordu. Son olarak da Fransa'nın, arabuluculuk işinde İngiltere'yle işbirliği yapacağı belirtiliyordu (43).

10 aralık günü Fransa, üçüncü bir notayla Ankara Anlaşması'nın ekleri olan 11 mektubu da İngiltere'ye sundu. Bu belgeleri sunarken, Fransız Büyükelçiliği, Ankara Anlaşması'nın gizli hükümleri ya da ekleri bulunmadığını İngiltere'ye yeniden temin etti.

(42) 25 kasım 1921 tarihli İngiliz notasının metni için bkz. F.O. 406/48, p. 71 - 73, No. 30.

(43) 6 aralık 1921 tarihli Fransız notasının metni için bkz. F.O. 406/48, p. 96 - 98, No. 44.

SAKARYA'DAN İZMİR'E

Mektupların, İngiltere'nin kaygılarını «yatıştırmak» amacıyla sunulduğu da belirtildi (⁴⁴).

6 ocak 1922 günü İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda Ankara Anlaşması üzerine bir muhtıra hazırlandı. Türkiye'yle yapılması düşünülen barış görüşmelerinde, 20 ekim 1921 tarihli Ankara Anlaşması'nın hangi hükümlerinin «tamamen reddedileceği», hangi hükümlerinin ise Türkiye'yle imzalanacak genel Barış Antlaşması'yla «bağdaştırılabileceği» yeni baştan incelendi. Bu inceleme sırasında Fransız notalarıyla İngiltere'ye verilen teminatlar göz önünde tutuldu. Ankara Anlaşması'nın 13 maddesinden altısı üzerinde İngiliz açısından yorumlar yapıldı. Özellikle altıncı, sekizinci ve onuncu maddeler üzerinde duruldu. Azınlık haklarıyla ilgili altıncı maddeyi İngiltere'nin aynen kabul edemeyeceği belirtildi. Türkiye'yle yapılacak genel Barış Antlaşması'nda azınlıklar için daha etraflı hükümler isteneceği not edildi. Türkiye - Suriye sınırını çizen sekizinci maddenin son paragrafı üzerinde çok duruldu. Bu paragraf, Türkiye -Suriye sınırının bir Türk - Fransız karma komisyonunca tespit edilmesini öngörüyordu. İngiltere, bu Komisyon'a İngiltere, İtalya ve Suriye'nin de katılmasını ve hatta sınırın yeni baştan çizilmesini düşünüyordu. Onuncu maddenin ikinci paragrafı İngiltere'yi en fazla kaygılandırıyordu. Bu paragraf, Bağdat Demiryolu'nun Suriye'de kalan kısımlarından Türkiye'nin asker geçirebileceğini öngörüyordu. İngiltere, yapılacak barış görüşmelerinde bu paragrafı tamamen çıkartmak niyetindeydi (⁴⁵).

(⁴⁴) 10 aralık 1921 tarihli Fransız notası ile Ankara Anlaşması'na ekli 11 mektup için bkz. F.O. 406/48, p. 108 - 112, No. 51.

(⁴⁵) DBFP. I/17, p. 564 - 569, No. 502.

Toparlamak gerekirse, birkaç kelimeyle şunlar söylenebilir: 20 ekim 1921 tarihli Türk - Fransız Anlaşması, İngiltere'de çok sert bir tepkiyle karşılanmıştı. İngiltere, önce, Anlaşma'nın hemen hemen bütün maddelerini protesto etmişti. Protesto ederken, Fransa'yla bir çatışma yaratmayı değil, Anlaşma'nın kendisini yıpratmayı amaç edinmişti. Bunda oldukça da başarı kazanmıştı. Fransa, Anlaşma'nın önemini azaltacak yönde teminatlar vermiş ve İngiltere'yi yatıştırmaya çalışmıştı. İki ay kadar süren yazışmalardan sonra, İngiltere'nin itiraz edebileceği ancak iki-üç nokta kalmıştı: Azınlıklar, sınır ve Bağdat Demiryolu. İngiltere'nin gerçek kaygısı bu sonuncu noktada toplanıyordu. Bağdat Demiryolu'nu Türkler askeri amaçlarla kullanabilecekler ve Musul'u tehdit edebileceklerdi. Fransa'nın teminat vermesine rağmen İngiltere'nin Musul için duyduğu kaygı silinememişti.

Fransa'nın teminat üstüne teminat vermesiyle İngiltere'nin kızgınlığı dış görünüşüyle giderilmişti. Fransa'yla İngiltere, Türkiye'yle yapılacak barış görüşmelerinde işbirliği yapacaklarını karşılıklı olarak belirtmişlerdi. Her iki taraf da İttifak ruhuna bağlılığı tekrarlamışlardı. Ama bütün bu diplomatik kibarlığa rağmen Ankara Anlaşması bir vakıydı. Uygulanmıştı. Ankara Hükümeti Çukurova'yı kurtarmıştı. Fransızlar bu bölgeyi boşaltmışlardı. 1921 kasımında Çukurova'da Türk yönetimi yeniden kurulmuştu. Barış görüşmelerinde Türklerin karşısında yalnız ve zayıf kalmamak için İngiltere, Fransa'yı pamuk ipliğiyle bile olsa İttifaka bağlı tutmaya önem veriyordu. Fransa da İngiltere'yi büsbütün kızdırmak istemiyordu. Nazikçe bir diplomatik kavgadan sonra her iki taraf da birbirlerine karşı yapmacık bir şekilde kibar davranıyorlardı. Ama aslında Batı'nın Müttefik cephesinde onarılmaz bir gedik açılmıştı. Fransa'ya Ankara

Anlaşması'nı kabul ettiren Mustafa Kemal, diplomatik bir zafer kazanmıştı. Ankara Anlaşması Fransa'yla İngiltere arasına sokulmuş bir kama gibiydi. Lord Curzon bunu «meşum» bir Anlaşma olarak vasıflandırıyor. Tepkisinin bu kadar sert olması sebepsiz değildi.. Mr. Lloyd George Hükümeti, bir iki ay içinde Mustafa Kemal'den üst üste iki darbe yemişti. Önce, bel bağladığı Yunan ordularının Sakarya'da ezildiklerini görmüştü. Bu «soğuk gerçekleri» Lloyd George'lar, Lord Curzon'lar iliklerinde bir titremeyle hissetmişlerdi. İnsiyatif Türklere geçmişti, Yunanlıların hücum etme gücü bitmişti. Sakarya Zaferi'nin hemen arkasından da Ankara Anlaşması ikinci bir darbe olmuştu. Lord Curzon'un ayakta tutmaya çalıştığı İttifak cephesi ağır bir yara almıştı.

Bundan sonra Lord Curzon için iki yol görünüyordu: Ya Fransa gibi Mustafa Kemal'e yanaşacak, Ankara'yla ilişki kuracak, anlaşma yolunu arayacaktı. Ya da Mustafa Kemal'e karşı İttifak cephesini aksak-topal ayakta tutmak için direnecekti. İngiliz Kabinesi ve kamuoyu içinde her iki politikanın da taraftarları ve aleyhtarları vardı. Sakarya Zaferi'nden ve hele Ankara Anlaşması'ndan sonra, İngiltere'nin Mustafa Kemal'le anlaşması gerektiğini savunanlar artmıştı. Türkiye'yle dostluğun önemini kavrayanlar çoğalmıştı. Buna karşılık, Mustafa Kemal'in başarılarını kolay kolay hazmedemeyen İngiliz devlet adamlarının sinirli halleri de gittikçe artıyor gibiydi. Savundukları politikanın iflâsa doğru gittiğini gördükçe bunlar daha da sertleşip dikleşiyor görünüyordular. Başka bir deyimle, ikilik yalnız Müttefik cephede değil. İngiliz Kabinesi'nin içinde de vardı.

«Ankara - Londra İlişkileri.»

SAKARYA ZAFERİ üzerine, Ankara Hükümeti Fransa'yla anlaşma imzalamıştı. İtalya'yla Ankara Hükümeti arasında da görüşmeler yapılıyordu. Batılı Müttefiklerden ikisi, Ankara Hükümeti'yle anlaşmayı gerekli görüyorlardı. Müttefiklerden üçüncüsü ve en inatçısı olan İngiltere'yle Ankara Hükümeti'ninse gayri resmî bile ilişkileri yoktu. Sakarya'dan önce Ankara'yla Londra'yı birbirine yaklaştırmak için çeşitli denemeler yapılmıştı. Sèvres Antlaşması'nın imzalandığı sırada, ağustos 1920'de, Francois Stern adlı esrarengiz bir Romanyalı Ankara'yla Londra arasına girmeye çalışmıştı. Kasım - aralık 1920 tarihlerinde de Dimitri Achkoff adlı eski bir Bulgar mebusu Ankara'yla Londra'yı birbirine yaklaştırmak için arbuluculuk yapmayı denemişti. Genel Yunan taarruzunun ilerlediği günlerde, temmuz 1921'de de K. Kyrtscheff adlı bir başka Bulgar, Ankara'yla Londra'nın arasını bulmayı denemişti. Ama bu gizli denemelerden ya da nabız yoklamalarından hiç bir sonuç çıkmamıştı. Genel Yunan taarruzu arifesinde Mustafa Kemal Paşa'yla İstanbul'daki Müttefik Orduları Başkumandanı General Harington arasında görüşme projesi de, son anda İngiliz diplomatlarınca sabote edilmişti. Böylece Sakarya'ya kadar gelinmişti.

Sakarya Zaferi üzerine, İngiliz kabinesi içinde Mustafa Kemal'le ilişki kurup anlaşma yapılmasını savunanlar çıkmıştı. Bunların başında, Hindistan İşleri Bakanı Mr. Montagu vardı. Irak'taki İngiliz Yüksek Komiseri Sir P. Cox da Mustafa Kemal'le anlaşma yapılmasını hararetle savunanlardandı. İngiliz Genelkurmay Başkanlığı'yla Harbiye Bakanlığı da Mustafa Kemal'le anlaşmayı gerekli görüyorlardı. Ankara Hükümeti'yle Fransa arasında 20 ekim günü Franklin-Bo-

uillon Anlaşması'nın imzalanması İngiltere için yeni bir uyarma olmuş gibiydi. Mustafa Kemal'le anlaşma taraftarları seslerini daha fazla yükseltmeye başlamışlardı. Türkiye'nin dostluğunu gerekli görenler çoğalmıştı. İngiliz Kabinesi ve parlamentosu içinde Türkiye'den yana güçlü bir akım olduğu dikkati çekiyordu. İngiltere'de, Mustafa Kemal Hükümeti'yle ikili anlaşmaya karşı olan Lord Curzon'un Dışişleri Bakanlığı idi. Başbakan Mr. Lloyd George ise her zamanki gibi hararetle Yunan dostuydu ve Türkiye'ye karşı hasmane davranışını pek yumuşatmamıştı.

Sakarya'dan ve hele Ankara Anlaşması'ndan sonra, Ankara'yla Londra'yı birbirine yaklaştırmak için yeni denemeler yapıldı. Yeniden bazı çabalar harcandı. Bu yolda çaba harcayanların bazıları İngiliz, bazıları da yabancıydı. Başka türlü söylemek gerekirse, İngiltere'nin içinden ve dışından çabalar harcanmıştı.

Davidoff - Kyrtscheff Misyonu: Kasım 1921'de, A. Davidoff adlı bir Bulgar, Paris'teki İngiliz Büyükelçisi Lord Hardinge'le görüştü. İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na ulaştırılmak üzere Büyükelçi'ye gizli bir mektup sundu. 17 Kasım 1921 tarihini taşıyan mektubunda Davidoff, Mustafa Kemal Paşa adına İngilizlerle görüşmek istediğini bildiriyordu. Anlattığına göre, kendisi Türk siyasi çevreleriyle sıkı ilişkileri olan bir kimseydi. Türklerin güvenini kazanmıştı. Eski Sadrazam Talât Paşa'nın da şahsî dostuydu. Talât Paşa'nın kendisine verdiği bir de takdim mektubu vardı. Talât Paşa'nın vurulmasından sonra Davidoff, Ankara Hükümeti'nin Roma'daki Temsilcisi Cami Beyle iki görüşme yapmış, ondan da bir mektup almıştı. Roma'daki Türk siyaset adamları, İngiltere'yle Türkiye arasında bir anlaşma yapılmasını kararlaştırmışlar.

Mustafa Kemal Paşa da bu fikri uygun bulmuş. İngiltere ile temas kurma işiyle Davidoff görevlendirilmiş. Güya, Cami Bey'in tavsiyesi üzerine, Mustafa Kemal Paşa da Davidoff'un İngiltere ile temas kurmasını uygun bulmuş. Davidoff, Türkiye ile İngiltere arasında bir anlaşma yapılmasını savunuyor, daha etraflı konuşmak üzere Londra'ya gitmek istiyordu. Lord Harding aracılığıyla İngiltere Dışişlerine yolladığı mektup özetle buydu. Davidoff, Kyrtscheff'in de kendisine tercümanlık yapacağını bildiriyordu (46).

Paris'teki İngiliz Büyükelçisi Lord Harding, Davidoff'un mektubunu Lord Curzon'a iletti. Kendisi «**Milîyetçi Türkler adına Majesteleri Hükümeti'yle müzakerelere girmek arzusunda**» dedi (47). İngiltere Dışişleri Bakanlığı Davidoff'la herhangi bir görüşmeye yanaşmadı. 25 Kasım'da Lord Harding'e gönderilen talimatta, Davidoff'un mektubunun alındığı, fakat kendisine cevap verilmeyeceği bildirildi. Yeniden İngiltere Büyükelçiliği'ne baş vurursa Davidoff'a bu yolda cevap verilmesi istendi (48).

Öte yandan Davidoff'a tercümanlık yapacağı anlaşılan Kyrtscheff adlı Bulgar da doğrudan doğruya İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na baş vurdu. Kendisi Temmuz ayında «**Mustafa Kemal Paşa adına**», İngiltere Dışişleri Bakanlığı memurlarından D.G. Osborne'la görüşmüştü. Bu defa Paris'ten Mr. Osborne'a 11 Kasım tarihli bir mektup yolladı. Temmuz ayındaki görüşmesini hatırlattı. O zaman belirtmiş olduğu şartla-

(46) F.O. 371/6580/E. 12737: Davidoff'tan Foreign Office'e. Mektup. 17.11.1921.

(47) İbid., Hardinge'den Curzon'a. Yazı. Paris, 17.11.1921, No. 3198.

(48) İbid. Foreign Office'den Harding'e. Yazı. 25.11.1921, No. 3103.

rı İngiltere kabul etmeye hazırsa, «resmî bir heyet, tayin edeceğiniz yere gidip ön anlaşmayı imzalayacak» dedi. «Hükümeti'nizin önünde şimdi, son iki yılda kaybettiklerini kazanma ve Orta Doğu'da Müttefiklerin en nüfuzlu üyesi olma şansı vardır» diye ekledi. Kyrtscheff, mektubuna bir de not eklemiştir. Bu, Davidoff'u takdim için kaleme alınmış bir nottu. Kyrtscheff: «Dostum D. (avidoff) Roma'da Mustafa Kemal'in en yakın resmî temsilcisiyle görüşükten sonra İsviçre'den buraya (Paris'e) geldi. Doğrudan doğruya Mustafa Kemal'le Hükümeti'niz arasında özel bir anlaşma (arrangement) yapılmasıyla ilgili olarak size pek önemli açıklamada bulunmak üzere kendisine yetki verilmiştir... Kendisini Londra'da görmek isteyip istemediğinizi... bana bildirmenizi rica ederim» diyordu (49).

İngiltere Dışişleri Bakanlığı Davidoff'la görüşmeye yanaşmamış olduğu gibi Kyrtscheff'in mektubuna da olumsuz cevap verdi. Mr. Osborne'un ağzından Kyrtscheff'e yazılan 17 kasım tarihli mektupta, «telkin ettiği biçimdeki bir görüşmenin yararlı olacağını sanılmadığı» söylendi (50). Davidoff-Kyrtscheff misyonundan hiç bir sonuç alınmadı. Davidoff gerçekten Mustafa Kemal Paşa adına konuşmaya yetkili miydi? Orası şüpheliydi. Kendisinin elinde bir yetki mektubu yoktu. Roma'da Cami Bey, Paris'te Dr. Nihat Reşat Bey'le görüşmüştü. Ama Mustafa Kemal Paşa adına konuşmaya yetkili olduğu epeyce şüpheliydi. İngiltere Dışişleri Bakanlığı bunları «Bulgar entrikacıları» olarak vasıflandırıyor. Ellerinde yetki belgesi olmayan, kimlikleri güven telkin etmeyen bu gi-

(49) F.O. 371/6477/E. 12580: Kyrtscheff'ten Osborne'a. Mektup ve eki. Paris, 11.11.1921.

(50) İbid., Osborne'dan Kyrtscheff'e. Mektup. 17.11.1921.

bi kimselerle görüşme ve anlaşma yapmak doğru olur muydu? Bir ön anlaşma tasarısı hazırlanıp paraf edilmiş bile olsa acaba Mustafa Kemal bunu kabul eder miydi? Belki bu gibi düşüncelerle İngiltere Dışişleri Bakanlığı bu «**Bulgar entrikacılarına**» hiç yüz vermemişti.

✓ **Japon Mümessili'nin Faaliyeti:** Türkiye ile İngiltere'nin arasını bulmak için daha ciddi bir deneme İstanbul'daki Japon Yüksek Komiseri tarafından yapıldı. 1921 yılına gelinceye kadar Türkiye'yle Japonya birbirlerine daimî ikamet elçileri göndermemişlerdi. Türk - Japon ilişkileri tarihinde ilk defa 1920 yılında bir Japon diplomatı Türkiye'ye daimî ikamet elçisi olarak atandı. Mr. Sadazuchi Uchida adındaki Japon Elçisi 7 aralık 1920 tarihinde Türkiye'ye atandı ve 18 nisan 1921 günü de İstanbul'da göreve başladı. Japon Hükümeti İstanbul'a bir Elçi yollayacağını önceden İngiltere'ye de haber verdi. Aslında Elçi yollayabilmek için Barış Antlaşması'nın onaylanmış olması gerektiğini, bununla beraber Japon Elçisinin geçici olarak «**Yüksek Komiser**»adını taşıyabileceğini de açıkladı (51).

O tarihte İstanbul işgal altındaydı. Sèvres Antlaşması'nı Türkler reddetmişlerdi. İstanbul Hükümeti'nce imzalanmış olmasına rağmen Antlaşma onaylanmamıştı. Müttefikler, hukuken Türkiye'yle savaş halinde sayılıyorlardı. Anadolu'da da savaş fiilen devam ediyordu. Böyle bir zamanda Japonya'nın Türkiye'ye bir Elçi yollaması İngiltere'de kuşku yaratmıştı. İlk Japon Elçisinin Türkiye'ye yollanması için neden böyle olağanüstü bir zaman seçilmişti? Türki-

(51) F.O. 371/6564/E. 1136: Eliot'tan Curzon'a. Yazı. Tokyo, 24.12.1920, No. 610.

ye'yle barış yapılıp normal ilişkiler kuruluncaya kadar beklenemez miydi? Japon Hükümeti'nin gizli bir maksadı, Japon Elçisi'nin özel bir misyonu mu vardı? Elçi kimdi?

Mr. Uchida, 55 yaşlarında, meslekten bir diplomattı. 1890 yılından beri Japonya Dışişleri Bakanlığı memuruydu, çeşitli dış görevlerde bulunmuştu. New York'ta Konsolosluk, Rio de Janeiro'da Başkonsolosluk, Arjantin'de Elçilik yapmıştı. Birinci Dünya Savaşı içinde, 1911 - 1918 yıllarında da Japonya'nın Stokholm Elçiliği'nde bulunmuştu ⁽⁵²⁾ Stokholm Elçisi bulunduğu sırada Türkiye işleriyle ilgilenmişti. Türkiye'nin Berlin Büyükelçiliği görevlilerinden biriyle haberleşmiş, Türkiye'yle İngiltere arasında ayrı bir barış yapılmasını İngiltere'nin Stokholm Büyükelçiliğinden iskandil etmişti. İngiltere, Mr. Uchida'nın bu yoklamasını o zaman cevapsız bırakmıştı, ama şimdi yeniden hatırlamıştı ⁽⁵³⁾. Bu da Japon Elçisi'nin Türkiye'ye gelişi hakkındaki İngiliz kuşkusunu biraz daha artırmıştı.

Lord Curzon önce, Mr. Uchida'nın Türkiye'yle Japonya arasında bir ittifak hazırlayacağından kaygılandı. Bunu İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği'nden de gizlice sordu. Yüksek Komiser, Japon Elçisi'nin Türkiye'yle bir ittifak hazırlamaya çalıştığını gösteren bir şey olmadığını bildirdi. Mr. Uchida İstanbul'a geldiğinden beri durmadan çalışıyordu. Pek meşgul bir kimseydi. İstanbul'da Japon Elçiliği'nde pek iş olmamasına rağmen, Mr. Uchida'nın durmadan çalışması dikkat çekiyordu. Ne çalıştığı sorulunca Japon Elçisi, İstanbul'un diplomasi tarihini incelediğini söylüyordu. Bir süre sonra Mr. Uchida, İstanbul'da-

(52) F.O. 371/6564/E. 1136.

(53) DBFP. I/17, p. 527, No. 487.

ki İngiliz Kuvvetleri Başkumandanı General Harington'a bir teklifte bulundu. İngiliz esirlerini serbest bıraktırmak için Türkler nezdindeki nüfuzunu kullanabileceğini bildirdi⁽⁵⁴⁾. Japon Elçisi'nin, İngiltere'yle Türkiye arasına girmek için bu ilk denemesiydi. Yunan taarruzu günlerine rastlamıştı.

Sakarya Zaferi'nden sonra Japon Elçisi arabuluculuk çabalarını daha da artırmıştı. Ankara'yla İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği'nin arasına girmeye çalışmış, ama İngilizler tarafından hoş karşılanmamıştı. İngiliz Yüksek Komiserliği Mr. Uchida'nın araya girmek isteyişinden hoşlanmamıştı⁽⁵⁵⁾. Bununla beraber, General Harington, esirler konusunda Japon Elçisi'nin arabuluculuğundan yararlanmaya devam etmişti⁽⁵⁶⁾.

8 ekim 1921 günü Mr. Uchida, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri'yle konuştu. «**Konferans'a gitmeden önce İngiltere'yle bir ön anlaşma yapmasını**» Ankara Hükümeti'ne salık verdiğini açıkladı⁽⁵⁷⁾. 14 ekim günü Japon Elçisi yeniden İngiliz Yüksek Komiseri'yle görüştü. Londra'yla Ankara'nın arasını bulmak için yaptığı çalışmaları anlattı. Bir yandan Ankara Hükümeti'nin İstanbul'daki Temsilcisi Hamid Bey, öte yandan da İstanbul Hükümeti'yle görüşmüştü. Yapılması düşünülen Barış Konferansı'ndan önce Türkiye'nin, «**Hindistan ve diğer ülkelerdeki Müslümanlar arasında İngiltere aleyhtarlığına ve propagandaya son vermesini**» telkin etmişti. Ankara ve İstanbul Hükümetleri'nden birer cevap da almıştı. Bu cevap-

(54) F.O. 406/47, p. 52 A, No. 38 A.

(55) F.O. 406/49, p. 37, No. 4/1.

(56) F.O. 371/6533: Harington'dan War Office'e. Şifre tel. 14.9.1921, No. 982.

(57) DBFP. I/17, p. 442, No. 414, n. 1.

ları, kısa birer not halinde İngiliz Yüksek Komiseri Sir H. Rumbold'a sundu. İstanbul Hükümeti, «Millî Misak ilkelerine uygun bir barış antlaşması yapılması şartıyla», İngiltere aleyhtarı propagandayı durdurmak için «İngiliz makamlarıyla işbirliği yapmaya hazır olduğunu» bildirmişti. Ankara Hükümeti'nde, «İngiltere Millî Misak hükümlerini kabul ederse, İslâm ülkelerindeki siyasi akımlara Türkiye'nin karışmaması şeklinin yetkili makamlarla görüşüleceğini» söylemişti. İngiliz Yüksek Komiseri, Japon Elçisi'nin arabuluculuk çabalarından rahatsız oldu. Türkler, İngiltere'nin Millî Misak'ı kabul etmesini istiyorlardı. Sir H. Rumbold, «Japon Yüksek Komiseri'ne, Millî Misak'ın Doğu Trakya'yı da Türklere vermeyi öngördüğünü ve bizim (İngiltere'nin) bunu kabul edebileceğimizden şüpheli olduğumu anlattım» diye Londra'ya rapor etti ⁽⁵⁸⁾.

Birkaç gün sonra Sir H. Rumbold, Japon Yüksek Komiseri'nin İstanbul'da «pek faal» olduğunu yeniden Londra'ya bildirdi. Mr. Uchida, Ankara Hükümeti'nin İstanbul'daki Temsilcisi Hamid Bey'le birçok görüşme yapmıştı. Ona, İngiliz Yüksek Komiseri'yle politika konusunda görüşmesini ve Ankara'nın barış şartlarını İngilizlere anlatmasını tavsiye etmişti. Ondan sonra da Mr. Uchida tekrar İngiliz Yüksek Komiseri'yle konuşmuş ve Hamid Bey ile yaptığı görüşmeleri anlatmıştı ⁽⁵⁹⁾.

İngiltere Dışişleri Bakanı, Japon Elçisi'nin Ankara'yla Londra'nın arasına girme çabalarından telaşa kapıldı. 29 ekim günü İstanbul Yüksek Komiserliği'ne şu kesin talimatı yolladı:

(58) DBFP. I/17, p. 442, No. 414 ve ekleri.

(59) F.O. 371/6534: Rumbold'dan Curzon'a. Yazı. 24.10.1921, No. 983.

«Niyetleri çok iyi olsa bile Japon Yüksek Komiseri'nin faaliyetleri tehlikeli oluyor düşüncesindeyim. İngiltere aleyhindeki propagandanın durdurulması için soruşturmalar yapması, Türkler tarafından (İngiltere'nin) korku ve zaaf işareti diye yorumlanmış olmalı...

İleride kendisini susturmakla iyi edersiniz» (60).

Lord Curzon'un bu kesin talimatına rağmen Japon Elçisi susturulamamıştı. 6 aralık günü yine İngiliz Yüksek Komiseri'yle görüşmüş ve ona, Hamid Bey aracılığıyla Kemalistlerin barış şartlarını öğrenmesini tavsiye etmişti. Sir H. Rumbold, «barış şartları hakkında çok iyi fikri olduğunu, meseleyi Hamid Beyden izlemek arzusunda olmadığını» söylemişti (61)

Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Yüksek Komiser'in bu cevabını yerinde bulmuş ve daha önceki talimatını da hatırlatarak, «Mr. Uchida'nın faaliyetlerinin kısıtlanması gerektiğini» tekrar emretmişti. Lord Curzon ayrıca, Japon Elçisi'nin Türkiye'yle ilgisinin Birinci Dünya Savaşı yıllarına kadar gittiğini, Türkiye işlerini tanimasının görüldüğünden daha derin olduğunu söylüyordu (62).

Japon Yüksek Komiseri'nin Ankara'yla Londra arasına girme çabaları bir süre daha devam etmişti. Lord Curzon, 24 aralık günü İngiltere'nin Tokyo Büyükelçisi Sir C. Elliot'a, «çok gizli» olarak şu talimatı gönderdi:

«İstanbul'daki Temsilcilerinin faaliyetlerinden kesinlikle rahatsız olduğumuzu lütfen Japon Hükümeti'ne gizlice haber veriniz. Ankara'dan öğrendiğimize

(60) DBFP. I/17, p. 457, No. 426.

(61) İbid., p. 524, No. 487, n. 1.

(62) DBFP. I/17, p. 527, No. 487.

göre, Japon Temsilcisi Kemalîst makamlarla sürekli temastadır ve onlara İngiltere'yle kendileri arasında arabulucu olarak kabul edilmesini teklif etmektedir.

Bu davranışlar, İngiltere Hükümeti'ni ciddi olarak rahatsız etmek için hesaplanmıştır. Bu bakımdan, İngiliz tutumunu ciddi olarak tehlikeye sokacak biçimde, İngiltere'nin arkasından hareket etmemesini Temsilcilerine anlatma yolunu Japon Hükümeti'nin bulacağı kuvvetle umulmaktadır.»⁽⁶³⁾.

İngiltere Dışişleri Bakanlığının pek olumsuz ve sert tutumu yüzünden, Japon Yüksek Komiseri'nin arabuluculuk çabalarının bir daha arkası gelmemiştir. İngiliz Yüksek Komiseri Sir H. Rumbold, 3 ocak 1922 günü, Mr. Uchida'nın arabuluculuk çabalarından bahsederken, «Onun bu uğurdaki çabaları rahatsız ediciydi ve ben, bu çabaları önlemek için elimden geleni yaptım» diyordu⁽⁶⁴⁾.

İngiliz diplomasisi, Japon Elçisi'nin arabuluculuk çabalarını «rahatsız edici», «tehlikeli» bulmuş ve önlemişti. O kanalla da Ankara'yla Londra arasında bir ilişki kurulamamış, bir anlaşma yolu açılmamıştı.

Ankara'ya Yaklaşma Düşünceleri: İngiltere, Londra'yla Ankara'nın arasına girmeye çalışan yabancıları reddetmişti. Ama, Ankara'ya yaklaşmanın gerekli olduğunu kolay kolay reddedemiyordu. Türk - Fransız Anlaşması gibi Ankara Hükümeti'yle ayrı bir anlaşma imzalamak niyetinden ziyade, Türkiye'yle bir an önce barış yapılması amacıyla Ankara'ya yaklaşma gerekli görülüyordu. Her geçen günün Türkler'den yana olduğu görülüyordu. Sakarya'dan sonra insiyatifin

(63) F.O. 371/6481/E. Curzon'dan Elliot'a. (Tokyo), Şifrel tel. 24.12.1921, No. 267.

(64) F.O. 406/49, p. No. 4/1.

Türk ordusuna geçtiğine kesinlikle inanılıyordu. İngiliz Genelkurmayının bu konudaki kanaati kesindi. Ama günler geçtikçe Türkler'in askerî üstünlüğünün arttığı da kaygıyla izleniyordu.

İngiliz istihbarat raporları, Türkler'in hızla silahlandıklarını gösteriyordu. 1 ekim - 15 kasım devresini kapsayan uzun bir istihbarat raporu, bir buçuk aylık devre içinde Türkler'in nereden, ne kadar silah ve savaş malzemesi aldıklarını ayrıntılarıyla anlatıyordu: 17 eylül günü bir Fransız, Türklere 100.000 Alman Mauser tüfeği satmayı teklif etmişti. 14 ekim günü bu konuda bir anlaşmaya varılmıştı. 15 kasım günü 100.000 Mauser tüfeğinin süngüleri ve tüfek başına 1.000 mermiyle birlikte Anadolu'ya teslim edildiği sanılıyordu. 20 eylül günü Gabriel de Lesta adında bir başka Fransız, Anadolu'ya 30.000 tüfek satmak için bir kontrat imzalamıştı. Bu silahlar da 15 aralıkta Anadolu'ya teslim edilmiş olacaktı. Paris'teki bir başka Fransız ajanı Türklere 35.000 İngiliz tüfeği satmayı teklif etmişti. Bu konuda kontrat imzalanıp imzalanmadığı henüz öğrenilememişti. 5 kasım günü İstanbul'daki bazı ajanlar, Ankara'ya 7.7 cm'lik 350 ton top mermisi satmayı teklif etmişlerdi. Tüfek ve mermiden başka çeşitli araç ve gereçler de satın alınıyordu. 9 ilâ 19 ekim tarihleri arasında İstanbul'dan Anadolu'ya 1048 subay gönderilmişti vs. (65).

Bu hazırlıklara da bakarak İngiliz Genelkurmayı, Mustafa Kemal'in bir kış taarruzuna geçebileceğini tahmin ediyordu. Bu konuda, 3 kasım günü İngiltere Hârbîye Bakanlığı Hükümet'e bir de muhtıra sundu.

(65) F.O. 371/7881/E. 27: War Office'den Foreign Office'e. Yazı. Eki. 22.11.1921 tarihli ve CR - AF/220/2/1 sayılı istihbarat raporu.

Muhtıradan Yunan ordusunun Türklere Sèvres Antlaşması'nı kabul ettirebilecek durumda olmadığı, savaşa devam etmekle bir şey kazanamayacağı görüşü tekrarlanıyor, Türklerinse kış taarruzuna geçebilecekleri belirtiliyordu. Malta sürgününden kaçan Ali İhsan Paşa'nın Afyonkarahisar bölgesindeki Birinci Ordu Kumandanlığı'na atanması da kaygı yaratan bir unsurdu. İngiliz askerî otoritelerinin kanaatine, Ali İhsan Paşa «**parlak ve tecrübeli bir kumandan**»dı. Ruslara ve İran cephesinde General Maude ve Marshall'a karşı harekattan tecrübesi vardı. «**Sert kış harekâtı için özellikle yetenekli**»ydi. Kış taarruzu âdeta kaçınılmaz gibi görünüyordu ⁽⁶⁶⁾.

Türk ordularının bir taarruza geçmelerine fırsat bırakmadan Ankara'ya yaklaşma gerekli görülüyordu. 1 Kasım günü İngiliz Kabinesi toplantısına katılan General Harington'a, Mustafa Kemal'e hangi yolla yaklaşılacağını araştırma talimatı da verilmişti. 5 Kasım'da İstanbul'a dönünce Harington, Yüksek Komiser'le birlikte Mustafa Kemal'e yaklaşma yollarını araştırmaya koyulmuştu. 11 Kasım'da bu konudaki çalışmalarını Londra'ya telledi. Yüksek Komiser Sir H. Rumbold, Mustafa Kemal'e, İstanbul Hariciye Nazırı İzzet Paşa ve İstanbul'daki Ankara Temsilcisi Hamid Bey aracılığıyla yaklaşmayı savunmuştu. General Harington ise, bu yoldan Mustafa Kemal'e yaklaşmanın pek başarı şansı olmadığı kanısındaydı. Harington: «**Bir alternatif olarak telkin edebileceğim tek şey, Refet'i (Refet Paşa'yı) Şile'de ya da İstanbul'da benimle görüşmeye çağırmak ve onun aracılığıyla Mustafa Kemal nezdinde, daha sonra Sir Horace Rumbold'un ya**

(66) F.O. 371/6535/E. 12381: «The Military Situation of the Greeks and Turks». Memorandum by the Secretary of State for War, 3rd November, 1921. C.P. 3463.

pacağı müzakereler için elverişli bir hava yaratmaya çalışmaktır» diyordu (67). Harington'un kanaatine göre, Refet Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa nezdinde nüfuzu vardı ve onun aracılığıyla daha sonraki müzakereler için elverişli bir hava yaratılabilirdi. General, elverişli havayı yarattıktan sonra çekilmek ve siyasi müzakere işini Yüksek Komiser Sir H. Rumbold'a bırakmak istiyordu.

General Harington'un bu telkini pratik ve kestirme bir yol gibi görünüyordu. Sakarya'dan önce de Harington doğrudan doğruya Mustafa Kemal'le görüşmek istemişti. Ama o zamanki arzusu İngiliz diplomatlarınca baltalanmıştı. Şimdi mutlaka Mustafa Kemal'in kendisiyle görüşmeyi telkin etmiyordu. Onun arkadaşlarından Refet Paşa'yla görüşmek, onun aracılığıyla Mustafa Kemal'i yumuşatmak niyetindeydi. Harington, Refet Paşa'nın İngiliz savaş gemisine gelmesini de ileri sürmüyordu. Bu nedenlerle Refet Paşa - Harington görüşmesinin başarı şansı olabilirdi. Ayrıca bu defa, Mustafa Kemal'le görüşme fikrinin İngiltere'de, hatta İngiliz Kabinesi içinde kuvvetli taraftarları vardı. Haziran - temmuz aylarında Mustafa Kemal'le görüşmek için İngiliz Hükümeti'nden müsaade isteyen General Harington olduğu halde, artık durum değişmişti. Şimdi, İngiliz Kabinesi toplantısından sonra Mustafa Kemal'le görüşme yollarını araştırması için Harington'a talimat verilmişti.

Ama İngiliz diplomatları ve özellikle İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği, Ankara'ya karşı olumsuz ve hatta hasmane tutumlarından kendilerini hâlâ kurtaramamışlardı. General Harington'un haziran - temmuz aylarındaki teşebbüsünü baltaladıkları gibi,

(67) 'F.O. 371/6535. Harington'dan War Office'e. Şifre tel. 11.11.1921, No. 1264.

bu defa da aynı baltalama yoluna saptılar. Harington'un telgrafından bir gün sonra, Yüksek Komiser Sir H. Rumbold Londra'ya uzun bir şifre telgraf çekti. Kendi görüşlerini anlattı ve Mustafa Kemal'e yaklaşmayı baltalamaya çalıştı. Sir H. Rumbold'un görüşüne, daha doğrusu kasıtlı iddiasına göre, «Ankara'ya yaklaşma güçlüklerle çevrili»ydi. «Her şey Milliyetçilerin (Kemalistlerin) serkeş bir zihniyet» taşıdıklarını gösteriyordu. Sakarya Zaferi, Kemalistlerin kendilerine güvenlerini yenilemişti. Kemalistler İngiliz basınındaki yayınları, «İngiltere'de kuvvetli sempati-zanları bulunduğu» şeklinde yorumluyorlardı. İrlanda'nın İngiltere'den ayrılmak isteyişini dikkatle izliyorlardı. Fransa'yla anlaşma imzalamaları, Müttefikler arasında kuvvetli bir birlik olmadığını onlara göstermişti. Kafkas Cumhuriyetleri'yle imzaladıkları Kars anlaşmasıyla (13.10.1921) kuzey - doğu sınırlarını güvenlik altına almışlardı. İslâm dünyasında güçlü bir merkezî pozisyon almayı yeniden umuyorlardı. Bütün bu faktörler, Ankara'ya yaklaşmak için birer güçlük-tü. Bu nedenle Sir H. Rumbold, «Ankara Hükümeti'ne yaklaşmak için bundan daha kötü bir zaman olamaz» diye iddia ediyordu ⁽⁶⁸⁾.

İngiliz Yüksek Komiseri, bütün bu görüşlerine rağmen, «pek zarurî görülen» Ankara'ya yaklaşma işinde şu noktaların gözönünde tutulmasını savunuyordu: (a) Ankara'ya yaklaşırken İngiltere'nin prestijine hanel getirilmemeliydi, (b) Müttefikler arasındaki işbirliği her şeye rağmen devam ettirilmeliydi ve (c) İstanbul Hükümeti bir kenara bırakılıp ihmal edilmemeliydi. Bu düşüncelerle yürüyen Sir H. Rumbold, Ankara'ya yaklaşmak için İstanbul Hariciye Na-

(68) F.O. 371/6535/E. 12550: Rumbold'dan Curzon'a. Şifre tel. 12.11.1921, No. 724. Ve DBFP. I/17, p. 475, No. 442.

zırı İzzet Paşa'yla bir görüşme de yapmıştı. Ama İzzet Paşa, «Ankara'ya tesir edebilmek için İstanbul Hükümeti'nin güçsüz olduğunu» söylemişti. Hamid Beyin de Ankara üzerinde pek nüfuzu olmadığını eklemiştir. Bu yoldan Ankara'ya yaklaşma umut verici görünmüyordu. Bu bakımdan Yüksek Komiser'in aklına şu şıklar geliyordu: (1) Fransızlar aracılığıyla Ankara'ya yaklaşmak, (2) Doğrudan doğruya resmen İngiltere'nin Ankara'ya yaklaşmaya çalışması ve (3) Gayri resmî yoldan yaklaşmak. Sir H. Rumbold, bu üç şıkkın fayda ve sakıncalarını gözden geçirdikten sonra, resmen İngiltere'nin Ankara'ya yaklaşmasının uygun olabileceğini söylüyordu ⁽⁶⁹⁾.

Bunun için Ankara'ya şu yolda bir çağrıda bulunulacaktı: «Herkes savaştan bıktı... Hiçbir taraf kesin başarı (zafer) kazanamadı. Askerî hareket bundan sonra da kesin bir sonuç vermeyecektir. Barışı arzu ettiğinizi söylüyorsunuz. Yunanlılar da öyle söylüyorlar. Onların tam yetkili temsilcileriyle görüşebildik. Sizin durumunuzda ise temsilcilerinizin yetkilerini ve kimler olduklarını bilmiyoruz. Ciddi olarak barış arzu ediyorsanız, İstanbul'daki Yüksek Komiser'le görüşmek üzere tam yetkili bir şahıs tayin ediniz... Yetkili sözcünüzü dinledikten sonra, Yunanlılarla ve bizlerle genel barış için resmî müzakerelere başlamanın faydalı olup olmayacağını öğreneceğiz» ⁽⁷⁰⁾

İngiliz Yüksek Komiseri Ankara'ya yaklaşmayı bu şekilde anlıyordu. Bu, Ankara - Londra arasında ikili ilişki kurma amacı güden bir yaklaşma olmayacaktı. İngiltere'yle Ankara Hükümeti arasında bir an-

(69) İbid.

(70) İbid.

laşma imzalama amacı da gütmeyecekti. Ankara'ya bir temsilci göndermek de söz konusu değildi. Şile ya da İnebolu gibi orta noktada bir buluşma da olmayacaktı. Ankara Hükümeti'ne, güya ileride yapılacak barış konferansı için ilk hazırlık görüşmeleri yapmak üzere çağrıda bulunulacaktı. Majesteleri Hükümeti'nin onuruna toz kondurulur kaygısıyla, İngiliz Yüksek Komiseri, böyle bir çağrıyı istemeye istemeye telkin ediyordu. Ama Yüksek Komiser, General Harington'un Şile'de Refet Paşa'yla bir görüşme yapma teklifine tek satırla bile dokunmuyordu. Onu bir kenara itmişti.

Ankara'ya yapılacak çağrının onur kırıcı olmasına da dikkat edilmişti. Ankara Hükümeti'ne, «Yunanlılara karşı bir zafer kazanamadınız, bundan sonra da kazanamazsınız» yollu bir çağrıda bulunulacaktı. İnönü ve Sakarya Zaferleri hiç yokmuş gibi davranılacaktı. Ankara'nın gücü âdetâ inkâr edilecekti. Ondan sonra bu «güçsüz» Hükümet'in temsilcisi, «güçlü» devletlerin Yüksek Komiserleri'nin ayağına çağırılacaktı. Ankara temsilcisi işgal altındaki İstanbul'a gidecekti. Ama kendisi hiç bir vatte de bulunulmayacaktı. Ankara temsilcisi dinlenecek, ondan sonra Büyüklükler, müzakereye başlamanın faydalı olup olmadığına karar vereceklerdi. Bu çağrı, galip devletlerin bir mağlup devlete çağrısından pek farklı görünmüyordu.

Ama İngiltere Dışişleri Bakanlığı böyle bir çağrıyı bile onuruna yediremedi. İstanbul Yüksek Komiseri'nin telgrafı alındıktan sonra İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nda «Ankara'yla görüşme imkânı» başlıklı bir muhtıra hazırlandı. İngiliz kabinesi içinde Mustafa Kemal'le görüşüp anlaşma fikrini kuvvetle savunanlar olduğu halde, Lord Curzon'un Bakanlığı'nda Ankara'ya karşı nasıl olumsuz fikirler beslendiğini gös-

termesi bakımından bu muhtıra ilginçti. İngiliz dış politika belgeleri arasında yayınlanmamış olan bu muhtıradan bazı parçalar aynen aşağıya alınmıştır:

«Sir H. Rumbold, 724 sayılı telgrafında, pek haklı olarak, Mustafa Kemal'le şartları görüşmenin büyük sakıncaları olduğuna parmak basmaktadır. Mustafa Kemal, hemen bizim olduğumuzdan daha kötü durumda bulunduğumuzu düşünecek ve şartlarını ona göre ileri sürecektir.

Sir H. Rumbold'un, Ankara'nın blöfünden yersiz yere etkilenmiş olduğu düşünülebilir. Türkler, Yunanlıları Anadolu'dan atmakta tamamen başarısızlığa uğradılar ve onların askeri durumları pek öyle üstün değil. Ama onları asıl kaygılandıran şeyin Rusya'nın Batı Avrupa'yla anlaşması korkusu olduğuna emin olabiliriz. Kemalistler o takdirde sonlarının geleceğini bilirler...

Her halükârda şunu teklif ederim: Mustafa Kemal'in Sèvres Antlaşması'nı protesto edişi bize, anlaşmada yapılacak değişiklikleri tartışmak üzere Mustafa Kemal'in kendisini İstanbul'a çağırma ve Sir H. Rumbold'un parmak bastığı dezavantajlardan kendimizi sıyrma şansını vermektedir...

Orada kendisi (M. Kemal) ile, üç Yüksek Komiser, Yunan ve İstanbul Hükümeti temsilcileri arasında görüşmeler yapılabilir...

Mustafa Kemal kabul ederse ne âlâ. Reddederse o zaman Hindistan İşleri Bakanlığı'na ve diğer tenkitlere cevap verilmiş olur. Başlayan görüşmeler bir sonuç vermese bile, görüşmeler boyunca Mezopotamya üzerindeki Türk baskısı her halde daha az muhtemeldir» (71)

(71) F.O. 371/6536/E. 12840. «Possibility of discussing with Ankara», Memorandum by W. S. Edmonds, 15.11.1921.

FETHAH (UZBEK) in kızı
1918

İngiliz Dışişleri Bakanlığı Ankara'ya yaklaşmak istemiyordu. Bunu sakıncalı buluyordu. Buna karşılık Mustafa Kemal'in kendisini İstanbul'a çağırmayı düşünüyordu. Mustafa Kemal'in işgal altındaki İstanbul'a şahsen gelmek istemeyeceğini de hesaba katıyordu. O zaman, Mustafa Kemal'le ilişki kurulmasını savunan Hindistan İşleri Bakanlığı'na ve aynı görüşte olan diğer İngiliz makamlarına cevap verilmiş olacak, diye hesaplıyordu. «İngiltere yaklaşmak istedi, ama Mustafa Kemal yanaşmadı» denebilecekti. Mustafa Kemal İstanbul'a gelirse ve görüşmeler başlarsa, bunun İngiltere bakımından faydası, Musul üzerindeki Türk baskısını hafifletmek olacaktı. Görüşmeler boyunca Mustafa Kemal askeri bir harekâta girişemeyecekti. İngiliz diplomasisinin bir başka entrikası, Mustafa Kemal'i yeniden iki ateş arasına almak noktasında toplanıyordu. Ankara Hükümeti'yle anlaşmış olan Rusya'nın Batı Avrupa, yani Müttefiklerle anlaşması için çalışılacaktı. Rusya'yla Ankara'nın arası da açıldıktan sonra «Kemalistlerin sonu gelecek» diye düşünülüyordu. Türk ordularının Sakarya'da kazandıkları zafer ise, İngiliz Genelkurmayı'nın yetkili raporlarına rağmen, İngiliz diplomatlarınca âdeta inkâr ediliyordu. «Türkler Yunanlıları Anadolu'dan atamadılar ve atamazlar» deniliyordu.

Mustafa Kemal'le ilişki kurmayı, Ankara'ya yaklaşmayı pek sakıncalı sayan İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri, 19 Kasım'da yeni bir teklif yaptı: «Çok âcil bir durum yoksa» Mustafa Kemal'e yaklaşmanın geri bırakılmasını Londra'ya telkin etti. O sıralarda İrlanda, İngiltere'den bağımsızlığını almaya çalışıyordu. Yüksek Komiser, «İrlanda sorunu halledilinceye kadar» Ankara'ya yaklaşma işinin ertelenmesini istiyordu. İrlanda işi halledildikten sonra İngiltere, «Mil-

liyetçilerin gözünde son derece kuvvetli durumda olacak»tı (72).

Üç gün sonra, 22 kasımda, Yüksek Komiser Sir H. Rumbold, Ankara'ya yaklaşmanın «hiç bir faydası olmayacağını» ileri sürdü. İstanbul Hariciye Nezareti Ankara'dan gelen bir telgrafı İngiliz Yüksek Komiseri'ne sunmuştu. Telgrafta, Ankara Hükümeti Londra Konferansı'na çağırılırken Yunan ordusu için zaman kazanılmış olduğu belirtiliyor ve bu defa Ankara Temsilcileri hiç bir şartsız konferansa giderlerse yine aynı sonuç doğabileceği söyleniyordu. «Şu halde, İngiltere ve Yunanistan bizim gibi samimi olarak barış arzusundaysalar, ancak Anadolu'yla Trakya'nın boşaltılması bunun bir delili olabilir» deniyordu. İngiliz Yüksek Komiseri, Ankara'ya yaklaşmamak için bu telgrafı bahane etti. Ankara Hükümeti'nin Millî Misağ üzerinde ısrar etmek ve konferansı kabul etmek için de Anadolu'yla Doğu Trakya'nın boşaltılmasını şart koşmak istediğini belirttikten sonra, «ve ben artık Ankara Hükümeti'ne yaklaşmanın hiç bir yararlı amacını göremiyorum» diye kestirip attı (73).

5 aralık günü de İngiliz Yüksek Komiseri, Lord Curzon'a uzun bir «özel» mektup yazarak Ankara Hükümeti'yle hiç bir ilişki kurulmamasını hararetle savundu. Yüksek Komiser'e göre, İngiltere Fransa gibi Ankara'yla anlaşma imzalamaya sürüklenmek isteniyordu. Bu durumda Yunanlılar yalnız kalacaklardı. Kemalistlerin Yunanlılara karşı elleri serbest olacaktı. Bundan yalnız Yunanlılar zarar görse bir mesele değildi. Ama İngiltere'nin de kendi çıkarları ve manevî

(72) F.O. 371/6535/E. 12713. DBFP. I/17, p. 482, No. 448.

(73) F.O. 371/6536/E. 12878 ve DBFP. I/17, p. 489 - 490, No. 453. Ankara Hükümeti'nin kasım 1921 tarihli telgrafı: F.O. 406/48, p. 83 - 84.

borçları vardı. Bunları gözönünde tutmak zorundaydı. İngiltere'nin kendi çıkarları şunları gerektiriyordu:

(1) Türkiye yeniden İslâm propagandasının merkezi olamamalı ve İngiliz İmparatorluğu'nun İslâm topraklarında karışıklık yaratamamalıydı, (2) Türkiye Mezopotamya'da İngiltere'ye kolayca saldırabilecek güçte olmamalıydı, (3) Boğazlar açık kalmalıydı ve (4) Türkiye, İngiliz vatandaşlarının kolayca yaşayabilecekleri bir ülke olarak kalmalıydı. Bu amaçlara ulaşmak için Kemalistlerle dostluk kurmak gerektiğini savunan İngilizler çoktu. Ama Yüksek Komiser Sir. H. Rumbold, bunun tam tersini düşünüyordu. Kemalistlerle anlaşmak onlara teslim olmak anlamına gelecekti ve İngiliz çıkarlarının gerektirdiği bu hedeflerin hiç birine ulaşılamayacaktı. Bu düşüncelerin uzun uzun savunduktan sonra Sir H. Rumbold şöyle diyordu: «Bu mektubu yazmaktaki amacım bir hal şekli teklif etmek değil, fakat İngiltere için tek çıkış yolunun Mustafa Kemal'le doğrudan doğruya ve az çok onun kendi şartlarıyla ilişki kurmak olduğu yolundaki teoriye ısrarla engel olmaya çalışanların seslerine kendi sesimi katmaktır. Bu teorinin Dışişleri Bakanlığı'nda tutulmadığını biliyorum, ama başka Bakanlıklar'da ve onların danışmanları arasında (teorinin) taraftar kazandığı görülüyor. Buranın geleceği bakımından şahsen pek umutlu değilim. Belki Kemalistlere teslim olabiliriz... Şimdilik Yunanlılarla Türkler arasında arabuluculuğu teşvik etme... işine devam etmemiz gerektiğini düşünüyorum» (74).

Gerçekten İngiliz diplomasisi, Sakarya'dan sonra da Ankara'yla Londra arasında ilişki kurulmasına, anlaşma yapılmasına engel oldu. Ankara Hükümeti'yle

(74) F.O. 371/6480/E. 13810 ve DBFP. I/17, p. 510 - 513, No. 472.

dostluk kurulması yolunda İngiltere'de kuvvetli bir akım vardı. Sakarya'dan sonra bu akım daha da kuvvetlenmişti. Kabine içinde de bu görüşü savunan Bakanlar yok değildi. Ama, bu konuda son sözü yine Lord Curzon'un Dışişleri Bakanlığı söylemişti. Kabine içinden ve dışından kendisine karşı yöneltilen oldukça sert tenkitlere rağmen Lord Curzon, Mustafa Kemal'le dostluk kurmayı reddetmişti.

İkinci İnebolu Görüşmesi: 1921 yılı içinde Ankara'yla Londra'yı birbirine yaklaştırmak için son deneme İnebolu'da yapıldı. Haziran ayında Mustafa Kemal - Harington görüşmesi konusunda aracı rolü oynamış olan eski İngiliz Binbaşısı J. Douglas Henry, kasım ayında tekrar İnebolu'ya geldi. Orada Refet Paşa'yla yeniden görüşmeler yaptı. Mustafa Kemal - Harington görüşmesi konusu yine Refet Paşa'yla Binbaşı Henry arasında İnebolu'da yapılan görüşmeler sonunda ortaya çıkmıştı. Bu defaki «**İkinci İnebolu Görüşmesi**», 27 kasım ile 5 aralık 1921 günleri arasında yapıldı. Bu görüşme üzerine Binbaşı Henry, İngiltere Harbiye Bakanlığı'na uzun bir rapor sundu. Konuşmaların bir tutanağı biçimindeki bu raporun bir örneği Harbiye Bakanlığınca İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na da sunuldu (75). Henüz yayınlanmamış olan bu rapora göre İkinci İnebolu görüşmesinde konuşulanlar özetle aşağıdadır:

27 kasım günü yapılan birinci oturumda Binbaşı Henry, haziran ayında yapılan ilk toplantının başarısız sonuçlanmasının nedenlerini anlattı. Refet Paşa,

(75) F.O. 371/6480: Verbatim Report of Interviews between Major J. Douglas Henry and General Reffet Pasha, Minister of National Defence, Angora Nationalist Government, at Ineboli, which took place from November 27 to December 5, 1921. Confidential. ✓

birinci toplantının «İngiltere Büyükelçiliği'nin entrikaları yüzünden» suya düştüğünü gayet iyi anladığını belirtti. Bu girişten sonra Refet Paşa uzun bir konuşma yaptı, kendi durumunu ve görüşlerini genel çizgilerle anlattı: Haziran ayında İnebolu'da Binbaşı Henry ile buluştuğu zaman kendisi «politikaya ya da diplomasiye karışmamış olan bir Ordu Komandanıydı». Binbaşığı dinledikten sonra tasarladığı programı gerçekleştirebilmesi için Binbaşı'yı desteklemeyi bir görev saymıştı. Tasarlanan program, sonunda iki ülkenin yararına olacaktı. Şimdi kendisi (Refet Paşa) Kabine üyesi bulunuyordu. Türkiye'yle İngiltere'nin pek çok ortak çıkarları bulunduğuna hâlâ inanıyordu. İki ülkenin Devlet adamları bu gerçeği kavrarlarsa anlaşmaları kolaylaşacaktı. Gerçi şimdiki durumda Türkler, Ankara Hükümeti'yle İngiltere arasında ayrı bir anlaşma yapılması politikasını pek tutmuyorlardı, bunun kabahati elbette İngiliz politikasındı. Ama geleneksel İngiliz dostluğu Türkiye'de yine de büsbütün ölmemişti. İngiltere, bir dostluk gösterisinde bulunursa, Türkiye'de geleneksel İngiliz dostluğunu yine canlandırabilecekti. Böyle bir anlaşmayı arzuladığı için Refet Paşa, Franklin - Bouillon anlaşmasını dört ay geciktirmişti. Binbaşı Henry kanalıyla İngiltere'den haber beklemişti. Ankara Anlaşması'nın tek kabahatlisi İngiltere'ydü. Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'yi Almanya'yla ittifaka zorlamış olan İngiltere, şimdi de Türkiye'yi Fransa'yla anlaşmaya ve diğer geçici ittifaklar yapmaya itmişti. Ama Türkler, İngiltere'den hâlâ bir işaret bekliyorlardı.

Refet Paşa'nın bu konuşması üzerine Binbaşı Henry, «bugünkü çıkmaz yarılmalı, ilk adım atılmadır» dedi. Refet Paşa'nın doğrudan General Harington'u ziyaret etmesini teklif etti. General Harington böyle dostça bir ziyareti memnuniyetle karşılayacaktı.

Bu resmî bir görüşme olmayacak, ileride yapılacak konferans için bir ortak zemin hazırlayacaktı. Ayrıca böyle bir ziyaret pek olumlu etki yapacak ve General Harington'un durumunu da kuvvetlendirecekti.

Refet Paşa, böyle bir görüşme yapılmasının elzem olduğu kanısındaydı. Ama General Harington'a konuşma yetkisi verilmedikçe ziyaretten bir sonuç çıkabileceğini sanmıyordu. Onun için General Harington'un konuşmaya yetkili olduğu yolunda önceden teminat verilmeliydi. Binbaşı Henry, böyle bir teminat verebilecek durumda olmadığını, görevinin dostça bir görüşme sağlamak olduğunu söyledi.

28 kasım günü yapılan ikinci oturumda Refet Paşa, İngiliz politikası ve Türk - İngiliz ilişkileri tarihi üzerine gayet uzun bir açıklama yaptı. Geleneksel Türk - İngiliz dostluğunu anlattı. Bu dostluk, Kuzeyden Slav yayılmasına karşı iki tarafın ortak çıkarlarına uygundu ve 1908 yılına kadar sürmüştü. O tarihten sonra İngiltere, Alman tehlikesine karşı Rusya'nın ittifakını tercih etmiş ve geleneksel Türk dostluğuna son vermişti. Şimdi durum yeniden değişiyordu. **«Yeni Rusya eskisinden daha büyük tehlike olacaktı».** İngiltere'yle Türkiye'nin çıkarları eski dostluğa yeniden dönmeyi gerektiriyordu. İki ülke arasında dostluk kurulabilmesi için İngiltere, Türkiye'nin hayat hakkını tanımalıydı. Yunanlılar Anadolu'yu ve Trakya'yı boşaltmalıydı. Panslav yayılmasına karşı İngiltere'yle Türkiye birbirleriyle kader birliği yapmalıydılar. İngiltere, Türkiye'yi siyasî bakımdan yoketme (political extermination) planından vazgeçmeliydi. İngiltere, Türkiye'yi yoketme politikasını sürdürürse, Türkiye'nin elinde çeşitli kozlar vardı, İngiltere'yi birçok noktadan vurabilecekti. Ama böyle bir boğuşmadan yalnız İngiltere'yle Türkiye zararlı çıkacaklardı. Bunun

çaresi, Türkiye'nin hayat hakkının tanınması, İngiltere'nin dostu ve müttefiki olarak kabul edilmesi olacaktı. Türkiye'yle İngiltere beraber olurlarsa İngiliz İmparatorluğu'nun çıkarları korunabilecek, güneye doğru Slav harekâtına karşı bir set çekilebilecekti. Türkler artık eskisi gibi geniş bir İmparatorluk istemiyorlar, Türk nüfusunu bir arada toplayıp güçlenme amacı güdüyorlardı. Ondan sonra da Türkiye'nin ekonomik kalkınmaya ihtiyacı olacaktı. Bu alanda Türkiye, İngiliz sermayesine kolaylık gösterecekti. Bu teklifler Refet Paşa'nın kendisinden geliyordu. Binbaşı Henry'nin bunları General Harington'a anlatması uygun olacaktı. Harington, İngiltere'nin bu görüşleri tartışmak istediğini özel olarak temin ederse, Refet Paşa şahsen kendisiyle görüşecekti. Türkler, İngiltere'den bir işaret bekliyorlardı. Refet Paşa'nın asıl üzerinde durduğu nokta şuydu: **«Müttefikler bir konferansa gitmeden önce Türkiye'yle İngiltere kesin bir anlaşmaya varmalı»**ydılar.

İkinci İnebolu görüşmesinin özü buydu. Ankara Hükümeti, yeni bir Konferans'tan önce İngiltere'yle anlaşmaya varmak arzusunda görünüyordu.

29 kasım ile 5 aralık günleri arasında Refet Paşa'yla Binbaşı Henry arasında çeşitli görüşmeler yapılmış, çeşitli konular kısa kısa görüşülmüştü: Refet Paşa'nın belirttiğine göre, **«Ermenistan»** sadece bir **«coğrafi isim»**di. Etnik anlamda Türkiye'de bir **«Ermenistan»** yoktu ve olamazdı. Bu coğrafi bölgede dağınık olarak Ermenilerin yaşadıkları doğrudu, ama Ermeni nüfusu Birinci Dünya Savaşı'ndan önce % 6 kaddı, şimdi ise % 2,5 oranını aşmıyordu. Ermenilerin toplu olarak yaşadıkları bölge Sovyet Ermeni Cumhuriyeti'ydi. **«Kürdistan»** ise Türkiye'nin bir parçasıydı. Hıristiyan azınlıkların korunmaları konusunda kolayca anlaşmaya varılabilecekti...

İnebolu görüşmelerinde dikkati çeken bir nokta da şuydu: Refet Paşa İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği'nin entrikalarını uzun uzun ve şiddetle tenkit etmişti. Doğrudan doğruya Yüksek Komiser Sir. H. Rumbold aleyhinde bir dil kullanmamıştı. Ama İngiliz Yüksek Komiserliği Birinci Drogmanı (Tercümanı) Mr. Ryan'ı ağır bir şekilde suçlamıştı. «**Mr. Ryan Türkiye'de en çok nefret edilen kimse**»ydi. «**Amaçları uğrunda hainleri ve alçakları da kullanan bir entrikacı**»ydi. Türkiye'deki İngiliz entrikalarının çoğu Mr. Ryan şebekesinin başının altından çıkmıştı. Padişahın etrafını bir hainler halkasıyla çeviren oydu. Anadolu'ya casuslar ve bozguncular sevkeden yine oydu. Hatta Mr. Ryan, General Harington'a karşı suikast hazırlatıp bunu Türkler'in üzerine yüklemeye bile kalkışmıştı. Halbuki Türkler General Harington'a saygı besliyordlardı.

İngiltere Harbiye Bakanlığı'na sunduğu raporunun sonunda Binbaşı Henry kendi görüşlerini ve telkinlerini belirtti. Onun kanaatine göre, Refet Paşa, anlattıklarında tamamen samimiydi. Türkiye'yi ezme planı iflâs etmişti. Şimdi «**yolun dönemeç noktasına**» gelinmişti. Bu dönemeci dönüp dönmek için karar verme sırası İngiltere'nindi. «**Anadolu hareketi yeni bir Türkiye yaratmış**» bulunuyordu. Bu yeni Türkiye, tabî bir ülke olmamak için sonuna kadar savaşmaya kararlıydı. İngiltere için bir tek yol vardı: Eski politikasından vazgeçmek. Aslında bu eski politika fiilen ölmüştü. Türklerle İngilizler bir araya gelip görüşmeli, neyi isteyip neyi istemediklerini tespit etmeliydiler. Ondan sonra Müttefiklerin konferansı toplanabilirdi. Ankara Hükümeti, İngiliz Büyükelçiliği aracılığıyla değil, General Harington aracılığıyla görüşmeyi tercih ediyordu.

İkinci İnebolu görüşmeleri üzerine İngiliz Binba-

şısı Henry'nin hazırladığı uzun raporun özeti buydu. Raporda, General Harington'la Refet Paşa arasında bir görüşme tasarlanması dikkati çekiyordu. Bu fikir, General Harington'un 11 kasımda İngiltere Harbiye Bakanlığı'na sunduğu teklifle aynıydı. Harington, Ankara'ya yaklaşmak için kendisinin Şile'de ya da İstanbul'da Refet Paşa ile görüşmesini telkin etmişti, ama bundan bir sonuç çıkmamıştı. İngiliz Yüksek Komiserliği Harington'un teklifini bir kenara itmiş ve ittirmişti. Yirmi gün kadar sonra Binbaşı Henry, aynı şeyleri Refet Paşa'ya söylemişti. Refet Paşa, General Harington'a yetki verilirse onunla görüşebileceğini belirtmişti. Ama böyle bir görüşme olamayacaktı.

Binbaşı Henry, Refet Paşa'yla görüştüktan sonra hemen Londra'ya döndü. Hazırladığı raporu İstanbul'daki İngiliz Komiserliği'ne göstermedi. Harbiye Bakanlığı'na sundu. Harbiye Bakanlığı kanalıyla Raporun bir örneğini alır almaz, İngiliz Dışişleri Bakanlığı, son derece sinirlendi. Lord Curzon, 12 aralıkta Fransa ve İngiltere'ye durumu haber verdi. Binbaşı Henry'nin kendi başına İnebolu'ya gitmiş olduğunu, İngiltere adına konuşma yetkisi olmadığını bildirdi. «Fransa'yla bir anlaşma yapmış ve İtalya'yla anlaşamamış olan Mustafa Kemal'in şimdi bizimle ne yapabileceğini denediği görülüyor. Müşterek hareket politikamızdan bizi saptıracak böyle bir teşebbüse elbette müsaade etmeyeceğiz» dedi (76).

17 aralık günü de Lord Curzon Paris ve Roma'ya sunuları telledi:

«Önceden tahmin ettiğim gibi Milliyetçiler'in hareketi, Majesteleri Hükümeti'ni ayrı bir anlaşma yapmaya ve Müttefiklere danışmadan önce onu (In-

(76) DBFP., I/17, p. 523, No. 482.

giltere'yi) Milliyetçiler'in şartlarına bağlanmaya hi-
 leyle kandırma çabasında toplanmaktadır. Binbaşı
 Henry, herhangi bir yetkisi olmadığını bildiği halde,
 muhtemelen teklifleri General Harington'a sunmayı
 ve mümkünse onunla Refet Paşa arasında bir bulu-
 ma hazırlamayı teklif etmiştir. Majesteleri Hükümeti,
 bu telkinleri hiç nazarı itibara almayacağını gayet
 açık olarak belirtmek niyetindedir.

«Rafet Paşa, uzun uzun İngiltere'nin Türkiye'ye
 karşı eski dostluğundan bahsetmiş, İngiliz ve Türk çı-
 karlarının iki ülke arasında en sıkı ilişki kurulmasını
 gerektirdiği üzerinde ısrar etmiştir. Mösyö Franklin -
 Bouillon'la Tuozzi de hiç şüphesiz benzer kanıtlar
 dinlemişlerdir...

«Binbaşı Henry'ye, Majesteleri Hükümeti'nin onun
 aracılık hizmetlerine ihtiyacı olmadığı ve İngiltere'yle
 Ankara Hükümeti arasında uygun haberleşme kana-
 lının İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği olduğu
 söylendi» (77).

Aynı gün İngiltere Dışişleri Bakanlığı, Harbiye
 Bakanlığı'na da sert bir yazı gönderdi. Binbaşı Henry'-
 nin müdahalesinin İngiltere Hükümeti'ni «pek rahat-
 sız ettiği», Lord Curzon'un bundan «pek ciddi olarak
 kaygılandığı» söylendi. Bundan böyle Binbaşı Henry'
 nin araya girmesine fırsat verilmemesi istendi. Ay-
 rıca General Harington'un da uyarılması rica edildi.
 Lord Curzon General Harington'un adının siyasî ya
 da diplomatik işlere karışmasını «katiyen arzu et-
 miyordu.» Müttelikler ortak bir politikayı yürütmeye
 çalışıyorlardı. Fransa'nın Ankara'daki davranışı yü-
 zünden ağır bir şekilde zaten zarara uğramış olan bu

(77) İbid., p. 526 - 527, No. 486.

politika, Harington'un şahsî davranışlarıyla tehlikeye girebilirdi (78).

Böylece Lord Curzon, Ankara'yla Londra arasında ilişki kurulması çabalarını kesinlikle önlemiş oldu. Birinci İnebolu görüşmesi sonunda ortaya çıkan Mustafa Kemal - Harington görüşmesi fikrini İngiltere Dışişleri Bakanlığı baltalamıştı. İkinci İnebolu görüşmesi sonunda ortaya atılan Refet Paşa - Harington görüşmesi fikri de yine İngiliz diplomasisi tarafından hemen öldürüldü. Bundan sonra da General Harington'un Ankara'yla Londra'nın arasına girmeye kalkışmaması kesinlikle istendi. Harington artık ta Mudanya Mütarekesi'ne kadar Ankara - Londra arasında ilişki kurulması teşebbüsüne kalkışamayacaktı. Binbaşı Henry ise 1922 yılında bir kere daha Türkiye'ye gitmek istediye de İngiliz Yüksek Komiserliği, «**yeni bir Binbaşı Henry olayına engel olmak için**» bu geziyi önledi (79).

Son Yoklama: İngiltere'yle Ankara Hükümeti arasında dostluk ilişkileri kurulması yolunda son bir yoklama, 1922 yılı başında Moskova'da yapıldı. Ankara Hükümeti'nin Moskova Büyükelçisi Ali Fuat Paşa, 1922 yılı ocak ayının ilk haftasında Moskova'daki İngiliz Ticaret Mümessili Mr. Hodgson'la görüştü. Eylül 1921'de Mr. Hodgson'la yaptığı bir özel görüşmeyi Ankara'ya bildirmiş ve Ankara'dan şimdi cevap almıştı. Belirttiğine göre, Ankara Hükümeti, Ali Fuat Paşa'yla Mr. Hodgson arasındaki «**gayri resmî haberleşme kanalını memnuniyetle karşılamış**»tı. Ankara Hükümeti ayrıca, İngiltere'yle «**dostluk ilişkileri kurmak istediğini**» bildirmişti (80).

(78) İbid., p. 527 - 529, No. 488.

(79) F.O. 371/7932/E. 5698.

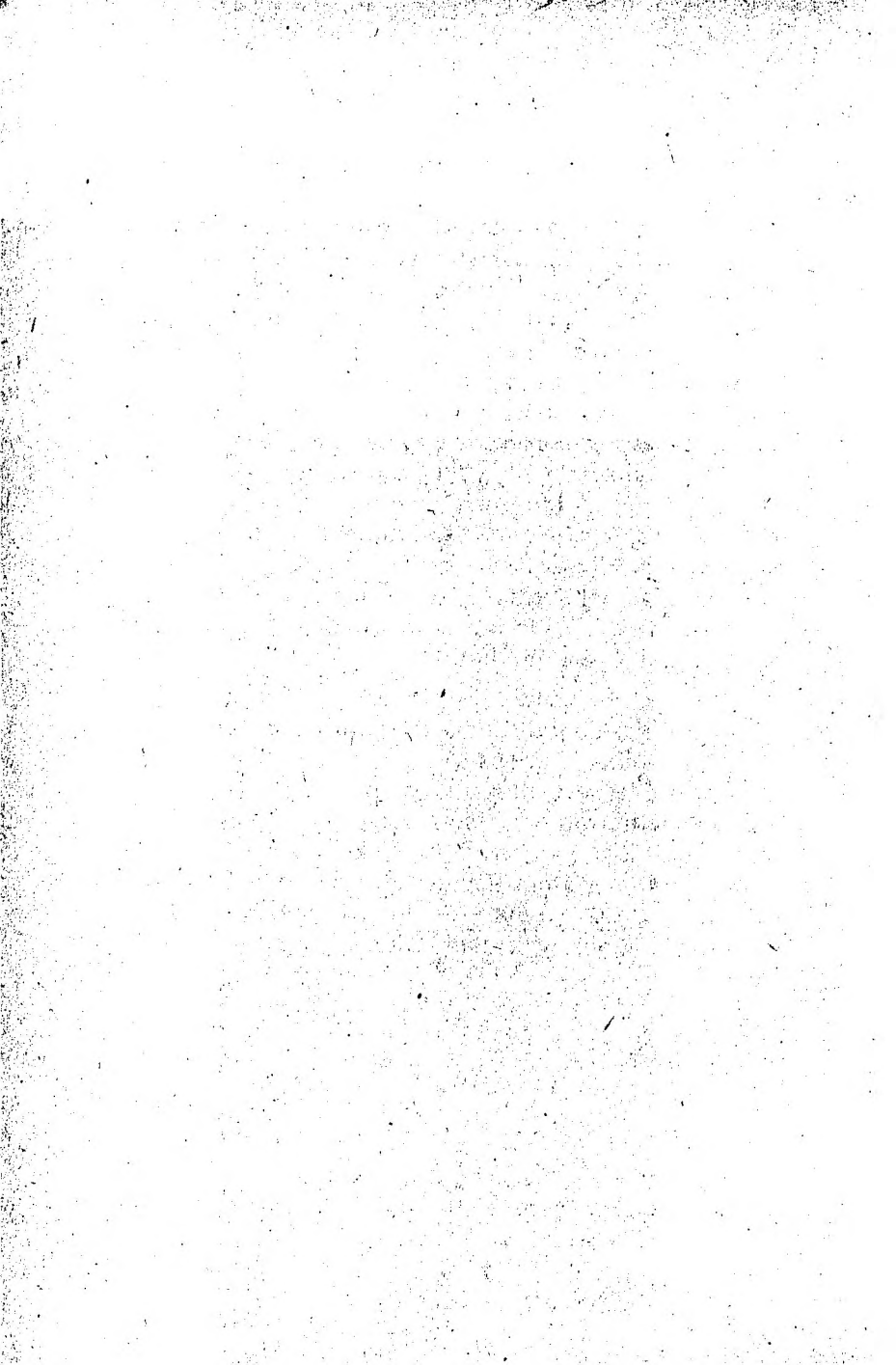
(80) F.O. 371/7853/E. 565: Hodgson'dan Curzon'a. Yazı. 9.1.1922, No. 19.

Mr. Hodgson, Ali Fuat Paşa'yla yaptığı görüşmeyi Londra'ya rapor etti. Dışişleri Bakanlığı'nda rapor üzerine şu yorum yapıldı: «İlginç bir mesaj. Ama Ankara bizimle ayrı bir anlaşma yapmayı belki hâlâ umuyor ve bir aracı olarak Mr. Hodgson'a Binbaşı Henry'den daha fazla umut bağlıyor. Milliyetçiler'in Hıristiyanlara muamelelerinin İngiliz kamuoyunda ve dolayısıyla İngiliz politikasında pek kötü etki yaptığı üzerinde Ali Fuat Paşa'nın uyarılması için Mr. Hodgson'a talimat göndermeye değmez mi?»⁽⁸¹⁾. Gerçekten Mr. Hodgson'a bu yolda talimat verildi: Ankara Hükümeti'nin İngiltere'yle dostluk ilişkileri kurmak istediğine dair Ali Fuat Paşa aracılığıyla yollanan mesajın alındığı bildirildikten sonra Hıristiyan ahalie yapılan muamelelerden şikâyet etmesi istendi. Bu şikâyetin, Mr. Hodgson'un «kendisinden» gelmiş gibi gösterilmesi de emredildi⁽⁸²⁾.

Ankara'yla Londra henüz aynı dili konuşmuyorlardı. Ankara dostluk ilişkileri kurulması mesajı yollamıştı. İngiliz mümessili bambaşka şeylerden söz edecekti. İngiltere mesaja cevap bile vermiş sayılmazdı. İngiliz diplomasisi Ankara'yla ilişki kurulması kapısını kapatıyordu. Bu yoldaki bütün denemeler, İngiliz diplomasisinin anlayışsız tutumu yüzünden boşa gitmişti. 1922 yılına girildiği zaman da Ankara Hükümeti'yle İngiltere arasında hâlâ herhangi bir ilişki yoktu.

(81) İbid. Papers submitted January 17. Minute 1.

(82) İbid. Foreign Office'den Hodgson'a. Yazı. 20.1.1922, No. 49.

V

UZUN BEKLEYİŞ
(OCAK - AĞUSTOS 1922)

«KONFERANSA DOĞRU»

1922 yılı yeni bir konferans hazırlığıyla başladı. Ağustos ayına kadar uzun bir bekleyişle geçti. Aslında bu, bir yıl kadar süren bir bekleyişti. Sakarya Zaferi'nden sonra Anadolu'da toprak susmuş, konuşma sırası diplomatlara gelmişti. 1921 yılının son üç ayı bocalamalarla geçirilmişti. Müttefikler ve özellikle İngiltere, yeni bir barış konferansına gitmeye he-men karar verememişlerdi. Türk zaferinin yarattığı ilk şok, yavaş yavaş unutturulmak, geçiştirilmek istenmişti. Arkasından Ankara Anlaşması'yle Müttefik cephede yaratılan «gedik», iyi kötü onarılmıştı. Müttefiklerden İtalya'nın Fransa örneğini izleyip Ankara'yla anlaşmaya gitmemesine dikkat edilmişti. İngiltere'nin de Ankara'yla anlaşması yolundaki denemeler savuşturulmuştu. Lord Curzon, zayıf da olsa Müttefik cepheyi ayakta tutmaya önem vermişti. İngiltere Dışişleri Bakanı, Sakarya Zaferi'nden üç

ay kadar sonra yeni bir konferans hazırlığına karar verebildi. 19 aralık 1921 günü bu konuda İngiliz Kabinesi'ne bir muhtıra sundu (1). Muhtıra, «Sèvres Antlaşması'nın Revizyonu İçin Paris'te Yapılması Dü-
şünülen Toplantı» başlığını taşıyordu. Gizliydi. İngiliz diplomatik belgeleri arasında yayımlanmamıştır. Lord Curzon, Müttefiklerle Türkiye arasında barış imzalanması için şimdiye kadar üç deneme yapıldığını belirtiyor ve bu denemeleri kısaca gözden geçiriyordu: Birinci deneme Sèvres Antlaşması'ydı, ağustos 1920'de imzalamıştı ama, onaylanmamıştı. Lord Curzon bunu şimdi «fiilen ölü» (virtually dead) diye adlandırıyor. İkinci deneme mart 1921'de toplanan Londra Konferansı'ydı. Bu konferans tekliflerini de hem Türkiye, hem Yunanistan reddetmişlerdi. Üçüncü deneme de haziran 1921'de yapılmıştı. Yunanistan'a arabuluculuk teklif edilmişti, ama Yunanistan bunu reddederek genel bir taarruza geçmişti. Şimdi, barış için dördüncü bir deneme yapılacaktı. Müttefikler artık **«yeni bir başarısızlığa tahammül edemezlerdi.»** Fransa'nın Ankara'yla anlaşması ve Kemalistlerin **«artan dikbaşlılığı»** güçlük yaratacak görünmekle beraber, bazı emareler elverişli sayılabilirdi. Şöyle ki: İtalya İngiltere'nin yanında yer almıştı. Franklin-Bouillon **«davalaverası»** Fransa'da ve İngiltere'de **«tiksimti»** yarattığından Müttefikler arasında birlik sağlanabilmişti. Yunanlılar, **«Anadolu ihtiraslarının gerçekleşmeyeceğinin bilincine varmışlardı.»** Türkler de **«savaştan yorulmuş ve barış istiyor»** görünüyorlardı.

Bu durumda **«yeni bir program»** gerekiyordu. Bu yeni barış programı, **«şartları bakımından Türkler için»**

(1) F.O. 371/6480/E. 13991: «Proposed Meeting at Paris for Revision of Treaty of Sèvres», Memorandum by C. of (Lord Curzon). Confidential. Printed for the Cabinet.

✓ **daha liberal**», fakat aynı zamanda «**Yunanlıların kabul edebilecekleri**» bir program olacaktı. Müttefikler bu programı empoze edeceklerdi. İngiliz Kabinesi uygun bulursa program, Fransa ve İtalya'ya sunulacaktı. Lord Curzon'un düşündüğüne göre, iki safhalı bir yol izlenecekti. Önce üç Müttefik Devletin Dışişleri Bakanları Paris'te toplanıp yeni barış projesinin hükümlerini ve bunların nasıl uygulanacağını tespit edeceklerdi. Arkasından Yüksek Konsey toplanıp yeni barış şartlarını Türkiye'yle Yunanistan'a sunacaktı. Son Konferans yeri İstanbul olacaktı ve buna Mustafa Kemal de şahsen katılacaktı. Ama Lord Curzon, barışın İstanbul Hükümeti'yle yapılmasını öngörüyordu. Mustafa Kemal, Ankara - İstanbul karması tek Türk delegasyonu içinde yer alacaktı.

Yeni şartları Yunanistan reddetmeye kalkışırsa Müttefikler «**endirek baskı**» yollarını kullanıp şartları kabul ettireceklerdi. Reddeden Türkiye olursa, daha sıkı müeyyideler uygulanacaktı: Akdeniz ve Karadeniz limanları abluka altına alınacak, İstanbul'daki işgal sertleştirilecek, Yunanistan'a her türlü aktif yardım yapılacak, Müttefik subayları da Yunan ordusunda bulunacaktı. Bu baskı tedbirleri «**bahara kadar Mustafa Kemal'e boyun eğdirebilir**» diye tahmin ediliyordu. Hem Yunanistan, hem Türkiye birden yeni barış şartlarını reddederlerse, o zaman Müttefikler ✓ **Türk - Yunan savaşına «seyirci kalacaklardı»** (to hold the ring) (2).

✓ Lord Curzon'un yeni barış programı 21 aralık günü İngiliz Kabinesi'nce onaylandı. 30 aralıkta Lord Curzon, yeni programını uzun bir muhtıra şeklinde

(2) İbid.

İtalya ve Fransa'ya sundu (3). İngiltere'nin Sèvres Antlaşması'nda yapılmasını teklif ettiği değişiklikler, özetle şöyleydi:

İzmir Bölgesi: Yunanistan'a verilmeyecek, prensip itibariyle Türkiye'nin egemenliği altında kalacaktı. Ama, bu bölge için «**Saar havzası**» gibi milletlerarası bir idare biçimi kabul edilecekti: Milletler Cemiyeti tarafından tayin edilen beş kişilik bir Komisyon, bölgenin idaresinden sorumlu olacaktı. Komisyon Başkanı tercihan Amerikalı, üyelerden ikisi Türk, ikisi Yunanlı olacaktı. **İzmir bölgesi on beş yıl bu Komisyon tarafından yönetildikten sonra plebisit yapılacak, bölge halkı kendi kaderini tayin edecekti.** Bu arada Türk bayrağı kalacak, bölge ahalisi Türk vatan-daşı sayılacaktı. Türkiye Barış Antlaşması'nı onayladıktan sonra Anadolu'daki Yunan ordusu çekilecekti.

Batı Trakya Yunanistan'da kalacaktı.

Doğu Trakya da Yunanistan'da kalacaktı. Yalnız, sınır Türkiye lehine biraz değiştirilecekti. Sèvres Antlaşması'yle Çatalca yakınından geçeceği öngörülen Türk - Yunan sınırı biraz batıya alınacaktı. **Yeni sınır, Midye'nin güneyinden başlayıp Tekirdağ'ın doğusunda bitecekti.** Edirne, Kırklareli, Tekirdağ'la Gelibolu yarımadası Yunanistan'da kalacaktı.

İstanbul, Boğazlar ve Silahtan Arınmış Bölge: Yeni Barış Antlaşması'nı Türkiye imzalayıp onaylayınca Müttefik kuvvetleri İstanbul'u boşaltacaklardı. Boğazlar üzerindeki Müttefiklerin müdahale ve kontrolleri hafifletilecekti. **Boğazları kontrol için kurulması**

(3) Ekleriyle birlikte İngiliz muhtırasının metni için bkz. F.O. 406/48, p. 123 - 137, No. 59 ve DBFP. I/17, p. 535 - 556, No. 496.

SAKARYA'DAN İZMİR'E

öngörülen Boğazlar Komisyonu üyeleri Milletler Cemiyeti tarafından tayin edilecekti. Komisyonun yönetimi de Milletler Cemiyeti'ne verilecekti. Boğazların iki yakasındaki silahtan arınmış bölgenin sınırları biraz daraltılacak, Müttefik garnizonlar İstanbul'dan Çanakkale ve Gelibolu'ya çekileceklerdi.

Ermenistan: Sèvres Antlaşması'nın Ermenistan'la ilgili hükümlerini aynen uygulamaya artık imkân kalmamıştı. Bununla beraber, Ermeni isteklerini tatmin için Barış Antlaşması'na yeni hükümler konacaktı. Adana vilâyetinin tamamıyla Anteb'i de içine alacak Maraş sancağını kapsayan Kilikya bölgesine «özel bir rejim» tanınacaktı. Bu yeni rejim, 1861 yılında Lübnan'a verilen statü biçiminde olacaktı. Bölgenin başında tercihan Fransız bir genel Vali v olunacaktı ve genel Valiyi Milletler Cemiyeti seçecekti.

Azınlıklar: Sèvres Antlaşması'nın etnik azınlıklara ilişkin hükümleri hafifletilmeyecek, tersine şiddetlendirilecekti. Sèvres hükümleri yeni Barış Antlaşması'na aynen koyulduktan sonra, bunların uygulanmasını denetleyecek bir «Milletler Cemiyeti Azınlıklar Yüksek Komiserliği» kurulacaktı. Azınlıklar Yüksek Komiseri İstanbul'da oturacak, azınlıklarla ilgili hükümlerin uygulanıp uygulanmadıklarını kontrol için Türkiye'nin çeşitli bölgelerine yetkili delegeler gönderecekti.

Mali Hükümler: Sèvres Antlaşması'nın mali hükümlerinde hem Türkiye'nin hassasiyetini hem de Müttefiklerin çıkarlarını gözönünde tutacak şekilde değişiklikler yapılabilecekti. Ama İngiltere, bu konuda önce Fransa'nın görüşünü öğrenmeyi tercih ediyordu.

Askeri Hükümler: Askerî alandaki Sèvres Antlaşması hükümlerinde de bazı değişiklikler yapılabilecekti.

Diğer Hükümler: Sèvres Antlaşması'nın adli, iktisadi vs. hükümlerinde de bazı değişiklikler yapılabilecekti (4).

Türkiye'yle yapılması düşünülen yeni Barış Antlaşması için İngiltere'nin Fransa'ya ve İtalya'ya sunduğu teklifler, özetle bunlardı. Burada en önemli yenilik, Yunan orduları Türkiye'den çekilmelerinin öngörülmesi, Trakya sınırının Çatalca'dan Çorlu'ya çekilmesi ve İzmir bölgesinin Türkiye'de kalacağını prensip itibariyle kabul edilmesiydi. Bu konular, Türkiye gibi Yunanistan'ı da birinci derecede ilgilendiren konulardı. İngiltere, görüşlerini Müttefiklere bildirdikten sonra Yunanistan'a da bildirip kabul etmek lüzumunu duydu.

12 ocak 1922 günü İngiltere ve Yunanistan Başbakanları'yle Dışişleri Bakanları Cannes şehrinde toplandılar. İngiliz Başbakanı Lloyd George, Doğu sorununun yeniden Müttefikler arasında görüşüleceğini haber verdikten sonra, özetle şu açıklamayı yaptı: Yapılacak görüşmelerde Yunanistan'ı doğrudan doğruya ilgilendiren iki konu vardı. Biri İzmir, diğeri Trakya'nın doğu sınırı konularıydı. İzmir'den Yunan orduları çekilmedikçe barış yapılamayacaktı. Trakya'nın doğu sınırı da 80 mil kadar batıya çekilecekti. Bu da İstanbul'un güvenliği bakımından gerekli görülmüyordu. Bunlar İngiltere'nin teklifleriydi. İngiltere, «Yunanistan'a yardım için elinden geleni azamisini yapıyordu» ve bu teklifleri kabul ettirmek için de bütün çabayı harcayacaktı. Yunan Başbakanı Gounaris,

(4) İbid.

Yunan ordusunun şimdiki yerinde tutunabileceğini, **«fakat yabancı yardımı olmaksızın»** Türklere barışı kabul ettiremeyeceğini, **«bir karara ulaşamayacağını»** açıkladı. Lloyd George, Yunan ordusunun yeniden taarruza geçmesini beklemek **«ondan çok şey ummak olur»** diye cevap verdi. İngiltere'nin son tekliflerinin **«Yunanistan'a kazandırabileceğinin azamisi»** olduğunu belirtti. Yunan Başbakanı, **«kendisini tamamiyle Lord Curzon'un eline bırakmaya»**, yani İngiliz tekliflerine razı oldu. Lloyd George, Yunan Başbakanı'nı teslimi etmek istercesine, Barış Antlaşması'yle Yunanistan'ın **«pek geniş yeni topraklar»** kazanacağını ve **«istikbalin Yunanistan'dan yana olduğunu»** söyledi. Cannes görüşmeleri böylece sona erdi (5).

Yunanistan, yeni bir taarruza geçemeyeceğinin bilincine varmıştı. İngiliz tekliflerini kabul etmekten başka çaresi yoktu. Bundan sonra İngiliz diplomasisine bel bağlıyordu. Lord Curzon, Yunanistan'ın silahla kazanamayacağı yerleri, diplomasi yoluyla ona kazandırmaya çalışacaktı. Yunanistan'ın avukatlığını Lord Curzon üzerine almış oluyordu. Cannes görüşmeleri, Türk basınında tepkiyle karşılanmıştı. Ankara'da çıkan **«Yeni Gün»** gazetesinde Yunus Nadi, Yakın Doğu'da kan dökülmesinin asıl suçlularının böyle konferanslar toplayanlar olduğunu yazmış ve Lloyd George ile Lord Curzon'u şiddetle suçlamıştı. **«Giresun»** gazetesinde Bekir Sükûti, Trabzon'da çıkan **«İstikbal»** gazetesinde Faik Ahmet Beyler de aynı şekilde Cannes konferansını ve İngiltere'yi sert dille suçlamışlardı (6).

Yunan Devlet adamlarıyla görüştükten dört gün

(5) Cannes görüşmeleri tutanağı için bkz. F.O. 371/7853/E. 745 ve DBFP. 1/17, p. 572 - 573, No. 504.

(6) F.O. 371/7855/E. 1910.

sonra, 16 ocak günü Lord Curzon, Paris'te Fransa Başbakanı ve Dışişleri Bakanı M. Poincaré'yle de bir görüşme yaptı. M. Poincaré, 12 ocakta istifa eden M. Briand'ın yerine, 15 ocakta kabineyi kurmuştu. Henüz ayrıntılı görüşmelere girişemeyeceğini, İngiliz tekliflerine yazılı olarak cevap vereceklerini bildirdi. Lord Curzon, Sèvres Antlaşması'nı değiştirmek için tasarladığı metodu anlattı. Müttefik Dışişleri Bakanları'nın bir an önce toplanmaları gerektiğini, yoksa bahar aylarında Türk - Yunan çarpışmalarının yeniden başlayabileceğini söyledi ve toplantı tarihi olarak 31 ocak gününü teklif etti. M. Poincaré bu konuda kesin söz vermedi. İngiliz tekliflerine çeşitli itirazları olacağını, bu arada Yunanistan'ı korumak için Türkiye'ye karşı baskı tedbirleri alınmasına Fransa'nın razı olamayacağını açıkladı (7). Sèvres Antlaşması'nı değiştirme konusunda Fransa'yla İngiltere arasında görüş ayrılıkları olacağı anlaşılmıştı, ama ayrılıkların hangi noktalarda toplanacağı henüz belli değildi.

Fransa'nın Görüşleri: On gün kadar sonra belli oldu. 27 ocak günü, Londra'daki Fransız Büyükelçisi aracılığıyla İngiltere'nin tekliflerine yazılı cevap verildi. Fransız görüşü ya da karşı teklifleri, genel nitelikte bir notayla, İngiltere'nin görüşlerine ayrıntılı cevap veren bir muhtırada toplanmıştı (8). Notada, özetle şunlar belirtiliyordu: İngiliz muhtırası Yunanlıların tutumunu göz önünde tuttuğu halde Fransız muhtırası Türklerin tutumuna yer veriyordu. Fransa, Barış şartlarını kabul ettirebilmek için Türklere karşı baskı

(7) Lord Curzon - Poincaré görüşmesinin tutanağı için bkz. F.O. 371/7853/E. 692 ve DBFP. 1/17, p. 576 - 582, No. 508.

(8) Fransız notası ile muhtırasının metni için bkz. F.O. 406/49, p. 51 - 56, No. 13 ve eki.

tedbirleri alınmasına razı değildi. Sèvres Antlaşması'nın hazırlandığı zamanla şimdiki zaman arasında fark vardı. Yunanistan'ın başında şimdi Almanlarla işbirliği yapmış bir Kral'la Bakanlar vardı. Artık Yunanistan bir müttefik değildi. Yunan ordusu Anadolu'da Türklere karşı iki defa yenilmişti. Ankara Hükümeti ve Mustafa Kemal ordusu kuvvetlenmişti. Çarpışmalar yeniden başlarsa «nazik bir durum» ortaya çıkacaktı. Barış yapılması «acil bir zaruret»ti. mart 1921'de Sèvres Antlaşması'nda yapılan değişiklikler artık kâfi değildi. O tarihten beri Yunanistan ağır bir askerî başarısızlığa uğramış ve iki vahim siyasî hata işlemişti. Bunun yükünü çekmeleri gerekirdi.

Fransız notasında açıklanan genel görüşler bunlardı. «**Sèvres Antlaşması'nın Revizyonu Üzerine Teklifler**» başlığını taşıyan Fransız muhtırasında da teker teker çeşitli konular ele alınıp açıklanıyor ve yeni teklifler ileri sürülüyordu. Şöyle ki:

İzmir, kesinlikle Türkiye'ye geri verilmeli ve Yunan ordusu buradan çekilmeliydi. Yalnız İzmir belediye teşkilâtı, İskenderun'daki gibi özel bir statüde olabilirdi. Batı Trakya sorununu yeniden açmaya lüzum yoktu, burası Yunanistan'da kalacaktı. Doğu Trakya'nınsa, önemli kısımlarının Türklere geri verilmesi gerekliydi. Trakya'da yeni Türk - Yunan sınırı, Tunca'dan Edirne'ye, oradan Meriç ve Kuleli Burgaz'a ve Tekirdağ yanında Marmara denizine uzanan bir sınır olacaktı. Yani Gelibolu yarımadası Yunanistan'da, Doğu Trakya'nın öteki bölgeleri Türkiye'de kalacaktı. Boğazlar bölgesinin silahtan arındırılmasını ve Anadolu yakasında Müttefik askerleri bulunmasını Türkler kabul etmezlerdi. Boğazlar konusuna Milletler Cemiyeti'nin müdahalesi Türkiye'nin bu Cemiyet'e alınmasına bağlanmalıydı. Ermeni sorununu yeniden açmaya lü-

zum yoktu. Fransa, Kilikya'da Ermenilere muhtariyet verilmesi fikrine karşıydı. Azınlıklara ilişkin Sèvres Antlaşması hükümlerine Türkiye'nin kabul edebileceği bir şekil verilmeliydi. Üçlü Anlaşma konusunda İtalya görüşünün bilinmesine ihtiyaç vardı. Sèvres Antlaşması'nın Malî Komisyon'la ilgili hükümlerinde de değişiklikler yapılması lazımdı. Askerî hükümlerin yeni baştan gözden geçirilmeleri gerekiyordu. Sèvres Antlaşması'nda başka değişiklikler de yapılmalıydı. Değişiklikler arasında Kapitülasyonların kaldırılması da yer almalıydı (9).

Fransız muhtırası, madde madde İngiliz muhtırasına cevap veriyordu. Yine 27 ocak günü İtalya da cevabını bildirdi. İtalya, Sèvres Antlaşması'nda yapılacak değişikliklerin teker teker hepsine değil, yalnız bir tanesine değiniyordu. İtalya'nın en çok üzerinde durduğu bir tek ana konu vardı: Üçlü Anlaşma konusu. Türkiye'yi iktisadî nüfuz bölgelerine ayıran ve İtalya'ya geniş bir nüfuz bölgesi tanıyan bu anlaşma, İtalyan çıkarları bakımından son derece önemli sayılıyordu. İtalyan muhtırası Üçlü Anlaşma'yla kazanılan hakların bir savunması niteliğindeydi (10).

İngiltere, Fransız muhtırasını alır almaz epeyce şaşırıp telâşlandı. İlk iş olarak, yapılması düşünülen Müttefik Dışişleri Bakanları Konferansı'nı geri erteledi. M. Poincaré, Konferans'ın 1 şubatta toplanabileceğini bildirmişti ve Lord Curzon o tarihte Paris'te bulunmak için hazırlık yapıyordu. Curzon Fransız muhtırasını alınca hemen İngiliz Kabinesi'ne haber verdi ve Konferans gününü erteleyeceğini bildirdi. Kabine bu kararı onayladı (11). Arkasından, Konferan-

(9) İbid.

(10) İtalyan muhtırası için bkz. F.O. 406/49, p. 70 - 74, No. 21/1.

(11) F.O. 371/7854: Cabinet 6 (22).

ın 9 şubata erteleneceği Paris'e de bildirildi (12). Bundan sonra Lord Curzon 30 ocak günü Fransa'ya sert bir cevap verdi. İngiltere'nin Yunanistan'ın avukatlığını yapmadığını, tersine Fransa'nın «en aşırı Türk isteklerini» savunduğunu ileri sürdü. Türkiye'ye karşı zorlama tedbirleri alınmasını uzun uzun savundu. Türkiye'nin bir «düşman», Yunanistan'ın ise eski bir müttefik olduğunu hatırlattı. Müttefikler arasında önceden bir görüş birliğine varılmazsa konferanstan bir sonuç çıkmayacağını söyledi (13).

M. Poincaré, 2 şubatta Lord Curzon'a karşılık verdi. Konferans tarihinin 9 şubata ertelenmesini uygun bulduğunu bildirdi. Kendisinin (M. Poincaré'nin) «Türklerin avukatı olmadığını», barış için çalıştığını açıkladı. Fransız Başbakanı, özetle şu fikirleri ileri sürüyordu: Fransa, Türklerin de kabul edecekleri değişiklikleri belirtmek istemişti. Ama İngiliz görüşlerini tümüyle reddetmiş değildi. İngiliz ve Fransız muhtıraları karşılaştırılınca, bu durum daha açık görülüyordu. Fransa Türklere karşı zorlayıcı tedbirlere gidilmesine razı değildi, çünkü bu tedbirler yeterli olamayacaktı. M. Poincaré bu konuda Mareşal Föch'un da görüşünü almıştı. Mareşal'in vardığı sonuç kaygı vericiydi. Türkler savaşla Yunanlıları Anadolu'dan atarlarsa, İngiliz ve Fransız İmparatorluk'ları için de tehlike baş gösterebilecekti. Bu bakımdan Fransa, bir an önce Konferans'ın toplanmasını gerekli görüyordu (14). Fransa'nın bu cevabı yumuşaktı. İngiltere'nin kızgınlığını gidermeye çalışıyor gibiydi.

(12) DBFP. 1/17, p. 586, No. 514.

(13) F.O. 406/49, p. 56 - 60, No. 14 ve DBFP. 1/17, p. 587 - 592, No. 515.

(14) F.O. 406/49, p. 75 - 77, No. 23/1. ve DBFP. 1/17, p. 599 - 602, No. 519/1.

M. Poincaré'nin notasına, Mareşal Foch'un 1 şubat 1922 tarihli uzun bir notu da eklenmişti. Mareşal, Barış Antlaşması'nın silah zoruyla Türklere kabul ettirilemeyeceğini uzun uzun anlattıktan sonra şu sonuca varmıştı:

«Müttefiklerin Ankara Hükümeti'ne karşı askeri zorlama harekâtına girişmeleri imkânsız, abluka harekâtı işi işlemeyecek görünmektedir.

«Türk milliyetçiliğine zarar verecek, yani Türk nüfusunun yaşadığı topraklara dokunacak şartlar empoze etmek, tabii bir sonuç olarak Milliyetçi Hükümet'in ayaklanmasını uzatmak suretiyle Müttefiklerin güçsüzlüğünü ortaya çıkarmak ve hatta onların Anadolu'da şimdiki mevkilerine zarar vermek tehlikesini yaratacaktır.

«Özellikle Fransa ve İngiltere, Orta - Doğu'da askeri ve siyasi böyle bir başarısızlığı büyük tehlikesiz göze alamazlar. Böyle bir başarısızlığın mahalli ve Avrupa ölçüsündeki sonuçları yanında, onların Koloni İmparatorlukları'nda da uzun yankıları olacaktır. Türk milliyetçiliğinin Müttefiklere karşı açık bir başarısı, Arap Kralıklarında ve Hindistan'daki Müslümanlar arasında dini fanatizmi, onunla birlikte de bağımsızlık fikrini uyandırıp alevlendirecek ve gelişmeleri (şimdiden) kestirilemeyecek ayaklanma hareketleri yaratacaktır.

«Gelecek müzakerelerde Müttefiklerin ilham alacakları askeri düşünceler işte bunlardır, gibi görünüyor» (15)

Fransa, Ankara Hükümeti'ne karşı zorlama tedbirleri alınmasını istemiyordu. Bu fikre kesinlikle kar-

(15) F.O. 406/49, p. 79 - 80, No. 23/2, DBFP. I/17, p. 606 - 607, No. 519/1.

şydı. İngiltere'ye Mustafa Kemal'e karşı zorlama tedbirleri alınmasını gerekli görüyordu. İngiliz diplomatları, Mustafa Kemal'e karşı ne gibi zorlama tedbirleri alınabileceğini enine boyuna araştırıyorlardı. 1922 yılı ocak ve şubat aylarında zorlama tedbirleri konusunda uzun uzun çalışmalar yapılmıştı. İngiliz diplomasisi, yapılacak Barış Antlaşması'nın kendisi kadar, bunu Mustafa Kemal'e empoze etmek için kullanılacak baskı tedbirleri üzerinde de kafa yormuştu. Akla gelebilecek bütün tedbirler düşünülmüş ve kâğıda da dökülmüştü. Bir yandan konferans hazırlığı yapılıyor, öte yandan da baskı tedbirleri hazırlanıyordu. İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği ve özellikle bu Komiserlik'te Başdrogman olan Mr. Ryan, üst üste baskı tedbirleri teklif ediyorlardı. Refet Paşa'nın haklı olarak **«Türkiye'de en çok nefret edilen kişi»** olarak adlandırdığı ve Türkiye'deki İngilizler içinde bir numaralı entrikacı olarak bilinen Mr. Ryan, yalnız şubat ayı içinde baskı tedbirleri konusunda üç ayrı muhtıra hazırlayıp İngiliz Dışişlerine sunmuştu. İngiliz Dışişleri de Yüksek Komiserliğin ve Mr. Ryan'ın tekliflerini kabul ettikten başka, ayrıca yeni baskı tedbirleri düşünüyordu.

Barış Konferansı hazırlıkları başladığı günlerde İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir H. Rumbold hemen tedbir tekliflerinde bulunmaya başladı. 15 ocak tarihli bir şifre telgrafında, Mustafa Kemal'in Millî Misak'tan aşağısına razı olmayacağını bildirdi ve aklına gelen bir fikri telkin etti: Yeni barış şartları Sultan'a teklif edilmeliydi. Şartları kabul eden Sultan, Türkiye'ye bir çağrıda bulunmalı ve milleti kendine çekmeliydi. Böylelikle Millî Misak'tan başka şartları kabul etmeyen Kemalistler azınlıkta bırakılıp defedilmiş olurdu. Sir Rumbold'un deyimiyle **«Şovenizm defedilmiş»** olurdu. Ve İngiliz Yüksek Ko-

miseri, bunun başarılı olabileceğini de umuyordu (16). Birkaç gün sonra İngiliz Yüksek Komiserliği'nin aklına bir başka fikir geldi: Mustafa Kemal'e karşı Anadolu'da «**güçlü bir muhalefet**» vardı. Muhaliflerin içinde en kuvvetlisi de eski İttihatçılardı. Bunların Müttefiklerle ne derece uyuşacakları şüpheliydi, ama Sultan'ın otoritesini yeniden kuvvetlendirecekleri şüphesizdi. Sultan'ın otoritesi kuvvetlenince de Mustafa Kemal'in otoritesi çökertilmiş olacaktı. Böylece Türkiye'ye yeni barış şartları kabul ettirilebilecekti (17). Her iki telkin ya da teklif, Mustafa Kemal'in devrilebileceği faraziyesine dayanıyordu. İngilizler Sakarya Zaferi'nden önceki günlerde de Mustafa Kemal'i devirebilmeyi tasarlamışlardı. İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği, Sakarya Zaferi'nin «**soğuk gerçekler**»ini unutmuşa benziyor ve hâlâ Mustafa Kemal'i devirebilmeyi hayal ediyordu. Birinci fikre göre, Barış Antlaşması'nı kabul ettikten sonra Sultan'a bir bildiri yayınlatılacaktı ve bu bildiri üzerine de Anadolu halkı Mustafa Kemal'i başından atacaktı. Böylece İngilizlerin hayali gerçekleşecek ve istedikleri barış şartları Türkiye'ye kabul ettirilecekti. İkinci fikirde ise İttihatçılardan medet umulacaktı. Onlar Saltanat'a bağlıydılar, Sultan'ın otoritesini yeniden dirilteceklerdi ve dolayısıyla Mustafa Kemal silinmiş olacaktı. Bu durumda da yine istenilen barış şartları Türkiye'ye empoze edilebilecekti.

24 ocak günü Sir H. Rumbold, Barış Konferansı konusunda Sadrazam'la bir görüşme yapmıştı. Bu görüşmede Sadrazam, «**Türkiye için âdil**» bir Barış Antlaşması teklif edilirse bunu hemen kabul edebileceklerini söylemişti. Böyle bir Antlaşma Anadolu halkı-

(16) F.O. 371/7853/E. 589 ve DBFP. I/17, p. 574 - 575, No. 506.

(17) F.O. 406/49, p. 68 - 69, No. 20.

nın büyük çoğunluğu tarafından sevinçle karşılanacaktı. Sadrazam'ın Antlaşma'yı Anadolu'ya kabul ettirme imkânları vardı. Kendi deyimiyle «**Mustafa Kemal yola gelmezse o ve müfritler tecrit edileceklerdi**» (18).

6 şubatta İngiliz Dışişleri Bakanlığı «**Türkiye'ye karşı baskı tedbirleri**» konusunda uzun bir muhtıra hazırlandı. Hazırlanacak Barış Antlaşması'nı Kemalistlere kabul ettirebilmek için başlıca şu baskı tedbirleri düşünülüyordu: (1) Malî ve iktisadî bakımdan Türkiye'nin abluka altına alınması, (2) Yunanistan'a malî ve askerî yardım yapılması, (3) Yeni Antlaşmanın Türkiye'ye karşı daha da şiddetlendirilmesi: Trakya, İzmir, Boğazlar vs. gibi konularda Türkiye'ye tanınan tavizlerin kaldırılması ve hatta Doğu Trakya'yla İstanbul'un Türkiye'den koparılması... (4) İstanbul ve Ankara Hükümetleri'nin birbirlerinden koparılması: Antlaşmanın Sultan'la imzalanması ve Mustafa Kemal'in azınlıkta bırakılması, (5) Bazı Türk topraklarının doğrudan doğruya Müttefikler tarafından kesin olarak ilhak edilmesi... Bu noktalar teker teker incelendikten sonra muhtıra şu sonuçlara varıyordu: Rusya kesin olarak Türkiye'den koparılmazsa bu tedbirler «**palyatif**» olarak kalabilirdi. Yalnız Türkiye'ye «**cömertçe tavizler**» verildikten, bunları kabul ettirmek için Müttefiklerin hep birlikte baskı tedbirlerine gidecekleri belirtildikten ve Türkiye'ye karşı Yunanistan'a yardım edildikten sonra «**Mustafa Kemal'in boyun eğmesi**» umulabilirdi (19).

İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın nispeten alt kade-

(18) F.O. 371/7854/E. 996: Rumbold'dan Curzon'a. Şifre. 26.1.1922 No. 55.

(19) F.O. 406/49, p. 86 - 89, No. 26 ve DBFP. 1/17, p. 612 - 615. No. 524.

melerinde hazırlanan bu muhtıra üzerine, Bakan Yardımcılığı seviyesinde bir başka not daha hazırlanmıştı. Lord Curzon'un Daimî Yardımcısı Sir E. Crowe'un da kabul ettiği bu «yüksek seviyeli» notta «Milliyetçiler üzerine baskı yapmanın en iyi yolu bugünkü çıkmaz durumu devam ettirmektir» deniyordu. Mustafa Kemal'in «taarruza geçemeyeceği» ve «zamanın Mustafa Kemal'in aleyhinde olduğu» inancına, daha doğrusu hayaline dayanan bu yüksek seviyeli İngiliz tedbirinden Foreign Office şunları umuyordu: Anadolu'daki «çıkmaz durum» sürüp giderken, malî yardımla desteklenecek Yunan orduları cephede tutunmaya devam edeceklerdi. Mustafa Kemal'in malî durumu ise günden güne kötüye gidecekti. «Mustafa Kemal diktatörlüğüne karşı» muhalefet artacaktı. Mustafa Kemal'in kuvveti çözülecekti. Sonunda Mustafa Kemal'in gücü büsbütün çökecekti. Bu arada belki Rusya da Türkiye'den koparılacaktı... (20).

İngiltere'nin yeni bir «barış taarruzuna» geçtiği günlerde İngiliz diplomasisinin başları tarafından Anadolu'daki «çıkmaz durumu devam ettirmek» tedbirine bir nokta koymak gerek. Mustafa Kemal'e karşı bu «en iyi» çare olarak görülüyordu. Buna bakarak, İngiltere'nin Anadolu'da gerçekten bir barış yapılmasını isteyip istemediği haklı olarak sorulabilirdi. Aslında İngiltere, kendi istediği şartlarla bir barış empoze etmek istiyordu. Londra'nın diktası olacak böyle bir barış kabul ettirilemeyince de Mustafa Kemal'i devirme yollarını düşünüyordu. Konferans'a gidildiği günlerde, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda «yeni» barış şartları üzerine yapılan çalışmalar, Mustafa Kemal'i devirmek için yapılan çalışmalardan daha azdı.

(20) F.O. 371/7855/E. 1304: Foreign Office Minute, Feb. 6, 1922.

Yeni barış tasarısı üzerine yapılan çalışmalar hemen hemen yalnız, Fransa'ya sunulmuş olan 30 aralık 1921 tarihli muhtıradan ibaretti. Mustafa Kemal'i devirmek hedefini güden İngiliz belgelerinin sayısı ise dokuz, ondan fazlaydı.

7 şubat günü İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği'nin Baş Tercümanı Mr. Andrew Ryan da uzun bir muhtıra hazırladı. İngiliz Dış politika belgeleri arasında Mr. Ryan'ın 9 ve 17 şubat tarihlerinde hazırladığı iki muhtıra 1970 yılında yayımlandığı halde, 7 şubat tarihli muhtıra nedense yayımlanmamıştır. Oysa, asıl dikkate değer olan belge buydu. Çünkü bu muhtırada doğrudan doğruya Mustafa Kemal'i devirme tedbirleri teklif ediliyordu. Mr. Ryan, İngiltere'yi, Mustafa Kemal'in savunduğu «**Millî Misak'a teslim olmak**»la Mustafa Kemal'i devirmek şıklarından birini seçmek durumu karşısında görüyordu. İngiliz diplomasisi «**teslim olmayı**» onuruna yediremeyeceğine göre, elbette ikinci şıkkı seçecekti. Ve Mr. Ryan, kendi deyimiyle, «**Mustafa Kemal'le müfritlerin yok edilmesi**» şıkkını genişletip İngiliz Dışişleri'ne sunuyordu. Buna göre Mustafa Kemal, dışarıdan Müttefiklerin askerî kuvvetiyle değil, içeriden Saltanatın gücüyle devrilebilecekti. Bunun için «**makul**» bir Barış Antlaşması yapıp Sultana imzalatılacaktı. Onun üzerine Sultan, Milliyetçiler'in bir kısmını kendisine çekebilecek ve otoritesini yeniden kurabilecekti. Arkadan da Müttefiklerce desteklenecekti. Müttefikler, «**Türk halkının millî emellerini tatmin arzusunda**» görünecekler, Sèvres Antlaşması'nda yapılacak değişiklikleri tantanayla ilân edecekler, Türkiye'nin bunlardan fazlasını elde edemeyeceğini kesinlikle belirtecekler ve hâlâ bunları kabul etmeyenlere karşı her türlü tedbiri alacaklarını bildireceklerdi. Mr. Ryan,

Müttefiklerin yayımlayacakları uzun bildiri tasarısını da kaleme alıp muhtırasına eklemiştir (21).

Mr. Ryan 9 şubat tarihli muhtırasında, Yunan askerlerinin Anadolu'yu boşaltmalarını ne yapıp yapıp geciktirmek gerektiğini savunuyordu. Çünkü, onun kanaatine göre, Yunan ordusunun Anadolu'dan çekilmesi Mustafa Kemal'in zaferi gibi görülecekti. Boğazlar bölgesinde Müttefikler güç durumda kalacaklardı. Müttefiklerin İstanbul'u boşaltmalarına yol açabilecekti. Kemalistler Musul'u geri almaya kalkışabileceklerdi. Yunan ordusunun Anadolu'dan çekilmesi, muhtemelen İstanbul Hükümeti'nin de sonu olacaktı. Bütün bu nedenlerle Yunan ordusunun çekilmemesi için her türlü çaba harcanmalıydı. Ancak genel bir barış yapıldıktan sonra Yunanlılar çekilebileceklerdi (22).

Yunan ordusunun Anadolu'da kalması, «**çık-maz**»ın sürüp gitmesi anlamı taşıyordu. İngiltere, Yunan ordusunun çekilebileceğini 30 aralık 1921 günü Fransa'ya teklif etmişti. Ama bu çekilmeyi adamakıllı geciktirmek niyetinde gibi görünüyordu.

Türkiye'ye, daha doğrusu Ankara Hükümeti'ne karşı ne gibi tedbirler alınacağı konuşulurken aynı zamanda konferans hazırlıkları da ağır ağır ilerliyordu. Ama hazırlıklar çok yavaş gidiyor ve sanki Müttefikler ve özellikle İngiltere, Mustafa Kemal'e karşı oyalama politikası güdüyorlardı. Uzun uzun ve çoğu kısır diplomatik yazışmalar haftalarca, hatta aylarca sürüyordu. Sakarya Zaferi'nden beri dört aydan fazla zaman geçtiği halde konferans hâlâ toplanmamış-

(21) F.O. 406/49, p. 90 - 93, No. 27, «Momerandum by Mr. Ryan on Turkish Peace Prospects», 7.2.1922.

(22) F.O. 406/49, p. 93 - 94, No. 28 ve DBFP. 1/17, p. 618 - 619, No. 526.

SAKARYA'DAN İZMİR'E

tı. 1 şubatta toplanacağı kararlaştırılmışken Lord Curzon bunu geri attırmıştı. Daha sonra da İtalya'da Kabine buhranı baş göstermiş ve Konferans yine geri bırakılmıştı. Üç Müttefik Devletin Dışişleri Bakanları, Sèvres Antlaşması'nı yeniden değiştirmek amacıyla ancak mart ayının sonlarına doğru toplanabileceklerdi. Sadece üç Müttefik Dışişleri Bakanları'nın bir masaya oturabilmeleri için Sakarya'dan sonra altı ay geçmesi beklenmişti.

Müttefik Dışişleri Bakanları Paris'te toplanmadan önce Ankara Hükümeti Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey Londra, Paris ve Roma'yı ziyaret edip görüşmeler yaptı. Ankara'yla rekabet edencesine İstanbul Hükümeti Hariciye Nazırı İzzet Paşa da Avrupa gezisine çıktı. 16 mart günü İzzet Paşa'yla Yusuf Kemal Bey ayrı ayrı Lord Curzon'la görüştüler. 18 martta Yusuf Kemal Bey, 19 martta da İzzet Paşa tekrar Lord Curzon'la birer görüşme yaptılar. Bu görüşmelerde Türkiye, İngiltere'nin fikrini öğrenmeye çalıştı. İngiltere de Ankara Hükümeti'nin düşüncelerini sorup öğrenmek istedi.

16 mart günü yapılan Yusuf Kemal - Curzon görüşmesinde İngiltere Dışişleri Bakanı, Ankara Hükümeti'nin Rusya'yla yaptığı anlaşmadan ve Irak sınırına karşı Türklerin yığınak yaptıklarından şikâyet etti. Yusuf Kemal Bey, Türkiye'nin İngiltere'ye saldırmak niyetinde olmadığını, barış istediğini, diğer milletler gibi bağımsız yaşamak emeliyle savunma savaşı yaptığını belirtti. Lord Curzon, Müttefiklerin üzerinde ısrar edecekleri başlıca konuları söyledi. Bunlar, Anadolu'da azınlıkların korunması, Boğazların tarafsız hale getirilmesi, Türkiye'nin borçları konuları olacaktı. İngiltere Anadolu'nun boşaltılması için çalışacaktı, ama bunun için önce Türkiye'yle Yunanistan'ın mü-

târeke yapmaları gerekiyordu. Yusuf Kemal Bey, buna hemen cevap veremeyeceğini bildirdi (23).

18 mart günü yapılan ikinci görüşmede Yusuf Kemal Bey, Ankara Hükümeti'nin Anadolu'daki Rumlarla Yunanistan'daki Müslümanların mübadelesi fikrini kabul edeceğini, diğer azınlıklar konusundaysa başka ülkelerin antlaşmalarındaki gibi koruyucu hükümlere razı olduğunu söyledi. Lord Curzon, nüfus mübadelesi fikrini kabul etmedi. Türkiye'nin Kars ve Ardahan'ı Ermenistan'a vermesini ileri sürdü. Yusuf Kemal Bey bu toprakların Rusya'dan geri alındığını, buralarda Ermeni çoğunluğu da bulunmadığını belirtti. İngiliz Dışişleri Bakanı, Türkiye buna razı olmazsa Ermeni meselesinin «daha tatsız bir şekilde» Konferans'ta ortaya atılacağı ve Kilikya'nın da Ermeniler için isteneceği tehdidinde bulundu. Türk Hariciye Vekili, İngiltere'nin Trakya, İstanbul ve Anadolu konularındaki görüşünü öğrenmek istedi. Lord Curzon, Anadolu'nun boşaltılmasına çalışılacağını, bunun içinde önce mütareke yapılması gerektiğini tekrarladı. Yusuf Kemal Bey, Yunanlıların önce Anadolu'yu boşaltmalarını ondan sonra Konferans'ın toplanmasını savundu. Londra Konferansı'ndan sonra Yunan ordularının yeniden taarruza geçtiklerini hatırlattı. Curzon, önce mütareke yapılması fikrinde direndi (24).

Bu iki görüşmede İngiltere'nin Türkiye lehine yumuşadığını gösteren bir işaret yoktu. Anadolu'nun boşaltılması fikri, daha önce Fransa'ya, İtalya'ya ve Yunanistan'a zaten bildirilmişti. Bu defa yapılan görüşmelerin sonucu değildi. Şimdi yeni gibi görünen bir fikir vardı: İngiltere, Kars ve Ardahan'ın Ermenis-

(23) DBFP. I/17, p. 657 - 660, No. 555.

(24) İbid., p. 660 - 665, No. 556. Lord Curzon'un İzzet Paşa ile görüşmeleri için bkz. İbid., No. 554 ve 557.

tan'a verilmesini istiyordu. Yusuf Kemal Bey'in Londra ziyareti, İngiltere'nin görüşünün biraz olsa öğrenilmesine yaramıştı. İngiltere, Türkiye'nin haklı isteklerini kabul etmek fikrinden çok çok uzaktı. Anadolu'nun boşaltılması fikrinin de zaman kazanmak için ileri sürüldüğü daha sonra anlaşılacaktı.

«Bir Komplot»

Sakarya'dan sonra yeniden Konferans hazırlıkları yapılırken İngiltere, Türkiye'ye karşı baskı ve zorlama tedbirleri üzerinde de önemle duruyordu. Yapılacak Barış Antlaşması Mustafa Kemal'in kolay kolay kabul edebileceği bir Antlaşma olmayacaktı. Yeni Antlaşma'yı Türkiye'ye dikte edebilmek için baskıya ve zorlamaya baş vurulacaktı. Düşünülen tedbirler, Mustafa Kemal'e ya boyun eğdirmek ya da O'nu devirmek hedefini güdüyordu. Mustafa Kemal devrilebilirse İngiltere için bir mesele kalmayacaktı. Ondan sonrası kolaydı. Londra'nın istediği biçimde bir barış yapılabilirdi. Ama Mustafa Kemal nasıl devrilecekti? İngiltere, doğrudan doğruya Anadolu'ya karşı silahlı bir savaşı göze alamamıştı ve şimdi de alamayacaktı. Anadolu içinde Mustafa Kemal'e karşı ayaklanmalar çıkartma metodu, daha önce birçok defa denenmişti. O metodun artık hükmü kalmamış, modası geçmişti. Medet umulan Yunan ordusu da Sakarya'dan sonra yeni bir taarruza geçemeyecekti. Lloyd George artık Sakarya öncesindeki gibi «iki tarafı sonuna kadar vuruşturmak»tan söz edemiyordu. Mustafa Kemal'e boyun eğdirmek ya da O'nu devirmek için artık başka yollar düşünülüyordu: «Makul»

bir barış hilesiyle Anadolu'yu Sultan'ın tarafına çevirip Mustafa Kemal'i yalnız bırakmak. Mustafa Kemal'e karşı eski İttihatçıların muhalefetine körüklemek. Anadolu'daki «**çıkılmaz**» durumu devam ettirip Mustafa Kemal'in zamanla devrilmesini beklemek, Ankara Hükümeti'nin Rusya'yla ilişkilerini koparmak ve Sovyetleri Batı tarafına çekmek suretiyle Mustafa Kemal'i iki ateş arasında bırakmak vs. vs. düşünülen tedbirler arasındaydı. Ankara Hükümeti'ni içeriden yıpratıp yıkmak için yerli hainleri kullanmak, en başta gelen entrikalardan biriydi ve İstanbul'daki İngiliz Komiserliğince pek makbul sayılıyordu. Türk Kurtuluş Savaşı'nın güç zamanlarında sayısız düşkün ve hainlerin düşmanla nasıl işbirliği yaptıkları ibretle hatırlanmaya değer.

Böyle hainlerle düşmanın birlikte hazırladıkları gizli komplolardan biri de Sakarya sonrasında görülmektedir. Bu komployu burada hatırlamak yeridir. 1921 yılı aralık ayı başlarında, «Anadolu Cemiyeti» adlı bir gizli kuruluş, İstanbul'daki Yunan Yüksek Komiserliği'yle gizlice görüşmelere girişmiştir. «Anti-Kemalist» bir cemiyet olan «Anadolu Cemiyeti», Yunanistan'la birlikte Ankara Hükümeti'ne karşı bir «Batı Anadolu Muhtar Hükümeti» kurma tertibine girişmiştir. Yunan Yüksek Komiserliği'yle yapılan ilk görüşmelerden sonra, 9 ve 10 aralık 1921 günleri «Anadolu Cemiyeti» Yönetim Kurulu önemli toplantılar yapmış ve Yunanistan'a sunulacak teklifleri tespit etmiştir. Yunan Yüksek Komiserliği, tekliflerin yazılı yapılmasını istemiştir. «Anadolu Cemiyeti» de aşağıdaki teklifleri tespit edip 11 aralıkta Yunanistan Yüksek Komiserliği'ne sunmuştur (25):

(25) F.O. 371/7853: İngiliz Gizli İstihbarat Servisi İstanbul Şubesi'nin 16.1.1922 tarihli ve 496 sayılı raporu.

- (1) Yunan işgali altındaki bölgelerde Sultan adına geçici bir hükümet kurulacaktır. İşgale bakılmaksızın bu yerlerde derhal parlamento seçimleri yapılacaktır. Aynı zamanda Anadolu Cemiyeti'nin gizli teşkilâtının bulunduğu diğer bölgelerde de seçimlere gidilecektir. Böylece toplanacak Meclis, Anadolu Cemiyeti'nin siyasi programını uygulayacaktır.
- (2) Kemalist kuvvetlerin ve teşkilâtının bastırılması suretiyle bütün Anadolu Mustafa Kemal'in elinden kurtarılacaktır. Ama önce, Büyük Devletler'in arabuluculuk şartlarına uygun olarak Yunanistan'la barış yapılacaktır. Ondan sonra Türkiye'yle Yunanistan arasında ittifak hazırlanacaktır.
- (3) Geçici Hükümet, adliye, polis ve diğer idare kollarıyla ilgili müesseseler kuracak ve bunları «Millî Meclis»in onayına sunacaktır.
- (4) Yeni Hükümet'in masraflarını karşılamak ve Mustafa Kemal kuvvetlerine karşı harekâta geçebilmesini sağlamak amacıyla, Yunan İşgal Orduları Başkumandanı Geçici Hükümet'in vergi toplamasına ve yeni vergiler koymasına müsaade edecektir.
- (5) Gönüllü Anadolu Ordusu'nun talimi ve silahlandırılması işinden Yunan Başkumandanı sorumlu olacaktır. Bu ordunun miktarı Geçici Hükümet'in askerî temsilcisiyle anlaşarak Yunan Başkumandanı tarafından tespit edilecektir. Böylece toplanacak kuvvetler sayısız gönüllülerin katılmasıy-

le şüphesiz tedricen kuvvetlenecek ve Mustafa Kemal kuvvetlerine karşı çeşitli stratejik noktalara sevkedilecektir. Yunan Başkumandanı aynı zamanda ve gerekli hallerde iyi Türkçe bilen bir miktar Yunan subayını Anadolu Sefer Ordusu'na katacaktır.

- (6) Yukarıdaki tekliflerle ilgili hazırlıkların tamamlanmasından sonra Geçici Hükümet, Anadolu Milli Meclisi'ne sempati besleyen şimdiki (İstanbul) kabinesini değiştirmesini teklif edecektir.
- (7) **Anadolu Cemiyeti'nin İstanbul'daki ve öbür yerlerdeki bütün üyelerinin Bursa'ya taşınmaları masraflarını karşılamak üzere, Yunan Hükümeti, Anadolu Cemiyeti İdare Heyeti'ne 100.000 Türk lirası verecektir. Bu meblâğın sarfedilen miktarı Anadolu Milli Meclisi açılır açılmaz yeni belediye vergilerinden toplayacağı parayla Yunan Hükümetine hemen ödenecektir (26).**

Anadolu Cemiyeti'nin bu yazılı tekliflerinin üç tanesinde Yunan Yüksek Komiseri bazı değişiklikler yapılmasını istemiştir: birinci maddede geçen «**Yunan işgali altındaki bölgeler**» deyimini Yunan Yüksek Komiserliği geniş bulmuştur. İzmir bölgesiyle Trakya'nın, kurulacak «**Batı Anadolu Devleti**» sınırları dışında bırakılmasını istemiştir. Yunan Yüksek Komiserliği, üçüncü maddede «**müesseseler kuracak**» deyimini de «**müesseseleri ıslah edecek**» şeklinde değiştirmiştir. Yunan Yüksek Komiserliği bir de dördüncü mad-

(26) İbid.

dede değişiklik yapmıştır. Bu maddede «**vergi toplanmasına ve yeni vergiler koymasına**» şeklindeki sözler değiştirilmiştir. Bunların yerine «**toplanmakta olan vergileri Geçici Hükümet'in kullanabileceği ve bunlar yetmediği takdirde yeni vergiler koyabileceği**» şeklinde yeni bir cümle koymuştur. Bu değişiklikler her iki tarafça kabul edilmiş ve proje 27 aralık 1921 günü bir Yunan torpido gemisiyle Atina'ya götürülmüştür ⁽²⁷⁾.

Batı Anadolu'da, Ankara Hükümeti'ne karşı sa-vaşmak üzere, ayrı bir «**Batı Anadolu Muhtar Hükümeti**» kurulması fikrinin Atina Hükümeti'nce prensip itibariyle kabul edildiği anlaşılmaktadır. 1921 yılı sonlarında ortaya atılan bu proje üzerinde, 1922 yılının ilk yarısına kadar konuşmalar, haberler devam etmiştir. 22 mart 1922 günü, İstanbul'daki Yunan Yüksek Komiseri M. Triandafilakos, kendisiyle görüşen İngiliz Gizli İştihbarat memurlarından birine «proje üzerinde tamamen mutabik kaldıklarını» açıklamıştı. Batı Anadolu'da kurulacak bu «**Muhtar Devlet**», Sultan'ın «**itibarî vesayeti altında**» olacaktı ⁽²⁸⁾.

Bir başka İngiliz gizli istihbarat raporu, «**Batı Anadolu'nun Bağımsızlığı**» fikrinin Ankara Hükümeti'nce nasıl karşılandığı hakkında bilgiler veriyordu. Ankara Hükümeti'ne göre, bu komplo'nun arkasında İngiltere vardı ve İstanbul Hükümeti bu İngiliz planına alet olmuştu. İngiltere, Ankara Hükümeti'ne karşı Batı Anadolu'nun «**bağımsızlığı**» hareketini teşvik ediyordu ⁽²⁹⁾.

(27) İbid.

(28) F.O. 371/7861: İngiliz Gizli İştihbarat Servisi İstanbul şu-besi'nin 24.3.1922 tarihli ve 614 sayılı raporu.

(29) F.O. 371/7861: İngiliz Gizli İştihbarat Servisi İstanbul şu-besi'nin 3.4.1922 tarihli ve 630 sayılı raporu.

29 haziran günü İstanbul'daki Yunan Yüksek Komiseri bu konuda İngiliz Yüksek Komiseri'ne çok gizli olarak bazı bilgiler vermişti: İstanbul'daki Anti - Kemalist Derneğin (Anadolu Cemiyeti'nin) üyelerinden olan eski bir nazır, Yunan Yüksek Komiseri'yle görüşmeler yapmıştı. Bu eski Nazır ve arkadaşları Mustafa Kemal'den korkuyorlardı. Mustafa Kemal İstanbul'a gelince bu eski Nazır ve arkadaşları ya öldürülecekler ya da sürüleceklerdi. Onun için İstanbul'daki «**Anti - Kemalist Cemiyeti**», Sultan'la Yunanistan arasında ayrı barış yapılmasını istiyordu. Barış teminatı verilirse Sultan, Kemalist karması gibi olan şimdiki İstanbul Hükümeti'ni değiştirecekti. Anti - Kemalistlerin kuracakları yeni İstanbul Hükümeti şu esaslarla Yunanistan'la barış yapacaktı:

(A) Anadolu'da Sultan'ın vesayeti altında bir muhtar Devlet kurulacaktı. Bu devletin sınırları, Sèvres Antlaşması'nın 66. maddesinde tespit edilen sınırlar olacaktı. Muhtar Anadolu Devleti'nin başında bir Hıristiyan Vali bulunacaktı ama, Vali Yunanlı olmayacaktı.

(B) Trakya sınırı, 1921 mart ayında tespit edilmiş sınır olacaktı. (Çatalca sınırı).

Yunanistan daha elverişli şartlar isterse, yeni İstanbul Hükümeti bunları da müzakereye hazırды. Yunan Yüksek Komiseri, Anti - Kemalist «**Anadolu Cemiyeti**» üyesi eski Nazır'a bir soru sormuştu: «**Batı Anadolu Muhtar Devleti**», Ankara Hükümeti'ne nasıl empoze edilecekti? Eski Nazır, Anti Kemalistlerin esasen Mustafa Kemal'in otoritesini içten baltalayıp yıktıklarını, Sultan'la Yunanistan arasında anlaşma ya-

pılınca da Kemalist subayların Padişah'ın tarafına geçeceklerini söylemişti ⁽³⁰⁾.

Hazırlanmak istenen komplo buydu. Daha önceki ayaklanmalardan bu biraz farklıydı. Yine düşmanla işbirliği yapılacak, yine düşmandan para ve silah alınacak ve yine kardeş kanı dökülecekti. Ama bu kadarla yetinilmeyecekti. Anadolu'da bir de ayrı «Devlet» kurulacaktı. Bu devlet sözde bir pamuk ipliğiyle Padişah'a bağlı olacaktı. Padişah'ın nominal vesayeti prensipte kabul edilecekti. Ama fiilen bu «Batı Anadolu Devleti», Yunanistan'ın bir protektorası olacaktı. Yunan İşgal Orduları Başkumandanlığı'nın uygun göreceği şekilde bir sözde «seçim» yapılacaktı. Seçim, «Anadolu Cemiyeti»nin gizli teşkilâtının erişebildiği yerlerde de gizlice yapılacaktı. Kim bilir belki Orta ve Doğu Anadolu'dan da gizlice «seçilmiş» mebuslar «Batı Anadolu Devleti Parlamentosu»na katılacaklardı. İlk iş olarak halktan vergi toplayacaklardı. Gerekirse yeni vergiler koyacaklardı. Bu paralarla bir ordu kurulacaktı. Yunan Başkumandanlığı bu «ordu-yu» tali ettirecek, silahlandıracaktı. Ayrıca Türkçe bilen Yunan subayları da bu orduya kumanda edeceklerdi. Böylece hazırlığı tamamlanacak «Batı Anadolu Kuvve-i Seferiyesi», Ankara'ya karşı sefere çıkacaktı. Muhtemelen Bursa'da toplanacak «Batı Anadolu Parlamentosu» da seferberlik kanunları yapacaktı. Kemalistler, çok muhtemelen bu parlamentonun çıkaracağı «Hıyanet-i Vatanîye» kanunları ve kuracağı Divanı Harplerle darağaçlarına yollanacaklardı. Yunan işgaline karşı savaşanlar ve savaşmak isteyecekler «vatan haini» sayılacaklardı. Anadolu'nun bir parçasını Yunanistan'a satacak olanlar ise bu «vatan hainle-

(30) F.O. 371/7867/E. 6499: Rumbold'dan Curzon'a. Şifre tel. 29.6.1922, No. 289. Çok gizli.

ri»ni yargılayacaklardı. Roller tersine döndürülecekti. Ankara Hükümeti'ne karşı onun silahlarıyla savaşılacaktı. «Batı Anadolu Devleti»nin de Ankara Hükümeti'ninki gibi Meclisi, ordusu vs. olacaktı. Savaşacaktı. Ama niçin? Hangi ölkü, hangi emel için? Kimin için ve ne için? Mustafa Kemal'i ve Ankara Hükümeti'ni yıkmak için. Peki ondan sonra? Ondan sonrası yoktu...

Sakarya Zaferi'ni kazanmış olan Mustafa Kemal'e karşı bu son komplonun tutunabileceğine ihtimal verilemezdi. Daha önceki ihanet teşebbüsleri gibi bu da fiyaskoyla bitmeye mahkûmdu. Ama, ihanetin ve komploların nerelere kadar gidebileceğini göstermesi bakımından ilginç ve ibret vericiydi. Osmanlı Hükümeti'nde Nazırlık etmiş kişilerin de içinde bulunduğu komplo tertipçilerinin, sırf kişisel kaygılarla Batı Anadolu'yu düşmana peşkeş çekmekten çekinmemeleri, ibret için düşündürücüydü.

«Paris Konferansı»

(22 - 26 mart 1922)

22 mart 1922 günü Fransa, İngiltere ve İtalya Dışişleri Bakanları Paris'te toplandılar. Türkiye'yle barış yapılması konusunda üç Müttefik Devlet'in temsilcileri dördüncü defa bir araya geliyorlardı. Birinci deneme ağustos 1920'de Sèvres'de yapılmıştı ama tutmamıştı. İkinci deneme, birinci İnönü Zaferi üzerine şubat - mart 1921 tarihlerinde toplanan Londra Konferansı'ydı. Bundan da bir sonuç çıkmamıştı ve Konferans'ın hemen arkasından Yunanlılar yeniden taarruza geçmişlerdi. İkinci İnönü Zaferi'nin arkasından, haziran 1921'de üçüncü bir deneme yapılmıştı.

Üç Müttefik Devlet, Yunanistan'a arabuluculuk teklif etmişlerdi. Ama bu teklifi de Yunanistan reddedip genel bir taarruza geçmişti. Bu defaki Konferans Sakarya Zaferi üzerine toplanıyordu. Sakarya'dan bu yana tam altı ay geçmişti. Üç Dışişleri Bakanı'nın bir araya gelebilmeleri için Sakarya Zaferi'nden sonra altı ay beklemek gerekmişti. Üstelik geçten geç toplanabilmiş olan bu konferans nihaî bir Barış Konferansı değildi. Daha sonra toplanacağı düşünülen asıl Barış Konferansı için bir hazırlık niteliğindeydi. Üç Büyüklerin Dışişleri Bakanları, tasarlanan barışın ana çizgilerini hazırlayıp Türkiye ve Yunanistan'a sunacaklardı. Bu ön şartlar kabul edildikten sonra asıl konferans toplanacaktı ve buna Türkiye ve Yunanistan delegeleri çağırılmamışlardı.

Paris'te buluşmadan önce, üç Dışişleri Bakanı iki ay kadar diplomatik yazışmalar yapmışlardı. Müttefiklerin yapılacak Barış Antlaşması konusundaki görüşleri az çok belli olmuştu. Fransa ve İngiltere arasında epeyce derin görüş ayrılıkları vardı. Paris'te bu ayrılıklar giderilecek, üç Müttefik ortak bir görüş üzerinde birleşeceklerdi. 22 mart günü öğleden sonra yapılan ilk toplantıda Lord Curzon, her şeyden önce Türkiye ve Yunanistan'a **mütareke** teklif edilmesini istedi. Barış hazırlığı yapılırken önce ateş kesilmeliydi. Fransa Dışişleri Bakanı M. Poincaré, Türklerin bunu kabul edebileceklerini şüpheli görüyordu. Çünkü mütareke teklifi, Yunanistan tarafından değil de Müttefikler tarafından yapılıyordu. Lord Curzon dindi. Önce mütareke yapılacaktı. Ondan sonra Yunan orduları Anadolu'yu boşaltacaklardı. Anadolu'nun kansız boşaltılması için de Türkiye ve Yunanistan'ın genel barış şartlarını kabul etmeleri istenecekti. Lord Curzon'un programı şöyleydi: 1) Önce mütareke yapılacaktı, 2) Ondan sonra barışın ön şartları

tespit edilecekti, 3) Bu ön şartlar Türkiye ve Yunanistan tarafından kabul edildikten sonra Yunan orduları Anadolu'yu boşaltmaya başlayacaklardı ve genel Barış Antlaşması yapılacaktı. Bir süre görüşüldükten ve askeri uzmanların da görüşleri alındıktan sonra, mütareke teklif edilmesine karar verildi. Mütareke 92 gün için yapılacaktı ve bu sürenin bitiminde otomatik olarak 92'şer gün uzatılacaktı ⁽³¹⁾.

Mütareke konusundan sonra, aynı toplantıda Üçlü Anlaşma'yla İzmir konuları da görüşüldü. İtalya Dışişleri Bakanı Cignor Schanzer, Türkiye'yi nüfuz bölgelerine ayıran Üçlü Anlaşma'nın İtalya için «hayati önem taşıdığını» söyledi. İtalya bu konuda ısrar edecekti. Osmanlı İmparatorluğu'na karşı kazanılmış olan zaferden İtalya'nın tek kârı Üçlü Anlaşma'ydı. İtalya, Fransa ve İngiltere gibi «Manda» toprakları almamıştı... Poincaré, bu konuda «Türkiye»nin kabul edebileceği bir uygulama şekli bulunması gerektiğini belirtti. Curzon, bu konunun teknik bir iş olduğunu söyledi.

İzmir konusunda Lord Curzon konuştu: Yunan orduları Anadolu'yu boşaltınca İzmir bölgesi kayıtsız sartsız Türklere geçmemeliydi. Bu bölgeye bir çeşit muhtariyet tanınmalıydı. Curzon buna «özel rejim» diyordu. Belki Saar havzasına benzer bir rejim kabul edilebilirdi. 19. yüzyılda Lübnan'a tanınan muhtariyet örneği de göz önünde tutulabilirdi. Belki de yepyeni bir rejim düşünülebilirdi. Ama ne yapıp yapıp İzmir bölgesine ayrı bir rejim tanınmalıydı. Çünkü burada Rumlar yaşıyordu. Onları korumak lâzımdı... Lord Curzon'un fikrine M. Poincaré karşı çıktı. Rumlara

(31) İlk toplantının tutanağı için bkz. F.O. 406/49, p. 154 - 162, No. 66 ve DBFP. 1/17, p. 668 - 679, No. 560.

özel bir imtiyaz verilmesini Fransız kamuoyunun kabul edemeyeceğini söyledi. Ayrıca İzmir bölgesine tanınacak «**özel rejim**»in Türklere empoze edilemeyeceğini belirtti. Belki yalnız **İzmir şehri** için özel bir belediye teşkilâtı öngörülebilirdi. Ama İzmir bölgesi için değil. Sonra **Edirne şehri Yunanistan'a bırakılacaksa** orası için de aynı özel rejimi kabul etmek gerekirdi. İzmir'de Rumlar varsa, Edirne'de de Türkler vardı.

23 mart günü yapılan iki toplantıda iki ana konu görüşüldü: Anadolu'nun boşaltılması ve azınlıklar. **Anadolu'nun boşaltılması** konusunu M. Poincaré açtı. Lord Curzon'un Anadolu'daki **status quo** esasına göre mütareke yaptırmak, Anadolu'nun boşaltılmasını ise geciktirmek amacı güttüğü yolunda bir haber almıştı. Fransa Dışişleri Bakanı, Müttefiklerin Anadolu'nun boşaltılması için hazır olduklarının açıklanmasını istiyordu. Asıl amaç Türklere barışı kabul ettirebilmek olmalıydı. Fransa ve İngiltere İmparatorlukları'ndaki Müslümanları tatmin etmek için de bu gerekliydi. Bu nedenle Müttefiklerin gerçekten Anadolu'nun boşaltılması için çalıştıkları belirtilmeli ve basına da açıklanmalıydı. Müzakerelerden sonra basına bir açıklama yapılmasına karar verildi (32).

Azınlıklar konusunu Lord Curzon ortaya attı. Sèvres Antlaşması'nın azınlıklarla ilgili hükümlerinin kuvvetlendirilmesini istedi. Türkiye'deki Hıristiyan azınlıkların korunmalarını Milletler Cemiyeti kontrol etmeliydi. M. Poincaré Sèvres Antlaşması'nı diriltmekten kaçınmak gerektiğini belirtti. Türkiye ile yapılacak Barış Antlaşması'na, öteki Avrupa ülkeleriyle

(32) İkinci toplantı tutanağı için bkz. F.O. 406/49, p. 163 - 168, No. 68 ve DBFP. I/17, p. 680 - 687, No. 561.

yapılmış olan Antlaşmalar'daki azınlık hükümlerine benzer hükümler konulmalıydı. İtalya Dışişleri Bakanı, Türklerin Avrupalılarla aynı seviyede olmadıklarını ileri sürdü, Avrupa anlaşmaları örnek alınamazdı.

Yine 23 mart günü öğleden sonra yapılan toplantıda azınlıklar konusunun görüşülmesine devam olundu. M. Poincaré'nin ısrarı üzerine. Sèvres Antlaşması'na açıkça atıfta bulunulmamasına karar verildi. Daha kapalı bir formül kullanılacaktı ve aynı zamanda Yunanistan'daki Müslüman azınlıkların korunmaları da öngörülecekti. Bundan sonra Lord Curzon **Ermenistan** konusunu ortaya attı. Erivan Ermenileri için Doğu Anadolu'dan toprak verilmesini istedi. Ayrıca Türkiye'nin güneyinde, Kilikya'da, Ermenilere bir «**yurt**» verilmesini savundu. M. Poincaré, Lord Curzon'a karşı direndi. Fransa'nın Kilikya'yı boşalttığı sırada burada birkaç bin Ermeni bulunduğunu açıkladı. Ermenilere «yurt» verilirken, «Ermeni nüfusunu nerede bulacağız?» diye sordu. Türklerin hiç bir zaman Kilikya'yı geri vermeyeceklerini belirtti. İtalya Dışişleri Bakanı, Kars anlaşmasından sonra kuzey-doğu Anadolu'dan da Ermenilere toprak verilmesinin güç olacağını söyledi. Lord Curzon, âdeta yalnız kaldı. Ermenilerin başka bölgelerde «**tatmin edilmeleri**» halinde «**Kilikya üzerinde ısrar etmeyeceğini**» söyledi. Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne kabulünün Ermenilere «**taviz vermesi**» şartına bağlanabileceği fikrini ileri sürdü. Lord Curzon ayrıca, Türkiye'deki azınlıkların korunmaları için jandarma kullanılması ve jandarma kuvvetinin başında Müttelik subayları bulunmasını teklif etti. M. Poincaré buna itiraz etti. Kemalistlerin, jandarma kuvveti'ne yabancı subayların kumanda etmesinden nefret edeceklerini belirtti.

Lord Curzon bu konuda da «**ısrar etmeyeceğini**» söyledi (33).

24 mart sabahı yapılan dördüncü toplantıda Ermeniler, Anadolu'nun boşaltılması konuları yeniden görüşüldü. Bu toplantıda M. Poincaré, Süryani'lerle Geldani'ler konusunu açtı. Lord Curzon, bu meselenin çok karışık olduğunu, Süryani'lerin Türkiye, Irak ve İran'a dağılmış bulduklarını söyledi. Fransa Dışişleri Bakanı, 1920 yılında «**Asuri Devleti**» kurmaya kalkışmış olan Aga Petros için «bir şeyler yapmak» arzusunda olduğunu söyledi. Ama pek ısrar da etmedi (34).

Aynı gün öğleden sonra yapılan beşinci toplantıda, **Boğazlar'la Doğu Trakya** konuları müzakere edildi. Birbirine bağlı bu iki konuda Lord Curzon ile M. Poincaré arasında derin görüş ayrılığı ortaya çıktı ve çetin tartışmalar oldu. Meselenin askerî ve siyasi iki yönü vardı. Askerî bakımdan Boğazlar'ın ve özellikle İstanbul'un nasıl korunabileceği söz konusuydu. Bu konuda askerî uzmanların görüşü soruldu. Askerî uzmanlar, Çatalca sınırını askerî bakımdan uygun görmüyorlardı; çünkü İstanbul top menzili içinde kalıyordu. Çatalca'dan Yunan topları İstanbul'u dönebileceklerdi. Mareşal Foch, Trakya'da Türk - Yunan sınırının Midye - Enez çizgisi olmasını, ayrıca bu sınırın kuzeyinde Türkiye ile Yunanistan'ı birbirinden ayıracak ve Edirne'yi de içine alacak bir «tampon devlet» kurulmasını savunuyordu. General Harington, Çatalca'dan sonra en iyi sınırın Meriç sınırı olacağı-

(33) Üçüncü toplantı tutanağı için bkz. F.O. 406/49, p. 168 - 178, No. 69 ve DBFP. I/17, p. 687 - 701, No. 562.

(34) Dördüncü toplantı tutanağı: F.O. 406/49, p. 178 - 183, No. 70, DBFP. I/17, p. 701 - 707, No. 563.

nı söylüyordu. İtalyan Generali Marietti'yle Fransız Generali Gouraud da bu görüşleri az çok paylaşıyorlardı. Ama bu uzmanlar yalnız askerî açıdan görüşlerini söylüyorlardı ve siyasî bakımdan konuyu Dışişleri Bakanları'nın takdirine bırakıyorlardı. Çatışma burada çıkıyordu. Lord Curzon, Gelibolu Yarımadasının hiç bir şekilde Türklere geri verilemeyeceğini söylüyordu. Çünkü 1915 yılında Avustralya, Yeni Zelanda askerleriyle birlikte İngiliz askerleri Çanakkale boğazı için kan dökmüşlerdi. (Türk askerlerinin de kan döktüklerini Lord Curzon hiç hatırlamıyordu.) Sonra Boğazlar'ın serbestisi bakımından Çanakkale Boğazı'nın iki yakasının da Türklere geri verilmemesi gerekiyordu. Halbuki Midye - Enez sınırıyla Gelibolu yarımadası Türkiye'de bırakılmış olacaktı. Bu nedenle Lord Curzon, sınırın Çatalca'dan ancak Tekirdağ'a kadar çekilebileceğini ileri sürüyor ve Midye - Tekirdağ sınırını savunuyordu. Lord Curzon ayrıca, İstanbul'a yönelen Yunan emeline set çekilirse Yunanistan'ın bunu kabul etmeyip savaşacağını söylüyordu. İstanbul'un Yunanistan'a verilmesini istemiyordu, ama İstanbul'a karşı Yunan emellerine büsbütün set çekilmesine de taraftar görünmüyordu. İlerde Yunanistan'ın İstanbul'a uzanması için kapıyı âdeta açık bırakmak istiyor gibiydi. Marmara kıyılarının bir kısmı Yunanistan'da kalacaktı ve Marmara denizinde Yunan donanması bulunabilecekti. M. Poincaré bu görüşün karşısındaydı. Yunanistan'a «İstanbul'u ele geçirmeyi düşünme fırsatı vermemeliyiz» diyordu ve Midye - Enez sınırını savunuyordu. Ayrıca Mareşal Foch gibi, Türkiye'yle Yunanistan arasında bir **«tampon devlet»** kurulmasını istiyordu. Poincaré'nin bu görüşü, daha önce 27 ocak muhtırasıyla İngiltere'ye bildirdiği görüşten epeyce farklıydı. O zaman Meriç - Tekirdağ sınırını teklif etmişti. M. Poincaré, önceki

teklifin, Türkler tarafından reddedileceğini bilmeden yapıldığını söylüyordu ⁽³⁵⁾.

25 martta Trakya konusu yeniden görüşüldü. Bir gün önce Midye - Enez sınırını savunmuş olan askeri uzmanlar ve özellikle Mareşal Foch, Lord Curzon'un direnmesi yüzünden görüşlerini değiştirmişlerdi. Şimdi yeni bir sınır teklif ediyorlardı. Bu yeni sınır Tekirdağ'ın batısından başlayıp Babaeski ve Kırklareli'nin batısından geçecek ve Istranca'nın hemen batısında Bulgar sınırına erişecekti. Buna göre Edirne şehriyle Gelibolu yarımadası Yunanistan'da; Tekirdağ, Babaeski ve Kırklareli Türkiye'de kalacaktı. Sınırın her iki tarafı silahtan arındırılacaktı. Lord Curzon buna da itiraz etti. Tekirdağ, Babaeski ve Kırklareli şehirlerinin Yunanistan'a verilmesini istedi. Sınır bu şehirlerin doğusundan geçmeliydi. M. Poincaré, Türkler için bir «kutsal şehir» olan Edirne'yi Yunanistan'a vermekle esasen Türkiye için «nâhoş» bir iş yaptıklarını söyledi. Tekirdağ'ın Türkiye'de kalmasını savundu. Lord Curzon bu defa, Tekirdağ Türkiye'de bırakılacaksa Yunanistan'ın bu limanı kullanma hakkı olmasını ve ayrıca Edirne - İstanbul Demiryolu'nda da Yunanistan'a kolaylık tanınmasını istedi. Mesele uzmanlara havale edildi ⁽³⁶⁾.

Aynı toplantıda **mali konular** da görüşüldü. Uzmanlar, Sèvres Antlaşması'yle öngörülmüş ve Türkiye maliyesini kontrol edecek olan Malî Komisyon'un kaldırılmasını teklif ediyorlardı. İtalya Dışişleri Bakanı, Üçlü Anlaşma'yla İtalya'nın elde ettiği imtiyazlara zarar gelmemesi şartıyla Sèvres'in malî hükümleri-

⁽³⁵⁾ Beşinci toplantı tutanağı için bkz. F.O. 406/49, p. 200 - 210, No. 70 ve DBFP. I/17, p. 707 - 720, No. 564.

⁽³⁶⁾ Altıncı toplantı tutanağı: F.O. 406/49, p. 210 - 216, No. 75, DBFP. I/17, p. 721 - 728, No. 565.

nin değiştirilmesini kabul edebileceklerini söylüyordu. Başka ve dolaylı kontrol yolları istiyordu. Sèvres hükümleri, İtalyan çıkarlarına zarar vermeyecek şekilde değiştirilmeliydi. Başka yollarla Üçlü Anlaşma hükümlerinin uygulanmasını istiyordu.

25 ve 26 mart günleri yapılan yedinci, sekizinci ve dokuzuncu toplantılarda şu konular görüşüldü: Edirne, Doğu Trakya'nın silahtan arındırılması, Antlaşma'nın askerî hükümleri, kapitülasyonlar, Barış Konferansı'nın nerede yapılacağı, Türkiye ve Yunanistan'a sunulacak bildiri metni (37).

Fransa Dışişleri Bakanı'nın isteği üzerine, Yunanistan'da kalacak Edirne şehrinde Müslümanların korunmaları için İzmir için öngörüldüğü biçimde bir statü tanınması kabul edildi. Doğu Trakya ve Boğazlar bölgelerinin askerden arındırılması öngörüldü. Barış Antlaşması'yle Türkiye'nin 45.000 kişilik bir jandarma gücüyle 40.000 kişilik bir ordu bulundurabileceği, ama mecburî askerliği kabul edemeyeceği belirtildi. Kapitülasyonlar rejiminde bazı değişiklikler yapılması prensibi kabul edildi. Barış Konferansı'nın yapılacağı yer için Lord Curzon İstanbul'u, M. Poincaré ise Bursa'yı ileri sürdüler. Şimdilik bu konuda bir açıklama yapılmamasına karar verildi.

Üç Müttefik Devlet Dışişleri Bakanları Konferansı beş gün sürmüştü. Konferans'a çeşitli uzmanlar da katılmıştı. Çeşitli konularda uzmanlarca da belgeler hazırlanmıştı. Her toplantı sonunda basına kısa açıklamalar yapılmıştı. Ama asıl kararlar basına açıklanmadığı gibi, Türkiye ve Yunanistan'a da eksiksiz bildirilmemişti. Dışişleri Bakanları Konferansı'nda alı-

(37) 7., 8., 9. toplantı tutanakları için bkz. F.O. 406/49, p. 216 - 230, No. 76 - 79, DBFP. I/17, p. 729 - 754, No. 566 - 578.

nan kararlar sekiz madde altında toplanmıştı. Şöyle ki: (1) Anadolu'nun boşaltılması, (2) Azınlıklar, (3) Ermeniler, (4) Trakya, (5) Askerden arınmış bölge, (6) Türk silahlı kuvvetleri, (7) Malî hükümler ve (8) Kapitülasyonlar rejimi.

Müttefikler bu sekiz konuda Sèvres Antlaşması hükümlerini değiştiriyorlardı. Bu konular içinde en önemli olan **Anadolu'nun boşaltılması**yla **Trakya** konusuydu. Yeniden kan dökülmeksizin barış yapıp yapılamayacağını tayin edecek olan bu iki önemli konuydu. Bunlar, Müttefiklerden çok doğrudan doğruya savaşan tarafları, yani Türkiye'yle Yunanistan'ı ilgilendiren ana konulardı. Trakya konusunda Müttefiklerin son olarak vardıkları karar, Çatalca sınırını biraz geriye itmek noktasında toplanıyordu. Trakya'da yeni Türk - Yunan sınırı Tekirdağ'ın biraz batısından başlayacak, kuzey - doğuya doğru uzanıp Istranca dağlarında Bulgar sınırına varacaktı. Başka bir deyimle Tekirdağ Türkiye'de kalacaktı, ama Babaeski, Kırklareli ve Edirne Yunanistan'a verilecekti. Bu sınır Ankara Hükümeti'nin istediği Millî Misak sınırıyla bağdaşmıyordu.

Anadolu'nun boşaltılması davasına gelince, bunun üzerinde ayrıca durmak gerek.

«Anadolu'nun Boşaltılması Davası»

22 mart 1922 günü Paris'te toplanan Müttefik Devletler Dışişleri Bakanları'nın ilân ettikleri ilk nokta, «Anadolu'nun yeniden can ve mal kaybı olmaksızın boşaltılacağı»ydı. Aynı gün Müttefik Bakanlar, Atina, İstanbul ve Ankara Hükümet'lerine şu ortak telgrafı çektiler: «Orta - Doğu'da yeniden barış yap-

mak ve yeniden can ve mal kaybı olmaksızın Anadolu'nun boşaltılmasını teklif etmek amacıyla Paris'te toplanmış olan üç Büyük Devlet'in Dışişleri Bakanları, ilgili Hükümet'lere hemen muhasematı durdurmalarını ısrarla tavsiye etmeyi kendilerine ilk görev sayarlar» (38). Telgrafta bundan sonra yapılması teklif edilen mütarekenin şartları bildiriliyordu. Bu, altı maddelik bir mütareke teklifiydi. Telgrafı üç Büyük Devlet'in Dışişleri Bakanları Lord Curzon, Signor Schanzer ve Monsieur Poincaré birlikte imzalamışlardı. Bu esas itibariyle bir mütareke teklifiydi. Ama içinde Anadolu'nun boşaltılacağı vaadi de yer alıyordu. Mütarekenin üç aylık süre için yapılması ve «savaşan taraflar ön barış şartlarını kabul edinceye kadar otomatikman yenilenmesi» teklif ediliyordu. Yapılacak mütarekenin süresi belirtilmişti, ama Anadolu'nun ne zaman boşaltılmasına başlanacağı ve ne kadar zaman içinde boşaltmanın tamamlanacağı belirtilmemişti. Boşaltma işi bir ön şarta bağlanıyordu: Savaşan tarafların ön barış şartlarını kabul etmeleri şartına.

«Ön barış şartları», Müttefik Dışişleri Bakanları'nın 22 - 26 mart günleri yaptıkları toplantılarda tespit edilmişti. Müttefiklerin vardıkları bu kararlar da, 26 mart 1922 tarihli ortak bir notayla Atina, İstanbul ve Ankara Hükümet'lerine sunuldu. Notada, üç Müttefik Devletin Dışişleri Bakanları'nın 22 - 26 mart günleri Paris'te toplandıkları ve barışın yeniden kurulabilmesi arzusuyla Orta - Doğu durumunu inceledikleri bildirildikten sonra şöyle deniyordu:

«Bu ciddi inceleme sonunda kararlaştırdığımız tekliflerin tam metnini (exposé) ilişik zarfta size sunuyoruz...

(38) F.O. 371/7858/E. 3219 ve F.O. 406/49, p. 161 - 162, No. 66/3.

«Nihayet temsilcilerinizin mümkün olan en kısa zamanda tayin edilecek ve ulaşılması kolay bir şehirde toplanmalarını ve teklifleri birlikte incelemelerini teklif ediyoruz.

«Bizler de, ilgili yüksek tarafların temsilcilerine yardım etmek üzere, İstanbul'daki İngiliz, Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserleri'ni görevlendirmeye hazırız.

«Bu toplantının mümkün olan en kısa zamanda yapılması umumun menfaatine olduğundan bu mektup tarihinden itibaren üç hafta içinde konferans'ın açılış gününü tespitte sizleri davet ediyoruz»⁽³⁹⁾.

Bu notaya ya da mektuba ekli olarak sunulan «**teklifler**», Lord Curzon'un kaleme aldığı bir metindi. Fransa Dışişleri Bakanlığı da Konferans kararlarının bir özetini kaleme almıştı. Ama sonunda İngiliz Dışişleri Bakanı'nın hazırladığı metnin ilgili taraflara sunulması kararlaştırılmıştı. «**Teklifler exposés**»nde, önce üç Büyük Devlet'in hangi ilkelerle hareket ettiklerini belirten «**önsöz**» ya da «**dibace**» niteliğinde bir bölüm vardı. Ondan sonra 25 madde halinde kararlar anlatılıyordu. Uzun uzun anlatılıp gerekçelendirilmeye çalışılan bu kararlar özetle şunlardı: (i) Mütareke yapılacaktı, (ii) Anadolu kansız boşaltılacaktı, (iii) Azınlıklar korunacaktı, (iv) Ermenilerin tatmin edilmeleri işi Milletler Cemiyeti'ne havale edilecekti, (v) Boğazlar'dan geçiş serbestisi teminat altına alınacaktı. Bunun için Boğazlar'ın Anadolu yakası silahsızlandırılacak ve Gelibolu yarımadasında da Müttefik işgal kuvvetleri kalacaktı, (vi) Doğu Trakya için yeni bir sınır çizilecekti. Tekirdağ'ın batısından Istranca dağına doğru uzanacak bu sınır

(39) F.O. 406/49, p. 244, No. 79/2.

uyarınca, Edirne, Babaeski, Kırklareli ve Gelibolu yarımadası Yunanistan'a verilecek; Tekirdağ Türkiye'de kalacaktı. (vii) İstanbul'un Türkiye'den alınabileceği tehdidi kaldırılacak, Müttefikler şehri boşaltacaklardı. (viii) Türkiye'nin silahlı kuvvetleri artırılacaktı. Sèvres Antlaşması'nın öngördüğü 50 bin yerine, Türkiye'ye 85.000 kişilik bir kuvvet bulundurma hakkı tanınacaktı. (ix) Kapitülasyonlar rejimi yeniden gözden geçirilecekti,... Paris kararlarının ana çizgileri bunlardı.

Üç Müttefik Devlet, üç ilgili devlete iki nota sunmuşlardı. Biri Mütâreke yapılmasını, öteki Konferans kararlarının kabul edilmesini isteyen iki notadan birincisine Yunanistan hemen cevap vermişti. Yani Yunanistan mütâreke teklifini çabucak kabul etmişti (40). Ama Konferans'ın diğer kararlarının kabulünü isteyen 26 mart tarihli Müttefik notasına Yunanistan hiç bir zaman cevap vermemişti. Yunanistan Anadolu'nun boşaltılmasına ve diğer konulara ilişkin kararları kabule yanaşmamıştı. Tersine, Yunanistan, Anadolu'da bir «Büyük İyonya» devleti kurma tertiplerine girişmişti. Bu konu üzerinde aşağıda ayrıca durulacaktır.

«Derhal mütâreke yapılması» fikri İngiltere'den çıkmıştı ve maksatlı bir plandı. Gerçi Lord Curzon, «Anadolu'nun boşaltılmasını» da kabul ediyor gibi görünüyordu. Ama bu bir oyalama taktiğinden başka bir şey değildi. Boşaltma teklifinin ya da vaadinin hiç bir garantisizliği yoktu, ne zaman gerçekleştirileceği de belli değildi. Sakarya Zaferi'nden sonra askerî bakımdan insiyatifin Türklere geçtiği bir gerçektir. İngiliz askerî otoriteleri bunu Sakarya'dan hemen sonra görüp İngiliz Kabinesi'ne de bildirmişlerdi. Tekrar sa-

(40) F.O. 371/7858 ve DBFP. I/17, p. 764, No. 571.

vaş başlarsa bu. Yunanlıların zararına olacaktı. Lord Curzon'un emeli, Yunanistan'ı bir yenilgiden kurtarmaktı. Bu amaçla, Paris konferansı'nın daha ilk dakikalarında **«mütareke yapılması»** fikrini Müttefiklere kabul ettirmiş ve Türkiye ve Yunanistan'a tellemişti. Yunanistan'ın bu teklifi hemen kabul etmesi olağandı. Türkiye'nin bunu kabul edebilmesi için **«Anadolu'nun boşaltılacağı»** gerçekten garanti edilecek miydi? Burası şüpheliydi. Lord Curzon'un oyunu işin daha başında sırıtiyordu. Mütareke teklifinin ertesi günü, Paris'in nüfuzlu gazetelerinden **«Le Temps»**, **«Curzon Projesi»** adlı başyazısında şunları yazıyordu:

«...Lord Curzon, Türk - Yunan mütarekesi teklifini kabul ettirdi... Görünüşte Türklerle Yunanlılar arasındaki bir savaşın durdurulması söz konusudur. Ama gerçekte savaş Türklerle İngilizler arasındadır. Bu nedenle barış bunca engelle karşılaşır. Yunan ordusu, İngiltere Hükümeti'nin iradesiyle İzmir'e çıktı... Kıtanın içlerine doğru, Sèvres Antlaşması'nı uygulamak isteyen İngiltere Hükümeti'nin tasvibiyle ilerledi. (Yunan ordusu) İngiltere isterse Anadolu'yu boşaltacaktır. Şu halde Türklerle savaşta olan İngiltere'dir.

«Fakat Türkler şimdi askerî bakımdan üstündürler... Bundan başka, bütün dünya Müslümanları Türkiye'den yanadırlar ve Britanya İmparatorluğu bunu hissetmektedir....

«Geçen yıl, tehlikeler pek belirgen değildi ve Yunanlılar kendilerini Ankara'ya götürecek bir taarruz hazırlıyorlardı. Lord Curzon da Mütareke teklif etmiyordu. Bu yıl Doğu savaş'ı İstanbul'dan Kalküta'ya kadar bambaşka biçimde belirmektedir ve Lord Curzon'un Türklere mütareke teklif etmesi olağandır.

«Ama bir mütarekenin birbirinden farklı iki çeşit

sonucu olabilir: Ya barışı kolaylaştırabilir ya da daha şiddetli çarpışmalar hazırlanmasına yarayabilir. Her şey, mütarekenin içindeki garantilere bağlıdır. Çünkü metnin (mütareke teklifinin) garantileri ne-lerdir?...

«Türkler mütareke imzalamaya çağırılırken, karşılığında Anadolu'nun kendilerine barışçı yolla geri ve-rileceği garanti edilmemektedir. Türkler manevî hamlelerini ve maddî hazırlıklarını durdurmaya çağırılmaktadırlar ve böylece Hindistan'da ve Britanya İmparatorluğu'nun diğer bölgelerindeki Müslüman hareketin durdurulmasına çalışılmaktadır ve ondan sonra Türklere istenilen şartları empoze etme (hakkı) saklı tutulmaktadır.

«Bu, hiç değilse Türkler için, garip bir şekilde garantiden yoksun bir mütareke olacaktır. Böyle bir mütareke gerçekten barışı kolaylaştıracak mıdır? Bizim toprağımız istilâ edildiği zaman bu cinsten bir teklif bize silahlarımızı bırakma kararı verir miydi?...

«Şüphesiz Türkler de aynı muhakemeyi yürüteceklerdir. Şüpheli durumu fark edeceklerdir. Tuzaktan kuşkulanaçklardır» (41).

Akil için yol birdir. Gerçekten Türkler de benzer şeyleri düşündüler. Mütareke ve Anadolu'nun boşaltılmasının beraber yürütülmesi gerektiğini savundular. Türk basını da Fransız gazetesinin başyazısına benzer yayınlar yaptı. 24 mart tarihli «**Vakit**» gazetesinde Ahmet Emin Bey, mütareke teklifinin Türklerin enerjisini saptırmak için hazırlanmış bir propaganda olduğunu, bu teklifin kabul edilmesinin Türkiye için intihar etmek anlamına geleceğini yazdı. Ertesi günü

(41) Le Temps. 24.3.1922. «Le Projet Curzon».

de «**Vakit**» gazetesi, Yunan ordularının İzmir'le Trakya'yı boşaltmaları şartıyla mütareke yapılabileceğini belirtti. 27 mart günlü «**İleri**» gazetesi mütareke teklifini «**Mondros mütarekesine**» benzetti. 25 mart günü «**Hâkimiyet-i Milliye**» gazetesi de mütareke yapılabilmesi için işgal edilen bütün toprakların boşaltılacağına garanti edilmesi ve boşaltmanın hemen başlaması gerektiğini yazdı. Barış şartlarının da Milli Misak'a uygun olmaları lâzım geldiğini savundu (42). 4 nisan günü İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir H. Rumbold şunları yazıyordu:

«**Milliyetçi gazeteler** (ve bir tanesi hariç bütün Türk gazeteleri milliyetçidir) **mütareke fikrine karşı büyük husumetini belirtmeye devam ediyorlar. Yunan işgalindeki topraklar tamamen boşaltılmadıkça kılıcın bırakılmayacağını belirtmeye öncelik veriyorlar. Son bir iki gündür, mücadeleden vazgeçilmesine karşı bütün Anadolu'da yapılan protesto mitinglerine ve özellikle 31 mart günü Ankara'da Büyük Millet Meclisi önünde yapılan ve «Türk Ortodoksları» hareketi lideri Papa Eftim'in de hatipler arasında bulunduğu miting hakkında haberler yayınlanıyor»** (43). Sir H. Rumbold, Türk basını üzerine uzun uzun yazıyor ve yayınlanan makalelerin tercümelerini Londra'ya iletiyordu. Bütün basın oybirliği ile, mütareke yapılabilecekse Yunan işgalindeki toprakların da boşaltılması gerektiğini savunuyorlardı. Yalnız Ali Kemal'in «**Peyami Sabah**»ı öteki gazetelere katılmıyordu. Ama o gazete bile 4 nisanda, Edirne'yle Gelibolu'nun Türkiye'ye geri verilmesini savunmuştu.

(42) F.O. 406/49, p. 248 - 249, No. 83.

(43) F.O. 371/7860/E. 3780: Rumbold'dan Curzon'a Rapor. 4.4.1922, No. 335. ✓

Bu hava içinde, 5 nisan günü Ankara Hükümeti Müttefiklere resmen cevap verdi ⁽⁴⁴⁾. Ankara'dan Paris'e telgrafla gönderilen Türk notasında, Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey, özetle şunları bildiriyordu: Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, mütareke yapılmasına ve Türk topraklarının boşaltılmasına ilişkin Müttefik tekliflerini dikkatle incelemişti; Yunan ordusunun istilâ savaşı'na son vermek uğrunda ki çabalarından ötürü Uç Büyük Devlet'e teşekkür ediyordu. Ankara Hükümeti, Türk topraklarını boşaltmak niyetiyle yapılan mütareke teklifini prensip itibarıyla kabul ediyordu.

Bununla beraber Ankara Hükümeti, yapılacak mütarekenin, düşmana yeni kuvvetlerle savaşa devam etme fırsatı vermesine razı olamazdı. Yunan Hükümeti, Büyük Devletler'in mart 1921'deki barış çabalarına, başarısız kalan askerî bir taarruzla cevap vermişti. Kral Konstantin, Uç Büyük Devlet'in haziran 1921'deki tavsiyelerine de fatih gibi İzmir'e çıkmak ve yeni bir taarruza geçmek suretiyle karşılık vermişti.

Özetle bunları belirttikten sonra Yusuf Kemal Bey aynen şunları söylüyordu:

«Bu örnekler karşısında Hükümetim, mütarekenin temel şartı olarak, bunun imzalanmasıyla birlikte boşaltmaya da başlanmasını elzem saymaktadır. Oysa, 23 mart notasıyla bildirilen mütareke şartları, ne boşaltma için, ne de savaşın yeniden başlamasına karşı garanti teşkil etmemektedir.» Nota devam ediyordu:

⁽⁴⁴⁾ 5 nisan 1922 tarihli Türk notasının Fransızca aslı için bkz. F.O. 406/49, p. 261 - 262, No. 87/1. Notanın kısaltılmış İngilizce tercümesi: DBFP. I/17, p. 772 - 774, No. 583.

Mütareke, savaşın yeniden başlamasına karşı bir garanti olmadıktan başka, Türk ordusunu da elverişsiz duruma sokacaktı. Savaş'ın yeniden başlaması halinde Türk ordusu elverişsiz durumda vatani savunmak zorunda kalacaktı. Büyük Devletler'in de üç yıldır tarifsiz zulümler altında inleyen işgal altındaki Müslümanları bir an önce kurtarılmayı arzuladıklarına Ankara Hükümeti kaniydi. Ankara Hükümeti ayrıca, mütareke imzalanır imzalanmaz işgal altındaki toprakların boşaltılmasına başlanmasının üç Büyük Devlet'in görüşlerine de uygun düştüğü kanısındaydı. Çünkü mütareke teklifi, Anadolu'nun barışçı yolla boşaltılması niyetiyle yapılmıştır.

Şu halde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, mütareke müddetinin dört ay olmasını teklif etmekteydi. Bu süre Anadolu'nun boşaltılması için tespit edilmiş süreydi ve barış görüşmeleri sona ermediği takdirde üç ay daha uzatılabilecekti. Anadolu'nun boşaltılması usulü de şöyle olmalıydı: Önce Eskişehir - Kütahya - Afyonkarahisar hattı boşaltılmalıydı. Bu hat ilk on beş gün içinde boşaltılacaktı. İzmir'le birlikte işgal altındaki bütün öteki topraklar ise mütarekenin imzasından itibaren dört ay içinde tamamen boşaltılacaktı. Ankara Hükümeti, boşaltmanın Üç Büyük Devlet'in gözetimi altında yapılmasını kabul edecekti. Müttefik subaylarıyla Türk ve Yunan Başkumandanları'nın temsilcilerinden kurulacak karma komisyonlar boşaltma işini gözleyebileceklerdi. Komisyonlar ayrıca, boşaltılan toprakların Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne devredilmesi işinde de yetkili olacaklardı. Boşaltma sırasında can ve mal güvenliğini sağlayacaklardı. Türk kuvvetleri boşaltılan yerlere on beş gün sonra gireceklerdi. Bu noktalar Müttefiklerce de kabul edilirse, Ankara Hükümeti Büyük Devletler'in barış tekliflerini incelemek üzere ta-

yin edilecek bir şehre üç hafta içinde delegelerini gönderecekti.

Müttefik Dışişleri Bakanları'nın mütareke teklifiyle Anadolu'nun kansız boşaltılacağı vaadine Ankara Hükümeti'nin ilk resmî cevabı özetle buydu. Ankara, kısaca şunları teklif ediyordu: (i) Mütarekeyle Anadolu'nun boşaltılması işi birlikte yürütülmeliydi, (ii) Mütareke imzalandıktan sonra on beş gün içinde Eskişehir - Kütahya - Afyon hattı boşaltılmalıydı, (iii) İzmir'le birlikte bütün Anadolu'nun boşaltılması mütarekenin imzasından sonra dört ay içinde tamamlanmalıydı, (iv) Müttefikler boşaltma işini gözetleyip denetleyebilirlerdi, (v) Boşaltılan yerlere Türk askerleri onbeş gün sonra gireceklerdi ve (vi) Bu şartlar kabul edilirse Ankara temsilcileri barış görüşmelerine katılacaklardı.

Ankara'nın notası üzerine, Anadolu'nun boşaltılması konusunda Müttefiklerin ve özellikle İngiltere'nin niyetleri daha açık anlaşılmaya başladı. 7 nisanda İngiltere Harbiye Bakanlığı Ankara'nın tekliflerinin kabul edilmemesi görüşünde olduğunu bildirdi. Çünkü Anadolu boşaltılırsa Türkler, «Anadolu meselesini halletmiş olarak Konferans'a geleceklerdi.» Milliyetçi ordular, İstanbul'a hatta Trakya'ya yürüyebileceklerdi. Yunanlılar da Trakya'da yığınak yapabiliyorlardı. Böylece harekâtın ağırlık merkezi Anadolu'dan Trakya'ya kayabilirdi. İstanbul'daki Müttefik kuvvetler de Trakya yakasında Yunan kuvvetleri, Anadolu yakasında da Kemalist kuvvetler arasında kalabiliyorlardı. Bu bakımlardan Ankara'nın teklifleri kabul edilemezdi ⁽⁴⁵⁾.

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği de, Ankara'nın tekliflerine cephe almakta gecikmedi. Sir H.

(45) DBFP. I/17, p. 774, n. 5.

Rumbold, 5 nisan günü Ankara'nın tekliflerine itirazlarını Londra'ya telledi. Onun kanaatine göre, Kemalistler Eskişehir - Kütahya - Afyon hattını boşalttırmakla **«stratejik demiryolunu işgal edecekler»** di. Bu ise Yunanlıların işine gelmeyecekti (46). Birkaç gün sonra da Yüksek Komiser, **«Yunan ordusunun Eskişehir - Kütahya - Afyonkarahisar stratejik demiryolundan çekilmesi teklifinin kabul edilmesi, Milliyetçileri öyle üstün bir duruma getirecektir ki, artık iddialarına bir sınır olmayacaktır»** diye yazıyordu (47). Yani Yüksek Komiser, bütün Anadolu'nun boşaltılmasını kabul etmek şöyle dursun, Yunan kuvvetlerinin cepheden biraz geriye çekilmelerine bile razı olamıyordu. Kemalistler üstün duruma geçecekler, iddialı olacaklar diye itirazda bulunuyordu. Yunan ordusu cepheden bile çekilmeyecekse Anadolu'yu nasıl boşaltacaktı? Anadolu'yu boşaltacaklarsa ve gerçekten boşaltacaklarsa Yunan ordularının **«stratejik demiryollarında»** tutunmaya devam etmelerinin sebebi neydi? Yok Yunan ordusunun cepheden bir adım geri gitmeyeceği söyleniyorsa, Anadolu'nun boşaltılacağı yolundaki sözler, riyakârca vaadler olarak kalmıyorlar mıydı?

Lord Curzon, 7 nisan günü Paris ve Roma'ya çektiği bir telgrafta, **«boşaltmanın mütarekeyi hemen takip edemeyeceği,» «ancak mütarekenin sona ermesiyle başlayacağı»** görüşünde olduğunu bildirdi (48). Mütarekenin üç aylık bir süre için yapılması isteniyordu. Nisan ortalarına zaten gelmişti. Biraz daha diplomatik yazışmayla mayıs ayına gelinecekti. Mayıs başında mütareke imzalanacağı düşünülse, ağustos

(46) İbid., p. 775, No. 584.

(47) F.O. 406/49, p. 271, No. 93.

(48) DBFP. I/17, p. 776, No. 586.

ayına kadar Anadolu'nun boşaltılmasına başlanmayacak demektir. Sonra Müttefikler, mütarekenin üçer aylık sürelerle otomatikman uzatılacağını da belirtmişlerdi. Bir kere uzatıldığı farzedilse, boşaltmaya başlamak için kasım ayını beklemek gerekecekti. Başka türlü söylemek gerekirse, bütün yaz ve güz ayları beklemekle geçirilecek ve Türk ordularının Büyük Taarruzu atlatılmış olacaktı. Kasımdan sonra, kış aylarında taarruza geçmek âdeta imkânsız gibiydi. Lord Curzon'un taktiği daha iyi anlaşılıyordu. Ne yapıp yapıp yazışmalarla, diplomatik manevralarla Türk ordusunun genel bir taarruza geçmesi önlenmiyordu. Yunan ordusu denize dökülmekten kurtarılmıyordu. İngiliz diplomasisi'nin başları, ta şubat ayında önemli bir karara varmışlardı: «**Milliyetçiler (yani Kemalistler) üzerinde baskı yapmanın en iyi yolu bugünkü çıkmaz durumu devam ettirmektir**» diye buymuşlardı. Lord Curzon, işte bu oyunu oynuyor ve Müttefiklerle birlikte Kemalistleri de bu oyuna getirmeye çalışıyordu. Anadolu'yu boşaltma «mütareke» süresinin bitiminde başlayacaktı ve otomatikman uzatılacak olan mütareke de hiç bir zaman bitmeyecekti. Yani Anadolu'daki «**çıkılmaz durum**», «ilânihaye» sürüp gidecekti...

Kendi aralarında bir süre yazışma yaptıktan sonra Müttefikler, 15 nisanda Ankara'nın notasına cevap verdiler ⁽⁴⁹⁾. Notada şunlar söyleniyordu: Ankara Hükümeti'nin prensip itibarıyla mütareke teklifini, işgal altındaki toprakların boşaltılması şartlarını ve barış şartlarını görüşmek üzere delege göndermeyi kabul

(49) 15.4.1922 günü Ankara Hükümeti'ne sunulan Müttefik notasının Fransızca aslı için bkz. F.O. 406/49, p. 264 - 265, No. 90. Notanın İngilizce çevirisi: DBFP. 1/17, p. 782, No. 594.

edişini Müttefikler mutlulukla not ediyorlardı. **«Bununla beraber Müttefikler, Anadolu'nun hemen boşaltılmasını kabul edebileceklerini sanmıyorlar»**dı. Yunan Hükümeti buna razı olmayacaktı, razı olsa bile Yunanistan'ın Anadolu'dan Trakya'ya kuvvet kaydırmasına engel olunamayacaktı. Ama Ankara Hükümeti'nin isteklerini **«mümkün olduğu kadar geniş ölçüde tatmin etmeyi arzulayan Müttefik Hükümetler, bu boşaltma tarihini öne almaya hazır»**dılar. **«Barış şartlarının tamamı kabul edilir edilmez boşaltmaya başlanacak»**tı. **«Bazı özel noktaların müzakere edilmesi mahfuz»**du. Ayrıca Müttefikler, Ankara'nın tekliif ettiği biçimde mütareke süresini uzatmayı (üç aydan dört aya çıkarmayı) gereksiz görüyorlardı. Çünkü savaşıyan taraflar ön barış şartlarını kabul edinceye kadar mütareke zaten kendiliğinden (otomatikman) uzatılacaktı. Müttefikler, Ankara Hükümeti'nin asıl isteğini geniş ölçüde tatmin etmiş olduklarını sanıyorlardı, müzakerelere katılacak temsilcilerinin adlarını bildirmesini Ankara'dan rica ediyorlardı. Konferans yeri ayrıca bildirilecekti.

Ankara Hükümeti'nin 5 nisan tarihli notasına Müttefiklerin verdikleri 15 nisan tarihli cevap buydu. Nispeten kısa bir notaydı. Ama Müttefikler, söyleyeceklerini az ve öz olarak bu kısa notaya sığdırmışlardı. Dedikleri kısaca şuydu: (i) Mütareke imzalanır imzalanmaz Anadolu'nun boşaltılmasına başlanamayacaktı. (ii) Boşaltmaya başlanabilmesi için Ankara Hükümeti barış şartlarının tamamını kabul etmeliydi. (iii) Müttefiklerin tespit etmiş oldukları barış şartlarını kabul etmek ve **«bazı özel noktaları»** görüşmek üzere Ankara delegeleri seçilmeliydi. Müttefiklerin bu cevabında garip bir terslik görülüyordu. Türkiye'nin önce barış şartlarını kabul etmesi isteniyordu. Bu, mütareke isteği değil, âdeta kayıtsız şartsız teslim

olma isteğiydi. Barış şartlarını Müttefikler kendileri tespit etmişlerdi. Bunları tespit ederken Ankara Hükümeti'ne sorulmamıştı. Paris Konferansı'na Ankara temsilcileri katılmamışlardı, çağırılmamışlardı. Şartlar, Sèvres Antlaşması şartlarına bakarak biraz daha yumuşak olmakla beraber, yine bir dikta niteliği taşıyordu. Büyük Devletler kendi aralarında tespit ettikleri şartların önceden kayıtsız şartsız kabul edilmesini istiyorlardı. Ancak ondan sonra Anadolu'nun boşaltılmasına başlanabilecekti. Bunun anlamı açıktı: Ankara Hükümeti ya Müttefiklerin diktasına boyun eğecekti ya da Anadolu devamlı işgal altında kalacaktı. Müttefikler, kendi şartlarını Ankara Hükümeti'ne tam olarak empoze edinceye kadar Anadolu'yu işgal altında tutmak istiyorlardı. Paris'te çoğu Lord Curzon tarafından hazırlanan dikta şartlarını Türkiye'ye kabul ettirebilmek için Yunan işgali koz olarak kullanılmaya devam olunuyordu.

Ankara Hükümeti, Müttefiklerin 15 nisan tarihli ortak notasına bir hafta sonra, 22 nisan günü uzun bir notayla karşılık verdi ⁽⁵⁰⁾. Notada özetle şunlar söyleniyordu: Ankara Hükümeti, Müttefiklerin Orta-Doğu'da yeniden barış yapılması arzularına ve mütareke teklifinin Anadolu'yu boşaltmak amacıyla yapıldığına dayanarak, boşaltmayla mütarekenin birlikte yapılmasının izlenen amaca uygun düşeceğini ummuştu. Savaşın yeniden başlama ihtimalinin ortadan kaldırılacağına da inanmıştı. Gerçekten Müttefikler mütareke yapılmasını isterken Anadolu'nun boşaltılacağını da söylemişlerdi. Barış şartlarıyla ilgili Müttefik notasında da Anadolu'yu boşalttırmak niyetiyle

(50) 22.4.1922 tarihli Türk notasının Fransızca aslı için bkz. F.O. 406/49, p. 286 - 288, No. 102/2, ve İngilizce kısaltılmış çevirisi: DBFP. 1/17, p. 787 - 790, No. 603.

mütareke teklif edildiği belirtilmişti. 30 mart günü Lord Curzon, Lordlar Kamarası'nda yaptığı konuşmada mütarekeyi boşaltmanın izleyeceğini açıklamıştı. Bütün bu açıklamaları göz önünde tutan Türk milleti, mütarekeyle birlikte Anadolu'nun boşaltılacağını da umuyordu. Oysa, şimdi Müttefikler, Anadolu'nun hemen boşaltılmasını kabul edemeyeceklerini bildiriyorlar ve boşaltmayı barış şartlarının tamamının kabulüne bağlamak istiyorlardı.

Müttefikler, Anadolu'nun boşaltılmasını geri bırakma sebebi olarak Yunanistan'ın bunu kabul etmeyeceğini, etse bile Trakya'ya kuvvet kaydırıp muhtemelen savaşa devam edeceğini gösteriyorlardı. Ankara Hükümeti bu gerekçeyi tartışmak niyetinde değildi. Böyle bir hareket, Yunanistan'ın Müttefiklerin arzusuna karşı gelmek anlamı taşıyacaktı ve bütün dünya tarafından ayıplanacaktı. «Herhalükârda» ileri sürülen bu gerekçe, Anadolu'nun boşaltılması konusundaki Türk görüşünü doğruluyordu. Ankara Hükümet'i şu gerçekler üzerinde ısrar etmeyi gerekli görüyordu: Bir zamanlar zengin ve müreffeh olan Anadolu'daki Yunan işgal ordusu, işlediği cinayetlere her gün yeni yangın ve yıkımlar katıyor ve böylece günahsız Müslüman kurbanlarının sayısını her geçen gün artırıyordu. Son olarak İtalyanların boşalttıkları Söke bölgesini işgal eden Yunanlıların burada işledikleri cinayetler, bu beyanların yeni bir deliliydi. Anadolu Müslüman halkına karşı Yunanlıların işlediği cinayetler tarafsız bütün yabancılar ve Kızılhaç delegelerince de oybirliğiyle doğrulanmıştı.

Hıristiyan azınlıkların korunmaları için çaba harcayan Müttefiklerin, Müslüman halkın Yunan işgali altında zulüm görmesine ve kendi acıklı kaderiyle başbaşa bırakılmasına razı olacaklarına, Ankara Hü-

kümeti inanmak istememekteydi. Bu ümitle Ankara Hükümeti, mütarekeyle birlikte hemen boşaltmaya da gidilerek Anadolu Müslümanlarının insafsız ve dayanılmaz düşman boyunduruğundan kurtarılmalari için Büyük Devletler'e çağrıda bulunuyordu. Kardeşlerini insafsız düşman boyunduruğundan bir an önce kurtarmaya azimli Türk milletinin, boşaltmanın barış esaslarını toptan kabul şartına bağlanmasını kabul edememekten dolayı mazur görüleceğini Ankara Hükümeti kuvvetle umuyordu.

Ankara'nın uzun notası devam ediyor: Türkiye B.M.M. Hükümeti, Anadolu'nun boşaltılmasına ilişkin görüşünün kabul edilmesi halinde barış şartlarını incelemek üzere delege gönderebileceğini daha önce bildirmişti. Ancak 26 mart tarihli notayla bildirilen barış şartlarındaki bazı noktalar, Müttefiklerin prensipleriyle çatışma halindeydi. Ankara Hükümeti, barış şartlarının daha önce ilân edilmiş prensiplerle bağdaştırılacağı umudunu yitirmek istememekteydi. Türk milleti, bağımsız ve kendisine ait olan topraklarda güven içinde yaşamaktan başka bir şey arzulamıyordu. Hür gelişmesini engelleyen siyasî, adlî ve iktisadî zincirlerden kurtulmak istiyordu. Sırf Müslüman olduğu için, Hıristiyanlara pek tabîi olarak tanınan haklardan mahrum kalmak istemiyordu.

Yenilmiş ülkeler içinde savaşa girmenin acısını en fazla çekmiş olan Türkiye'ydi. Birçok Krallıklar genişliğinde toprak kaybetmişti. Bu şartlar altında ve Türk halkının meşru mütevazi emeli Müttefiklerce de ilke olarak kabul edilmişken Ankara Hükümeti, Anadolu'yu boşaltmanın barış esaslarını toptan kabul şartına bağlanmasının yalnız düşmana fırsat vermekle sonuçlanacağı kanısındaydı. Barış şartlarını tespit için geçecek aylar içinde düşman yeniden savaşa gi-

rişebilecek ve Türkiye'ye ait olduğunu kimsenin tartışmadığı topraklar üzerinde Müslümanların can, mal ve namuslarına karşı daha geniş ölçüde suikastler işleme fırsatına kavuşacaktı. Esasen barış şartlarının çoğu yalnız Müttefikleri ilgilendiriyordu. Bu nedenle Ankara Hükümeti'nin müzakere hakkını kısıtlamak için Anadolu'da bir Yunan istilâ ordusu buldurmaya Müttefiklerin ihtiyacı olmasa gerekti. Bu noktada belirtmek lâzımdı ki, Müttefiklerin **«özel noktalar»** dedikleri husus, Ankara'yı kararsızlık içinde bırakmıştı. Çeşitli görüşlere göre, çeşitli şekilde yorumlanacak bu **«özel noktalar»**ın müzakeresi uzun sürebilecekti. Bütün bu müzakereler Müslüman halkın işgalden çektiği ıstırapların uzayıp gitmesine sebep olacaktı. Bu düşüncelerle **«Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, mütarekeyle boşaltmanın aynı anda başlaması gerektiğine dair görüşü üzerinde ısrar etmeye kendisini mecbur saymakta»**ydı.

Yazışmalar ve konuşmalarla fazla zaman kaybedilmesine meydan vermemek için Ankara Hükümeti şunu da bildiriyordu: Daha fazla kan dökülmeden barış yapılması konusunda ileri sürülmüş çeşitli görüşlerin bağdaştırılıp bağdaştırılmayacağını tespit için Ankara delegeleri tespit edilecek bir tarihte İzmir'e gidip orada Müttefik delegeleriyle görüşmeye hazır olacaklardı. Bu teklif kabul edilirse Ankara delegelerinin adları da Müttefiklere bildirilecekti.

Ankara notası burada bitiyordu.

Ankara Hükümeti'nin 22 nisan 1922 tarihli bu kararlı notası, Lord Curzon'un ve İngiliz diplomasisinin gerçek niyetlerini anlamaya yaradı. Lord Curzon, Ankara Hükümeti'ni oyalamak ve Anadolu'daki **«çıkılmaz durumu»** sürdürmek istiyordu. Londra'nın diktası olacak barış şartları Türklere tüm olarak empoze edilme-

dikçe Anadoludan bir tek Yunan askerinin bile geri çekilmesi söz konusu olmayacaktı. Lord Curzon'un nasıl oyalama taktikleri kullandığı Müttefiklerle ve özellikle Fransa'yla yaptığı yazışmalardan anlaşılıyor. Fransa Ankara'nın «İzmit Konferansı» teklifini kabul ediyordu ve öteki tekliflerini de kabule meyyal görünüyordu. M. Ponçairé bu konuda Ankara'ya cevap verilmesini istiyordu. Fransız görüşü 1 mayısta İngiltere'ye bildirildi (51). Lord Curzon bunu 10 mayısta sert bir şekilde reddetti (52). 15 mayısta Fransa İngiltere'ye ikinci bir nota verdi (53). İngiltere bu notayı da 7 haziranda reddetti (54). Böylece Ankara'nın 22 nisan tarihli notasının üzerinden bir buçuk ay geçirilmiş oldu. Fransa barış yapılması fikrinden vazgeçmiyordu. 16 haziran günü İngiltere'ye üçüncü bir nota verildi. İki gün, sonra 18 haziranda Fransa Londra'ya dördüncü bir nota sundu (55). 26 haziranda Ponçairé İngiltere'ye beşinci bir nota verdi (56). Bu son üç Fransız notasını İngiltere 5 temmuzda yeniden reddetti (57). Böylelikle nisan, mayıs ve haziran ayları geçirtilmişti. İngiliz diplomasisi Anadolu'yu boşaltma fikrini unutturuyor, diplomatik yazışmalara boğuyordu. Ankara hâlâ cevap bekliyordu. Mustafa Kemal orduları cephede kıpırdamadan duruyorlardı. İngiliz diplomasisi bir yandan Ankara'yı oyalarken, öte yan-

(51) F.O. 406/49, p. 291 - 292, No. 105/1.

(52) İbid., p. 307 - 309, No. 116 ve DBFP. 1/17, p. 813 - 817, No. 627.

(53) F.O. 406/49, p. 322 - 324, No. 126/1.

(54) İbid., p. 350 - 351, No. 141/1 ve DBFP. 1/17, p. 843 - 846, No. 645/1.

(55) F.O. 406/49, p. 371 - 372, No. 152/1.

(56) DBFP. 1/17, p. 871, not. 3.

(57) F.O. 424/254, p. 10, No. 9 ve DBFP. 1/17, p. 876 - 878, No. 676/1.

SAKARYA'DAN İZMİR'E

dan da el altından Yunanistan'ı Anadolu'yu boşaltmaya gizlice teşvik ediyordu. Türk orduları bahar ve yaz aylarını kıpırdamadan beklediklerine göre, bundan sonra da oyalanabilirlerdi. Yunanistan bundan da cesaret aldı. Ve 14 temmuz günü Atina'daki İngiliz temsilcisi, «çok gizli» olarak Londra'ya şunu bildirdi: Yunan Kabinesi son toplantısında bir karar almıştı: «Şimdilik hiç bir Yunan kuvveti Anadolu'daki yerlerinden çekilmeyecekti»⁽⁵⁸⁾. Bu kararı Yunan Dışişleri Bakanı M. Baltazzi, «çok gizli» olarak İngiltere'ye duyuruyordu.

İngiltere, Anadolu'nun kansız boşaltılması fikrini öldürmüştü. Fransa'nın bu gizli Londra - Atina komplotundan henüz haberi yoktu. Poincaré, 13 temmuzda İngiltere'ye altıncı bir nota verdi⁽⁵⁹⁾. İngiltere bunu da 27 temmuzda reddetti⁽⁶⁰⁾. Fransa âdetâ yazışmaktan bıkip usanmamış gibi 3 ağustosta yedinci bir nota sundu⁽⁶¹⁾. Ertesi gün İngiltere Başbakanı Mr. Lloyd George, İngiltere'nin âdetâ kayıtsız şartsız Yunanistan'ın arkasında olduğu şeklinde yorumlanan, Atina'da coşkun sevinçler yaratan ve Anadolu'daki Yunan ordularına sirküler şeklinde dağıtılan mahut nutkunu söyledi. Aşağıda buna ayrıca değinilecektir. İngiliz diplomasisi beş ayı diylomatik yazışmalarla geçirtmişti. Anadolu'nun boşaltılması fikri unutturulmuş, dikkatler başka yönler çekilmişti. Konferans'ın Beykoz'da mı, yoksa bir Avrupa şehrinde mi yapılması gibi konular konuşılmaya başlanmıştı. Mustafa Kemal'in istediği Izmit Konferansı fikrini İngiltere

(58) DBFP. 1/17, p. 885, No. 685.

(59) F.O. 424/254, p. 32 - 33, No. 34.

(60) DBFP. 1/17, p. 896 - 898, No. 699/1. ve F.O. 424/254, p. 17., No. 75.

(61) F.O. 424/254, p. 95 - 96, No. 125.

çoktan reddetmişti. Ondan sonra Beykoz fikrini ortaya atmıştı. Sonra ondan da vazgeçilmişti. Anadolu'da mezalim işleniyor muydu, işleniyor muydu? Bir Kızılhaç tahkikat heyeti gönderilmeli miydi, gönderilmemeli miydi? Yunanistan'a İstanbul'u üs olarak kullandırmaya devam etmeli miydi, etmemeli miydi? vb. vb. gibi çeşitli konular yazılıp konuşuluyordu. Ama Anadolu'nun kansız boşaltılması fikri artık pek konuşulmaz olmuştu. 1922 yılının bütün yaz aylarını dolduran uzun diplomatik yazışmalar yapılıyordu. Ama bu yazışmalar yapıcı fikir yönünden gerçekten pek kısır, diplomatik entrikalar bakımından ise usandırıcıydı. Bu kısır ve usandırıcı yazıları burada birer satırla bile anmak yersizdir.

«Anadolu'daki çıkmaz durumu devam ettirmek» fikrini daha şubat ayında kabul etmiş olan İngiliz diplomasisi, engelleme taktiklerini bütün bahar ve yaz aylarında sürdürmüştü. Nihayet İngiliz diplomasisi, M. Poincaré'nin yedi notasını reddettikten sonra, bir çuvaldız boyu yol gittiğini tantanayla ilân etti. Orta-Doğu barışını ne kadar çok arzu ettiğini belirtircesine 18 ağustos günü **«olumlu»** notasını Fransa'ya bildirdi. İngiltere artık yumuşamış görünüyordu: Bir konferans yapılacaktı. Konferans yeri Venedik olacaktı. Buna Ankara, İstanbul ve Atina delegeleri de katılabileceklerdi. Müttefikler adına Venedik Konferansı'na Dışişleri Bakanları değil, İstanbul'daki Yüksek Komiserler katılacaklardı. Lord Curzon, Yüksek Komiserlere verilecek talimat tasarısını da kaleme almıştı. Bunda, Konferans'ın «gayri resmî» (informal) olacağı bildiriliyordu. Yüksek Komiserler, Paris Konferansı kararlarını kabul edip etmeyecekleri konusunda Türk ve Yunan delegelerinden izahat alacaklardı. Türk ve Yunan Hükümet'lerine gönderilecek davetiye yazısı da hazırlanmıştı. Konferans'a ça-

ğırılırken Ankara ve Atina'dan mütareke yapmaları, Paris kararlarını kabul etmeleri de istenecek ve ondan sonra asil konferans'a gidileceği açıklanacaktı. Burada Anadolu'nun boşaltılmasından hiç bahsedilmiyordu. Yalnız Lord Curzon, M. Poincaré'ye sunduğu 18 ağustos tarihli muhtırasının sonuncu maddesine, aynen şu cümleyi de böbürlenerek eklemiştir:

«8. Son olarak Majesteleri Hükümeti, Yunan ordusunun Anadolu'yu boşaltması tarihini öne almak konusundaki Müttefik teklifini zaman aşımına uğramış (lapsed) gördüğünden, gelecek Konferansta bunu yeniden göz önüne almaya hazır olmadığını da Fransa Hükümeti'ne bildirmek arzusundadır» ⁽⁶²⁾.

Evet, Majesteleri Hükümeti'nin Dışişleri Bakanı Lord Curzon Hazretleri Anadolu'yu boşaltma işini «**zaman aşımına**» uğratmıştı. Ama, Mustafa Kemal'in Büyük Taarruzuna da bir hafta kalmıştı.

«İstanbul'un Tutumu»

Son gelişmeler karşısında İstanbul'un tutumu neydi? 22 ve 26 mart tarihli Müttefik notaları, Atina ve Ankara Hükümet'leriyle birlikte İstanbul Hükümeti'ne de sunulmuştu. Anadolu'nun kansız boşaltılmasının düşünüldüğü, bir mütareke yapılması istendiği ve Türkiye'yle Yunanistan'ın, Paris'te tespit edilen barış esaslarını kabul etmeleri gerektiği İstanbul'a da aynen bildirilmişti. Mütareke yapılmasını isteyen ilk Müttefik notasını İstanbul Hükümeti Ankara'ya

(62) DBFP. I/17, p. 928, No. 737/1.

havale etti. İstanbul Hükümeti, Yunanistan'la fiilen savaş halinde değildi. Mütareke işi. İstanbul'dan ziyade Ankara'yı ilgilendiriyordu (63).

Müttefiklerin 26 mart tarihli notasını da aldıktan sonra İstanbul Hükümeti önce Ankara'nın cevap vermesini bekledi. Ankara'nın cevabından üç gün sonra da İstanbul Hükümeti, 8 nisanda Müttefiklere cevap verdi: İstanbul Hükümeti, Müttefiklere teşekkür ediyordu. Anadolu boşaltılınca Trakya'da Yunanlıların yığınak yapmamalarını istiyordu. Konferans fikrini kabul ediyordu ve üç hafta içinde İstanbul delegeleri Konferans'a katılmaya hazır olacaktı. Konferans yerinin de İstanbul değil, bir Avrupa şehri olması telkin ediliyordu (64).

İstanbul'un cevabı kısa ve sönüktü. Mütareke yapılması ve Anadolu'nun boşaltılması konusunda Müttefiklerle diplomatik kavgayı vapan Ankara Hükümeti'ydi. İstanbul Hükümeti, Müttefiklerle uysal uysal konuşuyordu. Tartışmaya pek girmiyordu. Kısa bir cevapla yetiniyordu. İstanbul'un kavgısı. Yunanlıların Trakya'da yığınak yapıp İstanbul'u tehdit edebilecekleri noktasında toplanıyor gibiydi.

Müttefikler, 19 nisanda İstanbul Hükümetine de Ankara ya verdikleri cevabî notaya benzer bir cevap verdiler: Anadolu hemen boşaltılmayacaktı. Önce barış şartlarının toptan kabulü gerekiyordu. Ayrıca İstanbul Hükümeti Trakya'da Yunan tehditinden çekinmemeliydi. Barış şartları kabul edilince Yunanistan artık askerî yığınak yapmayacaktı. Sonra Müttefikler, Konferans'a katılacak İstanbul delegelerinin bildirilmesini istiyorlardı. Konferans yeri ayrıca İs-

(63) DBFP. 1/17, p. 765, No. 572.

(64) 8.4.1922 tarihli İstanbul notasının metni: F.O. 406/49, p. 272, No. 94. Ayrıca bkz. DBFP. 1/17, p. 778 - 779, No. 590.

tanbul Hükümeti'ne bildirilecekti ⁽⁶⁵⁾. Bu notada yeni olan yalnız bir nokta vardı: Müttefikler İstanbul'un kaygısını yatıştırmaya çalışıyorlardı. Trakya'dan bir Yunan saldırısı olmayacaktı. Tabii, Müttefiklerin barış esaslarının kabul edilmesi şartıyla.

Müttefiklerin 19 nisan tarihli bu notasına cevap vermek için de İstanbul Hükümeti önce Ankara'nın ne yolda cevap vereceğini anlamak istedi. Ankara'nın ikinci notasından bir hafta sonra Hariciye Nazırı İzzet Paşa İstanbul'un cevabını Müttefiklere bildirdi. 29 nisan tarihli bu ikinci İstanbul notası daha uzundu: Babiâli, Anadolu'nun boşaltılması tarihinin öne alınabileceği vaadine teşekkür ediyordu, Yunan zulümlerinin durdurulacağını umuyordu. Barış şartlarını kabul edeceğini bildiriyordu. Konferans'ta Trakya'nın bir parçasının Türkiye'den koparılmayacağı umudunu belirtiyordu. Sultanın otoritesinin garanti edileceği sözüne memnuniyetini bildiriyordu. Yunanistan'a tazminat verilemeyeceğini açıklıyordu... Barış Konferansı'nda Babiâli, «**samimi ve sadık işbirliği**»nde bulunacaktı. Türkiye'deki Hıristiyan azınlıkları koruyacaktı. Boğazlar bölgesinin silahsızlandırılmasını, Boğazlardan geçiş serbestisinin sağlanmasını kabul edecekti. Yalnız Boğazları Kontrol Komisyonu Babiâli'ye biraz aşırı görünüyordu. Bu kuşkusunu dışında Babiâli Müttefiklerin barış şartlarını kabul ettiğini açıklıyor ve bir an önce konferans toplanmasını, işgal altındaki toprakların boşaltılmasını rica ediyordu. Konferans yerinin ve tarihinin bildirilmesini istiyordu ⁽⁶⁶⁾.

Uzun olmakla beraber Babiâli'nin bu ikinci nota-

(65) DBFP. I/17, p. 785, No. 599.

(66) 29 nisan 1922 tarihli Babiâli notasının metni için bkz. F.O. 406/49, p. 292 - 294, No. 106/1.

sında da dikkate değer, göze batan hiç bir nokta yok gibiydi. İstanbul Hükümeti, Müttefiklerin barış şartlarını kabul ediyordu. Bunda şaşılacak bir nokta yoktu. Sèvres Antlaşması'nı bile imzalamış olan İstanbul Hükümeti, şimdiki barış şartlarını kolaylıkla kabul edebilirdi. Yalnız İstanbul Hükümeti, Doğu Trakya'nın parçalanmasını, yani Edirne'yle Gelibolu Yarımadasının Yunanistan'a verilmesini kabul edemeyecek gibi görünüyordu. Ayrıca Boğazların aşırı bir şekilde yabancı kontrolüne alınmasını Babıâli biraz fazla buluyordu. Bunları da pek yumuşak bir dille Müttefiklere bildiriyordu. İstanbul Hükümeti o günlerin havası içinde Edirne'yi istemezlik edemezdi. Türkiye kamuoyu âdeta kükremiş durumdaydı. «Peyamı sabah» gazetesi dışında bütün İstanbul ve Anadolu basını Kemalistlerden yanaydı. Sakarya'dan sonra kamuoyu ezici çoğunlukla Mustafa Kemal'e dönmüştü. Müttefiklerin son barış şartları ve mütareke teklifleri öğrenilince de bütün Türkiye âdeta ayağa kalkmıştı. Böyle bir durumda, Edirne'den, Gelibolu'dan vazgeçmeye kalkışacak bir hükümet kendi idam fermanını imzalamış olurdu. İstanbul Hükümeti başka türlü yapamazdı. Kaldı ki, İstanbul Hükümeti'nin içinde de Kemalistlere eğilimli olanlar vardı. Samimî olarak Edirne'yi geri almak istiyorlardı.

Yalnız bu, İstanbul'un görünürdeki tutumuydu. Bunun yanında İstanbul'un daha doğrusu Padişahın, bambaşka bir gizli tutumu vardı. Bu gerçekten ihanete doğru kayan bir davranıştı. 1922 yılında Padişahın memlekete ihanete doğru yönelen gizli tutumlarına ilişkin İngiliz belgeleri henüz yayınlanmamıştır. Yeri gelmişken, Padişahın gizli tutumuna kısaca değinmek, henüz yayınlanmamış olan bazı arşiv belgelerini açıklamak uygun olur.

Sakarya'dan sonra, Müttefiklerin yeni bir konfe-

rans hazırlıkları yaptıkları sıralarda, 13 ocak 1922 günü Sultan, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri'ne gizlice bir haberci yollamıştı. Haberci, Prens Sami'ydi. Sultan, İngiliz Yüksek Komiseri'nin gelip kendisini ziyaret etmesini istiyordu. Yüksek Komiser'e söylecekleri vardı. Haberci'nin şifahi mesajına göre, Sultan «harekete geçmeye» (passer en activité) karar vermişti. «Ankara'nın otoritesinin yerine kendi otoritesini ikame etmek» kararındaydı. Bu amaçla «İngiltere'nin manevî desteğini sağlamak» arzusundaydı. Bu konularda ve belki daha başka konularda da İngiliz Yüksek Komiseri'ne bir şeyler söyleyecekti. Ama, Yüksek Komiser Sir H. Rumbold, Paris Konferansı arifesinde Sultan'ı ziyaret etmeyi sakıncalı gördü; Fransa ve İtalya kuşkulananabilirlerdi. Bu nedenle görüşmeyi Konferans sonrasına erteledi ⁽⁶⁷⁾.

Sultan acaba ne yönde «harekete geçmeye» karar vermişti? Ankara'nın otoritesi yerine kendi otoritesini nasıl ikame edecekti? Hangi yolla İngiltere'nin desteğini sağlayacaktı? İngiltere'den açıkça ne isteyecek ve karşılığında İngilizlere ne verecekti,

Sultan'ın İngiltere'ye ne vermek istediği bir süre sonra belli oldu. Paris Konferansı'nın toplantı halinde bulunduğu bir sırada, 25 mart 1922 günü Sultan, Sadrazam Tevfik Paşa'yı gizlice İngiliz Yüksek Komiseri'ne yolladı. Sadrazamla Yüksek Komiser'in neler konuştuklarını ve Sultan'ın İngiltere'ye ne teklif ettiğini Sir H. Rumbold'un gilizi yazısından aynen okuyalım:

«Sir H. Rumbold'dan Marquess Curzon of Kedleston'a.

No. 304

İstanbul, 26 mart 1922.

Gizli.

(67) F.O. 371/7853/E. 676 ve DBFP. I/17, p. 575 - 576, No. 507.

«My Lord,

«Sadrazam dün benimle görüştü.

«2. Altes (Sadrazam) geçen yılın mart ayında Londra Konferansı sırasında Lord Hazretleriyle yaptığı konuşmaya atıfta bulunarak söze başladı. O vesileyle, Sultan'ın İngiltere'yle ayrı bir anlaşma yapmak istediğini beyan etmişti. O zamanki konjonktür içinde Majesteleri Hükümeti'nin Müttetiklerden ayrı hareket edemeyeceğinden böyle bir hal şeklinin uygulanamayacağını Sadrazam kabul etti. Söz konusu konuşma Lord Hazretlerinin 15 mart 1921 tarihli ve 240 sayılı yazılarında zaptedilmiş bulunmaktadır.

«3. Bundan sonra Sadrazam, dünkü Kabine toplantısından sonra Sultan'ın kendisini Saraya çağırıldığını bildirdi. O zaman Sultan kendisine aşağıdaki teklifi açmıştır. Majeste (Sultan) Lord Hazretlerine sunmam ricasiyle teklifi bana bildirmesi için kendisine (Sadrazama) talimat vermiştir. Teklif şöyledir: İngiltere'yle Türkiye arasında bir anlaşma aktedilecektir. Anlaşma gereğince Türkiye, bütün milletlerin yararına tarafsız olarak Boğazların serbestisinin muhafazasını İngiltere'ye tevdi edecektir. İngiltere bu amaçla kendi askerlerini ya da Türk jandarmasını kullanabilecektir. Türk Hükümeti Türk Jandarmasını İngiltere'nin emrine verecektir. Hatta Boğazların serbestisini muhafaza için gerekli toprak seridinin idaresi (administration) İngiltere'nin eline verilecektir (vested).

«4. Sultan, böyle bir anlaşmanın Doğu Trakya'yla Edirne'nin Türkiye'ye geri verilmesine karşı itirazı ortadan kaldıracığını düşünmektedir, zira bütün milletler adına Boğazların muhafızlığı İngiltere'ye verileceğinden gelecekte korkulacak bir şey olmayacaktır. Böyle bir anlaşma, İngiltere'nin Hilâfete düşman ol-

duğu ve Türkiye'yi yıkmak istediği yolunda Hindistan'da ve sair yerlerde yaygın olan kanaati hemen ve ebediyyen yıkacaktır. Anlaşma aksinin (aksi fikrin) parlak bir delili olacaktır ve İngiltere'nin Hilâfetin hamisi (protector) ve şeriki (associate) olduğunu İslâm dünyasına beyan edecektir.

«5. Sadrazam devamla, Türkiye'yle ayrı anlaşma yapmamak için Mütteliklerin birbirlerini bağlamış olduklarını tamamen müdrük bulunduğunu söyledi. Bu itirazı karşılamak için Sultan, Berlin Kongresi sırasında, Rus müdahalesine karşı Anadolu'nun korunması garantisini mukabilinde Kıbrıs'ın İngiltere'ye verildiğini hatırlatmaktadır. Bu uyuşma öteki Büyük Devletlerin haberi olmaksızın doğrudan doğruya İngiltere'yle Türkiye arasında müzakere edilmiş ve toplantı halinde bulunan Kongreye bildirilmişti. Sultan ayrıca İngiltere'nin Mısır'daki politikasına atıfta bulunmaktadır. Bu politikanın temeli, Süveyş Kanalıyla İngiltere'nin Doğu ulaşımını açık tutmaktı ve öyle kalacaktır...

«6. Sadrazam, Majestenin teklif ettiği projeye kendisinin de mutabık olduğunu söyledi. Bu konuda bütün gece düşünmüş ve Lord Hazretlerine ulaştırmamı istemek için bugün bana gelmiştir. Sultan bu meselenin gizli olduğunu belirtmiş ve hatta İzzet Paşa dahil öteki Nazırlara bu tekliften bahsetmemesini kendisinden (Sadrazamdan) istemiştir. Bu bakımdan Lord Hazretlerinin de meseleyi aynı şekilde gizli tutacağını ve teklifi Fransızlara ya da İtalyanlara açmıyacağını ümit etmektedir. Son olarak Majeste (Sultan), belirtilen esaslar dahilinde İngiltere ile bir anlaşmaya varabilirse bunu derhal imzalayıp tasdik edeceğini beyan etmektedir» (68).

(68) F.O. 371/7860, p. 37 - 41. Ayrıca bkz. F.O. 371/7859/E. 3443.

Sultan'ın İngiltere'ye gizli teklifi burada sona eriyordu. Yüksek Komiser'le Sadrazam bir sürü daha kendi aralarında konuşmuşlardı. Yüksek Komiser, böyle bir anlaşmanın Müttetikler arasında kıskançlık yaratacağını söylemişti. Sadrazam, «**herkesin yararına olacağı için**» anlaşmanın kıskançlık yaratmayacağı kanısındaydı. Kemalistlerin de buna ses çıkaramayacaklarını söylüyordu. Çünkü anlaşmayla Edirne Türkiye'ye geri verilecekti. Bunları Lord Curzon'a rapor ederken Yüksek Komiser, bu teklifin «**Müttetikleri birbirinden ayırmak**» amacıyla yapıldığına inanmadığını da belirtiyor ve şunları sözlerine ekliyordu:

«**Sultan'ın İngiltere'yle sıkı ilişkiler kurmak arzusuyla samimî olarak dolu olduğuna inanıyorum. O hiç bir zaman bu arzusunu gizlememiştir. Halen Fransa'yla Ankara arasında mevcut sıkı ilişkileri not etmektedir ve Mustafa Kemal'in Sovyet Hükümeti'ne bağlanmasının aşırılığından korkmaktadır. Kemalistlerin İstanbul'a qelmek ve belki beraberlerinde Fransa ve Sovyet Rusya bağlantılarını da getirmek için serbest kalacakları anı önceden düşünmektedir. Bir koruyucu için etrafına bakılmaktadır ve içgüdüleriyle İngiltere'ye dönmektedir**» (69).

Osmanlı Hanedanı'nın son Padişahı ne kadar da alçalabilmişti! Düpedüz bir memleket parçasını satmayı teklif ediyordu. İkinci Abdülhamid'in İngiltere'ye Kıbrıs adasını verdiği gibi, Sultan Vahdettin de Boğazlar bölgesini vermeyi teklif ediyordu. İngiltere Boğazlar bölgesinde kendi askerlerini bulundurabilecekti. Ama o kadarla da kalmayacaktı. Bu bölgenin idaresini de alacaktı. Kıbrıs adası da o şekilde İngiltere'ye devredilmişti. Adanın önce «**idaresi**», sonra

(69) F.O. 371/7860, p. 41.

da kendisi İngiltere'ye geçmişti. Gerçi bu pazarlıkla Sultan Edirne'yi geri almayı da düşünüyordu. Ama bu, ihaneti hafifletici bir nokta sayılamazdı. Kaldı ki, Boğazlar bölgesini İngiltere'ye devretme teklifi, Edirne'yi almak için yapılmıyordu. Asıl derin saik, Mustafa Kemal korkusuydu. Sultan Vahdettin, Mustafa Kemal yüzünden tahtının elden gideceğini anlamaya başlamıştı. Tahtını koruyabilmek kaygısıyla Boğazlar bölgesini İngiltere'ye devretmeyi âdeta yalvarırcasına teklif ediyordu.

Kırk yıl kadar önce Sultan İkinci Abdülhamit, Fransız Konsolosluğu'na sığınmış olan Mithat Paşa'yı alıp idama mahkûm ettirebilmek için Tunus'u Fransa'ya vermeye razı olmuştu⁽⁷⁰⁾. Şimdi de Sultan Vahdettin, Mustafa Kemal'e karşı direnebilmek için Boğazlar bölgesini İngiltere'ye vermeyi teklif ediyordu. Ama Boğazlar bölgesi Tunus ya da Kıbrıs'la kıyaslanamayacak derecede önemliydi. Sultan Vahdettin İkinci Abdülhamid'i gölgede bırakıyordu. İhanet teşebbüsü kat kat vahimdi. Mustafa Kemal'in önderliğinde, Türk milleti vatan topraklarını düşman işgalinden kurtarabilmek için son çabayı harcadığı bir sırada, Padişah'ın tam tersine Boğazlar bölgesini İngiltere'ye devretmeye kalkışması ne kadar acı, ne kadar yüz kızartıcıydı! Sadrazam Tefvik Paşa'yla suç ortağı halindeki bu ihanet teşebbüsü, Osmanlı Nazırlarından ve bu arada Hariciye Nazırı İzzet Paşa'dan da gizli tutuluyordu. İngilizler kabul eder etmez Padişah hemen memleketi bir ihanet olupbittisi karşısında bırakmaya hazırды. Anlaşmayı derhal imzalayıp onaylayacaktı.

Padişah'ın bu teklifini İngiltere kabul edemedi.

(70) Bkz. Bilâl N. Şimşir, **Fransız Belgelerine Göre Mithat Paşa'nın Sonu**, Ankara, 1970, s. 49 - 50 ve belge No. 10.

Gerekçe olarak da İngiltere'nin Müttefiklerden ayrı olarak anlaşma yapamayacağı ileri sürüldü (71). Teklifi reddederken İngiltere, Padişah'ın gönlünü almayı da ihmal etmedi. «Barış imzalanır imzalanmaz Majesteleri Hükümeti'nin kendisiyle (Sultan'la) sıkı ilişkiler kurmayı hararetle arzu ettiği» söylendi (72). Muhtemelen İngiltere, yapılacak Barış Antlaşması hükümleriyle dolaylı yoldan Boğazlar bölgesinin kontrolünü zaten ele geçirebileceğini umuyordu. Barış teklifleri arasında, Müttefiklerin Gelibolu yarımadasında asker bulundurabilecekleri noktası da vardı. Ayrıca Boğazlar'ın bir çeşit uluslararası kontrol altına alınması düşünülüyordu. Kontrol, «Uluslararası» ya da «Milletler Cemiyeti» mekanizmasıyla olursa İngiltere bunda birinci derecede rol alabilecekti. Başka yoldan İngiltere Boğazlar'ın kontrolünü ele geçirebilecekse Sultan'la ayrı bir anlaşma yapılmasının pek anlamı kalmıyordu. Belki böyle bir anlaşma tam ters sonuçlar da verebilirdi. İngiltere, Türkiye konusundaki hesaplarında çok yanlış olduğunu tecrübeyle öğrenmişti. İzmir'e Yunan askerleri çıkarılınca Türkler ürküp sinmemişler, tersine şiddetli bir direnişe geçmişlerdi. İngiltere'nin hesabı yanlış çıkmıştı. İzmir çıkartması, Türklerin millî duygularını alevlendirmekten başka bir işe yaramamıştı. Sonra İngiltere, Sèvres Antlaşması'nı Türkiye'ye empoze edebilmek için Yunan ordusunun Anadolu içlerine doğru yürümesini teşvik etmişti. Bu hesap da yanlış çıkmıştı. Sèvres Antlaşması Yunan silahlarıyla Türklere empoze edilememişti ve edilemiyordu. Sonra İngiltere Türkiye'-

(71) F.O. 371/7860/E. 3775: Rumbold'dan Curzon'a. Gizli yazı. 3.4.1922, No. 325.

(72) F.O. 371/7860/E. 3570: Curzon'dan Rumbold'a. Gizli yazı. 7.4.1922, No. 355.

de bir başka tecrübe daha kazanmıştı. Yine Sèvres Antlaşması'nı Türkiye'ye empoze etmek amacıyla İstanbul işgal edilmişti. Bu silah da Müttefiklere ve özellikle İngilizlere karşı dönmüştü. Şimdi, Boğazlar bölgesinin idaresini ele almak için Sultan'la yapılacak gizli bir anlaşmanın daha kötü sonuçlar doğurması ihtimali yok muydu acaba? İngilizler bunları düşünmüş olsalar gerek. Ne düşünmüş olurlarsa olsunlar, İngilizler, Sultan'ın teklifini kabul edememişlerdi.

Sultan'ın gizli anlaşma teklifi 25 martta yapılmıştı. İngiltere'nin ret cevabı 1 nisanda Sultan'a iletildi. Beş gün sonra, 6 nisan 1922 günü İngiliz Yüksek Komiseri Sir H. Rumbold Sultan ile gizli bir görüşme yaptı. Bu gizli görüşme iki buçuk saat sürmüştü. Görüşmede Vahdettin'den başka Türk bulunmamıştı. Sir Rumbold'un Birinci Tercümanı Mr. Ryan, Sultan'la Yüksek Komiser arasında tercümanlık yapmıştı. Yüksek Komiser, görüşme konusunda Lord Curzon'a sunduğu uzun raporunda, Sultan Vahdettin'in İngiliz desteğini isterken «**arzuhal veren bir Şarklı**»ya benzediğini söylemektedir⁽⁷³⁾. Boğazlar bölgesini İngiliz idaresine devretme teklifi kabul edilmediğine göre, Sultan'ın bu defaki «**arzuhal**»inde neler vardı? Sultan İngiliz Yüksek Komiseri'ne neler söylemişti?

Sir H. Rumbold'un yazdıklarına göre, bu görüşmede konuşulanlar özetle şöyleydi: Nezaket cümlelerinden sonra Sultan Kemalistlere çatmakla söze başlamıştı. Bu «**askeri ihtilâl teşkilâtı**», İttihat ve Terakki'nin yeni bir şekliydi. Milliyetçilik maskesine bürünüyordu. «**Milletin yüzde doksanı bu Ankara çetesine (Angora gang) karşı**»ydı. Baskı metodlarıyla

(73) F.O. 406/49, p. 266 - 270, No. 92. Rumbold'dan Curzon'a. Rapor. 10.4.1922, No. 352. Gizli.

Ankara'nın emri altında tutuluyorlardı. «Bu insanların (Kemalistlerin) emeli, otoritelerini İstanbul'a kaydırmaktı.» Doğu sorunu yeni bir safhaya girmişti. Ama Türkiye'nin problemi yalnız bir dış sorun değildi. Aynı zamanda bir iç mesele vardı. Ortada iki faktör bulunmaktaydı. Biri meşru İstanbul Hükümeti, öteki Ankara'daki ihtilâl teşkilâtıydı. «Barış kiminle yapılacaktı, meşru Hükümet'le mi yoksa ihtilâl teşkilâtıyla mı?» İstanbul Hükümeti, «Ankara'nın kabul etmeyeceği şartlarla barış yapabilecekti.» Ama Ankara bunu reddedecek ve Sultan'ı hain olarak ilân edecekti. Sonra, yapılacak antlaşmayı onaylayacak bir parlamento da yoktu. Şu sırada İstanbul'da bir Parlamento da toplanamazdı. «Ankara Meclisi kanunsuz bir kuruluştur.» Bu güç durumdan sıyrılmak için İngiltere yardımında bulunacak mıydı? Türkiye'yi ve İslâm dünyasını tatmin için Meriç sınırına kadar Doğu Trakya Türkiye'ye geri verilmeliydi. Sultan, İngiltere ile «herhangi bir özel uyuşmaya hazır» (74).

Sultan konuşmaya devam etmişti: Bir başka önemli dava Anadolu'nun boşaltılmasıydı. Boşaltılacak topraklar kime devredilecekti? Boşaltma öyle yapılmalıydı ki, Kemalistler kuzeyden buralara girememeli ve İstanbul Hükümeti bu toprakları devralabilmeliydi (75).

İngiliz Yüksek Komiseri'nin belirttiğine göre, Sultan, Ankara Hükümeti aleyhinde «her zamankinden çok daha sert konuşmuştu.» Kemalistlerle başa çıkamadığını. «kendi hayatının tehlikede olduğunu» söylemişti. Onun için Edirne'yi geri istiyordu. Böylece Kemalistlerin kozunu ellerinden alacak, ayaklarının altındaki toprağı kaydıracaktı. Bunları da belirt-

(74) İbid.

(75) İbid.

tikten sonra Sir H. Rumbold, Edirne konusunda Kemalistlerle Sultan arasındaki görüş birliğinin İngiltere'yi yanıltmaması gerektiğini, Sultan'ın Kemalistlere karşı «**kullanılabileceğini**» söylüyordu (76).

Bu görüşmeden üç gün sonra Sultan, İngiliz Yüksek Komiserliği'ne güvendiği adamlarından birini gönderdi. Boşaltılacak toprakların Kemalistlere verilmemesini, İstanbul Hükümeti'ne devredilmesini tekrar istedi. Sultan, «**kurtuluş için Türkiye'nin İngiltere'ye ve yalnız İngiltere'ye bakması gerektiğine kesinlikle kaniydi.**» Habercinin söylediğine göre, «**Sultan, şahsi durumu için pek kaygılı**»ydı (77).

İstanbul'da hayatlarından kaygılanmaya başlayan yalnız Sultan'ın kendisi değildi. Onun etrafındakiler ve ona bağlı olan bazı sabıkâlılar da telâşlanmaya başlamışlardı. Bunlar 15 Mayıs 1922 günü İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 76 imzalı bir muhtıra sundular. Bu imzalardan bazıları ilerde «**150'likler listesi**»nde görülecek olan kimselere aitti. Muhtıra'yı İstanbul adına, başta eski Adliye Nazırı ve Osmanlı Ayan Meclisi Reis Muavini Vasfi Efendi ve Rıza Tefvik Bey ile birlikte 12 kişi imzalamıştı. Süleymaniye, Fatih ve Bayezit medreseleri adına ayrıca 9 imza konmuştu. Kadiri ve Rûfai tarikatları adına da 10 şeyh muhtırayı imzalamıştı. Ondan sonra Edirne, İzmir, Ankara, Adana, Konya, Sivas, Kastamonu, Trabzon ve İzmit şehirleri adına muhtıraya 44 kişi imzalarını koymuşlardı. Ama imzalayanların hepsinin İstanbul'da oturduğu anlaşılmaktadır. Muhtıra'nın bir örneği de, 3 Haziran tarihli bir yazıyla, İngiltere Dışişleri Bakan Vekili Lord Balfour'a gönderilmişti. Bu yazıyı

(76) İbid.

(77) F.O. 406/49, p. 273 -274, No. 95/1. Memorandum by Mr. Ryan, 10.4.1922.

imzalayanlar, Eski Adliye Nazırı Vasfi Efendi, Eski Edirne Mebusu İsmail Bey ve Eski Adana Belediye Başkanı Mahmut Celâleddin Bey idi ⁽⁷⁸⁾. Fransızca olan bu muhtıradan bazı parçalar Türkçeye çevirilerek aşağıya aktarılmıştır:

«Anadolu'nun toptan boşaltılmasına ilişkin teklif... İtilâf devletlerinin ciddi olarak Doğu meseleleriyle uğraşmaya karar verdiklerini göstermektedir. Bu yüce anda, biz aşağıda imzaları bulunan ve Osmanlı Milletini temsil edenler, Türkiye'nin gerçek fikrini medenî dünyaya bildiririz...

«1. Geçmiş olayların tercübesiyle... bizler, daha korkunç bir istikbali şimdiden görüyoruz...

«3... Sultan, Osmanlı Milletini ve Devletini teşahhus ettirir. Onun etrafında birleşmiş olan millet. hiç bir kişinin ve hiç bir topluluğun hukukî ve meşru varlığını tanımamaktadır... Devlet ve Millet adına konuşma yetkisi yalnız Majesteye (Sultan'a) aittir. O'nun dışında yapılacak her anlaşma... keenklemeyekündür.

«4... Son yıllarda işlenen cinayetler gizli ve ihtilâlcî bir komitenin eseridir... İş bu belgeyi imzalayan bizleri... de cinayetler ve soygunlar başkente sığınmak zorunda bıraktı.

«5. Her şeyden önce şuna kani olunmalıdır ki, pek nadir istisnalarla Anadolu'da ve Başkentte çıkan gazeteler Ankara âsilerinin paralı hizmetindedir ve hiç bir şekilde Osmanlı kamuoyunun tercümanı sayılamazlar.

«6. Millet ve Hükümdar, fiilleri insanlığın vicdanını dehşetle titreten bir ihtilâl Komitesi'nin eline teslim edilmiştir...

(78) F.O. 371/7866/E. 6005.

«7. Bugün bütün Asya'da, Sultan'ın tekrar Devleti üzerinde hükümranlığını kurması bekleniyor...

«8. Sultan'a bu sadakat ve güven bütün Anadolu'da umumîdir.. Millet'in silahları milliyetçilik etiketi altında hareket eden bir cinayet çetesinin eline geçmiştir.

«9. Ankara şeflerinin ve Büyük Meclis adı verilen Meclis üyelerinin çoğu... Müttelik Devletler'in canı olarak tevkif edilmelerini istedikleri aynı kimselerdir...

«10. Son harbin galipleri bugün hakkın kuvvete üstünlüğünü sağlamak istiyorlarsa, insanlara ve Allah'a düşman olan, istimar ettikleri memleket kanunlarına, siyasi ve sosyal düzene isyan eden bu yabancı maceraperest çeteyi bertaraf etmelidirler. Yunan işgaline âcilen son verilerek Osmanlı İmparatorluğu'ndan arta kalanın (toprakların) Osmanlı hanedanına iade edilmesi... barış yapılmasını kolaylaştıracaktır... On üç ay önce kurulan ve Sultan'a karşı isyan edenleri bastırarak asayiş'i sağlama görevini yüklenmiş olan Hükümet, Avrupa'nın yardımlarına rağmen arzulan sonuca sağlayamamıştır ve durum gittikçe vahamet kazanmaktadır... Ankara'daki ihtilâl komitesi Anadolu'da bağımsız bir devlet ilân ederse ve Hilâfetin merkezi İstanbul'a onun hükmetmesine müsaade edilirse, böyle bir çözüm sadece buhran yaratacaktır.

«Doğunun ve Batı'nın selâmeti, Anadolu'nun yatıştırılmasına ve tezelden boşaltılmasına bağlıdır» (79).

Türk Kurtuluş Savaşı'na karşı Sultan'ın etrafında kümeleşen kimselerin ne derece alçalıp ihanet yolu-

(79) İbid.

na saptıkları, İngiltere'ye sunulmuş olan bu 76 imzalı iğrenç muhtıradan bir derece anlaşılır. Aslında bu belge çok daha iğrençtir. Bütün iğrençliği buraya aktarılmamıştır. Bunun üzerinde daha fazla durmaya değer miydi? Mustafa Kemal, bu belgeyi imzalayanlardan bazılarını, daha sonra, yalnız sınır dışı etmekle yetinecekti. Bazılarıysa, ihtimal, o kadarlık bile bir ceza görmeden Mustafa Kemal'in kurtardığı topraklar üzerinde yaşamışlardır.

Muhtırayı imzalayanlar kısaca, Kemalistlerin temizlenmesini ve boşaltılacak Anadolu'nun Padişah Hükümeti'ne devredilmesini istiyorlardı. Bunu, yabancı devletlerden bekliyorlardı. Kemalist düşmanları, 1922 yazında başka yolları da deniyorlardı. 1922 temmuz başlarında, Kemalistlere karşı düşmanlığı sürdüren «Peyamı Sabah» gazetesi sahibi, bütün Kemalist düşmanları bir parti etrafında toplamaya kalkışmıştı. Çelişik gibi görünen bir tutum takınmıştı. Enver Paşa'dan medet umulmaya başlanmıştı. Enver Paşa, Orta Asya'da Bolşeviklere karşı çarpışmaya başladığı için, yavaş yavaş Padişah'ın da güvenini kazanıyordu. Anadolu içinde ve orduda Enver Paşa'nın taraftarları vardı. Bunları anlatırken İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği Enver Paşa'yı «Mustafa Kemal'i yıkabilecek muhtemel vasıta» diye vasıflandırıyordu⁽⁸⁰⁾. Daha yakın zamana kadar İngiltere, «harp canisi» olarak, Enver Paşa'nın başına para vaat etmişken, şimdi Mustafa Kemal'e karşı onu kullanmayı düşünebiliyordu. İngiltere Dışişleri Bakanlığı

(80) F.O. 371/7868/E. 7072: Henderson'dan Balfour'a. Gizli rapor. 11.7.1922, No. 623, Mr. Henderson, İngiliz Yüksek Komiseri'ne ve Lord Balfour da Lord Curzon'a vekâlet ediyorlardı.

ğında bu konu «**ilginç bir faraziye**» diye uzun uzun yorumlanıyordu ⁽⁸¹⁾.

Yine 1922 temmuz ayında, İstanbul bölgesi Jandarmasında görevli İngiliz Yüzbaşısı Armstrong da, Sultan'ın yakınlarından biriyle görüştüktan sonra İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na bir rapor sunmuştu. Yüzbaşı, daha sonra Mustafa Kemal Atatürk aleyhinde malum kitabını yazacak olan Armstrong'du. Raporunda, Anadolu'nun nasıl Kemalistlerden kurtarılıp Padişaha devredilebileceği ve İngiltere'nin nasıl İstanbul Hükümeti'ne yardım edebileceği anlatılıyordu ⁽⁸²⁾.

1922 yılı ağustos başlarında, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği «**Mustafa Kemal'i devirme**» umudunu hâlâ kaybetmemiş görünüyordu. 5 ağustosta Sir H. Rumbold, Mustafa Kemal'in şahsî durumunun «**pek sarsılmış**» olduğunu, Meclis ve ordu içinde kendisine karşı muhalefetin arttığını ileri sürüyordu. İngiliz Yüksek Komiseri'ne göre, Mustafa Kemal'in «**otoritesinin mirasına konmak için muhtemel adayla**» üç taneydi: (i) Enveristler, (ii) Eski İttihatçı Liderler ve (iii) Sultan. Sir H. Rumbold, bu üç aday kuvvetin birbirleriyle birleşmeleri ihtimali de olabileceğini söylüyor, fakat İttihatçıların iktidara gelmesi halinde İngiltere'nin yine güçlüklerle karşılaşacağını da belirtiyordu. Yüksek Komiser, «**bizim bakımızdan en çok arzu edilen gelişme Sultan'ın yeniden hakikî bir otoriteye kavuşabilmesidir, ama İngiltere'nin desteğini sağlayamazsa onun (Sultan'ın) şansı pek azdır**» diyordu ⁽⁸³⁾.

(81) İbid., Minutes.

(82) F.O. 371/7868/E. 7460.

(83) F.O. 424/254, p. 97-98, No. 128: Rumbold'dan Balfour'a. Tel. 5.8.1922, No. 335.

7 ağustos günü İngiliz Yüksek Komiseri Sir H. Rumbold, Sultan Vahdettin'le bir saat süren yeni bir görüşme yaptı. Görüşmeyi Yüksek Komiser şöyle anlatıyordu:

«... Ondan sonra Sultan barış umudu hakkında ne düşündüğümü sordu.. Majesteleri Hükümeti'nin (İngiltere'nin) barış yapılması için her çabaya öncülük ettiğini, şimdiye kadarki çabalar başarısız kalırsa bunun hatasını bizde değil, başka yerde, yani Ankara'da aramak gerektiğini hatırlattım. Sultan hemen kabul etti ve Milliyetçi liderlere karşı ağır hakaretlere başladı. Onların bir hükümet değil, bir âsiler ve ihtilâlciler topluluğu olduğunu söyledi. Onlar (Milliyetçiler), çeşitli adlarla ve bu arada «Milliyetçilik» adıyla bu memlekete hükmetmek için egoist emeller güden İttihatçılardı. Politika ve inanç bakımından onlar Bolşevik idiler...

«Kendisinin (Sultan'ın) ve Hükümeti'nin barış yapmaya ve buna erişmek için fedakârlıkta bulunmaya hazır olduğunu söyledi. Kendisi bakımından mutlak olarak konuşabiliyordu ve Hükümeti içinde yanlış yöne meyledecek olan unsurlar değiştirilecekti... Milliyetçiler'in gücü mübalâğa ediliyordu. Bu güç Yunanlıların Türk topraklarını işgal etmeleri vakiasına dayanıyordu... Bunun panzehiri (antidotu) Yunanlıların gitmeleri, boşaltılacak toprakların tedricen meşru Hükümete devredilmesi idi ve yeniden otoritesini kurması için Müttefiklerin meşru Hükümete yardım etmeleri gerekiyordu. Durum gittikçe vehamet kazanıyordu... Barış İstanbul'la yapılacaktı, Yunan işgalindeki topraklar boşaltılıp meşru Hükümete devredilecekti ve âsileri bastırma çabasında meşru Hükümet desteklenecekti.

«Durum hakkındaki bu izahatı sırasında Sultan'a ne gibi bir destek düşündüğünü sormam üzerine, Majeste (Sultan), işgal altındaki toprakların kendi Hükümetine devredilmesinden başka, silahlı kuvvetlerin teçhizi için kolaylık gösterilmesinden, silah yardımı yapılmasından, özellikle Türk silahlarının devri teslim edilmesinden ve mali yardımdan bahsetti. Daha kapalı şekilde deniz harekâtına atıfta bulundu, ama Yunanlıların sahneden çekilmesiyle Kemalistlerin başlıca âmillerini kaybedeceklerini ve onların işini bitirmek için doğrudan doğruya tedip harekâtına pek az ihtiyaç kalacağını belirtti...

«Sultan, mülâhazaları içinde garip bir şekilde Mısır'lı Mehmet Ail Paşa'ya atıfta bulundu. Bugünkü durumun Mehmet Ali (Paşa) isyanı zamanındaki durumun tıpkı bir paraleli olduğunu söyledi. Tek fark şuydu ki, o zaman Sultan olan dedesi bir tek şahsın karşısında bulunduğu halde, şimdiki karşı kuvvetler, yani Milliyetçiler, bir gruptu. O zaman İngiltere (ayaklanmayı) durdurmuş ve güçlük giderilmişti. İngiltere şimdi de durdurursa aynı sonuç alınacaktı...

«Yunanlılar çekilince Ankara hareketinin çözülmeye mahkûm olduğu yolundaki tezini geliştiren Majeste (Sultan), bu hareketi canlı tutan üç şey olduğunu söyledi: İzzetinefis, vatanseverlik ve şahsî menfaat. Yunanlılar çekilince ilk iki faktörün ortadan kalacağını söyledi. Yalnız şahsî çıkar faktörü kalacaktı... ve bu faktörün tecrit edilmesi Merkezi Hükümet'in işini kolaylaştıracaktı...

«Bu konuşma benim tarafımdan pek az yorumu gerektirir... Sultan'ın Ankara'dan ayrı olarak Müttefiklerle Merkezi Hükümet arasında barış yapılması imkânı üzerindeki ısrarı ilgi çekicidir... Büyük ölçüde Ankara'daki ayrılık emareleri üzerine hesaplar

yapmaktadır ve Mustafa Kemal'in muhalifleriyle ve hatta bu muhalefet içindeki Enverci unsurla temasa geçmiş bulunması asla imkân dışı değildir.»⁽⁸⁴⁾.

Sultan Vahdettin'le İngiliz Yüksek Komiseri Sir H. Rumbold arasındaki bu gizli görüşmenin tarihi 7 ağustos 1922'ydi. Yunan ordularına karşı Mustafa Kemal'in Büyük Taarruz'una 19 gün, Yunanlıların İzmir'e dökülmelerine ise bir ay kadar bir zaman kalmıştı. Üç yıldır sürdürülen Türk Kurtuluş Savaşı'nın son günlerine gelinmiş bulunuyordu. Anadolu'nun düşman işgalinden temizlenmesi artık gün meselesiydi. Sultan'ın bir numaralı derdiyse Kemalistlerin temizlenmesiydi. İngiliz Yüksek Komiseri'yle yaptığı konuşmanın ağırlık merkezi buydu. Bir Devlet Reisi'ne yakışmayacak şekilde ağzını bozarak konuşuyordu. «Ağır hakaretler» savuruyordu. Kemalistler, «egoist», «şahsî çıkarıcı», «asi», «ittihatçı» ve hatta «Bolşevik» tiler. Kavalalı Mehmet Ali Paşa gibi ayaklanmışlardı. İngiltere, Mehmet Ali Paşa ayaklanmasını durdurduğu gibi Kemalist ayaklanmayı da durdurmalıydı. Barış, İstanbul Hükümeti'yle yapılmalıydı. İstanbul Hükümeti, Müttefikleri doyurmak için «fedakârlık» yapacaktı. Yani, memleket çıkarlarını feda edebilecekti. Yalnız Anadolu boşaltılmalıydı. Sultan, bu teklifi bile Kemalistleri temizlemek amacıyla yapıyordu. Yunanlılar çekilince Kemalistlerin **force motrice**'leri kalma-yacaktı. Kemalist hareket büyük ölçüde çözümlenip dağılacaktı. Kalıntıları da İngilizlerin yardımıyla İstanbul Hükümeti tarafından temizlenecekti. Hatta İngilizlerin «deniz harekâtı» bile isteniyordu...

Mustafa Kemal'i devirmek, Türk Kurtuluş Hare-

(84) F.O. 424/254, p. 105 - 108, No. 140. Rumbold'dan Curzon'a. Yazı. 8.8.1922, No. 699.

SAKARYA'DAN İZMİR'E

keti'ni söndürmek için Sultan Vahdettin'in İngilizlerle yaptığı son görüşme buydu. Bundan sonra bir gizli görüşme daha yapılmasına Vahdettin Saltanatı'nın ömrü vefa etmeyecekti.

Anadolu'da «İyonya Devleti.»!

Sultan, Kemalistleri temizlemek için uğraşıyordu. İngiltere, Yunan ordularının Anadolu'yu boşaltma işini, Lord Curzon'un deyimiyle, «zaman aşımına» uğratiyordu. Yunanistan'a gelince, o da Anadolu'da bambaşka oyunlar peşindeydi. 1922 yılı, yoğun entrikalarla dolu bir yıldır. Bütün oyunlar Anadolu üzerine oynanıyordu. «Anadolu kimin olacaktı?». Davanın özü buydu. Paris'te toplanan İngiltere, Fransa ve İtalya Dışişleri Bakanları, 22 mart günü, Türkiye'yle Yunanistan'ın mütareke yapmalarını istemişlerdi. Yunanistan buna derhal olumlu cevap verdi. Atina Hükümeti «mütareke» teklifini hemen kabul etti⁽⁹⁵⁾ Mütareke teklifi esasen Yunanistan'ı yenilgiden kurtarmak için yapılmıştı ve Lord Curzon'dan çıkmıştı. Çünkü, Sakarya'dan sonra askerî bakımdan insiyatif Türk ordusuna geçmişti. Yunanistan, yeni bir taarruza kalkışabilecek durumda değildi. Taarruz sırası Türk ordularına geldiği içindir ki, Lord Curzon telgraf-la mütareke yapılmasını istiyordu. Sakarya'dan önce de Müttefik Dışişleri Bakanları Paris'te toplanmışlardı. Ama o zaman, taarruza hazırlanan Yunanistan olduğu için, Lord Curzon'un sözlüğünde «mütareke» ya da «ateşkes» gibilerden bir sözcük yoktu. Şimdi mü-

(95) F.O. 371/7858/E. ve DBFP. I/17, p. 764, No. 571.

tareke teklif edileceği. Yunanistan'a önceden haber de verilmişti. O bakımdan Yunanistan'ın hemencecik mütareke teklifini kabul edivermesi şaşılacak bir şey değildi.

Mütareke teklifiyle birlikte, «Yunan ordularının Anadolu'yu boşaltmaları» konusu da ortaya atılmıştı. Atina Hükümeti bu noktada duraklayıverdi. Mütareke teklifini kabul ederken, Anadolu'yu boşaltma işini tamamen sessiz geçiştirdi. Paris Konferansı'ndan sonra Müttefiklerin ön barış teklifleri belli oldu. Bu tekliflerin içinde de Anadolu'nun boşaltılacağı fikri yer alıyordu. Müttefikler, 26 mart tarihli bir ortak notayla bu ön barış tekliflerinin kabulünü de Türkiye ve Yunanistan'dan istediler. Müttefiklerin bu ikinci notasına Yunanistan cevap vermedi. Müttefiklerin ortak notasına resmî bir cevap vermek yerine Atina Hükümeti, önce, İngiltere'ye gizli gizli telkinlerde bulunmaya başladı: Barış tekliflerinde Anadolu Hıristiyanlarını yeteri kadar koruyacak hükümler yok diyordu. Anadolu Hıristiyanları Türklerin insafına mı bırakılacaktı? **«Bu insanlar âsi gibi katliamdan geçirmeye»** nasıl terkedilebilirlerdi? ⁽⁸⁶⁾. Yunan kamuoyu da **«Anadolu'yu boşaltma»** fikrine karşı hazırlanıyordu. Yunan basını bu fikrin karşısına dikilmişti ⁽⁸⁷⁾. Atina, fikri yıpratıp çürütmek için diplomatik kampanyaya girişmişti. Yunan devlet adamları, **«savaş, bazı barışlardan daha iyidir»** diyorlardı ⁽⁸⁸⁾. Ama bunları, Müttefik notasına resmen cevap vermeksizin söylüyorlardı. Fransa ve İtalya, bir an önce ortak Müttefik notasına cevap vermesi için Atina'yı sıkış-

(86) DBFP. I/17, p. 766 - 767, No. 575.

(87) F.O. 371/7859/E. 3462: Lindley'den Curzon'a. Şifre Tel. 30.3.1922, No. 113.

(88) DBFP. I/17, p. 768, No. 576.

tırmak istiyorlardı. İngiltere de, ilk başlarda Müttefiklerle aynı fikirde görünüyordu. Buna rağmen, 18 nisanda Atina'daki İngiliz Temsilcisi, Yunanistan'ı sıkıştırmamayı Londra'ya telkin etti ⁽⁸⁹⁾. Ondan sonraki aylarda İngiltere, cevap vermesi için Yunanistan'ı sıkıştırmıştı. Ve Atina Hükümeti 14 temmuz günü; «şimdilik hiç bir Yunan kuvvetinin Anadolu'daki yerlerinden çekilmeyeceğini» gizlice İngiltere'ye bildirdi ⁽⁹⁰⁾. İngiltere'nin de bu konuda Yunanistan'ı desteklediği bir ay kadar sonra açıkça anlaşıldı. Lord Curzon, 18 ağustosta, Anadolu'nun boşaltılması işinin artık «zaman aşımına» uğradığını ve yapılması düşünülen Venedik Konferansı'nda bu konunun açılmasını istemediğini Fransa'ya açıkladı ⁽⁹¹⁾.

Anadolu'nun kansız boşaltılması fikrinin üzerinden «şimdilik» sünger geçilmişti. İngiltere'den de cesaret alan Yunanlılar, şimdi Anadolu'da bir «İyonya Devleti» kurma hazırlıklarına girişmişler, daha doğrusu bu hazırlıkları hızlandırmışlardı. Yunanistan Anadolu'yu boşaltmak durumunda kalırsa, arkada ayrı bir «Elen Devleti» bırakılmalıydı. Hemen belirtmek gerekir ki, bu yeni proje, daha önce kurulmaya çalışılmış olan «Pontus» devleti projesinden ayrıydı. «Pontus», Karadeniz kıyılarında kurulmak istenmişti. Şimdi ortaya çıkan «İyonya Devleti» fikriyse, Yunan işgali altındaki Batı Anadolu'yu hedef alıyordu. «İyonya Devleti», öncelikle İzmir bölgesinde kurulacak ve imkânlar ölçüsünde, Batı Anadolu'nun öteki bölgelerine, Bursa ve Marmara'ya kadar genişletilecekti. «İzmir Bölgesi», Sèvres Antlaşması'nın Yunanistan'a vermeyi öngördüğü bölgeydi. Yani, İzmir Sancağı'yle

(89) İbid., p. 786, No. 600.

(90) F.O. 371/7867/E. 7024, ve DBFP. I/17, p. 885, No. 685.

(91) DBFP. I/17, p. 928, No. 737/1.

birlikte Kasaba, Manisa, Akhisar ve Ayvalık kazalarını da içine alıyordu. Başka bir deyimle bu bölge, 16.000 kilometre karelik ve 1 milyon nüfuslu bir bölgeydi. Bu topraklar üzerinde kurulacak **«İyonya Devleti»**, şartlar elverirse, Yunan işgali altındaki diğer Batı Anadolu topraklarına doğru da genişletilecekti. 1922 yılında, Yunan işgali altındaki topraklar 100.000 kilometre kare genişliğindeydi ve 3 milyon nüfusu içine alıyordu.

«İyonya Devleti» fikrinin tedricen nasıl şekillendiğini kavramak için bir iki noktayı hatırlamakta yarar vardır: 18 haziran 1921 günü Lord Curzon, Türk-Yunan savaşı'nı sona erdirme şartlarından biri olarak İzmir bölgesine «Muhtariyet» verilmesi fikrini Fransa ve İtalya'ya açmıştı. 17 ağustos 1921 günü Yunan gazeteleri, Yunan işgali altındaki Anadolu topraklarında bir Yunan Askerî İdaresi kurulduğunu ilân etmişlerdi. Bu idare, Yunan Yüksek Komiseri'nin Sivil İdaresiyle birlikte çalışacaktı. Anadolu'daki bu Yunan Askerî İdaresi, Hükümet anlamına gelen «Government» diye anılıyordu. İngilizceye çevrilmiş Yunan basın bülteninde, doğrudan doğruya «Askerî Hükümet» (Military Government) deyimi kullanılıyordu. Sakarya'dan sonra, 20 ekim 1921'de Yunan Başbakanı M. Gounaris, Fransa Dışişleri Bakanı M. Briand'a, Yunan Hükümeti'nin işgal altındaki Anadolu toprakları üzerinde «Yunan Sivil İdaresi» kurmayr düşündüğünü açıklamıştı. Yunan Başbakanı aynı şeyi 27 ekim 1921 günü Lord Curzon'a da söylemişti. Aralık 1921'de, «Anadolu Cemiyeti» adlı Anti -Kemalist bir gizli dernek üyeleri, bir «Batı Anadolu Mühtar Devleti» kurulması için Yunan Yüksek Komiserliği'yle müzakerelere girişmişti. Bu sözde «Muhtar Devlet», Ankara Hükümeti'nin karşısına dikilecek ve hesapça, Sultan'a bir pamuk ipliğiyle bağlı kalacaktı. Mart

1922'de Paris'te yapılan Müttefik Dışişleri Bakanları Konferansı'nda Lord Curzon, İzmir bölgesi için bir «**Özel Rejim**» tanınmasını istemişti ve örnek olarak Saar Havzasıyla 19. yüzyılda Muhtariyet verilmiş olan Lübnan'ın statülerini hatırlatmıştı ⁽⁹²⁾.

Henüz fikirler değişik, kafalar oldukça karışık gibi görünüyordu. İşgal altındaki toprakların Kemalistler eline geçmemesi için çalışılıyordu, ama bunun yönü, biçimi henüz kesinlikle tespit edilmemiş gibiydi. İngiltere «**Muhtariyet**» ve «**Özel Rejim**» deyimlerini kullanıyordu. Yunanistan «**Askeri Hükümet**», «**Sivil İdare**» diyordu. Lord Curzon, İzmir bölgesini düşünüyordu. Yunanistan ise işgal altındaki Batı Anadolu'yu kastediyordu. «**Anadolu Cemiyeti**», Bursa'da, Ankara Hükümeti'ne rakip ayrı bir «**Batı Anadolu Hükümeti**» projesi hazırlamıştı, bunun Padişah'ın nominal vesayeti altında olacağını hesaplıyordu. Yunanlılar ise merkezi İzmir olacak ayrı bir «**Sivil İdare**» düşünüyorlar ve Sultan'ın vesayeti sözünü pek ağızlarına almıyorlardı. Bu noktaya kadar, ortada üç kuvvet görünüyordu: Atina, Londra ve Anti - Kemalist «**Anadolu Cemiyeti**».

Sakarya'dan sonra bir sözde dördüncü kuvvet belirdi ve «**İyonya Devleti**» fikri asıl bu kuvvetten çıktı: Bu «**dördüncü kuvvet**» **Anadolu Rumları**'ydı. Anadolu, Atina ordularının Mustafa Kemal ordularıyla başedemeyeceğini Sakarya'dan sonra iyice kavramışlar ve kendi başlarının çaresini düşünmeye başlamışlardı. Atina'dan medet umulamayacağı, mart 1922'de toplanan Paris Konferansı'ndan sonra Anadolu Rumları'nın başına iyice «**dank**» etti. Özellikle Fransanın ısrarı üzerine, Yunan ordularının Anado-

(92) Bu konularda daha önceki bölümlere bakılması.

lu'yu boşaltmak zorunda kalacakları anlaşılıyor gibiydi. Yunan orduları gidince, Anadolu Rumları ne olacaktı? Eskisi gibi yine Türk idaresi altında kalmaları hemen hemen imkânsız gibiydi. Çünkü, Yunan işgal ordularına 35.000 kadar asker vermişler, 1919 mayısından beri işgal ordularıyla işbirliği yapmışlardı. Kemalistler gelince işledikleri suçların cezasını çekeceklerini kavıyorlardı. Yunan orduları gibi tasını tarağını toplayıp Anadolu'yu terketmek de yerli Rumlar için son derece güçtü. Ankara Hükümeti Hariciye Nazırı Yusuf Kemal Bey, 18 mart 1922 günü Anadolu Rumlarıyla Yunanistan'daki Türklerin mübadele edilmeleri fikrini Lord Curzon'a açmıştı, ama İngiltere'nin buna asla razı olmayacağı anlaşılmıştı. Yani bir nüfus mübadelesi ihtimali de görünmüyordu. Anadolu Rumları, Yunan ordusuyla işbirliği yaptıkları için **«muharip»** muamelesi de göremezlerdi, çünkü Osmanlı vatandaşiyken Türk Hükümeti'ne karşı çarpışmışlardı. Yani hukuken **«muharip»** ya da **«harp esiri»** değil, olsa olsa **«asi»** sayılabileceklerdi. Kemalistler gelince bir **«genel af»** şartı yer alsa bile, üç yıllık Yunan işgali boyunca yerli Rumların Türk komşularına yaptıkları zulümleri hatırlayanlar, önüne geçilemeyen misillemelere kalkışabilirlerdi. Yunan orduları çekildikten sonra, Türk halkıyla yerli Rumlar arasında kaçınılmaz kanlı patlamalar olabilirdi. Kısacası, ne yönden bakılırsa bakılsın, yerli Rumlar için karanlık günler yaklaşıyor gibiydi. Bu düşüncelerle Anadolu ve özellikle İzmir bölgesi Rumları, harekete geçmeye karar verdiler, kendileri için ayrı bir **«İyonya Devleti»** kurmaya yöneldiler. Bu hareketin arkasında Atina Hükümeti'nin bulunup bulunmadığı önceleri pek belli değildi. Yalnız, Kral Konstantin'e muhalif oldukları gerekçesiyle işten çıkarılan ya da pasif görevlere atanan Venizelos taraftarı Yunan subayları, hare-

ketin daha başlarında Anadolu Rumları'yle işbirliği yapmışlardı.

Anadolu Rumları hareketi, Mustafa Kemal hareketini âdeta taklitle işe başlamış gibi görünüyordu. Mustafa Kemal'in, bir «**Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti**» kurarak işe giriştiği gibi, Anadolu Rumları böyle bir teşkilât kurarak harekete geçmişlerdi: «**Müdafaa-i Milliye Komitesi**» adında bir teşkilât kurmuşlardı. Bu teşkilâtın adı, İngiliz belgelerinde çokçası «**Müdafaa-i Milliye Komitesi**» (National Defence Committee) olarak geçmektedir ve bazen de «**Müdafaa-i Milliye Ligi**» (League for National Defence) diye anılmaktadır. Mustafa Kemal hareketi için, «**Anadolu Hareketi**» deyimini kullanıldığı gibi, bu yerli Rumların «**İyonya Devleti**» kurmayı hedef tutan hareketine de «**Micro-Asia Hareketi**» (Micro-Asiatic Movement) adı veriliyordu. «**Micro-Asia**», Yunanca «**Küçük Asya**», yani Anadolu demektir. Mustafa Kemal'in Anadolu Hareketi İstanbul'dan ayrı olduğu gibi, Rumların «**Micro-Asia Hareketi**» de, Atina'nın temsil ettiği «**Elenik Hareketinden**» (Hellenic Movement) ayrı gözükiyordu. Anadolu Türkleri nasıl Mustafa Kemal'in önderliğinde İstanbul'dan ayrı bir Ankara Hükümeti kurmuşlarsa, Anadolu Rumları da Atina'dan ayrı bir Anadolu «**İyonya Hükümeti**» kuracaklardı. İngiliz resmî belgeleri âdeta iki hareketi de bir tutmak istiyor gibi görünüyorlardı ve her ikisi için de «**Milli Hareket**» (Nationalist Movement) deyimini kullanıyorlardı. Biri Türk millî hareketi, öteki Rum millî hareketiydi. Her ikisi de aynı Anadolu topraklarından fıskırmış gibi gösteriliyordu. Âdeta kastî bir paralelizm kuruluyordu ve bunun arkasındaki fikir de açıktı: Nasıl Kemalîstler Anadolu üzerinde hak iddia ediyorlarsa, yerli Rumlar da aynı şekilde hak sahibi sa-

M. KEMAL KURMAZI,
Orta Sahip, 5/11/1...

yılacaklardı. Kemalist Türkler nasıl Orta ve Batı Anadolu'ya hâkim olmuşlarsa, Batı Anadolu ve Ege havzası da Anadolu Rumlarının olacaktır...

«Viva divide et impera!»

İstanbul Hükümeti'nin Mustafa Kemal hareketi-
ne cephe alması gibi, Atina Hükümeti de önceleri
«Micro-Asia Hareketini» tasvip etmiyor, hatta suçlu-
yor gibi görünüyordu. 1 nisan 1922 günü İngiltere'nin
Atina Temsilcisi Mr. Lindley, Yunan Dışişleri Baka-
nı'nın, Anadolu Hareketiyle Atina Hükümeti'nin **«hiç**
bir ilişkisi olmadığını ve (Hükümetin) hareketi tasvip
etmediğini» belirttiğini yazıyordu. Mr. Lindley ayrı-
ca şunları da ekliyordu:

«80 sayılı telgrafımda belirttiğim gibi, yakın za-
mana kadar bu doğrudu, hareket İstanbul ve İzmir'-
den çıkmıştı ve Hükümet'e ve Hanedana karşıydı ve
her halde Yunanistan'la hiç bir ilgisi yoktu. Bununla
beraber, barış tekliflerini aldığından beri Yunan Hü-
kümeti'nin onunla (hareketle) flört etmediğine emin
değilim»⁽⁹³⁾. Yunan Dışişleri Bakanı, Mr. Lindley'e
bir de haber vermişti: **«Micro-Asia hareketi»** liderle-
ri, Atina Hükümeti'nin nabzını yokluyorlardı, Atina bu
hareketi desteklerse, onlar da Kraliyet aleyhindeki
tutumlarından vazgeçeceklerdi ⁽⁹⁴⁾.

20 nisan günü Mr. Lindley Atina'dan başka ha-
berler veriyordu: Anadolu Rumları hareketi konusunu

⁽⁹³⁾ F.O. 371/7860/E. 3514 ve DBFP. I/17, p. 770, No. 580.

⁽⁹⁴⁾ İbid.

görüşmek üzere, İzmir'deki Yunan Yüksek Komiseri M. Sterghiades Atina'ya gitmişti. Yurt dışındaki nüfuzlu Rumlar da hareketi destekliyorlardı ⁽⁹⁵⁾. Buna Lord Curzon, tamamlayıcı bir not eklemişti: Londra'daki nüfuzlu Rumlardan Sir Jonh Stayridis, şimdiki Yunan Hükümeti'nin açık ya da kapalı şekilde Anadolu Rum Hareketi'ni destekleyeceği kanısındaydı ⁽⁹⁶⁾.

24 nisan günü «**Le Progrès d'Athènes**» gazetesi, «**Ankara Hükümeti'nin kuruluş esaslarına göre, Anadolu'daki Yunan ordusunun da İyonya'da bir ayrı Devlet kuracağını**» yazmıştı ⁽⁹⁷⁾. İki gün sonra Yunan İşgal Orduları Başkumandanı General Papoulas bunu yalanladı. 26 nisan günü Atina gazetelerinde yayınlanan tekzibinin sonunda Papoulas şöyle diyordu: «**Kendilerini bana takdim eden vatansever teşkilâtlara açıkça şunu belirttim ki, vatana ve Krala sadık ve kendisini adanmış olan ordu, Devletin emirlerini yerine getirecek ve bunlara itaat edecektir**» ⁽⁹⁸⁾. İyonya Devleti fikrini desteklemediği anlaşılan General Papoulas, bu yalanlamanın üzerinden bir ay kadar sonra görevinden alındı ve yerine General Hadjianesti (Hacı Anesti) Başkumandanlığa getirildi.

Nisan ayı içinde «**İyonya Devleti**» projesi artık açığa çıkmıştı. Atina gazetelerinden başka Avrupa gazetelerinde de bir «**İyonya Devleti**»'nden bahsedilmeye başlanmıştı. 28 nisan tarihli **The Times** gazetesi, General Papoulas'ın Anadolu Rumlarının «**Müdafaa-i Milliye Ligi**»nin metotlarını benimsemediği haberini verirken şunları da yazıyordu:

⁽⁹⁵⁾ DBFP. I/17, p. 786, No. 601.

⁽⁹⁶⁾ İbid., n. 3.

⁽⁹⁷⁾ F.O. 406/49, p. 313, No. 119/1. Col. Nairne'den Lindley'e. 29.4.1922.

⁽⁹⁸⁾ İbid., p. 314, No. 119/2, Papoulas'ın 26.4.1922 günlü tekzibi.

«Nisan başlarında «Müdafaa-i Milliye Liği», Yunan ordusunun İyonya'yı (İzmir'in hinterlandını) boşaltmasına karşı direnmeleri için yerli Rumlara çağrıda bulundu... 18 nisanda İzmir muhabirimiz, bu çağrıya geniş iştirak olduğunu, Yunan ordusunun sonuna kadar çarpışacağını ve boşaltmayı kabul etmeyeceğini bildirdi. Geçen perşembe günü, iyi haber alan bir kaynaktan aldığımız bir haberi yayınladık. Haber, Ankara Türk Hükümeti esaslarına göre, Anadolu'daki Yunan ordusunun da İyonya'da ayrı bir devlet kurmasının muhtemel olduğu yolunda inandırıcı sebepler bulunduğunu belirtiyordu»⁽⁹⁹⁾. Bunları yazan «Times» gazetesi, «İyonya»nın bir de haritasını koymuştu.

27 nisan günü, İzmir'deki İngiliz Muavin Konsolosu Mr. Kole, Anadolu Rumları «Müdafaa-i Hukuk Komitesi» ileri gelenlerinden Nicholas Pavlidhis'le uzun bir görüşme yapmıştı. Hareket hakkında etraflı bilgi veriyordu. Mr. Kole'in raporu aşağıda özetlenmiştir:

Hareket, esas itibariyle Elenlik hareketinden ayrı, bir Anadolu (**Mikroasia**) hareketiydi. Taraftarları Anadolu ve Adalar Rumlarıydı. Politikası, Müttefiklere ve Atina Hükümeti'ne meydan okumaktı. Ama, Atina Hükümeti'yle işbirliği yapacağına dair deliller de vardı. Komite, Yunan işgalinin tatminkâr bir çözüm yolu getireceğine inanmıyordu. Böyle düşünmekte, «**Kemalistleri yabancı işgalcilere tercih edecek bazı eski (old) Türk sınıflarını**» da yanlarına çekebileceklerini umuyorlardı. Ayrıca Yunan idaresinin yerli zenginlikleri Atina'yı güzelleştirmek için kullanacağı düşünülüyordu. Yerli «**esir**» Rumlarla Adalar Rumlarının bu konuda Yunan idaresinden uzun şikâyetleri vardı. Yerli gelirler yerinde harcanmıyordu. Eski

(99) «The Times» (London), 28.4.1922.

Yunanistan için kullanılıyordu. (Yunan idaresi Anadolu'yu sömürüyordu). Klasik Yunanistan'da ayrı ayrı Site Devletleri'nin birbirlerine güvenmedikleri gibi, İyonya Rumlarıyla Eski Yunanistan arasında da derin ayrılıklar vardı. Ama Anadolu Rumları, Yunan idaresini istemedikleri gibi, Kemalist idareyi de istemiyorlardı. Kemalistlerin muzaffer yürüyüşleri Anadolu Rumlarını toplu göçe zorlayacaktı. Bu bakımdan Anadolu Rumları «Müdafaa-i Milliye Komitesi», Devletlerin «kâğıt üzerindeki garantilerini» yeterli bulmuyordu. Bir yandan Kemalist idare korkusu, öte yandan Yunan ordularının Anadolu'yu boşaltma ihtimali, Anadolu Rumlarını «bağımsız harekete» itiyordu. Bu «bağımsız hareket», silahlı direnişle olacaktı. Silahlı direniş, Avrupa'nın yardımı olsun, olmasın yapılacaktı (100).

Bu fikirlerle hareket eden «**Mikroasia**» Rumları, öncelikle Bandırma'dan Alaşehir ve Menderes vadisinin güneyine ve oradan da Kuşadası'na kadar uzanan bir bölgeyi tutmak kararındaydılar. Bu bölgeyi savunacak kuvvetler şöyleydi: Halen Yunan ordusunda hizmet eden 35.000 Anadolu (Mikroasiates), 25.000 Giritli ve 10.000 Adalı askerden başka, Anadolu'dan 10.000, İzmir bölgesinden 20.000 kişilik kuvvet daha toplanacaktı. Böylece 100.000 kişilik bir ordu meydana getirilmiş olacaktı. 19 ilâ 32 yaşları arasındaki bu genç ordunun yarısından fazlası orduda uzun hizmet görmüştü. Bunlara, İzmir'i bırakmamaya ahdetmiş 3.400 subay kumanda edecekti (101).

Mr. Hole'un raporu devam ediyor: 100.000 kişilik ordudan başka, 32-45 yaşları arasındaki kimselerin

(100) F.O. 406/49, p. 298 - 299, No. 110/1. Memorandum by Mr. Hole, Smyrna, april 27, 1922.

(101) İbid.

de seferber edilmesiyle 25.000 kişilik bir yedek kuvvet de toplanacaktı. Bu tedbir şimdiden Anadolu içlerinde uygulanmaya başlamış ve tatminkâr sonuç veriyor idi. Sözcüleri Urla kasabası 2.560, Manisa 3.000, Edremit 800 asker vermişlerdi ve küçük Balı (Balıya) bile 308 kişi çıkarmıştı. Toplananlar askerî talim görüyorlardı. Ermeni cemaati de yardım vaat etmişti. Bu orduyu ayakta tutmak için gerekli para başlıca üç kaynaktan toplanacaktı: (a) Yerli Türklerden vergi alınacaktı, (b) Dünyaya Umumiye gelirlerinden Türk Hükümeti'ne verilmekte olan hisseler alınacaktı, (c) Lüks vergiler konacaktı. Bunlardan başka yabancı ülkelerdeki Rum toplulukları da yardım vaat etmişlerdi. İstanbul Rumlarından 20 milyon Türk lirası, Amerika Rumlarından da 10 milyon dolar gelecekti. Mikroasia «Müdafaa-i Milliye Komitesi», ordusunun Başkumandanlığını General Papoulas'a emanet etmek niyetinde değildi. Çünkü Papoulas, Pavlidhis'in deyimiyle, Kral Konstantin'in bir «kuklası»ydı. Komite, daha kabiliyetli bir lider bulmakta güçlük çekmeyecekti, Papoulas'tan başka generaller de vardı (102).

Bunları da belirttikten sonra Mr. Hole, raporunun sonunda aynen şöyle diyordu: «Müdafaa-i Milliye Komitesi, Majesteleri Hükümeti'nin fikren kendileriyle beraber olduğuna kanidir. M. Pavlidhis, bu bölgenin muhtariyetinin Boğazlar üzerindeki İngiliz idaresini geniş ölçüde kolaylaştıracağını belirtti.. Komite, pek yakında Londra'ya gidecek olan Venizelos'un müdahalesine çok güveniyor görünmektedir» (103).

İzmir'deki İngiliz Muavin Konsolosunun bu raporunu Lord Curzon'a ileten Yüksek Komiser Sir H.

(102) İbid., p. 298 - 299.

(103) İbid., p. 299.

Rumbold, tamamlayıcı bilgiler veriyordu: İzmir Başkonsolosu Sir Harry Lamb da «Mikroasia» Rumları Komitesinin başka ileri gelenleriyle görüşmüştü. Onlar daha da sert tutumdaydılar. Mr. Hole'un verdiği bilgiler nispeten mutedil Rumların görüşleriydi. Komite'nin öteki liderleri daha aşırı görüşü savunuyorlardı. Sir H. Rumbold'un kanaatine göre, «Anadolu'daki durum, son zamanlarda Yunanlıların lehine değişmişti.» Mustafa Kemal, Büyük Millet Meclisinde büyük güçlüklerle karşılaşılıyordu. İsmet Paşa barış taraftarıydı. Halen yapılmakta olan Cenova Konferansı'nda Batılılar Sovyet Hükümeti'ni hukuken (de jure) tanırlarsa, Ankara'yla Moskova arasındaki ilişkiler büsbütün değişebilecek, Kemalistler daha da güç durumda kalacaklardı (104). Yani, Mustafa Kemal'e karşı içerideki muhalefet artarsa, Sovyetler Batılılarla anlaşır, Kemalist Hükümet büsbütün güç durumda kalacak ve **«İyonya Devleti»**ni kurmaya çalışanlara gün doğacaktı.

1922 nisanının son günlerinde Atina'da önemli görüşmeler yapılıyordu. Anadolu'daki Yunan Orduları Başkumandanı General Papoulas İzmir'den Atina'ya çağırılmıştı. Yunan Yüksek Komiseri M. Sterghiades de Atina'ya gitmişti. Ayrıca Mikroasia Komitesi'nin üç ileri geleni Atina'da bulunuyorlardı. İngiltere'nin Atina Askerî Ataşesi Albay Nairne, 29' nisan günü şunları yazıyordu:

«Ankara ya da Fiume planı esasına göre, Yunan Hükümetinin de İzmir'de ayrı bir Hükümet kurmayı deneyip denemeyeceği, şimdi Atina'da en çok konuşulan konudur. Harbiye Bakanlığı'nda, Bakanın yar-

(104) F.O. 406/49, p. 297 - 298, No. 110. Rumbold'dan Curzon'a. Yazı. 2.5.1922, No. 409.

dımcılarından biri olarak görevli bulunan genç bir subay birkaç gün önce böyle bir adım atılması ihtimali bulunduğunu bana söylemişti. Böyle bir planın askeri veçhesine gelince, Anadolu'daki Yunan ordusu Yunanlıların şimdiye kadar sahip oldukları en kuvvetli askeri teşkilâttır ve Yunanlılar tabii olarak bunu kullanma yoluna sapabilirler» (105).

Yine 29 nisan günü Atina'daki İngiliz Temsilcisi Mr. Lindley, Yunan Başbakanı M. Gounaris'in, Mikroasia Komitesi Liderlerinden üçüyle görüşmüş olduğunu ve Komite üyelerinin Atina'yla işbirliği teklifinde bulduklarını bildiriyordu (106).

1 mayısta İzmir'deki İngiliz Başkonsolosu Sir H. Lamb, özetle şunları bildiriyordu: Mikroasia Müdafaa-i Milliye Komitesi'nin silahlı direniş propagandası başlangıçta blöf gibi görünüyordu. Ama hareket gittikçe ciddileşmiş ve gerek ordu, gerek halk içinde kuvvetlenmişti. Mikroasia muhtariyetinin aşırı taraftarları, şimdi İzmit'ten Antalya'ya kadar uzanacak bir hattın batısındaki bütün Batı Anadolu'yu istiyorlardı. Başpiskopos Chrysostomos (Hrisostomos) Komitenin aşırı üyelerinden biriydi. Mr. Hole'un birkaç gün önceki raporunda belirttikleri doğrudu. Ama oradaki görüşler, mutedillerin görüşleriydi. Yabancı ülkelerdeki Rum kolonilerinin geniş yardımlar yapacaklarına Sir H. Lamb kaniydi. Alt komiteler bu konuyu inceleyiyorlardı. Sir H. Lamb, «Anadolu'nun barışçı yolla boşaltılması umudu olmadığına her zamankinden daha fazla kaniim» diyordu (107).

(105) F.O. 406/49, p. 314, No. 119/1.

(106) DBFP. I/17, p. 801, No. 613.

(107) F.O. 406/49, p. 328 - 329, No. 129/1, Lamb'dan Rumbold'a. 1.5.1922.

Batı Anadolu'da bir «**İyonya Devleti**» kurulması yönündeki çalışmalar, 1922 mayıs ayında epeyce ilerlemişti. Başlıca şu yönlerde gelişmeler olduğu dikkati çekiyordu: (i) Ayrı bir Devlet kurmak isteyen Anadolu Rumlarıyla Atina Hükümeti işbirliğine doğru gidiyorlardı. Yunanistan, Anadolu'da ayrı bir Rum Devleti kurulması fikrini benimsemeye doğru kayıyordu. (ii) Bu yöndeki çalışmalarda Kral Konstantin taraftarlarıyla Venizelos taraftarları birbirlerine yaklaşıyorlardı. Daha önce işten çıkarılmış olan Venizelosçu subaylara yeniden görevler veriliyordu. (iii) Batı Anadolu ve özellikle İzmir bölgesi Rumlarına «**muh-tariyet**» adıyla ayrı bir Devlet kurma hakkı verilmesi yönündeki fikirler İngiltere'de de taraftar kazanıyordu.

Ayrı bir «İyonya Devleti» fikri ile başlarda Atina'da bazı çevrelerde «**bölücü**» (separatist) bir hareket gibi görülüyordu. Burada «**bölücü**» derken, Anadolu Türk topraklarının bölünmesi değil, doğrudan Yunanistan'a ilhakı düşünülen bu yerlerin Yunanistan'dan koparılması kastediliyordu. Bu yüzden Atina Hükümeti ve Yunan ordusu içindeki bazı kimseler bu «bölücü» harekete karşıydılar. Karşı olanlardan biri de Başkumandan Papoulas'dı. Papoulas ve onun gibi düşünenler, «İyonya Devleti» fikrinin arkasında Venizelos'un bulunduğu inanıyorlardı. Ve Venizelosçu-Konstantinci ayrılığı burada da kendisini gösteriyordu. Ama, bu ayrılık çok geçmeden giderildi. 10 mayıs günü Yunanistan'da Hükümet değişikliği oldu. M. Gounaris'in yerine M. Stratos yeni Hükümeti kurdu. On gün sonra, 21 mayısta bir Hükümet değişikliği daha oldu ve M. Protopapadakis yeni Kabinayı kurdu. 1 haziranda Başkumandan Papoulas değiştirildi.. Bu değişiklikler Anadolu gelişmeleriyle ilgiliydi. Yunanistan eninde sonunda Anadolu'yu boşaltmak zo-

runda kalacağını anlıyordu ve boşaltmadan önce arkasında bir «İyonya Devleti» bırakmayı düşünüyordu. Yunan topraklarının «bölünmesi» şeklinde görüp «İyonya Devleti» fikrine cephe almak artık doğru sayılmıyordu. Tersine, bu hareketi elbirliğiyle desteklemek gerektiğine inanılıyordu. Anadolu'daki Yunan işgal ordusu, «İyonya Devleti» kurmak isteyenlerin programlarını uygulamaya başlamıştı. Kurulacak bu yeni devletin ordusunu hazırlıyordu. İşgal altındaki Batı Anadolu'nun her kasaba ve şehrinde silahlı Sivil Muhafız teşkilâtı kurulmuştu. Rumca bunlara Po-litophylakion deniyordu ve bunlar Yunan subayları tarafından hızla talim ettirilip yetiştiriliyorlardı ⁽¹⁰⁸⁾. Bu silahlı muhafızlar «İyonya Devleti»nin ordusu olacaktı. «İyonya» ordusunu yetiştirmek için Venizelos taraftarı subaylara da görev verildi. Kral Konstantin tarafından işten çıkarılmış olan bu subaylar yeniden aktif görevlere getirildiler. Bu subayların en sivrilmiş olan General Joannou, görevle İzmir'e yollandı ⁽¹⁰⁹⁾. Öte yandan Venizelos da, 24 Mayıs günü Londra'da, Lord Curzon'un Baş yardımcısı Sir E. Crowe ile uzun bir görüşme yaptı. Görüşme konusu, İyonya Devleti kurmaya çalışan Mikroasia Komitelerinin desteklenmesiydi. Bu silahlı teşkilâtın tutunabileceğine Venizelos inanıyordu. Yalnız biraz para yardımına ihtiyaçları olduğunu belirtiyordu. Müttefikler Mikroasia komitelerine yardım yaparlarsa, Mustafa Kemal'e karşı Boğazları daha kolay koruyabilirlerdi ⁽¹¹⁰⁾. Kısacası Venizelos, İyonya Devleti ordusu için İngiltere'den yardım, özellikle para yardımı istiyordu.

⁽¹⁰⁸⁾ F.O. 406/49, p. 347, No. 138/1, 2. Lamb'dan Rumbold'a. 16.5.1922.

⁽¹⁰⁹⁾ DBFP. 1/17, p. 806, No. 618.

⁽¹¹⁰⁾ İbid., p. 836-841, No. 642. E. Crowe'un Venizelos'la görüşme tutanağı. 25.5.1922.

İngiltere para yardımında bulunmadı. Ama diplomatik yardıma yöneldi. Lord Curzon, İzmir bölgesi için, 19. yüzyılda Lübnan'a tanınmış olan muhtariyet biçiminde bir «**Özel Rejim**» tanınmasını esasen savunuyordu. Bu «**Özel Rejim**»in bir çeşit «**Muhtariyet**» olması ve ileride de «**Muhtariyetten**» ayrı bir «**İyonya Devleti**»ne geçilmesi İngiltere'nin de istediği bir şeydi. Mayıs ayında artık «**Özel Rejim**» yerine «**Muhtariyet**» deyiminin kullanılmaya başlandığı görülüyordu. İngiliz diplomatları açıkça İyonya Muhtariyeti'nden bahsediyorlardı. 20 mayısta, Atina'daki İngiliz Temsilcisi Mr. Lindley, Anadolu Rumlarına muhtariyet verilmesi için Fransa ve İtalya'yla da işbirliği yapılmasını ve Mustafa Kemal'e karşı baskı tedbirleri kullanılmasını savunuyordu ⁽¹¹¹⁾. Tek başına kalsa İngiltere çoktan bu muhtariyeti verecekti. Ama bu konuda öteki Müttefiklerin de işbirliği sağlanmak isteniyordu. Dikkati çeken nokta şuydu ki, İngiltere, mart 1922'de kabul ettiği ön barış şartlarından tedricen ayrılıyor ve Yunanlılara daha geniş tavizler koparabilme politikasına yöneliyordu. Yunanistan lehine bu değişiklik içinde, İzmir bölgesine muhtariyet verilmesi konusu da yer alıyordu.

«İyonya Devleti» kurulması yolundaki çalışmalar, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'yla birlikte İngiliz askerî istihbarat teşkilâtının bu konuda hazırladığı raporlar Dışişleri Bakanlığı'na da sunuluyordu. Bu raporların burada özetlenmesi, kitabın çerçevesini aşar. Askerî İstihbarat Teşkilâtı, bu konuda 13 haziran günü Dışişleri Bakanlığı'na üç rapor sundu. Raporlar, İzmir'deki İngiliz Askerî Temsilcisi Binbaşı M.A.B. Johnston tarafından hazırlanmıştı ⁽¹¹²⁾. On gün sonra

(111) DBFP. 1/17, p. 829, No. 636.

(112) F.O. 406/49, p. 363 - 367, No. 149, ek 1, 2, 3.

SAKARYA'DAN İZMİR'E

İngiliz Askerî İstihbarat Teşkilâtı, yine İzmir'deki İngiliz Askerî Temsilcisi Binbaşı Strover'in bir raporunu Dışişleri Bakanlığı'na gönderdi vb.

Binbaşı Strover'in raporundan birkaç noktayı özetle buraya aktarmak yersiz olmaz. İngiliz subayı şunları anlatıyordu: Anadolu Rumları, Yunanistan'dan ayrı olarak bir Anadolu Devleti kurmak istiyorlardı. (Formation of a State for Micro-Asiatics). Bu devlet içinde Hıristiyanlar, Çerkesler ve Anti - Kemalist Türkler güvenlik içinde olacaklardı. Yunan orduları Anadolu'yu boşalttırlarsa Anadolu Rumları, kendi devletlerinin sınırları içinde, Kemalistlere karşı direneceklerdi. Bunun için silahlanıyorlar, para topluyorlar ve üniformalar dikiyorlardı. Birkaç ay önce Yunan ordusundaki subaylara bir genelge dağıtılmış ve Yunan ordusu Anadolu'yu boşaltırsa subayların Anadolu'da kalmak isteyip istemeyecekleri sorulmuştu. Genelge önce Venizelos taraftarı subaylara okutulmuştu. Sonra bütün subaylara gösterilmişti ve sonunda Yunan subaylarının % 90 kadarının Anadolu'da kalmak istedikleri anlaşmıştı. Subaylar kalınca, bir kısım askerlerini de kalmaya ikna edebileceklerdi. Anadolu Rumları, kurmaya hazırlandıkları Devlet için ordu kuruyorlardı. Bursa - Bandırma - Soma - Manisa ve Sivrihisar havzasında 20.000 kişilik bir kuvvet kurulmuş ve 48 tabur halinde teşkilâtlanmıştı. Köylüler elbise, çizme, silah ve cephane satın alıyorlardı. Rum kadınları hızla üniforma dikiyorlardı. Pazarları atış talimleri yapılıyordu. Para sıkıntısı vardı. Ama Amerika, İngiltere ve Mısır'daki Rum kolonilerinden geniş yardım bekleniyordu. Binbaşı Strover, hazırlıkları kendi gözleriyle de görmüştü. Manisa'da Rum kadınları pek güzel üniformalar hazırlıyorlardı. Bu üniformaları giymiş olan 500 kişilik bir piyade kuvveti şehirde geçit

resmi yapmıştı. 70 kişilik süvari de katılmıştı. Silahların çoğu Martini tüfekleriydi. Anadolu Rumları ordusuna 16 ile 55 yaşları arasındaki kimseler alınıyordu. Yunan ordusuna da 23 yaşına kadar olan Anadolu Rumları alınmıştı. Rumlar arasında çok yaygın bir İngiliz propagandası vardı. Her tarafta İngiliz bayrakları da görülüyordu. «İngiltere kendilerini manen ve paraca desteklerse şevkle savaşıacaklardı.» Şimdi asıl mesele, Anadolu'da kurulcak olan Devletin Yunan himayesi altında olması meseleydi. Binbaşı Strover, Anadolu Rumları hareketi liderlerinden Dr. Aghiropoulos ve Dr. Siyottis'le de görüşmüştü. Atina'daki bütün Bakanları ve yabancı Elçilikleri ziyaret etmiş olan Dr. Aghiropoulos, kendisini bir «ikinci d'Annunzio» olarak görüyordu. Dr. Siyottis ise entellektüel tipte ve perde arkasında bir kimseydi. Anadolu'da ayrı bir Devlet kurulunca, Müslümanlar dahil herkesin mecburî askere alınacağını ve şimdiye kadar hiç bir devletin cesaret edemediği derecede ağır vergiler konacağını açıklıyordu ⁽¹¹³⁾.

1922 yılı temmuz ayında, Atina Hükümeti'nin doğrudan doğruya insiyatifi ele almaya ve Batı Anadolu'da ayrı bir Devlet kurmaya karar verdiği anlaşıldı. 8 temmuz günü M. Sterghiades, Atina'daki İngiliz Temsilcisi Mr. Lindley'e şu projeyi açıkladı: Anadolu savaşı Yunanistan'a günde 10 milyon drahmiye mal oluyordu. Mustafa Kemal'le savaşmak için başka çare gerekiyordu. Şimdiye kadar meseleye diplomatik açıdan bakılmış, askerî açıdan pek bakılmamıştı. Tek çare şuydu: Anadolu'da «Muhtar bir bölge» (autonomous zone) kurulacaktı. Bu bölge kendi kendisine yetebilecek kadar geniş olacaktı, Arap top-

(113) F.O. 406/49, p. 385 - 387, No. 160/1. Political situation in A. M.

rakları hariç, Anadolu'nun bütün Akdeniz kıyılarını içine alacaktı. İstanbul bunun dışında bırakılacaktı. Daimî bir idare (permanent administration) ve jandarma kurulacaktı. Daimî bir idare kurulduğunu görünce, Kemalistler kuvvetini kaybedeceklerdi. Bu projenin gerçekleştirilmesine hemen başlanacaktı (114).

Yine 8 temmuz günü Mr. Lindley, Atina'daki Fransız Elçisinden aldığı bir haberi telliyordu: Yunan Hükümeti, işgal altındaki Anadolu topraklarını ilhak etmeyi (annexation) düşünüyordu. Gerçekten, «Yunan Hükümeti üyelerinden bazılarının bunu ve diğer cesur tedbirleri savunmaları tamamen mümkündür» (115). Muhtariyet mi ilhak mı? Yani Batı Anadolu ayrı bir «İyonya Devleti» mi olacaktı, yoksa doğrudan doğruya Yunanistan'a mı katılacaktı? Şimdi konu buydu. Her iki halde de Yunanistan'ın insiyatifi ele alacağı anlaşılıyordu.

14 temmuz günü Mr. Lindley, Dışişleri Bakan Vekili Lord Balfour'a şu «çok gizli» şifre telgrafı çekti:

«Mr. Lindley'den Lord Balfour'a.

Şifre tel. Atina, 14 temmuz 1922, saat 10.00.

No. 250 (Alınışı, 15 temmuz, saat 8.30)

Çok gizli.

«Son Kabine toplantılarının iki kararla sonuçlandığını Dışişleri Bakanı bana bugün bildirdi.

«1. Şimdilik hiç bir Yunan kuvveti Anadolu'daki mevkilerinden çekilmeyecektir.

(114) F.O. 424/254, p. 16, No. 18. Lindley'den Balfour'a. Şifre tel. 8.7.1922, No. 244, Gizli.

(115) F.O. 424/254, p. 16 - 17, No. 19. Lindley'den Balfour'a. Tel. 8.7.1922, No. 245.

«2. İzmir'le Bandırma arasında kalan ve iki şehri birbirine bağlayan demiryolunu da içine alan bölgenin idaresi yeniden teşkilâtlandırılacaktır.

«Sterghiades bugün İzmir'e yollandı ve yeniden teşkilâtlandırmaya hemen başlayacaktır. Maksat, Yunan kuvvetlerinin boşaltılmasından sonra da yaşayacak ve bir çeşit daimi Muhtar Hükümetin temeli olacak bir idare kurmak fikriyle Hıristiyan ve Müslüman yerli unsurlara daha geniş yetki vermektir. Dışişleri Bakanı, Mösyö Sterghiades'in muhtemelen yerli halka bunu ilân edeceğini, fakat Muhtariyet sözünün kullanılmayacağını söyledi. İlhak ilân edilmesi hiç bir zaman söz konusu olmamıştır.. (245 sayılı telgrafima bakılması).

«Dışişleri Bakanı, yukarıdaki hususun çok gizli sayılmasını arzu etti.

«İstanbul'a tekrarlandı» (116).

Artık karar verilmişti. Yunan İşgal Orduları Anadolu'yu boşaltırken arkalarında yeni bir idare bırakacaklardı. Bu idare, bir Daimi Muhtar Hükümet'in temeli olacaktı. Adı açıkça söylenmek istenmiyordu. Başka belgelerde, «Müslümanların tepkisini yaratmak için» «İyonya Devleti» sözünün gizli tutulacağı belirtiliyordu. Atina Hükümeti, «teпки yaratmamak» düşüncesiyle, şimdilik «Muhtariyet» sözünü kullanmayacaktı. Kurulmasına hemen başlanacak «Muhtar» bölgenin sınırları, Başpiskopos Chrisostomos gibi aşırı Mikroasia'lıların istediği İzmit - Antalya hattı olmayacaktı. Şimdilik Bandırma - İzmir sınırıyle yetinilecekti. Ama bu sınır. «İyonya Devleti»nin Marmara-

(116) F.O. 371/7867/E. 7024: F.O. 424/254, p. 37, No. 40. DBFP. 1/17, p. 885, No. 685.

ra Denizine kadar uzanmasını da sağlayacaktı. İleride İzmit'e, hatta İstanbul'a kadar uzanma umudu kapalı değildi. Şimdilik bu bölgenin Yunanistan'a ilhakı düşünülüyordu. Ama, İyonya yeni bir «Girit» olacağına göre, onun daha ileriki bir tarihte «Anavatan El-İlaş'a» kendiliğinden katılmak isteyeceği her zaman beklenebilirdi.

Burada dikkati çeken bir nokta da şuydu: Çanak-kale Boğazı'nın her iki yakası da Yunan toprağı oluyordu. Paris'te, mart ayında tespit edilen barış esaslarına göre, Gelibolu yarımadası, Tekirdağ'ın batısına kadar Yunanistan'a bırakılacaktı. Şimdi temeli atılan «İyonya Devleti» ise Bandırma'ya kadar Çanak-kale Boğazı'nın güney kıyısını kapsayacaktı. Yunanlılar, kurulacak yeni «İyonya Devleti»nin, Boğazları korumak bakımından İngiltere'nin işini kolaylaştıracağını ileri sürüyorlardı. Dışarıdan bu projeyi destekleyen Venizelos da 24 mayıs günü İngiltere Dışişleri Bakanlığı'yla yaptığı görüşmede aynı gerekçeyi öne sürmüş ve kurulacak «İyonya Devleti» için İngiltere'den yardım istemişti. «İyonya»nın sınırları belli olunca Yunan Devlet adamlarının ne kastetmiş oldukları şimdi daha iyi anlaşılıyordu. İngiltere'nin de isteği, ne yapıp yapıp Boğazlar'ın güvenliği işini sağlama bağlamaktı. «İyonya Devleti» projesini askerî bakımdan ve İngiliz çıkarları yönünden değerlendiren General Harington, 17 temmuz günü şunu bildirdi: Türkler ancak Mudanya taraflarında Marmara denizine çıkabileceklerdi. Ama artık bunun «tehlike olması için bir sebep yoktu»⁽¹¹⁷⁾. Dardanelles'de bir «İyonya Devleti» İngiltere'yi rahatlatmıştı. Artık bir Türk tehlikesi yok demekti.

(117) F.O. 424/254, p. 48 - 49, No. 56. Harington'dan War Office'e. Şifre tel. 17.7.1922, No. 1993. Gizli.

Atina Hükümeti, Batı Anadolu'da ayrı bir Devlet kurma konusundaki tarihî kararını, İngiltere'ye resmen açıkladıktan sonra bir süre daha gizli tuttu. Ancak 29 temmuz günü akşam saat 17.35'te, İngiltere'nin İzmir Başkonsolosu Sir H. Lamb, Dışişleri Bakan Vekili Lord Balfour'a tek satırlık şu telgrafı çekti:

«**Yarın burada (İzmir'de) Anadolu'nun muhtariyetinin ilân edileceği açıklandı**» (118).

Bu tek satırlık telgraf Londra'yla birlikte aynı anda İstanbul ve Atina'ya da gönderildi. Ertesi sabah, yani 30 temmuz 1922 sabahı da Sir H. Lamb şunları telledi:

«**Yunan Yüksek Komiseri, bu sabah yayınladığı ilânla, Batı Anadolu'nun müstakbel teşkilâtı konusunda alınan kararı işgal altındaki toprakların bütün halkına duyurması için Yunan Hükümeti'nce kendisine yetki verildiğini ve bu kararı uygulamakla da kendisinin görevlendirildiğini bildirmektedir. Hemen yürürlüğe konacak olan âcil tedbirlerin tam mahiyetini belirten ayrı bir ilân yakında bunu izleyecektir. Kısaca anılan kararlarla ilgili bir metin bu ilâna eklidir, ama bunun Atina'da yayınlanmış olduğunu tahmin ederim**» (119).

«**İyonya Devleti**»nin temelini atma görevi, Yunanistan'ın İzmir Yüksek Komiseri M. Sterghades'e verilmişti. Yayınladığı ilânda Yüksek Komiser, açıkça «**İyonya Devleti**» sözünü tabiatıyla kullanmıyordu. Şimdilik ilânda, «**Kurtarılmış halkın kendisi tarafın-**

(118) F.O. 371/7868/E. 7527: Lamb'dan Balfour'a. Tel. 29.7.1922, No. 36 A (R).

(119) F.O. 371/7868/E. 7528: Lamb'dan Balfour'a. Tle. 30.7.1922, No. 37.

dan tamamlanacak bir Kurtulus Eseri» deyimi kullanılıyordu ⁽¹²⁰⁾. Bu «Eser», Batı Anadolu'nun muhtariyeti eseri idi ve «**İyonya Devleti**»nin temeli olacaktı. İngiltere'nin Atina Temsilciliği, 30 temmuzda, kurulacak bu muhtar bölgenin basına Kral Naibi (Viceroy) unvaniyle Yunan Prenslерinden birinin getirileceği haberini de duymuştu ⁽¹²¹⁾. İzmir Yüksek Komiseri'nin ilânı, Atina'da ancak 3 ağustos günü yayımlanmıştı. İlânla birlikte, Atina'dan İzmir Yüksek Komiseri'ne gönderilen 27 temmuz tarihli bir resmî telgraf metni de Yunan basınında çıkmıştı. Telgrafta, «**Çoğunlukla Yunan unsurunun yaşadığı Batı Anadolu'nun,...** tarihi haklar nedeniyle hiç bir zaman Türk idaresine geri verilmeyeceği, Yunanistan'ın burada bir daimi idarenin temellerini atacağı» belirtiliyordu. Bu «**Daimî İdare**», «**Çağdaş Bir Hükümet**» (up-to-date Government) olacak ve yerli halkın katılımıyla gerçekleştirilecekti. Bütün halk da bu uğurda işbirliği yapmaya çağırılacaktı ⁽¹²²⁾. 27 temmuz günü Atina'dan İzmir Yüksek Komiseri'ne çekilen talimat niteliğindeki telgraf özetle buydu, 3 ağustos günü Yunan basınında yayınlanmıştı. Yunan basını ayrıca, İzmir Yüksek Komiseri'nin 30 temmuz günü yayınladığı ilân metnini de vermişti.

Atina'nın Batı Anadolu'da ayrı bir «**İyonya Devleti**» temeli atma kararı ve bunu resmen ilân etmesi, tepki yarattı. 1 ağustos günü İngiltere'nin Paris Büyükelçiliği Maslahatgüzarı Sir M. Cheetham, «**Paris**

(120) F.O. 371/7868/E. 7529: Lamb'dan Balfour'a. Tel. 30.7.1922, No. 38 (R).

(121) F.O. 371/7868/E. 7530: Bentinck'ten Balfour'a. Tel. 30.7.1922, No. 275.

(122) F.O. 371/7869/E. 7725: Bentinck'ten Balfour'a. Tel. 3.8.1922, No. 287.

basını hemen hemen oybirliğiyle, Yunan Hükümeti'nin tutumunu İngiltere'nin kapalı ya da açık teşvikine atfetmektedir» diyordu (123). Yine 1 ağustos günü Londra'daki İtalya Büyükelçiliği İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na bir nota vermişti. Notada, İtalya'nın son Yunan kararı konusunda İngiltere'nin fikrini öğrenmek istediği söylendikten sonra, Atina'ya bir ortak protesto notası verilmesi teklif ediliyordu. Müttefikler, Atina Hükümeti'nin aldığı son tedbirleri «keyfi» bulduklarını ve bunları tanımayacaklarını açıkça Yunanistan'a bildirmeliydiler (124). 3 ağustos günü İngiltere'nin İstanbul Yüksek Komiseri Sir H. Rumbold, «İşgal altındaki Anadolu'da Yunanistan'ın otonomi ilânına karşı Türk Hükümeti'nin Müttefik Yüksek Komiserleri'ne resmen protesto notası sunduğunu» bildiriyordu. Notada, muhtariyet ilânının barış davasına zarar vereceği, hukuken hükümsüz olacağı ve bunun sonuçlarından Yunanistan'ın sorumlu tutulacağı belirtiliyordu (125).

Yunanistan'ın kararı, bazı İngiliz çevrelerinde de tepkiyle karşılandı. İngiliz Parlamentosu üyelerinden Mr. Kenworthy, 3 ağustos günü Başbakan Mr. Lloyd George'a şu yazılı soruyu yöneltti: «İzmir ve çevresinde bağımsız bir Yunan Devleti kurulması teşebbüsünden.. haberi olup olmadığının ve böyle bir hareketin Majesteleri Hükümeti'nce tasvip edilmeyeceğinin açıkça Yunan Hükümeti'ne belirtilip belirtilmediğinin Başbakan'dan sorulması.» Başbakan bu soruya

(123) F.O. 371/7869/E. 7646: Cheetham'dan Balfour'a. Tel. 1.8.1922., No. 401.

(124) F.O. 371/7869/E. 7674: İtalya B.E.'den Foreign Office'e. Nota. 1.8.1922.

(125) F.O. 371/7869/E. 7724: Rumbold'dan Balfour'a. Tel. 3.8.1922., No. 333.

parlamentoda şu şekilde cevap verdi: «...Son Yunan tedbirleri, bir derece mahallî muhtariyet kurmakla beraber, İyonya'yı bağımsız bir Devlet haline getirmektedir... Majesteleri Hükümeti tarafından Yunan Hükümeti'ne uyarmada bulunma gerekli görülmemektedir» ⁽¹²⁶⁾. Soru sahibi mebus, bu cevabı yeterli bulmadı ve 4 ağustos günü parlamentoda genel görüşme açtı. Ve bu vesileyle Mr. Lloyd George, 4 ağustos 1922 günü Avam Kamarası'nda mahut nutkunu söyledi. Burada, Mr. Lloyd George'un zamanı (timing) nasıl seçtiği dikkat çekicidir. 15 ağustos 1921 günü Yunan Kralı Konstantin, Ordularına meşhur «Ankara'ya!» emrini vermiş ve ertesi günü Mr. Lloyd George da Avam Kamarası'nda bilinen nutkunu söylemişti. «İki tarafın sonuna kadar vurulacağını» açıklamıştı. Şimdi de Atina Hükümeti Batı Anadolu'da ayrı bir Devlet temeli atmıştı. Mr. Lloyd George yine kürsüye çıkmıştı ve konuşuyordu. Bu uzun nutuktan bir iki cümlecik almak, Mr. Lloyd George'un niyetini anlamaya yeter. İngiliz Başbakanı, diğer hususlar yanında, şunları söyledi:

«Yunan Ordusu, «mevziimizi boşaltamayız ve Antlaşma'da kendilerini koruyacak ne gibi hükümler bulunduğunu öğreninceye kadar halkımızı arkamızda terkedemeyiz» dedi. Bu mantıksız değildi... Ne olursa olsun Anadolu'nun bu bölgesindeki azınlıkları müessir bir şekilde korumak gerekmektedir... Bu garantilerle Ankara'nın sözünü kastetmiyorum. Bu söz Ermenistan için de verilmişti. Neye yaradı? Tek Ermeninin ve Rumun hayatını kurtarmadı. Himaye, bu muayyen bölgedeki Hükümet'in anayasası biçiminde ve etkisinde, kâfi bir himaye olmalıdır» ⁽¹²⁷⁾.

(126) F.O. 371/7869/E. 7750 ve 3.8.1922 tarihli Avam Kamarası tutanağı.

(127) F.O. 371/7869 ve 4.8.1922 tarihli Avam Kamarası tutanağı.

İngiltere, Başbakanın ağzıyla, kurulmakta olan **«İyonya Devleti»ni** tanımış oluyordu. Mr. Lloyd George, İngiliz parlamentosunda ve İngiliz mebusları önünde İzmir bölgesindeki Hükümeti (the Government of this particular province) savunuyordu.

Tam bu günlerde Yunanistan, İstanbul üzerine yürüme tehdidinde de bulunuyordu. Bu konuda geniş yazışmalar vardı. Burada yer verilemeyen bu yazışmalardan bir tanesini anmak yeter. 3 ağustos 1922 günü Yunan Dışişleri Bakanı M. Baltazzi, İngiltere'ye sunduğu bir notayla **«Yunan Hükümeti'nin İstanbul'u işgal etmeye karar vermiş olduğunu»** bildirdi. (... le Ministre des Affaires Etrangères de Grèce a l'honneur de faire remarquer que le Gouvernement hellénique avait décidé l'occupation de Constantinople...) (128). Yunanistan'ın bu kararı da İngiltere'nin teşvikinin bir sonucuydu. İngiliz Genelkurmay Başkanlığı'nın 29 temmuz günü Kabine'ye sunulan bir gizli raporunda, Kemalistlere karşı bir tehdit olarak **«Yunanlıların İstanbul üzerine serbestçe yürümelerine müsaade edilmesi»** teklifi de yer alıyordu. (To give the Greeks a free hand to march on Constantinople) (129).

Mr. Lloyd George'un nutku, 3 ağustos tarihli Yunan notasından bir gün sonra söylenmişti. Yunanistan'da tarifsiz bir sevinç yarattı. Bir yandan **«İyonya Devleti»** projesinin, öte yandan da Yunanistan'ın İstanbul'u işgal etme kararının İngiltere tarafından tamamen desteklendiği anlaşılıyordu. **Atina bayram etti. Kral ve Kabine üyeleri dahil, bütün Yunanistan bü-**

(128) F.O. 424/254, p. 111, No. 144/1: Baltazzi'den Bentinck'e. Nota. 3.8.1922.

(129) F.O. 371/7869, - C.P. 4131, Secret.

yük sevince kapıldı (130). Yunan basını, Kral Konstantin'le Kraliçe Sophia'nın yakında Ayasofya Kilisesi'nde taç giyeceklerini yazıyordu. Sakarya öncesindeki gibi, Yunanistan'da sonsuz coşkunculuk vardı. Mr. Lloyd George'un nutku, Anadolu ve Trakya'daki Yunan işgal ordularına dağıtıldı. İstanbul'daki Müttefik Orduları Başkumandanı General Harington, «Yunanlıların İstanbul'u işgal etmeleri halinde Sultan'ın şahsının himaye edilip edilmeyeceğini» soruyordu (131). İngiltere, Sultan'ı korumak kararındaydı. İstanbul'a Yunan Kralı, daha doğrusu müstakbel İmparator Konstantin geliyor gibiydi.

6 ağustos 1922 tarihli ünlü «Le Temps» gazetesi, başmakalesinde şunları yazıyordu:

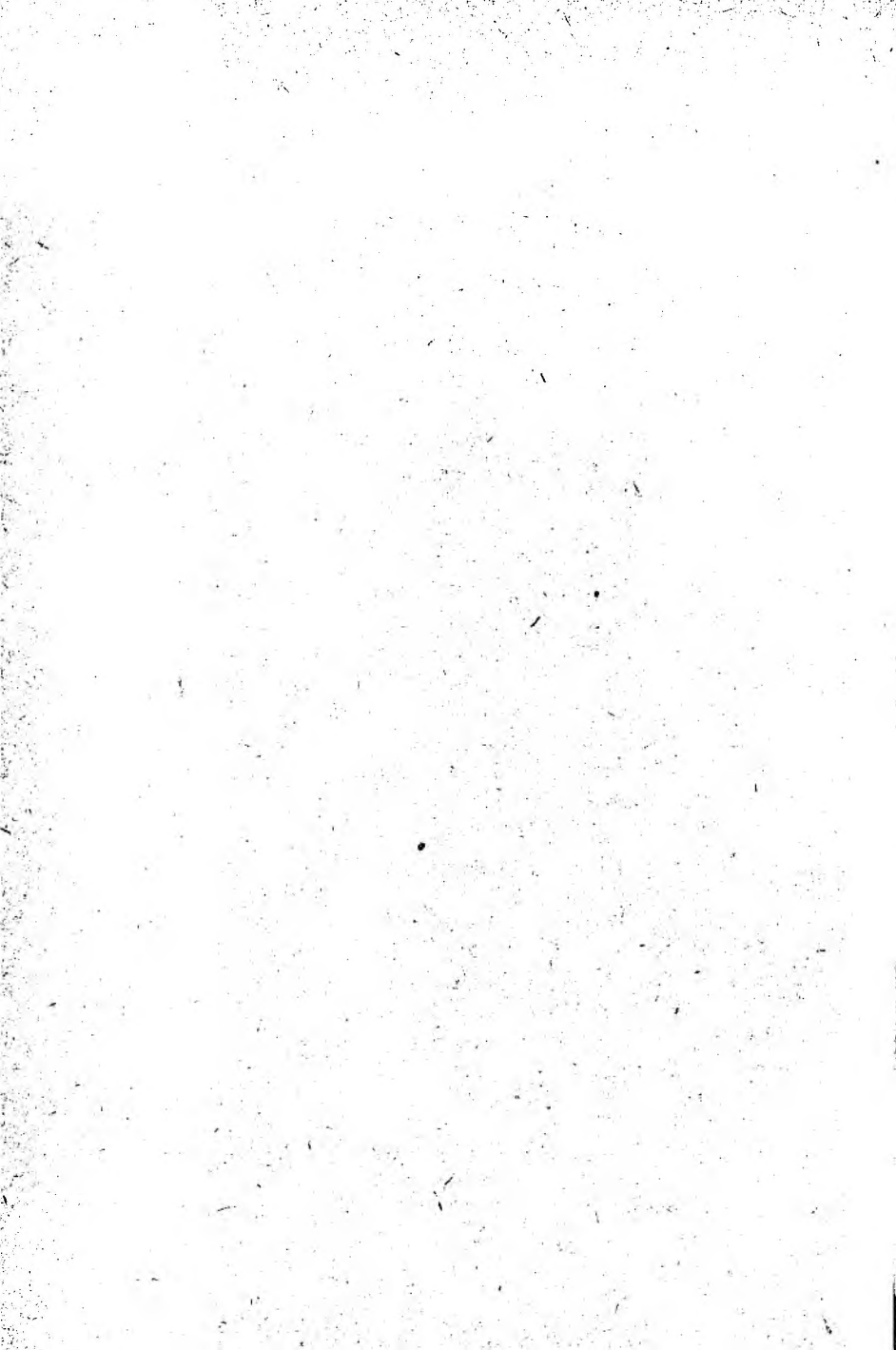
«M. Lloyd George, İzmir vilâyetinde artık Türk egemenliğinin kurulamayacağını açıkladı. Böylece, İngiltere'nin kabul etmiş olduğu barışın temelini yıktı... İngiltere'nin Boğazlar'a hükmedebilmesi için, zafer Türklere, ya da Yunanlılara ait olmamalıdır. Anadolu Rumları, İrlanda'daki Ulster gibi bir rol oynayarak, İngiltere'nin çıkarına bu iki milletin bir denge kurmaları gerekmektedir...» (132).

Meselenin aslı buydu. İngiltere «parçala, hükmet» politikası güdüyordu. Anadolu'nun bağına, tıpkı Kuzey İrlanda gibi bir «İyonya» kaması sokuyordu. Yalnız ne var ki, Anadolu, İrlanda değildi ve öteki İngiliz sömürgelerine de benzemezdi. Kral Konstantin'e gelince, o düpedüz «Dimyat'a pirince gidiyordu.» İstanbul'da taç giymesi bir yana, Atina'daki tahtının da günleri artık sayılıydı.

(130) F.O. 371/7869/E. 7824: Bentinck'ten Balfour'a. Tel. 7.8.1922, No. 307.

(131) F.O. 371/7869/E. 7645: Rumbold'dan Balfour'a. Şifre tel. 1.8.1922, No. 326.

(132) «Le Temps», (Paris), 6.8.1922.

Mr. Lloyd George Kabinesi içinde Hindistan İşleri Bakanı Mr. Montagu, 1921-1922 yıllarında Türkleri savunduların başında geliyordu. Karikatür, Türkiye'nin Mr. Montagu'ya " Bir Başka Özel Mektup" yazarak teşekkür ettiğini temsil etmektedir. Türk, " Aziz dostum, sizin gönderdiğiniz Hindistan kuvvet ilâcını içtim, yepyeni bir insan oldum, yardımınıza ne kadar teşekkür etsem azdır. Bir değişiklik ihtiyacı duyarsanız İstanbul' u eviniz gibi bulursunuz... vs." demektedir.

(Punch, 22. 3. 1922)

Sakarya'dan altı ay sonra, Mart 1922'de Paris'te toplanan Müttefikler, Trakya sınırının Çatalca'dan Tekirdağ'ın hemen batısına kadar itileceğini, İzmir bölgesine "Özel Rejim" tanıdıktan sonra Anadolu'daki Yunan ordusunun boğaltılabileceğini açıklamışlardı. Aslında Büyük Taarruzu önlemek için bir oyalama olarak ileri sürülen bu değişiklikler, Türkiye'ye topraklarının geri verilmesi şeklinde yorumlanmak istenmişti. Karikatürde arabacı (Lord Curzon), Türk'ü evine kavuşturacak kimse rolündedir ve Türk, " Sür, bizim eve " demektedir.

(Punch, 5. 4. 1922)

1922 yılı temmuz-ağustos aylarında Yunanistan, resmen ve açıkça İstanbul'u işgal etmek istiyordu. Bu amaçla hazırlıklar yapılmış, Trakya'ya asker yığılmış. "İngiliz aslanı sıyesinde Kral Konstantin'e Ayasofya Kilisesinde taç giydirilmesini" hararetle savunan İngilizler vardı. Bazı İngilizler ise, Yunanistan'ı önmek gerektiğini savunuyorlardı. Karikatürde Tina (Yunanistan), İstanbul'daki Ayasofya'yı göstererek "Benim şehrimdir diye düşünüyorum" demektir. İstanbul'daki İngiliz deniz askeri de "Öyleyse bir kere daha düşün" demektir. "Tinopolis", "Tinokent" veya "Palikaryakent" gibi mizah bir addir.

(Punch, 9. 8. 1922)

Mustafa Kemal ordularını İzmir'e doğru yürümeğe başla - yınca Mr. Lloyd George Kabinesi paniğe kapılmış ve şaşkınlıkla Türkiye'ye karşı savaşa girmeyi de düşün - müştü. İngiliz komuoyu genellikle yeni bir Türk-İngiliz savaşına karşıydı. "Anadolu Düetosu" başlıklı karika - türde bu çelişme canlandırılmaktadır. John (İngiltere) - "Biz savaşmak istemiyoruz"... Dave (Ll. George) - "Ama Tina (Yunanistan) için alursa." John (İngiltere) - "Gemimiz az, harcayacak insanımız yok, kat'iyyen züğürtüz ve sonra kendi dertlerimiz var" (İrlanda gibi) demektirler.

(Punch, 6. 9. 1922)

Balkan Savaşları sonunda 1913'te, Makedonya, Batı Trakya ve bu arada Selânik rakıya ve bu arada Selânik Yunanistan'a verilirken, İngiltere Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey, "Türkiye kendisini Anadolu'da güçlen - dirmelidir" demişti. "Dokuz Yıl Sonra" Kemalist Türk, Palikarya'yı altına almış, keyifli bir halde bu sözü hatırlatmakta ve "Pekiy öyleyse, Anadolu'da kuvvetleni - yorum" demektir.

Yunan ordusu denize dökülür dökülmez İngiltere Mustafa Kemal'e karşı son blofunu patlattı ve Boğazları bırakmayacağını, Türkiye'ye karşı silâhla savaşacağını ilâh etti. Karikatür bunu canlandırmaktadır. Türk bayram eder bir halle "Kahraman fatihin gelişini görünüz." demektedir. Boğazları "gözetleyen" İngiltereyle Fransa, "Evet, görüyoruz ama, başın fesini aşmanın, genç arkadaş" demektedirler. Mustafa Kemal, "geldikleri gibi giderler" demişti, nezaketen. Aslında, tam gelaikleri gibi gitmemişlerdi. Gelirken İngiliz aslanının yelesi kabarık, giderken sönük. Ve bu gidiş, Haşmetli Britanya İmparatorluğunun zirveyi dönüştü anlamına geliyordu.

(Punch, 20. 9. 1922)

Eylül 1922'de Türkiye'yle savaşacağı blöfünü savuran Mr. Lloyd George, "Savaşı durdur-Kahrolsun Lloyd George" manşetli İngiliz gazetesini okumaktadır. Bu defa savaş taraftarlarını temsil eden John Bull (İngiltere), güya "tarafsız" olarak, Yunan emperyalizmi için değil, fakat "Boğazların serbestisi" için yapılacak savaşa, Mr. Lloyd George'un arkasında olduğunu söylemektedir.

(Punch, 27. 9. 1922)

Yunanlıları Anadolu içlerine sürenlerin baş sorumlusu Mr. Lloyd George, Türkiye politikasının iflâs edışı üzerine, kendisine karşı ayaklanan Muhafazakârlar tarafından tekmelenip atıldı. Mr. Lloyd George, "Yapayalnız ıssızlıklara itildim" demişti. Karikatür bunu canlandırmaktadır. Gerçekten Mr. Lloyd George, Gallar bölgesindeki köyüne çekilmiş ve orada ölmüştü. Öldükten sonra Panhelenistler Akropol'den top-rak getirip mezarına dökmüşlerdir. Kemalistlerden Mr. Lloyd George'un mezarını ziyaret eden olmamıştır...

(Punch, 4.11.1922)

Tino (Yunanistan) Müttefiklere -"Alt tarafı siz yalnız nakavt oldunuz, bense tek melenip atıldım" demektedir.

(Punch, 1.10.1922)

Anadolu'da Kemalistlerin zaferi üzerine Sultan Vahdettin'le Yunan Prensi Andrew, kurtuluş İngiliz savaş gemilerine sığınmakta bulmuşlardı. Karikatürde İngiliz deniz askeri, dolmuş yapar gibi, zırlıyı yanıştırmış ve "Daha Saltanat mültecileri var mı, Türk ya da Yunan hepsi buyursunlar" demektedir.

VI

BÜYÜK TAARRUZ

(26 AĞUSTOS - 9 EYLÜL 1922)

«YANLIŞ HESAPLAR»

«Türkler, Yunanlıları Anadolu'dan atmakta tamamen başarısızlığa uğradılar ve onların askerî durumu pek öyle üstün değil.» (1).

Bu satırları, Sakarya Savaşı'ndan iki ay sonra, 15 kasım 1921 günü, İngiltere Dışişleri Bakanlığı görevlilerinden Mr. W. S. Edmonds yazıyordu. Sakarya Zaferi, İngiltere'de derin etkiler yapmıştı. Basında ve resmî İngiliz makamları içinde Mustafa Kemal'le anlaşmak gerektiğini savunanlar vardı. İngiltere'nin Irak Yüksek Komiseri Sir P. Cox, «Parlak stratejisi ve büyük taktikleriyle Mustafa Kemal, Yunan taarruzunu ezdi.» diyordu ve Mustafa Kemal'e dostluk elinin uzatılmasını ısrarla savunuyordu (2). Sir P. Cox, Yunan-

(1) F.O. 371/6536/E. 12840.

(2) F.O. 371/6553/E. 10936: Cox'tan Koloniler Bakanlığı'na. Tel. 28.9.1921, No. 534.

SAKARYA'DAN İZMİR'E

İları ezdikten sonra Türklerin Musul'a dönebileceklerinden kaygı duyuyor ve bunu önlemenin yolunu Mustafa Kemal'le dostluk kurmakta görüyordu. İngiliz Kabinesi içinde Hindistan İşleri Bakanı Mr. Montagu da, İngiltere'nin Mustafa Kemal'le bir an önce ilişki kurup anlaşmasını hararetle savunanlardan biriydi. Onun da kaygısı Hindistan bakımındandı. Hindistan'a, özellikle Hindistan Müslümanları arasında, Türkiye lehine kaynaşmalar vardı. Bunları yatıştırabilmenin çaresi, Mustafa Kemal'le anlaşmak olacaktı. İngiliz Genelkurmay Başkanlığı, Sakarya'dan sonra askerî bakımdan insiyatifin artık Türklere geçtiği kanısındaydı ve Yunanlıların bir an önce Mustafa Kemal'le anlaşmaları gerektiğini belirtiyordu. İngiliz Genelkurmayı ayrıca, 1921 yılı sonunda Mustafa Kemal'in bir «kış taarruzuna» geçebileceğini tahmin ediyordu. Türklerin Musul'a karşı bir harekâta kalkabileceklerini de gözden uzak tutmuyordu. Gerek askerlerin, gerek bazı sivil makamların bu görüşlerine Lord Curzon'un Dışişleri Bakanlığı karşı çıkıyordu. İngiliz Dışişleri Bakanlığı, Kabine içinde âdeta tek başına aksi görüşü savunuyordu. Lord Curzon, Sakarya Savaşı'nın, hangi tarafın galip geldiği belli olmayan Jutland meydan savaşına benzediğini ileri sürüyordu (3). İngiliz Dışişleri Bakanlığı içinde Mr. Edmonds da «Ankara İle Müzakere İmkânı» başlıklı bir muhtıra hazırlamıştı. Diğer İngiliz makamlarının aksine, Mustafa Kemal'le görüşmeye yanaşmama fikrini savunuyordu. Dayanaklarından biri de Sakarya'dan sonra Türklerin Yunanlıları Anadolu'dan atamadıkları, öyleyse askerî bakımdan zayıf oldukları fikriydi. Lord Curzon, başka faktörler yanında, asıl bu faktöre, daha

(3) F.O. 406/48, p. 7 - 18, No. 5., ve DBFP. I/17, p. 421 - 433, No. 405.

doğrusu faraziyeye dayanarak Mustafa Kemal ile hiç bir ilişki kurmama, hiç bir görüşme yapmama yolunu tuttu. Sakarya'dan sonra Londra'yla Ankara arasında hiç bir ilişki kurulamadı.

İngiliz Genelkurmayı'nın tahminleri doğru çıkmadı: Mustafa Kemal, 1921 sonunda Yunanlılara karşı bir «kış taarruzuna» geçmedi, Yunan ordularını Anadolu'dan atmaya kalkışmadı. Türk ordusu Musul'a karşı da herhangi bir harekâta girişmedi. Oysa, Fransızlarla yapılan Ankara Anlaşması, Bağdat Demiryolu'ndan Türk askerleri sevk edilmesi kolaylığını da sağlamıştı. Güneydoğu Anadolu'dan Fransızlar çekilmişti. Böyle olduğu halde Mustafa Kemal, Musul'a karşı harekete geçmemişti. Bu durgunluk, Türk ordusunun «gücsüz» olduğunu İleri süren İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın görüşünü doğruluyordu. Zaman, Lord Curzon'u haklı çıkarıyordu. Yunan ordusunun Sakarya'dan sonra yeniden taarruza geçemeyeceğini Lord Curzon kabul ediyordu. Ama, Mustafa Kemal'in de Yunanlılara karşı bir taarruza kalkışamayacağı sanılıyor ve kalkışsa bile kesin zafer kazanıp Yunan ordusunu Anadolu'dan atabileceğine hiç ihtimal verilmiyordu. Lord Curzon ve İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın görüşü böyleydi ve zaman geçtikçe bu görüş daha da kuvvetleniyordu. Askerî bakımdan Anadolu'da tam bir «kördüğüm» vaf gibi görülüyordu. Türk ve Yunan orduları cephede mihlanıp kalmışlardı. Askerî harekâtla Anadolu'ya bir çözüm yolu getirme umudu yoktu. Ordular âdeta son sözlerini söylemişlerdi. Anadolu'ya ancak diplomatlar bir çözüm yolu bulabilirlerdi. Diplomaside inisiyatif, Lord Curzon'un elindeydi ve Anadolu'ya ne zaman barış getirileceği onun takdirine ve biraz da keyfine kalmış gibiydi. Sakarya Savaşı'ndan sonra geçen geç Müttelik Dışişleri Bakanları Konferansı hazırlığı yapılırken, İngiltere Dış-

işleri Bakanlığı şu önemli kararı da vermişti: «Milli-yetçiler (Kemalistler) üzerinde baskı yapmanın en iyi yolu, bugünkü çıkmaz durumu devam ettirmek-tir.» (4). Bunun anlamı açıktı: Mustafa Kemal, İngiltere'nin dikte edeceği barış şartlarına boyun eğerse ne alâ, eğmezse Anadolu'daki çıkmaz durum sürdü-rülüp gidecekti. Bu arada Mustafa Kemal'in içten çö-kertilmesi için çalışmalar da tabiatıyla ihmal edilme-yecekti. Lord Curzon'ların, Lloyd George'ların hiç acelesi yoktu. Sabırla yıllar yılı bekleyebilirler ve bekletebilirlerdi. 1912 yılında Lord Curzon'un Türkiye politikasının, «çıkılmaz durumu devam ettirmek» nok-tasında toplandığını olaylar gösterecekti.

1922 yılı mart ayında Müttefik Dışişleri Bakan-ları Paris'te toplandıkları sırada, Mustafa Kemal'in bir «bahar taarruzuna» geçebileceği yolunda, hafif de olsa bir kaygı yine vardı. Ama taarruza geçmek baş-ka, kesin zafer kazanabilmek başkaydı. Mustafa Ke-mal'in kesin zafer kazanabileceğine, yani Yunan işgal ordularını Anadolu'dan atabileceğine Lord Curzon yi-ne inanmıyordu. Mustafa Kemal'in «bahar taarruzuna» geçme ihtimalini de tamamen ortadan kaldırmak için, Paris Konferansı'nın ilk günü, Türkiye ile Yunanistan'ın bir mütareke yapmaları istendi. Türkiye bakımından yapılacak mütarekenin karşılığında hiç bir garanti yoktu. Bunun faydası Yunanlılara dokunacaktı. Ayır-ca Müttefikler, yeni bir çarpışma kaygısından uzak olarak, rahatlıkla barış şartlarını Türkiye'ye empoze etmek isteyebileceklerdi. Mütareke yapılamamış ol-makla beraber, Müttefikler yine de savaş telâşından uzak olarak yeni barış şartlarını tespit etmişlerdi. Sa-karya Zaferi'nin üzerinden altı ay geçtiği halde Türk:

(4) F.O. 371/7855/E. 1304.

orduları yerlerinden kıpırdamamışlardı. Doğu Trakya'nın yarısını Yunanistan'a vermeyi, İzmir bölgesinde bir çeşit muhtar bölge kurulmasını öngören şartları da içine alan yeni barış tekliflerinin açıklandığı günlerde, 3 nisan 1922 günü, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri şunları yazıyordu: «Anadolu'daki savaş çıkmaza girmiştir... Yunan ordusu Milliyetçilere karşı kesin bir zafer kazanamayacağı gibi, Milliyetçi ordunun da Yunanlıları artık Anadolu'dan atabileceğine inanmıyorum.»⁽⁵⁾ Yüksek Komiser Sir H. Rumbold, geçmiş için yorum yapmıyor, gelecek için iddia ile ri sürüyordu. Yunan ordusunun Türklere karşı kesin bir zafer kazanamayacağı, Sakarya'dan beri yerleşmiş bir kanaatti. Türk ordusunun da Yunanlıları Anadolu'dan artık atamayacağı görüşü gittikçe yayılıyordu. Mustafa Kemal, «kış taarruzuna» ve «bahar taarruzuna» geçemediğine göre, Yüksek Komiser'in bu görüşü İngiltere'de ve Yunanistan'da genel bir görüş halini almış bulunuyordu. Böyle olunca, Lord Curzon, Anadolu'nun kansız boşaltılmasını, kendisinin dikte edeceği barış hükümlerini önceden ve tüm olarak Türklerin kabul etmeleri şartına bağlamakta hiç bir sakınca görmüyordu. Yunanlıları, Mustafa Kemal Anadolu'dan atamazdı. Ancak İngiltere, Yunan ordusunu Anadolu'dan geri çekebilirdi. Tıpkı 1919'da Yunanlıları İzmir'e soktuğu gibi, şimdi de onları İngiltere geri çağırabilirdi. Bunun karşılığında İngiltere'nin barış şartlarını önceden ve tüm olarak kabulünü Türklerden istemek, tamamen mantıkiydi. Lord Curzon, mart 1922'de yapılan Paris Konferansı'ndan sonra bu mantıkla yürüyordu.

24 nisan 1922 günü İngiltere'nin Atina Ataşemi-

(5) F.O. 406/49, p. 262, No. 88: Rumbold'dan Curzon'a. Gizli yazı. 3.4.1922, No. 326.

literi Albay H. Nairne, Anadolu'daki Yunan ordusunun durumu üzerine bir rapor hazırladı. Yunan işgal ordusu Kurmay Başkanı General Pallis'le de görüşülerek kaleme alınmış olan raporda özetle şunlar anlatılıyordu: Anadolu'daki Yunan ordusunun morali yüksekti. Sakarya çekilmesinden sonra moral epeyce düşmüştü. Ama, ondan sonraki sıkı çalışmalar sonunda moral yeniden yükseltilmişti. «**General Pallis, askerî bir harekâtla Türklerin, Yunanlıları şimdiki mevzilerinden sökebileceklerine inanmıyor**»du. Türkler ancak cephenin güney kısmına saldırabilirlerdi. Türk ordusunun hareket kabiliyeti ve iâşe durumu başka bir hucuma geçmelerine imkân vermeyecekti. Türklerin aşağı Menderes vadisine doğru harekâta kalkışmaları, kendi «**boyunlarını kemente uzatmaları**» demek olacaktı. Bununla beraber Afyonkarahisar bölgesinde Türk hücumu beklenebilirdi. Ama burada da savunma tedbirleri çok kuvvetlendirilmişti. Sonra, «**Türklerin morali düşüktü.**» (6).

Yunan ordusunun önemli bir kısmı Anadolu'yu boşaltmaya karşıydı. «**Düşünen**» Yunan subaylarının çoğu ise, İzmir bölgesi hariç, Anadolu'nun boşaltılmasını «**askerî bir zaruret**» olarak görüyorlardı. Sakarya'da Mustafa Kemal'e karşı kesin bir zafer kazanılamamıştı. «**Mustafa Kemal'i ezmek**» için Yunan ordusunun önünde iki imkân vardı: İstanbul'u işgal etmek ve Anadolu'yu abluka altına almak. Ama bu imkânlar kullanılamıyordu. Kullanılamayınca Mustafa Kemal'i ezme umudu da yoktu. Bu bakımdan İzmir bölgesine **muhtariyet** verilmesi şartıyla Yunan ordusu Anadolu'yu boşaltabilirdi. Bunlar, General Pallis'in görüşüydü ve İngiliz Askerî Ataşesi'ne söyleniyordu.

(6) F.O. 406/49, p. 304 - 306, No. 114/1: Albay Nairne'den Lindley'e. Rapor. Atina, 24.4.1922. Gizli.

Ataşe, General Pallis'in «zayıf bir insan» olarak vasıflandırıldığını ve «dinleyenin isteğine göre konuştuğunun» söylendiğini de belirtiyordu (7).

Anadolu'daki Yunan orduları Kurmay Başkanı'nın söyledikleri arasında iki nokta dikkat çekiciydi: (i) Askerî bir harekâtla Yunan cephesinin sökülemeyeceği ve (ii) Yunan ordusunun ancak İzmir bölgesine «muhtariyet» verilmesi şartıyla Anadolu'yu boşaltabileceği. «Muhtariyet» denen şey, Anadolu'da «İyonya» adıyla ayrı bir Rum devleti kurulmasını hedef güdüyordu. Yunan ordusu, arkasında bir «İyonya Devleti» kurup bırakmadan Anadolu'yu boşaltmak niyetinde değildi. Son Paris Konferansı'nda, mart 1922'de, «Anadolu'nun kansız boşaltılması» fikrinin ortaya atılmasından beri, «İyonya Devleti»nin kurulması yolundaki çalışmalar hızlandırılmıştı. Sanki Anadolu'yu kansız boşaltma fikri, «İyonya Devleti»nin kurulmasını çabuklaştırmak, Yunanlıları kamçılıamak için ortaya atılmış gibiydi. Türkiye bakımından, «Anadolu'yu kansız boşaltma» fikrinin pratik bir değeri olmadığı görülüyordu. Çünkü, bu müphem bir fikirdi, boşaltmanın ne zaman başlayabileceği hiç belli değildi. Her şeyden önce, Müttefiklerin, daha doğrusu İngiltere'nin tespit ettiği barış şartlarını Türkiye'nin peşinen kabul etmesi isteniyordu. Türkiye'yle Yunanistan arasında mütareke yapılmasıyla birlikte Anadolu'nun boşaltılmasına da başlamasını isteyen Ankara'nın notalarına Müttefikler olumlu cevap vermemişlerdi. Mustafa Kemal'in, Yunan ordusunu Anadolu'dan silahla söküp atamayacağı, yetkili Yunan askerlerince de doğrulandığına göre, Türkiye üzerinde diplomatik baskıya rahatlıkla devam olunabilirdi. Ve olunuyordu. Türkiye, ya Müttefiklerin barış şartlarına razı olacaktı, ya da Yunan işgalinin sürüp gitmesine katlanacaktı. Barış şartları ara-

(7) İbid.

sında, «**Özel Rejim**» adıyla İzmir bölgesinin Türkiye'den koparılması da vardı. Yunan ordusu da «**Muhtariyet**» adı altında bunu istemekteydi. Bunun sonu, Anadolu'ya bir hançer sokulmasına, bir «**İlyonya Devleti**» kurulmasına gidecekti.

Albay Nairne'nin raporundan bir ay kadar sonra, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir H. Rumbold da bir rapor yazdı. Bunda, İngiliz ve Yunan görüşleri, bir Amerikalının görüşüyle doğrulanıyordu. Boston'da çıkan «**Christian Science Monitor**» gazetesi muhabiri Dr. Gibbons, Anadolu'daki Yunan cephesini dolaşmış ve gördüklerini Sir H. Rumbold'a anlatmış, yazdığı makalelerinin birer örneğini de ona vermişti. Dr. Gibbons, Yunan işgali altındaki Anadolu'yu dolaşmıştı. Afyon, Kütahya ve Bursa'daki Yunan askerlerini yerinde görmüştü. Birçok kimseyle konuşup görüşmüştü, birçok bilgi toplamıştı. Yunanlıların askerî durumunu «**pek parlak**» görüyordu. Yunanlılar «**kuvvetli**» bir cephe tutuyorlardı. Arkalarındaki ulaştırma hatları «**fevkalâde**»ydi. «**Moral, umulanın çok üstünde**» idi. Dr. Gibbons da, «**fizikî zorlamanın onlara (Yunanlılara) Anadolu'yu terkettiremeyeceği**» inancındaydı. Yunan ordusunun hiç bir şeyi eksik değildi. Sonra, «**İlyonya Devleti**» kurmak isteyen «**Mikroasia hareketi çok kuvvetliydi.**» Yunan ordusu, Atina'dan önce bu hareketin liderlerine «**itaat edecek**»ti. Bunlardan başka Amerikalı gazeteci, çeşitli Anti-Kemalist unsurlarla görüşmüştü. İngiliz Yüksek Komiseri, Anadolu'daki Anti-Kemalistlerin, gerektiğinde, «**Ankara Hükümeti'ni yıkmak**» (destruction of the Angora Government) için «**yararlı bir faktör**» (a useful factor) olacaklarını da Lord Curzon'a rapor etmekteydi ⁽⁸⁾. Yani İngilizler, Yunan or-

(8) F.O. 406/49, p. 348 - 349, No. 140. Rumbold'dan Curzon'a. Rapor. 30.5.1922, No. 493.

dusuna karşı başarılı bir harekâta geçemeyeceğine inandıkları Mustafa Kemal'i, içeriden yıkmak düşüncesinden hâlâ vazgeçmemişlerdi. Sir H. Rumbold, bu raporunu 30 mayıs 1922 tarihinde yazıyordu ve İngiltere'nin dikte edeceği şartları kabul etmediği takdirde Mustafa Kemal'in içeriden yıkılabileceğini söylüyordu. Bunun için Anti - Kemalistler «**yararlı bir faktör**», yani alet olarak kullanılacaklardı.

İngiliz, Yunan ve Amerikan görüşleri bir noktada birleşiyordu: Türkler, silah zoruyla Yunan ordusunu Anadolu'dan atamayacaklardı. Atina'daki İngiliz Temsilcisi Mr. Lindley, bunlara bir de İtalyan görüşünü ekledi. 20 mayıs 1922 günü Lord Curzon'a yolladığı bir raporda, İtalyan Kurmay Albayı Giordano'nun görüşlerini anlattı ve kendi kanaatini bildirdi. Uzun zaman İzmir'de kalmış olan İtalyan Albayı, «**Kemalistlerin ciddi bir askeri harekâta kalkılabilecek güçte olmadıklarını**» söylüyordu. Yunanlıların da Türkleri yenebilecekleri sanılmıyordu. Bu bakımdan ordular mihlanıp kalmış durumdaydılar. Bu durum, Yunanlıların malî gücü tükeninceye kadar sürüp gidecekti. Bu görüş, iyi haber alan çevrelerce de aynen kabul ediliyordu (?).

İtalyan Albayından aktararak bunları bildiren Mr. Lindley'in kendi kanaati de şöyleydi: «**Askerî bakım dan güçsüz olmalarına rağmen Kemalistler, Millî Misak'tan daha azına kanaat etmeyeceklerdi.**» Yunanistan'ın takatının tükenmesini ve İngiltere'nin de yorulup usanmasını bekleyeceklerdi. O bakımdan İngiltere'nin Kemalistler üzerinde «**ciddî baskılar**» yapması gerekliydi. Kemalistler üzerine baskı yap-

(?) F.O. 406/49, p. 332, No. 134. Lindley'den Curzon'a. 20.5.1922, No. 255.

mak için İtalya'yla Fransa'nın da işbirliği sağlanmalıydı. İzmir bölgesine **otonomi** verilmeliydi. Kemalistler bunu kabul etmezlerse, Türk limanları abluka altına alınmalı, Yunanistan'a gereken yardımlar yapılmalıydı. Öyle ki; alacakları yardımlarla Yunanlılar, Kemalistlere dayanabilmeliydiler. Kemalistlere baskı yapma politikasında Fransa'nın işbirliği sağlanmazsa, İngiltere, İtalya'yla birlikte ve hatta tek başına baskıya devam etmeliydi ⁽¹⁰⁾. Atina'daki İngiliz Elçisi bunları tavsiye ediyordu. Tavsiyeler arasında, son Paris barış tekliflerinin değiştirilerek İzmir bölgesi Rumlarına muhtariyet verilmesi isteği dikkat çekiciydi. Mr. Lindley, muhtariyeti Türklere empoze edebilmek için İngiltere'nin baskı yoluna gitmesini de ısrarla istiyordu. Yani İngiltere'nin Atina Elçisi, Anadolu'da bir «**İyonya Devleti**» projesini hararetle benimsemişti. Ne yapıp yapıp «**otonomi**» adıyla bunun gerçekleştirilmesini savunuyordu. Savunurken en kuvvetli dayanağı da Kemalistlerin «**ciddî bir askerî harekâta kalkışamayacakları**», askerî bakımdan zayıf oldukları görüşüyüdü. Bu görüşün bir İtalyan subayınca da doğrulanması, Mr. Lindley'i memnun etmişti. Kemalistlere karşı baskı yapılmasını daha ısrarlı isteyebiliyordu.

3 Haziran 1922 günü, Anadolu'daki askerî durum üzerine General Harington, İngiltere Genelkurmay Başkanına bir rapor sundu. Yakın Doğu probleminin belirsiz hali karşısında Türkiye'deki Müttefik Kuvvetleri Başkumandanı olarak görüşlerini bildirmek istediğini yazdı. «**Çok gizli**» kayıtlı bu raporunda General Harington, görüşlerini özetle şöyle anlatıyordu: Kemalistler, «**makul**» barış şartlarına razı olacak gibi

(10) İbid.

görünmüyorlardı. Müttefikler, Paris tekliflerine sadık değillerdi. «Yunan ordusu, Yunanistan için elverişli şartlar garanti edilmedikçe (Anadolu'yu) boşaltmayacaktı.» Yani tam bir çıkmaz (a complete deadlock) vardı. Bunları söyledikten sonra General Harington aynen şöyle yazıyordu:

«Askerî bakımdan da bir çıkmaz vardır. Taraf-lardan hiç biri, geniş çapta bir (askerî) harekâtı tek-rarlamak arzusunda değil. Taraflardan herhangi biri-nin bir kararı empoze edebilmesi imkânsızdır. (Ana-dolu'yu) boşaltma tehdidi ve azınlıkların kaderi kor-kusu Yunan ordusu içindeki dayanışmayı arttırdı. Yu-nan ordusu takviye aldı ve onun, daha bir yıl cephe-de tutunabilmesine yetecek kadar parası olduğu bil-diriliyor. (Yunan ordusu) Kemalist ordu tarafından geri atılmayacağını biliyor ve kendiliğinden sonucu belli olmayan bir çarpışmaya kalkışacak kadar da ap-tal değil. Kemalist ordu, herhangi bir başarı umu-duyla kalkamaz ve kalkmak da istemiyor. Kemalist ordu iyileşmedi ve bu ordudaki çoğunluğun, savaş-tan bıkmış olması da muhtemeldir. Kanaatimce, Ana-dolu'daki silahların zoruyla probleme bir hal çaresi bulunamaz» (11).

Bunları belirttikten sonra General Harington, İs-tanbul'daki Müttefik Kuvvetleri'nin durumlarını göz-den geçiriyordu. Onun kanaatince, Müttefik Kuvvetle-ri'nin sadece «adı vardı.» Askerî bir kuvvet olarak bunların hiç bir değeri yoktu, bu kuvvetlerle Mütte-fiklerin kararı Türklere empoze edilemezdi. Bu ba-kımdan Harington, Müttefik Kuvvetleri'nin İstanbul'u ve Boğazlar bölgesini boşaltmalarını savunuyordu.

(11) F.O. 406/49, p. 383, No. 159/1: Harington'dan Genelkur-may Başkanı'na. Rapor. 3.6.1922. Çok gizli.

Fikrini uzun uzun anlatıyor, gerekçelere dayandırıyor (12). Aslında General Harington, daha öncele-ri de İstanbul'un boşaltılmasını savunmuştu, ama İngiltere Dışişleri Bakanlığı bu fikre şiddetle karşı çıkmıştı. Kısacası General Harington, Anadolu'daki Türk ve Yunan ordularının Türkiye problemine bir çözüm yolu getiremeyeceklerini ve Müttefik Kuvvetleri'nin de askerî bakımdan bir önemi olmadığını söylüyordu. Öyleyse, Türkiye davasını ordular değil, diplomatlar halledebilirlerdi. Harington'un kanaatle-ri, İngiliz Harbiye Bakanlığı'nca da paylaşılıyordu (13).

İzmir'deki İngiliz Askerî Temsilcisi Binbaşı M.A.B. Johnston da, haziran başında, Anadolu'daki askerî duruma ilişkin Yunan görüşlerini rapor ediyordu. Yunan İşgal Orduları Kurmay Başkanı General Pallis, İzmir bölgesinde, Milletler Cemiyeti'nin gözetimi altında olacak ayrı bir «Mikroasia» Devleti kurulmasını uzun uzun savunuyor, bunun nasıl kurulacağını anlatıyordu. Böyle bir devlet kurulmadan Yunan orduları Anadolu'yu terketmeyeceklerdi (14). İzmir'deki Yunan Yüksek Komiseri M. Sterghiades de Anadolu'da ayrı bir muhtar devlet kurulması gerektiğini savunuyordu. Böyle bir devlet kurulmadıkça Yunan ordusunun Anadolu'dan çekilmesine şiddetle karşıydı. Yunan Yüksek Komiseri, şimdiki Yunan cephesinin kuvvetine güveniyordu. Yunan Başbakanlığı'na getirilmesi de söz konusu olan Yüksek Komiser Sterghiades, Mustafa Kemal aleyhinde sert bir dille konuşuyor ve haddini bilmezce sözler kullanıyordu. Onun iddiasına göre, Mustafa Kemal «maceraperes-

(12) İbid. p. 383 - 384.

(13) İbid. W. Evans'tan Balfour'a. Yazı. 22.6.1922.

(14) F.O. 406/49, p. 362 - 364, No. 149/1.

tin biri»ydi, belli bir politikaya sahip değildi. O'nun Sakarya'da yenilemeyişi de Sterghiades şöyle izah ediyordu: «Mustafa Kemal'in küçük bir çadırı vardı, onu şuraya ya da buraya kuruyordu. Oradan uzaklaştırılınca ya da konak yerini değiştirmeyi kendisi gerekli görünce, çadırını toplayıyor ve iki merkebinin yardımıyla çekip gidiyordu.» Ama şimdi durum, Sakarya günlerindeki benzemiyordu. Yunan cephesi kuvvetliydi (15). Bunları iddia eden Yunan Yüksek Komiseri, iki ay kadar sonra, İzmir'deki «çadırını» toplamaya bile vakit bulamayacak, palas - pandiras ancak Atina'da soluk alabilecekti. M. Sterghiades, Atina'da da tutunamayıp canını Avrupa'ya kaçarak kurtarabilecekti. Ama, 1922 yaz aylarında, Yunan cephesinin çökertilebileceğine inanan Yunan yoktu. Yanlış hesaplar yapıyor ve yüksek perdeden konuşmaya devam olunuyordu.

1922 yılı haziran ayı ortalarında, Atina'daki İngiliz Askerî Ataşesi Albay Nairne, Yunan ordusunun durumunu incelemek üzere Anadolu'ya gönderildi. Albay, İzmir'deki İngiliz subaylarından Binbaşı Jonhston ile Binbaşı Strover'i de yanına alarak, Anadolu'daki Yunan cephesini bir ay kadar dolaştı ve 13 temmuzda uzun bir rapor sundu (16). Mustafa Kemal'in Büyük Taarruz'undan bir buçuk ay kadar önce, Yunan cephesinin nasıl görüldüğünü açıklaması bakımından Albay Nairne'in raporu ilginçtir. Rapordan bazı parçaları, özetle buraya aktarmak yersiz olmasa gerek.

Albay Nairne, silah ve cephane konusu üzerinde

(15) F.O. 4-6/49, p. 365, No. 149/2: Report on Situation in Greek Occupied Areas. (Views of M. Sterghiades). Secret.

(16) F.O. 424/254, p. 59 - 62, No. 67/1: Alb. Nairne'den Lindley'e. Rapor. Atina, 13.7.1922.

durmuyordu. Bir yıl önce, Sakarya Savaşı arifesinde hazırladığı raporunda Yunan ordularının silah ve cephane durumlarını ayrıntılarıyla anlatmıştı. Şimdi başka noktaları anlatıyordu. **«Askerlerin genel durumu, umduğundan daha iyi»** diyordu. Yunan askerleri iyi giyinmişlerdi. Elbiseleri, çizmeleri 1919 ve 1920 yıllarına bakarak **«çok daha iyi»**ydi. Askerler iyi besleniyorlardı, tayınlar yeterliydi ve Yunan ordusunda haftada üç ya da dört kere askere et yemeği de veriliyordu. Tek sızlanma konusu, yemeklerin biraz **«monoton»** oluşuydu. Sözgeşi, Yunan Hükümeti'nin elinde bol makarna stoku vardı ve askere sık sık makarna veriliyordu. Açık havada asker yoktu. Bütün askerlerin, örtüleri, barınakları vardı. **«Silahlar iyi bakımlıydı.»** Eriyle subaylar arasındaki ilişkiler iyiydi. Üç nokta Albay'ın özellikle dikkatini çekmişti: (i) Askerler her zamankinden daha iyi talim görmüşlerdi, (ii) İstihkâmlar çok ıslah edilmişti ve (iii) ilk defa organize eğlenceler düzenleniyordu, kukla oyunlarından iddialı piyeslere kadar çeşitli temsiller veriliyordu ve bunlara kadın oyuncular da katılıyordu (17).

İngiliz Albayı devam ediyordu: Cephe'deki Yunanlı askerlerin morali **«her zamankinden daha iyiydi.»** Yunan askerleri, **«askeri ve manevî bakımdan Türklere üstün»**düler. Türk hücumlarını **«pek aktif bir savunmayla karşılayacaklar»**dı. Başarı kazanacaklarına **«tam güvenleri var»**dı. Türk hücumunu püskürttükten sonra da Türkleri **«hırsıyla kovalayacaklar»**dı. Ama Yunan ordusu geçen yıl olduğu gibi kendiliğinden taarruza kalkmak niyetinde değildi. Yunan subayları, (Mustafa) Kemal'in şimdiki kuvvetleri karşısında cephelerinin emniyet içinde olduğundan şüp-

(17) İbid.

he etmiyorlardı», ama Yunanistan'ın uzun süre cepheyi tutmasının malî güçlükler yaratacağını söylüyorlardı. Bununla beraber, Hıristiyan halk için kesin bir çözüm yolu bulunmadan Anadolu'yu bırakmak niyetinde değillerdi. Yunan ordusunun üçte ikisi, merkezi Afyon olan Güney cephede toplanmış bulunuyordu. Uşak ve Afyon, demiryoluyla besleniyorlardı. Albay Nairne, «**Edindiğim intiba şudur ki, Yunanlılar şimdiki cephelerinde tutunmak kararındadırlar... bu arada mevzilerini ıslah çalışmalarına, orada devamlı kalacaklarmış gibi, devam etmektedirler**» diyordu. Yunan ordusunun yeni Başkumandanı General Hadjianesti, bazı tuhafliklarına rağmen, Balkan Savaşı'ndan beri harp tecrübesi olan bir kumandı. Yeni Kurmay Başkanı General Valettas, «**pek kabiliyetli**» bir kimseydi ⁽¹⁸⁾.

Ataşemiliter Nairne'nin raporunu Londra'ya iletirken Atina'daki İngiliz Elçisi Mr. Lindley, kendi görüşlerini de ekliyordu: Anadolu'daki Yunan ordusunun iyi savaşamayacağı yolunda Fransızların yaymak istedikleri iddia, şimdi «**tamamen**» çürütülmüş oluyordu. Yunan ordusu «hiç bir zaman bu kadar sıhhatli ve bu kadar müessir bir durumda» olmamıştı. Savunma savaşı yapabileceğinden başka, başarılı taarruz harekâtında bile bulunabilecekti. Yeni Yunan Başkumandanı hakkındaki kanaat de olumluydu. Bu kanaatlerden hareket eden Mr. Lindley, Anadolu'da «**Muhtar**» bir bölge kurulmasını tekrar ve hararetle savunuyordu. Böyle bir bölge kurulmadan Yunan ordularının Anadolu'dan çekilmeleri, İngiltere'nin Doğu'daki prestijinin «sonu olacak»tı. Bu Muhtar bölgenin kurulması, İngiltere'nin prestiji için de elzemdi. Mr. Lindley, raporunun sonunda aynen şöyle diyordu:

(18) İbid.

«Otonomi sözü kullanılmayabilir. Başka bir kamufraj kullanılabilir. Ama bölgeye Türk idaresinin ve Türk kuvvetlerinin yeniden sokulması kabul edilemez. Şu halde, Rumlar tarafından devamlı bir Muhtar İdare yaratılması vakıasına halkı alıştırmak, bizim avantajımıza olacaktır. Bu, Türk kamuoyuna bir taviz gibi gösterilebilir... Bunun M. Sterghiades gibi kabiliyetli ve tecrübeli bir kimse tarafından kurulması... ayrı bir avantajdır. Muhtar bir bölge kurulmasının Paris teklifleri içine nasıl dahil edileceği ayrı bir konudur, ama Lord Hazretlerinin en son notasında, azınlıklara ilişkin hükümlerin kuvvetlendirilmesi gerektiğini Fransa Hükümeti'ne belirttiklerini görmekteyim ve sanırım bu hat üzerinde yürünerek meselenin üzerine gidilebilir» (19).

Anadolu üzerine nasıl hesaplar yapıldığı açık-seçik anlaşılıyordu. Anadolu'nun Ege bölgesinde «**Muhtar İdare**» biçiminde ayrı bir Rum Devleti kurulacaktı. Yalnız bunun adı, şimdilik Türk kamuoyundan gizli tutulacaktı. Açıkça «**Muhtariyet**» sözü kullanılmayacaktı, daha kapalı bir formül bulunacaktı. Rum ahali şimdiden bu yeni devlete alıştıırılacaktı. İngiliz çıkarları da bunu gerektiriyordu. 1919'da Yunan ordusunu İzmir'e gönderen İngiltere'ydi. 1920'de İstanbul Hükümeti'ne Sèvres Antlaşması'nı dikte edenlerin başında İngiltere vardı ve bu Antlaşma'da Ege bölgesinin kademeli olarak beş yıl içinde Yunanistan'a verileceği de ön görülüyordu. İngiltere bu ana fikrinden vazgeçerse prestij kaybedecekti, İngiliz çıkarları bundan zarar görecekti. Öyleyse başka bir yolla İzmir bölgesi Türkiye'den yine koparılmalıydı. Ne ya-

(19) F.O. 424/254, p. 58 - 59, No. 67: Lindley'den Balfour'a. Gizli yazı. 14.7.1922, No. 352.

pıp yapıp bu bölgeye Türk ordusuyla Türk idaresinin geri gelmesi önlenmeliydi. «**Muhtar İdare**» bunu sağlayacaktı. Bu «**Muhtar İdare**» aslında «**İyonya Devleti**» olacaktı. İzmir'deki Yunan Yüksek Komiseri M. Sterghiades, bunun temelini atmakla görevlendirilecekti. Bu raporunu Mr. Lindley 14 temmuz 1922 günü yazıyordu. İki hafta sonra M. Sterghiades, İzmir'de, Muhtar İdareyi resmen ilân edecekti. Yunan Yüksek Komiseri, bu «**Muhtar**» bölgeyi «**Girit Adası**»na benzetiyordu. Girit gibi, Ege'deki Muhtar Bölge de, bir kuşak sonra «**Anavatan Yunanistan**»a katılabilirdi. Bir süre sonra İzmir bölgesinin «**enosis**»i istenebilirdi. Ya da «**İyonya Devleti**», 1960 - 1970'lerin «**Kıbrıs Cumhuriyeti**», M. Sterghiades de İyonya'nın Makarios'u olabilirdi. Her halükârda, bu bölge Anadolu'dan koparılacaktı. Fransızlar, «**İyonya Devleti**»ni, İrlanda'nın «**Ulster**»ine benzetiyorlardı. Her ikisi de yaşıt oluyordu. 1922 yılında İngiltere, İrlanda'nın bağımsızlığını uzun ve kanlı boğuşmalardan sonra kabul etmek zorunda kalmıştı. Ama İrlanda'ya bağımsızlığını verirken Ada'nın kuzey bölümünü koparıp «**Ulster**» adıyla ayrı bir Muhtar Devlet şekline sokmuştu. Elli yıl sonra bugün Kuzey İrlanda'da (Ulster'de) kanlı çarpışmalar sürüp gitmektedir. En hafif ihtimalle, İngiltere, Anadolu'nun Ege bölgesini de Kuzey İrlanda haline sokmak, elli yıl sonra bile Egede kanlı çarpışmaların sürüp gitmesini tezgâhlamak istiyordu ve tezgâhlamıştı da. Ama bütün bu hesaplar, Türk ordusunun Yunan işgal kuvvetlerini söküp atamayacağı faraziyesi üzerine kurulmuştu. Anadolu'ya karşı Londra'yla Atina'nın ortak komplosu, çürük temele oturulmaya çalışılan bir binaydı.

Türk ordusunun Yunan işgal ordularını Anadolu'dan söküp atamayacağı görüşü, Sakarya Savaşı'ndan beri İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na hâkimdi. Lord

Curzon, bu fikirle hareket ediyor ve barış yapılmasını rahatça sürüncemede bırakabiliyordu. Ama bazı İngiliz çevreleri, bu arada İngiliz Genelkurmayı, 1921 yılı sonunda Mustafa Kemal'in bir kış taarruzuna geçebileceğini düşünüyordu. Bu tahmin doğru çıkmamıştı. Türk ordusunun 1922 yılında bir bahar taarruzuna da kalkışmadığı görülmüştü. Bu durgunluk, Mustafa Kemal'in gerçekten güçsüz olduğu, taarruza geçemeyeceği ve geçse bile Yunan cephesini sökemeceği kanaatini perçinlemişti. 1922 yazında İngiltere de Yunanistan'da bütün yetkili makamlar bu görüşteydi. İngiltere Genelkurmay Başkanlığı da, 20 Temmuz 1922 günü İngiliz Kabinesi'ne şunları bildirdi:

«Yunan ve Türk orduları, 1921 ekiminden beri şimdiki hatlarında kalmışlardır. Taraflardan hiç birinin Anadolu'da askerî bir zararı zorlayabilecek durumda olmadığı şüphesizdir. Çarpışmaların uzun süredir durmuş olması, bu inancı kuvvetlendirmiş ve muhtemelen savaş kuvvetlerinin zihinlerinde harekâta yeniden başlamama eğilimi yaratmıştır» ⁽²⁰⁾.

En yetkili İngiliz askerî otoritesinin görüşü buydu. Yani ordular, zafer kazanamazlar, Anadolu'ya bir çözüm yolu getiremezlerdi. Öyleyse meydan, Lord Curzon diplomasisinindi. Ve Lord Curzon, milletlerle alay edercesine diplomatik oyunlara girebileceğine, Müttefikleriyle birlikte Türkiye'yle Yunanistan'ı da parmağında oynatabileceğine kendisini inandırmış görünüyordu. 1922 yılı ağustos ayı sonlarına yaklaşırken görülen manzara kısaca şuydu: Sakarya Meydan Savaşı'nın üzerinden bir yıl geçmişti. Upuzun bir

(20) F.O. 371/7869. «The Situation in Anatolia». C.P. 4131, 29.7.1922.

yıl. Bir yıldır, Anadolu fiilen savaşıyor, barış bekliyordu. Barışınsa ne zaman bahşedileceği, Lord Curzon'un iradesine kalmıştı. Sakarya'dan altı ay sonra, Müttefik Dışişleri Bakanları Paris'te toplanmışlar, Türkiye'yle Yunanistan'a teklif edilecek barış şartlarını tespit etmişlerdi. Ama bunun da arkası gelmemişti. Yunanistan, Anadolu'yu boşaltmak niyetinde görünmüyordu. Hiç değilse Anadolu'da ayrı bir Rum Devleti, «**İyonya Devleti**» kurup bırakmadan çekilme kararındaydı. İstanbul'un Ankara'ya karşı düşmanlığı yeniden artmıştı. Anadolu boşaltılırsa asla Ankara Hükümeti'ne teslim edilmemeli, barış İstanbul Hükümeti'yle yapılmalı görüşünü savunuyordu. Ankara'yı bertaraf edebilmek için Sultan, İngiltere'ye yeni yeni tavizler vermeye hazırdı. İngiltere'yle Sultan, Mustafa Kemal'i içten çökertme fikrinden hâlâ kurtulamamışlardı ve hâlâ hayaller kuruyorlardı. Çeşitli unsurlar, Mustafa Kemal'e ve Ankara Hükümeti'ne karşı seferber edilmeye çalışılıyordu. Ankara Hükümeti'ne rakip bir «**Batı Anadolu Muhtar Devleti**» projesi bile ortaya atılmıştı. Bu gerçekleşmemişti, ama Ege bölgesinde, Bandırma - İzmir çizgisinin batısında, bir «**İyonya Devleti**» projesi gerçekleşmek üzereydi. 30 temmuzda bu «**Devlet**»in temeli resmen atılmıştı. Mr. Lloyd George'un 4 ağustos günü Avam Kamarası'nda verdiği nutuk, İngiltere'nin «**İyonya Devleti**»ni tanıyacağını göstermişti. Lord Curzon, Anadolu'nun boşaltılması işinin «**zaman aşımına**» uğradığını belirtiyordu. Mart ayında ortaya atılan bu fikir, Padişahın Kemalistlere karşı düşmanlığını körüklemek, «**İyonya Devleti**»nin kuruluşunu kamçılar için hesaplanmış gibi görünüyordu. Mütareke yapılmamasıyla birlikte Anadolu'nun boşaltılmasına da başlanması yolundaki Ankara'nın notasına Lord Curzon, dört aydır cevap vermiyor ve cevap verilmesini iste-

yen Fransız tekliflerini de üst üste reddediyordu. Venedik'te «**gayri resmî**» bir Konferans toplanması konusunda kısır diplomatik yazışmalar sürüp gidiyordu. Ama bu Konferans'ta, Anadolu'nun boşaltılması söz konusu edilmeyecekti. Yunanistan'la İngiltere, «**İyonya Devleti**» için zaman kazanıyorlardı. Bu türedi «**Devlet**»in üzerine kanat germişlerdi. Fiilî olupbitti, rayına oturtulduktan sonra, çok muhtemelen yapılacak Barış Antlaşması'yle hukukî statüye bağlanacaktı. İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserliği, daha sonra, Mustafa Kemal'in Büyük Taarruza geçişini, Yunanistan'ın bir «**Muhtar İdare**» (İyonya Devleti) ilân etmesiyle Mr. Lldyd George'un bunu tanıyacağını açıklaması sebeplerine bağlayacaktı (21). Büyük Taarruzun sebepleri daha derindi. Ama «**İyonya Devleti**» projesi de, bardağı taşıran son damla olmuştu, denilebilir.

Tek kelimeyle, Anadolu yaralıydı. Yaralar kangren oluyordu. Daha fazla beklenemezdi. Bir neşter elzemdi.

«İlk Hedef»e Doğru.

Kurtuluş Savaşı yıllarında, İngilizlerin Türkiye' de bir casus teşkilâtı vardı. Çokçası «**Kara Cumbo**» (Black Jumbo) takma adıyla anılıyordu. O yılların gizli raporlarında ve Harington'un şifre telgraflarında sık sık «**Kara Cumbo**» adı geçiyordu. İçinde kimler vardı, belli değil. Ama «**Kara Cumbo**» çok faaldi ve

(21) F.O. 424/254, p. 151, No. 223. Rumbold'dan Curzon'a. Tel. 3.9.1922, No. 374.

şasılacak derecede gizli haberler alabiliyordu. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin gizli oturumlarında konuşulanları çabucak İstanbul'daki İngiliz makamlarına iletliyordu. Sakarya Savaşı günlerinde Türk Batı Cephesi Karargâhı'nın bazı gizli planlarını General Harrington'a iletmişti. Türk karargâhının gizli emirlerini, günü gününe, hatta saat hesabıyla, İngiliz işgal orduları Kumandanlığı'na ulaştırabilmişti. Kısacası «Kara Cumbo» iyi çalışıyor ve aldığı İngiliz altınlarının hakkını dosdoğru iyi ödüyor gibi görünüyordu.

Ama bu «Kara Cumbo» bir kerecik atladı. Hem de fena atladı. Mustafa Kemal, «Kara Cumbo»yu atlatarak Büyük Taarruz hazırlığına başlamıştı. 6 ağustos 1922 günü, Batı Cephesi Kumandanı, ordulara taarruz için «hazırol» emri vermişti. 13 ağustos günü Genelkurmay Başkanı Ankara'dan cepheye hareket etmişti. «Kara Cumbo»dan ses seda yoktu. Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, bir gece gizlice Ankara'dan ayrılmış ve 20 ağustos günü Batı Cephesi Karargâhına varmıştı. Ama Çankaya'da «çay partisi» veriyormuş gibi haberler yayınlamıştı ve «Kara Cumbo» uyuyordu. Nihayet, 26 ağustos günü sabah saat 5.30'da Türk ordularının Büyük Taarruzu başlamıştı. Bunu da «Kara Cumbo» zamanında haber alamamıştı.

İngilizler haber alamayınca, Yunanlılar da gafil avlanmışlardı. Sonradan mazeretler ileri sürülmüştü: 29 ağustos günü Yunan Genelkurmayı İngiliz Askeri Ataşesine, gafil avlanmalarının nedenlerini anlatıyordu: İtalya, Türklere «Spad» uçakları vermiş, bu uçaklar Yunan hava keşiflerini felce uğratmış imiş. Yunan süvarileri de bütün cepheyi gözetlemeye yetecek miktarda değilmiş. Bu yüzden «Afyon'un güneyindeki Türk yığınağı çok geç keşfedilebilmiş ve Yu-

nan cephesine takviye yetiştirilememiş» imiş ⁽²²⁾. Atina, «tamamen gafil avlandığı» için Başkumandan General Hadjiianesti'yi de suçlu bulmuştu. 31 ağustosta Hadjiianesti'ye. «dikkafalı aptal» diye hücum ediliyordu ⁽²³⁾. Başkumandan değiştirilmiş ve yerine General Tricoupis atanmıştı. İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir H. Rumbold da, gafil avlanmalarını Londra'ya mazur göstermeye çalışıyordu: «Anadolu'yla irtibat kesik» diyor, bunun için iyi haber alınmadığını söylüyordu ⁽²⁴⁾. Sonra, Kemalistler Anadolu limanlarını yabancı gemilere kapattıkları için «tatminkâr haber» alınamıyormuş ⁽²⁵⁾.

Atina ve Londra'da önceden haber alınamayan Büyük Taarruzun ilk günleri üzerine, İngiliz arşivlerinde yeteri kadar bilgi yok. 26 - 28 ağustos günleri, normal diplomatik yazışmalar yapılıyor: İngiltere'nin 18 ağustos tarihli muhtırasına Fransa'nın cevabı 26 ağustos günü Londra'ya ulaşmıştı. Fransa, Venedik'te bir konferans toplanması fikrini kabul ediyordu, ama, Yunan kuvvetlerinin Anadolu'yu boşaltmaları konusunun «zaman aşımına» uğradığı ve Venedik konferansında artık bundan bahsedilmeyeceği yolundaki İngiliz görüşüne katılmıyordu. Fransa, Anadolu'nun boşaltılması işini «keenlemyekûn» (caduque) sayamayacağını kesin bir dille Londra'ya bildiriyordu ⁽²⁶⁾.

(22) F.O. 424/254, p. 135 - 136, No. 172. Bentick'ten Curzon'a. Tel. 29.8.1922, No. 340.

(23) F.O. 424/254, p. 140, No. 187. Bentick'ten Curzon'a. Tel. 31.8.1922, No. 347.

(24) F.O. 424/254, p. 136, No. 173. Rumbold'dan Curzon'a. Tel. 29.8.1922, No. 365.

(25) F.O. 424/254, p. 136, No. 174. Rumbold'dan Curzon'a. Tel. 29.8.1922, No. 366.

(26) F.O. 424/254, p. 129 - 130, No. 159/1: Poincaré'den Harding'e. Muhtıra, 23.8.1922.

→ Hükmüsüz

Yine aynı gün, Yunan Dışişleri Bakanı M. Baltazzi, «Anadolu'daki orduyu ayakta tutabilmek» için Yunanistan'ın Londra'dan kredi almak istediğini Atina'daki İngiliz temsilcisine açıklıyordu (27). Dikkate değer yazışmalar bunlardı. Yani:

26 ağustos cumartesi günü Büyük Taarruzun başladığını Londra henüz bilmiyordu.

27 ağustos pazar, tatildi. Londra'ya yine cephe-den haber ulaşmadığı anlaşılıyordu. Mustafa Kemal, Büyük Taarruzu hafta sonu tatiline rastlatmıştı. Atina, İstanbul ve İzmir'deki İngiliz diplomatlarıyla askerleri, Büyük Taarruzdan habersiz, tatil yapıyorlardı.

28 ağustos pazartesi: Tatil mahmurluğu devam ediyor gibiydi. Askerî harekâtla ilgili olarak yalnız İzmir'deki İngiliz Başkonsolosu Sir H. Lamb'dan kısa bir telgraf vardı. O da doğrudan doğruya Büyük Taarruzla ilgili değildi. Başkonsolos, 20 ağustos günkü bir telgrafında, «küçük bir Türk birliğinin Burhaniye yakınında Aydın Demiryolu'nu kestiğini», «Yunanlıların o tarafa 1.000 kişilik bir takviye gönderdiklerini» bildirmişti (28). Şimdi o haberi tamamlıyordu: Yunanlıların Burhaniye istasyonunu geri aldıklarını ve şimdi Uşak tarafına 1.500 kişilik bir takviye gönderdiklerini bildiriyordu. Dikkati çeken nokta şuydu ki, İngiliz Başkonsolosu, «hakiki taarruzun o bölgede (yani Uşak bölgesinde) beklendiğini» de sözlerine ekliyordu (29). Taarruz başlayalı üç gün olmuştu ve İngiliz

(27) F.O. 424/254, p. 131, No. 160: Bentinck'ten Curzon'a. Tel. 26.8.1922, No. 331.

(28) F.O. 424/254, p. 124, No. 153: Lamb'dan Rumbold'a. Tel. 20.8.1922, No. 45.

(29) F.O. 424/254, p. 132, No. 163: Lamb'dan Rumbold'a. Tel. 28.8.1922, No. 49.

Başkansolosu hâlâ taarruzun **«beklendiğini»** telliyordu. Aynı gün Atina'daki İngiliz Maslahatgüzarı Mr. Bentinck, başka bir haber veriyordu: Yunan Başkumandanlığı, işgal altındaki Rum asıllıları askere çağırıyordu. 1903 doğumluların hepsi Yunan ordusuna alınacaktı ve çağrıya uymayanlar cezalandırılacaklardı (30). Yunanistan esasen Osmanlı vatandaşı Rumlardan 35.000 kadar asker almıştı. Simdi 18-19 yaşındaki gençler alınıyordu. Mr. Bentinck'in telgrafında da Büyük Taarruzun başladığına dair bir haber yoktu. Yani, Atina ve İzmir'deki temsilcileri, Büyük Taarruz konusunda henüz bir haber alamamışlar, Londra'ya da bir şey telleyememişlerdi.

Yine 28 ağustos günü normal diplomatik yazışmalar devam ediyordu. Lord Curzon, Venedik konferansı konusunda Fransa'dan alınan cevabı özetle İstanbul Yüksek Komiserliği'ne telliyor, Yunan Kuvvetlerinin Anadolu'yu boşaltmaları konusunun görüşülmesi noktasında Fransa'nın ısrar ettiğini ekliyor ve bu noktalarda Yüksek Komiserliğin görüşünü soruyordu (31). Öte yandan Romanya ve Yugoslavya Hükümetleri de, **«Sèvres Antlaşması'nı değiştirmek için»** yapılacağını sandıkları Venedik Konferansı'na katılmak istediklerini belirtmişlerdi. Lord Curzon, Bükreş ve Belgrat Temsilciliklerine Venedik Konferansı'nın genel bir barış konferansı olmayacağını bildiriyordu. Konferans, Türkiye'yle Yunanistan'ı mütareke yapmaya ve mart ayında Paris'te tespit edilen şartları kabul etmeye çağıracaktı (32). Asıl barış konferansı ise daha sonra yapılacaktı, ama o da Venedik Konferansı'nın sonucuna bağlıydı.

(30) F.O. 424/254, p. 132, No. 162: Bentinck'ten Curzon'a. Tel. 28.8.1922, No. 333.

(31) F.O. 424/254, p. 132 - 133, No. 165 ve 166.

(32) İbid., p. 133, No. 164.

Buraya kadar Londra henüz Büyük Taarruzun başladığını, üç gündür ilerlediğini bilmiyordu. Ancak 28 ağustos günü geç saatlerde, İzmir Başkonsolosu Sir H. Lamb, ilk defa kısa bir haber verdi: «**26 ağustos günü Türklerin... Uşak doğusunda demiryolunu keserek Afyonkarahisar'ı tecrit ettiklerini öğrendim**» dedi. Hatta Afyon'un Türkler tarafından zapt edildiğinin bile haber verildiğini söyledi⁽³³⁾. Büyük Taarruzu haber veren ilk İngiliz belgesi, görebildiğimiz kadarıyla, buydu. Bu telgraf da ancak ertesi gün Londra'ya ulaşmıştı.

29 ağustos salı: Büyük Taarruzun dördüncü günü. Londra'ya üst üste telgraflar gelmeye başlıyordu. İzmir'den Başkonsolos Sir H. Lamb, «**Afyon'un zaptının resmen doğrulanmadığını, fakat 26 ağustostan beri şiddetli çarpışmaların devam etmekte olduğunu kabul edildiğini**» bildiriyordu. İzmir ve Manisa'ya 400 yaralı gelmişti. Yunan ordusu bütün taşıtları hızla müsadere ediyordu⁽³⁴⁾. Birkaç saat sonra Sir H. Lamb, «**Yunanlılar Afyonkarahisar'ı boşaltmak zorunda kaldıklarını şimdi kabul ediyorlar**» diyordu. Ama, Uşak'ın batısında demiryolunu kesmeye teşebbüs eden Türklerin geri püskürtüldüklerini ileri sürüyordu⁽³⁵⁾. Türk ordusunun Afyon'u zapt ettiğini, Yunan bültenine dayanarak, Atina'daki İngiliz Maslahatgüzarı Mr. Bentinck de doğruluyordu. Yunan Genelkurmayı yayınladığı bültende, önce, 26 ağustos günü **Türklerin, tahminen on tümenlik bir kuvvetle ve güçlü topçu birlikleriyle büyük bir taarruza geçtiklerini**

(33) İbid., p. 134, No. 167: Lamb'dan Rumbold'a ve Curzon'a. Tel. 28.8.1922, No. 52 (75).

(34) İbid., p. 134, No. 168: Lamb'dan Curzon'a. 29.8.1922, No. 52 A.

(35) İbid., p. 137, No. 178. Lamb'dan Curzon'a. 29.8.1922, No. 53.

haber vermişti. Arkasından yayınlanan ikinci bülten, Afyon'un boşaltıldığını bildiriyordu ⁽³⁶⁾. Anlaşıldığına göre, Yunan Genelkurmayı, Büyük Taarruzun başladığını ilk defa 28 ağustos akşamı geç saatte kamuoyuna duyurmuştu. İlk yayınlanan resmî bülten buydu. Ertesi sabah da Yunan Genelkurmayı Afyon'u boşaltmak zorunda kaldıklarını açıklamıştı. Türk taarruzunu üç gün gizlemekle Yunan Genelkurmayı, bir yandan Yunanistan halkının moralini sarsmamak, öte yandan da diplomatik alanda Yunanistan'ı zayıf duruma düşürmemek istemiş gibidir. Venedik Konferansı'nın hazırlıkları yapıldığı bir sırada, Yunan ordusunun şiddetli bir Türk taarruzuna uğradığının duyulmaması Yunanistan'ın lehine olacaktı. Çünkü bu konferansta, Yunan ordularının Anadolu'yu boşaltmaları konusunun da açılması söz konusuydu. İngiltere bu konuyu açmak niyetinde değildi, ama Fransa konuyu açmak için ısrar ediyordu. Taarruz haberi duyulunca Fransa daha fazla ısrar edebilir ve belki Anadolu'nun boşaltılması için Yunanistan'ın sıkıştırılmasını isteyebilirdi. O bakımdan taarruzu gizli tutmak Yunanistan'ın işine geliyordu. Ama, Afyon'u da zapteden Türk ordularının ilerledikleri bir sırada, Türk taarruzunu daha fazla gizlemeye imkân yoktu. Yunan cephesi fiilen yarılmış bulunuyordu. Türk orduları ilerlemeye başlamışlardı.

Yunan Genelkurmayı Afyon'un Türkler tarafından zaptedildiğini açıklamak zorunda kalırken aynı zamanda İngiliz Atışemiliterine de bazı bilgiler vermişti. Bu gizli bilgilere göre, Türk başarısının sebebi, İtalyanların Kemalistlere yardım etmiş olmalarıymış. İtalyan'ın Türklere verdiği uçakları, Yunan hava keşif-

(36) İbid., p. 135, No. 171: Bentinck'ten Curzon'a. Tel. 29.8.1922. No. 339.

lerini felce uğratmıştı. Yunan cephesine zamanında takviye yetiştirilememişti. Yunan orduları Güney Grubu Kumandanlığı geri çekilmek zorunda kalmıştı. Yeni cephe, tahkim edilmiş değildi, ama tabii olarak kuvvetliydi. Yunan Genelkurmayı, Yunan kuvvetlerinin ağır zayıat vermediklerini, topları ve malzemeyi geri çekebildiklerini de söylüyordu. Eskişehir bölgesindeki **Üçüncü Yunan Kolordusu ise «Türk taarruzuna karşı koyabilecek durumdaydı.»** Yunan Genelkurmayının verdiği bu bilgiler üzerinde İngiliz Atasemiliteri'nin yorumuysa, çekilmek zorunda kalmış olan Yunan ordusunun toplarla savaş malzemesini geri çekememiş olacağı yönündeydi (37).

20 ağustos günü İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği de askerî harekâtla ilgili haberler vermeye başlamıştı. Yüksek Komiser Sir H. Rumbold, o gün Londra'ya üç telgraf çekmişti ve telgrafların üçü de ertesi gün Lord Curzon'un eline geçmişti. İlk telgrafında Yüksek Komiser, **«Anadolu'daki Yunan cephesine karşı, oldukça geniş çapta olduğu anlaşılan Kemalist taarruzu başlamıştır. Anadolu'yla irtibat kesiktir ve şimdiye kadar alınabilen tek haber, Afyonkarahisar'la Kütahya'nın muhtemelen Kemalistlerin eline düşmüş olmasıdır»** diyordu (38). İkinci telgrafında Sir H. Rumbold Kemalistlerin Anadolu limanlarını yabancı gemilere kapatmış olduklarını, hiç kimsenin karadan ya da denizden İzmit'e gitmesine müsaade etmediklerini bildiriyordu. Bir İtalyan gemisi de Antalya limanına sokulmamıştı. Bu tedbirlerin taarruzla ilgili

(37) F.O. 424/254, p. 135 - 136, No. 172 ve DBFP. I/17, p. 936 - 937, No. 745.

(38) F.O. 424/254, p. 136, No. 173: Rumbold'dan Curzon'a. Tel. 29.8.1922, No. 365.

olduğu anlaşılıyordu (39). Bunları bildirdikten sonra İngiliz Yüksek Komiseri, Venedik Konferansı konusunda Lord Curzon'un bir gün önceki sorularına cevap veriyordu. Yüksek Komiser Sir H. Rumbold, «**Yunanlıların durumunu hafifletmek amacıyla**» Venedik Konferansı'nın «**mümkün olduğu kadar çabuk**» toplanması görüşündeydi. Ama Sir Rumbold, Yunan isgal ordusunun Anadolu'yu boşaltması konusunda eski görüşünde direniyordu. Bu fikre, daha önce olduğu gibi yine karşı çıkıyordu. Venedik Konferansı'nın herhangi bir safyasında Anadolu'yu boşaltma işareti verilmesini İngiltere kabul etmemeliydi. Önce, Türkiye'deki azınlıklar için garantilerden emin olunmalıydı (40).

Büyük Taarruzun dördüncü gününe gelmişti. Ama İngiliz Yüksek Komiseri bunun önemini hâlâ kavrayamamıştı. 29 ağustos 1922 günü de, Yunan ordularının Anadolu'yu boşaltmamalarını savunuyordu. Boşaltma konusu Venedik Konferansı'nda açılmamalıydı. Türkiye'deki Hıristiyan azınlıklar için «**garantiler**» sağlanmalıydı. Sir H. Rumbold, bu «**garantiler**» ne demek olduğunu son telgrafında açıklamaya ihtiyaç duymuyordu. Bilinen bir şeydi. İngiltere'nin Anadolu'daki Rum azınlığı için istediği «**garanti**», Ege bölgesinde bir Muhtar Rum Devleti kurulmasıydı. Atina Hükümeti de aynı şeyi istiyordu. İzmir bölgesinde, Bandırma - İzmir çizgisinin batısında ayrı bir «**Rum Devleti**» («İyonya Devleti») kurulmadan Yunan ordusu Anadolu'yu boşaltmak niyetinde değildi.

İngiltere'nin İstanbul Yüksek Komiserliği gibi

(39) F.O. 424/254, p. 136, No. 174: Rumbold'dan Lamb'a. Tel. 29.8.1922, No. 366.

(40) F.O. 424/254, p. 136 - 137, No. 175 ve DBFP. I/17, p. 941 - 942, No. 749.

Atina Elciliği'nin de Büyük Taarruzun önemini henüz kavrayamamış olduğu görülüyordu. Atina'daki İngiliz Maslahatgüzarı Mr. Bentinck, 29 ağustos günü Lord Curzon'a çektiği «gizli» kayıtlı bir telgrafında, açıkça İstanbul'un Yunanistan'a verilmesini savunuyordu. Yunanlılar, İngiltere'nin «sözlerinin (vaatlerinin) arkasının gelmesini» bekliyorlardı. «Elenizmin hayalinin hâlâ gerçekleşmemiş olmasından» dolayı sabırsızlanıyorlardı. «İngiliz aslanı sayesinde, Kral Konstantin'le Kraliçe Sophia'nın Ayasofya Kilisesinde kısa zamanda Bizans İmparatoru ve İmparatoriçesi taçını giymelerini» sabırsızlıkla bekliyor ve umuyorlardı. Bunları da söyledikten sonra İngiliz diplomatı uzun telgrafının sonunda aynen şunları yazıyordu:

«Meselenin bütün gerçeklerini gözden geçirdikten sonra şu sonuca varmak zorundayım ki, tahmin ettiğim gibi, kendimiz İstanbul'un işgalini ilânihaye devam ettirmek niyetinde değilsek, onu (İstanbul'u) Yunanlılara devretmek Doğu probleminin tek çözüm yoludur... Lord Hazretlerince bilindiği gibi, Sèvres Antlaşması'nın 36.'ncı maddesinde de bu çeşit bir çözüm yolu ima edilmişti» (41).

Büyük Taarruzun dördüncü gününde Atina ve İstanbul'daki İngiliz diplomatlarının Doğu problemine getirmek istedikleri sözde çözüm yolları bunlardı. Birri, Anadolu'da «azınlıklara garanti» kisvesi altında bir «İyonya Devleti» kurulmadan Yunan işgal ordularının Türk topraklarını boşaltmamalarını, boşaltma konusunun, yapılması düşünülen Venedik Konferansı'nda hiç açılmamasını savunuyordu. Diğeri ise, İstanbul'un Yunanistan'a verilmesinin avukatlığını yapıyor ve İngiliz aslanının Yunan Kralına Ayasofya Kilisesi'nde Bizans İmparatoru taçını giydirmesini istiyordu.

(41) DBFP. I/17, p. 939 - 941, No. 748.

Mustafa Kemal'e gelince O, Büyük Taarruza devam ediyordu.

30 ağustos çarşamba: Bugün «**Baskumandanlık Meydan Muhaberesi**» kazanılmıştı. Bugün Türk'ün zafer günüydü. Beş gündür parlak başarılarla devam eden Büyük Türk Taarruzu, bugün düşman işgal ordusuna ezici darbeyi indirmişti. Düşman kuvvetlerinin bir kısmı esir edilmiş, bir kısmı da ezilmişti. Esir edilenler arasında yeni Yunan Başkumandanı General Tricoupis de vardı. Artık Yunan güney cephesi diye bir şey kalmamıştı, işgal ordularının kalıntıları bundan böyle İzmir'e doğru nefes aldirmeden kovalanacaklardı. Türk orduları artık «**İlk Hedef Akdeniz**»e doğru yol alıyorlardı. Büyük Taarruzun bundan sonrası muzafferane bir yürüyüş olacaktı.

Ama, Mustafa Kemal, üst üste parlak başarılarla devam eden Büyük Taarruzu, dünyanın gözünden mümkün olduğu kadar gizlemeyi tercih etmişti. Başkumandanlık Meydan Savaşı'nın kazanılmasına kadar geçen günlerde, Türk bültenleri, Türk ordusunun başarılarını sanki önemsizmiş gibi göstermişlerdi. Bunun askerî-siyasî bir amacı vardı. Mustafa Kemal, bu taktiğinde de bir başarı kazanmıştı. 30 ağustos günü, Londra ve Atina âdeta uyuyorlardı. Askerî hareket konusunda o gün Londra'ya ulaştırılan haberler pek azdı. İngiltere'nin Atina Elçiliği'nden iki kısa telgraf vardı. Biri tek satırlıktı: Yunan Harbiye Bakanı'nın, M. Stratos'la birlikte İzmir'e hareket ettiğini bildiriyordu (42). İkinci telgrafında ise İngiliz Maslahatgüzarı, «(Yunan) **Genelkurmay Başkanı'nın dünden beri Anadolu'dan taze bir haber almadığını ve yedek**

(42) F.O. 424/254, p. 138, No. 180: Bentinck'ten Curzon'a. Tel. 30.8.1922, No. 342.

kuvvetlerin ne derece kullanıldıklarını söyleyemediklerini» haber veriyordu. Anadolu'dan haber alamamış olan Yunan Genelkurmay Başkanı, sanki hiç bir şey söylememiş olmamak için, Fransızlarla İtalyanlar'ın Kemalistlere yardım ettiklerini ileri sürüyordu (43). Aynı gün Fransa Hükümeti, Fransız makamlarının Kemalistlere yardım etmemiş olduklarını açıklıyordu (44). Fransa Dışişleri Bakanı M. Poincaré, Yunan ordularının yakında denize döküleceklerini sezmişti. Venedik konferansının toplanmasını **«mümkün olduğu kadar çabuklaştırmayı»** İngiltere'ye teklif ediyordu. **«İzmir civarında cereyan etmekte olan askerî olaylar karşısında»,** Konferans'ın toplanması işinin **«son derece acil»** olduğunu bildiriyordu (45). 30 ağustostaki yazışmalar, bu kadar kıt ve kısırды.

31 ağustos perşembe: Türk ordularının İzmir'e doğru muzafferane yürüyüşleri başlamıştı. Ama Londra ve Atina'da hâlâ durum sakin görünüyordu. Cep-hedeki hakikî durum, İngiltere ve Yunanistan'da henüz anlaşılmamıştı. Atina'daki İngiliz Maslahatgüzarı Mr. Bentinck, bu sabahki telgraflarından birinde, «Durum tamamen sakin» diyordu (46). Bir başka telgrafında Mr. Bentinck, Yunanistan'ın İngiltere'den askerî yardım istemek niyetinde olduğunu haber veriyordu. Atina'da, Hükümeti destekleyen gazeteler, bu arada **«Athenaiki»** gazetesi, **«Anadolu'nun terkedilmesi za-**

(43) F.O. 424/254, p. 138, No. 179: Bentinck'ten Curzon'a. Tel. 30.8.1922, No. 341. Gizli.

(44) F.O. 424/254, p. 137, No. 176 ve DBFP. I/17, p. 942 - 943, No. 750.

(45) F.O. 424/254, p. 137, No. 177: Harding'den (Paris) Curzon'a. Tel. 30.8.1922, No. 450.

(46) F.O. 424/254, p. 138, No. 182. Bentinck'ten Curzon'a. Tel. 31.8.1922, No. 344.

«**tureti**»nden bahsetmeye başlamışlardı. Ama bu gazeteler pek azınlıktaydı. Öteki Yunan gazeteleri, Anadolu'nun boşaltılması fikrine şiddetle karşıydılar (47). Yunan gazetelerinden bazıları, Türk uçaklarının Fransız pilotları tarafından kullanıldığı yalanını ortaya atmışlardı. Fransa'nın Atina Elçisi bu yalanı protesto etmişti. Yunanistan Dışişleri Bakanlığı da haberi resmen yalanlamıştı (48). Atina'daki İngiliz Maslahatgüzarı, yapılması düşünülen Barış Konferansı'nda Doğu Trakya'nın Türkiye'ye geri verilmemesini savunuyordu. Boyle bir kararın Yunan ordusu içinde «ayaklanma» yaratacağını ve Atina'da «ihtilâl'e» sebep olacağını söylüyordu. Maslahatgüzar, Paris Konferansı'nın Doğu Trakya'yla ilgili kararını, yani Tekirdağ'ın batısından Stranca dağlarına uzanacak bir Türk-Yunan sınırını şimdiki Atina Hükümeti'nin kabul edebileceğini söylüyordu. Ama bu «**taviz**»e karşı bile Yunanistan'da direnme olacağını ekliyordu. (49). Bunları söyledikten sonra Atina'daki İngiliz Maslahatgüzarı Mr. Bentinck, 31 ağustos günü geç saatlarda bir telgraf daha çekiyordu. Durum değişmişti: Atina'da «Hükümet çevreleri son derece kederli»ydiler. Türk Taarruzunun başladığı günlerde Yunan Orduları Başkumandanı olan General Hadjianesti'ye karşı şiddetli bir infial vardı. Şimdiki «felâket»in suçu, Başkumandanına yükleniyordu. Başkumandanın «dikkafalı aptallığı» yüzünden Yunan orduları «tamamen gafil avlanmışlardı.» Yunan İçişleri Bakanı M. Stratos, Anadolu'

(47) İbid., p. 138, No. 181: Bentinck'ten Curzon'a. Tel. 31.8.1922, No. 343.

(48) İbid., p. 139, No. 183: Bentinck'ten Curzon'a. Tel. 31.8.1922, No. 345.

(49) İbid., p. 139, No. 184: Bentinck'ten Curzon'a. Tel. 31.8.1922, No. 346.

daki Yunan ordularının Sèvres sınırlarına çekilmelerini istiyordu. Yani İzmir Sancağı'yle birlikte Kasaba, Manisa, Akhisar ve Ayvalık kazalarını içine alacak bir cephenin tutulmasını savunuyordu. M. Gounaris ise Anadolu'nun tamamen boşaltılmasını savunmaya başlamıştı. Mr. Bentinck, telgrafının sonunda: «**Durum gerçekten ne kadar ciddi olduğunu anlamak güçtür; çeşitli söylentiler vardır, ama, Anadolu'nun boşaltılmasına alenacele karar verilmesi ve boşaltmaya hemen gidilmesi (ihtimaline) karşı sizi uyarmaya cesaret ederim**» diyordu ⁽⁵⁰⁾.

Atina'da durum, 31 ağustos sabahıyla akşamı arasında baştan başa değişmişti. Sabahleyin «**durum tamamen sakin olduğu**» söylenirken, akşam üstü artık «**felâket**» sözleri kullanılıyordu. Atina Hükümeti içinde Anadolu'nun derhal boşaltılmasını isteyenler vardı. Atina'nın süngüsü düşmüştü.

İzmir'den de Sir Lamb şunları telliyordu: «**Askeri durum, kritik değilse bile ciddidir. (Yunan) İçişleri Bakanı'yle Harbiye Bakanı dün, 30 ağustos günü, alenacele İzmir'i ziyaret ettiler. Yüksek Komiser'le ve daha sonra istifa ettiği bildirilen Başkumandanla görüştüktan sonra aynı gün akşamı gittiler. Henüz panik alâmeti yok ama her an baş gösterebilir. Limana birkaç Müttefik savaş gemisi yollanması yararlı olabilir**» ⁽⁵¹⁾. Artık İzmir'de panik patlamak üzereydi. Durum ciddiydi. Yunan Başkumandanı General Hadji-anesti istifa etmişti. Yerine General Tricoupis atanacaktı, ama o da Mustafa Kemal'e esir olacaktı.

Öte yandan İstanbul Hükümeti de telâşa kapıl-

⁽⁵⁰⁾ İbid., p. 140, No. 187: Bentinck'ten Curzon'a. Tel. 31.8.1922, No. 347.

⁽⁵¹⁾ F.O. 424/254, p. 139, No. 186: Lamb'dan Curzon'a. Tel. 31.8.1922; No. 54.

mişti. Padişah ve bendeleri, Türk zaferinden sevinmek şöyle dursun korkmaya başlamışlardı. 30 ağustos zaferinin ertesi günü İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri şu telgrafı çekiyordu:

«Milliyetçilerin taarruzu İstanbul Hükümeti'ne büyük huzursuzluk vermektedir. (İstanbul Hükümeti) Venedik'te yapılması tasarlanan hazırlık konferansının zarar göreceğinden ya da gereksiz yere erteleneceğinden korkmaktadır. İstanbul Hükümeti, Paris teklifleri gereğince Anadolu esasen Türkiye'ye geri verilecek olduğuna göre, bu taarruzu tahrik eden sebepleri bilmediğini ileri sürmektedir»⁽⁵²⁾.

Anadolu'nun Türkiye'ye kansız geri verilmesi âdeta bir hayaldi. Mart ayında ortaya atılmış olan bu fikrin arkası gelmemiştir ve geleceği de görülüyordu. Venedik konferansı «gayri resmî» bir hazırlık konferansı olacaktı, burada Anadolu'nun kansız boşaltılması konuşulmayacaktı. Böyle olduğu halde İstanbul Hükümeti, Anadolu'nun «esasen Türkiye'ye geri verileceğine» inanıyordu. Faraza bir gün geri verileceği kabul edilse bile, bu, 1918'lerin Anadolu'su olmayacaktı. Anadolu'nun bir yerinde ayrı bir «İyonya Devleti» kurulmuş olacaktı. Başka derin saikler bir yana, sırf bu «İyonya» projesi bile Büyük Taarruz için kâfi ve meşru bir sebepti. İstanbul Hükümeti, Büyük Taarruz'un sebeplerini kavrayamadığını ileri sürüyordu. Üzü-lüyordu. Padişahın bendeleri, Büyük Taarruz'un Venedik Konferansı fikrini altüst edebileceğini düşünüyorlardı. Böyle bir Konferans hazırlanırken taarruza kalkışmanın zamanı mıydı? Mustafa Kemal'de hiç mi takt yoktu?

⁽⁵²⁾ F.O. 424/254, p. 139, No. 185: Rumbold'dan Curzon'a. Tel. 31.8.1922, No. 368.

Davanın aslı, takt meselesi değil, taht meselesiydi. Padişah Hükümeti, İstanbul tahtının sarsıldığını anlıyordu. Mart ayından beri İstanbul Hükümeti, Anadolu'nun Ankara Hükümeti'ne teslim edilmemesi için çalışıyordu. Vahdettin'in bütün çabası bu noktaya yönelmişti. Müttelikler Anadolu'yu Yunanistan'dan geri almalı, fakat «**meşru**» İstanbul Hükümeti'ne teslim etmeliydiler. Yunan işgal ordularından boşalacak topraklara, Kemalist kuvvetler sokulmamalıydı. Şimdi Büyük Taarruz, Vahdettin'in bu politikasını altüst ediyordu. Kemalist ordular, düşman cephesini sökmüşler, işgal kuvvetlerini denize doğru sürüyorlardı. Kimseden medet ummamışlar, kendi kanlarıyla Anadolu'yu düşmandan temizliyorlardı. Düşmandan kurtarılacak Anadolu'yu her halde Padişah'a geri veremeyeceklerdi. Padişah Hükümeti, Anadolu'nun Kemalistler tarafından kurtarılması yerine Yunan işgalinde kalmasını tercih ederdi. Yunan işgalindeki Anadolu'nun, yamalı bohça halinde de olsa, bir gün kısmen Padişah'a verilmesi umudu vardı. Mustafa Kemal'in kurtaracağı Anadolu'ya Padişahın tekrar hükmetmesi ihtimali çok daha azdı. Bu bakımdan İstanbul Hükümeti, Başkumandanlık Meydan Savaşı'nın kazanılmış olmasına üzülmüyordu. Büyük Türk Zaferi, Atina'da olduğu gibi, İstanbul Hükümeti'nde de «**büyük huzursuzluk**» yaratmıştı. Padişah Hükümeti, Ankara'nın bir başka düşmanıydı, Onun, Türk zaferine düşmanla birlikte üzülmesi, normaldi.

Sultan Vahdettin'le bendeleri üzüle dursunlar. Türk orduları hızla «**ilk hedefe**» doğru yol alıyorlardı. Her geçen gün, hatta her geçen saat, yeni yeni Türk toprakları düşman çizmesinden kurtarılıyordu.

1 eylül cuma: Londra, Türk Taarruzu'nun gerçek önemini hâlâ kavrayamamış görünüyordu. Lord Cur-

zon, Venedik Konferansı konusunda Paris ve Roma'ya birer telgraf çekiyordu. «**Yunanlıları güç durumdan kurtarmak**» için Konferansı'n bir an önce toplanması fikrini kabul etmişti. Roma'ya gönderdiği telgrafında, Konferans'ın eylül ayında toplanabilmesi için İtalya Hükümeti'nin bir tarih tespit etmesini istiyordu⁽⁵³⁾. Paris'e çektiği telgrafındaysa İngiltere Dışişleri Bakanı Anadolu'daki askerî harekâtı yakından izleyememiş olduğunu belli ediyordu. Haber alma konusunda İngiltere Dışişleri Bakanlığı oldukça geç kalmıştı. İstanbul ve Atina'dan gelen telgraflar, şimdiki kadar esasen yetersizdi. Bazıları da günü gününe Lord Curzon'un eline geçmemişti. Başkumandanlık Meydan Muharebesi'nin kazanılmasından sonra Atina ve İzmir'e haberler ancak 31 ağustos günü ulaşmıştı. Aynı gün İngiltere'nin Atina Elçiliği'nden ve İzmir Başkonsolosluğundan çekilen telgraflar ise Londra'ya ancak ertesi gün varmıştı. Esasen bu telgraflar askerî harekâtı bütün çıplaklığıyla ortaya sermekten uzaktı. Ve Lord Curzon, gerçek durumu hâlâ kavrayamamıştı. Fransa'ya gönderdiği telgrafında, Anadolu'nun boşaltılması fikrinin «**zaman aşımına**» uğramış olduğu fikrinde hâlâ ısrar ediyordu. Fransa, Anadolu'nun boşaltılması fikrini «**zaman aşımına**» uğramış sayamayacağını bildirmiş ve bu konunun Venedik Konferansı'nda görüşülmesini teklif etmişti. Lord Curzon, buna cevap olarak, aynen şöyle diyordu:

«Majesteleri Hükümeti, Anadolu'nun boşaltılması tarihine dair Fransız Hükümeti'nin görüşünü not eder, fakat maalesef bunu paylaşamaz. Onun (İngiltere'nin) görüşüne göre, 15 nisan tarihli Müttefik notasıyla bu konuda yapılan teklif, mantıken zaman aşı-

(53) F.O. 424/254, p. 141, No. 193: Curzon'dan Kennard'a. Tel: 1.9.1922, No. 234.

mına uğramış olarak telâkki edilmelidir... (must logically be regarded as lapsing)» (54).

Fransa Başbakanı M. Poincaré, İngiltere'nin bu notasını alınca her halde istihzayla gülmüş olmalı. Asıl «**zaman aşımına uğramış**» olan İngiltere'nin politikasıydı. Majesteleri Hükümeti'nin Dışişleri Bakanı, bermutat, Kraliçe Victoria devrinin üstünlük kompleksi içindeydi. Anadolu'nun boşaltılması fikrinin konuşulmasına bile aşırı gururu elvermiyordu. İngiliz diplomatlarının bu aşırı gururları, başından beri Anadolu durumunu olduğu gibi kavramalarına engel olmuştu. Lord Curzon, gülünç bir şekilde olayların arkasında kalmıştı. Tarih 1 eylül 1922'ydi ve İngiltere Dışişleri Bakanı, Anadolu'nun boşaltılması konusunun konuşulmasına tahammül edemeyeceğini bildiriyordu. Aynı Lord Curzon, üç gün sonra, etekleri tutuşmuşçasına, «**Anadolu'nun derhal boşaltılması**» (immediate evacuation) için Mustafa Kemal'in peşinde koşacaktı.

Atina, İzmir ve İstanbul'daki İngiliz Temsilcilikleri, 1 eylül günü de cephe haberleri bakımından oldukça geri kalmışlardı. İzmir Başkonsolosu Sir H. Lamb, iki satırlık bir telgrafla: «**Askerî durum pek karanlık, ama görünüşe göre iyileşmiyor. Uşak'ın bu sabah boşaltıldığı bildiriliyor**» diyordu (55). Atina'daki İngiliz Maslahatgüzarı Mr. Bentinck de, iki satırlık bir telgraf çekiyordu: Yunan Hükümeti, durumu ve son olayları İngiltere'ye bildirmek üzere bir nota hazırlıyordu. Bir ikinci telgrafında Mr. Bentinck, Atina'daki İtalya Elçisinin'den aldığı bazı haberleri bildiriyordu: Askerî durum ciddiye, ama «**ümitsiz değildi.**» Yunanlılar 8.800 kişi zayıat vermişlerdi. Sivil ahali Uşak

(54) F.O. 424/254, p. 141, No. 192 ve DBFP. I/17, p. 945, No. 753.

(55) F.O. 371/7885/E. 8723 ve F.O. 424/254, p. 141, No. 191.

şehrini boşaltmıştı, ama ordu hâlâ şehri savunuyordu. Yunan Dışişleri Bakanlığı da **«haberler bugün biraz daha iyice»** demişti. İki Yunan Kolordusu'nun Uşak önünde birleşebildiklerini söylemişti. Bununla beraber Yunan ordularının hem Uşak'tan, hem de Eskişehir'den daha da çekilecekleri tahmin olunuyordu. Yunan Harbiye Bakanı, Birinci ve İkinci Yunan Kolordularının birbirlerinden koparılmış olmaları haberine çok kaygılanmıştı, ama şimdi iki Kolordunun birleştiklerini duyunca ferahlamıştı ⁽⁵⁶⁾.

Bu haberler, 1 Eylülün erken saatlarında alınan haberlerdi ve yanlıştı. Aslında haberler **«biraz daha iyice»** değildi. Birinci ve İkinci Yunan Kolorduları birleşmemişlerdi. Atina'yı ferahlatıcı haberlerin ancak birkaç saatlik ömrü kalmıştı. Akşam üzeri Atina'da panik başlayacaktı. Aynı gün geç saatlarda durum baştan başa değişecekti. 1 Eylül gecesi saat 22.30'da, Atina'daki İngiliz Maslahatgüzarı Mr. Bentinck, alelacele Yunan Dışişleri Bakanlığı'na çağırılıyor ve gerçek askerî durum kendisine açıklanıyordu. O gece sabaha karşı saat 00.30'da Mr. Bentinck, **«çok acele»** ve **«çok gizli»** olarak Londra'ya şu şifre telgrafı çekiyordu:

«Bu gece cepheden alınan haberler son derece vahimdir. İki Kolordunun Uşak önünde asla birleşmemiş ve Kolordulardan birinin ancak birkaç günlük iase ve cephaneyle kuzeye sürülmüş olduğu anlaşılıyor. Hükümet (Atina Hükümeti) ciddi olarak telaşlıdır ve Dışişleri Bakanı'nın Özel Kalem Müdürü bana İzmir'in terkedilmesi konusunda konuşmalar yaptı»

(56) F.O. 424/254, p. 140, No. 189 ve F.O. 371/7885/E. 8743 ve 424/254, p. 142, No. 195: Bentinck'ten Curzon'a. Şifre tel. 1.9.1922, No. 353.

ğini söyledi. Ordu moralini kaybetmiş görünüyor. Dışişleri Bakanı bu gece saat 10,30'da beni çağırdı ve Size ulaştırılmak üzere Londra'daki Yunan Elçiliği'ne gönderilen telgrafın tercümesini bana okudu... Mesajın sonunda, ordunun artık «düşman» taarruzuna karşı duramayacağı belirtiliyor. Bu vesileyle Dışişleri Bakanı bana durumun pek vahim olduğunu, mütareke istenmesi için Hükümetin Başkumandana telgraf çektiğini anlattı. Cevabı bana yarın bildirecektir...»

Büyük Taarruz'un birinci haftası böyle bitiyordu. Birkaç kelime eklemek gerekirse şunlar söylenebilir: Mustafa Kemal, Büyük Taarruz hazırlıklarını son derece gizli tutmuş ve dışarıya en ufak bir haber sızmasına meydan vermemişti. O yıllarda Türkiye'de faaliyet gösteren ve General Harington'un şifre telgraflarında «Kara Cumbo» takma adıyla anılan İngiliz Gizli İstihbarat Servisi, Büyük Taarruz hazırlıklarını önceden haber alamamıştı. Atina ve Londra tamamen gafil avlanmışlardı. Yunan ordusuna dışardan takviye gönderilmesine ya da bir dış müdahaleye zaman kalmamıştı. Bundan başka Mustafa Kemal, Büyük Taarruzu bir hafta sonunda başlatmıştı. Atina ve Londra hafta sonu tatili yaparlarken, Türk orduları üç günlük zaman kazanmışlardı. Cumartesi sabahı başlayan Büyük Taarruz haberleri ancak pazartesi günü geç saatlarda Atina'ya ulaşabilmişti. Atina ya da İzmir'den ilk haberlerin Londra'ya yetiştirilmesiyse salı gününe kadar gecikmişti. Mustafa Kemal, Türk ordularının ilk günlerdeki başarılarını mümkün olduğu kadar dış dünyadan gizlemeye de dikkat etmişti. Baş-

(57) F.O. 371/7885/E. 8732, F.O. 424/254, p. 142 - 143, No. 196 ve DBFP. 1/17, p. 946, No. 757: Bentinck'ten Curzon'a. Şifre tel. 2.9.1922, No. 356. Çok gizli ve çok acele.

kumandanlık Meydan Muharebesi'nin kazanılmasına kadar geçen beş gün içinde, Türk bültenleri, orduların zaferlerini önemsizmiş gibi göstermişlerdi. Atina ve Londra buna da aldanmışlardı. 31 ağustos, hatta 1 eylül gününe kadar Londra'ya ulaşabilen cephe haberleri gerçekten önemsizdi. Lord Curzon, olayların gerisinde kalmış, daha doğrusu Mustafa Kemal, Lord Curzon'ları, Mr. Lloyd George'ları atlatabilmişti. Durumun **«son derece vahim»** olduğunu Atina, ancak Büyük Taarruzun birinci haftasının sonunda anlayabilmişti. Bu haberlerin Londra'ya ulaştırılmasıysa ertesi günü bulmuştu. Londra ve Atina, gerçek durumu kavradıkları zamansa, artık Yunan ordusu bakımından iş işten geçmişti. Yunan cephesinden eser kalmamıştı. Yunan işgal ordularının esir edilmekten kurtulabilen kalıntıları, sürüler halinde İzmir'e, Marmara'ya doğru yuvarlanıyorlardı. Türk ordusu, muzafferane bir şekilde son sür'atle İzmir'e doğru düşmanı kovalıyordu.

Büyük Türk Taarruzunun birinci haftası böyle kapanmış, şimdi ikinci ve sonuncu haftası başlamıştı.

«Büyük Panik.»

Büyük Taarruzun ikinci ve sonuncu haftası, İzmir, Atina ve Londra'da «Büyük Panik» haftasıydı. Taarruzun ikinci haftası da bir cumartesi günü başlıyordu. Bir hafta önce, 26 ağustos cumartesi sabahı güneşin doğuşuyla birlikte Türk toplarının müthiş sesleri Yunan ordusunu titretmişti. Tam bir hafta sonra, 2 eylül cumartesi sabahı, Atina'dan Londra'ya ulaşan telgraflar, İngiltere Dışişlerinde birer bomba te-

siri yapıyordu. Mr. Bentinck'in 1 - 2 eylül gecesi çektiği telgraf, 1 eylül sabahı saat 8.30'da İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na ulaşmıştı. Maslahatgüzar Mr. Bentinck, Atina Hükümeti'nden resmen aldığı bilgilere dayanarak, **«Bu gece cepheden alınan haberler son derece vahimdir»** diye söze başlıyordu. Yunan ordusunun artık Türk taarruzuna dayanabilecek durumda olmadığını bildiriyordu. Atina Hükümeti'nin, İzmir'i boşaltmak niyetinde olduğunu haber veriyordu. Lord Curzon, sabah makamına oturunca önünde Atina'nın bu telgrafını buluyordu. Yunan Hükümeti, İzmir'i boşaltmayı düşünüyordu. Lord Curzon, yıldırımla vurulmuşa dönmüş olmalıydı. Kendisi daha bir gün önce, Anadolu'nun boşaltılması işinin **«zaman aşımına uğramış»** bulunduğunu **«mantıkî saymak»** gerektiğini ileri sürmüş ve bunu resmî bir telgrafa da dökmüştü. Şimdi Lord Curzon Hazretlerinin **«mantığı»** allak - bulak oluyordu. İngiltere Dışişleri Bakanı'nın «week - end - hafta sonu» tatili de altüst olmuştu. İngiltere ve Yunanistan açısından, **«beterin beteri»** haberler birbirini kovalıyordu. Büyük Taarruzun ikinci haftası, Anadolu'daki Yunan işgalinin son haftasıydı. Bu son haftanın gelişmeleri de günü gününe izlenmeye değer.

2 eylül cumartesi: Büyük Taarruz'un ikinci ve sonuncu haftasının ilk günü sabahın saat 8.30'unda Atina'nın dün geceki telâşlı telgrafı İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na ulaşmıştı. Bir saat sonra, 9.30'da İzmir Başkonsolosu Sir H. Lamb'ın şu telgrafı geliyordu:

«Askerî durum ümitsiz hale geldi. Uşak boşaltıldı ve yakıldı. Yunan ordusu tam kaçış halinde ve daha fazla direnişe muktedir görünmüyor.

«Önümüzdeki birkaç gün içinde burada (İzmir'de) tam bir kaos beklenebilir. Savaş gemilerinin ve kuv-

vetli çıkartma birliklerinin bir an önce gelmeleri, asayışı korumanın tek çaresi gibi görünüyor.» (57/1).

Birkaç saat sonra Başkonsolos ikinci bir telgraf çekiyor ve bunda, «Yunanlıların İzmir'i boşaltmaları şartıyla» Türklere mütareke yaptırılmasını telkin ediyordu. Mütareke yapılabilirse «felâketin» önüne geçilmiş olacaktı (58). İzmir'in telgrafları, Londra'yla birlikte İstanbul ve Atina'ya da tekrarlanıyordu. Atina ve İstanbul'dan çekilen telgrafların örnekleri de, karşılıklı olarak servis ediliyordu. İzmir, Atina - İstanbul'la Londra arasında durup dinlenmeden telgraflar çekiliyordu. Telâşlı telgraflar birbirlerini kovalıyorlardı. 2 eylül cumartesi, hareketli bir gündü. Saatlar, hatta dakikalar hesaplanıyordu. Türk orduları durmadan İzmir'e doğru yürüyorlardı. Anadolu'daki Yunan ordusunun panik halindeki kaçışıyla birlikte, İngiltere ve Yunanistan da paniğe kapılmışlardı.

İngiltere'nin Atina Maslahatgüzarı Mr. Bentinck'ten, birer ikişer saat arayla, beş telgraf vardı. Birinci telgraf, gecedен çekilmiş ve sabahın erken saatında Londra'ya ulaşmıştı. İkinci telgraf öğle üzeri gelmişti. Bu telgrafında Maslahatgüzar, 1 eylül günü akşam saat 19.30'da Atina'ya «vahim haberler»in gelmesi üzerine, Londra'daki Yunan Elçiliği'ne «çok telâşlı» bir telgraf gönderildiğini bildirdikten sonra özetle şunları teklif ediyordu: Anadolu'nun tamamen boşaltılacağı anlaşılıyordu. Anadolu Hıristiyanlarının nakledilmeleri için İngiltere'nin yardım etmesi yerin-

(57/1) F.O. 371/7885/E. 8745 ve F.O. 424/254, p. 145, No. 203. Lamb'dan Curzon'a. Şifre tel. 2.9.1922, No. 56. Atina ve İstanbul'a tekrar.

(58) F.O. 371/7885/E. 8763 ve F.O. 424/254, p. 145, No. 205. Lamb'dan Curzon'a. Şifre tel. 2.9.1922, No. 59. Atina ve İstanbul'a tekrar.

de olacaktı. Ayrıca İzmir'e savaş gemileri gönderilmeli ve gemiler, Hıristiyan ahalî boşaltılıncaya kadar, **«Türklerin İzmir'e girişlerini önlemeli»**ydiler. Bunları teklif ettikten sonra Mr. Bentinck, **«vahim haberlerin»** şimdilik Atina'da gizli tutulduğunu, İngiltere Elçiliğinden başka hiç bir tarafa bunlardan bahsedilmediğini söylüyordu. Telgrafın son paragrafında Maslahatgüzar, kibarca, **«Anadolu'nun boşaltılması konusunun «zaman aşımına uğramış» sayıldığı ve Venedik Konferansı'nda konuşulmayacağı»** yolunda Lord Curzon'un bir gün önce Paris'e çektiği ve Atina Elçiliği'ne de bilgi için gönderdiği telgrafın artık hükmü kalmadığını söylüyordu (59). Ama aynı Mr. Bentinck, üç gün önce, 29 ağustos günü, İstanbul'un Yunanistan'a verilmesinin avukatlığını yapmıştı. **«İngiliz aslanının, Yunan Kralı Konstantin'e Ayasofya kilisesinde Bizans İmparatoru taçını giydirmesini»** hararetle teklif etmişti. Şimdi o teklifinin de artık hükmü kalmadığını söylemiyordu. Sanki aradan geçen üç gün, üç yıl gibi gerilerde kalmıştı.

İngiltere'nin Atina Maslahatgüzaranının üçüncü telgrafı, saat 14.30'da Londra'ya ulaşmıştı ve şöyleydi:

«Mütareke isteğine ilişkin olarak aşağıdaki hususları takdirlerinize arza mücaseret eylerim:

«1. (Mustafa) Kemal mütareke bahşederse, askerlerin Anadolu'dan, kendisinin göstereceği bir yere taşınmalarını şüphesiz isteyecektir.

«2. En azından Doğu Trakya'nın da boşaltılmasını (isteyecektir).

«Bizi Yunan desteğinden mahrum bıraktıktan sonra da (M. Kemal) muhtemelen İstanbul üzerine yü-

(59) F.O. 371/7885/E. 8746 ve F.O. 424/254, p. 143, 197. Bentinck'ten Curson'a. Şifre tel. 2.9.1922, No. 357. Çok acele.

rüyecektir ve orada Fransızlar kendisine karşı direnmeyeceklerdir.

«Öte yandan mütarekeyi reddederse bu, Yunanistan'ın güney ordusu için vahim bir felâket olacaktır, ama (Yunan ordusu) hiç değilse bir kısım askerlerini kuzeyden Trakya'ya taşıma fırsatını muhtemelen bulacaktır.

«Bu amaçla bakılınca, Yunan kuvvetlerinin desteği olmaksızın İstanbul'u savunmak bir problem olacak gibi görünmektedir. Askerî otoritelerin, meselelerin bu veçhesini gözönünde tuttuklarını tahmin ederim» (60).

Yani, İngiltere'nin Atina Elçiliği, daha birkaç gün öncesine kadar hararetle savunduğu «İyonya Devleti» hayalinden vazgeçmişti. Yunanistan ve İngiltere için, Anadolu artık tamamiyle kaybediliyordu ve Mr. Bentinck, İstanbul'u Kemalistlere kaptırmama kaygısına düşmüştü. Güç bir durum vardı. Mustafa Kemal, mütarekeyi kabul ederse Anadolu ve Doğu Trakya'da hiç bir Yunan kuvveti bırakmamak isteyecekti. Mütareke yapılamazsa, Yunanistan'ın güney ordusu, yani Afyon cephesindeki ordu, ezilmiş olacaktı. Her iki halde de İngiltere, İstanbul'u Kemalist ordulara karşı korumak için Yunanistan'ın askerî yardımından mahrum kalacak gibi görünüyordu. Öyle ise İngiliz askerî makamları şimdiden bu önemli noktayı düşünmeliydiler. Teklif kısaca buydu.

2 eylül günü çektiği dördüncü telgrafında Mr. Bentinck, Yunan Hükümeti'nin İngiltere'den isteklerini bildiriyordu: (i) Yunan ordusu, Kemalist kuvvetlere karşı artık İzmir'i savunamayacaktı. Şu halde,

(60) F.O. 371/7885/E. 8747 ve 424/254, p. 143, No. 198. Bentinck'ten Curzon'a. Şifrel tel. 2.9.1922, No. 258. Çok acele.

şehri ve kendi vatandaşlarını korumak için Büyük Devletler âcil tedbir almalıydılar. (ii) Yunan Hükümeti, «**Anadolu'nun derhal boşaltılması**» şartıyla mütareke istiyordu ve bu konularda İngiltere'nin yardımlarını rica ediyordu. Bu istekler, yalnız İngiltere'ye bildiriliyordu ve Yunan Hükümeti, «**İngiltere'nin dostça yardımlarına iman ediyordu**»⁽⁶¹⁾. Aynı gün çektiği beşinci telgrafında İngiliz Maslahatgüzarı, yukardaki bilgileri tamamlıyordu: Yunan Hükümeti, insiyatifiğini kullanarak, kesinlikle mütareke isteğinde bulunmuştu ve bu konuda İngiltere'nin aracılığını diliyordu. Bursa dahil, Anadolu'nun boşaltılmasına hemen başlanacaktı. Yunan Genelkurmay Başkanı, Anadolu'daki Yunan ordularının «**fiilen savaşmayı bırakmış olduklarını**» da bildiriyordu. Bu son telgrafta, ilginç bir noktada dâha vardı. Atina Hükümeti, «**kendiliğinden**» mütareke istiyordu, Mütareke konusunda ne düşündüğünü bildirmesi için Yunan Başkumandanına telgraf çekilmişti. Ama, Başkumandan'dan hiç bir cevap alınmamıştı⁽⁶²⁾. Başkumandan General Tricoupis, Mustafa Kemal'in elinde esirdi. Atina'nın telgrafına nasıl cevap verebilirdi ki!

2 eylül günü Yunanistan'ın Londra Elçiliği dört defa İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na başvurmuştu. Birincisinde Yunan Maslahatgüzarı M. Rangabé, Atina'dan aldığı bir telgrafı İngiltere Dışişlerine sunmuştu. Bu uzunca telgrafında Atina Hükümeti, askerî durumu İngiltere'ye anlatıyordu: Anadolu'daki harekât, askerî durumu değiştirmişti. Yunanistan'ın güney ordusu geri itilmişti. Kemalistler, uzun durgunluk döne-

(61) F.O. 371/7885/E. 8748, F.O. 424/254, p. 143, No. 199. Ve DBFP. I/17, p. 947, No. 755.

(62) F.O. 371/7885/E. 8749, F.O. 424/254, p. 144, No. 200 ve DBFP. I/17, p. 947 - 948, No. 756.

minde, top, tank ve uçak dahil bol savaş malzemesi almışlardı. Türk ordusunun morali yükselmişti. Bunları anlattıktan sonra Yunan Hükümeti, son cümle olarak şöyle diyordu:

«Yukarıdaki hususlar karşısında Yunan Hükümeti, davamıza ilgi göstermiş olan İngiltere Hükümeti'ne şunu bildirmeyi görev sayar ki, Yunan ordusu artık «düşman» taarruzuyla başedebilecek durumda değildir» (63).

Atina Hükümeti, Türk taarruzu karşısında Yunan ordusunun artık dayanamayacağını resmen itiraf ediyordu. Aynı gün Atina Hükümeti'nin Londra'ya ikinci ve üçüncü başvuruları, bu itirafın mantıkî sonuçları niteliğindeydi. İkinci telgrafında Yunan Hükümeti, mütareke istediğini açıklıyordu. **«Askeri durum karşısında Yunan Hükümeti, Anadolu'nun derhal boşaltılması şartıyla mütareke teklifini kabul etmektedir»** diyordu ve mütareke yapılabilmesi için İngiltere'nin aracılığını rica ediyordu (64). Burada **«mütareke teklifini kabul»** sözü, şuradan ileri geliyordu: Mart ayında Müttefik Dışişleri Bakanlığı Türkiye'yle Yunanistan'ın mütareke yapmalarını istemişlerdi. Ankara Hükümeti, 5 ve 22 nisan tarihli notalarıyla, mütarekeyle birlikte Anadolu'nun boşaltılmasına da başlanmasını ve boşaltmanın dört ay içinde tamamlanmasını istemişti. Ankara'nın 22 nisan tarihli notasına dört aydır cevap verilmemiş ve Yunanistan, Anadolu'da **«Muhtar bir Bölge»** (İyonya Devleti) kurulmadan hiç bir Yunan askerinin çekilmeyeceğini açıklamıştı. Atina Hükümeti şimdi, mart ayındaki mütareke

(63) F.O. 371/7885: Rangabé'den Curzon'a. 2.9.1922, No. 2893.

(64) F.O. 371/7885/E. 8766: Rangabé'den Curzon'a. Nota. 2.9.1922, No. 2898/S./22.

teklifini hatırlamıştı ve Anadolu'yu derhal boşaltmak şartıyla teklifi kabul edeceğini bildiriyordu. Ama «**atını alan Üsküdar'ı geçmişti**» artık. Türk orduları İzmir'e doğru hızla yol alıyorlardı.

Üçüncü telgrafiyle Atina Hükümeti, Yunan ordusunun artık İzmir'i koruyamayacağını bildiriyor ve kendi vatandaşlarını korumaları için Büyük Devletlerin tezelden tedbir almalarını istiyordu (65). Aynı gün geç saatlarda, Londra'daki Yunan Maslahatgüzarı, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na bir muhtıra sunmuş ve Yunanistan'ın mütareke isteğini bir kere daha tekrarlamıştı (66).

Yunanistan'ın Anadolu'yu derhal boşaltmak şartıyla mütareke istediği ve İngiltere'nin aracılığına başvurduğu aynı gün Londra'dan İstanbul'daki Yüksek Komiser Sir H. Rumbold'da tellenmişti. Ama, mütareke isteği için Yunanistan'ın başka ülkelere başvurmadığının anlaşıldığı da belirtilmiş ve Yüksek Komiser'e ayrıca talimat gönderileceği eklenmişti (67). Yani İngiltere Dışişleri Bakanlığı, şimdilik İstanbul Yüksek Komiseri'ne yalnız bilgi vermekle yetiniyor, mütareke konusunda bir talimat vermiyordu. Başka türlü söylemek gerekirse, Yunanistan'ın mütareke isteği henüz Türkiye'ye duyurulmuyor, bekletiliyordu.

Yunanistan'ın İngiltere'den ikinci isteği, artık Yunan ordularınca korunamayacak olan İzmir şehrinin Büyük devletlerce korunmasına ilişkindi. İngiltere Dışişleri Bakanlığı bu konuda İstanbul Yüksek Ko-

(65) F.O. 371/7885/E. 8765: Rangabé'den Curzon'a. Nota. 2.9.1922, No. 2897/St./22.

(66) F.O. 371/7885/E. 8768: Yunan Maslahatgüzarı'nın muhtırası. 2.9.1922. Saat 6.15, p. m. (18.15).

(67) F.O. 371/7885/E. ve F.O. 424/254, p. 146, No. 206: Curzon'dan Rumbold'a. Şifre tel. 2.9.1922, No. 344. Acele.

miserliği'ne hemen talimat verdi: İzmir'deki İngiliz kolonisinin korunması ve muhtemel boşaltılması konusunda Akdeniz Başkumandanlığıyla birlikte gereken tedbirlerin alınmasını istedi. Bu konuda İstanbul'daki Fransa ve İtalya Yüksek Komiserleri'yle İzmir Başkonsolosuna haber verilmesi de bildirildi (68).

2 eylül günü İngiliz askerî makamları da Anadolu harekâtı konusunda İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na bir rapor sunmuşlardı. Rapor, o gün öğleye kadar alınabilen bilgilere dayanmakla beraber, askerî harekâtı biraz gecikerek izliyordu. Raporun özeti şöyleydi: Birinci ve Yedinci Yunan tümenleri, 30 ağustos sabahı Dumlupınar mevkiinden sökülmüşlerdi ve şimdi Uşak'a doğru çekiliyorlardı. Üç tümenlik Birinci Yunan Kolordusu, Dumlupınar'dan Uşak'a doğru geriliyordu. Altı tümenlik İkinci Yunan Kolordusu, perişan halde Murat Dağı'nın kuzeyine doğru sürülüyordu. Birinci ve İkinci Yunan Kolorduları birbirlerinden koparılmışlardı. Yunan ordusunun durumu «ciddiydi.» En ciddi nokta, Birinci ve İkinci Yunan Kolorduları'nın birbirlerinden koparılmış olmalarıydı. Murat Dağı'nın kuzeyine doğru sürülmekte olan İkinci Yunan Kolordusunun iase ve cephane stoku azdı, ayrıca bu kolordu Türk süvarilerince çevrilmek tehlikesiyle karşı karşıyaydı. Harekâtın başında Eskişehir bölgesinde bulunan Üçüncü Yunan Kolordusundan ise haber yoktu (69). Yunan ordusunun durumu kısaca buydu. Yani Anadolu'daki üç Yunan Kolordusundan biri Batı'ya, İzmir'e doğru kovalanıyordu. İkincisi kuzey - batıya doğru sürülmüş-tü ve esir edilmek tehlikesiyle karşı karşıyaydı.

(68) F.O. 371/7885 ve F.O. 424/254, p. 146, No. 207: Curzon'dan Rumbold'a. Şifre tel. 2.9.1922, No. 345. Pek acele.

(69) F.O. 371/7885 - 1488. «Turco - Greek Stiuation. No. 4.», 2.9.1922.

Üçüncünün akibetiye hiç bilinmiyordu. İngiliz askerî makamları, Birinci Yunan Kolordusunun Uşak'a doğru çekildiğini söylüyorlardı. Oysa, 2 eylül'de Uşak Türk ordusunun elindeydi. Aslında, Birinci Yunan kolordusunun kalıntıları, Uşak'ı gerilerde bırakmışlar, Alaşehir'e doğru kaçıyorlardı.

Eylülün 2'sinde, akşam saat 20.30'da İzmir'den İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na ulaşan bir telgraf, Lord Curzon'a bir gecelik rahat nefes aldırabilecek gibiydi. İzmir'deki Yunan Yüksek Komiseri, askerî durumun «birazcık iyileştiğini» söylüyordu. Birinci ve İkinci Yunan Kolorduları, Alaşehir'in hemen doğusunda birbirleriyle ilişki kurabilmiş görünüyorlardı. Ama «düşman» tarafından «sıcağı sıcağına», «ateşi ateşine» tazyik ediliyorlardı. Sonra, Trakya'dan İzmir'e kuvvet getirilmesi de düşünülüyordu, daha doğrusu Trakya'dan gelecek kuvvetler yakında bekleniyordu. İngiliz Başkonsolosu, bu çabalar gerçekleşmezse İzmir'de ciddi bir durum olacağı, çünkü şehrin gıda stokunun büyük göçmen kitlelerine yetmeyeceğini belirtiyordu (70).

«Büyük Panik» haftasının ilk gününde İzmir'den, Atina'dan ve Londra'dan çekilen telâşlı telgraflar birbirini kovalamıştı. İstanbul'dan fazla haber yoktu. İstanbul'daki Yüksek Komiser Sir H. Rumbold, kısa bir telgraf çektikten (71) sonra uzunca bir rapor kaleme almıştı. Bunlar, askerî harekât konusunda tamamlayıcı bilgi veren belgeler değildi. Daha ziyade Yüksek Komiser'in yorumlarıydı. Sir H. Rumbold, Kemalistlerin taarruzundan İstanbul Hükümeti'nin «sahi-

(70) F.O. 371/7885/E. 8761 ve F.O. 424/254, p. 145, No. 204. Lamb'dan Curzon'a. Şifre tel. 2.9.1922, No. 57.

(71) F.O. 424/254, p. 149, No. 215, Rumbold'dan Curzon'a. Tel. 2.9.1922, No. 371.

den rahatsız olduğunu» söylüyordu. Türk ordularının başarılarından «her Türk'ün tabii olarak sevinmesi gerekirken» Sultan ile bazı Nazırları, Mustafa Kemal'in kurtarıcı olarak prestijinin yükselmesinden kaygı duyuyorlardı. Bundan sonra Türkiye'nin kaderini Ankara'ya tayin edecek ve Sultan'a pek az söz düşecekti (72).

Bunları belirttikten sonra Yüksek Komiser, Kemalistlerin taarruz sebepleri üzerinde duruyordu: Bu konuda çeşitli fikirler yürütülüyordu. Bir fikre göre sebep Fethi Bey'in (Okyar) Lord Curzon ve Mr. Lloyd George tarafından kabul edilmeyişiydi. Kemalistler, İngiliz diplomasisiyle bir çözüm yolu bulunamayacağına kani olmuşlardı. Ankara'nın 22 nisan tarihli notasına dört aydır cevap verilmemiş, askerî harekâta elverişli olan bu dört ay geçirilmişti. Venedik Konferansı da başarısızlığa uğrarsa, askerî harekât gelecek bahara kadar ertelenmiş olacaktı. Bu yüzden Kemalistler, kendiliklerinden askerî harekâtla meseleyi halletmeyi gerekli görmüşlerdi. Sonra Mr. Lloyd George'un Avam Kamarası'ndaki nutku da taarruz sebeplerinden biri gibi görülüyordu. Sir H. Rumbold bu konuda, «Başbakanın (Mr. Lloyd George'un) Yakın Doğu çatışması konusunda söylediği son nutkun, İngiltere'nin kendi emellerine kesinlikle hasım olduğu yolunda Kemalistlerin kanaatini perçinlediği muhakkaktır» diyordu. Kemalistler, taarruzun ilk safhasını «maharet ve azimle yürütmüşlerdi.» Yunan Genelkurmayı «tamamen gafil avlanmıştı.» Yunan ordusunun tam felâketi, pek üzücü olacaktı. İngiliz Yüksek Komiseri, son olarak, «Milliyetçi (Kemalist) ordunun harpten bıkmış olduğu ve taarruz edebileceği kabili-

(72) F.O. 424/254, p. 180 - 181, No. 307. Rumbold'dan Curzon'a. Rapor. 2.9.1922, No. 780.

SAKARYA'DAN İZMİR'E

yette bulunmadığı yolundaki beyanlar, olaylarla ya-
lanlandı» diyordu ⁽⁷³⁾. İngiliz Yüksek Komiseri'nin kendisi de bu yanlış görüşü savunagelmış olanlardan biriydi ve şimdiye kadar «**Kemalist ordunun Yunanlıları Anadolu'dan atabileceğine inanmıyorum**» di-yordu.

2 eylül, bir bakıma, Yunanlılarla İngilizlerin yan-
lış hesaplarının altüst olduğunun antaşıldığı gündü.

3 eylül pazar: Sabaha karşı saat 3.45. General Harington'dan İngiltere Harbiye Bakanlığı'na «yıldırım - hareket» (priortiy A) şifre tel:

«Gerek İzmir'deki İngiliz Konsolosundan, gerek oradaki irtibat subayımdan alınan haberlerde, maalesef, gittikçe kötüleşme var. Sivil ahalinin tehacümünden ve panikten korkuyorlar. Bugün tellediğim gibi, Yunanlıların Alaşehir'de tutunabileceklerine hâlâ inanıyorum, ama son haberler, fena halde parçalanan ordunun kalıntıları, askerler ve siviller arasında panik yaratabilecek gibi görünüyor. «King George» gemisi az önce İzmir'e hareket etti, «Iron Duke» gemisinin de yollanacağını öğrendim, böylece İngiliz kolonisinin güvenliği sağlanmış oluyor; destroyerler de Mudanya'ya gidiyorlar. İrtibat subayım Binbaşı Johnston'a, Yunanlılara cesaret vermesi için tel çektim. Sadece savaşabilseler, Türklerin durdurulabileceğine güvenim var... Trakya'dan İngiliz askerlerini çekiyorum ki, kendi başarılarıyla Kemalistlerin pek fazla coşmalarına karşı İzmit'i gözetleyebileyim» ⁽⁷⁴⁾.

Birkaç saat sonra General Harington'dan bir başka tel:

⁽⁷³⁾ İbid.

⁽⁷⁴⁾ F.O. 371/7885: Harington'dan War Office'e. Şifre tel. 3.9.1922, No. 2167. Yıldırım - Hareket.

«Durum pek ciddi ve derhal hareketi gerektiriyor. Bu değerlendirmeyi, İngiliz Hükümeti'ne yardım için yolluyorum. Binbaşı Strover, Uşak cephesinden yeni döndü... Strover, toparlanabilir ve kumanda edilebilirse ordunun (Yunan ordusunun) Alaşehir'de tutunabileceğini düşünüyor. Çekilen Yunan ordusunun içinden geçmiş ve istikamet ihtiyacından başka panik olmadığını söylüyor. İzmir'deki manzara değişik. Yüksek Kumanda'yla temas kurulamıyor... Cephe Kumandanı Tricoupis'le irtibat yok. İzmir, her şeyi kaybedilmiş görüyor ve Strover'e katılmıyor.

«(İzmir'dekiler) göçmenlerin çığ gibi tehacümünü görüyorlar, bununla başedebilecek imkânlardan mahrumlar, asıl tehlike bu...

«Bu bana, Yüksek Kumanda'yla cephe arasındaki irtibatın tamamen kaybedildiği İtalyan bozgununu hatırlatıyor. Kanaatimce, enerji ve azim, askeri durumu kurtarabilir. Panik ve ümitsizlik İzmir'de yeniden nükseder ve yüz binlerce aç göçmen Yüksek Kumanda'yı muhasara ederse, her şey olabilir. Yunanistan İngiltere'ye çağrıda bulunacaktır. Durumu kurtarabilmek için her şartı kabul edecektir. Bizden öğüt ve yardım alacaktır. Bugün İzmir'e varan savaş gemilerimiz güveni yeniden canlandırabilir. Hücumu (onrush) dudurmalı ve zaman kazanmalıyız» (75).

Tam bir panik. General Harington'un cümleleri bile kırık-dökük. Tek umut, Alaşehir'de tutunabilmektir. Alaşehir, Afyon-İzmir yolunun tam orta yerindedir. Türk orduları, Yunan cephesini perişan ettikten sonra, yolun yarısını aşmışlardır. İtalyan bozgunundaki gibi, Yunan Yüksek Kumandasıyla her türlü irtibat

(75) İbid. Harington'dan W.O.'e. Şifre tel. 3.9.1922, No. 2173. Yıldırım - Hareket.

kesikti. General Tricoupis'ten haber yoktu. Nerede olduğu bile bilinmiyordu. Çekilen Yunan ordusu döküntüleri, panik içinde değilermiş ama, yönlerini kaybetmişlermiş. Harington'un irtibat subaylarından Binbaşı Strover öyle görmüş. Alâşehir'de tutunabileceklerini söylüyordu, ama «toparlanabilmeleri» ve «kumanda edilebilmeleri» şartıyla. Kim toparlayacak, kim kumanda edecekti? Harington da «sadece savaşabilseler» diyordu. Ah "bir savaşabilselerdi! Ama kimler savaşacaktı? General Harington, İzmir'deki diğer irtibat subayı Binbaşı Johnston'a talimat vermişti. Binbaşı, Yunanlıların moralini, cesaretini yükseltecekti ve Yunan ordusu döküntüleri sanki birdenbire kahraman kesilivereceklerdi. Aslında artık iş işten geçmişti. Tozdan dumandan İngilizin fermanı okunmuyordu. Yunan ordusundan arta kalanlar, İzmir'e doğru akıyor, daha doğrusu yuvarlanıyorlardı. Onlarla birlikte, yüzbinlerce Rum göçmeni de «cığ gibi» İzmir'e doğru yuvarlanıyordu. Bunların çoğu, daha kısa zaman önce Kemalistlere karşı 100.000 kişilik «İyonya Ordusu» kuracaklarını söyleyen «Mikroasia» halkıydı. Önemli bir kısmı, 150.000 kadarı, 1919 yılından beri buraya getirilmişlerdi, Anadolu yerlisi değillerdi. Şüphesiz, kurunun yanında yaş da yanıyordu. Ama bu bir savaştı. Bir ölüm-kalım savaşı. İngiliz savaş gemileri İzmir'e yollanmıştı, destroyerler Mudanya'ya. Trakya'daki İngiliz kuvvetleri Anadolu yakasına kaydırılıyordu. Kemalistlere karşı İzmit'i «gözetleyeceklerdi.» Olaylar baş döndürücü bir hızla geliyordu.

İzmir'deki durum ümitsizliğe doğru gidiyordu. Başkonsolos Sir H. Lamb'ın bildirdiğine göre, «Yunan Genelkurmayı, daha fazla direnmeye imkân olmadığını» açıklamıştı. Aydın-İzmir Demiryolu'ndan ilk göçmen kabileleri İzmir'e gelmişti. Yedi Yunan gemisi

depoları ve cephaneleri boşaltıyordu. Hava kuvvetleri kampı da boşaltılmıştı. Şehirde henüz «keşmekeş» yoktu ama «müthiş bir alarm» vardı. Yunan çekilmesiyle Türk otoritesinin kurulması arasındaki günler, «tehlike dönemi» olacaktı. Bu otorite boşluğunu, Müttefik kuvvetler doldurmaliydi (76). İngiliz Başkonsolosunun görüşü ve teklifi buydu. Artık Yunan çekilmesi kesindi, ama Türk otoritesi ne zaman kurulacaktı? Arada ne kadar boş zaman geçecekti. Belli değildi. Bu geçiş döneminde İzmir, yağma edilebilir, yakıp yıkılabiliirdi, her şey olabilirdi. Müttefik kuvvetler, Türkler gelinceye kadar şehri korumalıydılar.

Atina Hükümeti, General Tricoupis'in, Birinci Yunan ordusundan arta kalan bir buçuk tümenle Uşak'tan geçtiği yolunda bir haber almıştı. Biraz ferahlar gibi olmuştu. Ama, General Tricoupis'i gören kim, haberi veren kim? Belli değildi. Aslı var mıydı, yok muydu? General gerçekten, kazasız-belâsız Uşak'a kadar gelebilmiş miydi? İngiliz Ataşemiliteri, Tricoupis'in askerinin başından ayrılmayacağı kanısındaydı. Kemalistler, İkinci Yunan ordusunun esir edildiğini bildirmişlerdi. Doğruysa, Atina Hükümeti bundan korkuyordu. Üçüncü Yunan ordusunun Bursa'ya doğru «başarıyla çekilmekte olduğu», Anadolu'yu «intizam içinde boşaltacağı» umuluyordu. Askeri ve malzemeyi boşaltmak için iki Yunan savaş gemisiyle birçok nakliye gemisi İzmir'e yollanmıştı. Ama sivilileri boşaltmak için hiç bir tedbir alınmamıştı (77). Atina'dan Maslahatgüzar Mr. Bentinck'in bildirdikleri

(76) F.O. 424/254, p. 147, No. 210: Lamb'dan Curzon'a. Tel. 3.9.1922, No. 60. İstanbul ile Atina'ya tekrar. F.O. 371/7885/E. 8764.

(77) F.O. 371/7885/E. 8779: Bentinck'ten Curzon'a. Şifre tel. 3.9.1922, No. 367.

kısaca bunlardı. Üç Yunan ordusundan birinin esir düştüğü, birinin Uşak'tan İzmir'e doğru geçtiği, üçüncüsünün ise Bursa'ya doğru çekilmekte olduğu söyleniyordu.

Askerî durum, kısaca böyle görünüyordu. Diplomatik duruma gelince, 3 eylül günü sabaha karşı saat 3.00'te Lord Curzon uyandırılmış, Atina'nın mütareke istediği kendisine haber verilmişti. Lord Curzon, pazar günü, hem de sabaha karşı böyle uyandırılmasına söylene söylene, İstanbul Yüksek Komiseri'ne bir telgraf kaleme almıştı. Kendisinin kaleme aldığı telgrafında İngiliz Dışişleri Bakanı önce şunları söylüyordu:

«Anadolu'nun tamamen boşaltılması, Paris Konferansı'nda teklif edilen şartlardan biriydi ve yakında yapılacak olan Venedik konferansı'nda tartışılacak ilk konu olacaktır»⁽⁷⁸⁾.

Telgrafın bu ilk cümlesine hemen bir nokta koymak gerek. Tersine, Paris Konferansı'nda Anadolu'nun «tamamen» boşaltılmasına karşı çıkmış olan Lord Curzon'du, İzmir bölgesinde bir «Özel Rejim» kurulmasını inatla istemişti. Bu «Özel Rejim»in altında bir «Daimî Muhtar İdare», yani ayrı bir «Lyonya Devleti» fikri yattığı çok geçmeden anlaşılmıştı. Lord Curzon'un anladığı «tamamen boşaltma» buydu. Ama işin asıl ilginç, daha doğrusu gülünç yanı, cümlenin son parçasıydı. Daha iki gün önce, 1 eylül günü, aynı Lord Curzon, Venedik Konferansı'nda Anadolu'nun boşaltılması konusunun katiyen konuşulamayacağını, bu konuyu «zaman aşımına uğramış saymak gerektiğini» Fransa'ya tellemişti. Dilin kemiği, riyakârlığın sı-

(78) F.O. 371/7885/E. 8770, F.O. 424/254, p. 149, No. 216 ve DBFP. 1/18, p. 2, No. 2.

nırı yoktur dense bile, iki gün içinde tam yüz seksen derecelik bir dönüş, pek nadir rastlanan bir şey olsa gerek. Lord Curzon'un bu cümleyi, uyku başına sıçrayarak kaleme almış olabileceği de akla geliyor. Çünkü, telgraf müsveddesinin başına koyduğu bir notta, «bu sabah saat 3'te yatağımdan kaldırıldım» (I was pulled out of bed at 3 this morning) diye söyleniyordu ⁽⁷⁹⁾.

Telgrafının sonraki kısmında Lord Curzon, Yunanistan'ın «askerî bir zaruret olarak» Anadolu'yu boşaltmak ve derhal mütareke yapmak istediğini bildiriyor ve Sir H. Rumbold'un fikrini soruyordu. Anadolu'nun boşaltılmasının siyasî şartları ne olabilirdi ve mütareke isteği Türklere nasıl bildirilmeliydi? ⁽⁸⁰⁾.

Aynı gün İstanbul Yüksek Komiseri Lord Curzon'a şu telgrafı çekiyordu:

«Yunan ordusunu tam bir felâketten kurtarmak için Kemalistlere mütareke teklifi yapılırsa, Kemalistlerin, kabul şartı olarak Doğu Trakya'nın boşaltılması dahil, bütün Misakı Milli'yi isteyeceklerini tahmin edebiliriz. Mütareke teklifi için Müttelikler müdahale ederlerse, Kemalistler, İstanbul'un Müttelik kuvvetler tarafından boşaltılmasını istemeye tamamen ehildirler.» ⁽⁸¹⁾.

Yunanistan, mütareke için doğrudan doğruya Türkiye'ye başvurmamıştı, İngiltere'nin aracılığıyla mütareke istiyordu. Atina'daki İngiliz Maslahatgüzarına göre, «İngiltere Yunanlılar için daha elverişli şartlar sağlayabilirdi» ⁽⁸²⁾. Atina'nın mütareke istediği şim-

⁽⁷⁹⁾ DBFP. I/18, p. 2, No. 2., n. 2.

⁽⁸⁰⁾ İbid.

⁽⁸¹⁾ F.O. 424/254, p. 151, No. 222: Rumbold'dan Curzon'a. Tel. 3.9.1922, No. 373. F.O. 371/7885/E. 8780.

⁽⁸²⁾ F.O. 371/7885/E. 8750 ve F.O. 424/254, p. 146, No. 208: Bentinck'ten Curzon'a. Şifre tel. 3.9.1922, No. 362. Çok acele.

diye kadar bir sır gibi yalnız İngiltere'ye açılmıştı. Türkiye ile diğer Mütteliklerin bundan henüz resmen haberleri yoktu. Ama, İngiltere'nin Atina Elçiliği, 3 Eylül akşamı mütareke isteğiyle ilgili haberlerin dışarı sızdığı ve Fransızların bunu duymuş olduklarını bildiriyordu ⁽⁸³⁾. Bununla beraber Mütareke isteği henüz Mustafa Kemal'e bildirilmemişti. İngiltere, iki gündür Yunanistan'ın mütareke istediğini saklıyordu. Yunan ordularının Alaşehir'de tutunabilecekleri umuluyor ve askerî durumun gelişmesi bekleniyordu. Mütareke konusunda 3 Eylül günü önemli bir gelişme olmamış, İngiliz makamları kendi aralarında yazışmalarla yetinmişlerdi.

İngiltere'nin Atina Elçiliği, 3 Eylül günü akşam üzeri başka haberler veriyordu: Yunan Hükümeti'nin düşmesi söz konusuydu. İstisnasız bütün basın, Hükümetin istifa etmesini istiyordu. Yunan askerlerinin çarpışmak istemeyişi Yunanistan için «en müthiş sürpriz» olmuştu. «En nahos sürpriz» ise Türk toplarının umulmadık gücüydü. Pire limanına yaralı askerler gelmeye başlamıştı. Limanda, savaş aleyhtarı gösteriler patlak vermişti. Kral Tatoi'de, Velihaht Romanya'da bulunuyorlardı. İngiltere'nin Yunanistan lehine «gözle görülür destek tedbirleri alması, şu sırada bile büyük moral etki yapabilecek»ti ⁽⁸⁴⁾. Bunlar, 3 Eylül günü Atina'dan tellenen son haberler, son dilekçelerdi.

4 Eylül pazartesi: Büyük Taarruz'un onuncu günü. Onbeş günlük tarihî yürüyüşün üçte ikisi geçmiş

⁽⁸³⁾ F.O. 424/254, p. 148, No. 213 ve DBFP. I/18., p. 1, No. 1.

⁽⁸⁴⁾ F.O. 371/7885/E. 8751 ve F.O. 424/254, p. 146 - 147, No. 209: Bentinck'ten Curzon'a. Şifre tel. 3.9.1922, No. 363. Acele.

oluyordu. İstanbul'daki Müttefik Kuvvetleri Başkumandanı General Harington, Yunanlıların Alaşehir'de tutunabilecekleri görüşünü hâlâ savunuyordu. Bu sabah saat 10.20'de çektiği bir telgrafta şunları söylüyordu:

«Atina ve İzmir'den gelen telgrafların hemen hepsi, Yunan ordusunun bütün direnişini bitmiş görüyorlarsa da, bazı alay kumandanlarınca Alaşehir yakınında askeri toplamak teşebbüsünün başarı sağlayacağını hâlâ umuyorum. Zaman kazanmak için bir durdurma elzemdir; uzun yürüyüşlerinden sonra Türkler de İzmir'e paldır küldür bir hamle yapabilecek durumda değillerdir ve durdurulabilirler. Bu yapılamazsa ya da tezelden bir mütareke bunu sağlayamazsa büyük sayıda aç göçmenler ve kaçan bir ordu ile İzmir'de tarifsiz bir karışıklık olacaktır...»

«Buradan (İstanbul'dan) oraya İngiliz askerleri gönderilmesine karşıyım... Müttefik donanmasının çıkartma birlikleri daha uygundur. Bayraklarla donatılmış olmakla beraber İstanbul sakindir. Başarının büyüklüğü henüz tam olarak bilinmiyor. Karışıklık çıkacağını tahmin etmemekle beraber (İstanbul'u gözetlemek için) İrlanda Muhafız kitalarını Çatalca'dan çekiyorum.»

«İzmit'te her şey sakin. Yunanlılar Bursa'dan çekilince İzmit yarımadasını, Yunan ordusu çökünce de Çanakkale'deki mevkiimizi gözetlemeliyiz. O zaman Anadolu'da yalnız İngiliz kuvveti kalmış olacak»⁽⁸⁵⁾.

Yalnız İngiliz kuvvetleriyle hem İzmit yarımadasını, hem İstanbul ve Çanakkale'yi Kemalistlere karşı «korumak» lâzımdı. General Harington hangi tarafa

(85) F.O. 371/7885: Harington'dan War Office'e. Şifre tel. 4.9.1922, No. 2185. Yıldırım - Hareket.

yetiyecekti? Hiç değilse Yunan kuvvetlerinin, Alaşehir'de Kemalist orduları durdurmaları gerektiğini savunuyor, temenni ediyordu. O zaman İngilizlerle Yunanlılar bir nefes almış olabileceklerdi. Ama Mustafa Kemal, düşmana nefes aldırarak mıydı? İstanbul'da oturup fetva vermek kolaydı. General Harington, Tricoupis'in yerinde olsaydı aynı şekilde «**hâlâ umutluyum**» diye konuşabilecek miydi? Harington'un böyle konuşması, umuttan çok gururdan gibi görünüyordu. Fena halde yalanlanmış olmayı sanki gururuna yediremiyordu. «**Kemalist ordu, herhangi bir başarı umuduyla hücumla kalkamaz ve kalkmak da istemiyor**» diye raporlar kaleme almıştı. «**Kanaatimce, Anadolu'daki silahların zoruyla probleme bir hal çaresi bulunamaz**» demişti. Türkiye'deki en yetkili İngiliz subayı olarak, İngiltere Genelkurmayını doğru aydınlatamamıştı. İngiliz askerî otoriteleriyle İngiltere Kabinesi'ni yanlış kanaat sahibi yapmakta onun da önemli payı vardı. Kemalist orduların taarruza kalkamayacakları, kalsalar bile başarı kazanamayacakları, kanaatine saplanan İngiliz diplomasisi de bambaşka manevralara girişmişti. Şimdi belki General Harington'dan izahat istenebilecekti. İngiliz Generali, Mustafa Kemal tarafından fena halde yalanlanmıştı. Ama General hâlâ bunu kabul edemiyor, hazmedemiyordu. Alay Kumandanları, Yunan ordusu kalıntılarını toparlayabilirlerse Alaşehir'de tutunabilirlermiş. General Harington «**hâlâ umutluydu.**» Ama bu tutunabilme umudu son demindeydi.

Harington'a paralel olarak Yüksek Komiser H. Rumbold da aynı gün şunları söylüyordu:

«Yunan ordusu Alaşehir hattında tutunabilirse nefes alacak zaman bulabiliriz. Bu zaman içinde İzmir'i muntazam bir şekilde boşaltma tedbirleri alabi-

liriz. General Harington'un en son aldığı haberlere göre, bir lider olursa savaşabilecek durumda üç-dört Yunan tümeni vardır. Öte yandan dün Akdeniz Başkumandanlığı'ndan alınan telgraflar Yunan askeri otoritelerinin Yunan ordusunun herhangi bir hat tutabilme ihtimali bulunmadığı kanaatinde olduklarını bildiriyor. Bu İzmir'in telgrafıyla de doğrulandı... Şu halde, binlerce göçmenin İzmir'i ve sahil kasabalarını doldurmalarını hesaba katmalıyız.

«Yunan teklifini Türklere bildirme konusunda meslektaşlarıma danışmamak için kasten kendimi tutuyorum, çünkü önce teklif Fransız meslektaşlarım tarafından hemen Milliyetçi ajana iletilecek ve Yunanistan'ın durumunu daha da zayıflatacaktır. Yunanlılara karşı bu hoş olmaz. Sonra Fransız Yüksek Komiseri, hemen hemen muhakkak şekilde, olayların gelişmesi ve mütarekeyi Yunan Başkumandanı'nın istemesi gerektiği görüşünü tutacaktır»⁽⁸⁶⁾.

İngilizler'in asıl dileği, «nefes alacak zaman bulmak» noktasında toplanıyordu artık. İnsafsız Mustafa Kemal nefes aldirmiyordu. Aslında Mustafa Kemal, Sakarya'dan beri İngilizlere ve Yunanlılara nefes aldırıp durmuştu. Tam bir yıl boyunca, Türk topları susmuştu. Ama İngiliz diplomatları bu bir yıllık değerli zamanı bin bir entrika için harcamışlardı. Türklere karşı entrika hazırlayanların ileri gelenlerinden biri de şimdi «ah nefes alacak zaman» diye dövünen Sir H. Rumbold'tu. Nisan ayında Mustafa Kemal, Yunanlılarla İngilizlere bir kere daha dört aylık bir mütahlet tanımişti. Dört aylık bir mütareke yapılmasını ve bu dört ay içinde Anadolu'nun kademeli olarak boşaltılmasını bir notayla teklif etmişti. Müttefikler üç

(86) F.O. 371/7885/5. 8874: Rumbold'dan Curzon'a. Şifre tel. 4.9.1922, No. 380. Pek acele.

aylık bir mütareke istedikleri halde, Mustafa Kemal, kendiliğinden bunu dört aya çıkarmıştı. Bu dört ay içinde kan akıtılmayacaktı, Anadolu Rumları perişan halde sahil kasabalarına dökülmeyeceklerdi. Bu geçen dört aylık zaman içinde İngiliz Yüksek Komiseri, Rum halkının kaderini düşünmemiş, öncelikle Mustafa Kemal'in nasıl kuyusunun kazılabileceği konusunda kafa yorup durmuştu. Mustafa Kemal ya İngilizlerin diktasına boyun eğecekti ya da devrilecekti. Ana fikir buydu. Dört ay boyunca İngiliz Yüksek Komiserliği bu fikri işlemişti. Mustafa Kemal'in dört aylık mühlet tanıyan notasına Lord Curzon dört ay cevap bile vermemişti. Cevap verilmesini isteyen Fransız notalarını da üst üste geri çevirmişti. Dört ay içinde Lord Curzon sekiz Fransız notasını reddetmişti. Mustafa Kemal Büyük Taarruza kalktığı zaman, hâlâ notasına cevap alamamış bulunuyordu ve alacağı da yoktu. Lord Curzon Hazretleri, «Anadolu'nun boşaltılması zaman aşımına uğramıştır, artık konuşulamaz» diye ferman buyurmuştu. Ve şimdi İngiliz askerî ve diplomatik makamları «nefes alacak zaman» diye çırpınıyorlardı. Ama, «nefes alabildikleri» bir an farzedilse ne olacaktı? Bir an için Mustafa Kemal, fırsat verse acaba kıssadan hisse kaparak olumlu ve yapıcı bir politikaya dönebilecekler miydi? Çok şüpheliydi. Türklere ve Türkiye'ye karşı ters tutumlarından İngiliz diplomatları hâlâ kendilerini kurtaramıyorlardı ve kurtaramayacak gibi görünüyorlardı. Yunanistan, 2 eylül günü mütareke için İngiltere'nin aracılığını rica etmişti. 3 eylül geçmişti. İngiltere Yunanistan'ın dileğini henüz işleme koymamıştı. Türk orduları yürüyorlardı. Yunan ordusu perişandı. Anadolu Rumları kıyılara dökülüyorlardı. İngiltere ise mütareke teklifini bekletiyordu. 4 eylül gelmişti. Yunan ordusunun durumu daha da perişandı. Rum göçmenler bir kat da-

ha sersefil olmuşlardı. İngiliz Yüksek Komiseri, Kraldan fazla kralcıydı. Aklı sıra Yunanistan'ı koruyordu. «**Yunanistan'ın durumunu daha da zayıflatmamak için**» Atina'nın mütareke isteğini gizli tutuyordu. Türklere açmak şöyle dursun, Müttefikleri meslektaşlarından da saklıyordu. Fransız Yüksek Komiseri duyarsaymış, hemen Kemalistlere iletmemiş ve Yunanistan zayıf düşermiş. Atina'daki Fransız Elçiliği bir gün önce Yunanistan'ın mütareke istediğini öğrenmişti. Yunanistan, «**daha da zayıf düşmemeyi**» düşünmüş olmalı ki, mütareke istiyordu. İngiliz Yüksek Komiseri, Yunanistan'ı Yunanistan'dan fazla düşünüyordu. Düşünürken mütareke teklifini gizli tutuyordu... Bunlara bakarak, «**nefes alacak zaman**» bulsalar bile İngiliz diplomatlarının bu zamanı yine olumsuz yönde harcayacakları söylenebilirdi.

İstanbul'daki Yüksek Komiser'in mütareke konusunu gizli tutmasına rağmen, Lord Curzon bu işin daha fazla gizlenemeyeceğini ve bekletilemeyeceğini anlamıştı. 4 eylül günü Paris ve Roma'ya, Yunanistan'ın mütareke istediğini bildirdi ve şu teklifte bulundu: İstanbul'daki üç Müttefik Yüksek Komiseri birlikte Ankara'ya bir çağrıda bulunmalıydı. Ankara'nın askerî temsilcisi sınıra gelip Yunan ve Müttefik Komutanlarıyla derhal mütareke yapılması konusunu görüşmeliydi. Anadolu, Müttefik subaylarının gözetimi altında kademeli olarak boşaltılmalıydı (87). Londra'nın bu telgrafı, 4 eylül günü akşam saat 17.00 de çekiliyordu. Yani, 2 eylülde İngiltere'ye bildirilmiş olan Yunanistan'ın mütareke isteği, 5 eylüle kalıyordu. Müttefikler en erken 5 eylül günü resmen haberdar edilebileceklerdi. Yunanistan bakımından üç gün-

(87) F.O. 371/7885, F.O. 424/254, p. 152 - 153, No. 228 ve DBFP. 1/18, No. 4.

lük zaman kaybedilmiş oluyordu ve bu üç gün, hayatı önemde üç gündü.

4 eylül gecesi Yüksek Komiser Rumbold İstanbul'dan iki telgraf daha çekti, mütareke ve son durum konusunda fikir yürüttü. Birinci telgrafında özetle şunları söylüyordu: Anadolu'nun boşaltılması şartıyla mütareke yapılabilirse ne alâydı. Ama İngiltere'nin Yunanistan için «**daha elverişli şartlar sağlayabilmesi**» mümkün değildi. Çünkü, Kemalistlerin görüşüne göre, İngiltere'yle Yunanistan beraberdiler. Bu kanat Mr. Lloyd George'un son nutkuyla (4 ağustos nutkuyla) çok daha kuvvetlenmişti. Şimdi İngiltere, Yunanistan hesabına mütareke istemek için öne atılırsa İngilizler aleyhindeki Kemalistlerin kanaati bir kat daha kuvvetlenecekti. Yalnız davası değil, «**Majesteleri Hükümeti'nin politikasının da iflâs ettiği**» kanısı doğacaktı. İngiltere'nin «**Kemalistler nezdindeki manevî nüfuzu sıfırdı.**» Yunanistan için öne atılmak doğru değildi. Kemalistlerde İngiliz korkusu yaratılmalıydı. İngiltere, Türklerin önüne «**şimdiye kadarkinden daha fazla güçlük çıkarabilir**» diye Kemalistlerde bir korku zaten vardı. Bu korku devam ettirilmeliydi. Kemalistlerin bu «**korkusunu canlı tutmak için her şey yapılmalı**»ydı. Yunanlıların kendileri Kemalistlere başvururlarsa, Millî Misak'ın Yunanistan'a kabul ettirilmesi istenecekti. İngiltere başvurursa, Millî Misak'ın İngiltere'ye de kabul ettirilmesine çalışılacaktı. Halbuki İngiltere'nin elleri serbest kalmıyordu (88).

4 eylül gecesi çektiği ikinci telgrafında İngiliz Yüksek Komiseri kısaca şu düşünceleri ileri sürüyordu: Yunan bozgunu artık tamamlanıyordu. Atina ve

(88) F.O. 371/7885/E. 8878, F.O. 424/254, p. 153 - 154, No. 231. DBFP. I/18, p. 5, No. 6.

Izmir'deki panik, cephedeki panikten daha büyüktü. Ama «Yunanistan'a sempatisi (İngiltere'yi) körletmeliydi.» İngiltere'nin durumu tehlikeye sokulmama-lydı. Anadolu'nun apar-topar boşaltılması, İngiltere için de İstanbul'da ve Irak'ta tehlike yaratacaktı. Yunanlılar Doğu Trakya'yı da terkederlerse, İngiltere'nin Boğazlar bölgesindeki durumu tehlikeye girecekti. Fransa sadık değildi. Olaylar pek süratli geliyordu. İngiltere şimdiden harekete geçmeli ve «Kemalistlerle kendisi arasında bir denge kurma» konusunu düşünmeliydi. İngiltere, ya Kemalistlere «tam teslim olmak» ya da tek başına hareket etmek durumuyla karşı karşıyaydı. Gelibolu yarımadasını işgal etmek gibi bir fikir de Yüksek Komiser'in kafasından geçiyordu (89).

Bu iki telgrafta görülen şeydu: İngiltere artık kendi derdine düşüyordu. Sonradan «Canakkale olayı» diye bilinecek «son blöf» hazırlanıyordu. İngiltere, Kemalistlere göz dağı verecekti. Bunun şekli şimdiden düşünölmeliydi ve düşünölmeye başlanmıştı da.

Izmir'de ise İngiliz kolonisinin boşaltılması görülmüştü. İngiliz Akdeniz Orduları Başkumandanı Amiral Brock, Amiral gemisi «Iron Duke» ile İstanbul'dan Dalmaçya kıyılarına doğru giderken, 2 eylöl günü Yunan yenilgisini haber almıştı. Alelacele İzmir'e yollanmış ve ertesi gün oraya varmıştı. Varır varmaz Amiral, İzmir'deki İngiliz Başkonsolosluğu, General Harington'un irtibat subaylarıyla toplantı yapmış ve Yunan ordusunun «ümitsiz» durumda olduğunu tespit etmişti. 4 eylöl günü İngiliz kolonisi ileri gelenleriyle birlikte yapılan ikinci toplantıda, İngiliz kolonisinin boşaltılmasına karar verilmişti. Ko-

(89) F.O. 371/7885/E. 8873 ve F.O. 424/254, p. 154, No. 232. Tel. No. 379.

loninin bir kısmı, İzmir dışında, Buca ve Bornova'da yaşıyordu. Bunların da gelişi beklenecekti. «**Levant Steamship**» Kumpanyasına ait dört gemi, İngiliz kolonisini boşaltmak için limanda hazırlanmış bulunuyordu. Gemilere Yunan makamlarınca el konulmasını önlemek için İzmir Başkonsolosluğu, Kumpanyayla anlaşarak, alencele bir müsadere kararı çıkarmıştı⁽⁹⁰⁾. İzmir'deki koloni 3.000 kişi kadardı, bunların yarısının Malta'ya, yarısının da Kıbrıs'a yollanması düşünülüyordu⁽⁹¹⁾.

İngiliz kolonisi büyük problem değildi. İzmir'i asıl düşündüren Rum göçmenleriydi. Bunlar «**büyük yığınlar**» halinde şehri istilâ etmeye başlamışlardı. 4 eylül günü Başkonsolos Lamb, «**Büyük miktarda göçmen şimdiden geldi; 30.000 kişi daha bekleniyor. Yardım için Kızılhaç'a çağırda bulunulamaz mı?**» diyordu⁽⁹²⁾. Lord Curzon, İstanbul'daki Amerikan Yardım Teşkilâtını yardıma çağırıyordu⁽⁹³⁾.

Atina'daysa Kral Konstantin'in tahtı sallanmaya başlamıştı. Yunan kamuoyu, Kraliyet ailesini toptan tenkit ediyordu. Bu kritik günlerde, Kraliyet ailesi tamamen pasif kalmıştı, aileden hiç kimse İzmir'e gitmemişti. Velihaht ise Romanya'da tatil geçiriyordu. Kralın istifa etmesi konusu konuşulmaya başlanmıştı. Ama Kralın istifası işe yarayacak mıydı? Atina'daki diplomatlar da bunu soruyorlardı⁽⁹⁴⁾.

(90) F.O. 371/7906: Amiral Brock'un 2.10.1922 tarihli 1992/742 sayılı raporu.

(91) F.O. 424/254, p. 156, No. 235: Lamb'dan Curzon'a. Tel. 4.9.1922, No. 61.

(92) İbid., p. 156, No. 236. Lamb'dan Curzon'a. Tel. 4.9.1922, No. 62.

(93) İbid., p. 152, No. 227, Curzon'dan Rumbold'a. Tel. 4.9.1922, No. 350.

(94) İbid., p. 153, No. 230. Bentinck'ten Curzon'a. Tel. 4.9.1922, No. 375.

Büyük Taarruzun onuncu günündeki gelişmeler kısaca bunlardı.

✓ **5 eylül salı:** İzmir'den Başkonsolos Lamb, sun-ları telliyordu:

«Ödemiş, Alaşehir, Tire ve Söke hepsi boşal-tıldı; Türk süvarilerinin Salihli'de oldukları sanılıyor. Yardımcı kuvvetler de Aydın Demiryolu'nun Çatas kavşağına kadar Ödemiş ve Tire kollarını ele geçir-diler.

«Yunanlılar alelacele, mümkün olan bütün malze-meyi boşaltıyorlar ve sivil idare de (İzmir'i) terket-mek üzeredir.

«Yunan Postanesi kapandı ve Yunanistan Milli Bankası da kapanıyor.

«Göçmenler tehacüm ediyor ve şimdiden ekmek kıtlığı hissedildi.

«Şehir (İzmir) pek telâşlı, ama şimdilik karışık-lık yok» (95).

Eylülün beşinci günü İzmir'den görünen manzara özetle buydu. Türk ordusu İzmir'e yaklaşıyordu. Ala-şehir gerilerde kalmıştı. Türk süvarisi Alaşehir-İzmir yolunun orta yerindeki Salihli'ye ulaşmıştı. Türk yar-dımcı kuvvetleri de güneyden yürüyorlardı. İzmir, şimdiden kıskaç içine alınmış gibiydi. Yunanlılar, apar-topar şehri boşaltıyorlardı. Yunan işgalinin he-men hemen sonu gelmişti.

Atina ve İstanbul, olayların biraz gerisinde kal-mışlardı. Teletgraflar, Türk ordusunun hızlı yürüyüşüne âdeta yetişemiyorlardı. Alaşehir, Yunan işgalinden temizleneli epey olmuştu; Türk süvarisi Salihli'ye

(95) F.O. 371/7885/E. 8893 ve F.O. 424/254, p. 156, No. 237. Lamb'dan Curzon'a. Tel. 5.9.1922, No. 63 (R).

varmıştı. Ama İstanbul'da Müttefik Orduları Başkumandanı General Harington, hâlâ Yunanlıların Alaşehir'de tutunmaları umudundan bahsediyordu. 5 Eylül akşamı Harington şu telgrafı çekmişti:

«Tricoupis'in Başkumandanlığa, Saryannis ile Pallis'in de onun yardımcılıklarına atandıkları bildiriyor. Hepsi iyi kimseler. Çok geç değilse, bu durumu kurtarabilir. Her halde zaman kazandıracaktır.. Yunanlıların durumu bugün daha iyi ve kanaatimce daha da düzelebilir... Yunan ordusundan en fazla umulan şey, Alaşehir'de tutunmasıdır» ⁽⁹⁶⁾.

Müttefik Orduları Başkumandanı, Türk ordusunun ne kadar zamanda ne kadar yol alabileceğini hesaplayamamış, gelişmeleri tam yakından izleyememişti. Epeyce gerilerdeydi. Ama gerilerde olan yalnız o değildi. İngiltere'nin Atina Elçiliği de Yunan ordusundaki yeni tayinlere umut bağlamıştı. Mr. Bentinck, General Tricoupis'in Korgeneralliğe terfi ettirilerek Başkumandanlığa, Yunanistan'ın «**kuvvetli askeri**» General Dousmanis'in Genelkurmay Başkanlığına atandıklarını, daha başka atamalar da yapıldığını bildiriyor ve bu atamaların, Yunanistan'ın direnme azminde olduğu anlamına geldiğini söylüyordu. Durumu kurtarmak için Yunanistan güya direnecekti ⁽⁹⁷⁾. Aynı gün İngiliz Maslahatgüzarı Mr. Bentinck, bir başka telgrafında şunları yazıyordu:

«Burada (Atina'da) durumun vehameti, Yunan resmî raporlarının İkinci Ordu'nun kaybolduğunu bildirdikleri 1 Eylül gecesi anlaşıldı... Benim son tel-

(96) F.O. 371/7886: Harington'dan War Office'e. Şifrel tel. 5.9.1922, No. 2190. Yıldırım - Hareket.

(97) F.O. 424/254, p. 157, No. 238: Bentinck'ten Curzon'a. Tel. 5.9.1922, No. 377.

**graflarım, 3 eylül akşamından beri durumun düzel-
mekte olduğunu gösterir ve biz, General Tricoupis'in
kumandasında Yunan askerlerinin savaşacaklarına
inanıyoruz.»** ⁽⁹⁸⁾.

Bu telgraf, 5 eylül gecesi saat 23'te Atina'dan çekilmişti ve 6 eylül sabah saat 8.30'da Londra'ya ulaşmıştı. Tam bu saatlarda, 6 eylül sabahı dünya, General Tricoupis'in Mustafa Kemal'in elinde esir bulunduğunu öğrenecekti. Daha önceki Başkumandan General Hadjianesti, İzmir'den ayrılmadığına, Anadolu içlerine gitmediğine şükretmiş olmalıydı. Kral Konstantin'in de şansı varmış, Sakarya Savaşı'ndaki gibi bu defa «**ordunun başına geçmek**» istememişti. Yoksa, şimdi Mustafa Kemal'in elinde o da Tricoupis gibi esir bulunabilirdi. Ama, İngiltere'nin Atina Elçiliği durumu hâlâ kavrayamamış görünüyordu. Mütareke konusuna gelince, 5 eylülde yazışmalar devam ediyordu. Yunanistan 2 eylülde mütareke için İngiltere'nin aracılığına başvurmuştu. İngiltere, üç gün kadar düşünmüştü, bir yandan, Yunan ordularından hâlâ ümidi kesmek istemiyordu. Bu yüzden mütareke teklifi biraz bekletilmişti. Öte yandan da Mustafa Kemal'e mütareke teklif etme görevini İngiltere'nin tek başına yüklenmesi, İngiliz çıkarlarına zarar verir diye düşünülmüştü. Bu nedenle Lord Curzon, Müttefiklerle birlikte Türklere mütareke teklif edilmesine karar vermişti. İngiltere'nin bu kararına 5 eylülde Fransa cevap verdi. Fransız Hükümeti'nin görüşü, İngiltere'nin görüşünden farklıydı: İngiltere, Müttefiklerin mütareke için aracılık etmelerini istiyordu. Fransa, Müttefiklerin tam olarak araya girme-

(98) F.O. 371/7885/E. 8951: Bentinck'ten Curzon'a. Şifre tel. 5.9.1922, No. 380.

lerine taraftar değildi. Müttefik Yüksek Komiserleri, mütareke fikrini Türkiye ve Yunanistan'a açmalı, fakat daha fazlasına karışmamalıydılar. İki muharip taraf kendi aralarında mütareke işini görüşüp kararlaştırmalıydılar. Sonra İngiltere'nin görüşüne göre, Anadolu'nun «**kademeli**» boşaltılmasını Müttefik subayları gözetlemeliydiler. Fransa, buna da taraftar değildi. İngiltere, yalnız Anadolu'nun boşaltılması şartıyla mütareke yapılmasını istiyordu. Fransa ise Yunanistan'ın Midye - Enez hattına kadar Doğu Trakya'yı da boşaltmasını ve Trakya'ya asker yağmamasını istiyordu. Fransa, Midye - Enez hattının kesin sınır anlamına gelmeyeceğini de belirtiyordu⁽⁹⁹⁾.

Mütareke konusunda İngilizlerin kendi aralarındaki yazışmalar da sürüp gidiyordu. Ama, 5 eylülde mütareke fikri henüz resmen Türkiye'ye açılmamıştı. Bununla beraber, Büyük Nutku'nda belirttiği gibi Mustafa Kemal, bir gün önce, 4 eylülde Yunanistan'ın mütareke isteyeceğini öğrenmiş ve cepheden Ankara'ya talimatını da 5 eylülde tellemişti. Buna göre, Mustafa Kemal'in mütareke şartları üç noktada toplanıyordu: (i) Mütareke yapıldıktan sonra on beş gün içinde Yunanistan, 1914 sınırına kadar Trakya'yı boşaltacak ve bu yerleri kayıtsız şartsız Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne devredecekti. (ii) Yunanistan'ın elindeki Türk esirleri on beş gün içinde İzmir, Bandırma ve İzmit limanlarına getirilmiş olacaktı. (iii) Yunanistan, son üçbuçuk yıl içinde Anadolu'da yaptığı yakım - yıkımları tazmin etmeyi yüklenecekti. Bu şartlar, İngiltere'nin Türkiye'ye kabul ettirmek

(99) Fransa'nın İngiltere'ye sunduğu 5 eylül 1922 tarihli nota metni: F.O. 371/7886 - 249 - 250. Aynı konuda İngiltere'nin Paris Büyükelçiliği telgrafı için bkz. F.O. 371/7885/E. 8900, F.O. 424/254, p. 160, No. 244 ve DBFP. 1/18, p. 10, No. 9.

niyetinde olduğu mütareke şartlarından dağlar kadar farklıydı. Lord Curzon, yalnız Anadolu'nun boşaltılması şartıyla mütareke yapılmasını istiyordu. Anadolu'nun boşaltılması da «**kademeli**» olacaktı ve Trakya'nın boşaltılması söz konusu bile edilmeyecekti. Mustafa Kemal ise, Anadolu'nun boşaltılması işinin artık tamamlanmak üzere olduğunu görüyordu. 5 Eylülde «**İlk Hedef Akdeniz**»in artık görüldüğünü de **resmen tebliğ etmişti**. Bu nedenle **Türk ordularının kendi güçleriyle elde ettikleri bir zaferi, mütareke konusu yapmak yersizdi**. Bundan sonra dikkatler Trakya'ya, Türk esirlerine ve Yunanistan'dan istenecek tazminata çevrilecekti. Lord Curzon oralarda değildi. İngiltere'nin «**Yunanistan'ı kurtarmak için**» teklif edeceği mütarekenin gecikmesi bir bakıma isabet oluyordu. 5 Eylülde de henüz Türkiye'ye mütareke teklif edilmemişti ve **Türk orduları İzmir'e yaklaşıyorlardı**.

5 Eylüldeki gelişmeler arasında dikkati çeken bir başka nokta da şuydu: İngilizler, Mustafa Kemal'in zaferiyle Büyük Britanya İmparatorluğu'nun temellerinin de sarsılacağını kavramaya başlamışlardı. Fransızlar, çok daha önce bunun bilincine varmışlardı. İngiltere'ye bunu anlatabilmek için çırpınmışlardı. Son olarak, mart 1922'deki Paris Konferansı sırasında fikri sorulan **ünlü Mareşal Foch da bunu bir raporla belirtmişti**. Mustafa Kemal'in Milliyetçilik ve Bağımsızlık Hareketi'nin Fas'tan Bengal'e kadar bütün İslâm dünyasını uyandıracığını, bunun da İngiliz ve Fransız İmparatorluklarını temelden sarsacağını anlamaya çalışmıştı. Ama İngiltere'ye dinletememişti. Şimdi, Kemalist ordularının İzmir'e yaklaştıkları bir anda, İngiliz makamları bu gerçeği kavramaya başlıyorlardı. General Harington, 5 Eylül'de İngiltere Harbiye Bakanlığı'na çektiği şifre telgraflarından birinde, Mus-

Doğrudur...

tafa Kemal'in kazanacağı zaferin, İngiltere'nin Hindistan'da, Mezopotamya'da ve Mısır'daki durumunu sarabileceğini işaret ediyordu (100). Aynı gün İngiltere'nin İstanbul Yüksek Komiseri Sir H. Rumbold da, Mustafa Kemal hareketinin «Mısır'da, Mezopotamya'da ve Hindistan'da yankıları olacağını» söylüyordu (101). İngilizler, qururları yüzünden, bazı gerçekleri pek geç ve pek güç kabul edebiliyorlardı; ama olayların zoruyla eninde sonunda kabul etmek durumunda kalıyorlardı. Mustafa Kemal, tüm esir milletler için bir ümit ışığı olarak zühür etmişti. Bundan sonra, yalnız Türkiye'nin değil, Düvel-i Muazzama İmparatorluklarının da kaderi değişecekti. Mustafa Kemal, tarihte çığır açıyordu. Bundan sonra, o'ndan ilham alan yeni yeni millî önderler çıkacak, bağımsızlık bayraklarını dalgalandıracaklardı. Mustafa Kemal, önderlerin önderi oluyordu. İngilizler ancak şimdi bunu kavramaya başlıyorlardı.

Yine 5 eylül günü Ankara'nın bir protesto notası, İstanbul'daki Müttefik Devletler Yüksek Komiserlerine ulaştırıldı. Vekiller Heyeti Reisi ve Hariciye Vekâleti Vekili Hüseyin Rauf Bey imzasını taşıyan notada, Yunan zulümlerinden, şikâyet ediliyordu: Tıpkı Birinci ve İkinci İnönü yenilgileriyle Sakarya bozgunu sonunda olduğu gibi, çekilen Yunan orduları geçtikleri yerleri yakıp-yıkıyorlar, Müslüman halkı kılıçtan geçiriyorlardı. Afyonkarahisar şehrini terkederken, Müslüman mahallelerini yakmışlardı. Civar köylerin birçoğu aynı şekilde ateşe verilmişti, Müslüman halk

(100) F.O. 371/7886: Harington'dan War Office'e. Şifre tel. 5.9.1922, No. 2190. Yıldırım - Hareket.

(101) F.O. 371/7885/E. 8924 ve F.O. 424/254, p. 159 - 160, No. 243: Rumbold'dan Curzon'a. Şifre tel. 5.9.1922, No. 383. Çok acele.

katliamdan geçirilmişti. Dumlupınar Muharebesi sırasında Hamurköy, Taşköy yakılmış, ahalisinin bir kısmı camilere doldurulup diri diri ateşe verilmişti. Uluçak köyü ahali de, çoluk çocuk ve kadınlarla birlikte, camilere doldurulup diri diri yakılmıştı. Ankara Hükümeti, insaniyet namına bu vahşetlerin durdurulmasını istiyordu ⁽¹⁰²⁾. Bu notanın tarihi 31 ağustos 1922'ydi. Nedense nota İngiliz Yüksek Komiseri'nin eline geç ulaşmıştı. Yüksek Komiser H. Rumbold, bu notayı ancak 5 eylülde Londra'ya postalamıştı. Tel-lenmediği için nota 11 eylülde Londra'ya ulaşmıştı. Yani, nota 31 ağustostan sonraki Yunan zulümlerini kapsamıyordu; İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na da İzmir'in kurtarılmasından sonra varmıştı. Dolayısıyla İngiltere bu notayı işleme koymamıştı.

Öteyandan Ankara Hükümeti, ayrıca Fransa'ya da Yunan zulümlerini şikâyet etmişti ve bu ikinci nota, Paris yoluyla daha çabuk Londra'ya ulaştırılmıştı. Bunun üzerine Lord Curzon, 5 eylül günü İngiltere'nin Atina Elçiliğine kısa bir telgraf çekmişti. Yunan zulümlerinin Kemalistlerin misillemelerine sebep olabileceğini, bu nedenle zulümlerin önlenmesi için Atina Hükümeti nezdinde teşebbüste bulunulmasını istemişti ⁽¹⁰³⁾.

İzmir'de panik devam ediyordu. İngiliz Amirai' Brock, İzmir ve civarındaki İngiliz Kolonisi'nin 5 eylül sabahı saat 6.'da gemilere binmek üzere limanda bulunmasını istemişti. Ama Koloni, ağır davranmıştı ve o gün limana yeteri kadar insan toplanamamıştı. İngiliz vatandaşları, şehrin Müttefik kuvvetlerince iş-

(102) F.O. 424/254, p. 182, No. 308/1: Ankara'nın 31.8.1922 tarihli notası metni.

(103) F.O. 371/7885: Curzon'dan Bentinck'e. Tel. 5.9.1922, No. 192 - R.

gal edileceğini umuyorlardı, bu yüzden işlerini pek bırakmak istemiyorlardı. Osmanlı Bankası'nın İzmir şubesi, Amiral Brock'a başvurmuş ve Bankadaki hazinayı İngiliz zırhlısı «Iron Duke»e taşımaya teklif etmişti. Teklif kabul edilmişti. İzmir Müftüsü de İngiliz Başkonsolosu Sir H. Lamb'ı ziyaret etmiş ve kaçan Rumların Türk mahallelerini yakmaları ihtimaline karşı Müslümanların korunmalarını istemişti (104). 5 Eylül günü Fransa da Amiral Dumesnil kumandasındaki «Ernest Renan» zırhlısıyla «Edgar Quinet» zırhlısını İzmir'e yollamıştı. Fransız zırhlıları, İzmir'deki Fransız kolonisini korumakla görevliydi (105).

✓ «6 Eylül çarşamba:»

✓ «Ve 6 Eylül sabahı, General Tricoupis'in, kurmay heyetiyle birlikte 2 Eylül günü Türkler tarafından esir edildiği haberleri (Atina'da) duyulmaya başladı. Esir düşme üzerine ilk haber, Kızılhaç'ın Yunan Kızılhaçı'na yolladığı bir mesajdan alındı. Bunun üzerine, Harbiye Bakanıyla birlikte İzmir'e gitmiş olan General Polimakos Başkumandan yapıldı» (106).

Bu satırları, İngiltere'nin Atina Maslahatgüzarı Mr. Bentinck yazıyordu. Mr. Bentinck, bir gün önce, 5 Eylül akşamı, «Biz, General Tricoupis'in kumandasında Yunan askerlerinin savaşacaklarına inanıyoruz» diye telgraf çekmişti. Telgrafın Londra'ya varışı, Tricoupis'in esir edildiği haberleriyle aynı ana rastlıyordu. General Tricoupis, kısa zaman önce Korgeneral-

(104) F.O. 371/7906: Amiral Brock'un 2.10.1922 tarihli raporu.

(105) F.O. 424/254, p. 160, No. 245: Harding'den Curzon'a. Tel. 5.9.1922, No. 457.

(106) F.O. 424/254, p. 236, No. 435: Bentinck'ten Curzon'a. Rapor. 9.9.1922, No. 507.

liğe terfi ettirilmiş ve Yunan Orduları Başkumandanlığına atanmış bulunuyordu; Yunan ordularının Anadolu'nun bir yerinde tutunabilmeleri için Yunanlılara İngilizlerin son ümidiydi. Atina'dan gelen yukardaki raporu, İstanbul'daki Yüksek Komiser Sir H. Rumbold doğrulayıp tamamlıyordu:

«...Bu ümitlerden hiç biri gerçekleşmedi. Yunanlıların bir iç hatta tutunabilecekleri inancı, 5 Eylülde doğru, cepheyi şahsen ziyaret etmiş ve darmadağın bir şekilde kaçan 15 bin kişi görmüş olan İzmir'deki İngiliz askerî temsilcisinin bir raporuyla bertaraf edildi. General Tricoupis'le askerlerinin kaderi bir iki gün meçhul kaldı. 6 Eylülde, İstanbul'daki Ankara temsilcisi, Ankara'dan aldığı resmî haberlere dayanarak General Tricoupis'in esir edildiğini açıkladı. Haber biraz şüpheyle karşılandı. (Ama) ertesi gün doğrulandı. General Tricoupis'in, bu arada Atina'da kararlaştırılmış olan Başkumandanlığa terfii haberini ilk defa bizzat Mustafa Kemal Paşa'dan aldığı söylenirdi. Bu, tamamen doğru değilse bile yerinde bir buluştur» (107).

Yunan ordusu artıklarının Alaşehir'de tutunabileceklerini ve «**nefes alacak zaman kazanabilmek için**» mutlaka tutunmaları gerektiğini savunagelmış olan İstanbul'daki Müttefik Orduları Başkumandanı General Harington da, 6 Eylül gecesi şu tek cümleli telgrafı çekti:

«**General Tricoupis'in esir edildiği bu sabahki Türk bülteninde açıklanmıştı, ondan sonra Türk Kızılayı'nın resmî bir bildirisiyle doğrulandı.**» (108).

(107) F.O. 424/254, p. 221, No. 413: Rumbold'dan Curzon'a. Rapor. 12.9.1922, No. 801.

(108) F.O. 371/7886: Harington'dan War Office'e. Şifre tel. 6.9.1922, No. 2197.

Yunan Orduları Başkumandanı Tricoupis'in esir edilmesi, Yunanistan'da ve İngiltere'de şok tesiri yaptı. Bu, bütün ümitlerin suya düşmesi demektir. Bundan böyle, Yunan ordusu kalıntılarının Alaşehir'de ya da bir başka yerde tutunabilecekleri hayal edilemezdi. İngiliz makamları, gerçek durumu ancak şimdi kavriyorlardı. Şimdiye kadar, Yunan ordusunun geçici de olsa bir yerde tutunup İngiltere'ye **«nefes alacak zaman»** kazandırabileceğini umut edebilmişlerdi. Bir yandan bu umutla, öte yandan da İngiliz çıkarlarını tehlikeye sokmamak düşüncesiyle, Yunanistan'ın mütareke isteği geciktirilmişti, ama şimdi bu son umut da yok olmuştu. Dört gündür mütareke fikrini **«maksatlı olarak»** gizleyen İngiliz Yüksek Komiseri Sir H. Rumbold, Tricoupis'in esir düşmesi üzerine harekete geçmeye karar verdi. General Harington'la da görüşükten sonra, İstanbul'daki Fransa ve İtalya Yüksek Komiserlerine konuyu açtı. Çabucak mütareke yaptırılmazlarsa **«ağır bir sorumluluk yükleneceklerini»** söyledi. İtalya Yüksek Komiseri, Sir H. Rumbold'un fikrini kabul etti. Bir süre tartıştıktan sonra Fransız Yüksek Komiseri de onlara katıldı. İngiliz Yüksek Komiseri şöyle diyordu:

«Bunun üzerine, yarın sabah (7 Eylül) ilk iş olarak Milliyetçi mümessili görmeleri ve sizin Paris'e çektiğiniz 275 sayılı telgrafınızın ikinci paragrafında yer alan mütareke teklifini kendisine sunmaları için dragomanlarımıza talimat verdik» (109).

Söz konusu olan **«ikinci paragraf»** şöyleydi:

«Majesteleri Hükümeti, (İstanbul'daki) Yüksek Komiserlerin, derhal mütareke yapılması amacıyla,

(109) F.O. 424/254, p. 162, No. 249: Rumbold'dan Curzon'a. Tel. 6.9.1922, No. 390.

Müttefik Başkumandanı, onun Fransız ve İtalyan meslektaşları ve yetkili Yunan askerî temsilcileriyle buluşmak üzere, yetkili askerî temsilcilerini tarafsız bölge sınırına göndermesi için Ankara Hükümeti'ne çağrıda bulunmalarını teklif eder.» (110).

Yani, Yunanistan, Ankara Hükümeti'yle başbaşa bırakılmıyordu. Atina Hükümeti, mütareke için doğrudan doğruya Mustafa Kemal'e başvurmamıştı. Müttefikler, Ankara'yla Atina'nın askerî temsilcilerini buluşturmakla yetinmeyeceklerdi. Mütareke, yalnız Türkiye'yle Yunanistan arasında bir iş değilmiş gibi, Müttefik Kumandanları bu işi ele alacaklardı, Atina'nın avukatlığını Müttefikler yapacaklardı. Fransa, mütarekenin Atina'yla Ankara arasında yapılmasına taraftardı. Ama İngiltere, Yunanistan'ı Ankara'nın karşısında yalnız bırakmamak için direnmişti. Mütareke daha çok İngiltere'nin arzüsüne göre olacaktı. Yunan Başkumandanı'nın esir edilişi öğrenildikten sonra, muzaffer Türk ordularının İzmir'e girişlerine iki gün kala, Yunanistan'ın kurtarılmasına çalışılıyordu. Başka bir deyimle, Türk ordularının muzaffer yürüyüşü durdurulmak isteniyordu.

Türk orduları mertçe savaş yaparlarken, muzaffer bir şekilde yürürlerken, Yunan ordusu kalıntıları son bir defa daha hunharca sivil halkı katliamdan geçiriyorlar, geçtikleri yerleri yangına çeviriyorlardı, Yunan dostu İngilizler de Yunan ordusunun zulümlerini kabul edip doğruluyorlardı. 31 ağustosta Ankara Hükümeti, Yunan zulümlerini protesto etmiş, bunların insaniyet namına durdurulmasını istemişti. İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Rumbold, Türk notasını şüphayle karşılamış ve Londra'ya 12 gün son-

(110) F.O. 371/7885, F.O. 424/254, p. 152 - 153, .No. 228 ve DBFP. 1/18, No. 4.

ra ulaştırmıştı. 6 Eylül günü Sir Rumbold, Londra'ya şu telgrafi çekmek durumunda kalıyordu:

«Cekilen Yunan ordularının hunharca tahribat yaptıkları yolundaki Milliyetçi iddiaları, bazı başka kaynaklarca da doğrulanıyor. Mütareke şansını tehlikeye sokacak bu gibi aşırı hareketlerden kaçınılması için Yunan Hükümeti'nin uyarılması yerinde olacaktır.» (111).

İzmir'den İngiliz Başkonsolosu Sir H. Lamb da aynı gün şunu telliyordu:

«Yunanlılar hâlâ geriliyorlar ve geçerken her şeyi yakıyorlar...» (112).

Anadolu alevler içindeydi. Camilerde diri diri insanlar yakılıyordu. Çoluk - çocuk, genç - ihtiyar ayrılmıyordu. Bunlar, Anadolu'yu sözde «uygarlığa açmak için» gelmiş olan Yunan askerlerinin eserleriydi. Klasik Yunan uygarlığının mirasçıları olduklarını iddia ediyorlardı. Uygarlık, çocukları, kadınları, yaşlı nineleri camilere istif edip diri diri ateşe vermekse, Türk şairi böyle bir uygarlığa isyan etmekte haklı sayılmaz mıydı: «**Medeniyet dediğin tek dişi kalmış canavar...**». Yunan canavarının da artık tek dişi kalmıştı, Anadolu kıyısına tutunabilecek son tırnağı da sökülmeğe üzereydi.

✓ «**7 Eylül perşembe:**»

Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi önemli bir toplantı yaptı. Toplantı sonunda, uygar dünyaya

(111) F.O. 424/254, p. 162, No. 250: Rumbold'dan Curzon'a. Tel. 6.9.1922, No. 391.

(112) F.O. 371/7886/E. 8984: Lamb'dan Curzon'a. Tel. 6.9.1922, No. 65 (R). İstanbul ve Atina'ya tekrarlanmıştır.

çağrıda bulunmak için, Meclis Reis Vekili Dr. Adnan (Adivar) imzasıyla şu nota kaleme alındı:

«Umumî Harpten sonra Türkiye'nin silahsızlandırıldığı bir sırada vatanın bağına kadar sokulmuş olan Yunan ordusunu Anadolu'dan atmak maksadiyle ve milli sınırları içinde memleketin istiklâlini sağlamak için kurulmuş olan Türkiye Büyük Millet Meclisi, yarattığı ordu sayesinde düşmanı tamamen bozguna uğratmıştır.

«Mağlup olarak çekilmekte olan düşman ordusu, hiç bir askeri zaruret olmaksızın, kötülüklerine devam etmekte, şehir ve köyleri yıkmakta, Müslüman halkı umumî ve dinî binalara doldurarak yakmakta, yüzyıllık tarihî değeri olan bütün san'at anıtlarını tahrip etmektedir. Eskişehir, Afyonkarahisar, Uşak, Alaşehir ve çevrelerinin yıkılıp yakılması Elen tahribatına ta-nıktr.

«Bu vahşeti haber alan Türkiye Büyük Millet Meclisi, 7 eylül 1922 tarihli oturumunda sonsuz üzüntüsünü belirtmiş ve bu durumu görüşmüştür. San'at şaheserlerine sahip bulunan ve askerlerimizce işgal edilmeleri (kurtarılmaları) kaçınılmaz olan Bursa ve İzmir'de de benzer vandalca hareketleri önlemek maksadiyle Türkiye Büyük Millet Meclisi, kendi adına, medenî dünya önünde Elen Hükümeti'nin bu hareketlerini protesto etmesi ve bu cinayetleri halkımızın hiç bir zaman unutmayacağını bildirmesi için Reisini görevlendirmiştir.»

Türkiye Büyük Millet Meclisi Adına
(İmza): **Dr. ADNAN**
(Reis Vekili) (113).

(113) F.O. 371/7889: T.B.M.M.'nin çağrı metni.

Bu çağrı ya da protesto notası, Ankara Hükümeti'nin İstanbul'daki temsilcisi Hamid Bey tarafından 9 Eylül günü Müttelik Devletler Yüksek Komiserlerine sunulacaktı (114). Aynı gün, Lord Curzon, «**Bursa'yı yıkmak gibi bir canice çılgınlık**» yapılması ihtimaline karşı Yunan Hükümeti nezdinde «**en sert bir şekilde**» teşebbüste bulunulması için Atina Elçiliği'ne talimat verecekti (115). Fransız Konsolosu da Yunanlıların gerçekten Bursa'yı yakmak niyetinde olduklarını haber vermiş ve İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri İngiliz meslektaşını bu konuda uyarılmış bulunuyordu (116). Türkiye Büyük Millet Meclisinin tam zamanındaki çağrısı, ayrıca Fransızların ve İngilizlerin uyarmaları sayesinde Bursa yakılmaktan kurtarılmıştır.

Londra'da da İngiliz Kabinesi önemli bir toplantı yapıyordu. General Tricoupis'in esir edildiği, Londra'da 7 Eylül sabahı öğrenilmişti. Kabine toplantısı birkaç saat sonra yapılıyordu. Panik artmıştı. Kabine toplantısı telâşlı, sinirliydi. Lord Curzon, artık Yunan ordusundan tamamiyle umut kesildiğini iyice kavramış, Anadolu politikasının iflâs ettiğini görmüştü. Şimdi, hem durumu Kabine'ye arz ediyor, hem de kendisini savunabilmek için başkalarına çatıyordu. Çattıklarının başında Fransa vardı. Lord Curzon, Fransa'yı «ihamet» ile suçluyordu. İddiasına göre, «Fransa'nın sürekli ihaneti yüzünden», Türklere daha önce mütakere kabul ettirilememişti. Ama İngiliz Dışişleri Bakanı, Sakarya'dan beri oyalama politikası güttüğünü itiraf etmiyordu. Ankara Hükümeti'nin mütareke yapılmasını ve mütarekeyle birlikte Anadolu'nun boşaltılmasına başlanmasını isteyen 22 nisan tarihli nota-

(114) İbid., Hamid Bey'den Rumbold'a. Nota. 9.9.1922.

(115) DBFP. 1/18, p. 17, No. 18.

(116) İbid., No. 18, n. 1, 2, 3.

sını cevapsız bıraktığını ve bıraktırdığını söylemiyor. Fransa'nın «**ihaneti**» yüzünden Anadolu işinin sürüncemede kaldığını ileri sürüyordu. Politikasının iflâs ettiğini gören Lord Curzon'un, kendisini temize çıkarabilmesi için, sanki başkalarına saldırması gerekiyordu. En başta Fransa'ya saldırıyordu (117).

Lord Curzon, Yunanistan'ı da tenkit ediyordu. Son aylarda Yunanistan İstanbul üzerine yürümeye kalkışmıştı. Ama İstanbul'un Yunanlılara verilmesini bazı İngiliz yetkilileri de savunmuştu. İngiltere'nin Atina Elçiliği, «**İngiliz arslanının Yunan Kralı Konstantin'e Ayasofya Kilisesi'nde taç giydirmesini**» savunuyordu. Bunlar, Yunanistan'ı İstanbul'a yürümeye teşvik etmişti. Lord Curzon, İstanbul'a yürümek maksadiyle Yunanistan'ın Anadolu'dan Trakya'ya asker kaydırmasının bir hata olduğunu şimdi söylüyordu. İngiliz diplomatlarının İstanbul'u Yunanistan'a devretmeyi savunduklarını Kabine önünde açıklamıyordu. Lord Curzon bir de, Yunanistan'ın bir «**İyonya Devleti**» kurmaya kalkışmasını, İS işten geçtikten sonra, şimdi tenkit ediyordu. «**Aynı zamanda onlar (Yunanlılar) İzmir'de çılgınca bir Muhtar Bölge ilân ettiler**» diyordu. Bu çılgınlıkta Lord Hazretleri kendi katkısının da bulunduğunu itiraf etmiyordu. Curzon, haziran 1921' de İzmir bölgesine «**Muhtariyet**» verilmesini savunmuştu, mart 1922 de Paris'te de İzmir bölgesi için bir «**Özel Rejim**» tanınması için direnmişti. Bu «**Muhtariyet**» ya da «**Özel Rejim**»in Yunanlıların ilân ettiği «**Muhtar Bölge**»yle aynı anlama geldiğini ve «**İyonya Devleti**»nin temelini teşkil ettiğini açıklamıyordu. Lord Curzon, Kemalistlerin kuvvetli bir durumda tarazuza geçmiş olduklarını da ileri sürüyor ve artık

(117) 7.9.1922 tarihli İngiliz Kabinesi toplantı tutanağı: CAB. 23/31. Cabinet 48 (22). p. 1-9.

«Yunan ordusunun direnme ihtimali bulunmadığını» belirtiyordu. «Kemalist ordunun birkaç gün içinde İzmir'de olacağını» söylüyordu. «Anadolu'da Yunanlıların başarısızlığı bizim Avrupa politikamızı terketmemiz için bir sebep değildir» diyordu. Yani Lord Curzon, Anadolu konusundaki politikasının iflâs ettiğini kabul ediyordu, ama Trakya konusunda direnmek niyetindeydi. İngiltere Boğazlarda tutunmak istiyordu. Koloniler Bakanı Mr. Churchill'le Başbakan Mr. Lloyd George, her ne bahasına olursa olsun Boğazların Kemalistlere kaptırılmamasını savundular. Epeyce konuşmadan sonra İngiliz Kabinesi, 7 Eylül günü şu kararları aldı:

- (1) Türk - Yunan çarpışmasına hızla son verilmesi için çaba harcanacaktı, bu konuda İngiltere, Müttelikleriyle birlikte hareket edecekti. İngiltere'nin Yakın Doğu politikası, mart ayında Paris'te tespit edilen esaslara dayandırılmaya devam edecekti.
- (2) Asya'yla Avrupa'yı birbirine bağlayan Boğazlar, İngiliz çıkarları için pek önemliydi ve Kemalistler Gelibolu yarımadasını işgale kalkışırlarsa İngiltere, silahla karşı koyacaktı.
- (3) Boğazlar bölgesindeki İngiliz deniz kuvvetleri arttırılacaktı.
- (4) İngiliz kuvvetleri Gelibolu yarımadasını işgal edecekti.
- (5) Kemalistlerin İzmit yarımadasına saldırı-maları halinde buradaki İngiliz kuvvetleri geri çekileceklerdi. Ama, Kemalistler İstanbul'u işgal etmeye kalkışırlarsa, İngiliz deniz ve kara askerleri bütün güçleriyle karşı koyacaklardı.

- (6) Harbiye, Bahriye ve Hava Kuvvetleri Bakanlıkları ortak bir rapor hazırlayacaklardı.
- (7) İzmir'deki İngiliz kolonisi İngiliz Deniz Kuvvetleri'nce korunup boşaltılacaktı. İngiliz olmayan göçmenlerin taşınmaları için de İngiltere İzmir'e gemiler yollayacaktı ⁽¹¹⁸⁾.

Serbest çevirisi yapılan bu kararlar içinde en dikkate değer olanlar, ikinci ve beşinci maddelerdi. İngiltere, İstanbul ve Çanakkale Boğazları'nı silah kuvvetiyle tutmaya karar vermişti. Türk kuvvetleri İstanbul'a ve Gelibolu yarımadasına girmek isterlerse, İngilizler silahla karşı koyacaklardı.

7 eylül günü Müttefikler mütareke yapılması için resmen Ankara'ya başvurular. Sabahlemin İstanbul'daki İngiltere, Fransa ve İtalya Yüksek Komiserlikleri Dragomanları Ankara Temsilcisi Hamid Bey'i ziyaret ettiler. Anadolu'nun boşaltılması şartıyla Yunanistan'ın mütareke istediğini bildirdiler. Müttefik kumandanları ve Yunan temsilcileriyle mütareke konusunu görüşmek üzere Ankara Hükümeti'nin temsilci göndermesini istediler. Delegeler, tarafsız bölgenin Anadolu tarafında (Yarımca'da) buluşacaklardı. Hamid Bey, teklifi hemen Ankara'ya telleyeceğini bildirdi. Telgraf hatlarının bazı yerlerde tıkanık olduğu söyleniyordu. Ama haberin yine de çabucak Ankara'ya ulaştırılacağı umuluyordu. Esasen Hamid Bey de Ankara'dan bir telgraf almıştı. Ankara, resmen mütareke teklifi yapılıp yapılmadığını önceden sormuştu. Dragomanlar, şimdi mütareke teklif etmekle Ankara'nın sorusunu cevaplandırmış olduklarını söylediler ⁽¹¹⁹⁾.

⁽¹¹⁸⁾ İbid., İngiliz Kabinesi'nin 7.9.1922 tarihli kararları.

⁽¹¹⁹⁾ F.O. 424/254, p. 167, No. 267: Rumbold'dan Curzon'a. Tel. 7.9.1922, No. 393.

İzmir'e gelince, 7 eylül günü oradaki panik bütünü artmıştı. Artık akşam sabah Türk kuvvetlerinin şehre girişleri bekleniyordu. İzmir'deki İngiliz kolonisinin bir kısmı «**Mingari**» gemisine doldurulup Kıbrıs'a yollandı. İngiliz bahriye kuvvetleri şehre asker çıkardılar ve İngiliz askerleri Türkiye Millî Bankasının yakınında nöbet tutmaya başladılar ⁽¹²⁰⁾. Fransızlar da 200 kadar askeri çıkarıp Fransız Konsolosuğu'nun bahçesine yerleştirmişlerdi ⁽¹²¹⁾. Yunan Yüksek Komiseri M. Sterghiades, telâşla İngiliz Amirali Brock'a koştı. Türk öncü kuvvetlerinin İzmir'e 20 mil (32 klm) yaklaşmış olduklarını söyledi. Korkusunu belirtti. Yunan karargâhının ve sivil memurların şehri terketmek üzere bulduklarını açıkladı. Kendisinin de İngiliz savaş gemisine sığınıp sığınamayacağını sordu. İngiliz Amirali, «**Iron Duke**» gemisine kabul edileceğini M. Sterghiades'e bildirdi ⁽¹²²⁾.

7 eylül günü Yunan Dışişleri Bakanı, İzmir'e «**yüz binlerce göçmen**» yığıldığını söylüyordu ⁽¹²³⁾. Artık İzmir'e ve Ege kıyılarına dolan Rumların sayısı tam bilinmiyor, hesabı kitabı tutulamıyordu. Görünen şuydu ki, Anadolu Rumları kitleler, büyük kitleler halinde kaçıyorlardı. Lord Curzon, Yunan göçmenlerini taşımak için İngiltere'nin gemi vereceğini açıkladı. Ama Yunanistan'ın da bütün gemilerini kullanmasını, ayrıca göçmenlere Trakya'da ya da Yunanistan'da yer bulmasını istedi ⁽¹²⁴⁾. Dikkati çeken bir nokta da,

⁽¹²⁰⁾ F.O. 371/7906: Amiral Brock'un 2.10.1922, No. 1992/742 sayılı raporu.

⁽¹²¹⁾ F.O. 371/7884/E. 8984.

⁽¹²²⁾ F.O. 371/7906: Amiral Brock'un anılan raporu.

⁽¹²³⁾ F.O. 424/254, p. 166, No. 263: Bentinck'ten Curzon'a. Tel. 7.9.1922, No. 391.

⁽¹²⁴⁾ F.O. 424/254, p. 163, No. 254: Curzon'dan Bentinck'e. Şifre tel. 7.9.1922, No. 202. Gizli.

Lord Curzon'un Milletler Cemiyeti'ni araya sokmak istemesiydi. 7 eylülde Paris ve Roma'ya çektiği bir telgrafla, «Anadolu ve Trakya'daki azınlıkların korunmaları» için «hemen Milletler Cemiyeti'ne çağrıda bulunulmasını» teklif etti ⁽¹²⁵⁾. Aynı gün, aynı yerlere çektiği bir ikinci telgrafla da Lord Curzon, İngiltere, Fransa ve İtalya'nın nasıl Milletler Cemiyeti'ne çağrıda bulunacaklarını anlattı ve bir çağrı tasarısı teklif etti ⁽¹²⁶⁾. İstanbul'daki Amerikan Yüksek Komiseri de Amerikan Yardım Teskilâtı'nın göçmenler için «elinden gelen bütün yardımı yapacağını» bildirdi ⁽¹²⁷⁾.

7 eylül günü akşam üzeri Yunan Hükümeti istifa etti. Kral, yeni Kabineyi kurmak üzere M. Kalogeropoulos'u görevlendirdi ⁽¹²⁸⁾. Günün son gelişmelerinden biri buydu.

8 eylül cuma: Saat 16.40'ta İngiltere'nin İzmir Başkonsolosu şu telgrafı çekti:

«Yunan ordusunun son kalıntıları şimdi şehre (İzmir'e) yaklaşıyorlar ve küçük bir Türk kuvveti kendilerini izliyor, ama saldırmıyor.

«Önümüzdeki 24 saat içinde Yunanlılar muhtemelen boşaltmayı tamamlamış olacaklar ve o zaman şehir Hükümeteşiz kalacak. Bahriye ile sivil memurlar aynı anda çekiliyorlar.

«Yunan Yüksek Komiseri şehre devriyeler çıkartmalarını (Müttefik) Amirallerden rica etti. Devri-

(125) F.O. 371/7886, F.O. 424/254, p. 164, No. 257 ve DBFP. I/18, No. 12.

(126) F.O. 371/7886 ve F.O. 424/254, p. 164, No. 258: Curzon'dan Harding'e ve Kennard'a. 7.9.1922, No. 280/245.

(127) F.O. 424/254, p. 168, No. 269: Rumbold'dan Curzon'a. Tel. 7.9.1922, No. 395.

(128) F.O. F.O. 371/7886/E. 9068 ve F.O. 424/254, p. 168, No. 270: Lamb'dan Curzon'a. Tel. No. 67.

yelerin görünüşü, Türk idaresi kuruluncaya kadar asayiş korumaya yeter diye umuluyor.

«Aradaki Hükümet boşluğunu mümkün olduğu kadar kısaltmak için Türk Hükümeti'nin hemen memurlar tayin etmeye çağırılması gerekir düşüncesindeyim.»

Sir H. Lamb'ın bu telgrafı, aynı anda Londra'ya, İstanbul'a ve Atınaya gönderilmiş ve gece saat 22.50' de Londra'ya ulaşmıştı. Yine aynı gece, bir saat önce, İstanbul'daki Yüksek Komiser Londra'ya başka haberler telliyordu: Hükümeti'nden aldığı talimata dayanarak İstanbul'daki Yunan Yüksek Komiseri, Müttefik Devletler Yüksek Komiserleri'ne baş vurmuştu. Yunan Hükümeti, İzmir şehrinin Müttefikler tarafından Türk ordusuna teslim edilmesini istiyordu. Bütün Yunan ordusu ve Yunan makamları İzmir'i boşaltmış olacaktı. Şehirde başka bir otorite kalmayacaktı. Limanda Fransa, İngiltere ve İtalya savaş gemileriyle amiralleri bulunuyordu. Şehirde ayrıca bu üç Devletin Başkonsoloslukları vardı. Müttefik Amiralleriyle Başkonsoloslukları, İzmir şehrini Türk ordusuna teslim edeceklerdi. Atina, teslim için gereken tertibatın alınmasını Müttefiklerden rica ediyordu. İşin «son derece âcil olmasını» göz önünde tutan Müttefik Yüksek Komiserleri, Hükümetleri'yle ayrıca yazışma yapmaksızın İzmir'de bulunan Akdeniz Orduları Başkomutanı Amiral Brock'a ortak şu telgrafı çektiler:

«Yunan Hükümeti adına İstanbul'daki Yunan Yüksek Komiseri'nin kendilerine başvurması sonucu olarak, aşağıda imzaları bulunan Müttefik Yüksek Komiserleri, İzmir şehrinin Türk ordusuna teslimini ko-

laylaştırmak için beraberce araya girmek üzere Müttefik Amiralleriyle Başkonsoloslarına yetki verirler.

(İmza): **Pellé, Rumbold, Garroni.**» (129)

Bu üç imzalı tek cümlelik tel, İzmir'de Yunan işgalinin sonu demektir. Atina Hükümeti, yüz yıldır Türkiye'yi hedef alan saldırgan «**Büyük Emel**»e (Megali İdea'ya) elveda diyordu. Batı Anadolu'nun «**Büyük Hellas**»a katılması, «**Enosis**»i ihtirasına elveda. Aya-sofya Kilisesi'nde Bizans İmparatoru tacını giyme haline paydos. Ve paydos Türk halkının mezarları üzerine oturtulmak istenen «**İyonya Devleti**»ne.

Müttefik Yüksek Komiserleri'nin tek cümlelik telgrafı, 8 eylül akşamı İzmir'e ulaşmıştı. Ertesi gün de Türk orduları İzmir'e, Mustafa Kemal'in onlara gösterdiği «**İlk Hedef**»e ulaşacaklardı. İzmir Türkleri, 15 Mayıs 1919 tarihindenberi, muzaffer Türk ordularının gelip kendilerini kurtaracakları günü bekliyorlardı. Bu, 3 yıl, 4 ay, 24 gün sürmüş olan uzun, pek uzun bir bekleyişti. İzmir Türkleri tam 1240 gün Mustafa Kemal'in ordusunu beklemişlerdi. 1240 gün sürmüş bir düşman işgalinin ne demek olduğunu onu yaşamış olanlar bilir. 1240 günlük bir bekleyişin ne demek olduğunu da ancak bekleyenler bilebilir. Bu uzun bekleyiş artık bir tam gün daha sürmeyecekti. Artık günler değil, saatlar sayılıyordu. İzmir Türkleri, 8 eylül akşamı saatları ipe çekiyorlardı. İzmir'de Amiral Brock, İngiltere Bahriye Bakanlığı'na sunmak için günü gününe tuttuğu notlarına 8 eylül akşamı şu satırları kaydediyordu:

«**Yunan kuvvetlerinin İzmir'i boşaltmaları perşembe gecesine ve 8 eylül cuma günü bütün gün hızla de-**

(129) F.O. 371/7886/E. 9072: Rumbold'dan Curzon'a. Tel. 8.9.1922, No. 397 (R). Ayrıca F.O. 424/254, p. 173, No. 285.

vam etti. Yunan ordusunun bir kısmı İzmir'de gemiye dolduruldu, ama büyük kısmı şehirden geçip batıya uzanan yol boyunca Vurla (Urla) ve Çeşme'ye gitti. Saat 18.25'te «Lemnos» ve «Kilkis» adlı Yunan savaş gemileri limandan (İzmir limanından) ayrıldılar.

«Akşam saatlarında İstanbul'dan bir mesaj aldım. Mesaj şehrin (İzmir'in) düzgün bir şekilde Türk ordusuna teslimi konusunda ellerinden geleni yapmaları için Müttefik Amiralleriyle Başkonsoloslarına Müttefik Yüksek Komiserlerince yetki verildiğini bildiriyordu» (130).

8 eylül akşamı Yunan ordusu, İzmir'i boşaltma işini hemen hemen tamamlamıştı. İzmir'e ve kıyılara dökülen Rum göçmenlerin durumu başkaydı. Yunan Hükümeti, öncelikle askerleri boşaltıyor, göçmenlerle uğraşmıyordu. Avrupa Devletlerinin göçmenler işine el atmaları bekleniyordu. Yunan Dışişleri Bakanı, 8 eylül günü Atina'daki İngiliz, Fransız, İtalyan ve Amerikan Elçiliklerine şu kısa çağrıda bulundu:

«Anadolu limanlarına acıklı bir durumda 500.000' den fazla göçmen geldi. Yunan Hükümeti, kendilerine gereken toprağı verebilir, ama onun elinde gemi, gıda ve çadır yoktur. Yunan Hükümeti, insanî bakımdan yardım çağrısında bulunur» (131).

Bu yarım milyonluk rakamda biraz mübalağa vardı. Ama, şurası şüphesizdi ki, Anadolu'daki Rumlar kıyılara dökülmüşlerdi. Anadolu, Rumlardan artık ebediyen temizleniyordu. Rum unsuru, kendiliğinden boşalmıştı. Anadolu Rumları da Bizans İmparatorluğunu

(130) F.O. 371/7906: Amiral Brock'un anılan raporundan.

(131) F.O. 424/254, p. 166, No. 265: Bentinck'ten Curzon'a. Tel. 8.9.1922, No. 395.

diriltme ya da bir «**İyonya Devleti**» kurma emellerine veda ediyorlardı. Boşalan bu kitlenin üçte bir kadarı 150.000'i, Anadolu'nun yerlisi değildi. Bunlar, Anadolu'da Yunan kolonizasyon politikası uyarınca, 1919'dan beri buralara dışardan getirilip yerleştirilmişlerdi. Güney Rusya'dan, Adalar'dan, Yunanistan'dan vb. toplanıp getirilen bu kolonizatör göçmenler, şimdi gerisin geriye dönüyorlardı. Göçmenlerin 35.000 kadarı, Osmanlı vatandaşı olduklarını unutarak Yunan işgal orduları saflarında Türklere karşı fiilen savaşmış olan kimselerdi. Bunlar da, kendiliklerinden ve bazen de Atina'lı büyüklerinin telkinleriyle Anadolu'da oturabilme haklarını zaten yitirmişlerdi. Geriye kalanların bir kısmı, daha bir iki ay önce, «**İyonya Devleti**» ordusu için gönüllü yazılmışlardı. 100.000 kişilik bir «**Mikroasia**» Rumları ordusu kurulmaya çalışılıyordu. Onlar da «**ya devlet başa, ya kuzgun leşe**» düsturuna uymuşlardı. Şimdi umdukları devlet kuşunu bulamadıklarını ve bulamayacaklarını anlayıp kıyılarına dökmüşlerdi. Göçen yığınlar arasında, üç küsur yıllık Yunan işgali boyunca pek şımarmış ve Türk komşularına kan kusturmuş olanlar da çoktu.

Bu kitleler içinde masum olarlar hiç mi yoktu? Elbette vardı. Vardı ama, bu bir savaştı. Ve bu savaş, yüzyıldır süregelen bir savaştı. Şimdiye kadar yalnız Türk'ün aleyhine işlemişti. Ta 1820'lerde, Mora yarımadasında isyan bayrağını açan Rumlar, oralarda tek bir Türk, tek bir Türk eseri bırakmamışlardı. Mora yarımadasında bir zamanlar Türk halkının yaşadığını ispat için şimdi bin şahit lâzımdı. Ama, milletler savaşı, Mora'da bitmemişti. Arkasından Teselya, Epir Türkleri aynı kadere uğramışlardı. Buralara da Yunan idaresi gelip yerleşince yerli Türklere göçmekle ölmek şıklarından birini seçmek kalmıştı. Oralarda da Türk izi silinmişti. Teselya Yenişehir'inde, Yanya'da

kaç Türk kalmış, kaç Türk eseri ayakta bırakılmıştı? Her Elen yayılması, oralardan Türk izinin silinmesi demek olmuştu. Mora'dan, Epir'den, Teselya'dan göçen ve kaçan Türklerin hesabı kitabı bile tutulamamıştı. Kaçmayıp can vermiş olanların sayısını ise ancak Allah biliyordu. Ama Yunan yayılması ve Türk'ün silinmesi hareketi durmuyordu. Makedonya'ya, Adalar'a kadar yayılma sürüp gitmiş ve oralardan da yüz binlerce Türk kitleleri kaçıp göçmüştü. Nihayet yüzyıl sonra, Elen yayılması Anadolu'ya sıçramıştı. Anadolu, yüzyıldır Balkan yarımadasından sürülüp kovulan Türklerin de son sığınağıydı. Türkler için Anadolu'yu savunmak, ölmekle kalmak anlamı taşıyordu. Elen «**Büyük Emelcileri**» ile Batılı büyük ağabeyleri, bu gök kubbe altında Türk'e hayat hakkı tanımayan bir tutum takınmışlardı. Türkler artık sırtlarını duvara dayayarak vuruşmuşlardı. Vuruşmuşlar ve son savaşı kazanmışlardı. Yüzyıldır süregelen milletle millet savaşının kuralı buydu. Kaybeden kökten gidiyordu. Bu kuralı icat eden Türkler değildi. Türkler, yüzyıldır bu kurala katlananlardı. Şimdi katlanma sırası Elenlere gelmişti artık. Elen'ler de, kökten gideceklerdi. Balkanlar, çok milletli temelden tek milletli temellere oturtulmuştu. Artık Anadolu da çok milletli değil, tek milletli temele oturacaktı. Türkiye Türklerin olacaktı artık. Tıpkı «**Hellas Elenlerindir**» dendiği gibi.

Atina Hükümeti, Büyük Devletlere çağrıda bulunurken, yarım milyonluk göçmeni yerleştirebilecek toprakları olduğunu belirtiyordu. Elbette bu kadar toprağı vardı, fazlasıyla vardı. Vardı ama bir de Anadolu'ya göz dikme hırsına ne buyrulur? Anadolu'dan göçen Rumlar için Dünya Kızılhaç Teşkilâtı, Milletler Cemiyeti, özellikle İngiliz ve Amerikan yardım kurumları sür'atle seferber edilecek, kısa zamanda milyon-

larca para toplanacaktı. Kış gelmeden göçmen problemi, büyük ölçüde halledilmiş olacaktı.

8 eylül günü Atina hâlâ Hükümetsizdi. M. Kaloeropoulos, yeni Hükümeti kuramamıştı. Kendisine karşı şiddetli direnme vardı. Yunanistan kaynaşıyordu. Atina'da ihtilâl bekleniyordu. Kral'ın durumu sarsılmıştı, istifa etmesi isteniyordu. Anadolu'dan dönen mağlup Yunan askerlerinin silahlı bir hareketinden korkuluyordu. Kral, dönen askerlerin Atinaya gelmelerini pek istemiyordu. Anadolu'dan dönen gemilerin Selânik'e yollanmasına karşı da askerler direniyorlardı. Asker dolu bir gemi, Selânik'e gitmek isterken Pire limanına çevrilmişti. Pire'den karaya çıkan askerler doğru Atina'ya yürüyorlardı. Tricoupis'in esir edilişi haberi Yunan halkından gizlenmeye çalışılıyordu, ama, halkta kaynaşma yine de büyüktü. Yunanistanın sür'atle «**kuvvetli bir adama büyük ihtiyacı vardı.**» Ama Hükümeti kurabilecek böyle bir kuvvetli adam henüz bulunamamıştı (132).

İstanbul'daki Müttefik Kuvvetleri Kumandanları 8 eylülde mütareke konusunu kendi aralarında yeniden görüşmüşlerdi. Kumandanlar, Türk temsilcilerine hangi esaslarla mütareke yapılmasını teklif edecekleri konusunu incelemişlerdi. Anadolu artık boşaltılmış sayılabileceğine göre, şimdi Trakya üzerinde duruluyordu. Müttefik Komutanlar, Trakya'da Türk-Yunan sınırı için üç ayrı çizgi düşünmüşler ve bunu kendi Hükümetlerine sunmuşlardı: (a) Ganos-İstranca sınırı, (b) Midye-Enez sınırı ve (c) Meriç sınırı. İngiliz Kumandanı, Londra'nın politikasına uygun olarak, Ganos-İstranca sınırının teklif edilmesini istiyordu (133).

(132) F.O. 424/254, p. 170 - 171, No. 279: Bentinck'ten Curzon'a: Tel. 8.9.1922, No. 402.

(133) F.O. 424/254, p. 173, No. 287, ve DBFP. I/18, p. 16 No. 16.

Ganos, Tekirdağ'ın biraz batısındaydı. Bu sınır, Lord Curzon'un mart 1922'de Paris Konferansı'nda kabul ettiği sınırdı. Buna göre, Edirne, Kırklareli ve Babaeski şehirleriyle Gelibolu yarımadası Yunanistan'da kalıyordu. Midye-Enez sınırı kabul edilirse Gelibolu yarımadası Türkiye'ye geri veriliyordu, ama Edirne, Kırklareli, Babaeski yine sınır ötesinde kalıyordu. Meriç sınırı, aşağı yukarı bugünkü sınır oluyordu. Fransa, Meriç sınırına taraftar görünüyordu. İngiltere, Ganos-İstranca sınırı üzerinde, yani Gelibolu yarımadasıyla Edirne'yi Türkiye'ye geri vermemek noktasında direniyordu. Bununla beraber, Türk zaferi tamamlanmaya kadar bu tekliflerin Ankara Hükümeti'ne resmen bildirilmesine zaman kalmayacaktı. Mütareke, ancak Yunan orduları Anadolu'dan tamamen temizlendikten sonra, başka şartlarla Mudanya'da yapılabirdi.

Birinci ve ikinci Yunan ordularının son kalıntıları Akdenize dökülürken, kuzeydeki Üçüncü Yunan ordusu da Eskişehir yöresinden Marmara'ya doğru sürülmüştü. Bu ordunun kalıntıları da, Marmara kıyılarına dökülmek üzereydi. Çekilen Yunan ordusunun Bursa'yı yakması ihtimaline karşı Türkiye Büyük Millet Meclisi 7 eylülde önemli bir toplantı yapmış ve aynı gün uygar dünyaya bir çağrıda bulunmuştu. Tarihi eserlere sahip Bursa'nın yakılmasının önlenmesini istemiş ve böyle bir cinayeti Türk milletinin hiç bir zaman unutmayacağını kesin bir dille dünyaya bildirmişti. Bursa'nın yakılması ihtimali 8 eylül günü İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri'ni de dehşetle ürpertmişti. Muhtemelen Büyük Millet Meclisinin uyarması ve Fransızların da teşebbüsü üzerine İngiliz Yüksek Komiseri, Lord Curzon'a sunları telliyordu:

«Yunan askerlerince boşaltılması sırasında Bur-

sa'nın da Eskişehir ve Uşak'ın akıbetine uğrayacağından korkulmasına sebep vardır.

«Böyle bir hareketin, hele Yeşil Camiye (Türbe-ye) zarar verilmesinin havsalaya sığmayan çılgınlığı ve bütün Osmanlı Türkleri'nce öylesine derin hürmet duyulan bir şehrin vahşice tahrip edilmesinin doğuracağı dehşetli sonuçlar üzerine parmak basmaya ihtiyaç duymuyorum.

«Böyle bir felâketi önlemek için manevî nüfuz kullanmak üzere üç Müttefik subayından kurulu bir heyetin Bursa'ya gönderilmesi konusunda anlaşmaya varıldı.

«Bu konuda Yunan Hükümeti'nin en sert bir şekilde uyarılması gerektiğini düşünüyorum. Bu yönde, buradaki Yunan Yüksek Komiseri'yle de konuşmuş bulunuyorum. Yunanlıların kendi hareketleri böyle misillemeyi davet edecek biçimde olursa Müttefik Kuvvetler azınlıkların mukadderatından sorumlu tutulamazlar.

«Atina'ya tekrarlandı» (134).

Çeşitli yönlerden gelen uyarılar sonunda Yeşil Türbelerin, Ulu Camilerin bulunduğu ilk Osmanlı Devleti Başkentinin Uşak ve Eskişehir'in akıbetine pek uğramadığı anlaşılıyor.

✓ **9 eylül cumartesi:** İzmir'in kurtuluşu.

Yunan ordusunun son kalıntıları 7 - 8 eylül gecesi ve 8 eylül günü gemilere doldurulup İzmir'den uzaklaşmışlardı. Asker yüklü son iki Yunan savaş gemisi de 8 eylül akşamı saat 18.25'te İzmir limanından ayrılmışlardı. Bundan sonra artık her saat Türk ordusu-

(134) F.O. 371/7886/E. 9073 ve F.O. 424/254, p. 173, No. 286; Rumbold'dan Curzon'a. Tel. Çekilişi 8.9.1922, saat 22.00, No. 398.

nun İzmir'e girişi bekleniyordu. Yunan ordusunun son kalıntısının İzmir'den uzaklaştığı saatlarda, 8 eylül akşamı, İzmir limanında bulunan İngiliz Akdeniz Orduları Başkumandanı Amiral Brock'a İstanbul'dan bir mesaj gönderilmişti. Mesajda, İzmir'deki Müttefik Amiralleriyle Başkonsoloslarının şehri Türk ordusuna teslim etmeleri bildirilmişti. Yani Fransa, İngiltere ve İtalya Amiralleriyle Başkonsolosları, İzmir'i Türk ordusuna devredeceklerdi. Mesaj, bu üç Devletin İstanbul'daki Yüksek Komiserleri'nin ortak talimatı niteliğindeydi.

O akşam Müttefik Amiralleriyle Başkonsolosları İzmir'i Türk ordusuna teslim etmek konusunda her hangi bir harekette bulunmamışlardı. Geceyi beklemekle geçirmişlerdi. 8-9 eylül gecesi, uzun bir bekleyiş gecesiydi. Şehirde heyecan, korku son haddine ulaşmıştı. İzmir, fiilen Hükümete sızdı. Yunan işgal idaresi sona ermişti, ama Türk ordusu henüz gelmemiş, Türk idaresi de kurulmamıştı. İzmir, bir ana-baba günü yaşıyordu. Limanda, Müttefiklerin birçok savaş gemileri vardı. İskelede 45.000 kadar göçmen yığılmış bulunuyordu, Yunan gemileri öncelikle askerleri alıp götürmüşler, göçmenlerle pek ilgilenmemişlerdi. İngiliz ve Fransız donanmalarından şehre birkaç yüz kadar deniz askeri çıkarılmıştı. Ama bunlar öncelikle kendi Başkonsolosluklarını koruyorlardı. İzmir Müftüsü, silahlı Türk ahalisinin korunması için İngiliz Başkonsolosuna başvurmuş, Türk mahallelerinde nöbetçiler, devriyeler bulundurulmasını istemişti. Türk ordusu henüz gelmediği, Türk idaresi daha kurulamadığı için şehirde hiç bir otorite yoktu. Son gece her şey olabilirdi. İskelede, Kordon boyuna yığılmış 45.000 kadar göçmen şehri yağma edebilirdi. Türk mahalleleri yakılıp yıkılabılırdı. İzmir'deki Ermenilerle Rumlar, Türk ahalinin üzerine yürüyebilirdi.

Kanlı patlamalar, kanlı boğuşmalar olabilirdi... Kıscası İzmir, karanlık bir gece geçiriyordu.

Cumayı cumartesine bağlayan o son gece, korku ve heyecan içinde, ama nispeten olaysız geçmişti. Büyük patlamalar, büyük karışıklıklar, yağmalar, yakıp yıkmalar ve toplu öldürmeler olmamıştı. 9 Eylül sabahı İzmir'deki Müttefik Amiralleriyle Başkonsoloslarının ilk işi, limanda bekleyen Amiral gemisi «**Iron Duke**»'de toplanıp şehrin Türk ordusuna teslimi konusunu görüşmek olmuştu. Amiral Brock, bu konuda 9 Eylül günü şu satırları kaydetmişti:

«(İzmir'in teslim edilmesi konusundaki) **Yüksek Komiser'lerin mesajı, cumartesi sabahı erkenden «Iron Duke» gemisinde yapılan toplantıda görüşüldü. Bu görüşme sonunda Müttefik Temsilcileri, en yakın nizami Türk kuvvetleriyle temasa geçmek ve Kumandan subaya bir nota sunmak üzere gönderildiler. (Ama) Temsilcilerin hareketiyle onun (Türk Kumandanının) gelişi aynı ana rastladığı için delegeler doğrudan askeri karargâhın kurulduğu Konağa gidip Türk İleri Karakollarının Kumandanıyla görüştüler. Kumandan, barışçı niyetleri hakkında teminat verdi**»⁽¹³⁵⁾.

Demek oluyor ki, Müttefik Amiralleriyle Başkonsolosları «Iron Duke» gemisinde toplantı yaparlarken Türk İleri Karakolları İzmir'e gelip dayanmışlardı. Müttefik Delegasyonu İzmir'i Türk ordusuna teslim etmek için yola çıkıncaya kadar da Türk kuvvetleri şehre girmişler ve Vilâyet Konağı'nda karargâhlarını kurmuşlardı. Müttefik delegeleri doğrudan Vilâyet Konağına gidip Türk Kumandanıyla görüşmüşlerdi. Başka türlü söylemek gerekirse, Müttefiklerin «İzmir'i Türk

(135) F.O. 371/7906: Amiral Brock'un 2.10.1922 tarihli ve 1992/742 sayılı raporu.

ordusuna teslim ediyoruz» demelerine fırsat kalmamıştı. Türk ordusu, süratle gelip şehri zaptetmişti. Yine Amiral Brock'un belirttiğine göre. 9 eylül cumartesi sabahı öğleden önce saat 10.30 sularında Türk ordusunun ileri kolları İzmir'e girmek üzereyken **«King George V»** adlı İngiliz savaş gemisinin kaptanı Thesinger'le karşılaşmışlardı. Gazhane yanındaki muhafızlarını ziyaret ettiği bir sırada Thesinger, şehre yürümekte olan Türk askerlerini durdurmuş ve onlara, İzmir içinde herhangi bir direnişle karşılaşmayacaklarını söylemişti. Onun üzerine Türk süvarileri şehre hücum eder gibi süratli bir giriş yapmamışlar ve şehirde panik yaratmamışlardı.

Türk süvarilerinin İzmir'e hücum edercesine girmeyişleri sırf İngiliz deniz subayının verdiği haberdan ileri gelmemiş olsa gerekti. Türk ordusu, İzmir'in Yunan askerlerince boşaltıldığını, şehirde silahlı bir direnişle karşılaşmayacağını her halde kendi haber alma kaynaklarıyla esasen öğrenmişti. Son Yunan askerlerinin İzmir'den kaçışıyla Türk süvarisinin şehre girişi arasında 15 saat kadar bir zaman geçmişti. Bu zaman içinde, Türk kuvvetlerinin, İzmir'deki durumu esasen öğrenmiş olmaları şüphesizdi.

Öğleden önce saat 10.30'da İzmir'in kapısına dayanan Türk ileri kolları, yarım saat sonra şehre girmişlerdi. Türk süvarilerinin İzmir'e girişleri sırasında, İngiliz Başkonsolosu Sir H. Lamb, **«Cardif»** adlı İngiliz savaş gemisinde bulunuyordu. Ne olur ne olmaz düşüncesiyle şehirden çıkıp gemiye binmişti. 9 eylül günü öğleden sonra Başkonsolos, Amiral gemisi telsiziyle Lord Curzon'a şu telgrafı çekti:

«Yunanlıların (İzmir'i) boşaltmaları geceleyin fiilen tamamlanmıştı. Türk süvarisi saat on bir sularında şehre girdi. Rumlar ve Ermeniler tarafından bir-

kaç el ateş edildi ve bombalar atıldı, kısa bir panik oldu, ama Türkler intizam içindeydi ve yarım saat içinde her şey sakinleşti. Tam bir nizami ordu tümeni gelmektedir ve kumanda subayı Salâhaddin Bey, hiç bir aşırı harekete ve misillemeye müsaade edilmeyeceği teminatını verdi» (136).

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri de, İzmir'deki Muavin Konsolosu Mr. Hole'den aldığı haberlere dayanarak şu bilgileri veriyordu: İzmir'e doğru çekilirken Yunan ordusu zulümler yapmış, geçtiği yerleri yakıp yıkmıştı. Ama İzmir'e geldikleri zaman Yunan askerleri pek bitkin oldukları için şehirde aşırı hareketlerde bulunamamışlardı. İzmir'e gelen askerler, altelecele ya Çeşme taraflarına kaydırılıp oradan gemilere bindirilmişlerdi ya da İzmir limanında hemen gemilere doldurulmuşlardı. İzmir'e 50.000 kadar da göçmen gelmiş ve bunların ancak 5.000 kadarı gemilere doldurulup gönderilebilmişti. 8 eylül akşamı Yunanlılar İzmir'i tamamen boşaltmış bulunuyorlardı. Türk süvarisi 9 eylül günü saat 11 sularında İzmir'e girmişti, tamamen intizam içindeydi. Şehirde can ve mal güvenliğinin sağlanacağını garanti etmişlerdi. Bir gün önce müdafaasız olduğunu söyleyen İzmir Türkleri, Türk süvarileri gelir gelmez «dişlerine kadar silahlı» olarak şehrin sokaklarını dolduruvermişlerdi (137). Muavin Konsolos Mr. Hole, Türk ordusunun İzmir'e girişini şöyle rapor ediyordu:

«Eylül başında, Yunanlıların savaşmayı bırakıp darmadağınık şekilde çekilmekte oldukları anlaşılınca İzmir'deki durum nazikleşmişti. İçerlerden beriye

(136) F.O. 371/7886/E. 9096 ve F.O. 424/254, p. 175, No. 291.

(137) F.O. 424/254, p. 251, No. 449: Rumbold'dan Curzon'a. Təl. 18.9.1922, No. 428.

(İzmir'e) doğru gelirlerken (Yunanlılar) geçtikleri her kasabayı yakmışlardı ve vahşetler yaptıklarına dair de pek çok güvenilir şahadet vardı. İki İngiliz demiryolu memuru, Menderes vadisini işgal eden (Yunan) kuvvetlerine yakalanmışlar ve sistematik tahribat sırasında onlara refakat etmişlerdi. Demiryolundan görülebilen her köy yakılmıştı ve kaçamayan ahali öldürülmüştü...

«Bolşatma çok hızlı yapıldı ve Yunan askerleri şehre gelir gelmez gemilere doldurulup yollandılar. Gelince büyük zarar vereceklerinden korkulmuştu, ama öyle üzgün ve bitkindiler ki, onların tek arzuları, kaçıp uzaklaşabilmektir.

«8 Eylül akşamı askerlerin boşaltılması tamamlanmış, Yunan Yüksek Komiseri'yle Yunan donanması şehri terketmişlerdi. Halkın karamsar tahminlerine, özellikle silahsız Türk halkı için bizim himayemizi istemiş olan Müftünün tahminlerine rağmen, gece tamamen sakindi. Bir Yunan süvari tümeni(?), karışıklık yaratmaksızın Çeşme'ye doğru şehirden geçmişti.

«9 Eylül günü saat 11'de, hafif Türk süvarisi İzmir'e girdi ve Konağı zaptetti. Giriş, tam disiplin içinde yapıldı, askerler o kadar intizam içindeydiler ki, bir Ermeninin önlerine attığı bir bombayla bir subayı ve bazı askerleri yaraladığı zaman bile karşılık vermediler. Kumandan, vatandaşlarına dokunulmayacağına dair Müttefik Konsoloslarına teminat verdi. Bununla beraber, «müdafaasız» Türk sivilleri, birer silah ve silah başına 200'er mermi ile sahnede görüldüler» (138).

(138) F.O. 424/254, p. 319, No. 595/1: Memorandum by Mr. Hole on Events in Smyrna.

SAKARYA'DAN İZMİR'E

İngiliz belgelerine göre, Türk ordusunun İzmir'e girişi, kısaca böyle olmuştu. Türk süvarileri, gayet disiplinli bir şekilde saat 11 sularında şehre girmişler ve muntazam bir yürüyüşle doğruca Vilâyet Konağını tutmuşlardı. Şehirde hiç bir karışıklık olmamıştı. Yalnız bazı Ermenilerle Rumlar, Türk süvarilerine bir kaç el ateş etmişler, bir kaç da el bombası atmışlardı. Bombalardan birinin bir Türk subayıyla birkaç eri yaralamış olmasına rağmen, Türk süvarileri karşılık vermemişler, saflarını bozmadan yürümüşlerdi. Ermeni, Rum hainlerinin bu tahrik edici davranışlarına karşı muzaffer Türk ordusu, bir kere daha İngiliz Konsoloslarının gözleri önünde Türk'ün ruh yüceliğini göstermişti. Üzerine ateş edilen muzaffer bir ordunun hiç bir karşılık vermeden yürüyüşe devam etmesinin, tarihte pek emsaline rastlanmasa gerekti.

Türk süvarisinin şehre girişinden sonra, tam bir tümenle Nureddin Paşa da İzmir'e gelmişti. Böylece İzmir'in kurtuluşu tamamlanmış oluyordu.

Ve nihayet 10 eylül pazar günü Mustafa Kemal Paşa da İzmir'e gelmişti.

10 eylül pazar: Bursa'nın kurtuluşu.

Anadolu'daki Yunan cephesi üç Kolordu tarafından tutuluyordu. Genellikle güney ve kuzey cephe diye bilinen birbirine bitişik iki cepheden meydana geliyordu. Birinci ve İkinci Yunan Kolorduları Kütahya ve Afyon bölgesini tutuyorlardı. Burası güney cepheydi. İzmir'e dökülmüş olan, bu iki kolordunun artıklarıydı. Bir de Üçüncü Yunan Kolordusu'nun tutmakta olduğu kuzey cephe vardı. Bu cephe de Eskişehir - Bursa yöresindeydi. Dikkatler daha çok güney cephedeki harekât üzerine toplanagelmişti. Mustafa Kemal'in «İlk Hedef»i Akdeniz'di. Yunan işgali, ger-

SAKARYA'DAN İZMİR'E

çekten de Akdenizde boğulacaktı. Yunanistan'ın Anadolu macerası İzmir'de başlamıştı, İzmir'de bitecekti. Ve orada bitmişti. Ama bir de kuzey cephedeki harekât vardı. Güney cephedeki harekâta paralel olarak kuzeyde de Türk ordularının muzaffer yürüyüşü devam etmişti. Eskişehir yöresinden sökülen Üçüncü Yunan Kolordusu da adım adım Marmara'ya doğru sürülmüştü. Güneydekilerin kalıntıları Akdenize dökülürken, Kuzeydeki Yunan Kolordusu da Marmara limanlarına, Gemlik, Mudanya ve Bandırma'ya dökülmüşlerdi. Güneydeki Türk ordularının hedefi İzmir olduğu gibi, kuzeydeki Türk kuvvetlerinin de hedefi Bursa idi. İzmir'den bir gün sonra Bursa şehri de Yunan işgalinden kurtarılmıştı.

Bursa'nın kurtuluşu üzerine İngiliz belgelerinin sayısı çok değil. Ama bir tanesi ilginç. Çekilen Yunan ordusunun Bursa'yı yakmasını önlemek ve aynı zamanda şehri Türk ordusuna teslim etmek amacıyla Bursa'ya gönderilen Müttefik subaylarından İngiliz Binbaşı H. G. Howell, 15 eylül 1922 tarihinde uzunca bir rapor kaleme almış ve gördüklerini kısaca anlatmıştı (139). Aşağıda bu rapor özetlenmiştir:

Bursa'nın yakılmasını önlemek ve şehrin Türk ordusuna teslimini sağlamak amacıyla birer Fransız, İngiliz ve İtalyan subayından kurulu heyet, 10 eylül günü saat 9.15'te «**Sepoy**» adlı bir gemiyle İstanbul'dan yola çıkmış ve saat 12.30'da Mudanya'ya gelmişti. Oradaki Yunan askerlerinin çıkardıkları bazı güçlüklerle karşılaştıktan sonra Binbaşı Howell, aynı gün

(139) F.O. 424/255, p. 22 - 24, No. 30/2. Report on the Turkish Nationalist Offensive in Anatolia by Major H. G. Howell, D.S.O., O.B.E., R.A., British Member of the Inter - Allied Commission proceeding to Broussa., Constantinople, September 15, 1922.

saat 15.30'da Bursa'ya yollanmıştı. Mudanya bir ana-baba günü yaşıyordu. Kasaba göçmenlerle doluydu. Yunan subayları büyük bir korku içindeydi. (in state of funk). Yollar tıkanmıştı. Herkes kendi başının derdine düşmüştü. Bursa yolu boyunca bütün köyler alevler içindeydi ve bunlar kaçan Yunanlılar tarafından ateşe verilmişti. (been set alight by the Greeks themselves). Bir Yunan subayı da bunu İngiliz subayına böyle söylemişti.

Yarbay Ciampi, Binbaşı Howell ve Yüzbaşı Oliveur'den kurulu Müttefik askerî heyeti saat 17 sularında Bursa'ya 3 mil uzaklıktaki Yunan karargâhına gelmişti. Yunan Kumandanı General Soumelas'tan, «Bursa'nın güvenliği için garanti» istemislerdi, ama Yunan Generali bunu reddetmişti. Yüzbaşı Oliveur, Bursa'yı geçici olarak korumak için Mudanya'dan bir Fransız taburu getirmeyi teklif etmiş, ama Soumelas Mudanya'yla haberleşmenin kesik olduğunu söylemişti. Yunan karargâhında, generalden aşağıya doğru herkes büyük korku içindeydi.

General Soumelas'tan Bursa'nın korunması için bir garanti alamayan heyet bu defa şehirdeki mevki Kumandanı Albay Ciola-Kapulo'ya başvurmuştu. Heyete iki Müttefik yüzbaşısıyla Bursa'daki Fransız Konsolosu da katılmışlardı. Bu altı kişilik heyetin Bursa'nın güvenliği için istediği garantiyi Mevki Kumandanı da reddetmişti. Albay Ciola-Kapulo, Bursa'yı 10 Eylül günü akşam saat 20'de boşaltmaya başlayacaklarını, Anadolu oteline gelip şehri resmen Müttefik askerî heyetine teslim edeceğini bildirmişti. Bu arada Türk çeteleriyle Yunanlılar arasında Bursa'nın güney kıyısında çarpışmalar başlamıştı. Bursa'daki Yunan Albayı «acıklı bir durumdaydı.» Şaşkın ve ümitsiz bir hale düşmüştü. Bursa'daki yabancılarla Hıristiyanlar, Fransız, İspanyol Konsolosluklarına, «Ana-

dolu» oteline, vb. toplanmışlardı. Saat 18.30'da Yunanlılar, Fransız Konsolosluğunun yanındaki binayı ateşe vermişlerdi ve bunun çok geç fark edileceğini ummuşlardı. Ama ateş çabuk farkedilip söndürülmüştü. Yunanlılar aynı zamanda Bursa'daki köprüleri uçurmuşlar ve Rum kilisesini ateşe vermişlerdi. Bu kiliseyle birlikte civardaki kırk kadar ev yanmıştı.

Aynı gün saat 19'da Yunanlılar Bursa'dan çekilmeye başlamışlardı, bu arada Türk çeteleri yetişmişlerdi. Karşılıklı ateş başlamıştı. **«Hatta otelin dışı bile tehlikeliydi.»** Türk ahali de, Yunanlıların çekildiklerini anlayarak gösterilere başlamışlardı. Saat 20'de Yunanlılar Bursa'yı tamamen boşaltmışlardı. Sokaklar, bayraklı Türklerle doluvermişti. Saat 20.20'de Türk çeteleri kumandanı Püskülsüz «Anadolu» oteline gelmişti. Çeteler, iyi savaşçı, naziktiler ve otele Müttefik heyet tarafından kabul edilmişlerdi. Otele hemen bayraklar çekilmişti. Püskülsüz'ün adamlarından ikisi, az sonra Fransız Konsolosunun arabasıyla Bursa'nın boşaltıldığını, Türk ordusunun öncü kuvvetlerine haber vermeye gitmişlerdi. Saat 20.45'te silahlar susmuştu. O gece Bursa Türkleri büyük gösteriler yapmışlar, Müttefik heyeti de alkışlamışlardı. Halk, heyetin Bursa'yı yakılmaktan kurtardığına inanmıştı. Bütün Türk dükkânları açılmıştı. Türk süvarileri, Mudanya yoluna doğru geçip gitmişlerdi.

11 eylül sabahı saat 9.30'da Albay Nafiz Bey kumandasındaki Birinci Tümen Bursa'ya gelmiş, biraz sonra da Üçüncü Ordu Kumandanı Şükrü Paşa şehre yetişmişti. Şükrü Paşa, Müttefik heyeti kabul etmiş, Bursa'da can ve mal güvenliğinin sağlanacağını, Hıristiyanların zulüm görmeyeceklerini söylemişti. Ayrıca Şükrü Paşa, 11'nci Yunan Tümeni'nin Gemlik'e çekilme emri aldığını, ama oraya yetişemediğini, bu Tümeni esir etmeyi umduğunu açıklamıştı. Gerçekten

11 eylül akşamı ve 12 eylül günü 11'nci Yunan Tümenine karşı Mudanya taraflarında şiddetli top ateşleri yapılmıştı. 13 eylül günü Binbaşı Howell, Bursa'ya 700 Yunan esiri ve aynı akşam 2000 esir daha getirildiğini görmüştü. Binbaşı bu konuda aynen şöyle diyor: «Saat öğleden sonra 5.30'da 200 kadar Yunan harp esiri geldi, çoğu pek bitkindi. Gösterinin en acıklı tarafı, esirlerin yüzde 90 kadarının sapkalarını çıkarıp «Vive Kemal!» (Yaşasın Kemal!) diye bağırma-larıydı. Bu, halkın hoşuna gitti. Esirler, derilerini (canlarını) kurtarabilmek için her şeyi yapabilecek bir sürü gibi görünüyorlardı» (140). İngiliz Binbaşısı, çekilirken Yunanlıların yalnız bir köyde 60 kadar kadın ve çocuğu öldürmüş ve öldürmeden önce bütün kadınlara tecavüz etmiş olduklarını da söylüyordu. Bu katliam sahnesini Bursa'daki Fransız Konsolosu Kocher'le İtalyan Konsolosu M. Miazzi gözleriyle görmüşlerdi (141).

İngiliz Binbaşısı Howell'in raporuna göre, Bursa'nın kurtuluşu kısaca böyle olmuştu. Yunanlılar çekilirken gerçekten Bursa'yı yakmaya kalkışmışlar ve Rum kilisesi civarındaki 40 kadar binayı yakmışlardı. Ama muhtemelen Türk çeteleri çabuk yetiştiği ve belki biraz da Müttefik heyetten çekindikleri için şehri tamamen ateşe verememişlerdi. Bursa cephesinde de Yunan ordusu, güneydeki Yunan askerleri gibi geçtiği yerleri yakmış, kaçamayan Türk ahaliyi katliamdan geçirmişti. Bursa cephesindeki savaş, İzmir cephesinden üç gün kadar daha uzun sürmüştü. Üçüncü Yunan Ordusu artıklarının 11-12 eylül günleri Marmara denizine dökülmeleri ve bir kısmının esir edilmeleriyle Anadolu'daki Büyük Türk zaferi hemen hemen tamamlanmış oluyordu.

(140) İbid., p. 24.

(141) İbid.

S O N U Ç

Büyük Taarruz, Büyük Zafer'le bitmişti. Zaferin yankılarıyla sonuçları, pek geniş ve pek derin olmuştu. Bu, apayrı ve çok yönlü bir alandır. Bu küçük kitabın çerçevesini fazlasıyla aşar. Burada, sonuç olarak, birkaç noktaya kısaca değinmek yerinde olur.

Askerî bakımdan Büyük Taarruz tam bir başarıydı. Taarruz, dâhice planlanmış, kahramanca yürütülmüş, zaferle sonuçlanmıştı. Zafer, ezici ve kesindi. Düşman ezilmiş, perişan edilmiş ve denize dökülmüştü. Anadolu işgalden temizlenmişti. Karşı tarafın bütün hesapları altüst edilmişti. Türk ordusunu «güçsüz» görenler yanılmıştı. Yunan cephesini sökölmez, geçilmez zannedenler aldanmıştı. Türk topçusu, düşman cepheyi hallaç pamuğuna döndürmüştü. Türk piyadesi, bu cephenin altından girip üstünden çıkmıştı. Türk süvarisi, Yunan cephesini paramparça etmişti. Yunan ordusu perişan, Yunan Başkumandanı esir olmuştu.

Düşman artıkları şaşkın sürülere dönmüştü. Sürülmüşler, sürülmüşlerdi. Denize kadar yolları vardı. Türk ordusu, yürümüş, yürümüştü. Bütün ağırlığıyla günde kırk-elli kilometre yol almıştı. Türk piyadesi, ayaklarından kan fışkırırçasına yürümüştü. O günün imkânlarıyla insan-üstü bir yürüyüşü bu. Bugünkü gibi motorize olsaydı, Türk ordusu şüphesiz bir-iki günde Yunanı denize dökerdi. Düşman artığı kaçarken vahşiydi. Köyleri, kentleri yakıp yıkmıştı. Masum halkı kesip biçmişti. Çoluk-çocuğu gazlayıp kibritlemişti. Son hıncını sivil halktan almıştı. Bu, mertlik değildi. İnsanlık değildi. Uygarlık değildi. Bütün gaddarlığına rağmen, savaşın da kendine has kuralları vardır. Yunan artıkları, bu kuralları ayaklar altına almıştı. Anadolu'da Yunan vahşeti üzerine sayısız belgeler vardır. Bu konuda İngiliz belgeleri de az değildir. Bunları burada anmak bile insana elem verir. Bu satırların yazarı, Yunan vahşeti üzerine yığınla yabancı ve tarafsız belge görmüştür. Ama bunları pek deşmek yazarın içinden gelmemiştir.

Buna karşılık yazar, Büyük Taarruz boyunca, Türk askerini lekeleyebilecek bir tek belgeye rastlamamıştır. Avrupa'nın gözleri, Türk ordusuna dikilmiştir. İzmir'de, Bursa'da Avrupa subaylarıyla Konsoloları Türk askerini adım adım izliyorlardı. Türk ordusunun bir tek yanlış davranışı kolaylıkla büyütülecekti. İzmir limanı Müttefik donanmalarıyla doluydu. Gemi telsizleri Avrupaya uçurmak için haber peşindeydi. Büyük Taarruz boyunca Türk askerinin zulum yaptığını gösterecek bir tek telgraf yoktu. Türk askeri gerçekten mertçe savaşmıştı, askeri disiplini elden bırakmamıştı. Türk süvarisi, İzmir'e girerken, üzerine atılan birkaç hain bombaya bile karşılık vermemiş, düzgün yürüyüşüne devam etmişti. Disiplin elden bırakılmamış, nizam bozulmamıştı. Türk aske-

ri, dost, düşman önünde, mertlik, kahramanlık örneğini vermişti. Gerçi İngilizler, Türk zaferine karşı şöktular. Olayları çok zaman heyecansız anlatıyorlardı. Ama Türk askerinin yanlış bir hareketini yakalayabilselerdi, kolaylıkla büyütebileceklerdi. Bu konuda habbeyi kubbe yapmaya meyyaldiler. Büyük Zafer boyunca, İngilizler de Türk ordusunun yanlış bir davranışını görmemişlerdi. Türk ordusu, savaş kurallarına göre savaşmıştı. Savaşı mertçe kazanmıştı. Zafer, parlak olduğu kadar şerefliydi de. Türk kuşakları, Büyük Zaferle öğrenmekte elbette haklıdırlar...

Ama 30 ağustos, yalnız askerî bir zafer değildi. Büyük Zafer'in derin tarihî anlamı vardı. Her şeyden önce Büyük Zafer, Elenlerin «**Büyük Emel**»ini yüzgeri eden bir zaferdi. Yüzyıldır Türk'e saldıran şımarık Elen «**Büyük Emel**»ine (Megali İdea'ya), ilk defa «**dur!**» denmişti. «**Dur!**» ve «**Geri Dön!**» denmişti. Yunan yayılması Mora'dan beri süregelmişti. Teselya, Epir, Makedonya, Girit, Trakya... teker teker yutulmuş, Yunanistan'a katılmıştı. Ama Yunan yayılması o kadarla yetinmemiş, Anadolu'ya da sıçramıştı. Elen «**Büyük Emel**» cileri, bir «**Çağdaş Bizans**» hülyasına kapılmışlardı. Kral Konstantin, İstanbul'da Bizans İmparatoru ilân edilmeye ciddiyetle özenmişti. «**İngiliz aslanı sayesinde Ayasofya'da taç giyecekti.**» Son gücünü toplayıp, Anadolu'nun bağına kadar yürümüştü. Ama Anadolu, Türk'ün son sığınağıydı. Bu gök kubbe altında Türk'ün de bir yaşama hakkı olmalıydı. Anadolu'ya uzanan eller kırılır, Anadolu kıyısına saplanacak tırnaklar sökülürdü. Dost, düşman bunu böyle bilmeliydi. Kurtuluş Savaşı'nı yapan kuşak, Yunan yayılmasını gözleriyle görmüş olan kuşaktı. Başta Mustafa Kemal olmak üzere, Türk kumandanlarının bir çoğu, doğdukları toprakların da düşman elinde kalışının elemi çekmişlerdi. Mustafa Kemal Se-

lanik'te. yakın arkadaşlarından İzzet Paşa Yanya'da, Refet Paşa Tırnova'da doğmuşlardı. Daha nice nice kumandanlar, erler hep oralarda doğmuşlardı. **«Bir de gördüm ki, doğduğum Selanik ve orada anam, kardeşim düşmana teslim edilmiş»** diyen Mustafa Kemal'in içindeki ıstırap elbette büyüktü. Ama onlar, göz yaşlarını içlerine akıtmışlardı. Mustafa Kemal, **«doğduğum yerdir»** deyip Selanik'e gitmeye kalkışmıyordu. Kimsenin eski topraklarda artık gözü yoktu. Kimse, Osmanlı İmparatorluğu'nu diriltmeye kalkışmıyordu. Yunan kuşakları da artık üç bin yıllık Elenizmi diriltmeye kalkışmamalı, Osmanlı İmparatorluğu'ndan çok daha önce tarihe karışmış olan Bizans'ı canlandırmaya özenmemeliydiler. Batı Anadolu'da bir **«İyonya Devleti»** hülyasına kapılmamalıydılar. Türk, fetih peşinde değildi. **Ama, son vatan parçasını feda etmemeye de yeminliydi. Gidenle gidilmez, ölenle ölünmezdi. Türk ve Yunan kuşakları yanyana, komşu komşuya yaşayacaklarsa bu gerçekleri kavramalıydılar.** Yunan oradaysa, Türk de buradaydı. Komşuluk dengesi kurulacaksa, böyle kurulacaktı. Karşılıklı saygıya dayanacaktı. İmparatorluk emellerine paydos denenecekti. Türk artık İmparatorluk peşinde değildi. Millî sınırlar içinde, bağımsız bir millî devlet istiyordu. Yunanlıların da millî bir devleti vardı. Büyük Zafer, Elenlerin **«Büyük Emel»**ini söndüren, Türk-Yunan komşuluk dengesine, Atatürk - Venizelos dostluğuna kapıları açan zaferdi.

Büyük Zafer aynı zamanda, Türkiye - Avrupa ilişkilerini de temelden değiştiren zaferdi. Avrupa, üç yüz yıldır üstündü, hâkimdi ve saldırgandı. Türk'ü reddediyordu. Türk, **«Asya'dan gelmişti, Asya'ya dönme liydi.»** Avrupa Avrupalılarını. Türk'ün bu kıtada hakkı olamazdı. Üç yüz yıldır Türk itiliyordu. Geçici diplomatik kombinezonlar, bu itilişi zaman zaman yavaş-

latabiliyordu. Ama processus (Süreç) devam ediyordu. Türk, boyuna gerisin geriye sürülüyordu. Ta Orta Avrupa'dan, Viyana kapılarından beri bu itilme sürüp geliyordu. Avrupa tarihçileri, Osmanlı İmparatorluğunu parçalamak için hazırlanmış «**Yüz Proje**»den bahsederler. Tarihte hiç bir devlet, böylesine parçalanmaya hedef olmamıştı. Türkiye, gerçekten de paramparça edilmişti. «**İlhak**» denmiş, parçalanmıştı. «**Muhariyet**» denmiş, parçalanmıştı. «**Prenslük**» denmiş, parçalanmıştı. Bazen «**Özel Rejim**» adıyla, bazen «**Yönetim Hakkını Devretme**» şeklinde Türkiye durmadan parçalana gelmişti. Hangi ad altında olursa olsun, Türkiye'den kopan her toprak ebediyen kopuyordu. Türkiye'nin zaman zaman askerî başarılar kazanması, durumu değiştirmiyordu. Avrupa'nın kararı kesin oluyordu. Bu kararın bir temyiz mercii yoktu. Kuralları icat eden Avrupa'ydı. Kuralları dikte eden Avrupa'ydı. Avrupa, icat ettiği kuralları empoze ediyor, uygulatıyor, uygulanmasını da gözetliyordu. Avrupa, dünyanın beyni, dünyanın efendisi ve dünyanın jandarması rolündeydi. «**Hilâlden Kopan Toprak, Hilâle Geri Verilmez**» biçiminde bir de haçlı formülü icat edilmiş, sanki bir tabii hukuk kuralıymış gibi empoze edilmişti. Gerçekten de kopan toprak, kesinlikle kopuyordu. Türk, artık İslâmın «**serdengeçtisi**» değildi, İslâmın «**kılıcı**» hiç değildi. Türk, varolmak, yokolmak derdindeydi. Tek kelimeyle yaşamak istiyordu, insanca yaşamak. Ama Avrupa insafsızdı.

Türkün Avrupa'dan atılması hareketi hemen hemen hedefine ulaşmıştı. Ama Avrupa'nın, Türk'e Anadolu'da da hayat hakkı tanımayacağı anlaşılmıştı. Parçalanma sırası Avrupa'dan, Rumeli'nden sonra şimdi de Anadolu'ya gelmişti. Avrupa'nın insafsız galipleri bu defa da Sèvres Antlaşması'nı Türk'e dikte ediyorlardı. Sèvres, Birinci Dünya Savaşı sonrası Barış

Antlaşmaları'nın en sonuncusu, üzerinde en fazla durulmuş olanıydı. Baştanbaşa bir kin ve intikam belgesi idi. Öteki Barış Antlaşmaları'nın hiç biri bu kadar ağır, bu kadar mahvedici değildi. Bu mahut Antlaşma, bir bakıma Türk'ün idam fermanıydı. Anadolu paramparça ediliyordu. Anadolu'da sun'î devletler türetiliyordu. Büyük Devletler Anadolu'yu üç büyük nüfuz bölgesine bölüşüyordu. Anadolu da elden gidiyordu. Ya Türk nereye gidecekti? Türkler bir millettir, aşiret değil. Türkler sedanter'dir (yerleşik), göçebe değil. Avrupa'nın Büyükleri böyle takdir buyurdular diye çekip gidemezlerdi. Türk, kalırsa Anadolu'da kalacak, ölürse burada ölecekti. Türk'ün artık başka seçim yolu yoktu. Bıçak kemiğe dayanmıştı. «**Vatanın bağına düşman dayamış hançerini, yok mudur kurtaracak...**» diye haykırarak ölen bir Kemal'e, bir başka Kemal «**Bulunur kurtaracak...**» diye cevap veriyordu şimdi. Avrupa, ilk defa, kendi iradesine karşı bir milletin ayaklanışına şahit oluyordu. Böylesine bir millî ayaklanmaya alışık değildi. Önce kavrayamadı. Bilincine varamadı. Sèvres'i silahla dikte etme yolları aradı. «**Dünyanın en iyi generalleri**»ne hesaplar yaptırdı. Raporlar hazırlattı. Mareşal Foch, Sèvres'i Türklere silahla empoze edebilmek için en az, her biri 15.000 mevcutlu 27 tümen askere ihtiyaç olduğunu bildirdi. Bu, yarım milyona yakın asker ediyordu ve asgarî ihtiyacıtı. Kim verecekti bu kadar askeri? Venedik, Yunanistan'ın son bir gayretle 14 tümen çıkarabileceğini bildirmişti. Geriye kalan 13 tümeni vermeyi göze alabilecek çıkmamıştı. Avrupa, ilk defa duraklıyordu. İlk defa Avrupa, ayaklanan bir millet karşısında kendi aczini görüyordu. Bu, üç yüz yıldır dönen çarkın durması demektir.

Bundan sonra çarkın geriye doğru döndürülmesi gerekiyordu. Avrupa duraklamıştı ama, Sèvres'den de

vazgeçmemişti. Direnç fazlaydı. Birinci İnönü Zaferi ilk uyarmaydı. Avrupa, Sèvres'den birkaç yaprak koparmaya, koparıyormuş görünmeye razı oluyordu. İkinci uyarmaydı. Avrupa Sèvres Antlaşması'nda yine bazı değişiklikler yapmaya razı oluyordu. Sakarya, ağır bir darbeydi. Fransa, İtalya geriliyorlardı artık. İtalya Antalya'yı, Fransa Çukurova'yı boşaltıyorlardı. İngiltere direniyordu. Direnecekti. Sakarya'dan altı ay sonra, «**Yeni Barış Esasları**» hazırlanıp bildirildi. Esaslar, yine Sèvres esaslarıydı. Temel, aynı temeldi. Daha önemlisi, zihniyet, aynı zihniyetti. Efendilik - uşaklık zihniyetydi. Eşitlik değil. Avrupa, Türkiye ile eşitlik temelinde dayalı ilişkiler kurmayı hâlâ kavramıyordu. Eşitliği, «**Mustafa Kemal'e boğun eğmek**» gibi görüyordu. Ama Mustafa Kemal'e boyun eğdirmeye kalkışmayı, normal sayıyordu. Avrupa, boyun eğdirmeye alıştı. Eşitlik, sanki yalnız Avrupalılar arasında geçerliydi. Avrupa dışındakilerle eşit sayılmak, Avrupa için âdeta «**zül**» sayılıyordu. İngiltere, Türkiye'yi «**doğulu**» bir millet görüyordu. Lord Curzon, bir zamanlar Hindistan'da Genel Valilik yaptığı için, «**Doğulu milletleri**» çok iyi tanıdığı iddiasındaydı. Sakarya'ya kadar, «**eli sopalı**» bir sömürge valisi zihniyetiyle Türkiye politikasını yürütmeye kalkışmıştı. Sakarya'dan sonra İngiltere Dışişleri Bakanı «**değnek**» sözünü pek ağızına almıyordu. Ama hafif tertip değiştirilmiş bir Sèvres Antlaşması'nı Türklere empoze etme politikasından da vazgeçmiyordu. Mustafa Kemal'e boyun eğdirmek, hatta O'nu devirmek için başka projeler hazırlanıyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamak için tarihte «**Yüz Proje**» hazırlandığı gibi, Mustafa Kemal'i devirmek, Türk millî hareketini söndürmek, Sèvres'i Türklere empoze etmek uğrunda hazırlanan projeler de yüze yakındı. Mustafa Kemal, Sakarya'dan sonra tam bir yıl bek-

lemişti. Tam bir yıl, Türk ordusu yerinden kıpırda-mamıştı. Belki kansız, Türk'ün hakları alınabilirdi. Belki Avrupa, bunca kan döküldükten sonra Türkiye politikasını değiştirirdi. Umutlar boşa gitmişti. Tekrar silahların konuşturulması gerekmişti. Son darbe indi-rilmiş, Büyük Zafer kazanılmıştı. Artık Avrupa, çaresiz, politikasını değiştirecekti. Türkiye, Avrupa mil-letlerinin eşit haklı bir üyesi olarak kabul edilecek-ti. İlişkilerin temeli eşitlik olacaktı. Efendilik uşaklık değil. Avrupa, Türkiye'yi parçalama politikasına artık son verecekti. Mondros Mütarekesi'nin yerine Mu-danya Mütarekesi geçecekti. Sèvres Antlaşması'nın yerini Lausanne Antlaşması alacaktı. Avrupa, Türk'ün hakkına saygılı olacaktı. Türk'ten saygı beklerken, Türk'e saygı gösterecekti. Türk, Avrupalıydı. Redde-dilmeyecekti. Türk, Müslümandı ama, layik olacaktı. Ona karşı haçlı politikasından vazgeçilecekti. Üç yüz yıllık tarih kapanacaktı. Büyük Zafer, Türkiye-Avrupa ilişkilerinde bir tarih dönemini kapatan ve yeni bir sayfa açan zaferdi.

İngiltere, bu gerçeği, son bir kere daha direnme-den kabullenemedi. Daha doğrusu birden onuruna ye-diremedi. 1920'lerde İngiliz, «üzerinde güneş batma-yan» bir İmparatoruğun hâkimiydi. Haşmetinin zirve-sindeydi. Gururu ölçüsüzdü. Büyük «Imperium» zihni-yetiyle büyümüş, yoğurulmuştu. İnatçıydı, tutucuydu. Bu mağrur İngiliz'in bayraklaştırdığı bir de söz vardı: «Britanya Dalgalara Hükmeder.» Olabilir ya da olma-yabilirdi. Orası Türk'ü pek ilgilendirmezdi. Ama Türk'ün de inandığı bir gerçek vardı: «Türkiye Boğazlara Hükmeder.» Bu sular, Türkiye'nin içinden geçiyordu. Bu sular, Hind okyanusu değildi. İngiltere bunu böyle görmedi. Görmek istemedi. Yunan orduları denize dö-külür dökülmez İngiltere, Boğazlar Bölgesi'nde Türk ordularına karşı silahla direnmeye kalkıştı. 1922 ey-

lül ayı içinde, özellikle eylülün ikinci yarısında yeni bir Türk - İngiliz savaşının eşğine gelindi. Türk orduları Boğazlar Bölgesi'ne yürürse, İngilizlerin ateş açacakları açıklandı. Kriz, Mudanya Mütarekesi'ne kadar, aşağı yukarı bir ay sürdü. İngiliz aslanı, son bir kere daha Bozkurt'a karşı kükremişti. Bu, İngiltere'nin son blöfü idi. Mustafa Kemal, «Geldikleri Gibi Giderler» demişti. Gerçekten de gitmişlerdi, ama tam **«geldikleri gibi»** değil. Gelirken İngiliz aslanının yelesi kabarıktı, giderken oldukça sönük. Mustafa Kemal'in karşısında, Boğazlar Bölgesi'nden uzaklaşırken İngiltere aynı zamanda zirveyi dönüyordu. Bundan sonraki yıllarda İngiliz İmparatorluğu'nda da bağımsızlık hareketleri gelişecekti. Türk Kurtuluş Savaşı yıllarını kapsayan İngiliz dış politika belgelerinin son cildinde, sonuç olarak, bütün olup bitenlerden sonra Lord Curzon'un Yeni Türkiye'nin saygısını kazanabildiği belirtilmektedir ⁽¹⁴²⁾. Pek tabii. İngiltere Türk'e saygı göstermesini öğrendikten sonra Türk'ün de saygısını kazanmıştı. Esasen Türk'ün ebedi hasmı yok, ebedi bağımsızlığı vardır.

9 eylül 1922 günü, yani Yunan ordusunun İzmir' de denize döküldüğü gün, Nairobi Müslümanları Birliği'nden İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği'ne bir telgraf gelmişti. Telgrafta, Türk zaferi tebrik ediliyor ve **«Mustafa Kemal'in kahraman ordusundan daha nice nice zaferler kazanması için samimi olarak dua edildiği»** bildiriliyordu. İngiliz Yüksek Komiseri, bu telgrafı tutmuş ve Mustafa Kemal'e iletmemişti. Ama, Londra'ya bildirirken şu kaygılarını da belirtiyordu: Bu telgraf, Hindistandan, Mısır'dan ve daha başka yerlerden Mustafa Kemal'e gelen tebrik telgraflarından sadece bir tanesiydi. Kemalist ordunun

(142) DBFP. I/18, iç kapak.

ezici zaferi, bütün Müslüman dünyasını uyandırıyor-
du. Müslümanlık - Hıristiyanlık meselesini yeniden
ortaya çıkaracak gibi görünüyordu (143). Öte yandan
Hindistan Genel Valiliği'nden Londra'ya gönderilen
11 eylül 1922 günlü diğer bir telgrafta, Mustafa Ke-
mal'in zaferinin Hindistan'da, Afganistan'da ve bütün
İslâm dünyasında «şiddetli yankılar yaratacağı» be-
lirtiliyor, kaygı dolu ifadelerle ne gibi tedbirler dü-
şünülebileceği anlatılıyordu. Bu telgraf, önemi dola-
yısıyla, İngiliz Kabinesi'ne de sunuluyordu (144). Bun-
lar sadece bir iki işaretti. Bunların anlamı vardı. Nai-
robi'yi Ankara'da bilen pek azdı belki. Ama, Mustafa
Kemal'in zaferi, Nairobi'de, Asya'nın ve Afrika'nın en
uzak yerlerinde yakından izleniyordu. Türk zaferi, As-
ya ve Afrika milletlerinin kurtuluş ve bağımsızlık sa-
vaşları için ilham kaynağı olmuştu. Bundan sonra,
bir insan ömründen kısa bir zaman içinde, Asya ve
Afrika'nın haritası baştan başa değişecek, yeni yeni
bağımsız ülkeler doğduğu görülecekti. Türkiye, bu ül-
kelerin öncüsü olmuştur. Cezayir'den Endonezya'ya
kadar, hemen hemen bütün Asya ve Afrika ülkeleri,
Türk 'Kurtuluş Savaşı'ndan ve Büyük Zafer'den az
ya da çok ilham almışlardır. Gandhi'ler, Cinnah'lar,
Burgiba'lar, Sukarno'lar ve daha nice nice millî ön-
derler, az çok Mustafa Kemal'in izinden gitmiş olan
önderlerdi. Bu bakımdan Mustafa Kemal, önderlerin
önderi olmuştur. Büyük Zafer, öncelikle «**Anadolu**
İhtilâli»nin zaferiydi, ama dünya ölçüsünde de çığır
açan bir zaferdi. İhtilâlcî özelliği dolayısıyla, taçlar,
tahtlar, İmparatorluklar yıkılmış ve yeni bir çağ aç-
mıştır, denilebilir.

(143) F.O. 424/254, p. 224 - 225, No. 414: Rumbold'dan Curzon'a.
Yazı. 12.9.1922, No. 806.

(144) F.O. 371/7872/E. 9331: Hindistan Genel Valiliği'nden Indian
Office'e. Tel. 11.9.1922, No. 1124 ve C.P. 4186. Secret.

SAKARYA'DAN İZMİR'E

Büyük Zafer'in yakın etkileri de çabuk ve kesin olmuştur. Yunanistan'da ihtilâl patlak vermişti. Anadolu «macerası»ndan sorumlu tutulan altı Yunan Devlet adamı idam edilmişti. Yunan Prensi Andrew, bir İngiliz zırhlısıyla yurt dışına kaçmıştı. Bizans İmparatorluğu tahtına özenen Yunan Kralı Konstantin, Atina'daki tahtından olmuştu. Büyük Zafer, Osmanlı İmparatorluğu'na ve Hilâfete de son vermişti. Zaferden, Yeni Türkiye fıskırmıştı.

Türk tarihi, birbirinden parlak zaferlerle doludur. Ama Büyük Zafer'in yeri ve anlamı bambaşkadır. 30 ağustos, haklı olarak Türk'ün Zafer Bayramı'dır.

Büyük Zafer'in ellinci yılı hepimize kutlu olsun!

BİTTİ

K A Y N A K L A R

I — YAYINLANMAMIŞ ARŞİV KAYNAKLARI:

- A) **Cabinet Archives** (Public Record Office, London). İngiltere Bakanlar Kurulu Arşivleri. (Kısaltmalarda **CAB** olarak gösterilmiştir). Bu arşivlerden (23) sayılı seri kullanılmıştır. Kabine arşivlerinin bazı örnekleri Foreign Office arşivleri içinde de bulunmaktadır.
- B) **Foreign Office Archives** (Public Record Office, London). İngiltere Dışişleri Bakanlığı Arşivleri. (Kısaltmalarda **F.O.** olarak gösterilmiştir).
- a) **F.O. 371 serisi:** General Correspondance. Eastern. Turkey. (Genel Yazışmalar. Doğu İşleri. Türkiye). Bu, en önemli seridir. Bundan 1921 ve 1922 yıllarına ait ciltler kullanılmıştır.
- 1921 yılı : Cilt 6464 ilâ 6581 (117 cilt)
1922 yılı : Cilt 7853 ilâ 7969 (116 cilt)
- b) **F.O. 406** (Confidential Print - Gizli Yayınlar) serisi.
— F.O. 406/46: Confidential (11837) — Further Correspondance Respecting Eastern Affairs. Part VII. April to June 1921, Printed for the use of Foreign Office, XII - 207 pages (144 documents).

- F.O. 406/47: Confidential (11866) — Further Correspondence Respecting Eastern Affairs. Part VIII. July to September 1921. Printed for the use of the Foreign Office. X - 119 pages (101 documents).
 - F.O. 406/48: Confidential (11970) — Further Correspondence Respecting Eastern Affairs. Part IX. October to December 1921. Printed for the use of the Foreign Office. 11 - 180 pages (93 documents).
 - F.O. 406/49: Confidential (12068) — Further Correspondence Respecting Eastern Affairs. Part X. January to June 1922. Printed for the use of the Foreign Office. XX - 564 pages (288 documents).
- c) F.O. 424/254: Confidential (12344). Correspondence Respecting Turkey. Part I (In Continuation of «Further Correspondance respecting Eastern Affairs» Part X...) July to September 1922. Printed for the use of Foreign Office, XLVII - 388 pages (715 documents).

II — YAYINLANMIŞ BELGELER:

- Documents on British Foreign Policy, 1919 - 1939. Edited by W. N. Medlicott, Douglas Dakin and M. E. Lambert, **First Series, Volume XVII**, London, Her Majesty's Stationary Office, 1970. (Greece and Turkey, January 1, 1921 - September 2, 1922), CXXXII - 948 pages (756 documents).
(Kısaltmalarda **DBFP. I/17** olarak gösterilmiştir.)
- Documents on British Foreign Policy, 1919 - 1939. Edited by W. N. Medlicott, Douglas Dakin, M. E. Lambert, **First series, Volume XVIII**, London, Her Majesty's Stationary Office, 1972. (Greece and Turkey, September 3, 1922 - July 24, 1923). LXXXII - 1064 pages (683 documents).
(Kısaltmalarda **DBFP. I/18** olarak gösterilmiştir.)

Milliyet
YAYINLARI

Milligey
YAYINLARI

30 Ağustos Zaferi'nin üzerinden tam 50 yıl geçti. "SAKARYA'DAN İZMİR'E" bu büyük zaferi anma kitabıdır. Büyük Taarruz'u günü gününe izler.

"SAKARYA'DAN İZMİR'E" de İngiliz belgeleri kullanılmıştır, daha doğrusu İngiliz arşiv belgeleri. Bu belgelerin büyük çoğunluğu ilk olarak yayınlanmak - ta ve günışığına çıkmaktadır.

MİLLİYET YAYINLARI, 30 Ağustos Zaferi'nin 50. yıldönümünde "SAKARYA'DAN İZMİR'E" adlı bu kitabı Tarih Dizi'sinde yayınlamakla kıvanç duyuyor.

T